

T.C
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E ALAŞEHİR (1839-1908)

Abdullah Doğtekin

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Cengiz Çakaloğlu

MANİSA
2015

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 17/09/2015 tarih ve 23/6 sayılı toplantısında jürimiz tarafından Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 35. Maddesi gereğince Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı Doktora Programı öğrencisi Abdullah DOĞTEKİN'in "*Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Alaşehir (1839-1908)*" Konulu tezi incelenmiş ve aday 09/10/2015 tarihinde saat 10.30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 150 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına * OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın tez konusu değiştirilir veya adayın isteği halinde tezsiz yüksek lisans programına geçişi sağlanır.

BAŞKAN

Yrd Doç. Dr. Cengiz ÇAKALOĞLU

ÜYE

Prof. Dr. Muzaffer TEPEKAYA

ÜYE

Prof. Dr. Keziban ACAR-KAPLAN

ÜYE

Prof. Dr. Selahittin ÖZÇELİK

ÜYE

Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN

Evet

Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak sunduğum “.....” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../20..

Abdullah Doğtekin

ÖZET

Bu çalışma, 1839-1908 yılları arasını kapsayan dönem içerisinde, Alaşehir kazasının idari, sosyal ve ekonomik durumunu ele alarak bir şehir tarihi ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. İncelediğimiz tarihsel dönem imparatorluğun en sancılı ve olaylı yıllarındaki modernleşme ve değişim olgularını kapsamaktadır. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi ile II. Meşrutiyet arasındaki modernleşme sürecinin Alaşehir ölçeğindeki yansımalarının görülmek istenmesi, çalışmanın kapsamın belirlenmesinde etkili olmuştur.

Coğrafi açıdan oldukça uygun bir konumda bulunan Alaşehir, bu özelliğiyle eski çağlardan itibaren önemli yerleşimlere sahne olmuştur. Şehrin kuruluşunda etkili olan faktörler ile bulunduğu coğrafyanın önemi ve Osmanlı hâkimiyeti altına geçinceye kadar olan tarihsel süreç çalışmamızda ele alınmıştır.

Tanzimat döneminde idari alanda başlayan yenileşme hamlelerinin Alaşehir örneğindeki uygulamaları, kaymakamlık ve kaza idare meclisi ile Alaşehir belediyesi ve belediye meclisi gibi yapıların oluşum ve kurumsal işleyişleri; kazanın idari yapı ve statüsünde Osmanlı İmparatorluğu dağılıncaya kadar devam edecek olan değişimler eserde ayrıntılı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Kaza merkezine ait 21 adet temettüat defteri ve Aydın Vilayeti Salnameleri esas alınarak Alaşehir'in incelenen dönem içerisindeki tarım ve hayvancılık yapısı, ziraat yapılan arazilerin toplam miktarı ve büyüklükleri ile yetiştirilen tarım ürünleri, şehrin nüfusu, göç olgusu, iskân olunan aşiretler, mesleki teşekkülleri ile ticaret ve sanayi gibi ekonomik yapısını oluşturan unsurları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Hiç şüphesiz ki demiryolları, geçtiği yerleşim merkezlerinin sosyal, ekonomik ve demografik yapılarını doğrudan etkilemektedir. Demiryolu hattının 1875 yılında Alaşehir'e, 1897 yılında ise Afyon'a gelmesinin kazaya olan etkileri de değerlendirilmesi yapılan konular kapsamındadır. Bütün bunların yanı sıra kazanın 1839-1908 yılları arasındaki hukuk, eğitim, kültürel ve dini yapısı ile vakıf eserleri, ele aldığımız dönem içerisinde yaşanan doğal afetler ve eşkıyalık faaliyetleri ele aldığımız diğer konular arasında bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alaşehir, Tanzimat, Meşrutiyet, Demiryolu, eşkıyalık

ABSTRACT

This study aims to reveal its history by doing research on administrative, social and economic conditions of town of Alaşehir between 1839 and 1908. This historic period comprises modernization and change in the Empire during the most painful and turbulent years of Ottoman Empire.

The will to see reflections of modernization process in Alaşehir from Hatt-ı Şerif of Gülhane to 2nd Constitutional Monarchy has shaped the scope of this study.

Alaşehir's privileged geographical position has given rise to significant human settlements since time immemorial. This study examines the factors influential in founding of the city, the importance of its geographical position and its historical background up to its control by Ottoman rule.

Practices of administrative innovation movements in Alaşehir during the Tanzimat Era, corporate structure and functions of bodies such as Kaymakamlık (district governorate) and Town Administrative Council, Alaşehir Municipality and Municipal Council; changes in the administrative structure and status of the town until the end of Ottoman Empire has been explicated in the study.

Based on 21 Temettuat Registers of the town center and Aydın Province Salnamas (yearbooks), agriculture and livestock, total amount and size of crop-fields, agricultural products, demographic structure, immigration movements, tribes, professions and factors such as trade and industry which form its economic structure is tried to be presented.

Undoubtedly, railway lines affect socio-economic and demographic structures of areas where they are built. The effects of Railway built in Alaşehir in 1875 and Afyon in 1897 have also been reflected in the study. Besides, law, education, religious structure and waqf monuments of the town between 1839 and 1908; natural disasters, banditry activities during this period are also parts of this study.

Key words: Alaşehir, Administrative reforms (Tanzimat), Constitutional Monarchy, Railway, Banditry

ÖNSÖZ

Osmanlı tarih yazımı, uzunca bir süre askeri ve siyasi tarih konuları üzerine yoğunlaşmış olup, siyasi tarihimizin önemli bir parçasını oluşturan şehir tarihi ile ilgili çalışmalar ise çok daha az ele alınmıştır. Yapılan yerel tarih çalışmalarının büyük bir kısmı da Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik dönemine dâhil olan çalışmalardır. Bu bağlamda XIX. yüzyıldaki Osmanlı şehirlerini konu alan araştırma eserlerinin sayısı klasik dönemle kıyaslanmayacak kadar az bulunmaktadır. Oysa yerel tarih çalışmaları, bugünün anlaşılıp geleceğin daha sağlıklı olarak inşa edilebilmesi ve bunun için de Türk tarihinin bir bütün olarak değerlendirilebilmesi noktalarında büyük bir önem arz etmektedir.

Alaşehir'in yerel tarihini ortaya koymaya yönelik çeşitli başlıklar altında farklı çalışmalar yapılmış olmakla beraber, kaza merkezinin Tanzimat'ın ilanından II. Meşrutiyet'e kadar olan tarihsel süreç içerisindeki sosyo-ekonomik, idari ve kültürel yapısını bir bütün olarak ele alıp değerlendiren bir çalışma bugüne kadar yapılmamıştır. Bu çalışma, ele aldığı konu itibarıyla kusursuz ve nihai olma iddiasından uzak olmakla beraber söz konusu eksikliği bertaraf edebilmek ve Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi ile II. Meşrutiyet arasındaki modernleşme sürecinin Alaşehir ölçeğindeki yansımalarını görebilmek düşüncesiyle kaleme alınmıştır. Tez çalışmamız bu anlamda bir ilk olma özelliğine sahip olacaktır.

“Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Alaşehir (1839-1908)” başlığını taşıyan çalışmamız giriş ve dört bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında çalışmamızın ana kaynaklarını teşkil eden Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden temin edilen vakıf ve hurufat defterleri, kaza merkezine ait temettuat ve nüfus defterleri, Aydın Vilayeti Salnameleri, maarif salnameleri ve yerel gazeteler ile Alaşehir kazasına uğrayan seyyahların kaleme aldıkları eserlerin içerik değerlendirmesi ve kritiği yapılmıştır. Aynı durum, Alaşehir ile ilgili orijinal kaynaklara dayalı olarak yayınlanmış olan araştırma eserler içinde uygulanmıştır. Bu kısımda ayrıca Alaşehir'in coğrafi konumu ve Alaşehir isminin kökeni ile şehrin kurulduğu yıldan Saruhan sancağına bağlandığı 1867 yılına kadar olan tarihi ele alınmıştır.

Birinci Bölüm, Alaşehir'in idari teşkilatı ve taksimatının ele alındığı bölümdür. Tanzimat döneminde idari alanda başlayan yenileşme hamlelerinin

Alaşehir örneğindeki uygulamaları, kaymakamlık ve kaza idare meclisi ile Alaşehir belediyesi ve belediye meclisi gibi yapıların oluşum ve kurumsal işleyişleri; kazanın idari yapı ve statüsünde Osmanlı İmparatorluğu dağılıncaya kadar devam edecek olan değişimler eserde ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca bu dönemde Alaşehir’de görev yapan kaza müdürü, kaymakam, belediye başkanı ve diğer yerel idarecilerden tespit edebildiklerimizin isimleri verilmiştir.

İkinci bölüm, Alaşehir kaza merkezinin sosyal yapısının ortaya koyulmaya çalışıldığı bölümdür. Bu bölümde Alaşehir’in nüfusu ve demografik yapısının özellikleri, eğitim ve kültür hayatı, kaza merkezindeki cami, mescit, zaviye, çeşme, sıbyan mektebi ve medreseler gibi din ve eğitim hizmeti veren sosyal amaçlı yapılar ile bu yapılar için tesis edilmiş olan vakıflar hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca kazanın mesleki yapılanma ve çeşitliliği ile Alaşehir’i etkileyen deprem, sel ve kuraklık gibi doğal afetler değerlendirmesi yapılan diğer başlıklar arasında bulunmaktadır.

Üçüncü bölüm, Alaşehir’in iktisadi yapısının ele alındığı bölümdür. Bu yapının içerisinde yer alan tarım, hayvancılık, sanayi ve ticaret gibi olgular ile Tanzimat döneminde mali alanda gerçekleştirilen yeniliklerin kaza merkezindeki yansımaları detaylı bir şekilde değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Konular ele alınırken paylaşılan bilgilerin daha iyi anlaşılabilmesi için veriler ayrıca tablolar halinde de gösterilmiştir. Verilerin ayrıca tablollaştırılması diğer bölümlerde de uygulanmıştır.

Dördüncü bölüm; adliye, askeriye, zabıta teşkilatı ve güvenlik ismini taşımaktadır. Adliye başlığı altında, Tanzimat devrinde Osmanlı adli yapısında yaşanan değişim ile bu değişimin Alaşehir kazasına yansımaları olan Alaşehir bidayet ve ticaret mahkemeleri hakkında bilgi verilmiştir. Askeriye, zabıta teşkilatı ve güvenlik başlığı altında ise; Alaşehir’de kaza zabıtasının ve redif teşkilatının oluşturulması ile Alaşehir redif taburu ve eşkıyalık olgusu ele alınmıştır. Eşkıyalık olgusunun ortaya çıkmasında etkili olan faktörler ile Alaşehir’de ve Alaşehir demiryolu hattında yapılan eşkıyalık faaliyetleri ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde engin sabrı ve hoşgörüsüyle değerli tavsiye ve yardımlarını benden esirgemeyen danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Cengiz ÇAKALOĞLU’na, Çalışmalar esnasında gösterdiği anlayış, destek ve fedakârlıklar için eşim Funda DOĞTEKİN’e ve bu zorlu süreçte benden ilgi ve

sevgilerini eksik etmeyen sevgili anne ve babama teŖekkürü bir borç bilirim. Ayrıca doktora eğitimim ve tez çalışmalarım sırasında göstermiş oldukları destek ve yapıcı eleştirileriyle her zaman yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Muzaffer TEPEKAYA, Prof. Dr. Keziban ACAR ve Prof. Dr. Selahittin ÖZÇELİK hocalarıma ayrı ayrı teŖekkürlerimi sunarım.

Abdullah DOĞTEKİN

Manisa-2015

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	XII
TABLolar LİSTESİ.....	XV
GRAFİKLER LİSTESİ.....	XX
GİRİŞ.....	1
A- Kaynaklar ve Araştırmalar.....	1
1- Kaynaklar.....	1
2- Araştırmalar.....	9
B- Alaşehir Hakkında Genel Bilgiler.....	13
1-Coğrafi Konumu.....	13
2- Alaşehir İsmiinin Kökeni.....	16
3- Tarihi.....	18
1.BÖLÜM ALAŞEHİR KAZASININ İDARİ YAPISI VE TAKSİMATI.....	32
A- Kaza Yönetimi.....	33
1- Tanzimat'ın İlk Yıllarında Alaşehir Kazasında Yönetim.....	32
2- Kaza Müdürü.....	38
3- Kaymakam.....	46
4- Kaza İdare Meclisi.....	66
B- Belediye Teşkilatı.....	72
1- Belediyeciliğın Tarihi Gelişimi.....	72
2- Alaşehir Belediyesi.....	78
3- Belediye Teşkilatındaki Diğer Görevliler.....	82
4- Belediye Teşkilatı Kurulmasının Alaşehir'e Katkıları.....	86
C- Adli İdaredeki görevliler.....	90
1- Naib.....	90
2- Müftü.....	95
D- Kazadaki Diğer Görevliler.....	98

1- Tahrirat Katibi	98
2- Mal Müdürü	100
3- Sandık Emini	101
2.BÖLÜM ALAŞEHİR'DE SOSYAL HAYAT	104
A- Demografik Yapı	104
1- Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımları	104
2- Alaşehir Nüfusu	108
3- Alaşehir Nüfus Olayları	130
4- Alaşehir Nüfus İdaresi	132
5- Alaşehir Kazasına İskân Edilen Aşiretler	134
6- Alaşehir Kazasına Yapılan Göçler.....	153
B-Eğitim ve Kültür.....	159
1- Tanzimat Döneminde Eğitim Teşkilatı.....	159
2- Sıbyan Mektepleri ve İptidailer	163
3- Rüşdiye Mektepleri ve Alaşehir Mektebi Rüşdiyesi	176
4- Alaşehir'deki Medreseler.....	186
5- Alaşehir Gayrimüslim Mektepleri	197
6.-Maarif Komisyonu	199
C- Alaşehir'de Dini ve Sosyal Yapılar.....	205
1- Vakıflar	205
2- Alaşehir'deki vakıfların şehre katkıları	222
3- Camiler ve Mescitler.....	226
4- Zaviyeler	244
5- Türbeler.....	248
6- Hamamlar.....	249
7- Çeşmeler	250
D- Alaşehir'de Meslekler	252
1- Giyim Eşyaları ile ilgili Meslekler	253
a) Dericilik	256
b) Dokumacılık.....	259
2- Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler	264
3- Yiyecek ve İçecek Üreten ve Satanlarla İlgili Meslekler	269
4- Değişik Mal ve Hizmet Üreten Kişilere Ait Meslekler	273

a) Kullanım Eşyası Üreten ve Satan Meslekler	274
b) Kişisel Bakım ve Temizlikle İlgili Meslekler.....	275
c) Kitap ve Kültürel Faaliyetlerle İlgili Meslekler	276
d) Diğer Meslekler	276
5- Kamu Hizmetleri ile İlgili Meslekler	277
6- Ticaretle ilgili Meslekler.....	293
7- Fiziki Güç (İşçilik) ile İlgili Meslekler	296
8- İnşaat Sektöründe Hizmet Veren Meslekler	298
9- Taşımacılık İş kolu ile İlgili Meslekler	299
10- Özel Durumundan Dolayı Herhangi Bir Meslek Grubuna Dâhil Edilemeyenler	301
a) Fiziki Durum	302
b) Sosyal Durum	304
c) Ekonomik Durum.....	306
d) Diğer	307
11- Küçük Ölçekli Sanayi İş Kolu	308
E- Ulaşım	310
1- Karayolu Ulaşımı.....	310
2- Demiryolu Ulaşımı	315
3- Demiryolu Ulaşımının Alaşehir'e Etkileri	327
F- Alaşehir'i Etkileyen Doğal Afetler	331
1- Deprem.....	331
2- Sel Felaketi	337
3- Kuraklık	338
4- Salgın Hastalıklar.....	345
a) Firengi	345
b) Hayvan Hastalıkları	346
3. BÖLÜM ALAŞEHİR EKONOMİSİ	348
A- Tarım.....	348
1- Arazi Miktarı ve Kullanıma Göre Dağılımı.....	350
2- Arazi Kullanımı	353
3- Tahıl Ürünleri	355
4- Bahçe Bitkileri	358

5- Sanayi Bitkileri	360
6- Bağcılık.....	363
7- Diğer Tarım Ürünleri	367
B- Hayvancılık	369
1- Büyükbaş Hayvancılık.....	370
2- Küçükbaş Hayvancılık.....	375
3- Yükl ve Binek Hayvanları	378
4- Arıcılık	381
C- Ticaret ve Alaşehir'deki Ticari Kuruluşlar	383
D- Sanayi.....	391
E- Alaşehir Kazasından Alınan Vergiler.....	402
1- Vergi ve Öşürler.....	402
a) Vergi-yi Mahsusa (Yıllık Vergi).....	402
b) Öşür Vergisi	404
c) Adet-i Ağnam.....	406
d) Diğer Vergiler	407
4. BÖLÜM ADLİ YAPI, ASKERİYE, ZABITA VE GÜVENLİK	409
A- Adli Yapı.....	409
1- Tanzimat Devri'nde Osmanlı Adli Yapısında Yaşanan Değişim.....	409
2- Alaşehir'deki Mahkemeler	412
a) Bidayet Mahkemesi	412
b) Ticaret Mahkemesi	417
B- Askeriye	419
1- Redif Teşkilatı ve Anadolu'da Redif Askerleri Teşkilatının Kurulması	419
a) Alaşehir Redif Taburu.....	424
b) II. Meşrutiyet'in İlanı ve Alaşehir Redif Taburu	430
C. Zabıta.....	432
1- Eşkıyalık	442
a) Alaşehir'de Eşkıyalığın Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Faktörler ..	442
b) Alaşehir'de Eşkıyalık Faaliyetleri	451
c) Alaşehir Demiryolu Hattında Yapılan Eşkıyalık Faaliyetleri	474
SONUÇ	483

KAYNAKÇA.....	493
---------------	-----

KISALTMALAR

A.g.d.	Adı geçen defter
A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
A.g.n.	Adı geçen nizamname
A.g.t.	Adı geçen Tez
A.MKT	Sadaret Mektubi Kalemi
A.MKT. DV	Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Kalemi
A.MKT. NZD	Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Kalemi
A.MKT. MHM	Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Kalemi
A.MKT. MVL	Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala
A.MKT. UM	Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilaye t
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
A.V.S.	Aydın Vilayeti Salnamesi
BEO	Babıali Evrak Odası
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
C.AS	Cevdet Askeriye
C.ADL	Cevdet Adliye
C.DH	Cevdet Dahiliye
C.EV	Cevdet Evkaf
Çev.	Çeviren
D.N.	Defter Numarası
DH. MKT	Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.MUİ	Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
DH. SAİD.d	Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defteri
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DTCFD	Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi
DH.SAİD.MEM	Dahiliye Nezareti Memur Sicil Zarfı
DH.TMIK.M	Dahiliye Nezareti Muamelat Kalemi
DH. UMVM	Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti

HR.HMŞ.İŞO	Hariciye Nezareti İstişare Odası
EV.d	Evkaf Defteri
HAT	Hatt-ı Hümayun
Haz.	Hazırlayan
İ.A.	İslam Ansiklopedisi
İ.AS	İrade Askeri
İ.DH	İrade Dâhiliye
İ.HUS	İrade Hususi
İ.MVL	İrade Mecl-i Vala
İ.TAL	İrade Taltifat
İÜİF	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
KK.	Kamil Kepeci
Km.	Kilometre
M	Miladi
M	Metre
M.L.	Maliye Nezareti
M.L. VRD. TMT.d	Varidat Muhasebesi Temettuat Defteri
M.U.N.	Mecmua-i Umur-u Nafia
M.N.U.S	Maarif-i Nezaret-i Umumiye Salnamesi
MF.MKT	Maarif Nezareti Mektubi Kalemî
MV	Meclis-i Vükela Mazbata
MVL	Meclis-i Vala
NFS.d.	Nüfus Defteri
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan Sayfaya
S.	Sayı
S.D.A.	Salname-i Devlet-i Aliye
ŞD.	Şurayı Devlet
TTK	Türk Tarih Kurumu
Vd.	Ve diğerleri
V.G.M.A.	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Y.A.RES	Yıldız Sadaret Resmi Maruzat
Y.A.HUS.	Yıldız Sadaret Hususi Maruzat

Y. EE. KP	Yıldız Esas Evrakı Kamil Paşa
Y. PRK. ASK	Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y. PRK. KOM	Yıldız Perakende Evrakı
Y.MTV	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Yay.	Yayınları

TABLULAR LİSTESİ

- Tablo 1:** Alaşehir Kaza Müdürleri
- Tablo 2:** Alaşehir Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar
- Tablo 3:** Yıllara Göre Alaşehir Kaza İdare Meclisinin Seçilen Üyeleri
- Tablo 4:** Yıllara Göre Alaşehir’de Görev Yapan Belediye Reisleri
- Tablo 5:** Alaşehir’de Tespit Edilebilen Belediye Meclisi Üyeleri ve Görev Yaptığı Yıllar
- Tablo 6:** Yıllara Göre Alaşehir Belediyesi’nde Görev Alan Mimarlar
- Tablo 7:** Yıllara Göre Alaşehir Belediyesi’nde Görev Yapan Gazhane Memurları
- Tablo 8:** Alaşehir Belediye Meclisinde Görev Yapan Sandık Eminleri
- Tablo 9:** Yıllara Göre Alaşehir Belediyesinde Görev Yapan Kâtipler
- Tablo 10:** Yıllara Göre Alaşehir Belediyesinde Görev Yapan Tabipler
- Tablo 11:** Alaşehir Belediyesi’nin Yıllara Göre Geliri
- Tablo 12:** Saruhan Sancağına Bağlı Kazaların 1315 ve 1326 Yıllarına ait Gelirleri
- Tablo 13:** Yıllara Göre Alaşehir’de Görev Yapan Naibler
- Tablo 14:** Yıllara Göre Alaşehir’de Görev Yapan Müftüler
- Tablo 15:** Alaşehir’de Görev Yapan Tahrirat Kâtipleri
- Tablo 16:** Alaşehir’de Görev Yapan Mal Müdürleri
- Tablo 17:** Alaşehir’de Görev Yapan Sandık Eminleri
- Tablo 18:** 1891 tarihinde İstanbul ve kasaba iptidai mekteplerinde okutulacak dersler ve haftalık ders saati sayıları
- Tablo 19:** 1891 Yılında Köy İptidai Mekteplerinde Görülen Dersler ve Haftalık Ders Saati Sayıları
- Tablo 20:** Yıllara Göre Alaşehir İptidai Mektebinde Görev Yapan Muallimler, Bevvaplar ve Öğrenci Sayıları
- Tablo 21:** Yıllara Göre Manisa Sancağı Kazalarında Bulunan İptidai Mekteplerinin Öğrenci Sayıları
- Tablo 22:** Yıllara Göre Manisa Sancağı Kazalarında Bulunan İptidai Mekteplerinin Öğretmen Sayıları
- Tablo 23:** Alaşehir’de Bulunan İptidai Mektepleri ile Bu Mekteplerde Okuyan Kız ve Erkek Öğrencilerin Sayıları

- Tablo 24:** Alaşehir Rüşdiye Mektebinin Muallimleri, Öğrenci ve Diploma Alanlarının Sayıları
- Tablo 25:** Yıllara Göre Alaşehir Rüştiyesinden Mezun Olan Öğrenci Sayısı
- Tablo 26:** Yıllara Göre Manisa Sancağı Kazalarında Bulunan Rüşdiye Mekteplerinin Öğrenci Sayıları
- Tablo 27:** Yıllara Göre Manisa Sancağı Kazalarında Bulunan Rüşdiye Mekteplerinin Öğretmen Sayıları
- Tablo 28:** Alaşehir Medreseleri
- Tablo 29:** Aydın Vilayeti'nin Saruhan Livasına Bağlı Kazaların Medrese Sayıları
- Tablo 30:** Yıllara Göre Rum Okullarındaki Öğrenci ve Öğretmen Sayıları
- Tablo 31:** Alaşehir Maarif Komisyonunda Görevli Reis, Kâtip ve Azaların İsimleri
- Tablo 32:** 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayeti Anadolu Defterine Göre 1530 Tarihinde Alaşehir'in Nüfusu
- Tablo 33:** XVI., XVII., XIX. Yüzyıllarda ve Günümüzde Alaşehir Mahalleleri
- Tablo 34:** 1246/1830 Tarihli Reaya Nüfus Defterine Göre Alaşehir'deki Gayrimüslimlerin Nüfusu
- Tablo 35:** 1251/1835 Tarihli Nüfus Defterine Göre Alaşehir'in Nüfusu
- Tablo 36:** 1835 Tarihli Nüfus Defterine Göre Alaşehirde Hane Başına Düşen Erkek Nüfus Sayısı
- Tablo 37:** 1255/1839 Tarihli Nüfus Defterine Göre Alaşehir'deki Bazı Mahallelerin Nüfusu
- Tablo 38:** 1255/1839 Tarihli Nüfus Defterine Göre Alaşehir'deki Bazı Mahallelerin Hane Başına Düşen Erkek Nüfus Sayısı
- Tablo 39:** Temettuat Defterlerine Göre Alaşehir Mahallelerinin Hane Sayıları ile 1845 Yılına Ait Tahmini Nüfusları
- Tablo 40:** Alaşehir'in 1835 ve 1845 Yıllarının Tahmini Nüfuslarının Karşılaştırılması
- Tablo 41:** Aydın Vilayeti Salnamelerine Göre Alaşehir'in Merkez Nüfusu
- Tablo 42:** Aydın Vilayeti Salnamelerine Göre Alaşehir Nüfusu Yüzdelik Dağılımı
- Tablo 43:** Yıllara Göre Alaşehir Merkezdeki Gayrimüslim Nüfusun Milletlere Göre Dağılımı
- Tablo 44:** Yıllara Göre Alaşehir Kazası Genelindeki Gayrimüslim Nüfusun Milletlere Göre Dağılımı

- Tablo 45:** Muhtelif Yıllarda Gayrimüslim Nüfusun Yüzdelerle Dağılımı
- Tablo 46:** Aydın Vilayeti Salnamelerine Göre Alaşehir Kazasının Umumi Nüfusu
- Tablo 47:** Saruhan Sancağı ve Kazalarının 1878 ve 1908 Yıllarına Ait Genel Nüfus Verileri
- Tablo 48:** Muhtelif Yıllara Göre Alaşehir'deki Nüfus Olaylarının Sayısı
- Tablo 49:** Yıllara Göre Alaşehir'deki Nüfus Dairesi Görevlileri
- Tablo 50:** 1258 Tarihli Nüfus Defterinde Yer Alan Aşiretlerin İsimleri, İskân Edildikleri Yerler ve Hane Sayıları
- Tablo 51:** Giyim Eşyası Üreten ve Satan Meslekler
- Tablo 52:** Dericilik İş Kolundaki Meslekler
- Tablo 53:** Dokumacılık İş Kolundaki Meslekler
- Tablo 54:** Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler
- Tablo 55:** Yiyecek ve İçecek Üreten ve Satanlarla İlgili Meslekler
- Tablo 56:** Değişik Hizmetleri Yerine Getiren Meslekler
- Tablo 57:** Kullanım Eşyası Üreten ve Satan Meslekler
- Tablo 58:** Kişisel Bakım ve Temizlikle İlgili Meslekler
- Tablo 59:** Kültürel Faaliyetlerle İlgili Meslekler
- Tablo 60:** Diğer Kayıtlı Kişilerin Oluşturduğu Meslekler
- Tablo 61:** Kamu Hizmeti Sunan Meslekler
- Tablo 62:** Temettüat Defterlerine Göre Kaza Merkezinde Bulunan Camiler ile Görevlileri
- Tablo 63:** Temettüat Defterlerine Göre Kaza Merkezinde Bulunan Mescitler ile Görevlileri
- Tablo 64:** Temettüat Defterlerine Göre Alaşehir Kazası Mahallelerinde Görev Yapan Muhtarlar
- Tablo 65:** Mal ve Hizmet Üretim Ticaret Yapan Kişilere Ait Meslekler
- Tablo 66:** İşçilik ile İlgili Meslekler
- Tablo 67:** İnşaat Sektöründe Hizmet Veren Meslekler
- Tablo 68:** Taşımacılık İş kolu ile İlgili Meslekler
- Tablo 69:** Özel Durumundan Dolayı Herhangi Bir Meslek Grubuna Dâhil Edilemeyen Kimseler
- Tablo 70:** Meslek Kaydı Bulunmayanların Durumu
- Tablo 71:** Fiziki Durumları Gereği Meslek Kaydı Bulunmayanlar

- Tablo 72:** Sosyal Durumları Gereği Meslek Kaydı Bulunmayanlar
- Tablo 73:** Ekonomik Durumları Gereği Meslek Kaydı Bulunmayanlar
- Tablo 74:** Diğer Haneler
- Tablo 75:** Küçük Ölçekli Sanayi İş Kolu
- Tablo 76:** İzmir-Alaşehir Demiryolu Hattının Güzergâhı
- Tablo 77:** İzmir-Afyonkarahisar Demiryolu Taşıma Ücretleri
- Tablo 78:** Alaşehir Temettuat Defteri Verilerine Göre Tarım İşletmelerin Tasnifi
- Tablo 79:** 1844 Tarihinde Mahallelere Göre Arazi Kullanımı
- Tablo 80:** 1844 Tarihinde Mahallelere Göre Kile Cinsinden Üretilen Tahıl Miktarı
- Tablo 81:** 1844 Tarihinde Mahallelere Göre Yetiştirilen Bahçe Bitkileri Miktarı
- Tablo 82:** 1844 Tarihinde Mahallelere Göre Yetiştirilen Sanayi Bitkileri Miktarı/Değeri
- Tablo 83:** Mahallelere Göre 1844 Yılında Bağcılıktan Elde Gelir
- Tablo 84:** Mahallelere Göre Zeytin, Kestane ve Ceviz Yetiştiriciliği
- Tablo 85:** 1844 Yılında Alaşehir’de Mahallelere Göre Hane Başına Düşen Ortalama Büyükbaş Hayvan Sayısı
- Tablo 86:** 1844 Yılında Alaşehir’de Mahallelere Göre Ortalama Büyükbaş Hayvanlardan Elde Edilen Gelir
- Tablo 87:** 1844 Yılında Alaşehir’de Mahallelere Göre Toplam Küçükbaş Hayvan Sayısı
- Tablo 88:** 1844 Yılında Alaşehir’de Mahallelere Göre Toplam Yük ve Binek Hayvan Sayısı
- Tablo 89:** 1844 Yılında Alaşehir’de Mahallelere Göre Toplam Arı Kovanı Sayısı/Geliri
- Tablo 90:** Temettuat Defterlerine Göre Alaşehir Kazası’ndan alınan Vergi-yi Mahsusalar
- Tablo 91:** Temettuat Defterlerine Göre Alaşehir Kazası Ayni Verilen Öşürler
- Tablo 92:** Temettuat Defterlerine Göre Alaşehir Kazası Nakdi Verilen Öşürler
- Tablo 93:** Temettuat Defterlerine Göre Alaşehir Kazası aded-i ağam vergisi
- Tablo 94:** Temettuat Defterlerine Göre Alaşehir’de Alınan Diğer Vergiler
- Tablo 95:** 1311/1893 Senesinde Redif Kırk Altıncı Alayına Bağlı Üçüncü Alaşehir Taburunda Bulunan Zabıt ve Görevlilerin İsimleri

Tablo 96: 1326/1908 Senesinde Redif Kırk Altıncı Alayına Bağlı Üçüncü Alaşehir Taburunda Bulunan Zabit ve Görevlilerin İsimleri

Tablo 97: 1326/1908 Yılında Saruhan Sancağı ve Kazalarındaki Zabıta Görevlileri ve Sayıları

GRAFİKLER LİSTESİ

- Grafik 1:** Tarım Arazilerinin Büyüklüğünün Yüzelik Dağılımı
- Grafik 2:** Alaşehir'deki Tarım Arazisinin Dönüm Olarak Dağılımı
- Grafik 3:** Yük ve Binek Hayvanlarının Yüzelik Dağılımı

GİRİŞ

A- Kaynaklar ve Araştırmalar

1. Kaynaklar

19.yüzyıl, merkezini Batı Avrupa'nın oluşturduğu gerek dünya gerekse de Osmanlı tarihi açısından baş döndürücü bir değişimin yaşandığı yüzyıldır. Osmanlı İmparatorluğu, bu değişime kaçınılmaz bir zorunluluğun neticesi olarak modernleşmek suretiyle tepki vermiştir. Bu bağlamda söz konusu yüzyıl, Devlet-i Aliye'nin reformlar ve modernleşme asrıdır. Model alınan Avrupa'nın kapısı konumunda bulduklarından dolayı Batı Anadolu ve Balkanların bu süreçteki payları ise oldukça önemlidir.¹

Bu yüzyılda İzmir, önemi gittikçe artarak Osmanlı İmparatorluğu'nun batı kapitalizmiyle eklemlendiği önemli bir ihracat ve ithalat limanı haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere ve Fransa arasındaki ticaretin en yoğun olduğu alan Ege Bölgesidir. İzmir'in, bütün ulaşım yollarının birleştiği bir yerde bulunması ve hinterlandının geniş olması, bölgede üretilen tarımsal ürünlerin ihraç edilebilir nitelikte olması ile İzmir'in bir ihracat ve ithalat merkezi konumunda bulunması gibi nedenler bölgedeki İngiliz-Fransız rekabetini tetiklediği gibi, para meta ilişkilerinin diğer yerlere oranla daha fazla gelişmesine zemin hazırlamıştır.²

İncelediğimiz dönem içerisinde Alaşehir kazası, İzmir'in art bölgesinde yer alan önemli bir tarım ve ticaret şehridir. Avrupa sermayesinin en büyük yatırımlarından olan İzmir-Kasaba demiryolu hattının 1875 yılında Alaşehir'e, sonrasında ise Alaşehir'in art bölgesi konumundaki Uşak ve Afyon'a kadar ulaşması bu durumun önemli bir kanıtıdır. Zira İzmir-Alaşehir Demiryolu hattı Uşak'a bağlanmadan önce ticari, sanayi ve zirai mallar Alaşehir istasyonu üzerinden İzmir'e ulaşmakta ve Alaşehir'in hinterlandı doğuda Uşak ve çok daha ilerisine kadar uzanmaktadır.

¹ Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum) yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2006, s.10.

² Bülent Varlık, On Dokuzuncu Yüzyılda Emperyalizminin Batı Anadolu'da Yayılması, Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları No:15, Ankara 1976, s.27.

Ege kıyılarını İç Anadolu bölgesine bağlayan Alaşehir-Afyon demiryolu hattının 1897 yılında hizmete açılmasıyla beraber bu gelişim daha da artmıştır. Şehir, ticari alanda büyük bir canlılığa sahne olurken, aynı zamanda ihraç ürünleri arasında yer alan tahıl, üzüm, pamuk, meyankökü ve susam gibi zirai ürünlerin eskiye kıyasla oldukça kısa bir süre içerisinde İzmir Limanına ulaşması halkın refah seviyesinin de yükselmesine neden olmuştur.³

Bu çalışma, Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi ile II. Meşrutiyet arasındaki modernleşme sürecinin Alaşehir ölçeğindeki yansımalarını görmeyi ve 1839-1908 yılları arasını kapsayan dönem içerisinde, Alaşehir kazasının idari, sosyal ve ekonomik durumunu ele alarak bir şehir tarihi ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Nitekim siyasi tarihimizin bir parçasını oluşturan yerel tarih çalışmaları Türk tarihinin bir bütün olarak değerlendirilmesinde büyük önem arz etmektedir.

Çalışmamızın ana kaynaklarından birini Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri oluşturmaktadır. Burada yer alan çeşitli tasniflerden Alaşehir ile ilgili belgelerin incelediğimiz dönem kapsamında olanları alınmak suretiyle değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Temin ettiğimiz belgelerin ağırlıklı olarak başta Dahiliye Mektubi Kalemi olmak üzere, Sadaret Mektubi Kalemi, Cevdet Tasnifi, Şuray-ı Devlet, İrade, Yıldız, Bab-ı Ali Evrak Odası ve Meclis-i Vala fonlarından çıktığını görmekteyiz. Tezde yer alan bölümlerin ve alt başlıklarının hemen hepsiyle ilgili arşiv belgesi kullanılmasına rağmen, belgelerin ağırlıklı olarak yoğunlaştığı konular arasında idari teşkilat, doğal afetler, eşkıyalık faaliyetleri ve eğitim gibi başlıklar yer almaktadır.

Bu belgeler içerisinde Aydın Valiliği'nin merkezi hükümeti bilgilendirmek veya isteklerini belirtmek için yazdığı arıza ve telgraflar bulunduğu gibi, Alaşehir kazasıyla Aydın Vilayeti ve nezaretlerle Alaşehir kaymakamlığı arasındaki yazışmalar da yer almaktadır. Bunların yanı sıra; Alaşehir halkının, kaza metropolitliğinin ve demiryolu kumpanyasının merkezi hükümete gönderdiği istek veya şikâyetlerinin bildirildiği belgeler de bulunmaktadır.

Tez çalışmamızda Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden temin ettiğimiz Alaşehir kazasına ait vakıf defterleri ve hurufat defterlerinden de istifade edilmiştir. Bu defterlerde Alaşehir'deki cami, mescit, tekke, türbe, zaviye, çeşme, sıbyan

³ Enver Konukçu, "Manisa Demiryolu (Yapılış ve Gazete Haberleri 1865-1923)", Manisa Dergisi, Sayı I, ss.31-39.

mektebi ve medreseler gibi din ve eğitim hizmeti veren sosyal amaçlı yapılar ile bu yapılar için tesis edilmiş olan vakıflar, vakıfların kurucuları, kurulma amaçları ve gelirleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca, giderleri vakıflar tarafından karşılanan bu kurumlarda görev yapan imam, müezzin, hatip, cami şeyhi, kürsü şeyhi, faraş, muallim ve müderris gibi kamu hizmeti veren kişilerle ilgili malumatlarda söz konusu defterlerde yer almaktadır.

Maddi bir karşılık beklemezsizin başkalarına yardım etmek gibi ulvi bir düşüncenin ürünü olan vakıf müessesesi, sadaka-i cariye denilen hayır çeşitlerinin başında gelmektedir.⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda modern anlamda bir belediye teşkilatı ve nezaretler teşekkül etmeden önce beledi işler, eğitim, sağlık, bayındırlık ve imar işleri gibi birçok hizmet alanına vakıflar tarafından bakılmaktaydı. Alaşehir kazasında da farklı amaç ve hizmetlere yönelik vakıfların tesis edildiğini görmekteyiz.

Osmanlı toplumunun genelinde olduğu gibi Alaşehir'de de dini hizmetler konusundaki hassasiyet o kadar canlıydı ki aşr-ı şerif okutmak için bile ayrı bir vakıf teşekkül ettirilmişti. Buna örnek olarak Muhassıl Ağa vakfını gösterebiliriz. Vakfın tesis edilme amacı, Muhassıl Ağa Camiinde namazlardan önce ve sonra aşr-ı şerif okumak için görevlendirilen kişinin ücretini ödeyebilmektir.

Alaşehir'de din ve eğitim alanlarının dışında su medeniyeti olmanın bir gereği olarak oluşturulan çeşme vakıfları da hizmet vermiştir. Bu vakıflar, çeşmelerin suyunun sürekli olarak akması ve gerektiği zaman tamir edilebilmesi için oluşturulmuştur. Bugün şehrin özellikle eski yerleşim alanlarından olan Sarısu, Soğuksu, Akarca ve Ilica isimlerindeki dört mahallesinin sularla ilgili bir ismi taşıması bu zenginliğin bir başka kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Alaşehir Kazasındaki vakıf kurucularının kimlikleri incelendiğinde bizzat Sultan Yıldırım Bayezid Han başta olmak üzere, Osmanlı bürokrasisine mensup paşaların, hatunların ve şeyh, seyyid, hacı, ağa gibi unvanlara sahip farklı sosyal statüdeki kimselerin yer aldığını söyleyebiliriz. Alaşehir'deki vakıflarla ilgili olarak dikkat çekici hususlardan birisi de vakıf kurucuları arasında kadınların da önemli bir yer tutmasıdır. Halime Hatun, Alime Hatun, Zeliha Hatun ve Hatice Hatun gibi kadın hayırseverler, özellikle din ve eğitim alanında kurmuş oldukları vakıflarla Alaşehir halkının sosyo-kültürel açıdan gelişimine hatırı sayılır bir katkıda bulunmuşlardır. Bu

⁴ Ziya Kazıcı, İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1999, s.271-293.

durum kadınların ayrıca iktisadi hayatta da göz ardı edilemeyecek bir rollerinin olduğunu göstermektedir. Zira cami, mescit ve medrese gibi eserlerin varlığını sürdürebilmeleri için tesis edilen bu vakıflar maddi bir zenginliğin olmasını da gerektirmektedir.

Şehir tarihi ile ilgili araştırmalarda önem arz eden kaynaklardan birisi de temettuat defterleridir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, Tanzimat öncesi dönemde farklı isimler adı altında birçok vergi alınmaktaydı. Yönetim, bu vergilerin yerine geçmek ve kişilerin gelirleri ile sahip oldukları emlaklara uygun olmak üzere tek bir vergi konulmasını düşünmüş ve bu bağlamda da temettu yazımlarını başlatmıştır.⁵

1844-45 tarihli temettuat defterleri bizim çalışmamızda da temel kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu defterler, Alaşehir'in sosyal ve iktisadi tarihini ortaya koyabilmek adına nüfus, göç, tarım, hayvancılık, mesleki yapılanma, ticaret ve sanayi başta olmak üzere kazadaki cami ve mescit gibi dini yapılar ile sıbyan mektepleri ve medreselerde görev yapan muallim ve müderrisler gibi şehrin eğitim tarihine ışık tutacak daha birçok konuda oldukça kıymetli bilgiler ihtiva etmektedirler. Alaşehir Kaza merkezine ait ve her biri ayrı bir mahalle için tutulmuş olan toplam 21 adet temettuat defteri bulunmakta olup, bu mahallelerin 16'sında Müslümanlar, 5 tanesinde ise Gayrimüslimler ikamet etmektedirler.⁶

Kaza merkezine ait temettuat defterlerinin dışında, Alaşehir kazasına iskân edilmiş olan aşiretlere ait üç adet temettuat defteri daha bulunmakta olup, tez yazımında bu defterlerden de yararlanılmıştır. Bu defterlerden birincisi 1415 numaralı temettuat defteri olup kaza genelinde meskûn halde bulunan çeşitli aşiret cemaat ve oymakları kapsamaktadır.⁷ İkinci defter 1433 numaralı temettuat defteridir ve Alaşehir'in Horzum Sazdere köyüne yerleşmiş olan Horzum aşiretinin sayımını içermektedir.⁸ Aşiretlerle ilgili son defter ise 1440 numaralı temettuat defteridir.

⁵ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", Belleten LIX/225,1995, s.395.

⁶ Alaşehir kaza merkezinde yer ala mahallelere ait temettuat defterlerinin numaraları için Bkz.: BOA., ML.VRD.TMT., Defter No: 1403 (Kazgani), 1409 (Debbağhane), 1412 (Ab-ı Berd), 1414 (Balani), 1418 (Eski Çarşı), 1423 (Katip Ali), 1425 (İlica), 1427 (Tepecik), 1430 (Cami-i Kebir), 1431 (Güzel Papas/Gayrimüslim), 1432 (Kadı Sinan), 1434 (Turunçlu/Gayrimüslim), 1435 (Kiremitli/Gayrimüslim), 1438 (Şeyh Sinan), 1441 (Perakende/Gayrimüslim), 1446 (Yaviler), 1459 (Arslan Fakı), 1460 (Karaağaç), 1462 (Hızırilyas/Gayrimüslim), 1465 (Elhizar), 1467 (İbrahim Çelebi)

⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d, 1415.

⁸ BOA., ML.VRD.TMT.d, 1433.

Alaşehir kazasının Horzum Alayaka köyüne iskân edilmiş olan Horzum aşireti için düzenlenmiştir.⁹

Özellikle son zamanlarda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılan tasnif çalışmaları neticesinde araştırmacıların hizmetine sunulan nüfus defterlerinin sayısında da bir artış yaşanmaktadır. Çalışmamızda farklı tarihlere ait toplam dört nüfus defterinden istifade edilmiştir. Bunlardan üçü kaza merkezinde bulunan mahallelere ait sayımları içerirken, bir adet nüfus defteri ise kaza genelinde meskûn halde bulunan aşiret, cemaat ve oymaklarla ilgilidir.

Kazada 19.yüzyıl içerisinde bizim tespit edebildiğimiz ilk sayım 1246/1830 yılında gerçekleşmiştir. Sayımın yapılmasındaki temel amaç, 1826 tarihinde yeniçeri ocağının kaldırılması üzerine oluşturulması düşünülen yeni ordu için askeri ve mali kaynakların tespit edilmek istenmesiydi.¹⁰ 1246 tarihli nüfus defterinden edindiğimiz bilgilere göre bu sayım sadece Gayrimüslimleri kapsamakta olup, Müslüman mahallelerini kapsamamaktaydı.¹¹ 1830 tarihli nüfus defterine göre Alaşehir'de isimleri Hızırilyas, Turunçlu, Güzel Papas, Perakende ve Kiremitli olmak üzere sayım yapılan toplam 5 tane Gayrimüslim mahallesi yer almaktadır.

İkinci nüfus sayımı ise 1251/1835 yılında gerçekleştirilmiş olup, Müslüman Gayrimüslim ayrımı yapmaksızın kaza merkezindeki tüm mahalleleri kapsamaktadır.¹² Kaza merkezinde 1835 yılından sonra 1255/1839 yılında da bir nüfus sayımının yapıldığı görülmektedir. Ancak 1255 tarihli nüfus defterinin bazı sayfaları eksik olup, Müslüman mahallelerinden Cami-i Kebir ve Kâtip Ali Mahalleleri ile Gayrimüslim mahallelerinin tamamı bu defterde bulunmamaktadır.¹³

Alaşehir kazası ve civarına iskân edilmiş olan aşiret, cemaat ve oymaklar hakkındaki bilgileri başta nüfus defterleri ve temettuat defterleri olmak üzere arşiv belgelerinden elde etmiş bulunmaktayız. Bu kaynaklardan bir diğeri de 1258/1842 tarihli ve 2973 numaralı nüfus defteri olup, sadece Alaşehir bölgesine yerleştirilmiş olan aşiretlerin sayımını kapsamaktadır. Bu defterde, sayımı yapılan aşiret

⁹ BOA., ML.VRD.TMT.d, 1440.

¹⁰ Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü yayımları, Ankara 1997, ss. 9-11.; Zübeyde Güneş Yağcı-Serdar Genç, H.1256/M.1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri (Değerlendirme ve Transkripsiyon), Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, Bursa 2013 .; Mahir Aydın, "Sultan II.Mahmut Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", Sultan II.Mahmut ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989 Bildiriler, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s.83.

¹¹ BOA., NFS.d., 2970.

¹² BOA., NFS.d., 2971.

¹³ BOA., NFS.d., 2972.

erkeklerinin isimleri, yaşları, fiziki özellikleri ve birçoğunun meslekleri teker teker yazıldıktan sonra, aşirete ait verilerin son kısmına, söz konusu aşiretin hane ve erkek nüfuslarının toplamları verilmekte ve bu durum yörenin imamı ve muhtarları tarafından onaylanmaktadır.¹⁴

Aydın Vilayetine ait salnameler de temel başvuru kaynaklarımızın başında yer almaktadır. Salnamelerde, vilayetin resmi ve özel bütün teşkilat ve kurumlarıyla ilgili bilgiler yer aldığı gibi söz konusu kurumların başındaki idareciler hakkında da malumatlar bulunmaktadır. Ayrıca salnameler, vilayetin nüfusu, tarımı, ticareti, sanayisi, madenleri, ulaşım ve imar faaliyetleri, eğitim yapısı ile tarihi ve sanat eserleri hakkında da şehir tarihi açısından oldukça önemli bilgiler içermektedir.¹⁵

Bütün bunlara ilaveten Aydın vilayeti ile sancak ve kazalarının Tanzimat döneminden itibaren geçirdiği yenileşme hamlelerini ve başta idari yapı olmak üzere hukuk, güvenlik, zaptiye teşkilatı, kara ve demiryolları gibi değişimin birçok ögesinin Alaşehir örneğindeki uygulamalarını salnamelerde görmek mümkündür. Bu bağlamda Aydın Vilayeti Salnameleri,¹⁶ yukarıda değinilen hususlarla ilgili olarak vilayetin Saruhan Sancağına bağlı Alaşehir kazası hakkında da kıymetli bilgiler ihtiva etmekte olup, çalışmamızda yararlandığımız temel kaynaklar arasında yer almaktadır.

Aydın Vilayeti Salnamelerinin yanı sıra Maarif Nezareti Salnameleri de özellikle Alaşehir'in eğitim yapısını ortaya çıkarmak açısından istifade ettiğimiz ana kaynaklar içerisinde bulunmakta ve oldukça kıymetli veriler içermektedir.¹⁷ H.1316-1321/M.1898-1904 tarihleri arasında yayınlanan Maarif Salnameleri; Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim öğretim ve kültür hayatı ile maarif müdürleri, okullar, öğretmenler, memurlar ve kütüphaneler hakkında geniş bir bilgi birikimini barındırmaktadır.¹⁸

Çalışmamızda kullandığımız bir diğer kaynak ise şehirler, topluluklar ve kültürler hakkında önemli bilgiler veren seyahatnamelerdir. Ülkemizde sosyal-ekonomik tarih çalışmalarında görülen artışla beraber, seyahatnamelerin de bilimsel

¹⁴ BOA., NFS.d. 2973.

¹⁵ Mithat Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s.299.

¹⁶ Aydın Vilayeti Salnameleri, 1296, 1297, 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, 1305, 1306, 1307, 1308, 1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1319, 1320, 1321, 1323, 1325, 1326.

¹⁷ Maarif Nezareti Umumiye Salnameleri; 1316, 1317, 1318, 1319, 1321.

¹⁸ Hasan Duman, Osmanlı Salnameleri ve Nevsalleri, C.I, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2000, s.8.

kaynak olarak kullanılması ve önemleri daha da artmaktadır.¹⁹ Seyyahın uğradığı coğrafyanın iklimi, insanları, günlük hayatı meydana getiren ayrıntıları, tarihi eserleri, eski yeni yapıları, yol ve ulaşım özellikleri ve benzeri hususlar seyahatnamelerin konusunu oluşturmaktadır.²⁰

Bu önemleri itibariyle Alaşehir kazasına uğrayan seyyahların kaleme aldıkları eserlerden de tez çalışmasında yararlanılmıştır. Bunlardan ilki, coğrafyacı Strabon'dur. Miladın başlarında yöreye uğradığı anlaşılan Strabon, Alaşehir'in oldukça etkin bir deprem bölgesinde ve sürekli depreme maruz kalan şehirler arasında olduğundan ve depremin şehre vermiş olduğu zararlardan bahsetmektedir.²¹

On ciltlik dev çalışmasıyla, XVII. yüzyıldaki geniş Osmanlı coğrafyasının tarihini, insanların gelenek, görenek, folklor, sanat ve zanaatını bütün yönleriyle aktaran Evliya Çelebi Seyahatnamesi ise Osmanlı'daki sosyal hayatın tespiti için oldukça önemli bir kaynaktır.²² 1671 yılında Alaşehir'i ziyaret eden Çelebi, seyahatnamesinde; şehrin tarihi, kalesi, köy mahalle ve hane sayılarıyla evlerin yapı tipleri, camileri, eğitim durumu, tabakhaneleri, boyahaneleri, kervansarayları, hanları ve kurulan pazarlarıyla şehrin ticari ve sanayi yapısı olmak üzere birçok konuda kıymetli bilgiler paylaşmaktadır.²³

Yine aynı şekilde 17. yüzyılın ortalarında Çelebi'ye yakın tarihlerde bölgeden geçen Fransız tüccar Jean Baptiste Tavernier'in seyahatnamesi de sosyal tarih açısından kıymetli bilgiler içermektedir.²⁴ Bu veriler bize Alaşehir'in tarihsel süreç içerisindeki gelişim seyrini görme ve incelediğimiz dönemle kıyaslama imkânı sağlaması açısından da oldukça önem arz etmektedir.

1834 yılında Alaşehir'e uğrayan Charles Texier'in "Küçük Asya" isimli seyahatnamesi de faydalandığımız eserler arasındadır. Texier, Alaşehir'in deprem konusundaki talihsizliğini Strabon'u kaynak göstererek bir kez daha tekrar eder. Texier'in gezi notları ayrıca, şehrin kuruluşunda etkili olan faktörler, Alaşehir adının

¹⁹ Özgür Yılmaz, "Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri", Tarih İncelemeleri Dergisi, XXVIII/2, 2013, s.596.

²⁰ Baki Asiltürk, "Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler", Turkish Studies, Volume 4/I, Winter 2009, s.912.

²¹ Strabon, Coğrafya (Kitap XII- XIV. Çev. A. Pekman) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1987.

²² Asiltürk, s.918.

²³ Evliya Çelebi, Seyahatname, Üçdal Neşriyat, C.8, İstanbul 1985.

²⁴ Jean Baptiste Tavernier, Tavernier Seyahatnamesi, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

kökeni, tarihi, şehrin Hıristiyanlık açısından önemi, kilise ve camiler başta olmak üzere dini ve mimari yapı gibi daha birçok hususu içermektedir.²⁵

Texier ile aynı tarihlerde Alaşehir'e gelen bir başka seyyah da İngiliz mimar ve ressam Thomas Allom'dur. İstanbul ve Batı Anadolu'daki antik merkezleri konu alan gravürleriyle tanınan Allom'un, geldiği dönemin Alaşehir'ini tasvir eden bir gravürü de bulunmaktadır. Allom'un, yöreden geçerken resmettiği dönemin Alaşehir'inde; Philadelphia antik kentini çevreleyen, yıkılıp harap olmuş fakat o günlere ulaşmayı başarmış olan kale surlarının kalıntıları, şehrin kenarına kurulduğu irili ufaklı dağ ve tepeler, yükselen minare ve selvi ağaçları ile şehre girmekte olan bir deve kervanı yer almaktadır. Demiryolunun henüz Alaşehir'e ulaşmadığı o yıllarda deve kervanları en önemli ticaret araçlarıdır. Allom eserinde çoğu seyyah gibi Alaşehir isminin kökeni ve şehrin nüfusu hakkında da bilgiler vermektedir.²⁶

Şehri ziyaret eden bir diğer seyyah ise özellikle İngiliz tarihi ve arkeolojisi alanında yaptığı çalışmalarla tanınan Henry Christmas'dır. Christmas, 1851 yılında İzmir, Efes, Bergama, Salihli, Alaşehir, Denizli ve Akhisar şehirlerini gezerek gözlemlerini kaydetmiştir.²⁷ Christmas'ın seyahatinde, özellikle Hıristiyanlık açısından önem arz eden dini merkezleri seçmesi ise oldukça dikkat çekicidir.

Bizim tespit ettiğimiz seyyahlar içerisinde Alaşehir'e uğrayan son isim ise Friedrich Sarre'dir. Sarre, 1895 yazında gerçekleştirdiği gezisinde Alaşehir'e demiryolu aracılığıyla ulaşmıştır. "Küçük Asya" isimli eserinde yörenin tarihi, coğrafyası, iklimi, nüfusu, tarımı, surları, cami ve evlerin mimari özellikleri gibi konular hakkındaki gözlemlerini aktarmaktadır.²⁸ Bütün güvenilirlik tartışmalarına rağmen şüphesiz ki bu seyahatnameler sosyal hayata dair kıymetli bilgiler vermektedirler.

Bütün bu seyahatnamelerin yanı sıra Şemseddin Sami tarafından 1889 yılında kaleme alınan "Kamusü'l Alam" isimli tarih ve coğrafya lügatı²⁹ ile Ali Cevad'ın

²⁵ Charles Texier, Küçük Asya (Çev. A. Suad) (Latin Harflerine Aktaran: Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprıman- Sadeleştiren: Yard. Doç. Dr. Musa Yıldız), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002.

²⁶ Thomas Allom, Constantinople And The Scenery of The Seven Churches of Asia Minor, C.I-II, London 1840.

²⁷ Henry Christmast, İstanbul ve Ege Yollarında (İzmir, Efes, Bergama, Salihli, Alaşehir, Denizli, Akhisar 1851) Çev. Mustafa Özbaş, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.

²⁸ Friederich Sarre, Küçük Asya Seyehati (1895 Yazı) Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar (Çev. Dara Çolakoğlu), Pera Turizm ve Ticaret, İstanbul 1998.

²⁹ Şemseddin Sami, Kamusü'l Alam, Mihran matbaası, C.I., İstanbul, 1306.

1895 yılında neşrettiği “Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati”³⁰ isimli eserlerinin Alaşehir kısımları çalışmamızda faydalandığımız kaynaklar arasındadır.

Ayrıca Fransız coğrafyacı Vital Cuinet'in 1894 yılında yayınlamış olduğu “La Turquie D'Asie” isimli eserin Alaşehir hakkında bilgi veren kısımları Fransızcadan çevrilmek suretiyle tezimizde kullanılmıştır.³¹ Cuinet'in eseri başta Alaşehir'in coğrafi ve idari yapısı olmak üzere, tarihi, nüfusu, yerleşim tipi, dini yapısı, şehrin Hıristiyanlık açısından önemi, kazadaki okullaşma oranı ve eğitim yapısı ile şehrin iktisadi yapısı gibi geniş bir alanda oldukça kapsamlı bilgiler vermektedir. Yine Cevad Sami³² tarafından 1906 yılında neşredilen ve Aydın Vilayeti'nin tamamının ekonomik yapısı hakkında ayrıntılı bilgiler veren “Nevsal-ı İktisadi” de tezimizde yararlandığımız kaynaklar içerisinde bulunmaktadır.

Pek fazla malumata rastlanılmamakla beraber ele aldığımız tarihsel dönemin İzmir basınından da faydalanılmıştır. Ahenk ve Hizmet gazeteleri³³ taranarak Alaşehir hakkında çıkan haberler değerlendirilmek suretiyle çalışmamızda kullanılmıştır. Bu haberlerin deprem, sel, kuraklık gibi doğal afetlerle; eşkıyalık faaliyetleri gibi daha çok sosyal tarihi içeren konularda yoğunlaştığı görülmektedir. Her iki olgunun da insan hayatını doğrudan ilgilendiriyor olması bu yoğunlaşmanın en önemli nedenini oluşturmaktadır.

2. Araştırmalar

Alaşehir'in incelediğimiz tarihsel dönem olan 1839-1908 yılları arasındaki sosyal, iktisadi, demografik, idari ve kültürel durumunu bir bütün olarak ele alıp, değerlendiren bir çalışma bugüne kadar henüz yapılmamıştır. Bununla birlikte, Mükrimin Halil Yınanç³⁴ ve Besim Darkot'un³⁵ Milli Eğitim Bakanlığı tarafından

³⁰ Ali Cevat, Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati, Mahmut Bey Matbaası, Dersaadet, 1313.

³¹ Vital Cuinet, La Turquie D'Asie (Geographie, Administrative, Statistique, Descriptive Et Raisonnee De Chaque Province De L'Asie Mineure) Tome Troisieme, C.3., Ernest Lerouks Editeur, Paris 1894.

³² Cevad Sami, Nevsal-i İktisadi (Aydın Vilayet-i Celilesinin Ahval-i Tabiiyye, Ziraiye, Ticariye, İktisadiye ve sair Ahvalinden Bahs), İzmir 1323.

³³ İmtiyaz sahipliğini Halit Ziya ve Tevfik Nevzad'ın yaptığı Hizmet Gazetesi yayın hayatına 15 Kasım 1886 tarihinden itibaren başlarken; Yine Tevfik Nevzad tarafından çıkarılan Ahenk ise 21 Şubat 1895'ten itibaren çıkmaya başlamıştır. Her iki gazete de İzmir'deki yerel basın içerisinde en uzun süreli faaliyet gösteren yayın organları arasında bulduklarından tarihsel çalışmalar bakımından önem arz etmektedirler.

³⁴ Mükrimin Halil Yınanç, (Tarih Kısmı), İslam Ansiklopedisi, C.I, MEB. Yayımları, Eskişehir 2001.

yayınlanan İslam Ansiklopedisinde; Feridun Emecen'in³⁶ ise Diyanetin yayınladığı İslam Ansiklopedisinde “Alaşehir” başlıklı kısa ve özet mahiyette maddeleri bulunmaktadır.

Yınanç, şehrin Osmanlı hâkimiyeti altına girinceye kadar olan tarihi sürecini ve Bizansla Türkler arasındaki sürekli el değiştirmesini anlatırken; Emecen, bu konuya ek olarak kazanın 16. Yüzyıldaki nüfus ve mahalleleri ile 17. Yüzyıldaki sosyal ve ekonomik durumunu, 1875 yılında demiryolunun Alaşehir'e gelmesinin etkilerini ve 4 Eylül 1922'de Yunan işgalinden kurtarılmasını birer paragraflık bilgiler halinde ele almaktadır. Darkot ise diğer iki müellif gibi şehrin Osmanlı topraklarına dâhil edilmesine kadar olan tarihten bahsetmekte ve buna ek olarak seyyahların verdiği bilgilere dayanarak Alaşehir'in 18. ve 19. yüzyıllardaki nüfus yapısını ele almaktadır.

Alaşehir ile ilgili orijinal kaynaklara dayalı olarak kaleme alınmış çalışmalar içerisinde Ertan Gökmen tarafından yayınlanan “XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir”³⁷ isimli makale ile bu makaleyi konu olarak tamamlayan yine aynı yazara ait “XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir'de Tarım ve Hayvancılık”³⁸ isimli bir diğer makale yer almaktadır.

Gökmen'in “XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir” isimli çalışması, temettuat defterlerine dayalı olarak Alaşehir kaza merkezinin mahallelerini, demografik durumunu, mesleki yapılanması ile Alaşehir'deki Müslim ve Gayrimüslim grupların sosyal ve ekonomik durumlarını karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. “XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir'de Tarım ve Hayvancılık” isimli makalesinde ise; kazada üretimi yapılan ürünlerin neler olduğu, tarım arazilerinin toplam miktarı, bunun ne kadarının tarla, bağ ve bahçe olarak kullanıldığı, tarım işletmelerinin büyüklüğü ile kazanın büyük ve küçükbaş hayvancılığı gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Fakat Gökmen tarafından yayınlanan bu makaleler sadece temettuat defterleri esas alınarak hazırlanmıştır.

³⁵ Besim Darkot, “Alaşehir”, İslam Ansiklopedisi, MEB. Yayını, C.I, Eskişehir 2001.

³⁶ Feridun Emecen, “Alaşehir”, TDVİA, C.II, İstanbul 1989.

³⁷ Ertan Gökmen, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir”,

³⁸ Aynı Yazar, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir'de Tarım ve Hayvancılık” Gazi Akademik Bakış Dergisi, 2010, C.3, S.6.

Gökmen'in makalelerine ek olarak, Muzaffer Tepekaya tarafından neşredilen "Osmanlı'da Bir Yerel Yönetim Örneği: Alaşehir Kazası (1878-1908)"³⁹ isimli çalışma da konu ve dönem olarak bizim tezimize en yakın olan çalışmalar arasında bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak Aydın Vilayeti Salnamelerinin kullanıldığı bu çalışmada, Tanzimat döneminde idari alanda başlayan modernleşme hareketlerinin Alaşehir Örneğindeki uygulamaları ele alınmıştır. Kaymakamlık ve kaza idare meclisi ile Alaşehir belediyesi ve belediye meclisi gibi yapıların oluşum ve kurumsal işleyişleri; kazanın idari teşkilatı ve işleyişinde II. Meşrutiyet dönemine kadar meydana gelen yenilik ve değişimler makalede değerlendirmesi yapılan hususlar arasında yer almaktadır.

Alaşehir'e dair bir diğer çalışma ise Mehmet Akif Ceylan'ın "Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma: Alaşehir" isimli eseridir.⁴⁰ Çalışma sahamızla doğrudan ilişkili olmasa da, şehrin kuruluşu ve gelişim süreci çeşitli dönemlere ayrılarak işlendiği için eser, tez çalışmasında istifade ettiğimiz araştırmalar içerisinde bulunmaktadır. Alaşehir ve yakın çevresinin doğal ortam özellikleri ile Alaşehir'in fonksiyonel özellikleri Ceylan'ın çalışmasında değerlendirmesini yaptığı diğer hususlardır.

Yazarın, bu araştırmasının haricinde yine Alaşehir ile ilgili olan "Manisa-Uşak Demiryolu Ulaşımının Yerleşme Üzerine Etkileri I"⁴¹ ve "Manisa-Uşak Demiryolu Ulaşımının Yerleşme Üzerine Etkileri II"⁴² isimli iki tane de makalesi bulunmaktadır. Ceylan bu makalelerinde ise, 221 km uzunluğundaki Manisa-Uşak demiryolu güzergâhında bulunan Turgutlu, Alaşehir, Ahmetler ve İnay isimli yerleşim birimlerini ayrı ayrı ele alarak özellikle yerleşme, demiryolu hattı ve istasyon arasındaki ilişkiler üzerinde durmuştur.

Doğrudan Alaşehir'i konu alan çalışmalar içerisinde "Milli Mücadelede Alaşehir" isimli bir eser de bulunmaktadır.⁴³ Eser, 16 Ağustos 1985 tarihinde düzenlenen "Milli Mücadelede Alaşehir" konulu sempozyuma sunulan tebliğlerden

³⁹ Muzaffer Tepekaya, "Osmanlı'da Bir Yerel Yönetim Örneği: Alaşehir Kazası (1878-1908)", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2006/2 Güz Sayısı, Manisa 2006.

⁴⁰ Mehmet Akif Ceylan, Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma, Alaşehir, Çantay Kitabevi, İstanbul 2004.

⁴¹ Aynı Yazar, "Manisa-Uşak Demiryolu Ulaşımının Yerleşme Üzerine Etkileri I", Eastern Geographical Review (Doğu Coğrafya Dergisi), S.23.

⁴² Mehmet Akif Ceylan, "Manisa-Uşak Demiryolu Ulaşımının Yerleşme Üzerine Etkileri II", Marmara Coğrafya Dergisi, Ocak-2010, S:21

⁴³ Milli Mücadelede Alaşehir Kongresi 16-25 Ağustos 1919, (Bilimsel Toplantı) 16 Ağustos 1985, Anadolu Matbaacılık, İzmir 1988.

oluşmaktadır. Sunumlar içerisinde Enver Konukçu'nun "Milli Mücadelenin Başlangıcında Alaşehir" isimli tebliği ile Erol Toy'un "Alaşehir'in Tarihi" isimli tebliğlerine de çalışmamızda atıfta bulunulmuştur.

Alaşehir yerel tarihi çalışmalarından, Recep Akıncı'nın "Eski Philadelpheia Bugünkü Alaşehir" isimli çalışması da tez yazımında yararlandığımız araştırmalar arasında yer almaktadır.⁴⁴ Bu çalışma; Alaşehir'in mili mücadele yıllarına kadar olan tarihini, şehirdeki eski ve yeni yapıları, kazanın muhtelif mahallerine iskân edilmiş olan Yörük Türkmen aşiretlerini ve Evliya Çelebi, Charles Texier gibi seyyahların gözüyle Alaşehir'in demografik sosyal ve iktisadi yapısı gibi hususları ele almaktadır.

Alaşehir ile ilgili olarak yayınlanmış bu çalışmaların yanı sıra şehrin Manisa ile olan idari, coğrafi, iktisadi ve sosyal alanlardaki ortaklık ve benzerliklerinden dolayı Manisa tarihi hakkında neşredilmiş olan eserlerden de yararlanma yoluna gidilmiştir. Başta Çağatay Uluçay⁴⁵ ve İbrahim Gökçen⁴⁶ olmak üzere; Feridun Emecen,⁴⁷ Mustafa Eravcı ve Mustafa Korkmaz'ın çalışmaları⁴⁸ sıklıkla atıfta bulunulan eserler arasında bulunmaktadır.

Son olarak çalışmamızda, incelediğimiz dönem itibariyle aynı tarihleri kapsayan Manisa kazalarıyla ilgili olarak hazırlanmış iki adet doktora tezinden de faydalanılmıştır. Bunlardan birincisi, Ertan Gökmen'in "Tanzimat'tan II. Meşrutiyete Demirci Kazası"⁴⁹ isimli çalışması iken diğeri de İlker Mümin Çağlar tarafından hazırlanan "Tanzimat'tan II. Meşrutiyete Turgutlu (1839-1908)"⁵⁰ isimli çalışmadır. Bu iki çalışma Alaşehir'in Saruhan sancağına bağlı diğer kazalarla kıyaslanabilmesi ve sancak içerisindeki mevcut yapısının belirlenebilmesi adına önem arz etmektedir. Nitekim tez çalışmamızda, Alaşehir kazasının sosyo-ekonomik, demografik ve

⁴⁴ Recep Akıncı, Eski Philadelpheia Bugünkü Alaşehir, Ticaret Basımevi, İzmir 1949.

⁴⁵ Çağatay Uluçay, 17. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942.; 18. ve 19. Yüzyılda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, Berksoy Basımevi, İstanbul 1955.; Uluçay- İbrahim Gökçen, Manisa Tarihi, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1939.

⁴⁶ İbrahim Gökçen, Manisa'da 16. ve 17. Yüzyılda Deri Sanatları Tarihi Üzerinde Bir Araştırma, Marifet Basımevi, İstanbul 1945.; 16. ve 17. Asır Sicillerine Göre Saruhan'da Yörük ve Türkmenler, Marifet Basımevi, İstanbul 1946.; 16. ve 17. Asırlarda Saruhan Zaviye ve Yatırları, Marifet Basımevi, İstanbul 1946.; Tarihte Saruhan Köyleri, Berksoy Basımevi, İstanbul 1950.

⁴⁷ Feridun Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, TTK. Yayınları, Ankara 1989.; Tarihin İçinde Manisa, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa 2006.; "Alaşehir"

⁴⁸ Mustafa Eravcı-Mustafa Korkmaz, Saruhanoğulları ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa'da Yaşayan Kültürel İzleri, Manisa Valiliği Yayını, Manisa 1999.

⁴⁹ Ertan Gökmen, Tanzimat'tan II. Meşrutiyete Demirci Kazası, Demirci Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2007.

⁵⁰ İlker Mümin Çağlar, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyete Turgutlu (1839-1908)", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Manisa 2014.

eğitim gibi birçok durumunun ele aldığımız dđnem içerisindeki sancağa bağlı diğer kazalarla mđmkđn mertebe karşılaştırılması çalışma metodu olarak benimsenmiştir.

B-Alaşehir Hakkında Genel Bilgiler

1. Coğrafi Konumu

Alaşehir, XIX. yđzyılda idari bakımdan Aydın Vilayeti'nin Saruhan Sancağına bağlı bir kaza durumundadır. Kuzeyinde Kula ve Eşme, doğusunda Buldan, gđneyinde Buldan ve Nazilli, batısında ise Salihli ve demiş kazaları yer almaktadır.⁵¹ İlçe 26 derece 11,27 dakika kuzey enlemleri ile 38 derece 20 dakika doğu boylamları arasında yer almakta olup, yđzđlđmđ 1560 kilometrekaredir.⁵² Bozdağların eteğinde denizden 190 m. Yđkseklikte kurulmuş olan Alaşehir,⁵³ İzmir-Afyonkarahisar demiryolunun Gediz ovası izerinde bulunan son mđhim istasyondur.⁵⁴ Demiryoluyla İzmir'e 169 km., Manisa'ya ise 103 km. uzaklığında bulunmaktadır.

şehir, Gediz ırmağına karışan Alaşehir ayı'nın doğudan batıya doğru aktığı uzun ovanın gđneyinde, Bozdağ'ın kuzey eteklerinde ovaya hâkim Tmolus denilen  tepeler izerine kurulmuştur. Alaşehir, batıdan İç Anadolu'ya giden yol izerinde bulunduğundan, verimli Gediz ovasından içeriye doğru gelenlere karşı Anadolu'nun iç kısımlarını koruyan bir kale ve Anadolu'nun i bđlgelerini ellerinde bulunduranların da Ege kıyılarına inebilmeleri için ilk ele geçirmeleri gereken yerlerden biri durumundadır.⁵⁵

şehrin kuruluşunda birçok faktörün rolđ olmakla beraber, bunlar içerisinde en başat etken olarak coğrafi konumu gelmektedir. Alaşehir'in Gediz vadisinin doğu ucundaki son önemli istasyon mevkiinde bulunması, Lidya'nın hem anahtarı hem de kilidi konumunda olması, istila gđlerinin yol gđzergâhı izerinde yer alması gibi durumlar, bu konunun şehrin kuruluşundaki rolđnđ ortaya koymaktadır. Lidya'nın mđdafaası açısından şehir mevkiinin iyi seçilmiş olduğu bugđn dahi meydandadır.⁵⁶

⁵¹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1312, Vilayet Basımevi, İzmir, s.404.

⁵² Akıncı, s.137.

⁵³ Emecen, "Alaşehir...", s.342.

⁵⁴ Darkot, s.290.

⁵⁵ Darkot, s.290.; Tđrk Ansiklopedisi, 1966, ss.4-5.

⁵⁶ Akıncı, s.6.; Emecen, "Alaşehir...", s.342.

Nitekim Texier, şehrin kuruluşuna sebep olarak ordunun sevk edilmesi açısından oldukça önemli olan konumuna işaret etmekte ve şehrin birçok kez kuşatılmasına rağmen her seferinde kuvvetle direnmesini şehrin isabetle seçilmiş konumuna bağlamaktadır.⁵⁷ Christmast da, şehrin bulunduğu konumundan dolayı “güzel şehir” anlamına gelen Alaşehir ismini aldığını ifade etmektedir.⁵⁸

Alaşehir’in, Ege kıyılarını İç Anadolu Bölgesine ve Egenin diğer önemli bir vadisi olan Büyük Menderes havzasına bağlayan önemli bir geçiş noktasında yer alması onun stratejik açıdan önemini daha da artırmaktadır. Yerleşim yerinin böyle işlek bir yol güzergâhında bulunması onu eski çağ döneminde de önemli kılmış ve gerek ticari ve gerekse de askeri hareketliliğin belirgin merkezlerinden biri haline getirmiştir.

Zira Pers hükümdarı Dareiosun oğlu Xerxerin komutasındaki İran ordusu, M.Ö. 480 deki ünlü Yunanistan seferinde Alaşehir’den geçmiş ve ordu Dinar, Denizli, Alaşehir, Salihli istikametinde ilerleyerek Sart’a ulaşmıştır.⁵⁹ Benzer şekilde Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa da 1189 yılında III. Haçlı Seferi esnasında Anadolu’dan geçerken Sardis, Alaşehir, Tripolis⁶⁰ ve Denizli güzergâhını izlemiştir.⁶¹

Osmanlı döneminde ticaret yollarının yanı sıra askeri yollar bakımından da önemini korumayı başaran Alaşehir, ulaşım bakımından Manisa-Denizli ve İzmir-Uşak-Afyon güzergâhı üzerinde önemli bir konuma sahip olmuştur. Kula-Selendi ve Demirci’ye uzanan tali bir yolla şehrin ulaşım imkânları kuzeye doğru genişlemiştir. Bunların yanı sıra geçitlerle Bozdağları aşan bir başka yolla Kiraz ve Ödemiş’e, oradan da bütün Küçük Menderes Havzasına bağlanmıştır.⁶²

Ali Cevat, eserinde şehrin mevkiinin askeri açıdan oldukça önemli olduğunu ve bu sayede birçok muhasaraya mukavemet edebildiğini ifade etmektedir.⁶³ Aydın Vilayet Salnamesinde de Ali Cevat’ın belirttiği aynı noktaya işaret edilmekte ve şehrin bulunduğu konumun önemi şöyle açıklanmaktadır: “Filadelfiya şehri,

⁵⁷ Texier, s.82.

⁵⁸ Christmast, s.131.

⁵⁹ Bilge Umar, Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi, Ege Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayını, İzmir 1982, s.229

⁶⁰ Alaşehir ile Denizli arasındaki bir yerleşim beldesidir. III. Haçlı seferi esnasında Alman İmparatoru Barbarossa burada bulunan kaleyi yıktırılmış olmakla beraber daha sonraki süreçte Alaşehir’ in müdafaası için Ducas kaleyi yeniden tamir ettirmiştir

⁶¹ Steven Runciman, Haçlı Seferler Tarihi, (Çev. Fikret İşıltan) TTK. Yayını, Cilt: III, s.12.

⁶² Ceylan, Alaşehir..., s.60.

⁶³ Ali Cevat, s.25.

mevki'inin süku'l ceşş nokta-i nazarınca ehemmiyetine mebni bina idilmiş idi. Bi'd-defe'at muhasara olunduğı halde Filadelfiya şehrinin bu muhasaralara mukavemet idebilmesi mevki'inin hüsn-i intihabını ısbat ider.”⁶⁴

Bu anlatılanların yanısıra gerek Texier gerekse de Evliya Çelebi şehrın kurulmasında ve gelişmesinde verimli bir araziye sahip olmasının önemini de vurgulamaktadırlar.⁶⁵ Nitekim Coğrafyacı Mehmet Akif Ceylan da şehrın kuruluşu ve gelişmesinde rol oynayan doğal çevre etkenlerinin başında Alaşehir ovasının geldiğini ifade etmektedir.⁶⁶ Bundan dolayıdır ki Besim Darkot, öteden beri yoğun bir nüfusun yaşadığı bu verimli ovada kadim bir kent kurulmadan önce de az çok mühim bir merkezin var olmuş olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu söylemektedir.⁶⁷

Darkot, bu görüşünde oldukça haklıdır. Zira henüz şehir kurulmadan önce, yörede bazı önemli yerleşmelerin var olduğu bilinmektedir. Bunların en önemlisi Şeyh Sinan Mahallesi, Sarıkız deresinin batı kıyısında yer alan ve Uluderbent adıyla da bilinmekte olan Gâvur Tepe höyüğüdür. Bunun dışında Alaşehir ve çevresinde yapılan kazılar sonucunda elde edilip bugün Manisa müzesinde sergilenen M.Ö. III. yüzyıla ait bulgular da bu durumu kanıtlamaktadır.⁶⁸

Alaşehir, Helenistik devirde Bergama Kralı II. Eumenes'in kardeşi II. Attalos Philadelphos (M.Ö. 159-138) tarafından M.Ö. III. bin yılından beri yerleşime sahne olan bir alan üzerinde kurulmuştur.⁶⁹ Şehrın ilk kuruluş yeri, Top(Çamlık) tepenin kuzey etekleridir. Bir başka ifadeyle Alaşehir, Gâvur tepe höyüğünün hemen yanında kurulmuştur.⁷⁰

Cuinet'e göre bir taraftan Meandre Vadisi diğer taraftan Hermus Vadisi içerisinden doğuya doğru götüren büyük yol üzerine kurulu bu kent, Anadolu'nun en güzel ve en verimli vadilerini koruyan ve yöneten birinci derecede önemli bir stratejik konuma sahipti. Bu nedenle zemin diğer yerleşim yerlerine nispeten daha fazla depreme eğilimli olsa da Bergama Kralı II. Attalos Philadelphos kendi adı ile anılan meşhur Philadelphia kentini kurmak için bu noktayı tercih etmiştir.⁷¹

⁶⁴ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1308, Vilayet Basımevi, İzmir, s.843.

⁶⁵ Texier, s.92.; Evliya Çelebi, s.517.

⁶⁶ Ceylan, Alaşehir..., s.10.

⁶⁷ Darkot, "Alaşehir...", s.290.

⁶⁸ Ceylan, Alaşehir..., s.27.

⁶⁹ Akıncı, s.6.; Ceylan, Alaşehir..., s.31.

⁷⁰ Ceylan, Alaşehir..., ss.27-28.

⁷¹ Cuinet, s.571.

2. Alaşehir İsmi'nin Kökeni

Alaşehir isminin menşei hususunda farklı görüş ve rivayetler bulunmaktadır. Şehir, Türklerin eline geçinceye kadar Philadelpheia ve Neocaesaria isimlerini kullanmıştır. Philadelpheia ismi şehrin kurucusu olan Bergama Kralı II. Attalos Philadelphos'un kardeş severlik anlamına gelen Philadelphos isminden gelmektedir. Alaşehir, M.S. 17 ve 23'de meydana gelen depremlerle yıkılmış, Romalıların destekleriyle yeniden inşa edilmiştir. Şehrin imarına Roma İmparatoru Tiberius yardım ettiği için, halk kendisine şükran borcu olarak tapınaklar yaptırmış ve şehre de "Sezar'ın Yeni Şehri" anlamında "Neocaesaria" adını vermiştir.⁷²

Besim Darkot, bazı batılı müelliflerin şehrin ismini doğru anlamlandırmadıklarını, Ala ile Allah ismi arasında yanlış bir bağ veya benzerlik kurduklarını ifade etmekte oysa şehre dış görünüşüne hâkim olan renkler dolayısıyla haklı olarak Alaşehir isminin verildiğini belirtmektedir.⁷³ Mehmet Akif Ceylan'da çalışmasında benzer şekilde W. J. Hamilton, T. Allom⁷⁴ ve F.V. J. Arundel gibi bazı batılı müelliflerin aynı hataya düştüklerini belirtmekte ve bunun nedeni olarak da bu batılı ilim adamlarının Alaşehir adı ile Hıristiyanlık dinindeki kutsal özelliği arasında bir ilgi kurma isteğinin yattığını ifade etmektedir.⁷⁵

Texier'e göre ise Alaşehir, "Beyaz şehir" anlamındadır ve beyaz manasına gelen "ala" kelimesiyle "Allah" kelimesi arasındaki imla benzerliği Alaşehir üzerine kalem oynatanların birbiri peşi sıra aynı hataya düşmelerine neden olmuştur. Rumlar, şehrin adını Philadephia olarak muhafaza ederken, Alaşehir kelimesinin anlamını "Allah'ın şehri" diye yorumlayarak bu ismin Hristiyanlığın yerleşme anısı olmak üzere verildiğini düşünmüşlerdir.⁷⁶ Texier gibi Vital Cuinet de Alaşehir'in beyaz şehir anlamına geldiğini belirtmektedir.⁷⁷

1851 yılında şehre uğramış olan Henry Christmast da eserinde Alaşehir isminin anlamına dair bazı yanlış kanıların mevcut olduğunu ifade etmektedir. Christmast, Türklerin bu şehre özel olarak saygı beslemediklerini dolayısıyla

⁷² Reyhan Kestane, Alaşehir Guide Philadelphia 2000, Stüdyo Ajans, İzmir 2000, s.16.; Ceylan, s.31.

⁷³ Darkot, s.290.

⁷⁴ Texier'le birbirine yakın tarihlerde Alaşehir'e gelmiş olan ve İstanbul ve Batı Anadolu'daki antik merkezleri konu alan gravürleriyle tanınan Allom'un, geldiği dönemin Alaşehir'ini tasvir eden bir gravürü de bulunmaktadır. Allom'un eserinde yer alan bu gravürün alt bölümünde "Philadelphia called by the Turks Allah Sher the city of God" ifadesi bulunmaktadır. Bkz. Allom, s.72.

⁷⁵ Ceylan, Alaşehir..., s.32.

⁷⁶ Texier, ss.84-85.

⁷⁷ Cuinet, s.571.

Alaşehir isminin hatalı bir tercümenin sonucu olarak “Tanrının şehri” şeklinde çevirisinin yapıldığını belirtmektedir. Christmast’a göre Alaşehir isminin gerçek anlamı “güzel şehir” dir ve bu namı kendisine değil, bulunduğu konuma borçludur.⁷⁸

Şehrin kesin olarak Türklerin eline geçmesinden önce de Türkçe isimlerle bilinmekte olduğuna dair kanıtlar da vardır. Tarihçi İbni Bibi, I. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Theodor Laskaris arasında 1210 yılında gerçekleşen ve sultanın şehadetiyle sonuçlanan savaşın Alaşehir yakınlarında meydana geldiğini söyler ve Philadelpheia’dan Ala-şahr diye bahseder. Bu durum beldenin 12. Yüzyılın başlarından beri Türkler arasında bilinmekte olduğunu göstermektedir.⁷⁹

Şehir, Türkler tarafından kesin olarak fethedildikten sonra ise Ala-şahr, Alaşer ve Alaşehir gibi isimlerle söylenmeye başlanmıştır. Alaşehir, Ala-şahr vb. isimlerin nasıl ortaya çıktığıyla ilgili çeşitli söylenceler veya rivayetler vardır. Bir rivayete göre beldenin fethedilmesinden sonra şehrin fatihi Yıldırım Bayezid tarafından ne hoş, ne güzel şehir anlamında Alaşar adının verildiği öne sürülmektedir. Bir söylentiye göre de beldedeki evlerin rengârenk olması nedeniyle bu isim verilmiştir ki yukarıda bununla ilgili Darkot’un görüşlerine yer vermiştik. Bir başka rivayete göre ise şehri kuşatan surların taşlarının siyah ve beyaz renklerden müteşekkil olması nedeniyle ala renkte bir görünüm ortaya çıktığı için Alaşar adı verilmiştir.⁸⁰

Tarihçi Tuncer Baykara ise Anadolu’nun her yerinde yaygın olarak bulunan kökboyasının boyacılık sektöründe öneminin arttığını hatta Philadelpheia’nın şehrin Türkler tarafından kesin olarak fethedilmesinden çok önce on ikinci yüzyılın başlarında Alaşar olarak bilinmesinde, şehirdeki boyacılık alanındaki canlılığın etkili olduğunu ileri sürmektedir.⁸¹ Her ne kadar dönemsel olarak daha geç bir dönemi içerse de 1671 de Alaşehir’i ziyaret etmiş olan Evliya Çelebi de Baykara’nın tezini doğrulamaktadır. Evliya Çelebiye göre Alaşehir’in yetmiş boyahanesi olup nefti boyaları meşhurdu.⁸²

⁷⁸ Christmast, s.131.

⁷⁹ Yinanç, s.292.

⁸⁰ Kestane, ss.16-17.; Ceylan, Alaşehir..., ss.31-32

⁸¹ Tuncer Baykara, Kökboya, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Sayı 14, İstanbul 1964, s.221.

⁸² Evliya Çelebi, s.516

3. Tarihi

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Bergama Kralı II. Attalos Philadelphos şehri kurduktan sonra bu yeni yerleşim beldesinin nüfus kesafetini artırmak ve böylece gelişmesini sağlamak amacıyla Kogamostal adı verilen bir grup Makedonyalı göçmeni bölgeye yerleştirmiştir. Bununla birlikte Alaşehir üzerindeki Bergama Krallığının hâkimiyeti dönemselsel olarak kısa sürmüştür. Zira Bergama Kralı III. Attalos'un vasiyeti üzerine şehir Roma egemenliği altına girmiş ve böylece Alaşehir ve çevresi Roma topraklarına katılmıştır.⁸³

M.S. 17'de refah ve bolluk içerisinde olan şehir, bir deprem felaketine uğramış ve büyük hasar görmüştür. Strabon, şehrin sık sık meydana gelen şiddetli zelzele ve sarsıntılardan dolayı büyük zararlar gördüğünü, surlarının ve evlerin duvarlarının bu sarsıntılar nedeniyle sürekli çatladığını, bu nedenle bölge insanının dikkatli ve temkinli yaşamak zorunda kaldığını söyler ve bu kadar güvensiz bir yerde yaşayan halk ve böyle güvensiz bir coğrafyada şehir kuranlar hakkında hayretlerini belirtir.⁸⁴

Strabon, kentin çeşitli yerlerinin değişik dönemlerde meydana gelen depremlerden dolayı sürekli bir şekilde etkilendiğini bu nedenle de kentte az insan yaşadığını, insanların çoğunun ise kent dışında yer alan verimli topraklarda çiftçi olarak hayatlarını sürdürdüklerini ifade eder.⁸⁵ Fakat Roma İmparatoru Tiberius depremden sonra harap olan şehri yeniden inşa ettirmiştir.

Alaşehir M.S. 40 yılında Hıristiyanlığı kabul etmiş ve Roma İmparatorluğu döneminde Hıristiyanlığın Anadolu'daki belli başlı yayılma alanlarından biri olmuştur. Hıristiyanlığın Ön Asya'daki ilk yedi büyük kilisesinden biri olan ve İsa'nın havarilerinden Hagios Joannes adına yaptırılan Saint John kilisesi bu şehirde bulunmaktadır.⁸⁶

Cuinet, kentin Aziz Jean Evangelist tarafından Hıristiyanlığı kabul ettiğini ve Anadolu'nun yedi büyük kilisesi arasında Apocalips (Kıyamet) içinde bulunduğunu kaydeder. Bununla birlikte yine de burada eski döneme ait çok az eser bulunduğunu belirtir. Cuinet'in anlattığına göre bu dönemde Alaşehir'de küçüklü büyüklü yirmi

⁸³ Kestane, s.22.; Ceylan, Alaşehir..., s.23

⁸⁴ Strabon, ss.80-160.

⁸⁵ Aynı yazar, s.160.

⁸⁶ Yinanç, s.292; Kestane, ss.15-18. Recep Akıncının Charles Texier'e dayanarak verdiği bilgiye göre, diğer kiliseler Efes, Akhisar, Bergama, İzmir ve Eskişehir'de bulunmaktadır. Akıncı, s.11.

yedi tane Bizans kilisesi mevcuttur. Fakat mütevazı bir yapıya sahip olan bu kiliseler içinde Panaia, Saint- George, Saint- Michel, Saint- Theodore ve Saint- Dimitri dışındaki diğer kiliseler Ortodoks Rumlar tarafından terkedilmiştir.⁸⁷

Texier` in belirttiğine göre ise Hıristiyanlığın hızla taraftar bulmaya başladığı yıllarda Alaşehir, bu dini kendi rızasıyla ve ilk önce kabul eden şehirlerden biri olmuş ve Alaşehirli Tanrının sözlerini, emir ve yasaklarını anlatmak için gelen Saint Jean`ı bizzat dinlemişlerdir. Bu nedenle de belde Hıristiyanlığın ilk yedi kilisesinden biri olmaya hak kazanmıştır. Philadelphia Hıristiyanlarının ahlakı, diğer Hıristiyan merkezlerine örnek olarak gösterilmiştir. Philadelphia`nın adı günümüzde bu yüzden hatırlanmaktadır.⁸⁸ Cuinet gibi Texier de Rumların, Alaşehir` de yirmi kilise saydıklarını ifade etmekte fakat bugün ayin yaptıkları beş kilisenin olduğunu belirtmektedir. Bunlar: Panagia, Saint-Dimitri, Saint-Theodore, Saint-Michel kiliseleridir.⁸⁹

Uluçay ve Gökçen, Hıristiyanlığın ortaya çıktığı yıllarda ve sonrasında Manisa`nın önemli bir dini merkez olmadığını ve bu nedenle de Hıristiyanlık dönemine ait eserlere bu şehirde rastlanılmadığını belirtir. Çünkü adı geçen yazarlara göre bu havalide en önemli dini merkezler Tiyatir(Akhisar) ile Filedelphiya [Alaşehir] idi. Roma`nın sınırları genişledikçe bu geniş coğrafyada hüküm süren çok dinli, çok kültürlü ve çok uluslu kozmopolit yapıyı yönetmek de güçleşiyordu. Nihayetinde bu geniş sınırları ve karmaşayı iyi idare edebilmek amacıyla imparator Theodosius tarafından Roma, Batı ve Doğu Roma olmak üzere iki oğlu arasında pay edildi. Bu süreç içerisinde Alaşehir, Manisa ve Anadolu ile beraber Bizans olarak da adlandırılan Doğu Roma toprakları içerisinde yer almıştır. Bizans döneminde Alaşehir VII. yüzyıldan X. yüzyıla kadar Müslüman Arapların akınlarına maruz kalmışsa da şehir ele geçirilememiştir.⁹⁰

Bergama Krallığı dönemindeki önemini Roma ve Bizans döneminde de koruyan Alaşehir gerek Roma`nın gerekse de Bizansın Anadolu`daki en önemli yönetim üslerinden biri olmuştur. Bizans idaresine giren diğer Anadolu şehirleri gibi Filedelphiya da tekfur adı verilen valiler tarafından yönetilmiş ve Manisa`ya bağlı

⁸⁷ Cuinet, s.572.

⁸⁸ Texier, s.84.

⁸⁹ Texier, "Küçük Asya" isimli eserinde beş tane kiliseden bahsetmekle birlikte dört kilisenin adını saymaktadır. Cuinet`in bahsettiği Saint George Kilisesinden söz etmemektedir.

⁹⁰ Çağatay Uluçay ve İbrahim Gökçen, s.16.

olarak varlığını sürdürmüştür.⁹¹ Bizans hâkimiyetinin son dönemlerini anlatan Bizans tarihçisi Ducas XIV. Yüzyılda Filedefiya'nın bölgedeki diğer yerleşim beldelerine nispetle daha yoğun bir nüfusa sahip olduğunu ifade eder.⁹²

Bizans, güçsüzlüğünün iyice hissedildiği son dönemlerinde egemenliğini tehdit eden iki güç unsurunun tazyiki altında varlığını korumaya çalışıyordu. Bunlardan biri doğunun zenginliklerini ve Kudüs'ü ele geçirmeye çalışan Haçlılar, diğeri de Anadolu'nun doğusundan batısına doğru ilerleyen ve Bizans'ın kalbine kadar yaklaşmış olan Selçuklulardı.

Anadolu'da adım adım ilerleyen Kutalmışoğlu Süleyman Şah, Bizanslı komutan Ducas'ı İzmit önlerinde yendikten sonra 1079'da Bizans tahtını ele geçirmek isteyen Niceferos Melissenis'in teklifi üzerine onunla ittifak etti. Bu ittifaka göre Süleyman Şah, Niceferos ile birlikte hareket edecek ve bunun karşılığında da fethettiği yerler kendisine bırakılacaktı. Bu fırsatı iyi değerlendiren Kutalmışoğlu Alaşehir, Yukarıkale, İzmir, Ayasluk, Edincik ve İznik gibi önemli yerleşim beldelerini hâkimiyeti altına aldı.⁹³

Alaşehir, Anadolu'ya giren Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından 1075 veya 1076 tarihlerinde diğer Frigya şehirleri ile birlikte ele geçirildi ise de Süleyman Şah'ın ölümüyle birlikte (1086) Niceferos tarafından yeniden Bizans topraklarına dâhil edilmiştir. Şehir, 1093 de I.Kılıçarslan tarafından yeniden Türk egemenliği altına alınmakla birlikte 1098'de I. Haçlı seferi sırasında tekrar el değiştirerek Bizans hâkimiyetine geçmiştir. Alaşehir, Bizans hâkimiyetine geçmesine rağmen şehir halkı, kendilerine başta adalet olmak üzere can ve mal güvenliği de getiren Türkleri çok sevmiş ve kendi elleriyle şehri Selçuklulara teslim etmişlerdir.⁹⁴ Belde bundan sonra Türk akınlarına karşı Batı Anadolu'nun en müstahkem mevki haline getirilmiştir.⁹⁵

Uzunca bir süre Filadelfia olarak zikredilen Alaşehir, Romalılar, sonraki süreçte de Bizans döneminde, iç içe sağlam surlarla çevrilmiş, Anadolu'nun sekiz büyük şehri arasında yerini almıştır.⁹⁶ Evliya Çelebi, şehri korumak amacıyla yapılan

⁹¹ Ceylan, Alaşehir..., s.36.

⁹² Ducas, Bizans Tarihi(Çev. V.Mirmiroğlu), İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayını, İstanbul 1996, s.9.

⁹³ Uluçay ve Gökçen, s.17; Akıncı, s.13.

⁹⁴ Mehmet Önder, Şehirler Şehire (Efsaneler, Destanlar, Hikayeler), Cilt: III, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1974, s.6.

⁹⁵ Emecen, "Alaşehir...", s.342.

⁹⁶ Önder, s.7.

surların Rumlar tarafından inşa edildiğini, surlarda beş kapı bulunduğunu, çevresinin 8880 adım olduğunu belirtmektedir. Surların eni 2,5, boyu ise 8 metredir.⁹⁷

Texier ise sur duvarlarının büyük ve düzgün bir dikdörtgen şeklini andırdığını, genel yapısını hemen hemen koruduğunu fakat eski kapıların tamamen harap olduğunu ifade etmekte ve surların, birbirinden yirmi- otuz metre mesafede, yuvarlak kulelerle korunduğunu belirtmektedir. Alaşehir' in gerçekte iki kat ön duvarları vardı; fakat İznik şehrinde olduğu üzere surlarınki ile sırasına yapılmış kulelerle korunmamıştır.⁹⁸

Charles Texier' den yaklaşık yarım asır sonra Alaşehir'e gelmiş olan Friedrich Sarre de surların bir kısmının yıkılmış olduğundan bahsetmektedir.⁹⁹ Surların büyük bir kısmının harap olmasında ve günümüze kadar ulaşmamasında kentten birinci derecede deprem kuşağında yer alması ve sürekli olarak depremlere maruz kalması etkili olmuştur. Nitekim 1895 yazında Alaşehir'i ziyaret etmiş olan Sarre'den sadece üç yıl önce yani 1892 yılının 24 Haziranında Alaşehir-İnegöl merkezli bir deprem meydana gelmiş ve bölgede ağır hasarlara neden olmuştur. Aydın Vilayetinin yerel idarecilere gönderdiği yazı, depremin büyüklüğü ve verdiği hasar konusunda bizlere bir fikir vermektedir.¹⁰⁰

Her ne kadar bu ve bundan önceki depremlerin surların tahrip olmasına olan etkisini tam olarak bilemesek de Ahenk gazetesinden edindiğimiz bilgilere göre 20 Eylül 1899 tarihinde meydana gelen ve Aydın ve Denizli'de ağır hasarlara neden olan deprem, Alaşehir'i de etkilemiş fakat kaza, asıl zararı üç gün sonra gerçekleşen artçı sarsıntılarla yaşamış ve bu sarsıntılar, şehri çepeçevre kuşatan surların bir kısmının ve eski kale harabelerinin yıkılmasına neden olmuştur.¹⁰¹

Şemsettin Sami ise Kostantiniyye Rum İmparatorları zamanında inşa edilen ve hala varlığını sürdüren surların içerisinde ve civarında çok sayıda eser-i atika bulunduğunu belirtmektedir.¹⁰² XVII. yüzyıl ortalarında (1654) Alaşehir'i ziyaret

⁹⁷ Evliya Çelebi, s.516; Kestane, s.50. Alaşehir rehberinde bu kapıların adları Kiremişli, Kirmastı, Elhizar ve Dombay olarak belirtilmişken Recep Akıncı bu kapıların isimlerini Şeyh Sinan, Heyek, Kirmastı, Tabakhane ve Elhizar olarak vermiştir. Akıncı, s.10.

⁹⁸ Texier, s.83.

⁹⁹ Sarre, s.5.

¹⁰⁰ BOA., DH.MKT., 1984/87, 15 M 1310/9 Ağustos 1892

¹⁰¹ Ahenk, Sayı 945, 19 ca1317/24 Eylül 1899.

¹⁰² Şemseddin Sami, s.280.

etmiş olan Kâtip Çelebi ise şehrin Aydın Livasına bağlı, surlarla çevrili bir kaza olduğunu kaydederek başka hiçbir ayrıntıya yer vermemektedir.¹⁰³

Bu tarihten sonra Bizans'ın hâkimiyeti altına giren Filedefiya Anadolu Türklerine karşı Bizans'ın en önemli savunma üssü olduğu gibi, Bizans'ın Türkler aleyhine düzenledikleri seferlerin de hareket merkezi haline gelmiştir. Bundan sonraki süreçte Anadolu'ya gelen Haçlı ordularını yenilgiye uğratarak perişan eden I.Kılıçarslan, Batı Anadolu'nun önemli şehirleriyle birlikte Alaşehir'i de yeniden geri almıştır (1102). Bu yıllarda Kılıçarslan Doğu Anadolu'daki Türk beylerini teşvik etmesi üzerine Büyük Selçuklularla yapmış olduğu savaş sırasında hayatını kaybetti(1107).

1107'de I.Kılıçarslan'ın hayatını kaybetmesi üzerine Bizans imparatoru Batı Anadolu'yu yeniden ele geçirmek üzere Eumathius Philocale'yi bölgeye göndermiştir. Anadolu Selçuklu tahtına ise oğlu Şehinşah geçmiştir. Philocle'nin Alaşehir başta olmak üzere Garbi Anadolu'yu yeniden ele geçirmesi üzerine Şehinşah'ın atabeyi Hasan, yaklaşık yirmi bin civarında bir kuvvetle Alaşehir'i kuşatmışsa da bunda muvaffak olamadı (1109). Atabey Hasan'dan sonra Selçuklu hükümdarı Şehinşah da 1112'de tekfur Constantin Gabras'ın savunduğu Alaşehir'i kuşatmış ama başarılı olamamıştır.¹⁰⁴

Alaşehir'i bu kadar alıp vermelerine rağmen 1210 tarihinde I.Gıyaseddin Keyhüsrev'i yine Alaşehir önlerinde görmekteyiz. Bu harbin sebebi olarak İbni Bibi, sultanın Antalya seferi esnasında Leşkeri'nin memleketine girerken ve çıkarken mani olmaya çalışmasını, I.Gıyaseddin'in saltanat tahtına oturmasından sonra haraç gönderme ve emirlere itaat etme konusunda ağır davranmasını gösterir.¹⁰⁵

Bu sebeplerin yanı sıra İznik Bizans imparatoru Laskaris'in Anadolu'da artan Selçuklu hakimiyetini hoş karşılamaması neticesinde İstanbul Latin imparatoru Henri ile bir ittifak yaparken, I.Gıyaseddin Keyhüsrev'in de İznik tahtını ele geçirmek isteyen III.Aleksios ile birleşmesi savaşa zemin hazırlayan diğer gelişmelerdir.¹⁰⁶ Bu savaşın meydana geldiği yer olarak İbni Bibi başta olmak üzere yaygın kanaat Alaşehir üzerinde görüş bildirirken, Ali Sevim savaşın Denizli-Lâdik arasındaki Antiochia şehri civarında gerçekleştiğini ileri sürmektedir.¹⁰⁷

¹⁰³ Kâtip Çelebi, Cihannüma, İstanbul, 1145, s.637.

¹⁰⁴ Yinanç, s.291.

¹⁰⁵ İbni Bibi, Anadolu Selçuki Devleti Tarihi, Uzluk Basımevi, Ankara 1941, s.46.

¹⁰⁶ Ali Sevim, Keyhüsrev I., Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt: 25., Ankara 2002, s.348.

¹⁰⁷ Sevim, s.348.

Bu savaşa Antiyoh Savaşı da denilmektedir. Antiyoh bazı müelliflere göre Alaşehir ovasıdır. Bazılarına göre ise Denizli-Nazilli arasındadır. Ermeni tarihçileri ise Antiyoh'un Denizli'nin Honaz beldesinde bulunduğunu belirtmektedirler.¹⁰⁸

İbni Bibi savaşın gelişmelerini naklederken Alaşehir'den "Rum ülkesinin en büyük şehirlerinden biri olarak söz eder ve ilk defa Philadelphia'dan Ala-Şahr diye bahseder.¹⁰⁹ Yine aynı müellif, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kendi üzerine geldiğini duyunca Laskaris'in korkuya kapılarak Frenk askerlerinden bir ordu oluşturduğunu ve bu feci olayı duyup, kötü durumun haberini okuyunca da "inlemeden ney, ağlamadan tüy gibi olduğunu" nakleder.¹¹⁰

Selçuklularla Bizans arasındaki son mücadele olan bu savaş çok çekişmeli ve kanlı geçmiştir. Önceleri Selçuklu ordusu galip durumdayken, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, askerlerinin düşmanın arkasından yağma hareketlerine giriştiği bir sırada, sultanın çevresinde kimsenin kalmadığını fark eden bir Rum askeri tarafından şehit edildi. Sultanın şahadetiyle ordusu dağıldı ve zafer bozguna dönüştü.¹¹¹

İbni Bibi'nin anlattığına göre I. Gıyaseddin Keyhüsrev her ne kadar şehitlik mertebesine erişmiş ise de cenazesini misk ve gül suyu ile temizleyerek geçici olarak Alaşehir'deki Müslüman mezarlığına defnettiler. Sultanın cesedi daha sonra Konya'ya getirilerek Alâeddin Camii yanındaki baba ve dedelerinin kümbetleri altına (Sultanlar Türbesi) defnedildi.¹¹²

1211 yılında meydana gelen Alaşehir (Antiyoh) savaşından sonra Batı Anadolu'da Bizans-Selçuklu sınırı Alaşehir'den geçmekteydi. Bu durum Alaşehir'in stratejik öneminin çok daha fazla artmasına neden olmuştur. Bununla birlikte doğudan Moğol zulmünden kaçarak akın akın batı bölgelerine gelen Türkmen toplulukları kontrol altına alınamadığı için bunlar akınlarına ve yerleşmelerine devam etmişlerdir.

Bu tarihlerde Alaşehir, Sardis ve çevresi Bizans'ın yönetimi altındadır. Fakat Bizans'ın Anadolu'da ayakta kalmayı başarabilmiş çok az sayıdaki kalesine destek olabilecek gücü ve imkânı yoktur.¹¹³ Alaşehir savaşı, Bizans-Selçuklu sınırını aynen

¹⁰⁸ Teoman Ergül, Antik Uygarlıkların Mirasçısı Bir Kentin Özgün Tarihi (Türkleşen Anadolu'da Sardis ve Salihli), Salihli Belediyesi Kültür Yayınları 9, Ankara 2010 s.23.

¹⁰⁹ İbni Bibi, s.47.

¹¹⁰ İbni Bibi, El Evamirü'l- Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk Name I) (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı Basım Evi, Ankara 1996, s.127.

¹¹¹ İbni Bibi, Anadolu..., ss.47-48.; Sevim, s.348.; Akıncı, s.18.

¹¹² İbni Bibi, Anadolu..., s.48.; Sevim, s.348.

¹¹³ Ergül, s.29.

bıraktığı gibi iki devlet arasında yaklaşık yarım asır sürecek bir barış evresinin yaşanmasına da zemin hazırlamıştır. Zira 1255 yılında İznik İmparatoru II. Laskaris ile Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus arasında daha önceden var olan ittifak antlaşması bu şehirde yenilenmiştir.¹¹⁴

Giyaseddin Keyhüsrev Alaşehir ve Denizli cihetlerine sefer düzenlemişken ondan sonra Selçuklu tahtına oturanlar daha ziyade kuzeyde Sinop, güneyde ise Alanya istikametlerinde fütuhatta buldukları için Batı Anadolu Bölgesi'nde hala fethedilmesi zor müstahkem mevki ve kaleler mevcuttu.¹¹⁵

Anadolu Selçuklularının parçalanmasından sonra Batı Anadolu Bölgesi'nin en güçlü beyliği olarak ortaya çıkan Germiyanogulları şehri kuşatma altına aldılar.¹¹⁶ Uzunçarşılı'ya göre Saruhan ve Germiyan Beyliklerinin müessisi olan ailelerin Harezm Türkmenlerinden olmaları ihtimali kuvvetle muhtemeldir.¹¹⁷

Germiyanogulları'nın etkin olduğu coğrafi bölgede Kütahya, Aydın, Denizli sınırları içerisinde Horzum (Harezm) ismiyle başlayan köylerin bulunması ve bugünkü Alaşehir sınırları içerisinde Horzum Keserler, Horzum Alayaka, Horzum Embelli ve Horzum Sazdere isimindeki köylerin varlığı bu durumun günümüze kadar ulaşan bir kanıtı olarak Uzunçarşılı'nın görüşlerini de doğrulamaktadır.¹¹⁸

Germiyanogullarının ilk beyi olan Alişir oğlu Yakup Bey 1304 de Menderes Nehri kenarındaki Tripolis şehrini alıp, Simav yakınlarındaki Hisarköy'ü (Angir) fethettikten sonra yaklaşık otuz bin kişilik bir kuvvetle Alaşehir'i muhasara altına aldı.¹¹⁹ Kuşatma o kadar sert koşullarda gerçekleşti ki şehir içinde hayat pahalılığı baş gösterdiği gibi, halk açlık gibi önemli sıkıntılar da yaşadı.¹²⁰

Alaşehir muhasarasını ve Türk beylerinin ardı arkası kesilmeyen saldırılarını önleyemeyeceğini anlayan Bizans İmparatoru II. Andronikos Sicilya Kralı Ferdinand Dragon'dan yardım istedi. Çevresindeki azgın çapulcu takımında kurtulmak isteyen Ferdinand, imparatorun bu teklifini memnuniyetle kabul ederek Roje Dö Flör komutasındaki yaklaşık sekiz bin kişilik Katalan kuvvetini Bizans'a gönderdi.¹²¹

¹¹⁴ Yinanç, s.292.; Ceylan, Alaşehir..., s.40.

¹¹⁵ Eravcı ve Korkmaz, s.2.

¹¹⁶ Emecen, "Alaşehir...", ss.342-343.

¹¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt: 1., TTK Yayınları, Ankara 1994, s.73.

¹¹⁸ Uzunçarşılı, s.73.; Akıncı, s.20-21.

¹¹⁹ Mustafa Çetin Varlık, Germiyanogulları Tarihi 1300-1429, Sevinç Matbaası, Ankara 1974, s.37-38.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, TTK. Basımevi, Ankara 1988, s.42.

¹²⁰ Akıncı, s.21.; Yinanç, s.292.

¹²¹ Uluçay ve Gökçen, ss.18-19.

Bizans tarafından hızla Anadolu'ya sevk edilen Katalan kuvvetleri Yakup Bey'in Rumlardan aldığı Angir'i (Kilise köy) ele geçirdikten sonra düşmek üzere olan Alaşehir'i kurtarmaya yönelmiştir. Katalan kuvvetlerinin üzerine gelmekte olduğunu haber alan Yakup Bey, hem şehrin içinden hem de dışından iki düşman kuvveti arasında kalmamak için Alaşehir kuşatmasına bir miktar asker bırakarak kuşatmayı hafifletmiş ve Roje Dö Flör komutasındaki Katalanlar üzerine yürümüştür. Alaşehir'den bir kaç kilometre ayrılır ayrılmaz Katalan kuvvetleriyle karşılaşan I. Yakup Bey, şiddetli bir muharebe sonrasında yenilerek Alaşehir önlerine doğru çekilmiş, burada meydana gelen ikinci bir savaşı da kaybederek yaralı bir şekilde Kula'ya doğru çekilişini sürdürmüştür.¹²²

Bu savaşın sonucunda Katalan kuvvetlerinin Germiyanlıları bozguna uğrattığı ve yaklaşık yirmi bin civarında Germiyan kuvvetinin hayatını kaybettiği bilinmektedir. Böylece Fledelfiya'nın muhasaradan kurtulması üzerine şehir Katalanların eline geçmiş ve Katalanlar yağma hareketlerine başlamışlardır.¹²³ Roger Dö Flor, Alaşehir ile Sardı birleştirerek Bergama Prensiği'ne bağladı ve şehir, Jean Vatatzes tarafından yönetildi.¹²⁴

Her ne kadar Alaşehir bu kuşatma sonucunda fethedilemese de Germiyanolu I. Yakup'un gaza arkadaşlarından Mübariz al Din Umur bin Savcı, 1307'de ve I. Yakup Bey ise 1309'da şehri yeniden yoğun bir muhasara altına almış ve nihayetinde 1314'de Yakup Bey Fledelfiya'yı yeniden ele geçirerek haraca bağlamıştır. Buradan alınan cizye ile Kütahya'da yaptırılan Vacidiye Medresesi'nin masrafları karşılanmıştır.¹²⁵

Alaşehir 1324'de tekrar Germiyanogullarının hücumuna uğradı ise de II. Andronik şehrin imdadına yetişmiştir.¹²⁶ Şehir bundan sonra tekrar Germiyanogullarının eline geçmiş olmalı ki Aydınolu Umur Bey Alaşehir'i bu beylikten alarak sınırlarına dâhil etmiştir.¹²⁷

Aydınolu Umur Bey' in serüvenlerini anlatan Enveri'nin Düsturnamesi'nden naklen Mükrimin Halil Yinanç, Umur Bey'in 1335 senesinde Alaşehir'i kuşatarak teslim aldığını şehrin zenginliklerine el koyarak sur içine muhafız asker

¹²² Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri..., s.42.; Akıncı, s.22.

¹²³ Yinanç, s.292.

¹²⁴ Texier, s.85.

¹²⁵ Varlık, s.39.; Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri..., s.42.; Yinanç, s.292.; Emecen, "Alaşehir...", s.343.

¹²⁶ Emecen, "Alaşehir...", s.343.

¹²⁷ Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri..., s.106.

bıraktığından bahseder. Oysaki bu dönemde yaşayan Bizanslı tarihçiler Cantacuzene ve Gregoras bu konuyla ilgili farklı görüşler ileri sürmekte ve Philadelphia'nın düşmediğini söylemektedirler.¹²⁸

Bizans İmparatoru III. Andronikos Paloilogos'un Midilli ve Foça seferine imparatorun ricası üzerine iştirak eden Umur Bey, bu sefer esnasında imparatorun Büyük Domestiği¹²⁹ Kantakuzen ile tanıştı.¹³⁰ Kantakuzen, Aydınoğlu Umur Bey'in 1335 Alaşehir kuşatması hakkında, Umur Bey'i anlaşmazlık içerisinde olduğu Alaşehir halkıyla barıştırdığından bahseder. Gregoras da Umur Bey ile Kantakuzen arasındaki dostluk sayesinde şehrin Türk akın ve taarruzlarından korunabildiğini belirtmekte ve şimdiye kadar Türklere haraç vermekte olan şehrin bu dostluk sonucunda vergi muafiyetine sahip olduğunu söylemektedir.¹³¹

Uzunçarşılı ise Umur Bey' in 1336 yılında gerçekleştirdiği fetih veya muhasaradan imparator tarafından Sakız Adası'nın kendisine verilmesi koşuluyla vazgeçtiğinden bahseder.¹³² Alaşehir Tekfuruna aman dedirten Umur Bey, şehirden taşınabilir kıymetli eşyalarını alarak merkezi Birgi'ye dönmüş ve yerine de belirli sayıda asker ile birlikte Pes Paşa' yı bırakmıştır.¹³³ Bu süreç içerisinde Alaşehir'de; Umur Bey Camii ile bir medrese, Bozyörekli Köyü'nde ise bir mescid yaptırmıştır.¹³⁴

Murat Hüdavendigar'ın Kosava Meydan Muharebesinde şehit edilmesi ve yerine Yıldırım Bayezit'in geçmesi üzerine Karamanoğlu Alaaddin Ali Bey öncülüğünde Osmanlı Devleti'ne karşı Aydın, Saruhan ve Menteşe Beyliklerinden müteşekkil muhalif bir cephe oluşturulmuştur. Rumeli'deki durumu düzene sokan Bayezit, Karamanoğlu ile kozlarını paylaşmak yerine öncesinde Bursa' ya gelerek hazırlıklarını tamamladıktan sonra Filadelfiya şehri üzerine yürümüştür.¹³⁵

Aydınoğulları'nın himayesine girmesinin bir sonucu olarak, bütün etrafı Türklerle çevrilmiş olmasına rağmen Anadolu'da Türk işgal ve fethinden kurtulmayı başarmış ve tek Bizans şehri olarak yarı bağımsız bir şekilde varlığını sürdürmüştür.

¹²⁸ Yinanç, s.292.

¹²⁹ Bizans İmparatorluğu'nda Paleolog Sülalesi döneminde imparatorun sonra tüm kara ordularının başkomutanı olan kişiye verilen ünvanıdır.

¹³⁰ Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri..., s.105.

¹³¹ Yinanç, s.292.

¹³² Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri..., s.106.

¹³³ Akıncı, s.26.

¹³⁴ 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 27, Ankara 1995, s.447.

¹³⁵ Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri..., s.113.; Uluçay ve Gökçen, s.35.; Eravcı ve Korkmaz, s.53.

olan Filadelfiya, işte tam da bu nedenlerden dolayı Yıldırım Bayezit' in öncelikli olarak fethetmeyi düşündüğü bir belde olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yinanç'a göre ilk ve ortaçağlarda büyük ve önemli bir yerleşim merkezi olan Filadelfia 1391'deki fethinden sonra bir vilayet merkezi olmak şöyle dursun bir liva merkezi bile olamamış ve ancak bir kaza olarak kalmıştı. Alaşehir' in yaklaşık bir asır kadar Türk Beylikleri arasında sıkışmış bir durumda bulunması, sık sık istila ve akınlara maruz kalması ve bu süreç içerisinde çevresindeki şehirlerin büyümesi üretim ve ticaret açısından değerinin düşmesine neden olmuştur.¹³⁶

Yıldırım Bayezid'in Alaşehir'i fethetmesinde birçok sebebin yanı sıra manevi faktörler de etkili olmuştur. Nitekim uzun yıllar ele geçirilememiş olan ve halkı Müslüman olmayan bir beldenin alınması Osmanlı'nın gaza ruhuyla coşmuş uç Türkmen toplulukları nezdindeki saygınlığını artıracak gibi Müslümanların hamisi rolünün perçinlenmesine de neden olacaktı. Bununla birlikte Bayezid, manevi etmenler kadar şehrin bulunduğu stratejik konumun önemini de farkındaydı. Ona göre böyle önemli bir mevkide oluşturulacak askeri garnizon daha sonra gerçekleştirilecek fütuhatın da hız kazanmasına neden olacaktı. Zira Alaşehir'in ele geçirilmesinden sonra 1391 yazında Batı Anadolu Bölgesi'nde yer alan Aydın, Saruhan, Menteşe, Germiyan ve Hamitoğulları Beyliklerinin Osmanlı topraklarına ilhak edilmesi bu durumu doğrulamaktadır.¹³⁷

Esasen bu durum Osmanlı fetih yönteminin de genel bir özelliğidir. Zira Osmanlılar, hâkimiyetleri altına alacakları bir devleti önce kendilerine tabi vasal bir statüye kavuşturmakta sonrasında ise o devlet üzerinde doğrudan bir kontrol kurabilmek için önemli stratejik mevki ve kaleleri ele geçirmekteydiler.¹³⁸

O zamana kadar ne Osmanlılar ve ne de Aydın ve Saruhan oğulları Beylikleri tarafından bir türlü ele geçirilemeyen Alaşehir'in fethinde Sultan Bayezid Bizans'ın içinde bulunduğu zayıf durumdan da yararlanmıştı. Bu dönemde Bizans taht kavgalarıyla meşguldü ve Bizans tahtına kimin geçeceği konusundaki öncelik ise Osmanlıların elindeydi. Bizans İmparatoru V. İoannes Paleologos ile oğlu Andronikos arasındaki taht rekabetinde Bayezid, V. İoannes'in yeniden tahta çıkma

¹³⁶ Yinanç, s.292.

¹³⁷ Eravcı ve Korkmaz, s.53.

¹³⁸ Eravcı ve Korkmaz, s.54.

isteği karşılığında Alaşehir' in kendisine verilmesi talebinde bulunmuş ve İmparator böylece yeniden Bizans tahtına geçebilmişti.¹³⁹

İmparator V. İoannes, oğlu II. Manuel vasıtasıyla Filadelfiya'nın Rum Tekfuruna şehri Osmanlılara teslim etmesi hususunda bir ihtarda bulunduysa da kale komutanının mağruran bir tutum takınarak şehri bir vahşiye vermek suretiyle halkına ihanet etmeyeceğini söylemesi üzerine Bayezid, şehrin fethini emretti.¹⁴⁰

Padişahın Alaşehir seferinde, Bizans İmparatoru ve oğlu Manuel de Sultanın yanında yer aldılar. Yıldırım Beyazıt, şehrin zapt edilmesi için ilk hücumu İmparator V. İoannes'in tahta çıkması karşılığında kendisine verdiği Bizans askerlerine yaptırarak şehri kuşatma altına aldı.

Texier' in anlattığına göre Rumlar bu saldırıya aldırıyorlardı. Çünkü onların geleneğine göre Hıristiyan Philadelphia şehri hiçbir zaman Türklerin eline geçmeyecekti. Şehrin kale komutanı bu nedenle şehrin teslim edilmesi için yapılan öneriyi gururla reddetti¹⁴¹ Bizanslı tarihçi Ducas da Filadelfiya'nın Alaşehirli tarafından kahramanca savunulduğunu fakat çekilen açlık yüzünden şehrin teslim olmak zorunda kaldığını kaydeder.¹⁴²

Yıldırım Beyazıt, Aydın oğullarının himayesinde, Anadolu'daki son Bizans şehri olarak varlığını sürdüren Filadelfiya'yı İmparator Manuel ve hatta bazı tarihçilere göre babasının da bulunduğu bir törenle teslim aldı.¹⁴³ Böylece Alaşehir kesin suretle Sultan Bayezit zamanında Türk hâkimiyeti altına girdi. (1390/1391)¹⁴⁴ Sultan, kuruluşundan beri Philadelphia ismini taşıyan şehrin bu adını kaldırarak ona Alaşehir adını verdi. Ahmedi, Chalcondyle, Ducas ve Pharentzes gibi tarihçilerin beyanatına göre belde Ankara yenilgisinden (1402) sonraki kısa dönem hariç tutulursa hep Osmanlı toprağı olarak varlığını sürdürecektir.¹⁴⁵

Yıldırım Bayezit şehri fethettikten hemen sonra imar faaliyetlerine girişerek beldeyi mimari eserlerle süslemiştir. Kendi adıyla anılan bir camii, medrese ve hamam inşa ettirerek kenti Osmanlı vakıf medeniyetinin önemli örnekleriyle

¹³⁹ Akıncı, s.30.; Uluçay ve Gökçen, s.35.

¹⁴⁰ Uluçay ve Gökçen, s.35.

¹⁴¹ Texier, s.85.

¹⁴² Ducas, s.9.

¹⁴³ Uzunçarşılı, Osmanlı..., s.265.; Ergül, s.34.

¹⁴⁴ Alaşehir'in fethedildiği tarih noktasında farklı görüşler mevcuttur. Bkz. Uzunçarşılı, Osmanlı..., s.264.

¹⁴⁵ Erol Toy, Alaşehir'in Tarihi, Milli Mücadelede Alaşehir Kongresi (16 Ağustos 1985) Bildirileri, Anadolu Matbaacılık, İzmir 1988, s.7.

bezemiştir. Bugün Alaşehir'deki Bayezit Camii ve hamamı, Şeyh Sinan ve Kadı Şeyh Camileri ve türbeleri bu devrin günümüze kadar ulaşan eserleri arasındadır.¹⁴⁶

On altıncı yüzyıl başlarına ait tahrir defterine göre, Alaşehir tamamen Yıldırım Bayezit Vakfına bağlı olup, şehirden elde edilen vergi gelirlerinin bir kısmı bu eserlere bir kısmı da Bursa'daki imaretine vakfedilmişti. Şehir halkı tamamen Yıldırım Bayezit Vakfı raiyyetinden kabul edildiğinden dolayı avarız vergilerinden muaf tutulmuştu.¹⁴⁷

Aydın oğullarının himayesinde bulunan Alaşehir'i Osmanlı topraklarına kattıktan sonra bu beyliğin üzerine yürüyen Bayezit, İsa Bey'in mukavemet etmemesi üzerine topraklarını Osmanlı sınırlarına dâhil ederek beyliğin merkezini Ayaslug'dan Tire'ye taşıdı. İsa Bey'in ise kendisine bağlı olarak burada oturmasına müsaade etti.¹⁴⁸ Aynı yıl içerisinde Saruhan, Menteşe, Germiyan ve Hamitoğulları Beyliklerinin toprakları da fethedilerek Osmanlı ülkesine dâhil edildi.

İktidarları ve servetleri ellerinden giden Batı Anadolu Beylerinin kıskırtması neticesinde Osmanlılara karşı bir sefer düzenleyen Timur'un 20 Temmuz 1402 tarihinde Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezit'i mağlup etmesi üzerine Anadolu'da gerçekleştirilmeye başlanan siyasal birlik de yeniden bozuldu ve tüm Anadolu Timur'un hâkimiyeti altına girdi.

Birçok kaynağın yanı sıra Texier'in de belirttiğine göre Timur, şehri sulh yoluyla aldı ve böylece belde tam ve genel bir tahripten kurtulmuş oldu.¹⁴⁹ Bizanslı tarihçi Ducas ise Timur'un Alaşehir'in değerli mücevheratını toplayarak Sart üzerinden İzmir'e geldiğini ifade etmektedir.¹⁵⁰

Timur evvelce Yıldırım Bayezid'den kaçarak kendisine iltica etmiş olan beylere beyliklerini geri vererek Anadolu'yu terk etti. Timur'un Anadolu'daki egemenliğinin sona ermesi üzerine başlayan fetret devriyle birlikte Anadolu, beylikler açısından yine güvenilmez bir ortam halini almıştır. Aydın oğulları beyliğinin İzmir valisi olan Cüneyt Bey bu karmaşa ortamından yararlanarak İzmir'i kendisine merkez yapmak suretiyle Aydın oğulları Beyliğini yeniden kurmuş ve Alaşehir'i alarak topraklarını tüm Gediz boyunca genişletmiştir. Böylece Alaşehir üzerinde yaklaşık yirmi iki yıl sürecek Aydınoğlu Cüneyt Bey'in hâkimiyeti dönemi

¹⁴⁶ Önder, s.10.

¹⁴⁷ Emecen, Alaşehir..., s.343.

¹⁴⁸ Uzunçarşılı, Osmanlı..., s.70.

¹⁴⁹ SVA. 1308, s.843.; Texier, s.85.

¹⁵⁰ Ducas, s.44.; SVA. 1308, s.837.

başlamıştır. II. Murat kat'i olarak Cüneyt'in üstesinden gelinmesini emrettiğinden daha yeni Anadolu Beylerbeyi olan Hamza Beyi onun üzerine gönderdi ve Salihli civarında yapılan savaşta mağlup edilerek idam edildi. Böylece Alaşehir II. Murat tarafından kesin olarak Osmanlı hâkimiyeti altına alındı (1425).¹⁵¹

1895 Haziranında Alaşehir' de bulunmuş olan seyyah ve araştırmacı Friedrich Sarre "Küçük Asya Seyahati" isimli eserinde özellikle XI. ve XII. Yüzyıllarda şehre hâkim olmak isteyen Bizans ve Selçuklular arasında meydana gelen ve Yıldırım Bayezid'in 1391'deki fethi ile sonuçlanan şehrin orta çağ dönemindeki savaş tarihine dikkat çekmektedir. Sarre, Alaşehir'in başına gelen talihsizliklerin o günlerde bile halkın ağzında dolaştığını ve toplumsal hafızada yer ettiğini ifade etmekte ve anlatılan efsaneye göre şehrin yakınlarında bulunan bir duvarın Moğol istilacılarının yok ettiği belde halkının kemikleriyle yapıldığını nakletmektedir. Fakat Sarre, duvardan aldığı bir parçayı Dr. W. Müller'e incelediğini ve inceleme sonucunda duvarın üzerindeki insan kemiğine benzeyen oluşumların kalkere bulanmış kamış ve diğer bitkilerden başka bir şey olmadığını belirtmektedir.¹⁵²

Her ne kadar sonuç böyle olsa da bu anlatılanlar 1243 Köseadağ Savaşı sonrasında Anadolu Selçuklu Devleti'nin Küçük Asya'daki güç ve otoritesini kaybetmesiyle birlikte başlayan Moğol-İlhanlı hâkimiyeti ve bunun doğurduğu vahşet ve korku hakkında ilginç bir örnek olarak karşımıza çıkmakta ve bizlere bir fikir vermektedir. Bununla birlikte Evliya Çelebi'nin anlattıkları da Friedrich Sarre'yi doğrular niteliktedir. Nitekim Evliya Çelebi, seyahatnamesinin Alaşehir'le ilgili bölümünde belde hakkında "Su ve havası çok güzeldir ama hâkim zulmünden harap olmuştur". demektedir.¹⁵³

Yıldırım Bayezit tarafından fethedilmesinden sonra Alaşehir, Aydın Sancağına bağlı bir kaza haline getirilmiştir. Fatih devrinde ise idari bakımdan İnegöl (bugünkü Sarıgöl) ve Sart nahiyelerini de içine almaktadır. Bununla birlikte Sart XVI. yüzyılda Alaşehir'den ayrılmak suretiyle idari anlamda ayrı bir kaza olarak teşkilatlandırılmıştır.¹⁵⁴

Aydın Sancağı, 1811 yılında oluşturulan eyalete merkez yapılarak Saruhan, Menteşe ve İzmir sancakları ona bağlanmıştır. 1850 yılına gelindiğinde ise Aydın

¹⁵¹ Uzunçarşılı, Osmanlı..., s.401.

¹⁵² Sarre, s.5.

¹⁵³ Evliya Çelebi, ss.516-517.

¹⁵⁴ Emecen, "Alaşehir...", s.343.

Valisi Halil Rıfat Paşa zamanında eyaletin merkezi Aydın'dan İzmir'e alındı. Fakat buna rağmen vilayetin adı değişmeyerek Aydın olarak kaldı.¹⁵⁵ Aydın Vilayetinin idari taksimatında, 1864 vilayet nizamnamesinde yapılan yeniliklerin bir neticesi olarak 1867 yılında önemli değişikliklere gidilmiştir. Buna göre; Denizli Sancağına son verilerek kazaları vilayetin diğer sancaklarına dağıtılmıştır. İdari bakımdan XIX. yüzyıla kadar Aydın Sancağına bağlı bir kaza olarak mevcut durumunu koruyan Alaşehir ve İnegöl ise 1867 yılına gelindiğinde ulaşım kolaylığı nedeniyle Saruhan (Manisa) sancağına bağlanmıştır. Alaşehir ve İnegöl'ün yanı sıra son verilen Denizli Sancağının kaza ve nahiyelerinden Eşme, Selendi, İnay, Sirge (Alanyurt) ve Göre de Saruhan Sancağına bağlanmıştır.¹⁵⁶ Alaşehir ve İnegöl'ün idari bakımdan durumları değişmemekle beraber, Aydın Vilayeti'nin idari yapısında değişiklikler devam edecektir.

¹⁵⁵ Tepekaya, s.81.

¹⁵⁶ Gülin Erdem, Kastamonu, Aydın, Hüdavendigar ve Ankara Vilayetlerinin İdari Taksimatı (1272 h./1855-6 ile 1328 h./1910-1), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2001, ss.24-27.; Emecen, "Alaşehir...", s.343.; Tepekaya, s.81.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALAŞEHİR KAZASININ İDARİ TEŞKİLATI VE TAKSİMATI

A. Kaza Yönetimi

1. Tanzimat'ın İlk Yıllarında Alaşehir Kazası'nda Yönetim

Bugünkü idari yapılanma içerisinde ilçeye karşılık gelen kaza, Osmanlı Devleti'nde hem kadının sorumlu olduğu idare bölgesini fakat aynı zamanda da bu bölgeyi tanımlayan coğrafi bir terim özelliği göstermekteydi.¹⁵⁷ Osmanlı öncesi dönemde de kaza merkezi konumunda olan şehirlerin büyük ekseriyeti yer aldıkları bölgenin iktisadi, siyasi ve kültürel bakımdan merkezi durumunda olan yerlerdir. Bu açıdan bakıldığında kaza, ticari ve kültürel üstünlüğü ile çevrenin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile böyle bir merkezi çevrelemiş köy ve nahiye gibi yerleşim beldelerinin teşkil ettiği idari bir birim olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulduğu andan itibaren “kaza” adı ile anılan ve önceleri idari-adli, daha sonraları ise sadece adli bir birim olarak bu kavram yer alıyordu. Mahkemenin bulunduğu, kadı ve naipin görev yaptığı eyalet, sancak, kasaba veya köyler topluluğu gibi her yerleşim bölgesi Tanzimat'ın ilanına kadar olan süreçte adli bir birim olarak kaza adı altında varlığını devam ettirmiştir. Fakat 1842 yılında yapılan düzenlemeyle getirilen kaza kavramı ilkinden oldukça farklı bir anlam taşıyacak ve aralarında isim benzerliğinden öte bir benzerlik bulunmayacaktır. Bu nedenle Tanzimat'tan sonra idari bir yapı olarak ortaya çıkan kaza ile adli bir birim olan kazayı birbirine karıştırmamak gerekmektedir.¹⁵⁹

1842 yılında gerçekleştirilen yeni idari düzenlemeye kadar kaza yönetimi bazında Osmanlı idari teşkilatlanmasının en üst düzey yöneticisi kadıdır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti idari taksimat olarak eyaletlere, eyaletler livalara, livalar kazalara, kazalar nahiyelere ve nahiyeler de köylere ayrılıyordu. Ele alınan idari taksimat içerisinde nahiye ve köylerin haricindeki diğer idari birimler aynı zamanda birer yargı merkezi konumundaydılar ve buralarda birer kadı bulunurdu. Osmanlı

¹⁵⁷ Tuncer Baykara, “Kaza”, TDVİA., Cilt: 25, Ankara 2002, s.119.

¹⁵⁸ Mehmet Ali Ünal, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Fakülte Kitabevi, Isparta 2007, s.222.

¹⁵⁹ Musa Çadırcı, “Türkiye’de Kaza Yönetimi”, Belleten, LIII, Sa. 206, Nisan, 1989, s.237.

adli teşkilatının temel taşı olan kadılar, buldukları yerin hem hâkimi, hem mülki amiri, hem belediye başkanı, hem emniyet amiri, hem de halkın hemen her konuda müracaat edebileceği sosyal güvenlik makamıydı.¹⁶⁰

Osmanlı kadısının adli, mülki, beledi, mali ve askeri alanları ihtiva eden geniş yetki ve görevleri dikkate alındığında onun kadar geniş bir görev sahası bulunan bir başka memur olmadığı gibi memuriyet kompartımanı ve şahsiyeti onun kadar çeşitli olanı da yoktur denebilir.¹⁶¹ Şer’i hükümlerin icrası ve şer’iyye sicillerinin yazımı; vakıfları ve muhasebelerini denetleme; evlenme akdini icra; veli veya vasisi olmayan küçükleri evlendirme; vasi ve vekilleri tayin yahut azl; yetimlerin ve gaiplerin mallarını muhafaza ve ayrıca merkezden gelen emir ve talimatları icra gibi bütün hukuki işleri takip kadıların görev ve yetkileri arasındadır.¹⁶²

17. Ve 18 yüzyıllara gelindiğinde kazalar artık kadılar için gösterdikleri imkânlarla göre tasnif edilmişlerdir. Kazaların bu şekilde derecelendirilmesi kadıların kademeleriyle ve alacakları maaşla bağlantılı hale gelmiştir. Ünlü seyyah Evliya Çelebi, büyüklük ve gelir imkanlarına göre yeni tanzim edilmiş bir kaza düzenini belirtmektedir.¹⁶³ 1671 yılında Alaşehir’i ziyaret etmiş olan Evliya Çelebi’nin belirttiğine göre Alaşehir kazası, Aydın Sancağına bağlı 300 akçelik bir kaza olup kethüda beyi ve yeniçeri serdarı da bulunmaktadır. Çelebi, aynı dönemde Kütahya sancağına bağlı Kula’nın ve Aydın Sancağına bağlı Sart’ın ise 150 akçelik birer kaza olduklarını ifade etmektedir.¹⁶⁴

Tanzimat reformlarının temelini mali alanda yapılan reformlar teşkil etmekteydi. Bu anlamda mali merkezîyetçilik sistemini uygulamak için idari alanlarda yapılan reformlar da bir araç olarak kullanıldı. Maliye teşkilatı, her türlü gelirin doğrudan doğruya merkezi hazine adına toplanması ve her türlü giderin yine buradan ödenmesi esasına göre yeniden düzenledi. Bu prensibin doğal bir sonucu olarak Tanzimat fermanında da vaat edildiği üzere öncelikli olarak iltizam sisteminin hemen kaldırılmasına karar verildi. Zaten iltizam usulü fermanın ilanından önce

¹⁶⁰ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011, s.267.

¹⁶¹ İlber Ortaylı, “Osmanlı Devleti’nde Kadı”, TDVİA, Cilt: 24, İstanbul 2001, ss.69-70.

¹⁶² Halil İnalçık, “Mahkeme”, İA., Cilt 7, İstanbul 1993, s.150.; Cin ve Akgündüz, s.267.

¹⁶³ Baykara, “Kaza...”, s.120.

¹⁶⁴ Evliya Çelebi, s.516.

gümrüklerden kaldırılmıştı. 1840 yılında ise iltizam aşardan ve her türlü mukataalardan kaldırıldı.¹⁶⁵

Halkın üzerinde bir zulüm aracı haline gelen iltizam uygulamasının 1840 yılında kaldırılmasından sonra sancak yönetimi mütesellimlerden alınarak muhassıllara verildi. Böylece Tanzimat'ın taşrada uygulanabilmesi için muhassıllık¹⁶⁶ teşkilatı oluşturuldu.¹⁶⁷ Merkezi hükümet tarafından seçilen ve "Muhassıl-ı Emval" olarak adlandırılan bu kişiler sadece sancaklara değil kazalara da gönderiliyorlardı.¹⁶⁸ Vergi reformunun uygulanmasına hükümet merkezine yakın olan Edirne, Bursa, Aydın, İzmir, Konya, Sivas ve Ankara gibi yakın eyaletlerden başlandı. "Muhassıl-ı Emval"lerin yanlarına kâtipler verildiği gibi sancak merkezlerinde vergilerin belirlenip dağıtılması ve diğer işlerin görüşülüp karara bağlanması için de Osmanlı tarihinde bir ilk olmak üzere muhassıllık meclisleri kuruldu.¹⁶⁹

Muhassılların merkezden geniş yetkilerle donatılarak taşraya gönderilmelerinin sebebi, vergi tahsil, işlerini valilerin ve ayanın denetiminden kurtarmak ve böylece sebep oldukları suiistimal ve kötü uygulamalara son vermek amacına yönelikti.¹⁷⁰ Bu durum valinin gücünü azaltan bir uygulamaydı ve devletin valilerine güvenmediğini gösteriyordu. Kazalara atanan muhassılların sancak, sancak muhassıllarının ise eyalet merkezindeki muhassılla bir bağlantıları yoktu.¹⁷¹ Muhassıllar kendilerine verilen talimatı gönderildikleri görev yerlerinde bölgenin ileri gelenleri önünde okuyup açıklayarak anlaşılmasını sağlayacaklardı. Ayrıca kendilerine yardımcı olmak üzere kurulan meclislerin üyeleri ile işbirliği içerisinde verginin tespit, tevzii ve peşin tahsilini yapacaklardı. Maaşlar ve ödemeler gibi

¹⁶⁵ Halil İnalçık "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s.131.

¹⁶⁶ *Muhassıl, hasıl eden, husule getiren kimse manasına gelmektedir. Muhassıllık, emval-i emiriyeyi tahsiliyle me'mur olan adam, tahsildar manasındadır. Muhassıllık en büyük vazifesini Tanzimat-ı Hayriye'nin ibtiday-ı neşrinde ifa etmiş ve teşkilat-ı cedideye esas olacak vesaiti ihzar etmiştir. Tanzimat-ı Hayriye i'lan edilir edilmez her tarafa muhassıllar tayin edilerek Tanzimat'ın esası demek olan emlak ve nüfus tahriri ile verginin tayini maddesi ve memleket umurunun ru'yet ve idaresi bunlara tevdi edilmiştir.* Metnin Osmanlıca kaynağı için bkz. Abdurrahman Vefik, Tekalif Kavaidi, Dersaadet 1328, ss.199-200.

¹⁶⁷ Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1876)", IX. Türk Tarih Kongresi, II, Ankara 1988, s.1155.

¹⁶⁸ Muzaffer Sencer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler", Amme İdaresi Dergisi, XVII, 3, s.52.

¹⁶⁹ Musa Çadırcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)" Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi, Ankara 2007, ss.260-261.

¹⁷⁰ İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması...", ss.625-626.

¹⁷¹ Bilal Eryılmaz, Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme, İşaret Yayınları, İstanbul 1992, s.110.

zorunlu harcamalar toplanan vergilerden karşılanacak geriye kalan miktar ise hemen hazineye gönderilecekti.¹⁷²

Neticede muhassıllık yapılanması eyaletlerde ikinci bir valilik haline geldi. Bu durum hiyerarşik yapılanmada ikili bir otoritenin ortaya çıkmasına ve yönetimde karışıklıkların yaşanmasına neden oldu.¹⁷³ 1840 yılı başlarında hazine gelirlerinin mültezimler aracılığıyla toplanmasına son vermek, kâtiplerle birlikte mal ve emlak sayımını gerçekleştirmek, herkesten geliri oranında vergi almak için yola çıkan muhassıllar kendilerinden beklenen başarıyı gösteremediler. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında bu tarihe kadar hiçbir şekilde hazineye vergi ödememiş kimselerin çıkarmış oldukları zorluklar, ulaşım konusunda yaşanan sıkıntılar ve bilgisizlik gibi faktörler etkili olmuştur.¹⁷⁴ Fakat bununla birlikte muhassıllık uygulamasında görülen başarısızlığın en önemli nedeni olarak meclis üyeliklerinin çoğunlukla eski ayan, voyvoda gibi memleketin zengin ve nüfuzlu kimselerinin ellerine geçmesi ve bunların konumlarını çıkarları doğrultusunda kullanmaları etkili olmuştur.¹⁷⁵

Bu kısa dönem içerisinde Alaşehir’de görev yapan muhassıllar hakkında detaylı bilgiler elde edilememiştir. Tespit edilebilen tek muhassıl Mehmet İzzet Bey’dir. Mehmet İzzet Bey, görevinde lakayt davrandığı ve yolsuzluk yaptığı şikayeti üzerine görevinden azledilmiş ve bir anlamda sürgün cezası olarak Bursa’ya gönderilmiştir.¹⁷⁶ Çadircı da Alaşehir muhassılının meclis üyeleriyle anlaşarak halktan fazla vergi aldığı için cezalandırıldığını belirtmektedir.¹⁷⁷ Yerine kimin tayin edildiğine dair bir kayıt yoktur. Alaşehir Muhassıllığının 1840 yılı geliri 1.266.713 kuruştur.¹⁷⁸

Halil İnalçık’a göre muhassıllık meclisleri halkın yönetime katılımı noktasında bir katkı sağlayamamıştır. Meclis üyelerinin çoğunluğunun valiye bağlı idare adamlarından oluşması, Hıristiyan nüfusun çoğunlukta bulunduğu yerlerde bile Müslüman üyelerin gayrimüslim üyelere nazaran oldukça fazla olması ve üyelerin o

¹⁷² Ahmet Vefik Bey, *Tekalif Kavaidi*, Cilt: II, Kanaat Kitaphanesi, Dersaadet, 1330, s.7’den aktaran İlber Ortaylı, *Tanzimat’tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Sevinç Matbaası, Ankara 1974, s.15.

¹⁷³ Eryılmaz, s.110.

¹⁷⁴ Çadircı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Eyalet...”, s.261.

¹⁷⁵ Ortaylı, *Tanzimat’tan Sonra...*, s.25.

¹⁷⁶ BOA., MVL. 1091/3.

¹⁷⁷ Çadircı, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eyalet...*, s.263.

¹⁷⁸ BOA. KK. 5886.

bölgenin vucuhu yani eski kullanımıyla ayan denilen ileri gelenler arasından seçilmesi bu durumun en önemli nedenleri arasında yer almaktadır.¹⁷⁹

Vergilerin muhassıllar aracılığıyla toplanmasının iki yıllık uygulama döneminde beklenen olumlu neticeyi vermemesi üzerine 1842’de muhassıllık sistemine son verilerek eski usule geri dönüldü. Uygulamaya son verilmesinde, muhassılların hasat mevsiminde aşarın toplanması için çok kişiyi görevlendirmek zorunda kalmaları ve görevlendirilen kişilere ödenen ücretin, toplanan aşarın yarısına yakını bulması gibi hususlar da etkili olmuştur.¹⁸⁰

1842 yılı Mart’ından itibaren ülke yönetimi yeni baştan düzenlenerek aşar, tekrardan iltizama verildi. Eyaletlerde valilerin yanına mali işlerden sorumlu olmak üzere bir defterdar görevlendirildi. Sancak yönetimi bir ilk olmak üzere “kaymakam” unvanlı görevliye verildi. Sancaktan küçük idari ve mali bir birim olarak ta ilk kez “kaza” oluşturuldu. Kazalarda en üst düzey yönetici olarak kadıların görevlerine son verilirken yerlerine kaza müdürleri atandı.¹⁸¹

1842 yılında muhassıllık meclislerine son verildikten sonra sancak merkezlerinde kurulan meclislere “Küçük Meclis”, eyalet merkezlerinde kurulan meclislere ise “Büyük Meclis” adı verilmiştir. Bu iki mecliste genel olarak “Memleket Meclisleri” adı altında 1849 yılına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. 1849 yılında ise yeni bir düzenlemeye gidilerek Büyük Meclis’in adı “Eyalet Meclisi” küçük meclislerin adı ise “Sancak Meclisi” olarak yeniden değiştirilmiştir.¹⁸²

1849 yılında Meclis-i Vala’da yapılan görüşmeler sonucunda bir yönetmelik hazırlanarak Abdülmecid’in onayıyla yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmelik her ne kadar “Eyalet Meclislerine Verilecek Ta’limat-ı Seniyye” ismi altında düzenlenmişse de esasen ülkenin taşra yönetimini yeni baştan ele alan bir vilayet nizamnamesidir. Bu yönetmelikle vali, kaymakam, kaza müdürü ve defterdar başta olmak üzere diğer yönetici ve görevlilerin tayinleri ve çalışma koşulları ile meclislerin çalışma usülleri yeniden düzenlenmiştir.¹⁸³ Bu yönetmelikle ilk kez her kademedeki idarecinin görevleri hepsi bir arada ve ayrıntılı olarak sayılıyordu.1864 Tuna Vilayeti

¹⁷⁹ İnalçık, “Tanzimat’ın Uygulanması...”, s.136.

¹⁸⁰ Çadırcı, “Türkiye’de Kaza...”, s.238.

¹⁸¹ Çadırcı, Osmanlı İmparatorluğu’nda Eyalet..., s.263.

¹⁸² Çadırcı, Osmanlı İmparatorluğu’nda Eyalet..., ss.273-274.

¹⁸³ Çadırcı, ss.274-275.

Nizamnamesi hazırlanana kadar bu yönetmeliğin hükümleri tatbik edilmiştir.¹⁸⁴ Talimatnamenin 62-68. Maddeleri yani dokuzuncu ve son bölümü kaza ve sancak yönetiminden bahsetmektedir.¹⁸⁵

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde taşra yönetiminde temel birim sancaktı. İdari yapılanmada eyalet birimlerinin varlığına rağmen sancak temeline dayanan bölümlenme 19. Yüzyıla kadar devam etmiş ancak Tanzimat'tan sonraki süreçte vilayet (eyalet) esasına göre yeniden düzenlenmişti. Bu tarihe kadar klasik Osmanlı idari teşkilatlanması içerisinde eyalet, bir üst örgütlenmeden ziyade bir kontrol ve koordinasyon merkezi olarak işlev görmüştür.¹⁸⁶

1849 "Eyalet Meclisleri Talimatnamesi" 1864 yılına kadar yürürlükte kalmış olup, bu tarihte 1864 Vilayet Nizamnamesi adıyla yeni bir düzenleme yapıldı. Buna göre ülkenin idari taksimatı vilayet, sancak, kaza ve köy olarak yeniden şekillendirildi. Nizamname ilk olarak bir deneme maiyetinde Ruscuk, Vidin, Niş eyaletlerinin birleştirilmesiyle teşekkül eden Tuna Vilayetinde uygulanmaya başlandı ve valiliğine de Mithat Paşa getirildi. Böylece ülke yönetiminde eyalet sisteminden Fransız usulü vilayet sistemine geçilmiş oldu.¹⁸⁷

Nizamnameye göre vilayetlerin başında vali, livalarda mutasarrıf, kazalarda ise kaymakam en yetkili mülki amir olarak karşımıza çıkmaktadır. Köylerde ise muhtarların seçim yoluyla belirlenmesi karara bağlanmıştır. Bu yöneticilerin tamamı doğrudan padişah ve merkezi yönetim tarafından atanmış olup, hiyerarşik olarak en alt birimden en üst birime doğru birbirlerine hesap vermek zorundaydılar.¹⁸⁸ Nizamnamede nahiye sadece idari bir birim olarak zikredilmiş olup statüsü iyi tarif edilmemiş ve müphem olarak kalmıştır.¹⁸⁹

1864 Tuna Vlayeti Nizamnamesi "İdare-i Umur-u Kaza" başlığı altında kaza idaresi ile ilgili olarak bir takım değişiklikler getirmiştir. Buna göre her kazaya mülkiye, maliye ve zaptiye işlerine bakmak üzere bir müdürün atanmasına karar verilmiş ve söz konusu müdürün vali ve kaymakamın yapılmasını istediği bütün işler ile kendi yönetim birimi içerisindeki dâhili işleri yapmakla görevli olduğu

¹⁸⁴ Musa Çadırcı, "Osmanlı Devleti'nde Yerel Meclisler", Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s.290.

¹⁸⁵ Çadırcı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet..., s.282.

¹⁸⁶ İlber Ortaylı, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s.251.

¹⁸⁷ Eryılmaz, s.196.

¹⁸⁸ Ortaylı, Türkiye Teşkilat..., s.502.

¹⁸⁹ Ortaylı, Tanzimat'tan Sonra..., s.43.

belirtilmiştir.¹⁹⁰ Görev sınırları içerisindeki işleri yerine getirebilmesi için bir, gerekirse iki kaza kâtibinin kendisine yardım etmek üzere görevlendirilmesine karar verilmiştir.¹⁹¹ Ayrıca kaza müdürünün başkanlığında, üyelerinin arasında merkez kazanın hâkimi, müftüsü, gayrimüslimlerin ruhani reisleri, dört aza ve kaza kâtiplerinin de yer aldığı bir idare meclisi oluşturulacaktı. İdare meclisinde yer alacak olan dört üyenin ikisi gayrimüslim temsilcilerden seçilecekti.¹⁹²

1867 yılında yeni bir vilayet nizamnamesi yayınlanarak Tuna Vilayet Nizamnamesinin imparatorluğun bütün vilayetlerinde uygulanması yoluna gidilmiştir. Tuna Vilayet Nizamnamesinin büyük oranda aynısı olan bu yeni nizamname kaza yönetiminde önemli sayılabilecek bir değişiklik getirmemiş, kaza müdürünün yerini bu göreve hükümetçe atanan kaymakam almıştır. Meclislerin seçimle belirlenen üye sayıları ise dörtten üçe indirilmiştir.¹⁹³

22 Ocak 1871 (29 Şevval1287) tarihinde yayınlanan “İdare-i Umumiye-i Vilayat nizamnamesi” ile ise 1867 yılında yapılan düzenlemeler aynen kabul edilerek bütün vilayetlere yayıldı ve imparatorluğun dağılışına kadar yürürlükte kaldı.

2. Kaza Müdürü

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Tanzimat Fermanı’nda üzerinde önemle durulan iltizam meselesine çözüm getirmek amacıyla oluşturulan muhassıllık kurumuna ve vergilerin muhassıllar aracılığıyla toplanması usulüne, iki yıllık bir uygulama döneminde istenilen olumlu neticenin alınamaması üzerine 1842 yılında son verildi. Bu durumun yaşanmasında diğer nedenlerin yanısıra muhassıllara ve görevlendirdikleri kimselere ödenen ücretlerle, sebep oldukları kayıpların toplanan aşarın yarısına yakını bulması ve halkında bu durumdan şikâyetçi olması etkili olmuştu. Zira halk, şikâyetlerinde aşar toplamak için görevlendirilen kişiler yüzünden mahsullerini zamanında kaldıramadıklarını ve zarar ettiklerini belirtiyordu. Yaşanan bu olumsuz durumlara son vermek, halkın huzur ve güvenliğini artırmak için sancak ve kazalarda bölgenin nüfuzlu önde gelen kişilerinden birinin kaza

¹⁹⁰ Düstur, 1282 ikinci Def’a Tab’, Dersaadet, s.527.; Çadırcı, “Türkiye’de Kaza..., s.251.

¹⁹¹ Çadırcı, s.251.

¹⁹² Düstur, 1282 ikinci def’a Tab’ Dersaadet, s.528.

¹⁹³ İlber Ortaylı, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Yerel Yönetim Geleneği, İstanbul 1985, s.61.; Çadırcı, “Türkiye’de Kaza..., s.251.

müdürü olarak seçilmesi önerisi “ Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliye” de müzakere edilerek oy birliğiyle kabul edildi ve Padişah Abdülmecid de bu kararı onayladı.¹⁹⁴

Kazalarda eşraf-ı hanedandan müdür seçimi yapılırken aranılan kıstaslar arasında becerikli, işbilir, iyi huylu kimse olmak ile devletin ve halkın menfaatlerini gözetip ön planda tutmak gibi hususlar yer alıyordu. Her kazanın ileri gelen eşraf mensubu sözü dinlenir kimseleri bir araya gelerek içlerinden birisini kaza müdürü olarak seçeceklerdi. Bu durum esasen daha önce ayan ve muhtar seçimlerinde de uygulanan geleneksel kuralların bir benzeri niteliğindedir.¹⁹⁵

Seçimlerin nasıl yapılacağı, Tuna Vilayet Nizamnamesi’nde ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Buna göre: kaza müdürü, kadı veya naip ve müftü ile her gayrimüslim cemaatin ruhani temsilcilerinden ve kaza kâtiplerinden müteşekkil bir heyet kaza müdürünü seçeceklerdi. Seçilen müdürler iki yıl süresince görev yapacaklar, sonrasında yeni müdürün belirlenmesi için yeniden seçim yapılacaktı. Söz konusu heyet otuz yaşını doldurmuş, kaza merkezinde veya kazaya bağlı köylerde oturanlar arasından, senelik en az yüz elli kuruş veren ve imkânlar ölçüsünde okuryazar olmak şartıyla bir kişiyi kaza müdürü olarak seçecekti.¹⁹⁶

Bununla birlikte Çadircı’nın belirttiğine göre kaza müdürlerinin yörenin önde gelenleri tarafından seçimle belirlenmeleri hususu bir genel kural olarak kaldı. Zira uygulamada sancak kaymakamları bu görevlere kendi akrabalarının gelmesini sağlıyorlardı.¹⁹⁷ Aynı şekilde İnalçık da Tanzimat’ın ilanından sonra ayanların sadece meclislerde değil, idarenin alt birimlerinde de hâkimiyetlerini sürdürmeye devam ettiklerini ve kaza müdürlerinin eskiden mütesellimlerde olduğu üzere valiler tarafından o yörenin nüfuz sahibi ağaları arasından seçtiklerini ve memuriyetlerinin merkezi hükümetin onayıyla kesinleştiğini ifade etmektedir.¹⁹⁸

Kaza müdürlerinin en başta gelen görevleri, kazalarına bağlı köylerde başta aşar olmak üzere vergilerin zamanında toplanmasını sağlamaktır. Bununla birlikte Tanzimat reformlarının buldukları bölgede uygulanmasına nezaret etmek ve halkın

¹⁹⁴ Bu bilgileri Takvim-i Vekayi’nin 14 Şubat 1842 tarih ve 238. Def’a’sından aktaran: Çadircı, “Türkiye’de Kaza...”, s.238.

¹⁹⁵ Çadircı, s.238.

¹⁹⁶ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Yerel Yönetim Metinleri III: Tuna Vilayeti Nizamnamesi” Çağdaş Yerel Yönetimler, C.IV, S.2, Mart 1996, s.79.

¹⁹⁷ Seyitdanlıoğlu, s.239.

¹⁹⁸ İnalçık, “Tanzimat’ın Uygulanması...”, s.137.

huzur ve güven duygusu içerisinde geçimlerini devam ettirmelerine yardımcı olmak ta görevleri arasında yer alıyordu.¹⁹⁹

22 Eylül 1858 tarihinde yayınlanan “Vülat-ı İ'zam ve Mutasarrıfın- i Kiram ile Kaymakamların ve Müdürlerin Vezaifini Şamil Talimat” ile eyalet, sancak ve kaza yöneticilerinin görevleri yeniden belirlenmiştir. Yönetmeliğin dördüncü babı kaza yönetimine ayrılmıştır.²⁰⁰

Kazanın hem mali, hem mülki hem de zaptiye ile ilgili işleri kaza müdürünün sorumluluğundaydı. Hazineye ait vergileri zamanında toplayarak, kurallara uygun bir biçimde merkeze göndermek, Tanzimat Fermanı mucibince her sınıf teb'aya adalet üzere eşit muamelede bulunmak, görev yaptıkları kazada halkın can, mal, ırz ve namus güvenliğini sağlamak, kendisine bağlı zaptiye neferlerinin halktan karşılıksız veya zorla yem ve yiyecek gibi taleplerde bulunmalarını önlemek, davaların kaza meclisinde adalet ve hakkaniyet üzere görülmesini sağlamak, mültezimlerin ellerindeki fermana göre çalışıp çalışmadıklarını kontrol etmek, sorumlu oldukları bölge sınırlarında başta eşkıyalık faaliyetleri olmak üzere hırsızlık, soygun, yol kesme ve benzeri olayların yaşanması durumunda ellerindeki mevcut zaptiye ile suçlulara müdahale etmek ve ellerindeki mevcut kuvvetler yetmiyorsa çevre kazaların zaptiye güçleri ile nizamiye askerlerinden yardım istemek kaza müdürlerinin başlıca görevleri arasında yer alıyordu. Tüm bunların dışında devlet malının zayi olmamasına dikkat edecekler ve kazanın gelişip kalkınması için gerekli faaliyetleri yerine getireceklerdi.²⁰¹

Osmanlı Devleti'nde çok eski bir uygulama olarak, halkla doğrudan irtibat halinde olan devlet görevlilerinden güvenilir birer kefil bulmaları istenmekteydi. Bu uygulama Tanzimat'tan sonra da devam ettirilerek muhtar ve kaza müdürü gibi kamu görevlilerinin zimmetlerine para geçirmek suretiyle haksız kazanç sağlamalarının önüne geçilmek istenmişti. Bununla birlikte haksız kazanç sağlamaları durumunda bu para kendilerinden talep edildiğinde ödeyemezlerse kefillerinden tahsil edilecekti.²⁰²

Yukarıda da belirttiğimiz gibi 1849 yılında Meclis-i Vala'da yapılan görüşmeler neticesinde Sultan Abdülmecid'in de onayıyla “Eyalet Meclislerine

¹⁹⁹ Çadırcı, “Türkiye’de Kaza..., s.240.

²⁰⁰ Çadırcı, s.248.

²⁰¹ Düstur, 1882, İkinci Def'a Tab' Matbaay-ı Amire, Dersaadet, ss.570-572.

²⁰² Çadırcı, s.239.

Verilecek Talimat-ı Seniyye” adı altında bir yönetmelik hazırlanarak yürürlüğe girmişti. Esasen bir yönetmelik olmaktan ziyade Osmanlı taşra sistemini yeniden düzenleyen bir vilayet nizamnamesi niteliğindeki bu talimatnamenin 62-68. Maddeleri kaza yönetiminden bahsetmektedir.²⁰³ Söz konusu talimatnamede de kaza müdürlerinin zimmetlerine para geçirmelerini önlemek için kefillerin güvenilir kişiler arasından seçilmesi hususunda meclislerden gerekli önemi göstermeleri isteniyordu.²⁰⁴

Zimmetlerine para geçirdikleri tespit edilen ve Tanzimat Fermanı’na ve uygulamalarına aykırı olarak halktan değişik adlar adı altında vergi isteyenlerin görevlerine en kısa süre içerisinde son verilmesi gerekiyordu. Bu nedenle valiler, her ne kadar seçimle iş başına gelmiş olsalar da kaza müdürlerinin görevlerine son verme yetkisine sahiptiler.²⁰⁵ Ancak valilerin bu işlemi yapabilmesi için, kaza müdürünün suçunun kesinlik kazanmış olması ve merkezi hükümetin onayının alınması gerekiyordu. Aksi takdirde görevlerinden alınamaz ve görev yerleri değiştirilemezdi.²⁰⁶ Bununla birlikte müdür değişikliği gerçekleşirse önce yerine vekâleten bir müdür görevlendiriliyor, sonrasında ise halkın da onayını almış bir kişi seçimle yeniden müdürlüğe atanıyordu.²⁰⁷

Merkezi hazineye gönderilmesi gereken vergileri zamanında teslim etmeyerek zimmete geçirme ve rüşvet alma gibi alışkanlıklar bu dönemde birçok kaza müdürünün işlediği bir suç olarak karşımıza çıkmaktadır. Sık sık görevden alınmalarına ve sürgüne gönderilmelerine rağmen sebep oldukları olumsuzlukların önüne geçilememiştir.²⁰⁸ Bunun en önemli nedeni, yıllarca yörenin yönetim ile ilgili işlerinde görev almış, fakat kendi menfaatleri doğrultusunda ve halkın zararına çalışmış olan genellikle eşraf kökenli ve nüfuzlu kimselerin, kurulan meclislere üye olarak seçilmiş olmalarıdır.²⁰⁹ Bunlar eskiden kalma alışkanlıklarını seçildikleri meclislerde de devam ettirmişler ve keyfi uygulamalarından vazgeçmemişlerdir. Bu nedenle meclisler kendilerinden beklenen denetleme görevini yerine getirememişlerdir. 1849 Eyalet Meclisleri Talimatnamesi, kaza müdürleri ve köy

²⁰³ Çadırcı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Eyalet...”, s.282.

²⁰⁴ Çadırcı, s.283.

²⁰⁵ Çadırcı, “Türkiye’de Kaza...”,s.239.

²⁰⁶ Erdoğan Keleş, “Tanzimat Dönemi’nde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)”, Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı: 38, Ankara 2005, s.270.

²⁰⁷ Çadırcı, s.239.

²⁰⁸ Çadırcı, s.241.

²⁰⁹ Çadırcı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Eyalet...”, s.284.

muhtarlarının yaptıklarından fazlasını masraf olarak göstermelerinin önüne geçmek için kaza merkezlerinde her yıl muhasebelerinin yapılacağını belirtmiştir.²¹⁰ Fakat ne var ki, Tanzimat reformcuları bu yönetmelikle de amaçlarına ulaşamamışlardır.

Kaza müdürlerinin keyfi davranışlarındaki bir başka önemli neden de Osmanlı İmparatorluğu'nun başta sosyo ekonomik, siyasi ve askeri olmak üzere içerisinde bulunduğu olumsuz koşullardır. 19. yüzyıl boyunca merkezi otoritenin iyice zayıflaması ve devletin gücünün taşrada hissedilmemesi kaza müdürlerinin suç işlemelerinde ve olumsuz bir tutum içerisinde girmelerinde etkili olmuştur. Yörenin ayan veya eşraf olarak nitelendirilen aileleri başta olmak üzere yerel idareciler de bağlı oldukları devlet otoritesine rağmen eşkıya ile çıkar ilişkisi ve işbirliği içerisinde girerek çetelerle oldukça güçlü bağlar kurmuşlardır. Nitekim 24 Eylül 1848 tarihli belgede, Alaşehir Kazası Müdürü Hacı Himmet Ağa ile İnegöl Müdürü Ömer Ağanın, eşkıya ile işbirliği yapmış oldukları ve daha sonra da eşkıyaya sığındıkları haber alınmış ve bu durumun araştırılması için tahkikat yapılması emredilmiştir.²¹¹

Yerel idareciler, bölgelerindeki çıkarlarını ve güçlerini korumak için eşkıya ile işbirliği yaparken, eşkıya çeteleri de varlıklarını uzun süreli devam ettirebilmek adına onlara destek vermişlerdir. Esasen bu durum iki taraf arasında karşılıklı çıkara dayalı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Fakat bu çıkar ilişkisinin bazı zamanlarda çatışmaya dönüştüğü de görülmektedir. Alaşehir Kazasında ikinci kez müdürlük makamına getirilen Ömer Ağa, bu durumun iyi bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzunca bir süredir Aydın bölgesinde eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Yörükoğlu Ali isimli şaki tarafından evi basılmak suretiyle kardeşiyle birlikte katledilmiş ve bu gelişme üzerine yerine Kırkağaç hanedanından Küçük Ağazade Mustafa Ağa, önce vekâleten sonra da asaleten tayin olunmuştur. Şaki Yörükoğlu Ali'nin ele geçirilmesi için ise civar kazalardan da zaptiye kuvvetleri görevlendirilmiştir.²¹²

Kaza müdürlerinin görevlerini yerine getirirken halka kötü muamelede buldukları ve zulmettikleri de oluyordu. Halk, yerel yöneticilerin ve nüfuzlu ailelerin çok güçlü oldukları dönemlerde korkudan dolayı zulme boyun eğmek zorunda kalıyordu. Fakat bunların zayıf düştükleri zamanlarda ise merkezi yönetime

²¹⁰ Çadırcı, s.283.

²¹¹ BOA., MVL. 28/46.

²¹² BOA., İ.MVL. 438/19411, 8 R 1277/24 Ekim 1860; BOA., A}MKT.MVL. 121/89, 16 R 1277/1 Kasım 1860; BOA., MVL.603/44, 24 R 1277/9 Kasım 1860.

şikayette bulunabiliyorlardı. Osmanlı Devleti, bu şikayetler karşısında dönem dönem “Adaletname” denilen geleneksel belgeler yayınlıyor ve böylece " Ehl-i Örf ” denilen idarecilerin usulsüzlüklerine son vermek istiyordu. Ancak 19. yüzyılda imparatorluk, bir yandan devam eden savaşlar ve hızlı ekonomik çöküş, diğer yandan da merkezi otoriteyi modernleşme hamleleriyle yeniden tesis edebilme çabalarına rağmen bunda pek de muvaffak olamıyordu.

1849 yılında yayınlanan “Eyalet Meclislerine Verilecek Talimat-ı Seniyye” isimli yönetmelik, kaymakam, kaza müdürü, hakim ve diğer görevlilerin halka zulmetmemeleri için gerekli tedbirlerin alınmasını, bunların usulüne uygun bir şekilde çalışıp çalışmadıklarının araştırılmasını, ayrıca tüm bu hususlarla birlikte yolsuzluk yapılıp yapılmadığının gizlice gerçekleştirilecek soruşturmalarda takibinin sağlanarak suçlu görülenlerin meclise çağrılmak suretiyle yargılanacaklarını belirtiyordu.²¹³

1848-1849 yılları arasında Alaşehir’de kaza müdürlüğü yapan Ömer Ağa da usulsüzlükleriyle bilinen bir idareciydi. Bu nedenle hakkında zaman zaman şikâyetlerde bulunulmaktaydı.²¹⁴ Hazinedar Kapıcıbaşı Ali Bey, rüsumat bedelinden dolayı, Ömer Ağa’dan şahsi alacaklarını alamadığı için şikâyetçi olmuş, bu nedenle Ömer Ağa, kaza müdürlüğünden azledilmişti.²¹⁵ Bu alacak davası üç yıla yakın sürmüş, mültezim Ali Bey, alacağını ancak 1852 yılında alabilmişti.²¹⁶ Kaza müdürlerinin zulmüne ve hukuksuzluklarına dair bir başka örnek de 1860 senesinde Alaşehir kazasının müdürlüğünü yapan Hacı Himmet Ağa zamanında yaşanmıştı. Hacı Himmet Ağa, Divan-ı Hümayun Hâceganından Ahmet İzzet Efendi’nin babasından miras olarak kalan evini zorla zaptetmiş²¹⁷ Ancak bu durum Ahmet İzzet Efendi tarafından kabul görmemiş ve evine yapılan müdahalenin önlenmesi için dava açmıştır. Fakat dava devam ederken Himmet Ağa’nın vefat etmesi üzerine tekrardan varislerine dava açan Ahmet İzzet Efendi, nihayetinde evini geri almayı başarmıştır.²¹⁸

²¹³ Çadircı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Eyalet...”, s.278.

²¹⁴ BOA., MVL. 85/40, 25 R 1266/10 Mart 1850.

²¹⁵ BOA., A.}MKT. 224/53, 26 L 1265/15 Eylül 1849; BOA., A.} MKT.UM.. 25/3, 06 L 1266/15 Ağustos1850.

²¹⁶ BOA., A.}MKT.UM.. 141/67, 02 Z 1269/6 Eylül 1853.

²¹⁷ BOA., A.}MKT.DV.. 199/42, 13 S 1278/20 Ağustos1861; BOA., A.}MKT.DV..206/43, 14 R 1278/19 Ekim 1861.

²¹⁸ BOA., A.}MKT.DV.. 206/62, 14 R 1278/19 Ekim 186; BOA.,MVL.461/17, 02 Ş 1281/31 Aralık1864.

Kaza müdürleri, sosyal yaşam ve ilişkiler konusunda da nüfuzlarını kullanmak suretiyle uygunsuz tutum ve davranışlarda bulunabiliyorlardı. Alaşehir'in Belekler (Bereketli?) köyünden Tophane-i Amire'de ihtiyat alayı borazancısı olan Ali'nin karısını boşadığı hususunda bir takım uydurma haberler çıkmış, bunun üzerine bahsi geçen köyün muhtarının araya girmesiyle Ali'nin karısı, Alaşehir Kaza Müdürü Fikri Bey Tarafından önceki kocasına nikâhlanmıştır. Fakat Ali karısını boşamadığı için bu nikâh geçersiz sayılmış ve muhtar ile kaza müdürü Fikri Efendi mahkemeye sevk edilmişlerdir.²¹⁹

Kaza müdürlüğünün idari bir birim olarak oluşturulmasından hemen sonra müdürlere yaptıkları iş karşılığında maaş ödenmesi düşünülmüşse de kısa bir süre sonra bundan vazgeçilmiştir. Bunun yerine bunlara aylık bağlanmasına ve aylıklarının kaza halkı tarafından ödenmesine karar verilmiştir. Ayrıca müdürlere yaptıkları işlerde yardımcı olmak üzere kazanın büyüklüğüne göre bir veya iki kâtibin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır.²²⁰

Kaza müdürlerinin görevleri herhangi bir nedenden dolayı sona erdiğinde yerlerine yeni bir müdür atanıncaya kadar bir vekil tayin ediliyordu. Vekâleten atanan bu kişilerin daha sonra asaleten atandıkları da oluyordu. Alaşehir kazası Müdürü Ömer Ağa'nın, şaki Yörükoğlu Ali tarafından katledilmesinden sonra yerine Kırkağaç hanedanından Küçük Ağazade Mustafa Ağa önce vekâleten sonra da asaleten tayin olunmuştur.²²¹ Yine aynı şekilde Alaşehir kazasına maaşsız olarak vekâleten atanan İsmail Efendi'nin 30 Eylül 1865 tarihinde aynı göreve asaleten atanması uygun görülmüştür.²²²

Kaza müdürleri, muhassıllık uygulamasına son verildiği 1842 yılından, 1867 yılında yayınlanan vilayet nizamnamesine kadar görevlerini icra ettiler. Bir anlamda Tuna Vilayet Nizamnamesinin imparatorluğun bütün vilayetlerinde uygulanması demek olan 1867 Umumi Vilayet Nizamnamesiyle, kaza müdürünün yerini bu göreve hükümetçe atanan kaymakam almıştır.²²³

Kaza müdürlerinin görev yapmaya başladığı 1842 yılından, kaymakamların atanmaya başladığı 1867 yılına kadar olan süre zarfında Alaşehir Kazasında görev

²¹⁹ BOA., MVL. 12/305; BOA., A. }MKT.UM.. 267/66.

²²⁰ Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri III...", s.75.; Çadırcı, "Türkiye'de Kaza...", s.238.

²²¹ BOA., İ..MVL. 438/19411, 8 R1277/24 Ekim 1860; BOA., MVL. 603/44, 24 R 1277/9 Kasım 1860.

²²² BOA., MVL. 713/74, 09 Ca 1282/30 Eylül 1865.

²²³ Ortaylı, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e..., s.61.; Çadırcı, "Türkiye'de Kaza...", s.253.

yapan kaza müdürlerinin hepsini tespit etmek mümkün olamamıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinden elde ettiğimiz bazı belgeler değişik tarihlerde Alaşehir’de görev yapan bu kaza müdürleri hakkında kısmi bilgiler vermektedir. Tespit edebildiğimiz müdürlerin isimleri ve görev yılları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Alaşehir Kaza Müdürleri

Alaşehir Kaza Müdürleri	Görevde Oldukları Yıllar
Hacı Hamit Ağa ²²⁴	1847/1848
Ömer Ağa ²²⁵	1849/1850
Fikri Efendi ²²⁶	1856/1857
Ömer Ağa ²²⁷	1860/1861
Mustafa Ağa ²²⁸	1860/1861
Hacı Himmet Ağa ²²⁹	1861/1862
İsmail Efendi ²³⁰	1865/1866
Mehmet Tahir Efendi ²³¹	1866/1867
Atıf Efendi ²³²	

Tabloyu incelediğimizde Alaşehir’de kaza müdürlüğü yapmış kişilerin ağa ve efendi lakaplı, yörenin önde gelen eşraftan kişileri olduğu dikkati çekmektedir. Tabloda belirtilen yıllar kaza müdürlerinin görevde buldukları yılları göstermekte olup bu görevi kaç yıl yerine getirdiklerini göstermemektedir. Belirtilen yıllar arasında başka kaza müdürlerinin görev yapmış olma olasılığı da vardır. Alaşehir Kazasındaki müdürlerin uzun süreli olarak bu görevi yerine getirmedikleri ve Ömer Ağa gibi ikinci kez yeniden müdürlüğe atanan kişilerin olduğu görülmektedir.

²²⁴ BOA. MVL. 28/46.

²²⁵ BOA. A.}MKT.UM.. 25/3; BOA. MVL. 85/40; BOA. A.}MKT. 224/53.

²²⁶ BOA. MVL. 12/305.

²²⁷ İlk olarak 1849-1850 yıllarında müdür olarak görev yapan Ömer Ağa, yaptığı usulsüzlüklerden dolayı görevden alınmış fakat daha sonra tekrardan ikinci kez 1860 yılında Alaşehir Kazasına müdür olmuştur. Ancak aynı yıl içerisinde eşkıya Yörükoğlu Ali tarafından katledilmek suretiyle görevi sona ermiştir. Bkz. BOA. İ..MVL. 438/19411; BOA. A.}MKT. MVL. 121/89; BOA. MVL. 603/44.

²²⁸ BOA. MVL. 603/44; BOA. A.MKT. MVL. 121/89.

²²⁹ BOA. A.}MKT.DV.. 206/62; BOA. MVL. 461/17; BOA. A.}MKT. DV..199/42; BOA. A.}MKT.DV.. 206/43.

²³⁰ BOA. MVL. 713/74.

²³¹ BOA. MVL. 552/10.

²³² BOA. ŞD. 2852/38 Atıf Efendi’nin Alaşehir Kazasında hangi yıllar arasında ve kaç yıl görev yaptığı bilinmemektedir. Arşiv belgesinden edindiğimiz bilgiye göre daha önce Alaşehir’de kaza müdürü olarak görev yapmış olan Atıf Efendi’nin 9 Ekim 1869 tarihinde Aydın Vilayeti sınırlarındaki bir kazaya müdür olarak görevlendirilmesi istenmektedir. Bkz. BOA. ŞD. 2852/38.

3. Kaymakam

Kaymakam tabiri, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat sonrası dönemde kullanıldığı gibi Tanzimat'tan önce de var olan fakat anlam ve işlev bakımından her iki dönemde de birbirinden tamamen farklı olarak kullanılan bir tabirdir. Tanzimat'tan önce sadrazam payitahtta bulunmadığında veya herhangi bir nedenden dolayı hükümet merkezinden ayrıldığında bu süre zarfında kendisine vekâlet eden kişiye "Kaymakam" denildiği gibi, II. Mahmut'tan sonra askeri hiyerarşi sistemi içerisinde binbaşı rütbesinden sonra gelen kişiye de kaymakam denilmekteydi.²³³

1842 yılında muhassıllık kurumuna son verildikten sonra eyalet yönetiminde yeniden düzenlemeler yapıldı. Osmanlı Devleti'nin taşra yönetiminde temel birim olan sancak varlığını sürdürürken, yönetimi mütesellimlerden alınarak ilk kez "kaymakam" unvanlı görevliye verildi.²³⁴

1842'den 1867 yılına kadar sancaklardaki en büyük mülki amire kaymakam adı verilirken 1864 ve 1867 tarihli vilayet nizamnamelerinden sonra ise, kaymakam tabiri kazalarda mutasarrıf vekili anlamında kullanılmış ve bu anlamı ile günümüze kadar gelmiştir.²³⁵

Yukarıda da değindiğimiz gibi 1867 yılında yayınlanan Vilayet Nizamnamesiyle, 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi İmparatorluğun geneline teşmil edildi. Osmanlı taşra teşkilatında önemli bir değişikliğe neden olmayan bu nizamname ile kaza bir idari birim olarak aynen devam ederken buralara kaza müdürünün yerine bizzat merkezi hükümet tarafından kaymakamlar atanmaya başlandı.²³⁶ Sancak adı liva ile değiştirilerek kaymakamın yerine yönetici olarak mutasarrıf atandı.²³⁷

Osmanlı İmparatorluğu, bir taraftan Tanzimat reformlarını gerçekleştirmeye çalışırken, diğer taraftan da Tanzimat'ın prensiplerini taşrada uygulayabilecek reformcu bir kadronun yetiştirilmesi için Mekteb-i Mülkiye'nin kurulmasına karar verdi. 9 Aralık 1858'de kuruluş nizamnamesi yayınlanan okul, 18 Ocak 1859

²³³ J.H.Mordtmam, "Kaymakam", İ.A., Cilt 4, İstanbul 1979, s.464.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, TTK. Yayınları, Ankara 1978, s.180.

²³⁴ Çadircı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet...", s.263.

²³⁵ Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s.38.

²³⁶ Çadircı, "Türkiye'de Kaza...", s.241.

²³⁷ Musa Çadircı, "Tanzimat", Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s.64.

tarihinde açıldı ve buradan mezun olanlar, Tanzimat'ın getirdiği yenilikleri uygulamak üzere imparatorluğun kazalarına kaymakam olarak tayin edildiler.²³⁸

Kaza müdürlüğü kurumuna son verilerek kaymakamların bizzat merkezden atanmasında, müdürlerin buldukları makamı kişisel çıkarları için bir araç olarak kullanmaları, merkezi hazineye göndermeleri gereken vergiyi zamanında teslim etmeyerek zimmete geçirmeleri, halkla diyaloglarının olumsuz olması ve sık sık görevden alınmalarına ve sürgün edilmelerine rağmen olumlu bir neticenin alınmaması gibi nedenler etkili olmuştur.²³⁹ Bu durum aynı zamanda yerel yönetim anlayışında bir farklılaşmanın da başlangıcını teşkil etmektedir. Zira kaza müdürleri ayan, eşraf gibi yörenin ileri gelenleri arasından seçimle belirlenirken, kaymakamlar doğrudan merkezden atanmaya başlanmışlardır. Seçimlerde aday konumundaki ayan ve eşraftan kimseler arasında yaşanan anlaşmazlıklar çekişmeler ve kavgalar birçok yörede seçim yerine valinin atama yapmasına neden olmuştur. Bu durum da kaza müdürlüğünden, kaymakamlığa geçişin bir başka nedenini oluşturmaktadır.²⁴⁰

1867 Umumi Vilayet Nizamnamesiyle başlayan “kaymakamlık” uygulamasının Aydın Vilayetinde kısa sürede tatbik edilmeye başlandığını görüyoruz. Örneğin arşiv belgelerinden edindiğimiz bilgilere göre Alaşehir Kazasının bilinen ilk kaymakamı olan Zihni Bey 8 Nisan 1868 tarihinde görevinden alınırken, aynı tarihte Alaşehir'in yanısıra Köyceğiz, Bozdoğan ve Foçateyn Kaymakamlarının da görevlerinden azledildiklerini öğreniyoruz.²⁴¹

Bununla birlikte kaza müdürlerinin yerlerini hükümet tarafından atanan kaymakamlara bırakması, Aydın Vilayetinin her tarafında eş zamanlı olarak aynı anda gerçekleşmemiştir. Nitekim Şurayı Devlet Fonundan edindiğimiz 9 Ekim 1869 tarihli bir başka belgede Alaşehir'de daha önce müdürlük yapmış olan Atıf Efendi'nin Aydın Vilayeti sınırlarında bir müdürlükle görevlendirilmesi isteniyordu.²⁴² Bu durum belirli bir tarihe kadar Aydın Vilayeti'nin bazı kazalarında da müdürlerin görev yapmaya devam ettiklerini göstermektedir.

1864 vilayet nizamnamesinden sonra kaymakamın başkanlığında bir kaza idare meclisi oluşturulmuştur. Bu meclisin üyeleri kaza Mal müdürü, tahrirat katibi,

²³⁸ Tepekaya, s.82.

²³⁹ Çadırcı, “Türkiye’de Kaza...”, s.241.

²⁴⁰ Musa Çadırcı, “Tanzimat’tan Sonra Merkez-Yerel Yönetim İlişkileri”, Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi, Ankara 2007, ss.308-309.

²⁴¹ BOA., MVL. 1049/28, 15 Z 1284/8 Nisan 1868.

²⁴² BOA., ŞD. 2852/38, 03/B/1286/9 Ekim 1869.

kaza hakimi, müftü ve gayrimüslim tebaanın ruhani temsilcileriyle, seçimle belirlenen dört üyeden oluşmaktaydı.²⁴³ Aydın Vilayeti Salnamelerinde yer alan bilgilere göre Alaşehir kazasına atanan kaymakamlar da 1878-1908 yılları arasında kaza idare meclislerinin başkanlığı görevini yerine getirmişlerdir.²⁴⁴

1864 ve 1867 vilayet nizamnameleriyle gerçekleştirilen değişiklikler 22 Ocak 1871'de yayınlanan “ İdare-i Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesi” nde de aynen benimsenerek, imparatorluğun yıkılışına kadar yürürlükte kalmıştır.²⁴⁵ 1871 vilayet nizamnamesi ile de kazanın yönetiminden kaymakamlar sorumlu tutulmuştur.²⁴⁶ Bu nizamnameyle kazaların mali işleri “ Kaza Mal Müdürleri” ne bırakılırken, kaza katiplerinin dışında ilk kez emlak ve nüfus işlerine bakan memurlar görevlendirilmiştir.²⁴⁷

1871 nizamnamesinin 43. Maddesinde kaymakamların başlarında buldukları kazaların mali, mülki ve askeri işlerinden sorumlu oldukları belirtilmektedir.²⁴⁸ Yine aynı nizamnameye göre güvenliğin sağlanmasından sorumlu olan zaptiye askeri de kaymakamın denetimi altına veriliyordu.²⁴⁹

Aydın Vilayeti Salnamesinden edindiğimiz bilgiye göre Alaşehir Kazasında 1319/1901 yılı itibariyle kazanın güvenliğinin sağlanması için zabıta memuru Mülazım Mustafa Efendi, Polis Komiseri Besim Efendi, Polis Memuru Yusuf Efendi, 5 Süvari jandarma askeri ve 25 piyade jandarma neferinin kaymakama bağlı olarak görev yaptığını görüyoruz.²⁵⁰

1871 vilayet nizamnamesi ile birlikte köyle kaza arasında idari bir birim olarak “Nahiye” oluşturulmuş ve nahiye müdürlerinin denetimi de kaymakamlara verilmiştir. 1296/1878 yılı Aydın Vilayeti salnamesinde Alaşehir'e ait bir adet nahiyenin varlığından söz edilmektedir. Söz konusu nahiye, İnegöl (Sarığöl)

²⁴³ Çadırcı, “Tanzimat”, s.64.

²⁴⁴ Belirtilen bilgiler zikredilen tarihler arasındaki A.V.S.'den alınmıştır.

²⁴⁵ Çadırcı, “Türkiye’de Kaza...”, s.253,

²⁴⁶ 1871 İdare-i Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesinde “Kaza idaresinin reis ve mes’ulü ka’immakam olup hey’et-i me’murin-i icraiyyesi kaza katipleriyle defter-i hakani ve emlak ve nüfus ketebesinden ve kazahey’et-i zaptiyesinin amirinden ibarettir.” Şeklinde ifade edilmektedir. Bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Yerel Yönetim Metinleri –VI: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri”, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt: V, Sayı: 6, Ankara1996, ss.89-99.

²⁴⁷ Çadırcı, “Türkiye’de Kaza...”, s.253,

²⁴⁸ Seyitdanlıoğlu “Yerel Yönetim Metinleri VI...”, s.93.

²⁴⁹ Çadırcı, s.253.

²⁵⁰ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1319, Vilayet Basımevi, İzmir, s.315.

nahiyesidir. 1878 yılı Aydın Vilayeti salnamesinde İnegöl nahiyesinin ismi ilk kez geçmekte ve Nahiye müdürü olarak Yusuf Efendinin ismi zikredilmektedir.²⁵¹

Alaşehir kazasında görev yapan kaymakamların, kaza idare meclisi dışında bir takım komisyonların başkanlıklarını üstlendiklerini de görmekteyiz. Bu komisyonlardan ilki “Tedarik-i Vesait-i Nakliye” komisyonu olup, Aydın Vilayeti Salnamelerinde ismi ilk kez 1897 yılından itibaren geçmektedir. Bu tarihte adı geçen komisyonda dört aza görev yapmaktadır. Bellirtilen tarihte bu azaların isimleri; Mülazım-ı Evvel Haydar Efendi, Mehmet efendi, Osman Bey ve Ahmet Efendi olarak geçmektedir.²⁵² Komisyonun ismi bir yıl sonraki 1898 yılı vilayet salnamelerinde ise “Tedarik-i Vesait-i Nakliye-i Askeriye” olarak belirtilmiştir.²⁵³ Alaşehir’de görev yapan kaymakamlar 1897 yılından 1908 yılına kadar bu komisyonun başkanlığını aralıksız sürdürmüşlerdir.²⁵⁴ İsminden de anlaşılacağı üzere bu komisyon dönemin güvenlik şartlarının bir sonucu olarak asker ve askeri malzemeleri taşıyacak araçları tedarik etmek amacıyla oluşturulmuştur.

Kaymakamın başkanlık ettiği bir diğer komisyonda “Nafia Komisyonu”dur. Alaşehir kazasındaki bayındırlık işleri ve imar faaliyetlerinin takip ve organizasyonunu gerçekleştirmek amacıyla oluşturulmuştur. Bu komisyonun başkanlığını daha önceleri belediye başkanı yaptığı halde²⁵⁵ 1897 yılından itibaren kaymakam üstlenmeye başlamıştır.²⁵⁶ Komisyon, sayıları üç²⁵⁷ ila altı²⁵⁸ arasında değişen üyeler, bir başkan ve bir kâtipten oluşmaktaydı.

Alaşehir kaymakamı yaptığı hizmetler karşılığında ise 2000 kuruş maaş almaktaydı. Aynı dönemde Aydın Vilayeti sınırlarındaki Menteşe, Ödemiş, Çine ve Bozdoğan kazasına atanan kaymakamlara yine 2000 kuruş maaş verilirken, Turgutlu, Nazilli ve Kuşadasına atanan kaymakamlara ise 3000 kuruş maaş verilmekteydi.²⁵⁹

Kaymakamlar dâhiliye nezaretine bağlı olup, atanma ve diğer özlük işleri bu makam tarafından yapılıyordu.²⁶⁰ Alaşehir kazasına atanan kaymakamlar arasında

²⁵¹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1296, Vilayet Basımevi, İzmir, s.118.

²⁵² Salname-i Vilayet-i Aydın, 1315, Vilayet Basımevi, İzmir, s.419.

²⁵³ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1316, Vilayet Basımevi, İzmir, s.400.

²⁵⁴ Bkz. belirtilen tarihler arasındaki A.V.S.

²⁵⁵ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1299, Vilayet Basımevi, İzmir, s.196.

²⁵⁶ SVA. 1315, s.420.

²⁵⁷ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1323, Vilayet Basımevi, İzmir, s.300.

²⁵⁸ SVA. 1299, s.196.

²⁵⁹ Ayniyat Defteri, No:817, s.28-29’dan aktaran Musa Çadırcı, “Tanzimat Döneminde İzmir”, Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri, İmge Kitabevi, Ankara 2011, s.105.

²⁶⁰ Tepekaya, s.82.

Münir Efendi²⁶¹ ve Ahmet Feridun Bey²⁶² gibi Mekteb-i Mülkiyeyi Şahane'den nişan sahibi olarak mezun olanlar olduğu gibi, Hüseyin Hüsnü Bey²⁶³ gibi yerel eşraftan olanlar da vardı. Bununla birlikte Alaşehir kazasında görev yapan kaymakamlar içerisinde Mekteb-i Mülkiyeden mezun olanların sayısı daha azdı. Bu okulun verdiği mezun sayısı imparatorluk genelinde bulunan kaza adedi karşılaştırıldığında bu durumun oldukça olağan olduğu görülecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda incelediğimiz dönem içerisinde önem derecesi ve büyüklüklerine göre birinci, ikinci ve üçüncü sınıf kazalar olmak üzere üç sınıf kaza bulunmaktaydı. Bir üst sınıf kazaya atanmak isteyen kaymakamlar, bunun için açılan imtihanı kazanmak zorundaydılar. Bu dönem içerisinde Alaşehir, ikinci sınıf statüsünde bir kazaydı. Girmiş olduğu ikinci sınıf kaza kaymakamlığı imtihanını kazanan Sivrihisar kaymakamı Hasan Halis Bey, Sivrihisarın üçüncü sınıf kaza olmasından dolayı dilekçe vererek üst derecedeki bir kazaya kaymakam olarak tayinini istemiş ve bu nedenle de 1908 tarihinde ikinci sınıf²⁶⁴ bir kaza olan Alaşehir kazası kaymakamlığına atanmıştı.²⁶⁵ Yine aynı şekilde daha önce Gebze Kaymakamlığı görevinde bulunan Mehmet Sadık Bey, birinci sınıf kaza kaymakamlığı imtihanını başarı ile kazanarak 1880 yılında Alaşehir kazası kaymakamlığına tayin olunmuştur.²⁶⁶

Kaymakamların tayin edilmelerinde imtihan sonucu yer değiştirmelerinin yanı sıra yapmış oldukları başarılı çalışmalar da etkili olmaktaydı.1907 yılında Alaşehir kazası kaymakamı olarak görev yapan Ahmet Feridun Bey, bundan önceki dönemlerde bulunduğu Menemen ve Kuşadası kaymakamlıkları sırasında yaptığı başarılı çalışmaların mükâfatı olarak terfian Alaşehir kaymakamlığına tayin edilmişti.²⁶⁷

Görev yerlerinde başarı gösteren kaymakamlar terfi ettirilebildikleri gibi rütbe ile taltif de edilebiliyorlardı.1888 yılında Alaşehir kazasında kaymakam olarak bulunan Hüseyin Hüsnü Bey, başta İnegöl ve Alemşahlı yollarının işler hale

²⁶¹ BOA., DH.MKT.1114/53.

²⁶² BOA., BEO. 3093/231959.

²⁶³ Enver Konukçu, Milli Mücadelenin Başlangıcında Alaşehir, Milli Mücadelede Alaşehir Kongresi Bildirileri (16 Ağustos 1985), Anadolu Matbaacılık, İzmir, s.14.

²⁶⁴ Hasan Halis Bey'in ataması 3. Sınıf bir kaza olan Sivrihisar'dan, ikinci sınıf bir kaza olan Alaşehir'e yapılmışken, 1326/1908 tarihli Aydın Vilayet Salnamelerinde Alaşehir 3. Sınıf bir kaza olarak görülmektedir. Bkz. Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, Vilayet Basımevi, İzmir, s.608.

²⁶⁵ BOA., DH.MKT. 1298/74; Takvim-i Vekayi 16 Eylül 1324 Tarihli Sayısı.

²⁶⁶ BOA., İ.DH..815/65835.

²⁶⁷ BOA., BEO. 3093/231959.

getirilmesi olmak üzere, İnebacı ve Sarıkız ılıcalarının yeniden canlandırılması gibi birçok başarılı çalışmaya imza atmış ve bunun neticesinde de merkezi hükümet tarafından 1891 yılında Rütbe-i Salise ile ödüllendirilmişti.²⁶⁸

Başarılı kaymakamlar terfi ettirmek suretiyle veya rütbe ile taltif edilerek ödüllendirilirken, gösterdikleri performansla merkezi yönetim tarafından başarısız olarak kabul edilen kaymakamlar da eğer yaşları uygunsa emekli ediliyor ya da daha az öneme sahip, daha alt derecelerdeki bir kazaya gönderiliyorlardı.

Eşkîyalık olgusunun yirminci asrın başlarına kadar Aydın Vilayetinde “Zeybek” adı altında şiddeti artan bir şekilde devam ettiği görülmektedir.²⁶⁹ Alaşehir kazasında 1905 yılında eşkıyanın baskı ve şiddetinin yoğun bir şekilde hissedilmesi üzerine çaresiz kalan halk durumu merkezi yönetime şikâyet etmiş, bunun üzerine yörede incelemeler yapmak üzere merkezden bir kaymakam gönderilmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde Alaşehir kaymakamı Ali Rasih Bey’in kazada asayişin sağlanması ve vergi tahsilâtının yapılması noktalarında ihmali ve rehaveti görülerek Alaşehir kaymakamlığı görevine son verilmiş ve idaresi daha kolay olan Karaburun kazasına tayin edilmiştir.²⁷⁰

Aralık 1906’dan Ocak 1907’ye kadar yaklaşık bir ay Alaşehir’de kaymakamlık yapan Mehmet Cemal Bey ise, yaşlılığından dolayı görevini layıkıyla yerine getiremediği gerekçesiyle görevinden alınarak tıpkı Ali Rasih Bey gibi, Alaşehir Kazasına göre yönetimi daha kolay olan Karaburun Kazasına tayin edilmişti.²⁷¹

Alaşehir kazasındaki kaymakamların yer değiştirmelerinin bir diğer nedeni de bölgede özellikle 1900’lü yılların başlarından itibaren iyice yoğunlaşan eşkıyalık faaliyetleridir. Alaşehir, Turgutlu, ödemiş civarında dolaşan eşkıya çetelerine karşı tedbir olmak üzere 1906 tarihinde Alaşehir kaymakamı Münir Bey Ödemiş’e, Ödemiş kaymakamı Şükrü Efendi Turgutlu’ya, Turgutlu kaymakamı Cemal Bey ise Alaşehir’e atanmak suretiyle yer değiştirmişlerdir.²⁷²

Alaşehir’de görev yapan kaymakamların sağlık sorunlarını gerekçe göstererek yer değişikliği talebinde bulunmaları da sık rastlanan durumlardan biriydi. 1876 yılında Alaşehir kaymakamlığına vekâleten atanan Mehmet Hüsrev Bey, bir süre

²⁶⁸ BOA., DH.MKT. 1861/17.

²⁶⁹ Uluçay, 18. ve 19. Yüzyılda..., s.57.

²⁷⁰ BOA., DH.MKT. 947/57.

²⁷¹ BOA., DH.MKT. 1136/39; BOA., Y..A..RES. 141/56.

²⁷² BOA., DH.MKT.1114/53.

sonra felç rahatsızlığına tutulunca Alaşehir'in havasının sağlığı açısından uygun olmadığını gösterir bir rapor almak suretiyle tayinini istemişti.²⁷³ Yine aynı şekilde kaymakam Mehmet Said Bey de Çeşme kaymakamlığı sırasında rahatsızlanmış, Çeşme kazasının havasının yaramadığı gerekçesiyle 1892 tarihinde Alaşehir'e becayiş yoluyla tayin edilmiştir.²⁷⁴

Alaşehir'e atanan kaymakamlar arasında sağlık koşullarını gerekçe göstererek tayinleri için bu durumu suiistimal unsuru olarak kullananlar da vardı. Alaşehir kaymakamı Mehmet Said Bey, Ağustos 1893 tarihinde izin kullanmak istediğinde bu izin kendisine, bir daha yer değişikliği ve taltif talebinde bulunmamak koşuluyla verilmişti.²⁷⁵

Kaymakamlar içerisinde halka kötü muamele ve zulümde bulunanlar da oluyordu.1895-1900 yılları arasında Alaşehir kazasında görev yapan Tahir Bey, dört mecdiye tutarındaki vergi borcunu ödemediği gerekçesiyle Berber Hacı Mehmet'in evini bastırarak karısını darp ettirmiştir. Bu olaydan kısa süre sonra darbin etkisiyle karısını kaybeden Hacı Mehmet, kaymakam Tahir Bey'i mahkemeye vermiştir.²⁷⁶ Halka kötü muamelede bulunan kaymakamlarla ilgili bir diğer örnekte 1900-1903 yılları arasında Alaşehir kaymakamlığı görevini yerine getiren Hasan Hukusi Bey'dir. Alaşehir kazasındaki metropolit, rahip ve Hristiyan Rum tebaaya karşı kötü davranış ve hakaretlerde bulunması, Alaşehir Metropolit tarafından İstanbul Rum Patrikhanesine şikâyet edilmesine neden olmuştur. Merkezi yönetim Aydın Vilayetinden olayla ilgili gerekli incelemelerin yapılmasını istemiş, fakat Aydın Vilayeti, yapılan tahkikat neticesinde anlatılanların doğru olmadığını bildirmiştir.²⁷⁷

Kaymakamlar içerisinde bir takım hukuksuz işlere girmek suretiyle devleti zarara uğratanlar da oluyordu.1892 yılında Alaşehir kazasına becayiş yoluyla tayin edilen Mehmet Sait Bey, belediye reisi Mustafa Bey ve tahrirat kâtibi Nuri Efendi ile birlikte tütün ekiminde usulsüzlüğe yol açarak devleti zarara uğrattıkları ve Alaşehir'de iskân edilen muhacirlere verilmek üzere toplanan parayı usulüne uygun olarak kullanmadıkları gerekçesiyle şikâyet edilmişlerdir. Bu olaydan birkaç ay sonra Sait Bey Kasaba kaymakamlığına, Kuşadası Kaymakamı Tahir Bey de Alaşehir

²⁷³ BOA., İ.DH..781/63502.

²⁷⁴ BOA., DH.MKT. 1948/106.

²⁷⁵ BOA., DH.MKT. 111/41.

²⁷⁶ BOA., DH.MKT. 2172/49.

²⁷⁷ BOA., DH.MKT. 600/42.

kaymakamlığına getirilmişlerdir.²⁷⁸ Alaşehir Kazasında görev yapan kaymakamlar içerisinde tespit edebildiklerimiz ve bunlar hakkında derleyebildiğimiz bir takım bilgiler aşağıda verilmiştir.

Tablo 2: Alaşehir Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar

Kaymakamın İsmi	Rütbesi Nişanı	Görev Yaptığı Yıllar
Zihni Efendi	– –	H.1284/1861 ²⁷⁹
Ahmet Rüştü Efendi	– –	H.1286/1870 ²⁸⁰
Mehmet Esat Efendi	– –	H.1294/1877 ²⁸¹
Ali Rıza Efendi	– –	H.1294/1877 ²⁸²
Mehmet Hüsrev Efendi	– –	H.1294/1877 ²⁸³
Mustafa Lütfü Bey	– 4.M.	H.1296/1879 ²⁸⁴
Hüseyin Avni Bey (vekil)	– –	H.1297/1880 ²⁸⁵
Mehmet Sadık Bey	– –	H.1297/1880 ²⁸⁶ -1302/1885
Beşir Efendi	– –	H.1302/1885-1305/1887 ²⁸⁷
Ali Rıza Efendi	Saniye –	H.1305/1887-1306/1888 ²⁸⁸
Hüseyin Hüsnu Bey	Salise –	H.1306/1888-1309/1892 ²⁸⁹
Mehmet Said Bey	Saniye –	H.1309/1892-1313/1895 ²⁹⁰
Tahir Bey	Mütemayız –	H.1313/1895-1318/1900 ²⁹¹
Hasan Hulusi Bey	Saniye 4.M.	H.1318/1900-1321/1903 ²⁹²

²⁷⁸ BOA., DH.MKT. 359/54.

²⁷⁹ BOA. MVL. 1049/28.

²⁸⁰ SAİD. Defter No:3, Sayfa: 1030.

²⁸¹ BOA. DH.MKT. 1318/73.

²⁸² BOA. İ.DH.776/63164.

²⁸³ BOA. İ.DH..781/63502.

²⁸⁴ SVA. 1296, s.118.

²⁸⁵ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1297, Vilayet Basımevi, İzmir, s.127.

²⁸⁶ BOA. İ.DH.. 815/65835 Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinde Mehmet Sadık Bey'in Alaşehir kazasına atanması H.1297 yılı olarak verilmişken, Aydın Vilayeti Salnamelerinde 1298 olarak verilmiştir. Anlaşıldığına göre H.1297'de Alaşehir'de vekâleten kaymakamlık yapan Hüseyin Avni Efendi'nin aynı yıl içerisinde görevinden ayrılmasıyla yerine asaleten Mehmet Sadık Bey atanmıştır. Bkz. SVA. 1297, s.127.

²⁸⁷ BOA. İ.DH.. 941/74483; BOA. İ.DH..1053/82680. Beşir Efendi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine göre H.1302-1305 yılları arasında Alaşehir kaymakamı olarak görev yapmıştır. Ancak Beşir Efendi'nin Aydın Vilayeti Salnamelerinde ismi geçmemektedir. Vilayet salnamelerinde bu tarihler arasında kaymakam olarak Ali Rıza Efendi'nin ismi geçmektedir. Oysa Ali Rıza Efendi arşiv belgelerine göre bu tarihlerde Tire kaymakamı olarak görev yapmaktadır ve Alaşehir kaymakamlığına Beşir Efendiden hemen sonra ve onunla becayiş yapmak suretiyle tayin olunmuştur.

²⁸⁸ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1303, Vilayet Basımevi, İzmir, s.119.; BOA. İ.DH..1053/82680. Aydın Vilayeti Salnamelerinde Ali Rıza Efendi'nin Alaşehir Kazasına tayini 1303/1886 olarak verilmişken, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bu tarih 1305/1887 olarak verilmektedir.

²⁸⁹ BOA. DH.MKT. 1562/7; BOA. DH.MKT. 1948/106.

²⁹⁰ BOA. DH.MKT. 1948/106; BOA. BEO. 696/52154.

²⁹¹ BOA. BEO. 696/52154; BOA. BEO. 1518/113786.

Ali Rasih Bey	Mütemayiz	4.M.	H.1321/1903-1323/1905 ²⁹³
Münir Efendi	-	-	H.1323/1905-1324/1906 ²⁹⁴
Mehmet Cemal Bey	Mütemayiz	-	H.1324/1906-1324/1907 ²⁹⁵
Ahmet Feridun Bey	Salise	-	H.1325/1907-1326/1908 ²⁹⁶
Hasan Halis Efendi	-	-	H.1326/1908- ²⁹⁷

Zihni Efendi

Alaşehir Kazasının tespit edebildiğimiz ilk kaymakamıdır. Arşiv belgelerinden edindiğimiz bilgilere göre 8 Nisan 1868 tarihinde Alaşehir Kaymakamlığı görevinden azledilmiştir.²⁹⁸ Hakkında bulabildiğimiz tek belge ve bilgi budur. Kaza müdürlüğünden kaymakamlığa geçişin tüm imparatorluk sathında 1867 umumi vilayet nizamnamesiyle başladığını göz önüne alındığında Alaşehir kazasının ilk kaymakamı olma olasılığı oldukça yüksektir.

Ahmet Rüşdü Efendi

1870 yılında Alaşehir kaymakamı olarak bu göreve başlamıştır. Yaklaşık bir yıllık hizmetinden sonra 1871 tarihinde bu görevden kendi isteği ile ayrılmıştır. Ahmet Rüşdü Efendi, çeşitli kazaların kaymakamlığından sonra Konya, Niğde, Dıraç mutasarrıflıkları da yapmıştır. Aynı zamanda yazar olan Ahmet Rüşdü Efendi'nin özellikle dini konuları ele aldığı Hall-i Meseley-i Tufan, Terceme-i Hikmetü'l-Beyan Fi-Suretü'l-Rahman, Tayinü'l-Vezaif Fi Hakk-ı Müşabihat ve Hakayık-ı Kuraniye'den bir Nebze isimli dört eseri bulunmaktadır.²⁹⁹

²⁹² BOA. BEO. 1518/113786; BOA. Y..EE..KP.. 19/1821.

²⁹³ BOA. İ..DH..1413/1321/C-24; BOA. İ..DH..1435/1323/R-31.

²⁹⁴ BOA. BEO. 2602/195083; BOA. BEO. 2960/221947.

²⁹⁵ BOA. BEO. 2960/221947; BOA. DH.MKT. 1136/39; BOA. Y..A..RES. 141/56.

²⁹⁶ BOA. BEO. 3081/231037; BOA. DH.MKT. 1298/74.

²⁹⁷ BOA. DH.MKT. 2625/46.

²⁹⁸ BOA., MVL. 1049/28, 15 Z 1284/8 Nisan 1868.

²⁹⁹ SAİD. Defter No: 3, Sayfa:1030.

Mehmet Esad Efendi

Hangi yılda Alaşehir kaymakamlığına tayin edildiği tespit edilememiştir. Ancak 12 Eylül 1877 tarihinde bu görevden ayrılmış ve daha sonra Silvan kaymakamlığına tayin edilmiştir.³⁰⁰

Ali Rıza Efendi

1877 yılında bu göreve gelmiş, ancak görevinde iken aynı yıl vefat etmiştir. Yerine Köyceğiz eski kaymakamlarından Mehmet Hüsrev Bey'in, buraya kaymakam olarak tayin edilmesi uygun görülmüştür.³⁰¹

Mehmet Hüsrev Efendi

Ali Rıza Efendi'nin vefatından sonra, 1877 yılında Alaşehir Kaymakamlığına vekâleten tayin edilmiştir. Aynı yıl içerisinde Alaşehir kazasında kaymakamlık yapan üçüncü kişidir. Ancak bir müddet sonra felç hastalığına tutulmuş ve Alaşehir'in havasının, sıhhatine uygun olmadığı hususunda, almış olduğu rapor değerlendirilerek, bir başka yere tayin edilmesi uygun görülmüştür. Toplanan komisyon, yerine Ferecik Kazası³⁰² eski kaymakamı Hüseyin Hüsnü Efendi'nin tayin edilmesini uygun görmüştür. Ferecik, Ruslar tarafından işgal altına girdiği için,³⁰³ Hüseyin Hüsnü Bey, İzmir'de valilik bünyesinde istihdam edilmeye başlanılmıştı. Ancak, Hüseyin Hüsnü Bey'in Alaşehir Kaymakamlığına tayin edilmesi kararından birkaç gün sonra, Ferecik Ruslar tarafından terk edildiği için, görevine geri dönmüştür.³⁰⁴

³⁰⁰ BOA., DH.MKT. 1318/73.

³⁰¹ BOA., İ.DH. 776/63164.

³⁰² Ferecik Kazası, bu tarihte Edirne Sancağına bağlı bir kazadır. Bkz. Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.251.

³⁰³ 1877-78 Osmanlı Rus Harbi sırasında, Edirne ve çevresinin Ruslar tarafından işgal altına girmesi olayıdır.

³⁰⁴ BOA., İ.DH. 781/63502.

Mustafa Lütfü Bey

Daha önce Kızanlık kaymakamlığı görevinde de bulunmuştur. 1879 yılında Alaşehir kaymakamlığına tayin edilmiştir.³⁰⁵ Başarılı çalışmalarından dolayı ödüllendirilerek dördüncü rütbeden mecidi nişanı verilmiştir.³⁰⁶ Ancak Mustafa Lütfü Bey burada sadece bir yıl kalmış ve 1880 yılında istifa ederek görevinden ayrılmıştır. İstifa etmesinde önemli sağlık sorunları yaşıyor olması kuvvetle muhtemeldir. Zira belgelerden, bir süre sonra Lütfü Bey'in vefat ettiğini ve geride kalan ailesine Şurayı Devlet kararıyla maaş bağlandığını görüyoruz.³⁰⁷ Yerine daha önce Adalar kaymakamlığı yapmış olan, Affan Bey'in vekâleten atanması düşünülmüştür. Ancak, kaymakam intihap komisyonu, Alaşehir kazasının oldukça büyük olmasını ve işlerin yoğunluğunu göz önünde tutarak Alaşehir kaymakamlığına daha tecrübeli birisinin tayin edilmesi gerektiğine karar vermiştir. Bunun üzerine komisyon, kazanmış olduğu imtihanla birinci sınıf kazalarda kaymakamlık yapma hakkını elde eden, Gökboza (şimdiki Gebze) Eski Kaymakamlarından Hakkı Bey'in (Mehmet Sadık Bey) tayin edilmesini uygun görmüştür.³⁰⁸

Hüseyin Avni Efendi (Vekil)

Mustafa Lütfü Beyin istifasından sonra, geçici olarak Alaşehir kaymakamlığına vekâlet ettiği anlaşılmaktadır. 1297/1880 salnamesinden öğrendiğimize göre aynı yıl içerisinde kaza kaymakamlığı görevi devam etmiştir.³⁰⁹ Hakkında başka bir bilgiye ulaşamamıştır.

Mehmet Sadık Bey

Mustafa Lütfü Bey'in istifasından sonra 1880 yılında asaleten kaymakamlık görevine başlamıştır. Bu görevden önce Gökboza (Gebze) Kaymakamlığı görevinde bulunmuştur. Girmiş olduğu birinci sınıf kaza kaymakamlığı imtihanını başarı ile

³⁰⁵ BOA., İ.DH. 781/63502.

³⁰⁶ SVA. 1296, s.118.

³⁰⁷ BOA., ŞD. 880/19.

³⁰⁸ BOA., İ.DH. 815/65835.

³⁰⁹ SVA. 1297, s.127.

vermesi üzerine Alaşehir gibi büyük ve önemli bir kazaya kaymakam olarak tayin edilmesi, komisyonca da uygun görülmüştür.³¹⁰

Beşir Efendi

10 Ocak 1885 tarihinde Alaşehir Kazasına kaymakam olarak tayin edilmiştir.³¹¹ Kaymakamlığı döneminde Alaşehir Hükümet Konağının tamiri için Dâhiliye Nezaretinden izin istenilmiş fakat nezaret, istenilen iznin verilebilmesi için keşif defteri ve mimariye uygun olup olmadığını gösterir evrakların tamamlanmasını talep etmişti.³¹² Nezaret, daha sonra gönderdiği yazıda ise Alaşehir Kazası Hükümet Konağının tamir şartlarına uygun olmadığını bildirerek bu talebi tamamen reddetti.³¹³ Bu durum Hükümet Konağının tamirattan geçirmeye değmeyecek kadar yıpranmış olduğunu gösteriyordu. En nihayetinde 14 Ekim 1888 tarihli Şurayı Devlet kararıyla, Aydın Vilayetine bağlı Akhisar, Eşme, Bergama ve Menemen kazalarıyla birlikte Alaşehir Kazasında da hükümet konağı inşa edilmesine karar verildi.³¹⁴ Fakat bu karar Beşir Efendi döneminde değil, halefi Ali Rıza Bey döneminde alınacaktır.

Aydın Vilayeti, 12 Mayıs 1887 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden aynı kaza içerisinde bulunan Alaşehir kaymakamı Beşir Efendi ile Tire Kaymakamı Ali Rıza Efendinin becayişlerinin yapılmasını istemiş³¹⁵ ve bu istek 24 Eylül 1887'de gerçekleşmiştir.³¹⁶

Ali Rıza Efendi

Tire Kaymakamı iken 24 Eylül 1887 yılında Alaşehir kaymakamı olarak göreve başlamıştır. Saniye rütbesine sahiptir.³¹⁷ Yaklaşık bir yıl bu görevi ifa eden Ali Rıza Efendi, bir yılın sonunda yine becayiş yoluyla Hüseyin Hüsnü Bey'in yerine Kasaba kaymakamı olarak yeni görevine tayin olunmuştur.³¹⁸

³¹⁰ BOA., İ.DH. 815/65835.

³¹¹ BOA., İ.DH.. 941/74483.

³¹² BOA., DH.MKT. 1361/117; BOA., DH.MKT. 1408/41.

³¹³ BOA., DH.MKT. 1422/47.

³¹⁴ BOA., ŞD. 1375/64.

³¹⁵ BOA., DH.MKT. 1419/51.

³¹⁶ BOA., İ.DH.. 1053/82680.

³¹⁷ SVA. 1303, s.119.

³¹⁸ BOA., DH.MKT. 1562/7.

Hüseyin Hüsnü Bey

7 Kasım 1888 yılında Kasaba kaymakamı iken, Ali Rıza Efendi ile becayiş yoluyla Alaşehir kaymakamlığına tayin olunmuştur.³¹⁹ Bundan önceki görev yeri olan Turgutlu'da Hatice isminde bir kadına tecavüz ettiği suçlamasıyla 1887 tarihinde hakkında şikâyetle bulunulmuştur. Bu konunun tetkik edilmesi için bir araştırma komisyonu kurulmuştur.³²⁰ Komisyonun nasıl bir karar aldığıyla ilgili elimizde bir bilgi yoktur. Her ne kadar hakkında böyle bir suçlama olsa da çalışkanlığıyla merkezi yönetimin dikkatlerini üzerine çekmeyi başaran Hüseyin Hüsnü Bey'in, Kasabadaki kaymakamlığı döneminde depo inşası sırasında gösterdiği gayretlere binaen Dâhiliye Nezareti tarafından 22 Aralık 1888 tarihinde rütbe ile taltif edilmesi talep edilmiştir.³²¹ Eşraf kökenli bir idareci olan Hüsnü Beyin Alaşehir ve çevresinin gelişmesi noktasında da önemli katkıları olmuştur. Nitekim Hüsnü Bey, Sarıgöl (İnegöl) ve Alemşahlı yollarının bakımlarını yaptırmak suretiyle işler hale getirdiği gibi, Evliya Çelebinin de övgüyle bahsettiği İne bacı ve Sarıkız ılıcalarına yeniden hayatîyet kazandırılmasında da öncülük etmiştir.³²² Görevi süresince Alaşehir Kazasında yapmış olduğu başarılı çalışmalar ve gayreti yönetimin gözünden de kaçmamış ve Saruhan Mutasarrıflığının Dâhiliye Nezaretine, nezaretin de Sadaret makamına teklif etmesi sonucu İstanbul tarafından 21 Ağustos 1891 tarihinde rütbe-i salise³²³ ile ödüllendirilmiştir.³²⁴ 12 Mayıs 1892 yılında yine becayiş yoluyla Çeşme kazası kaymakamlığına tayin olmuştur.³²⁵ Hüsnü Bey'in Çeşme Kazasına tayininde kendisinin Rum lisanını iyi derecede bilmesi ve aynı zamanda muktedir bir devlet adamı olması önemli bir rol oynamıştır.³²⁶ Diğer taraftan her iki kazanın da Aydın Vilayeti sınırlarında olması ve Çeşme Kazası kaymakamı Mehmet Sait Bey'e hava değişikliğinin yaramaması gibi nedenlerde bu değişimde etkili olmuştur.³²⁷

³¹⁹ BOA., DH.MKT. 1562/7.

³²⁰ BOA., DH. MKT. 1512/65.

³²¹ BOA., DH.MKT. 1577/44.

³²² Konukçu, s.14.

³²³ Osmanlı Devleti'nde Mülkiye rütbelerinden olup, "saniye" ile "rabia" arasında yer alan bir rütbedir. Geniş bilgi için Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983, s.104.

³²⁴ BOA., DH.MKT. 1861/17.

³²⁵ BOA., DH.MKT.1948/106.

³²⁶ BOA., DH.MKT. 1929/8.

³²⁷ BOA., DH.MKT. 1926/105.

Mehmet Said Bey

Çeşme Kazası kaymakamı iken rahatsızlanmış ve bu rahatsızlığının sonucunda Çeşme kazasının havası yaramadığı için 12 Mayıs 1892 yılında Alaşehir kazasına becayiş yoluyla tayin edilmiştir.³²⁸ Saniye rütbesindedir.³²⁹ Merkezi hükümetten şimdiye kadar, başta görev yeri değişikliği olmak üzere birçok istekte bulunduğundan dolayı 13 Ağustos 1893'de izin kullanmak istediğinde bu izin kendisine ancak yer değişikliği istememek, taltif ve benzeri taleplerde bulunmamak şartıyla verilmiştir.³³⁰ Alaşehir kaymakamı Sait Bey, tahrirat katibi Nuri ve belediye reisi Mustafa Efendiler ile birlikte Alaşehir'de iskan edilen muhacirlere verilmek üzere toplanan parayı usulüne uygun olarak kullanmadıkları ve tütün ekiminde usulsüzlüğe yol açarak devleti zarara uğrattıkları gerekçesiyle şikâyet edilmişlerdir. Dâhiliye Nezareti bu gelişmeler üzerine 14 Eylül 1895 tarihinde Aydın Vilayetinden gerekli tahkikatın yapılmasını istemiştir.³³¹ Aydın Vilayetinin incelemesinin sonuçlarıyla ilgili bir belgeye rastlanılamamıştır. Fakat bu gelişmelerden birkaç ay sonra Kuşadası kaymakamı Tahir Bey'in Alaşehir kaymakamlığına, Sait Bey'in de Kasaba kaymakamlığına nakil ve yer değişikliklerinin istenmesi bu olaylarla ilgileri olabileceği kuşkusunu artırmaktadır.³³² Nitekim Sait Bey hakkında Kasaba kaymakamlığı sırasında da şikâyetlerde bulunulmuştur. Bunlardan birincisi terk edilmiş arazi üzerine askeri bina inşa edilirken zimmetine para geçirdiği ile ilgilidir ki bu durum kasabanın ileri gelenleri tarafından ve redif mülazımı tarafından gönderilen belgelerden anlaşılmaktadır.³³³ Diğer bir şikâyet ise 1898 yılı içerisinde bazı işlerden kendi menfaati doğrultusunda çıkar sağladığı ve muhtarların yolsuzluklarına göz yumması hakkındadır.³³⁴ Her iki kazada da hakkında şikâyetlerde bulunulması Said Bey'in bir takım hukuksuz işlere karıştığını göstermektedir. Mehmet Sait Bey'in Alaşehir'deki görevi 22 Ekim 1895 tarihinde sona ermiş ve aynı tarihte Kasaba kaymakamı olarak yeni görevine başlamıştır.³³⁵

³²⁸ BOA., DH.MKT. 1948/106.

³²⁹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1311, Vilayet Basımevi, İzmir, s.255.

³³⁰ BOA., DH.MKT. 111/41.

³³¹ BOA., DH.MKT. 359/54.

³³² BOA., DH.MKT. 428/35.

³³³ BOA., DH.MKT., 2235/138.

³³⁴ BOA., DH.MKT., 2235/139.

³³⁵ BOA., BEO. 696/52154.

Tahir Bey

Daha önce Aydın'ın Kuşadası kazasında görev yapan Tahir Bey, 22 Ekim 1895 tarihinde Alaşehir kazasına atanmıştır.³³⁶ Rütbesi Mütamayızdır.³³⁷ 14 Temmuz 1900 yılına kadar da yaklaşık beş yıl gibi dönemin şartlarına göre oldukça uzun sayılabilecek bir süre Alaşehir kaymakamlığı görevine devam etmiştir. Bu tarihte ise Urla kaymakamı Hasan Hulusi Bey ile becayiş yoluyla yer değiştirmiştir.³³⁸ Dâhiliye Nezareti, yer değiştirme işlemi becayişle gerçekleştiği için harcırah verilmeyeceğini bildirmiştir.³³⁹

Osmanlı İmparatorluğu, her ne kadar Tanzimat Fermanıyla birlikte Müslim-Gayrimüslim ayrımı yapmaksızın herkesin can, mal ırz ve namus güvenliğini garanti altına alarak, insan hakları ve hukukun üstünlüğü noktasında önemli bir adım gerçekleştirmiş olsa da pratikte bu durum çoğu zaman mümkün olamayabiliyordu. Merkezi Hükümetin taşradaki temsilcileri olan kaza müdürleri ve kaymakamlar bizzat halka zulmedebiliyor veya usulsüzlüklere göz yumabiliyorlardı. Alaşehir Kaymakamlarından Tahir Bey'inde böyle usulsüz bir davranışı olmuş, dört mecdiye vergi borcunu ödemediği için berber Hacı Mehmet'in evini bastırmıştır. Mehmet Ağa'nın Evini basan görevliler, karısını döverek darp etmişlerdir. Hacı Mehmet'in karısı beş gün sonra bu dövülmenin etkisiyle hayatını kaybetmiştir. Mağdur olan ve hakkını aramak isteyen Hacı Mehmet ise işi mahkemeye dökmüştür.³⁴⁰

Hasan Hulusi Bey

Urla Kazası Kaymakamı iken 14 Temmuz 1900 tarihinde bu göreve tayin olunmuştur.³⁴¹ Saniye rütbesindedir.³⁴² Başarılarından dolayı ödüllendirilerek dördüncü rütbeden mecdi nişanı verilmiştir.³⁴³ Alaşehir Kaymakamı Tahir Bey'le becayiş yaparak yer değiştirdiğinden dolayı Tahir Bey gibi o da harcırah alamamıştır. Hasan Hulusi Bey'in de görevini layıkıyla yerine getirmediği ve halka kötü

³³⁶ BOA., İ.DH.. 1327/1313/R-57; BOA., BEO. 696/52154.

³³⁷ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1314, Vilayet Basımevi, İzmir, s.395.

³³⁸ BOA., BEO. 1518/113786.

³³⁹ BOA., DH.MKT. 2396/82.

³⁴⁰ BOA., DH.MKT.2172/49.

³⁴¹ BOA., İ.DH.. 1376/1318 Ra-18 ; BOA., BEO. 1518/113786.

³⁴² SVA. 1319, s.314.

³⁴³ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1321, Vilayet Basımevi, İzmir, s.305.

muamelede bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durum şikâyetlere de sebep olmuş, özellikle Alaşehir kazasındaki metropolit, rahip ve Hıristiyan Rum tebaa hakkındaki hakaret ve kötü muamelesi, Alaşehir Metropolitinden tarafından durumun İstanbul Rum patrikhanesine bildirilmesine neden olmuştur. Rum Patrikhanesi ise, Hasan Hulusi Bey'in Alaşehir Rum Cemaatine karşı yaptığı hakaret içeren tutum ve davranışlarını Adliye Nezaretine şikâyet etmiştir. Adliye Nezareti konu ile ilgili gelişmeler hakkında Dâhiliye Nezaretine yazmış, Dâhiliye Nezareti de Aydın Vilayetinden gelişmelerle ilgili olarak gerekli tahkikatta bulunmasını istemiştir.³⁴⁴ Yapılan soruşturmanın neticesinde Aydın vilayetine anlatılan durumların aslı olmadığı anlaşılmıştır.

Bu tür suçlamaların bu dönemde yaygınlık kazanmasında, içerisinde bulunulan siyasal, sosyal ve ekonomik durumdan kaynaklanan açmazlardan yararlanarak azınlıklar tarafından Osmanlı İmparatorluğu üzerinde siyasi bir baskı kurma isteğinin de yattığı bilinmektedir. Bu görevi yerine getirirken azınlıkların en büyük destekçileri ise yabancı devletlerin sefaretleridir. Avrupa devletlerinin bölgede bulunan konsolosları Aydın vilayetinde kötü yönetim ve asayişsizlikten kaynaklanan bir otorite boşluğunun olduğunu ileri sürerek Makedonya bölgesinde olduğu gibi Batı Anadolu'yu da kendi denetimleri altına almak istemektedirler.

Hasan Hulusi Bey hakkında yine Alaşehir eşrafından Kirli zade Ali Ağa tarafından bir takım yolsuzluk ve usulsüzlükleri dolayısıyla Sadaret makamına şikâyet vuku bulmuştur. Kirli zade Ali şikâyetinde, Alaşehir kaymakamı Hasan Hulusi'nin kendi düşüncesi doğrultusunda hareket etmeyen memurları türlü suçlamalarla becayış veya azlettirdiğini, kişisel çıkarları uğruna kaza çeşmelerinin suyunu şimendifer kumpanyasına sattığını ve Yorgaki Sarandı'ye ait beş yüz dönüm arazinin elli dönümüne el koyduğu halde kaza idare meclisinde böyle bir durumun olmadığı doğrultusunda karar çıkarttığını iddia etmiştir.³⁴⁵ Dahiliye Nezareti, Bu durumun araştırılması için Aydın valiliğine yazı yazmıştır.³⁴⁶ Ancak hakkında herhangi bir işlem yapıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Sonraki yıllarda da bu

³⁴⁴ BOA., DH.MKT. 600/42.

³⁴⁵ Kirli zade Ali Ağa, kaleme aldığı mektupta, Hasan Hulusi Bey için oldukça ağır ifadeler kullanmaktadır. Onun ahlaksız biri olduğunu, ırz ve namusa göz diktiğini, bunun bütün halk tarafından bilindiğini ifade etmektedir. Hizmetçi gibi eve aldığı kızların namuslarına dokunduğunu, onların ırzlarına geçerek, bekâretlerini bozduğunu, geceleri evinde içki âlemleri düzenlediğini ve bu işlere kazadan topladığı delikanlıları da ortak ettiğini belirtmektedir. Buna benzer daha birçok şeylerle Kaymakam Hasan Hulusi Bey'i suçladıktan sonra, durumunun araştırılarak, gerekli cezanın verilmesini istemektedir. Bkz. BOA., DH.MKT. 584/27, 2 Ağustos 1318/15 Ağustos 1902.

³⁴⁶ BOA., DH.MKT. 584/27, 14 Eylül 1318/27 Eylül 1902.

görevine devam ettiği görülmektedir. Bir takım başarılı çalışmaları da dikkat çekmiştir. 1902 yılında Alaşehir halkının bağışları ve Hasan Hulusi Bey'in gayretleri neticesinde Sarısu mahallesinde memleket hastanesinin inşa edilmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.³⁴⁷ Yapmış olduğu iyi hizmetlerden dolayı ödüllendirilmesi için Dersaadet'e yazı yazılmıştır.³⁴⁸ Hasan Hulusi Bey, 15 Haziran 1903 tarihinde görevinden alınarak, yerine Bergama Kaymakamı Ali Rasih Bey atanmıştır.³⁴⁹ Kasım 1903'de Humus Mutasarrıfı Fevzi Bey'in yerine bu mutasarrıflığa tayin olunan³⁵⁰ Hasan Hulusi Bey'in, 5 Eylül 1905 yılında ise yaşlılığından dolayı görevini eskisi gibi yerine getiremediği gerekçesiyle kendisinin uygun olan bir mutasarrıflığa tayin edilmesi istenmiştir.³⁵¹

Ali Rasih Bey

Bergama Kaymakamı iken, 7 Eylül 1903 tarihinde Alaşehir kaymakamı olarak atanmıştır.³⁵² Mütamayız rütbesine sahiptir ve başarılarından dolayı ödüllendirilerek kendisine dördüncü rütbeden mecidi nişanı verilmiştir.³⁵³ Görevde bulunduğu 1905 yılı, Alaşehir ve çevresinde eşkıyalık faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı bir yıldır. Eşkıyanın yoğunlaşan baskı ve cinayetlerine maruz kalınması sonucu zor durumda kalan halk, şikâyetlerini merkezi yönetime bildirmiş ve bunun sonucunda da Alaşehir ve Tire'de incelemeler yapmak üzere kaymakam Refik Bey bölgeye gönderilmiştir.³⁵⁴ Yapılan incelemeler sonucunda, Ali Rasih Bey'in, Alaşehir kazasında asayişin sağlanması ve vergi tahsilâtının yapılması hususlarında rehaveti görüldüğünden dolayı Alaşehir kaymakamlığı görevinin sonlandırılmasına karar verilmiştir.³⁵⁵ Rasih Bey ise idaresi Alaşehir'e göre çok daha kolay olan Karaburun Kazasına kaymakam olarak tayin edilmiştir. Ancak merkezi yönetimin atmış olduğu bu adımlar oldukça yetersiz olup eşkıyalığı doğuran nedenlere yönelik köklü çözümler niteliğinde olmadıklarından sosyal bir olgu olarak eşkıyalık daha uzun yıllar devam edecektir.

³⁴⁷ Akıncı, s.111.

³⁴⁸ BOA., DH.MKT. 1861/17.

³⁴⁹ BOA., Y..EE..KP.. 19/1821.

³⁵⁰ BOA., DH.MKT. 802/60.

³⁵¹ BOA., Y..EE..KP.. 19/1898.

³⁵² BOA., İ..DH.. 1413/1321/C-24.

³⁵³ SVA. 1323, s.297.

³⁵⁴ BOA., Y..PRK.ASK. 227/23.

³⁵⁵ BOA., DH.MKT. 947/57, 3 Nisan 1321/16 Nisan 1905.

Ali Rasih Bey, 14 Haziran 1905 yılında yaklaşık iki yıllık Alaşehir Kaymakamlığı görevinin ardından Karaburun Kaymakamlığına tayin olunmuştur.³⁵⁶

Münir Efendi

Ali Rasih Bey'in Karaburun kaymakamlığına tayin edilmesinden sonra Alaşehir kazasına Foçateyn kaymakamı Münir Bey tayin edilmiştir.³⁵⁷ Münir Bey, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunu olup, merkezi yönetim tarafından da şimdiye kadar görev yaptığı kazalarda ehliyetini ispat etmiş bir kaymakam olarak bilinmektedir.³⁵⁸ Burada iki yıl görev yaptıktan sonra Aralık 1906 tarihinde Ödemiş kazasına tayin olunmuştur.³⁵⁹ Münir Bey'in Ödemiş kazasına tayin edilmesinin sebebi, o sıralarda Alaşehir, Ödemiş ve Turgutlu civarında dolaşan eşkıyaya karşı tedbir amacını gütmektedir. Ödemiş kaymakamı Şükrü Efendi Turgutlu'ya, Turgutlu kaymakamı Cemal Bey Alaşehir'e ve Alaşehir kaymakamı Münir Bey Ödemiş'e tayin edilmiştir.³⁶⁰

Mehmet Cemal Bey

Kasaba kaymakamı iken 13 Aralık 1906 tarihinde bu göreve getirilmiştir.³⁶¹ Müttemayiz rütbesindedir.³⁶² Ancak, yaşının ilerlemiş olması sebebiyle, bu görevi layıkıyla yapamadığı belirtilerek, bu görevden alınmak istenmiştir. Görevden alınınca, işi daha hafif olan bir yere tayini, ya da emekliye sevk edilmesi düşünülmüştür. Ortalama bir ay gibi çok kısa denilebilecek bir süre Alaşehir kaymakamlığı görevini yürüten Mehmet Cemal Bey, 8 Ocak 1907'de Karaburun kaymakamlığına tayin edilmiştir.³⁶³

³⁵⁶ BOA., İ.DH..1435/1323/R-31.

³⁵⁷ BOA., BEO. 2602/195083.

³⁵⁸ BOA., DH. MKT. 947/57; BOA., DH.MKT. 1114/53.

³⁵⁹ BOA., BEO. 2960/221947.

³⁶⁰ BOA., DH.MKT. 1114/53.

³⁶¹ BOA., BEO. 2960/221947.

³⁶² 1322 Tarihli S.D.A., s.671.

³⁶³ BOA., DH.MKT. 1136/39; BOA., Y..A..RES. 141/56.

Ahmet Feridun Bey

Mektebi Mülkiyeyi Şahane 'den nişan sahibi olarak diplomasını alan Ahmet Feridun Bey, mezun olduktan sonra Aydın Vilayeti emrine verilmiş ve Alaşehir kazasına atanmadan önce de Eşme, Bayındır, Menemen ve Kuşadası kazalarında da kaymakam olarak görev yapmıştır.³⁶⁴ Bundan önceki dönemlerde görev yaptığı Menemen ve Kuş Adası kaymakamlıkları sırasında her iki kazada da büyükçe binalar inşa ettirmiş³⁶⁵ ve adı geçen kazalarda yaptığı başarılı çalışmaların³⁶⁶ mükâfatı olarak ta terfian Alaşehir kaymakamlığına atanmıştır.³⁶⁷ Feridun Bey'in Alaşehir'e tayin teklifi 8 Ocak 1907 tarihinde yapılmış³⁶⁸ fakat ataması ancak altı ay sonra yani 19 Haziran 1907 tarihinde gerçekleşebilmişti.³⁶⁹ Salise rütbesine sahiptir.³⁷⁰ Feridun Bey, Alaşehir kaymakamlığına tayin olduktan kısa bir süre sonra, daha önce görev yaptığı Menemen kaymakamlığı sırasında suistimallerde bulunduğu iddiasıyla hakkında Aydın Valiliğine şikâyette bulunulmuştu.³⁷¹ Vilayet gerekli araştırmaları yaparak sadaret makamına gönderdiği yazıda, Feridun Bey'in Ocak 1904'ten, Ağustos 1906 tarihine kadar olan memuriyeti esnasında suistimalde bulunduğu dair her hangi bir kayda veya bilgiye rastlanmadığını bildirdi.³⁷² Ancak bununla birlikte sadaret makamı, Aydın Vilayetine gönderdiği cevabi yazıda Feridun Bey'in ikaz edilmesini istedi.³⁷³ Vilayet te gelişmeler karşısında Feridun Bey'e de bir tebligatta bulunarak, hal ve hareketlerine dikkat etmesi konusunda kendisini uyardı.³⁷⁴ Feridun Bey ise hakkında yapılan suçlamalar üzerine sadarete gönderdiği yazıda, Menemen'de görev yaptığı süre zarfında hakkında bir tek şikâyetin bile olmadığını vurgulayarak, yapılan suçlamaların başarılı çalışmalarından dolayı Alaşehir'e atanmasından sonra kendisini çekemeyen haset erbabı tarafından gerçekleştirildiğini belirtmiş ve görevinin yerine getirilmesinde şimdiye kadar olduğu gibi şimdiden sonra da kemal derecesinde ismet ve iffetle hareket edeceğini

³⁶⁴ BOA., BEO. 3093/231959.

³⁶⁵ BOA., BEO. 3088/131221.

³⁶⁶ Feridun Bey'in başarıları ile ilgili olarak bir belgede "Bir mutasarrıflığı idareye iktidarı mücerreb olan..." sözleriyle övgü ile bahsedilmektedir. Bkz. BOA. DH.MKT. 1136/39.

³⁶⁷ BOA., BEO. 3093/231959.

³⁶⁸ BOA., Y..A...RES. 141/56.

³⁶⁹ BOA., BEO. 3081/231037.

³⁷⁰ SVA. 1326, s.608.

³⁷¹ BOA., BEO. 3083/231221.

³⁷² BOA., BEO. 3093/231959, 14 Haziran 1323/27 Haziran 1907.

³⁷³ BOA., BEO. 3093/231959, 16 Haziran 1323/29 Haziran 1907.

³⁷⁴ BOA., BEO. 3093/231959, 18 Ca 1325/29 Haziran 1907.

bildirmiştir.³⁷⁵ Bu süreç içerisinde görevine devam eden Feridun Bey, hak kazanmasından dolayı Ekim 1907 tarihinde ikinci sınıf kaymakamlığa terfi etmiştir.³⁷⁶ 20 Eylül 1908'e kadar Alaşehir kaymakamlığı görevini sürdüren Ahmet Feridun Bey, bu tarihte azledilmiş³⁷⁷ ve 9 Aralık 1908 tarihi itibarıyla de Düzce kaymakamlığına atanmıştır.³⁷⁸

Hasan Halis Efendi

8 Ekim 1908 tarihinde Alaşehir kaymakamlığına tayin olmuştur.³⁷⁹ Bu görevinden önceki görevi Sivrihisar Kaymakamlığı'dır. Halis Bey, girmiş olduğu ikinci sınıf kaza kaymakamlığı imtihanını kazanmıştır. Sivrihisar kazası'nın üçüncü sınıf kaza olmasından dolayı, dilekçe vererek, üst derecelerdeki bir kazaya kaymakam olarak tayinini istemiştir. Bu sebeple, Alaşehir kazası kaymakamlığı uygun görülmüştür. Bundan önceki görevi Sivrihisar kaymakamlığı'dır. Sivrihisar kaymakamlığından ayrılma sebebi havasına ve suyuna alışamamış olmasıdır.³⁸⁰ II. Meşrutiyetin ilanından hemen birkaç ay sonra Alaşehir kaymakamlığı görevine atanan Hasan Halis Efendi, bu görevine başladığı sıralarda Osmanlı İmparatorluğu, ağır siyasi, askeri ve ekonomik krizlerin içerisinde bulunuyordu. İmparatorluk, bir taraftan sınırlar bağlamında küçülüp hızlı bir çözülme sürecine girerken, diğer taraftan da bu duruma bir türlü çare bulunamayan ekonomik bunalımlar ile asayiş ve güvenlik gibi iç sorunlar eşlik ediyordu.

Aydın valisi Kamil Paşa, merkezi hükümete gönderdiği 16 Mart 1905 tarihli yazısında, 1901 yılından beri vilayete maliyesinin ve gelirinin çok üstünde bir yük yüklendiğinden dolayı birçok memur ve jandarma maaşlarının düzenli bir şekilde ödenemediğini ve tedahüle bırakılmak zorunda kaldığını beyan ediyordu.³⁸¹ Bu durum imparatorluğun sadece Aydın Vilayeti için değil hemen her bölgesi için gözlemlenebilecek bir durumdu.

Maaşları tedahüle kalan yani ödenemeyip biriken sadece askerler ve küçük memurlar değildi. Kaymakamların maaşları da tedahüle kalabiliyordu. Alaşehir

³⁷⁵ BOA., BEO. 3093/231959, 1 Ağustos 1323/14 Ağustos 1907.

³⁷⁶ BOA., DH.MKT. 1207/14.

³⁷⁷ BOA., DH.MKT. 1298/74.

³⁷⁸ BOA., DH.MKT. 2678/15; BOA., BEO. 3445/258344.

³⁷⁹ BOA., DH.MKT. 2625/46.

³⁸⁰ BOA., DH.MKT. 1298/74; Takvim-i Vekayi 16 Eylül 1324 Tarihli Sayısı

³⁸¹ BOA., BEO. 2532/18947.

kaymakamı Hasan Halis Bey, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda biriken maaşından geçmiş yıla ait olanlarının borç defterine kaydedilmesini fakat içinde bulunduğu yıla ait olan meblağın kendisine ödenmesini talep ediyordu.³⁸²

Hasan Halis Bey'in Alaşehir Kazasındaki görevi yaklaşık dokuz ay gibi kısa sayılabilecek bir süre sürmüştür. 11 Temmuz 1909 tarihinde Ordu kazası Kaymakamı Muharrem Bey ile becayiş yapmak suretiyle Ordu'ya gitmiştir.³⁸³ Bu dönemde Aydın Vilayetinde de çok sık vali değişiminin olduğu gözlemlenmektedir. Sadece Aydın Vilayetinde değil Alaşehir Kazasında da bu kadar kısa sürelerle idareci değişiminin yaşanmasının nedenleri arasında başta asayiş sorunları olmak üzere yukarıda da ifade ettiğimiz üzere dönemin ağır siyasi ve ekonomik koşulları da yer almaktadır.

4. Kaza İdare Meclisi

Kaza idare meclisleri 1864 ve 1871 vilayet nizamnamelerine göre kazanın mülki amiri olan kaymakamın başkanlığında; kaza mal müdürü, tahrirat kâtibi, naib, müftü ve gayrimüslim cemaatin ruhani reisleri gibi tabii üyeler ve ikisi Müslim, ikisi de gayrimüslim dört seçilmiş üyeden oluşmaktaydı.³⁸⁴

Tanzimat döneminde faaliyet göstermeye başlayan meclislerin daha önceki uygulamalardan farkı, meclis başkanlıklarının başta kadı olmak üzere ulemeden alınarak vali, muhassıl veya kaza müdürü gibi devlet temsilcilerine verilmesi ve gayrimüslim halkın, ruhani temsilcileri aracılığıyla idarede söz sahibi olmaya başlamalarıydı.³⁸⁵

Ortaylı'ya göre nizamname hükümleri istenilen ölçüde uygulanamamıştır ve seçilmiş üyeler ile gayrimüslim cemaatlerin ruhani reisleri birçok kaza idare meclisinde bulunmamaktadırlar.³⁸⁶ Alaşehir idare meclisinde ise hem tabii üyeler, hem de seçilmiş üyeler yer almakta olup, tabii üyeler arasında gayrimüslim cemaatin ruhani temsilcisi de yer almaktaydı.³⁸⁷

³⁸² BOA., DH.MKT. 2650/52.

³⁸³ BOA., BEO. 3595/269583.

³⁸⁴ Düstur, 1289, I.Tertip, Cilt: 1, Matbaay-ı Amire, Dersaadet, s.614.

³⁸⁵ İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması...", s.135.

³⁸⁶ Ortaylı, Tanzimat'tan Sonra..., s.68.

³⁸⁷ SVA. 1303, s.119.

Kaza idare meclisleri mülkiye, maliye, zaptiye, tahsiliye, bayındırlık ve ziraatla ilgili işlerin yürütülmesiyle ilgili olarak görevlendiriliyorlardı.³⁸⁸ Kaymakamın başkanlığında toplanan kaza idare meclisleri, kendi sınırları içerisindeki en önemli danışma, karar, icra ve denetleme organlarıdır.³⁸⁹ Bu meclisler, miri malların yönetim ve korunması, kaza gelirleri ve giderlerinin incelenmesi, idari davalar köy yollarının ve beledi tesislerin yapım ve bakımı, sağlıkla ilgili tedbirlerin alınması, kaymakamın yetkisi dâhilindeki ihalelerin ve sözleşmelerin usule uygunluğunun incelenmesi ve vergi için yapılan itirazların değerlendirilmesi gibi görevleri³⁹⁰ yerine getirmekteydiler.³⁹¹

Kayıtları muhtar ve imam tarafından tutulan köylere ait hesap defterlerinin incelenme ve denetlenmesi de kaza idare meclisleri tarafından yapılmaktaydı. Bununla birlikte meclislerin denetiminin vergilerin adaletli bir şekilde alınıp alınmadığı noktasında olmayıp sadece para miktarı üzerinde kalması köylerde muhtarların çok kolay bir şekilde yolsuzluk yapmalarına neden olmaktadır.³⁹²

Mahalli otoritelerini kaybetmekten korkan taşra eşrafı ilk etapta merkeziyetçi idareye yönelik reformcu uygulamalara karşı bir direniş göstermişlerse de yeni idari teşkilatlanma tamamlandıktan sonra bu seferde başta idare meclisleri olmak üzere belediyeler ve mahkemelere üye olarak girmek suretiyle nüfuzlarını devam ettirme gayreti içine düştüler.³⁹³

İdare kaza meclisleri ve benzeri kurullar genellikle yörenin nüfuzlu eşrafının ve gayri müslim burjuvazisinin yuvalandığı yerler halini aldılar. Bu nedenle bu meclisler vilayet düzeyinde de kaza ölçeğinde de kayda değer bir iş görmekten ziyade yerel eşrafın halk adına iş takipçiliği yaptığı ve vergi tahsilinde kendi

³⁸⁸ Çadircı, “Türkiye’de Kaza...”, s.251.

³⁸⁹ Tepekaya, s.83.

³⁹⁰ 1871 tarihli İdare-i Umumiye Vilayet Nimnamesinde kaza idare meclislerinin görev ve sorumlulukları şu şekilde belirtilmiştir: 92. Madde: “ Faslı sanide gösterilen hususattan Meclis-i İdare-i Kazanın tedkiki ve menafi-i umumiye sandıkları muhasebatının rü’yeti ve hükümetin kaffe-i emval-i menkule ve gayri menkulesinin idare ve muhafazası ve meclis-i idare-i liva kararıyla tarh olunan tekalifin mahallat ve kuraya taksimi ve sıhhat-i umumiyyeye müteallik tedabir ittihazı ve me’murin muhakematından nizamen hükümlerine me’zun oldukları mevaddın rü’yeti ve karyeler ile idare-i mahsusa tahtında olan nahiyeler beyninde turuk-ı hususiyyenin inatığ ve hükümete aid müzayidat ve mübayaat ve mukavelat ve sarfiyattan nizamat ve evamir-i resmiyye ile kaimmakamın me’zuniyeti dahilinde olanların doğrudan doğruya rü’yeti ve me’zuniyeti haricinde bulunanları hakkında meclis-i idare-i livaya tahkikat-ı ibtida’iyye istihzarı hususlarıdır. Kaza idare meclisleri kararlarını ba-mazbata ka’immakama tebliğ ider”. Metnin tamamı için bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, Yerel Yönetim Metinleri VII: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve getirdikleri, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt: 5, Sayı: 6, Kasım 1996, ss.89-99.

³⁹¹ Ortaylı, Tanzimat’tan Sonra..., s.68-69.

³⁹² Ortaylı, Türkiye Teşkilat..., s.434.

³⁹³ Ortaylı, s.430.

menfaatlerini gözetmek suretiyle yolsuzluklara sebep oldukları yapılar haline geldiler.³⁹⁴

Ortaylı'ya göre kaza idare meclisleri taşra idari hiyerarşisi içerisine otonomisi en az olan kurullardı ve uygulama safhasında sorumlu oldukları görevleri yerine getiremeyecekleri gayet açıktı.³⁹⁵ Bölgelerindeki sosyal, ekonomik ve kültürel talepleri karşılayabilmek için hükümetin maddi yardımlarına ihtiyaçları vardı ve işte tamda bu noktada kaza idare meclislerinin merkezi yönetimle olan ilişkileri kilitlenmekteydi. Maddi imkânları da bulunmayan bu meclisler bu nedenle yörelerinin yol, okul ve sağlık gibi sosyal meselelerine de bir çözüm getiremiyorlardı.³⁹⁶

Merkezi hükümetin yardımlarını beklemek zorunda olan ve bayındırlık, cami, su yolu gibi küçük çaplı onarımları dahi gerçekleştiremeyen kaza idare meclisleri, en ufak sorunları bile vilayetle hatta Bab-ı Ali'yle yazışma konusu haline getirerek kırtasiyeciliği son noktaya ulaştırıyorlardı.³⁹⁷

Tüm bunlarla beraber bütün eksiklik ve aksaklıklarına rağmen yörede Müslüman Gayrimüslim halkın, hem dini reislerinin hem de seçilmiş temsilcilerinin kaza idare meclislerinde bir araya gelmek suretiyle kararların oluşmasında söz sahibi olmaları, halkın yönetime katılması ve yerel yönetim bilincinin oluşması açısından oldukça kıymetli bir adım olma özelliği taşımaktaydı.³⁹⁸

Vilayet salnamelerini incelediğimizde kaza idare meclisinde görev yapan üyelerin, azay-ı tabiiyye denilen tabii üyeler ve azay-ı muntahabe denilen seçilmiş üyeler olmak üzere iki bölümden oluştuğunu görmekteyiz. İdare meclisinin başkanlığını kaymakam yapmaktadır. Azay-ı tabiiyye, yani meclisin tabii üyeleri arasında naib, mal müdürü ve tahrirat katibi bulunmaktadır. Bazı salnamelerde ise metropolid de tabii üyeler arasında yer almaktadır. Örneğin 1878 ve 1879 yıllarında metropolid Irakli Efendi³⁹⁹ 1885 yılında da metropolid vekili Anitmus tabii üyeler arasında yer almaktadır. Alaşehir İdare meclisinde Metropolid Irakli Efendinin tabii üyeler arasında yer aldığı 1878 ve 1879 yıllarında ise naib efendi tabii üyeler

³⁹⁴ Ortaylı, s.431.

³⁹⁵ Ortaylı, Tanzimat'tan Sonra..., s.69.

³⁹⁶ Çadırcı, "Tanzimat'tan Sonra Merkez...", ss.309-310.

³⁹⁷ Ortaylı, Türkiye Teşkilat..., s.434.

³⁹⁸ Çadırcı, s.309.

³⁹⁹ SVA. 1296, s.118; SVA. 1297, s.127.

arasında bulunmamaktadır.⁴⁰⁰ Alaşehir idare meclisinde naibin tabii üyeler arasında görev yapmaya başlaması ancak 1882 yılından itibaren gerçekleşecektir.⁴⁰¹ 1879 yılında tabii üyeler arasına evkaf vekili ve tapu katibi de katılırken⁴⁰², 1880 yılından itibaren müftü efendi de tabii üyeler arasında yer almıştır.⁴⁰³ İncelediğimiz dönem içerisinde Alaşehir kazasının idare meclislerine 1878 tarihinden 1908 yılına kadar kaymakamın başkanlığında tabii üyelerle birlikte seçilmiş üyelerinde katıldığını görmekteyiz.⁴⁰⁴ Örneğin 1878 yılında Alaşehir kaza idare meclisinde reis: Kaymakam Bey; tabii üyeler: Metropolit İrakli Efendi, Mal Müdürü Remzi Efendi, Tahrirat Kâtibi Osman Nuri Efendi; seçilmiş üyeler: Hacı Bekir Efendi, Ahmet Efendi ve Nikolaki Efendi yer alırken⁴⁰⁵ 1908 yılında ise meclis Reis: kaymakam; tabii üyeler: naib, müftü, mal müdürü ve tahrirat kâtibi; seçilmiş üyeler: Ahmet Nuri Efendi, Hasan Efendi ve Yorgaki Sarandidi Efendi'den oluşmaktaydı.⁴⁰⁶

Yıllara göre tespit edebildiğimiz Alaşehir kaza idare meclisinin seçilen üyeleri ise şunlardır:

Tablo 3: Yıllara Göre Alaşehir Kaza İdare Meclisinin Seçilen Üyeleri⁴⁰⁷

Yıl	Müslüman Üyeler	Gayrimüslim Üyeler
1296/1878	Hacı Bekir Efendi - Ahmed Efendi	Nikolaki Efendi
1297/1879	Hacı Bekir Efendi - Hacı Ağasizade Mehmed Efendi	Nikolaki efendi
1298/1880	Hacı Bekir Efendi - Mehmed Efendi	Münhal (boş)
1299/1881	Ahmed Efendi - Hacı Süleyman Efendi	İrakli Efendi
1300/1882	Ahmed efendi - Süleyman efendi	Metropolit vekili İrakli Efendi Küçük İrakli Efendi
1301/1883	Hacı Mehmet Ağa - Hüseyin Efendi	Küçük İrakli Efendi
1302/1884	Hacı Mehmed Ağa - Hacı Himmət Efendi	Küçük İrakli Efendi
1303/1885	Ahmet Efendi - Hacı Süleyman Efendi - Hasan Ağa	Kiryako Efendi
1304/1886	Hacı Süleyman Efendi - Hasan Ağa	Kiryako efendi
1305/1887	Ahmet Efendi - Hüseyin Ağa	Kiryako Efendi

⁴⁰⁰ SVA. 1296, s.118; SVA. 1297, s.127.

⁴⁰¹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1300, Vilayet Basımevi, İzmir, s.186.

⁴⁰² SVA. 1297, s.127.

⁴⁰³ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1298, Vilayet Basımevi, İzmir, s.115.

⁴⁰⁴ SVA. 1296, s.118. ; SVA. 1326, s.608.

⁴⁰⁵ SVA. 1296, s.118.

⁴⁰⁶ SVA. 1326, s.608.

⁴⁰⁷ Belirtilen yıllara ait isimlerin tamamı ilgili Aydın Vilayeti Salnamelerinden alınmıştır.

1306/1888	Ahmet Efendi - Hüseyin Ağa	Yorgaki Efendi
1308/1890	Hüseyin Ağa - Ahmet Nuri Efendi	Yorgaki efendi
1311/1893 1312/1894	Ahmed Nuri Efendi – Eyüp Efendi	Kiryako efendi
1313/1895 1314/1896	Ahmet Nuri efendi - Hacı İzzet efendi	Payancı Yorgaki Efendi
1315/1897	Ahmet Nuri Efendi - Hacı İzzet Efendi	Yorgaki Efendi
1316/ 1898	Hakkı Efendi - Hacı İzzet Efendi	Yorgaki Efendi
1317/1899	Ahmet Nuri Efendi - Hacı İzzet Efendi	Yorgaki Efendi
1319/1901	Hacı İzzet Efendi – Hacı Himmet Efendi	Yorgaki Efendi
1320/1902	Ahmet Efendi – Hacı İzzet Efendi	Pavlos Efendi
1321/1903	Ahmet Efendi – Hacı İzzet Efendi	Yorgaki Sarandidi Efendi
1323/1905	Ahmet Nuri Efendi – Hacı İzzet Efendi	Yorgaki Sarandidi Efendi
1326/1908	Ahmet Nuri Efendi – Hasan Efendi	Yorgaki Sarandidi Efendi

Tabloyu incelediğimiz zaman dikkati çeken en önemli nokta üye sayısı ile ilgilidir. Genellikle 3 üyenin olduğu görülmektedir. Sadece 1882 ve 1885 yıllarında 4 üye bulunmaktadır. 1882 yılında iki Müslüman iki de Gayrimüslim üye bulunurken, 1885 yılında 3 Müslüman 1 Gayrimüslim üye bulunmaktadır. 1881 yılında ise Alaşehir kaza idare meclisinde sadece 2 seçilmiş üye yer almakta olup ikisi de Müslüman’dır. Yani bu yıl içerisinde kaza idare meclisinin seçilmiş Gayrimüslim üyesi bulunmamaktadır. Gayrimüslim üyelerin hepsi “efendi”⁴⁰⁸ unvanını kullanırken, Müslüman üyelerin “efendi” ve “ağa” unvanlarını kullandıkları görülmektedir. Tabloda yer alan veriler ile ilgili önemli bir diğer husus da metropolit vekili olan Irakli Efendi’nin bazı yıllar kaza idare meclisinde tabi üyeler arasında⁴⁰⁹ yer alırken bazı yıllarda da seçilmiş üyeler arasında⁴¹⁰ bulunmasıdır.

Alaşehir kaza idare maclisinin seçilmiş üyelerinden Hakkı ve Hüseyin Efendiler 1’er yıl; Himmet Efendi, Mehmet Ağa, Eyüp ve Mehmet Efendiler 2’şer yıl; Hasan Ağa, Hüseyin Ağa ve Hacı Bekir Efendi 3’er yıl; Hacı Süleyman Efendi 4 yıl; Ahmet Efendi 8 yıl; Ahmet Nuri Efendi ile Hacı İzzet Efendiler ise 9’ar yıl meclis üyeliğinde bulunmuşlardır. Gayrimüslim üyelerde ise Pavlos Efendi 1 yıl, metropolit vekili Irakli Efendi, Nikolaki Efendi ve Payancı Yorgaki Efendi 2’şer yıl;

⁴⁰⁸ Efendi kelimesi, Rumca’dan lisanımıza girmiş bir kelime olup sahip, seyyid, çelebi, hoca, molla ve okumuş anlamlarına gelmektedir. Bkz. Abdurrahman Vefik, s.215.

⁴⁰⁹ SVA. 1296, s.118.; SVA. 1297, s.127.

⁴¹⁰ SVA. 1299, s.190.; SVA. 1300, s.186.

Küçük Irakli Efendi ve Yorgaki Sarandidi Efendiler 3'er yıl ; Kiryako Efendi 5 yıl; Yorgaki Efendi ise 6 yıl meclis üyeliği yapmışlardır.

Alaşehir kaza idare meclisine seçilen Müslüman üyeleri ait oldukları sosyal kökenleri farklı olmakla birlikte başlıca iki grup içerisinde değerlendirilebiliriz. Bu gruplardan birincisi, ağa ünvanıyla zikredilen ve yörenin ileri gelen ailelerinden olan nüfuzlu kimseleridir. Diğeri ise ilmiye sınıfı mensubu daha çok beldenin okumuş kimseleridir. Bunlardan kaza idare meclisine toplamda 9 yıl boyunca seçilmeyi başaran Hacı İzzet Efendi aynı zamanda Alaşehir'in önde gelen eşrafından olup 1895 yılında merkezi hükümet tarafından taltif edilmiştir.⁴¹¹ Yine aynı şekilde Hacı İzzet Efendi gibi meclis azalığına 9 yıl boyunca seçilen bir diğeri isim de Ahmet Nuri Efendidir. Ahmet Nuri Efendi, yine ilmiye sınıfı mensubu olup, kaza idare meclisi üyesi bulunan Eyüp Efendi ile birlikte yıllarca kaza maarif komisyonunun üyeliğini de yapmıştır.⁴¹² Ünvanı Mehmet Ağazade olan Ahmet Nuri Efendi, Alaşehir kazasının nüfuzlu isimlerinden biri olup idare meclisi azalığı için yapılan seçimde çoğunluğun desteğini almasına rağmen uzun süredir azalık görevini yerine getirmekte olduğundan dolayı onun yerine bu göreve seçimlerde ikinci gelen Hakkı Efendi tayin edilmiştir. Fakat Hakkı Efendi'nin bilinmeyen bir nedenden dolayı istifa etmesi üzerine Ahmet Nuri Bey, yeniden idare meclisi üyeliğine merkezi yönetim tarafından bir kez daha tayin edilince seçimlerin tekrarlanması istenmiştir.⁴¹³

İmparatorluk genelinde olduğu gibi Alaşehir örneğinde de idare meclisine üyeler çoğunlukla bölgenin vücut veya eşraf adı verilen önde gelen kimseleri arasından seçiliyordu. Yukarıdaki örneklere ek olarak Alaşehir idare meclisinde aza olarak görev yapan yörenin eşraf kökenli kişileri arasında Halil Zade Hüseyin Ağa'da yer almaktaydı. İdare Meclisinde 1887-1890 yılları arasında üye olarak bulunan Halil Zade Hüseyin Ağa, Aydın Vilayetinin teklifi sonucunda aşar gelirlerinin artırılmasında merkezi hazineye sağladığı katkılardan dolayı merkezi yönetim tarafından rütbe-i salise ile taltif edilmiştir.⁴¹⁴

Kaza idare meclisi üyeleri bölgelerindeki nüfuzlarını ve konumlarını kullanarak bazı hukuksuz davranışlarda da bulunabiliyorlardı. Alaşehir idare meclisinde 1903-1908 yılları arasında aza olarak görev yapan Yorgaki Sarandidi

⁴¹¹ BOA., DH.MKT. 371/75, 12 Za 1312/7 Mayıs 1895.

⁴¹² Bkz. Tablo 31: Alaşehir Maarif Komisyonunda Görevli Reis, Kâtip ve Azaların İsimleri

⁴¹³ BOA., DH.MKT. 2170/100.

⁴¹⁴ BOA., DH.MKT. 1669/45.

Efendi araziye haliye statüsündeki 120 dönüm boş toprağı 1906 yılında zapt ederek izinsiz bir şekilde bağ dikmesi üzerine şikâyet edilmişti.⁴¹⁵

B- Belediye Teşkilatı

1- Belediyeciliğın Tarihi Gelişimi

Doğru İslam şehrinde belediye nizamının temeli hisbe müessesesidir.⁴¹⁶ İyilikleri emredip, kötülüklerden vazgeçirmek amacıyla kurulan hisbe, Hz. Peygamber devrinden itibaren var olan bir kurum olup, Hz Ömer'in halifeliğı döneminde tam teşkilatlı bir yapı haline gelmiştir.⁴¹⁷ Osmanlılar, idari ve şer'i teşkilatlanmasında kendisinden önceki İslam devletlerini örnek aldığı gibi ihtisap taşkilatında da kendisine onları örnek almıştır. Bu nedenle kadı tayin edilen her yere bir de muhtesip tayin edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde bu görevi yerine getirenlere muhtesip, ihtisap ağası veya ihtisap emini denilmektedir.⁴¹⁸

Osmanlı Ülkesinde muhtesip, kadının belediye hizmetleriyle ilgilenen bir yardımcı konumundaydı. Bu bağlamda belediye zabıtası muhtesibin sorumluluğuna bırakıldığı gibi, bazı temel tüketim maddelerine narh koymak ve bunun uygulanmasına nezaret etmek de muhtesibin görevleri arasında yer almaktaydı.⁴¹⁹ Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesi klasik dönemde şehrin yönetiminden kadılar sorumlu tutulmaktaydılar. Şehir idaresinde mülki, adli ve beledi görevler tek elde toplanmış olup, birbirinden ayrılmamıştı. Kadı'nın ikametgâhı bir mahkeme binası olduğu gibi, aynı zamanda hükümet konağı ve belediye olarak ta hizmet vermekteydi. Bu anlamda kadı çok fonksiyonel bir görevli olup, şehrin yargı mercii olduğu kadar, vakıfların deneticisi, kolluk görevlilerinin amiri ve diğer beledi hizmetlerin yanı sıra çarşı ve pazarın teftişinden de sorumlu bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴²⁰

Tanzimat'tan hemen önceki süreçte idari alanda meydana gelen bozulma ve kötüye gidişten kadılık müessesesi de etkilenmiş ve kadınların sorumluluğı altındaki

⁴¹⁵ BOA., BEO. 2831/212323.

⁴¹⁶ İlber Ortaylı, DİA, "Belediye", Cilt: 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.398.

⁴¹⁷ Kazıcı, İslam Medeniyeti..., s.214., Ayrıca Hisbe teşkilatı hakkında yapılmış en kapsamlı çalışma için bkz. Aynı yazar, Osmanlılarda İhtisap Müessesesi, Kültür Basın Yayın Birliğı, İstanbul 1987

⁴¹⁸ Cin ve Akgündüz, s.283.

⁴¹⁹ Eryılmaz, s.200.

⁴²⁰ Ortaylı, Tanzimat'tan Sonra..., s.108.

bazı görevlerin ayan ve mütesellimlerin hâkimiyeti altına geçmesiyle de kadılar belediye hizmetlerini bile yerine getiremeyecek bir duruma gelmişlerdi. Bu gelişmeler üzerine 1826 yılında II. Mahmut döneminde öncelikli olarak beledi işleri yerine getirmek amacıyla merkezde ihtisap nezareti oluşturulurken, bu bakanlığa bağlı olarak eyaletlerde de ihtisap müdürlükleri tesis edilmiştir.⁴²¹ Fakat 1845 yılında polis teşkilatı, 1846 Yılında ise zaptiye müşiriyetinin kurulmasıyla birlikte, ihtisap nezaretine ait bazı görev ve yetkiler bu kurumlara geçmiş ve böylece bu nezaret sadece narh işleri ve esnaf teftişinden sorumlu bir idari birim haline gelmişti. Bu nedenle bu nezaret, ortadan kalkan geleneksel idari kurumların yerini alamamış ve kendisinden beklenen misyonu yerine getirememiştir.⁴²² 1850 tarihinde zaptiye nezaretine bağlanan ihtisap nezareti; 1854 yılına gelindiğinde ise tamamen ortadan kaldırılmıştır.⁴²³

19. yüzyılda başta şehirlerin imarı ve alt yapının oluşturulması olmak üzere; inşaat denetimi ve yangınlara karşı alınacak tedbirler gibi daha birçok konuda büyüyen şehirlerin yönetiminde aktif rol oynayacak bir teşkilata gereksinim duyulmaktaydı.⁴²⁴ Tanzimat Dönemi'nde Batı ile ilişkilerin ivme kazanması sonucunda İstanbul'a gelip giden Batılıların sayısındaki artış ve bu insanların Osmanlı Ülkesinde de Avrupa'daki örneklerinin benzeri bir belediye teşkilatının kurulmasını tavsiye etmeleri, modern anlamda belediyeciliğin başlamasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Batılıların böyle bir tavsiyede bulunmalarında, beledi hizmetlerin kadının kontrolünden alınarak başka kurumlara verilmesi sonucu temizlik, kanalizasyon, aydınlatma ve kaldırım gibi önemli işlerin sahipsiz kalarak yerine getirilememesi şüphesiz ki oldukça etkili olmuştur.⁴²⁵

Nitekim Kırım Savaşı sırasında Osmanlı devletinin müttefikleri olan İngiliz, Fransız ve İtalyan askerlerinin İstanbul'a gelmek suretiyle şehrin nüfusunu önemli sayılabilecek bir oranda artırmaları, başta sağlık ve ulaşım sorunları olmak üzere bir takım olumsuzluklara neden olmuştu. Bu gelişmeler karşısında savaşın başkentte yarattığı hareket ve karışıklığı bir düzene koymak için 13 Haziran 1854 tarihinde modern belediyeciliğin ilk örneği olarak kabul edilen İstanbul Şehremaneti

⁴²¹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinler IV: Şehremanetinin Kuruluşu ve Şehremaneti Nizamnamesi" Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 4, s.76.

⁴²² Osman Nuri Ergin, Mecelle-i Umur-u Belediye, Cilt: I, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1338 (1922), ss.302-340

⁴²³ Cin ve Akgündüz, s.284.

⁴²⁴ Ortaylı, s.399.

⁴²⁵ Eryılmaz, s.200.

kurulmuştur.⁴²⁶ Böylece ihtisap nezaretine son verilerek, beledi işler ve görevler başında “Şehremini” isminde bir görevlinin bulunduğu şehremaneti denilen kuruma geçmiştir.

Bununla birlikte şehremaneti uygulaması, Tanzimat’ın getirdiği kurumsal değişikliğin bir parçası olmasına rağmen ihtisap nezaretinden farklı bir etkinlik ortaya koyamadığı için kendisinden beklenen faydayı gösteremedi.⁴²⁷ Bunun üzerine hükümet daha önceki reform hareketlerinde olduğu gibi belediye konusunda da yabancılara danışmaya karar verdi. Bu amaçla içerisinde Avrupa görmüş Osmanlı vatandaşı Gayrimüslimlerle yabancıların yer aldığı “İntizam-ı Şehir Komisyonu (Comissiona Municipale)” adı verilen bir ihtisap komisyonu oluşturdu. Komisyon aldığı kararla İstanbul’un on dört belediye dairesine ayrılmasını ve Galata ile Beyoğlu semtlerinin de örnek daireler olarak düzenlenmesini önerdi.⁴²⁸

Komisyonun önerilerini dikkate alan hükümet, İstanbul’un tamamını kapsayan bir belediye teşkilatlanmasına aynı anda geçilemeyeceği gerçeğini göz önüne alarak hiç değilse yabancıların karşı karşıya kaldığı sorunları çözmek adına, özellikle onların yoğun olarak bulunduğu bir liman bölgesi olan Galata ve Beyoğlu’na modern beledi hizmetlerin götürülmesine karar verdi. Bu amaçla 1857 tarihinde Paris örneği dikkate alınarak şehremaneti teşkilatına yardımcı olmak üzere “ Altıncı Daire-i Belediye” adı altında yeni bir birim oluşturuldu.⁴²⁹ İkinci belediye teşkilatı demenin daha doğru olacağı bu idari birim daha çok kadastro ve bina işlerinden sorumlu tutuldu.⁴³⁰

1868 yılına gelindiğinde ise İstanbul’un tamamı Galata ve Beyoğlu örnekleri dikkate alınarak şehremanetin kontrolü altında on dört belediye dairesine ayrıldı.⁴³¹ Şehremaneti teşkilatı 1876 yılında ilk Osmanlı anayasası olan Kanun-u Esasi kapsamında yeniden düzenlenerek, belediye dairelerinin sayısı toplamda 20’ye çıkarıldı ve bu daireler yarı müstakil bir statüye getirildi.⁴³²

Osmanlı taşra şehirlerinde modern anlamda belediye teşkilatlanmasına ancak 1864 tarihli vilayet nizamnamesiyle başlanabilmiştir. Nizamname ile liva ve kaza merkezlerinde seçimli üyelerden müteşekkil bir belediye meclisinin kurulması

⁴²⁶ Ortaylı, Türkiye Teşkilat..., s.436.

⁴²⁷ Eryılmaz, s.202.

⁴²⁸ Eryılmaz, s.203.

⁴²⁹ Ortaylı, s.400.

⁴³⁰ Cin ve Akgündüz, s.285.

⁴³¹ Ortaylı, s.400.

⁴³² Ergin, Belediye..., ss.1459-1507.

öngörülmesine rağmen, pratikte görev ve çalışma düzeni açısından bu meclislerin bir tüzel kişiliklerinin olduğu bile tartışmalıydı.⁴³³

Bunun için gereksinim duyulan hukuki düzenlemeler ancak 1867 yılında yürürlüğe girebilmiştir. Hükümet 25 Temmuz 1867 tarihinde “Vilayatta Devair-i Belediye Meclislerinin Vezaif-i Umumiyesi Hakkında” başlığı altında 16 bendlik bir talimatname yayınlamak suretiyle belediye meclislerinin görev ve sorumluluklarını ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Talimatnameye göre cadde, sokak ve meydanların düzenlenmesi ile kaldırım, kanalizasyon ve su yollarının yapım ve onarımı belediye meclislerinin önde gelen görevleri arasında yer almaktaydı. Bunun yanı sıra her türlü ölçü ve tartı aletleri ile yangın tulumlarının kontrolü ve yangınları önlemeye yönelik tedbirler alma; geceleri sokakların aydınlatılması; yoksulların ihtiyaçlarının temin edilmesi ve halk sağlığının korunmasına yönelik tedbirlerin alınması gibi hizmetlerin yerine getirilmesi de belediyelere bırakılan görevler arasında bulunuyordu.⁴³⁴

İstanbul dışındaki taşra kentlerinde, batılı anlamda belediye örgütlenmesine ancak 1870 tarihinden sonra başlanılabilmektedir. 22 Ocak 1871 (29 Şevval 1287) tarihli “İdare-i Umumiye-i Vilayat Nizamnamesi” vilayet yönetimini yeniden ele almak suretiyle taşra belediyelerinin yasal temelini meydana getirmiştir.⁴³⁵ 1871 tarihli vilayet nizamnamesinin 7. faslı belediyelerle ilgili olup; vali, mutasarrıf ve kaymakamın bulunduğu her şehir ve kasabada birer belediye meclisinin oluşturulmasını öngörüyordu. Bu meclis bir başkan, bir başkan yardımcısı ve 6 üyeden oluşmakta olup, mühendis ve memleket tabibi de meclisin doğal üyeleri arasında yer alıyordu. Meclis başkanı memurlar arasından seçilecek fakat mutasarrıfın tayini ve valinin onayı ile görevine başlayabilecekti. Başkan ve üyeler görevlerini fahri olarak yapacaklardı. Meclis haftada iki gün toplanacak ve toplantı yeter sayısı için üyelerin üçte birinin hazır bulunması gerekecekti.⁴³⁶ Herhangi bir konuda oylama yapıldığı zaman, eşitlik yaşanması durumunda meclis başkanının kullanacağı oy soucun belirlenmesinde etkili olacaktı.⁴³⁷

⁴³³ Ortaylı, Türkiye Teşkilat..., s.438.

⁴³⁴ Bu talimatnamenin transkripsiyonu için bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 4, Ekim 1998, ss.133-139.

⁴³⁵ Eryılmaz, s.212.

⁴³⁶ Eryılmaz, ss.212-213.

⁴³⁷ 22 Ocak 1871 tarihli “İdare-i Umumiye-i Viayet Nizamnamesi” 120, 122, 123. Maddeleri bkz. Seyitdanlıoğlu, A.g.m., ss.133-139.

25 Temmuz 1867 tarihli “ Vilayatta Devair-i Belediye Meclislerinin Vezaif-i Umumiyesi hakkında” ki talimatla belirlenen belediye meclisinin görevleri, 1871 Vilayet Nizamnamesinde de hemen hemen aynen yer aldı. Nizamnamenin 124. maddesi belediye meclislerinin görevlerini şöyle belirlemiştir: yol-kaldırım yapım ve onarımı; iskele, meydan ve mesire yerlerinin tesisi; kentin düzen ve temizliğinin sağlanması; su yollarının bakımı; imar; ölçü ve tartı aletlerinin denetimi; ulaşımı kolaylaştırmak için gerekli önlemleri almak; yangın tulumlarının bakımını yapmak ve ücretleri dengelemek. Ayrıca meclis, konulan yasaklara uymayanlara para cezası da verebilecekti.⁴³⁸

Ancak nizamnamenin hükümleri istenilen şekilde ve amaçlandığı üzere uygulanamadı. Bu tarihlerde İstanbul belediyesinin bile bir varlık gösteremediği göz önüne alındığında, belediyelerin taşrada, nizamnamenin hedeflediği şekilde teşkilatlandığını ve hizmet yürüttüğünü söylemek mümkün olmamaktadır. Osmanlı Devleti 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-u Esasi’yi ilan etmiş ve böylece imparatorluğun ilk yazılı anayasası yürürlüğe girmiştir. Anayasasının 112. Maddesi belediyelerin seçimle işbaşına gelen meclisler tarafından yönetileceğini, üyelerin seçimlerinin nasıl olacağını ve belediyelerin görevlerinin hangi konuları kapsadığının bir kanunla belirleneceğini öngörüyordu. Meclis-i Mebusanın açılış konuşmasında 2.Abdülhamid meclisten belediye kanununun ivedilikle hazırlanmasını talep etmiş ve bunun neticesinde de 5 Ekim 1877 (27 Ramazan 1294) tarihinde “Dersaadet ve Vilayetler Belediye Kanunu” yürürlüğe girmiştir.⁴³⁹ Belediye teşkilatının imparatorluk genelindeki şehir ve kasabalarda yaygın bir şekilde kurulması bu kanunla gerçekleşmiştir ve söz konusu kanun 1930 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.⁴⁴⁰ Bu kanunla birlikte Osmanlı ülkesinde yer alan belediyeler, idari bir varlık olmaktan ziyade hükmi bir şahsiyet kazanmışlardır.⁴⁴¹

⁴³⁸ Düstur, 1289, 1. Tertip, Cilt I, s.629.

⁴³⁹ Eryılmaz, s.213.

⁴⁴⁰ Eryılmaz, s.213.

⁴⁴¹ Ortaylı, Türkiye Teşkilat..., s.400.

2- ALAŞEHİR BELEDİYESİ

Alaşehir’de belediye örgütlenmesinin ilk kez ne zaman gerçekleştiğini tespit etmek mümkün olmamıştır. Aydın Vilayetinin ilk salnamesi 1296/1878 yılına aittir. Arşiv belgelerinde Alaşehir Belediyesiyle ilgili daha önceki tarihlere ait bir bilgiye rastlanmadığı için tespit edilebilen ilk belediye reisi ve belediye meclisinin belirlendiği tarih olarak 1878 yılını kabul etmekteyiz.

5 Ekim 1877 tarihli “Dersaadet ve Vilayetler Belediye Kanunu” na göre belediye adı verilen yapı bir başkan ve belediye meclisinden ibaret olup, meclis üyeleri, kent veya kasabanın nüfus büyüklüğüne göre 6 ile 12 kişi arasında değişen bir sayıda olacak ve 4 yıllığına seçileceklerdi. Reis ise bu üyeler arasından ve merkezi hükümet tarafından seçilip tayin edilecekti.⁴⁴² Alaşehir Kazasında belediye reisinin seçimi, belediye meclis üyelerinin arasından yapılarak bu kurala uyulmuştur.⁴⁴³

1878 tarihinde Alaşehir kazasının belediye meclisi bir başkan ve beş üye olmak üzere toplamda altı kişiden oluşmaktadır. Bu altı kişinin dördü Müslüman iki tanesi de Gayrimüslim üyelerden oluşmaktaydı. Üyeler iki yılda bir yapılan seçimlerle değişmekte olup, meclis üyelerinin üçte birinin hazır bulunmasıyla toplanmaktaydı. Belediye meclis üyelerinin seçiminde aranılan şartlar arasında; Osmanlı tebaasından olmak, 25 yaşını tamamlamak, seçim yapılan kasabada oturuyor olmak ve senelik en az 50 kuruş vergi vermek, ayrıca Türkçe bilmek gibi hususlar yer alıyordu.⁴⁴⁴

1878 yılı itibariyle Alaşehir belediye meclisi; Reis: Mehmet Ağa; Müslüman üyeler: Hacı Mustafa, Mehmet ve Mahir Efendiler ile Gayrimüslim üyeler Vasilaki ve Nikolaki Efendilerden oluşmaktaydı. Ayrıca bir kâtip, bir sandık emini, bir tabip ve bir de komiser belediye meclisinde yer almaktaydılar.⁴⁴⁵ Bir yıl sonraki salnamede ise Alaşehir belediye meclisinde bir Müslüman, bir de Gayrimüslim olmak üzere toplamda iki üyenin var olduğu dikkatleri çekmektedir. Meclis üyeleri dışında diğer

⁴⁴² Ortaylı, s.440.

⁴⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yıllara Göre Alaşehir’de Görev Yapan Belediye Reislerini gösterir tablo (Tablo 4) ile Alaşehir’de Tespit Edilebilen Belediye Meclisi Üyeleri ve Görev Yaptığı Yılları gösterir tablo (Tablo 5)

⁴⁴⁴ Ortaylı, s.440.; Düstur, 1290, Cüz-ü Rabi’, İstanbul,1295, s.541.

⁴⁴⁵ SVA. 1296, s.118.

görevliler ve belediye polisi bu yılda görevlerini sürdürmüşlerdir.⁴⁴⁶ Alaşehir belediye meclisinde her ne kadar bazı yıllarda iki, bazı yıllarda da üç veya dört üye yer almış olsa da meclis azalarının sayısı genellikle beş ila altı kişiden oluşmaktaydı.⁴⁴⁷ 1908 yılında da Alaşehir Belediye Meclisi, yapısını aynen koruyarak devam ettirmiştir. 1908 yılı itibariyle Alaşehir Belediye Meclisi; Reis: Ömer Ağa; Müslüman üyeler: Eyüp, Hasan ve Ahmet Nadir Efendiler ile Gayri müslim üyeler İstavri ve Nikolaki efendilerden oluşmaktaydı. Komiser hariç diğer görevliler ise varlığını aynen devam ettirmişlerdir.⁴⁴⁸

1878-1908 yılları arasında Alaşehir kazasının belediye meclisinde yer alan Müslüman ve Gayrimüslim üyeleri incelediğimizde bunların sadece 1885, 1886, 1890, 1894, 1895 ve 1896 senelerinde eşit sayılarla belediye meclisinde görev yaptıklarını görmekteyiz. fakat belirtilen yılların dışındaki diğer yıllarda ise genellikle Müslüman üyelerin Gayrimüslim üyelere oranla sayılarının daha çok olduğu görülmektedir. Müslüman azalardan Hacı Mustafa Ağa belirli aralıklarla 6 yıl, Hacı Ali Ağa kesintisiz olarak 6 yıl, Mehmet Efendi belirli sürelerle 8 yıl, Ethem Bey ise aralıksız olarak 11 yıl meclis üyeliği görevinde bulunurken, Gayrimüslim üyelere Angel Efendi kesintili olarak toplamda 6 yıl, Hacı Vasil Efendi kesintisiz olarak 9 yıl, Nikolaki Efendi ise aralıklı olarak toplamda 11 yıl boyunca belediye azalığı görevinde bulunmuşlardır.⁴⁴⁹

Aydın Vilayeti salnamelerinden Alaşehir belediye başkanlarının ve üyelerinin kimler olduğunu ve kaç yıl görev yaptıklarını tespit etmek mümkün olmaktadır. Aşağıdaki tabloda 1296/1878 yılından 1326/1908 yılına kadar olan süreçte Alaşehir kazasında görev yapan belediye başkanları ve üyelerinin isimleri ile görev yaptıkları yıllar verilmiştir.

⁴⁴⁶ SVA. 1297, s.127.

⁴⁴⁷ Bkz. Tablo:5, Alaşehir’de tespit edilebilen belediye meclisi üyeleri ve görev yaptığı yılları gösterir tablo

⁴⁴⁸ SVA. 1326, s.610.

⁴⁴⁹ Bkz. Tablo:5, Alaşehir’de tespit edilebilen belediye meclisi üyeleri ve görev yaptığı yılları gösterir tablo

Tablo 4: Yıllara Göre Alaşehir’de Görev Yapan Belediye Reisleri⁴⁵⁰

Belediye Başkanları	Görev Yaptığı Yıllar
Mehmet Ağa	1878-1881
Hacı Mustafa Efendi	1881-1884
Mehmet Sadık Efendi	1884-1886
Hacı Bekir Efendi	1886-1887
Hacı Mehmet Efendi	1887-1890
Hacı Mustafa Efendi	1890-1895
Eyüp Efendi	1895-1899
Hacı Mustafa Efendi	1899-1901
Eyüp Efendi	1901-1905
Hacı Ahmet Efendi	1905-1907
Ömer Efendi	1908

Yukarıda da ifade edildiği üzere belediye başkanları ayan-eşraf gibi kazanın önde gelenleri arasından mutasarrıfın tayin etmesi ve valinin de onaylaması ile görevlerine başlayacaklar fakat yaptıkları bu iş karşılığında kendilerine herhangi bir ücret ödenmeyecekti. Aydın Vilayeti Salnamelerinden edindiğimiz bilgilere göre, 1878-1908 tarihleri arasında Alaşehir’de belediye reisi olarak görev yapan kimselerin hepsi de merkezi hükümet tarafından belediye meclisinin Müslüman üyeleri arasından seçilmişlerdir. Alaşehir kazasında gayrimüslimler belediye meclisinde aza olarak yer alırken, belediye başkanlığı görevinde bulunmamışlardır.

Alaşehir’de görev yapan belediye başkanlarından sadece bir tanesi “ağa” ünvanını kullanırken diğerleri “efendi” ünvanını kullanmaktadırlar. Aynı zamanda tespit edilebilen 11 belediye başkanından 6 tanesi “hacı” lakabına sahiptir. Bu durumda nizamnameye uyulduğu ve belediye reislerinin eşraftan seçildiği anlaşılmaktadır. Hacı Bekir Efendi gibi sadece 1 sene belediye başkanlığında bulunanlar olduğu gibi, iki veya üç sene süre ile görev yapanlar da vardı. Bunların dışında Eyüp Efendi gibi 9 yıl veya Hacı Mustafa Efendi gibi toplamda 10 yıl boyunca bu görevi yerine getirenler de bulunmaktaydı.⁴⁵¹

İncelediğimiz dönem içerisinde Alaşehir’de görev yapan belediye reisleri, belediye meclisine riyaset etmelerinin yanı sıra aynı zamanda çeşitli komisyon ve

⁴⁵⁰ İsimler ve tarihler ilgili A.V.S.’den alınmıştır.

⁴⁵¹ Bkz. Tablo 4: Yıllara göre Alaşehir’de görev yapan belediye reislerini gösterir tablo

kuruluşların başkanlıklarını da yerine getiriyorlardı. 1879 yılında Belediye Başkanlığında bulunan Mehmet Ağa, Muhacirin Komisyonunun⁴⁵²; 1881 tarihinde başkanlık görevini yerine getiren Hacı Mustafa Efendi ise Nafia, Maarif ve Tahrir Emlak Komisyonlarının başkanlığı görevlerini de yürütmektedirler.⁴⁵³

Bu durumun daha sonraki yıllarda da değişmeyerek devam ettiğini görmekteyiz. Örneğin 1899 yılında ikinci kez belediye başkanı olan Hacı Mustafa Efendi, Evkaf Komisyonu Başkanlığı, Ticaret ve Ziraat Odası Başkanlığı ve kaymakamın riyasetinde toplanan Nafia Komisyonunun azalığı gibi görevleri de yerine getirmekteydi.⁴⁵⁴ Aynı şekilde 1905 yılında Alaşehir Belediye Başkanlığı görevini ifa eden Hacı Ahmet Efendi ile 1908 yılında bu görevde bulunan Ömer Efendiler ise aynı zamanda Ziraat Bankası Başkanlığı görevini de yürütmektedirler.⁴⁵⁵

Alaşehir'de görev yapan belediye reislerinin, riyasetleri sona erdikten sonra da kazadaki resmi komisyon ve kuruluşlarda başkan olarak bulduklarını görmekteyiz. Alaşehir kazasında en uzun süreli belediye başkanlığı yapan Hacı Mustafa Efendi bu durumun örneğini oluşturmakta olup, 1897 yılında Eyüp Efendinin belediye başkanlığı döneminde, hem Evkaf Komisyonu başkanlığı hem de Ticaret ve Ziraat Odası başkanlığı görevlerini yerine getirmeye devam etmiştir.⁴⁵⁶

Belediye başkanları içerisinde görevlerini yerine yaparken uygunsuz davranışlarda bulunanlar da oluyordu. 1901-1905 yılları arasında maarif komisyonu başkanı olarak⁴⁵⁷, 1908 yılında ise Alaşehir Belediyesinde meclis üyesi olarak⁴⁵⁸ görev yapan Ahmet Nadir Efendi, daha sonraki süreçte Alaşehir kazasına belediye başkanı olmuş fakat yolsuzluğu görüldüğünden dolayı 1915 yılında görevinden alınmıştır.⁴⁵⁹

⁴⁵² SVA. 1297, s.128.

⁴⁵³ SVA. 1299, ss.192-193.

⁴⁵⁴ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1317, Vilayet Basımevi, İzmir, s.359.

⁴⁵⁵ SVA. 1323, s.299.; SVA. 1326, s.610.

⁴⁵⁶ SVA. 1315, ss.419-420.

⁴⁵⁷ Bkz. Tablo 31: Alaşehir maarif komisyonunda görevli reis, kâtip ve azaların isimleri

⁴⁵⁸ Bkz. Tablo 5: Alaşehir'de tespit edilebilen belediye meclisi üyeleri ve görev yaptığı yılları gösterir tablo

⁴⁵⁹ BOA., DH.UMVM. 131/98, 29 Ş1333/12 Temmuz 1915.

Tablo 5: Alaşehir’de Tespit Edilebilen Belediye Meclisi Üyeleri ve Görev Yaptığı Yıllar⁴⁶⁰

Yıl	Müslüman Üyeler	Gayrimüslim Üyeler
1296/1878	Hacı Mustafa Efendi Mehmet Efendi Mahir Efendi	Vasilaki Efendi Nicolaki Efendi
1297/1879 1298/1880	Hacı Mustafa Efendi Hacı Mehmet Efendi	Vasilaki Efendi Nicolaki Efendi Dimidi Efendi
1299/1881 1300/1882	Mehmet Efendi Hacı Bekir Efendi	Nicolaki Efendi Angeli Efendi Hacı Vasil Efendi
1301/1883	Hacı Bekir Efendi Mehmet Efendi Hakkı Efendi	Angeli Efendi Hacı Vasil Efendi
1302/1884	Hacı Mehmet Ağa Necip Efendi Hakkı Efendi	Nicolaki Efendi Kiryako Efendi Hacı Vasil Efendi
1303/1885	Hacı Mehmet Ağa Ethem Bey Hacı Hüseyin Efendi	Nicolaki Efendi Hacı Vasil Efendi Nicolaki Efendi
1304/1886	Hacı Mehmet Ağa Ethem Bey Hacı İzzet Efendi	Nicolaki Efendi Nicolaki Efendi Hacı Vasil Efendi
1305/1887 1306/1888	Hacı Mustafa Efendi Ethem Bey Hacı Himmet Ağa	Nicolaki Efendi Hacı Vasil Efendi
1308/1890	Edhem bey Mehmet Efendi Hacı Ali Ağa	Anekli Efendi Kiryako Efendi Hacı Vasil Efendi
1311/ 1893	Ethem Bey Mehmet Efendi Hacı Ali Ağa	Hacı Vasil Efendi
1312/1894 1314/1896	Ethem Bey Mehmet Efendi	Hezan Oğlu Manolaki Efendi Nicolaki Efendi

⁴⁶⁰ İsimler ve tarihler belirtilen yıllara ait Aydın Vilayeti Salnamelerinden alınmıştır.

	Hacı Ali Ağa	
1315/1897	Ethem Bey Hüseyin Efendi Hacı Ali Ağa	Angeli Efendi Manolaki Efendi
1316/1898	Ethem Bey Hacı Himmet Ağa Hacı Mustafa	Angeli Efendi Manolaki Efendi
1317/1899	Süleyman Efendi Hüseyin Efendi M.Ali Efendi	Angeli Efendi Manolaki Efendi
1319/1901	Hacı Ahmet Efendi Ömer Efendi Galip Efendi	Hacı Panayot Efendi* Dimesti Efendi
1320/1902	Hacı Ahmet Efendi Ömer Efendi Galip Efendi	Hacı Panayot Efendi Dimiti Efendi
1321/1903	Hacı Ahmet Efendi Ömer Efendi Galip Efendi	Hacı Panayot Efendi Dimesti Efendi
1323/1905	Mustafa Efendi Ömer Efendi Galip Efendi	Hacı Panayot Efendi Hacı Kastı Efendi
1326/1908	Eyüp Efendi Hasan Efendi Ahmet Nadir Efendi	İstavri Efendi Nicolaki Efendi

3- Belediye Teşkilatındaki Diğer Görevliler

1877 yılında yürürlüğe giren “Dersaadet ve Vilayetler Belediye Kanunu” tabip, baytar ve mühendisin de belediye meclisinde müşavir statüsünde görev yapmasını öngörmekteydi.⁴⁶¹ Bu mühendis ve mimarlar görev yaptıkları yerleşim beldesinin sınırları içerisinde yer alan ve belediye tarafından inşa edilecek olan binaların masraflarını tespit edecekler ve buldukları bölgedeki binaların yapım işlerini kontrol edeceklerdi.⁴⁶²

⁴⁶¹ Ortaylı, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e..., s.174.

⁴⁶² Mehmet Seyitdanlıoğlu, Bir Belge: Yerel Yönetim Metinleri I, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi. Cilt: 4, Sayı: 6, Ankara 1995, s.85.

Nizamname hükümleri gereği Alaşehir belediye meclisinde mühendis bulunmamakla beraber 1879 yılından itibaren mimarın yer almaya başladığını görmekteyiz.⁴⁶³ Mimarlardan Cabir Ağa 1879-1882 yılları arasında, Yorgi Ağa ise 1883-1884 yılları arasında belediye meclisinde görev yapmışlardır. Yukarıda adı geçen görevlilerin dışında 1890 yılından itibaren gazhane memurunun da Alaşehir belediye meclisinde bulunmaya başladığını söyleyebiliriz.⁴⁶⁴ Vilayet salnamelerinde gazhane memuru olarak sadece Mehmet Efendi'nin ismi geçmekte olup o da 1890⁴⁶⁵-1895⁴⁶⁶ yılları arasında görev yapmıştır. 1895 yılından sonra ise belediye meclisinde gazhane memuruna rastlanılmamaktadır.

Tablo 6: Yıllara Göre Alaşehir Belediyesi'nde Görev Alan Mimarlar⁴⁶⁷

Mimar	Görev Yaptığı Yıllar
Cabir Ağa	1879 – 1882
Yorgi Ağa	1883 – 1884

Tablo 7: Yıllara Göre Alaşehir Belediyesi'nde Görev Yapan Gazhane Memurları⁴⁶⁸

Gazhane Memuru	Görev Yaptığı Yıllar
Mehmet Efendi	1890 – 1895

Nizamname kararları doğrultusunda Alaşehir belediye meclisi bünyesinde sandık emini de yer almaktaydı. Sandık eminlerinin görev süreleri en fazla iki yıl olup, iki yılda bir yer değiştirmeleri gerekiyordu.⁴⁶⁹ Ancak aşağıdaki tablo incelendiğinde Alaşehir belediye meclisine sandık emini seçilirken nizamname hükümlerine göre hareket edilmediği anlaşılmaktadır. Örneğin Bektaş Efendi, 1881-1885 yılları arasında sandık emini olarak 5 yıl boyunca görev yaparken, Ahmet Efendi ise 1889-1893 yılları arasında 4 yıl sandık eminliği görevinde bulunmuştur.⁴⁷⁰ Ayrıca belediye meclisinde 1885-1889 yılları arasında sandık emini tayin edilmediği

⁴⁶³ SVA. 1297, s.127.

⁴⁶⁴ SVA. 1308, s.139.

⁴⁶⁵ A.g.s., s.139.

⁴⁶⁶ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1313, Vilayet Basımevi, İzmir, s.399.

⁴⁶⁷ İsimler ve tarihler ilgili A.V.S.'den alınmıştır.

⁴⁶⁸ İsimler ve tarihler ilgili A.V.S.'den alınmıştır.

⁴⁶⁹ Düstur, 1290, Cüz'ü Rabi', İstanbul, 1295, s.540.

⁴⁷⁰ Bkz. Tablo 8: Alaşehir Belediye Meclisinde Görev Yapan Sandık Eminleri

anlaşılmaktadır. 1889-1893 ve 1897-1901 yılları arasında ise belediye meclisinde katiplik görevinde bulunan kişinin aynı zamanda sandık emniyeti görevini de yerine getirdiği anlaşılmaktadır.⁴⁷¹ Sandık emniyeti, kefalet-i muteberegöre görev yapar, belediyeye ait gelirleri toplar, reis tarafından evrak üzerine “verile” yazılmadıkça ve katip tarafından imzalanmadıkça sandıktan para harcayamazdı.⁴⁷² Sandık emniyeti bu görevlerini meccanen yani yaptıkları iş karşılığında para almadan yerine getireceklerdi.⁴⁷³

Tablo 8: Alaşehir Belediye Meclisinde Görev Yapan Sandık Emniyeti⁴⁷⁴

Sandık Emniyeti	Görev Yaptığı Yıllar
Salih Efendi	1878-1880
Bektaş Efendi	1881-1885
1885-1888	Münhal (Boş)
Ahmet efendi	1889-1893
Mehmet Efendi	1894-1895
Halil Efendi	1896-1898
Ali Efendi	1899-1901
Halil Efendi	1901-1902
Hayrettin Efendi	1902-1903
Osman Efendi	1903-1906
Mustafa Efendi	1908

Sandık emniyetinin dışında Alaşehir Belediyesi’nde görevli memurlardan bir diğeri de kâtiplerdi. Bizzat belediye meclisleri tarafından tayin edilecek olan kâtipler; vergilerle ilgili senetleri deftere kaydetmek, senet, ilan ve ihbarları kayıt altına almak ve belediyeye ait defterleri düzenli bir şekilde işlemek gibi görevleri yerine getireceklerdi. Yaptıkları bu işler karşılığında da kendilerine maaş verilecekti.⁴⁷⁵

⁴⁷¹ Bkz. Belirtilen yıllardaki Aydın Vilayeti Salnameleri

⁴⁷² Gökmen, Tanzimat’tan..., s.31.

⁴⁷³ Seyitdanlıoğlu, Yerel Yönetim Metinleri I..., 23. Bend

⁴⁷⁴ İsimler ve tarihleri ilgili A.V.S.’den alınmıştır.

⁴⁷⁵ Seyitdanlıoğlu, s.93.

Tablo 9: Yıllara Göre Alaşehir Belediyesinde Görev Yapan Kâtipler⁴⁷⁶

Alaşehir Belediye Meclisinde Görev Yapan Kâtipler	Görev Yaptığı Yıllar
Ali Efendi	1878-1879
Osman Nuri Efendi	1879-1884
Ahmet Efendi	1885-1895
1896-1897	Münhal (Boş)
Ahmet Efendi	1897-1901
1902-1905	Münhal (Boş)
Raşit Efendi	1905
Hasan Efendi	1908

Yukarıdaki tabloda Alaşehir belediyesinde görev yapan kâtiplerin isimleri ve görev yaptıkları yıllar görülmektedir. 30 yıllık süre içerisinde görev yapan kâtip sayısı altıdır. Belediyede Ali Efendi gibi sadece bir yıllığına bu görevi yerine getirenler olduğu gibi uzun yıllar boyunca bu görevde bulunanlar da vardı. Bunlar içerisinde en fazla görev yapan kâtip ise Ahmet Efendi'dir. Ahmet Efendi ilk kez 1885-1895 yılları arasında daha sonra ise 1897-1901 yılları arasında olmak üzere toplamda 16 yıl kâtiplik görevinde bulunmuştur. Bununla birlikte Alaşehir Belediyesi'nde her yıl kâtibin bulunmadığı ve 1896 yılı ile 1902-1905 yılları arasında bu kadronun boş olduğu gözlemlenmektedir.

Belediyelerin, bünyelerinde bir mühendis ile "memleket tabibi" veya "belediye tabibi" adı verilen bir doktor bulundurmaları esastır.⁴⁷⁷

Tablo 10: Yıllara Göre Alaşehir Belediyesinde Görev Yapan Tabipler⁴⁷⁸

Alaşehir Belediyesinde Görev Yapan Tabipler	Görev Yaptığı Yıllar
Nikolaki Efendi	1878-1879
Nikola Mihayeko Efendi	1879-1880
Nikola	1880-1881
Mihalo Petraki Efendi	1881-1882
Latis Efendi	1883-1884
Mehmet Efendi	1884-1887
Şükrü Efendi	1888-1889

⁴⁷⁶ İsimler ve tarihler ilgili A.V.S.'den alınmıştır.

⁴⁷⁷ Gökmen, Tanzimat'tan..., s.52.

⁴⁷⁸ İsimler ve tarihler ilgili A.V.S.'den alınmıştır.

Cemal Efendi	1890-1892
Mehmet Efendi	1893-1901
Panayotaki Efendi	1902-1905
Ali Rıza Efendi	1908

Vilayet salnamelerinden edindiğimiz bilgilere göre 1878-1908 yılları arasında Alaşehir Belediyesi'nde her sene bir belediye tabibinin görev yaptığı görülmektedir. Bu nedenle Alaşehir, tabip bakımından birçok bölgeye göre oldukça şanslı bir yerleşim merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablodan da anlaşılacağı üzere Alaşehir'de görev yapan tabiplerin önemli bir kısmı Gayrimüslimlerden oluşmaktadır. 1878-1884 yılları arasında Alaşehir kazasında bulunan belediye tabiplerinin tamamı Gayrimüslim iken, 1884 tarihinden itibaren onların yerini Müslüman tabipler almaya başlayacaklar ve Panayotaki Efendinin ortalama 4 yıl süren görevi hariç 1908 yılına kadar bu görevi Müslüman tabipler yerine getireceklerdir. Bunlar içerisinde en uzun süreli görev yapan kişi, yaklaşık 9 yıl süreyle bu görevi yerine getiren Mehmet Efendidir.

Alaşehir'de görev yapan tabiplerin oldukça başarılı çalışmalar gerçekleştirdiği de anlaşılmaktadır. Bu konuda iki isim dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi 1893-1901 yılları arasında Alaşehir'de Belediye Tabibi olarak görev yapan Mehmet Efendi'dir. Mehmet Efendi'nin yapmış olduğu güzel hizmetlerden dolayı ödüllendirilmesi istenmiş⁴⁷⁹, bunun sonucunda da terfi verilmesi için padişah tarafından bir irade çıkarılmıştır.⁴⁸⁰ Yine Alaşehir belediye tabibi Panayotaki Efendi'nin güzel hizmetlerinden dolayı taltifi istenmiş⁴⁸¹ Mecidi nişanı ile ödüllendirilmiştir.⁴⁸²

4- Belediye Teşkilatı Kurulmasının Alaşehir'e Katkıları

İncelediğimiz dönem içerisinde belediyeler daha çok imar denetimi, temizlikle ilgili işlerin yerine getirilmesi, kentlerin iktisadi hayatının tanzim edilmesi ve beledi kolluk gibi geleneksel görevlerini yerine getirirken yol, kaldırım,

⁴⁷⁹ BOA., DH.MKT 1382/59.

⁴⁸⁰ BOA., İ.DH. 1045/82140; BOA., DH.MKT 1450/99.

⁴⁸¹ BOA., DH.MKT 780/28.

⁴⁸² BOA., DH.MKT. 912/42.

kanalizasyon gibi altyapı hizmetlerinin yapım ve bakımıyla ilgili istenilen şekilde faaliyet gösterememişlerdir.⁴⁸³

Alaşehir Belediyesinin yapmış olduğu hizmetlerle ilgili olarak 1893 yılı Aydın Vilayeti salnamesinde bazı bilgiler yer almaktadır. İlgili salnamede 1893 yılı itibariyle Alaşehir Belediyesinin debbağhane lağımı ve silahhane inşası gibi bir takım hizmetlerle uğraştığı ve bu nedenle zikredilen senede sokak açılması ve kaldırım gibi hizmetlerin gerçekleştirilemediği belirtilmektedir.⁴⁸⁴

Alaşehir dericilik sanatının oldukça yaygın olduğu bir yerleşim merkeziydi.⁴⁸⁵ Evliya Çelebi, şehre beş kapıdan girildiğini, bu kapılardan birinin de tabakhane kapısı olduğunu belirtmektedir.⁴⁸⁶ Yaklaşık 60 adet civarındaki debbağhanenin kaza merkezinde bulunması ve bunların pisliklerini ve kötü kokulu sularını şehirden geçirmeleri halk sağlığını tehdit etmekteydi. 1871 tarihli vilayet nizamnamesi belediyelere, kentin düzen ve temizliğinin sağlanması ve halk sağlığının korunması gibi esasen geleneksel olan oldukça önemli görevler yüklemekteydi.

Alaşehir Belediyesi'nin 1893 yılında öncelikli olarak debbağhane lağımıyla ilgili çalışmalar yapmasının nedenini mevcut şartlarda aramak gerekmektedir. Fakat bu çalışmalar geçici tedbirler olup kalıcı çözümler getirememiştir. Bu nedenle merkezi yönetim, Kasım 1916 tarihinde halk sağlığını dikkate alarak Alaşehir kazasında bulunan 60 adet debbağhanenin yıkılmak suretiyle şehir dışına çıkarılmasını Aydın Vilayetine tebliğ etmiştir.⁴⁸⁷ Alaşehir Belediyesinin halk sağlığıyla yakından ilgilendiğini gösteren bir diğer gelişme de 1902 yılında yaşanmıştır. Zira bu tarihte Sarısu Mahallesinde inşa edilen Memleket Hastanesinin giderlerinin karşılanmasında ve varlığını sürdürmesinde sadece halkın yardımları değil belediyenin sınırlı imkânları da etkili olmuştur.⁴⁸⁸

Aydın Vilayetinin 1893 tarihli salnamesindeki ifadelerden anlaşıldığına göre sokak açmak ve kaldırım yapmak gibi işler Alaşehir Belediyesinin mutad görevleri

⁴⁸³ Musa Çadıcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, TTK. Yayını, Ankara 1997, s.278.

⁴⁸⁴ SVA. 1311, s.260. 1311 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesinde İmarat-ı Belediye başlığı altında; "Bu sene debbağhane lağımıyla müceddeden silahhane inşa edilmekte olduğu cihetle sokak açılıp, kaldırım yapılamamıştır". İfadeleri yer almaktadır.

⁴⁸⁵ İbrahim Gökçen, 16. ve 17 yüzyıllarda Manisa'dan başka Kayacık, Akhisar ve Alaşehir'de de deri sanatlarının oldukça ileri olduğunu ve tabaklarının meşhur olduğunu belirtmektedir. Dericilik, Alaşehir kazasında, 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla kadar olan süreçte öneminden bir şey kaybetmeyerek canlılığını devam ettirmeyi başarmıştır. Bkz. İbrahim Gökçen, Deri Sanatları..., s.10.

⁴⁸⁶ Akıncı, s.8.

⁴⁸⁷ BOA., DH.UMVM. 104/18, 03 S 1335/29 Kasım 1916.

⁴⁸⁸ Akıncı, s.111.

arasında yer almaktadır. Ancak belediye gelirlerinin imparatorluk genelinde olduğu gibi Alaşehir kazasında da yeterli olmaması, maddi yardım için sıklıkla merkezi hükümete başvurulmak zorunda kalınması ve bu taleplere çoğunlukla cevap alınamaması gibi faktörler, bu gibi hizmetlerde belediyenin bir varlık gösterememesine veya daha iyimser bir yaklaşımla gecikmelere neden olmaktadır. Zira hizmetlerin aksamadan yürütülebilmesi için belediyenin sahip olduğu gelirlerin yeterli olması gerekiyordu.

Kısıtlı imkânlarla ve gelirinin azlığına rağmen Alaşehir belediyesinin oldukça önemli hizmetleri yerine getirdiğini görmekteyiz. Bu hizmetlerden birisi de aydınlatmadır. 1890'lı yıllarda Alaşehir'e gelen Vital Cuinet, şehrin ana sokaklarının yeterince geniş olduğunu ve petrol ile aydınlatıldığını kaydetmektedir.⁴⁸⁹ Alaşehir'in tam olarak hangi tarihten itibaren gazla aydınlatılmaya başladığıyla ilgili bir bilgiye ise sahip değiliz. 1890 tarihli vilayet salnamesinde Alaşehir belediyesinin senelik gelirinin az olmasına rağmen 161 adet fener ile şehrin aydınlatıldığı belirtilmektedir.⁴⁹⁰ Yine aynı salnamede ilk kez gazhane memurundan bahsedilmekte ve 1890-95 yılları arasında bu görevi yerine getiren memur olarak Mehmet Efendi'nin ismi geçmektedir.⁴⁹¹ Bu durumda 1890 yılını başlangıç olarak kabul etmek bile bunun oldukça geç bir tarih olduğunu söyleyebiliriz. Zira İzmir 1874'den itibaren gazla aydınlatılmaya başlanmıştır.⁴⁹²

Yıllara göre Alaşehir Belediyesinin elde ettiği gelirler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

⁴⁸⁹ Cuinet, ss.575-576.

⁴⁹⁰ SVA. 1308, s.583. Salnamenin ilgili bölümünde "Belediyenin varidat-ı seneviyesi 72.150 kuruş olduğu halde esvak-ı şehirde 161 adet fener iş'al edilmesi emsiline nispeten killet-i gayreti gösterir" ifadeleri yer almaktadır.

⁴⁹¹ A.g.s., s.140.

⁴⁹² Çadırcı, İzmir..., s.108.

Tablo 11: Alaşehir Belediyesi'nin Yıllara Göre Geliri

Yıllar	Kaydedilen Gelir/Kuruş ⁴⁹³
1897	86.700
1898	77.000
1899	86.000
1901	114.374
1905	139.000
1908	1.137.622

Tabloda da görüldüğü üzere Alaşehir Belediyesi en yüksek gelir miktarına 1908 yılında ulaşmış olup bu miktar toplamda 1.137.622 kuruşu bulmaktaydı. En düşük gelir ise 1898 yılına ait olup 77.000 kuruştur. Belediyenin gelirleri 1898 yılından 1908 yılına kadar olan 11 yıllık süreçte yaklaşık 14 kat artış göstermiştir. Fakat belediye gelirlerinin nereden sağlandığı ve bu gelirlerde kısa süre zarfında büyük oranda bir artışın yaşanmasında hangi faktörlerin etkili olduğu hususunda bir bilgiye rastlanılamamıştır. Bununla birlikte Alaşehir Belediyesine ait gelirlerin civar kazaların aynı yıllara ait gelirleriyle karşılaştırılması durumunda oldukça yüksek miktarlarda olduğu da bir gerçektir. Örneğin 1897 yılı itibariyle Demirci Belediyesi 23.000, Kula Belediyesi 52.578, Turgutlu Belediyesi 62.000 ve Salihli Belediyesi 63.846 kuruş yıllık gelire sahipken Alaşehir Belediyesinin yıllık geliri 86.200 kuruş olarak yer almaktadır. Yine aynı şekilde 1908 yılı içerisinde de Demirci Belediyesinin 67.000, Kula Belediyesinin 42.869, Turgutlu Belediyesinin 630.000 ve Salihli Belediyesinin 95.000 kuruş yıllık geliri varken, 1908 yılı itibariyle Alaşehir kazasının yıllık geliri 1.137.622 kuruş olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁹⁴

Tablo 12: Saruhan Sancağına Bağlı Kazaların 1315/1890 ve 1326/1908 Yıllarına Ait Gelirleri

Kazalar	1315/1890 Yılı Gelirleri	1326/1908 Yılı Gelirleri
Akhisar	76.484	142.825
Alaşehir	86.200	1.137.622
Demirci	23.000	67.000
Salihli	63.846	95.000

⁴⁹³ Gelirler ilgili yılların A.V.S.'den alınmıştır.

⁴⁹⁴ Bkz. Tablo 11: Alaşehir Belediyesi'nin Yıllara Göre Geliri

Soma	19.800	53.500
Kırkağaç	54.071	64.000
Kasaba	62.000	630.000
Kula	52.578	42.869
Gördes	36.129	–

1897 ve 1908 yıllarına ait Aydın Vilayeti Saruhan Sancağına ait kazaların yıllık belediye gelirlerini incelediğimizde genel olarak Kula kazası hariç tüm kazaların belediye gelirlerinde önemli bir artış yaşandığını gözlemlemekteyiz. Bununla birlikte yaklaşık 14 kat artışla Alaşehir ve hemen ardından ortalama 10 kat bir artışla Turgutlu kazalarının belediyeleri, Saruhan Sancağının diğer kazalarına nispeten yıllık gelirlerini dikkat çeken bir miktarda artırmayı başarmışlardır.

C- Adli İdaredeki görevliler

1. Naib

Kendinden önceki İslami asırlardaki meslektaşlarına kıyasen memuriyeti daha geniş yetkilerle donatılmış olan Osmanlı kadısı, İslam devletleri içinde özgün bir yeri olan adliye ve mülkiye görevlisidir.⁴⁹⁵ Osmanlı şehir idaresinde beledi ve mülki idare fonksiyonları birbirinden kesin çizgilerle ayrılmadığı için devlet teşkilatında kadı'nın adli görevleri yanı sıra idari, ilmi ve hatta askeri görevleri de bulunmaktadır. Kadı, şehrin yargı mercii olduğu kadar, beledi hizmet ve zabıta görevlerinin de sorumlusu, vakıfların deneticisi ve ayrıca asayişin de amiri konumundaydı.⁴⁹⁶ Çarşı-pazarda narhlara ve fiyatlara nezaret etmek; yetimlerin, vakıfların ve iflas edenlerin mallarının vasiyet, vesayet ve velayet işlerine bakmak; camilere imam ve hatip tayin etmek; velisi olmayan kimsesiz küçük kızları evlendirmek ve şehrin temizliğini kontrol etmek gibi daha birçok işler de kadı'nın görev ve sorumlulukları arasında yer almaktaydı.⁴⁹⁷

⁴⁹⁵ Ortaylı, Türkiye Teşkilat..., s.261.

⁴⁹⁶ Kazıcı, İslam Medeniyeti..., s.192.

⁴⁹⁷ Ekrem Buğra Ekinci, Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2012, s.372.; Ortaylı, "Kadı...", s.72-73.; Yusuf Halaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, TTK. Basımevi, Ankara 1998, s.124.; Uluçay, XVIII. ve XIX. Yüzyılda..., s.92.; Ünal, ss.223-224.

Kadılar tüm bu vazifeleri yerine getirirken, görev yerlerine gitmeyerek kendileri adına davalara bakmak üzere “naib” adı verilen vekiller de gönderebiliyorlardı. Kadıların kaleme aldığı niyabet müraselesi ile tayin edilen naibler, kazanın şer’i işlerini kadı adına yürütmekle yükümlüydüler.⁴⁹⁸

Osmanlı adli sisteminin en temel prensiplerinden biri de kadı hükmü olmadan hiç kimse hakkında ceza tertip ve infazında bulunulamayacağıydı. Bununla birlikte tahkikat ve keşif gerektiren, mahkemede değilde yerinde çözülmesi gereken durumlarda kadı, her zaman mahkemeden ayrılamayacağı için kendi adına bu işleri yerine getirmek üzere bir vekil görevlendirebilmekteydi. Gerek bu şekilde görevlendirdiği kimselere, gerekse de bizzat kadı tarafından onun yetkilerine haiz olarak ve onun adına hükmetmek üzere kendi kazasına gönderdiği kişilere “naib” adı verilmekteydi.⁴⁹⁹ Ayrıca mevleviyet olan büyük şehir kadılıklarına bağlı işlere bakan kişilere de naib denilmekteydi.⁵⁰⁰

Kazanın büyüklüğüne göre kadıya bağlı olarak görev yapan birden fazla naib de bulunabilirdi. Bu nedenle naibler, görevlerinin ehemmiyet derecesine göre kaza naibleri, kadı naibleri, mevali naibleri, bab naibleri, ayak naibleri ve arpalık naibleri olmak üzere altı kısma ayrılmaktaydılar.⁵⁰¹

İncelemiş olduğumuz dönem içerisinde Alaşehir Kazasında görev yapan bir kadıya rastlanılmamış olup, şer’i davalara onların yerine, vekilleri konumundaki naipler tarafından bakılmıştır. Bununla birlikte Alaşehir kadılığına gönderilen 12 Eylül 1576 tarihli hüküm 16.yüzyılda kazada adli, mülki ve beledi işlere naibin değil kadı’nın nezaret ettiğini göstermektedir.⁵⁰² Osmanlı Devleti’nde kaza kadılığı iken mevleviyet olan veya daha sonra tekrar kaza kadılığı haline çevrilen kadılıklar yer almaktaydı. Örneğin şehzadelerin valilikleri zamanında mevleviyet derecesi alan Manisa sonradan sancak kadılığı derecesine indirilmiş fakat 1599 senesinde bazı kazaların dâhil edilmesiyle yeniden mevleviyet statüsüne kavuşmuştu.⁵⁰³ Benzer şekilde Alaşehir kazasının adli ve idari yapısında da 16. Yüzyılda kadılar yer alıyorken incelediğimiz dönem içerisinde hiçbir şekilde kadıların yer almadığını,

⁴⁹⁸ Cin ve Akgündüz, ss.271-272.

⁴⁹⁹ Kazıcı, s.195.

⁵⁰⁰ Ünal, s.224.

⁵⁰¹ Halaçoğlu, s.127.

⁵⁰² Alaşehir, Manisa, Ilıca, Marmara ve Mendehorya kadılarına gönderilen hüküm Saruhan’da kışlayan deve ve katırlar için arpa temini hakkındadır. Bkz. BOA., MAD. nr.7534, s.514.’den aktaran: Feridun Emecen, XVI. Asırda..., s.242.

⁵⁰³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı, TTK. Yayınları, Ankara 1988, ss.96-97.

naiblerin görev yaptığını görmekteyiz. Bu durum devlet sisteminin bozulmasına bağlı olarak 17. Yüzyıldan itibaren kadıların görev yerlerine gitmeyerek yerlerine vekil göndermelerinden kaynaklanabileceği gibi, Alaşehir kazasının sonraki süreçte idari açıdan öneminin azalmasından da kaynaklanabilir.

Alaşehir'e ilk olarak hangi tarihten itibaren naip atanmaya başlandığını bilemiyoruz. Bu konuyla ilgili belirleyebildiğimiz ilk tarih 1841 yılı olup bu tarihte naib olarak Abdurrahman Zeki Efendi'nin ismi geçmektedir. Abdurrahman Zeki Efendi nedeni bilinmeyen bir suçtan dolayı sürgün cezasına mahkum edilmiş, fakat daha sonraki süreçte bu cezası affedilmiştir.⁵⁰⁴ İsmi belirlenen bir başka naib ise Osman Efendi'dir. Osman Efendi'nin hangi tarihler arasında bu görevi yerine getirdiğiyle ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır. Fakat 12 Haziran 1850 tarihli bir arşiv belgesinde "Alaşehir naib-i esbak"ı ifadeleri geçmektedir.⁵⁰⁵ Bu nedenle Osman Efendi'nin 1850 senesinden önce de Alaşehir Kazasında naiblik görevinde bulunduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu belgeden Alaşehir eski naibi Osman efendinin, kardeşi ve birkaç şahısla birlikte 1849 yılı mahsulü olan, kendilerine ait tütünü tezkeresiz olarak Kütahya'ya götürmek suretiyle burada satmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Yapılan ihbarat üzerine Sadaret makamı, Hüdavendigâr Vilayetine gönderdiği yazıda gerekli incelemelerin yapılarak söz konusu şahıslardan gümrük vergisinin alınmasını talep etmiştir. Bahsettiğimiz isimlerin dışında 1852 yılında Ali Es'ad Efendi'nin⁵⁰⁶, 1859 yılında Abdülhamid Efendi'nin,⁵⁰⁷ 1878 yılında Ahmet Hilmi Efendi'nin⁵⁰⁸ ve 1880 yılında da İbrahim Hıfzı Efendi'nin⁵⁰⁹ Alaşehir kazasında naib olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır.

Arşiv belgelerine dayalı olarak yukarıda ismini belirttiğimiz naiblerin dışında, Aydın Vilayeti Salnamelerinden elde ettiğimiz bilgilere göre 1878-1908 yılları arasında Alaşehir Kazasında görev yapan naiblerin isimleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

⁵⁰⁴ BOA., İ.MVL. 28/471, 09 Ş 1257/26 Eylül 1841.

⁵⁰⁵ BOA., A. JMK. UM.. 18/32, 1 Ş 1266/12 Haziran 1850.

⁵⁰⁶ BOA., DH.SAİD.d.. 3/566.

⁵⁰⁷ BOA., A. JMK.MHM.163/69.

⁵⁰⁸ BOA., DH.SAİD.d.. 172/278.

⁵⁰⁹ BOA., DH.SAİD.d.. 183/89, İbrahim Hıfzı Efendi, arşiv belgelerinde 1880 tarihinde Alaşehir naibi olarak gözükrken, Aydın vilayeti salnamelerinde ismi geçmemektedir. 1298/1880 tarihli vilayet salnamesinde Mehmet Said Efendi'nin adı geçmektedir. Bu durum büyük bir ihtimalle İbrahim Hıfzı Efendinin Alaşehir'de çok kısa bir süre görev yapmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bkz. SVA. 1298, s.155.

Tablo 13: Yıllara Göre Alaşehir’de Görev Yapan Naibler⁵¹⁰

Naibler	Görev Yaptığı Yıllar
İbrahim Edhem Efendi	1878 – 1879
Mehmed Said Efendi	1880
Mehmed Efendi (Müderris)	1881
Ali Esad Efendi (Kuzattan)	1882 -1884
Mehmet Şefik Efendi	1885
Abdülaziz Efendi	1886 – 1887
Edhem Fehmi Efendi (Mevsala-i Süleymaniye)	1888 – 1889
Mehmet Tevfik Efendi	1890 – 1892
Mehmet Sun’ullah Efendi (müderris)	1893
Mustafa Şükrü Efendi (Müderris)	1894
Mustafa Pertev Efendi (Kuzattan)	1895 - 1897
Ali Murteza Efendi (Mümeyyizat)	1898
Hayrettin Efendi	1899 – 1901
Mehmet Asım Efendi (mahreç mevleviyeti)	1902 – 1903
Mehmet Ali Rıza Efendi	1905 – 1906
Muhtar Efendi ⁵¹¹	1908

Osmanlı İmparatorluğu’nda kadılar, medreseden mezun olup, kadıasker divanında mülazemet edenlerden yani bir tür staj görevini yerine getirenler arasından tayin edilirdi. İcazetlerini alıp mezun olanlar isterlerse bir müddet müderrislik yaptıktan sonra doğrudan bir kazaya kadı olarak tayin olabiliyorlardı.⁵¹² Kadılar da aynı zamanda gerekirse medreselerde müderrislik yapma hakkına sahiptiler.⁵¹³ Bu durum pratik ile teoriyi birlikte yürütme imkânı vermesi açısından oldukça önemli ve güzel bir uygulamadır. Alaşehir kazasında görev yapan naibler arasında da müderrislik payesine sahip olan kişiler yer almaktadır. Bu duruma 1881 yılında naiblik yapan müderris Mehmet Efendi, 1893 yılında naiblik görevinde bulunan Müderris Mehmet Sun’ullah Efendi ve 1894 senesinde bu görevi ifa eden Mustafa Şükrü Efendi Örnek olarak verilebilir.⁵¹⁴ Kadılık mesleğini seçenler, istemeleri halinde müderrisliğe geçebildikleri gibi her zaman için müftülüğe geçme hakları da mevcuttu.⁵¹⁵ Bununla

⁵¹⁰ İsimler ve tarihler ilgili A.V.S.’den alınmıştır.

⁵¹¹ Arşiv belgelerinde Ahmet Muhtar olarak geçmektedir. Bkz. BOA., DH.MKT. 2768/66.

⁵¹² Uzunçarşılı, İlmiye..., s.87.; Halaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda..., s.126.

⁵¹³ İkinci, s.373.

⁵¹⁴ Bkz. Tablo 13: Yıllara Göre Alaşehir’de Görev Yapan Naibler

⁵¹⁵ Cahit Baltacı, XV. ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri, İrfan Matbaası, İstanbul 1976, s.56.

beraber bu iki durumla ilgili olarak Alaşehir kazasında her hangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

Ele aldığımız dönem içerisinde Alaşehir kazasında görev yapan naibler şer'i mahkemenin başkanlığını ifa ettikleri gibi müderris olarak medreselerde görev yapmakta ayrıca bidayet ve ticaret mahkemelerinin başkanlığı görevlerini de yürütmekteydiler. Aydın Vilayeti Salnamelerindeki bilgilere göre kazada görevli naibler 1878 yılında Meclis-i Deavi reisliği görevini yerine getirirken, 1879 yılından 1908 yılına kadar geçen süreçte ise bu meclisin yerini alan bidayet mahkemesinin başkanlığı görevini ifa ettiler.⁵¹⁶ 1897 yılından itibaren Alaşehir kazasında Ticaret Mahkemelerinin ilk kez faaliyet göstermeye başlamasıyla birlikte ise adı geçen iki mahkemenin de reisliği görevini Alaşehir naibleri icra etmeye başladılar. Örneğin 1897 yılında Mustafa Pertev Efendi, hem bidayet hem de ticaret mahkemelerinin başkanlığını yerine getirmekteydi.⁵¹⁷

Alaşehir kazasında görev yapan naibler, yürüttükleri bütün bu işlerin yanı sıra 1882 yılından 1908 yılına kadar geçen süre zarfında Tanzimat döneminde kaymakamın başkanlığında faaliyet göstermeye başlayan kaza idare meclislerinde de tabii üye olarak bulundular.⁵¹⁸ 1880 yılından itibaren müftü efendinin de tabii üyeler arasında yer aldığını görmekteyiz.⁵¹⁹

Her ne kadar II. Mahmut döneminden itibaren ulemanın nüfuzu kırılmaya başlanmış, Tanzimat döneminde ise bu kırılmanın oranı modernleşmeci seküler reformlarla iyiden iyiye artırılmaya çalışılmışsa da uygulamada bu durumun hiç de kolay olmadığı rahatlıkla gözlemlenebiliyordu. Medrese çevresi ve ulemanın kaza ölçeğindeki en önemli temsilcileri olan naib ve müftülerin medrese, mahkeme, kaza meclisi ve komisyonlar gibi çok çeşitli kurumlarda ifa ettikleri görevler bu kişilerin Tanzimat döneminden sonra bile Alaşehir Kazasında kamuoyunun oluşumunda ve siyasetin belirlenmesinde ne kadar etkili olduklarını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Şer'i hukukun uygulayıcısı durumundaki naiblerin görevlerini yerine getirirken buldukları toplumdaki güçlü konumlarını da kullanarak bazı usulsüz davranışlarda buldukları da oluyordu. Böyle durumlarda halk tarafından merkezi

⁵¹⁶ SVA. 1296, s.118.; SVA. 1326, s.609.

⁵¹⁷ SVA. 1315, s.417.

⁵¹⁸ Belirtilen bilgiler ilgili A.V.S.'den alınmıştır. Örneğin bkz. SVA. 1300, s.186.; SVA. 1326, s.608.

⁵¹⁹ SVA. 1298, s.115.

hükümete şikayetler de olmaktadır. Alaşehir sakinlerinden Mehmet Edip, Şuray-ı Devlet'e kendi imzasını taşıyan bir telgraf çekerek, Alaşehir Naibini Mütevellioğlu Hacı Mehmet Ağa'nın davasına fesat karıştırdığı gerekçesiyle şikâyet etmişti. Bu gelişme üzerine Merkezi hükümet, Aydın Vilayeti'nden durumun araştırılmasını istemişti.⁵²⁰

Merkezi yönetim, diğer memuriyetlerde olduğu üzere naibler içerisinde de güzel hizmetlerde bulunanları ödüllendirmek suretiyle teşvik etmekteydi. Bu naiblerden başarılı çalışmaları nedeniyle ödüllendirilenler arasında Ahmet Asım Efendi⁵²¹ ve Mustafa Şükrü Efendi⁵²² yer almaktadır.

Kazaların şer'i işlerini kadı adına naib yürütürken, nahiyelerde ise naib vekilleri bu işleri yerine getirmektedirler. Alaşehir'e bağlı tek nahiyeye olan İnegöl (Sarıgöl) nahiyesinde ise 1882 tarihinden itibaren naib vekilinin görev yaptığını görmekteyiz. Bu tarihte naib vekili olarak Hacı Hafız Bekir Efendi bulunmaktadır.⁵²³

2. Müftü

Kazalarda kadı'dan sonra gelen "Ehl-i Şer" zümresi olarak müftüler yer almaktadırlar.⁵²⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda, Hanefî fikhını esas alarak kendisine sorulan genel ve özel şer'i ve hukuki meselelere dini hükümlere uyararak karar veren kişiye müftü, müftülerin verdikleri kararlara ise fetva adı verilmiştir.⁵²⁵ Müftüler şeyhülislamın arzı ve veziriazamın telhisi (üst yazısı) ile padişah tarafından tayin olunurlardı. Bunlar kadılara bağlı olmamakla beraber, kadıların müşaviri durumundaydılar.⁵²⁶

Kazalarda bulunan müftülük makamları, aynen başkentteki şeyhülislamlık makamı gibi halkın yalnızca dini konularla ilgili değil hukuki, sosyal, ekonomik, idari vb. dünyevi meselelerle ilgili olarak da sık sık müracaat ettikleri bir kurumdur.⁵²⁷ Müftü olmayan kazalarda ise bu işlere kadılar bakmaktadırlar.⁵²⁸

⁵²⁰ BOA., ŞD. Aydın, 1379/46.

⁵²¹ BOA., İ.TAL, 328/1322/M-083.

⁵²² BOA., DH.MKT. 292/3.

⁵²³ SVA. 1300, s. 189.

⁵²⁴ Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s.222.

⁵²⁵ Uzunçarşılı, İlmîye..., s.173.

⁵²⁶ İkinci, s.375.

⁵²⁷ Ünal, s.226.

⁵²⁸ Uzunçarşılı, İlmîye..., s.174.

Müftüler, mahkeme ile ilgili bir anlaşmazlık olduğunda fetva verirlerdi.⁵²⁹ Taraflar mahkemeye müracaat etmeden önce müftüye başvurarak aralarındaki sorunları halledebilecekleri gibi; mahkeme süreci başladıktan sonra da müftüden fetva almak suretiyle mahkemeye ibraz edebilirlerdi.⁵³⁰

Diğer taraftan kadılar da hukuki bir meselenin çözümünde tereddüde düşmeleri durumunda müftüden görüş sorabilmekteydiler. Sadece şer'î değil, örfî hususlarda da müftünün fetvasına başvurabiliyorlardı.⁵³¹ Bununla beraber kadı, müftüden aldığı cevaba göre hareket etmek zorunda da değildi. Ancak, verilen fetva kadıyı sadece fiilen bağlamakla birlikte dinin görüşünü bildirdiğinden dolayı kadı için bir meşruiyet kaynağı teşkil etmekteydi. Bu nedenle kadılar şeyhülislamın veya müftünün verdiği fetvayı reddetmeye cüret edemezlerdi. Nitekim mahkeme hükmüne karşı Divan-ı Hümayun'da bir itiraz gerçekleşmesi durumunda kadıya fetvaya niçin uymadığı sorulmakta; bu durumda kadı müşkül duruma düşebilmekteydi.⁵³²

Alaşehir kazasında görev yapan müftüler ile ilgili bizim ulaşabildiğimiz ilk bilgiler 1844-1845 yıllarını kapsayan temettuat defterlerinde yer almaktadır. Bu tarihte Tepecik mahallesinde yüznumaralı hanede ikamet eden Tatarzade Mehmet Efendi'nin müftü olarak görev yaptığını görmekteyiz.⁵³³ Kaza merkezinde bu görevi yerine getiren diğer müftüler ile ilgili bilgiler ise Aydın Vilayet Salnemelerinden elde edilmiştir.

Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere tıpkı naibler gibi ilmiye sınıfının önemli bir temsilcisi olan müftüler de Alaşehir kazasının idari yapısında önemli görevler üstlenmişlerdir. Alaşehir'de görev yapan müftüler 1879-1885 tarihleri arasında kaza idare meclisinde tabii üye olarak yer alırken, 1885-1890 yılları arasında yer almamışlar; 1890-1908 yılları arasında ise azayı tabiiye olarak bu görevlerini kesintisiz olarak sürdürmüşlerdir.⁵³⁴

Alaşehir'de bulunan müftülerin, maarif nezareti'nin vilayet, sancak ve kaza merkezlerinde şubesi olarak faaliyet gösteren maarif komisyonlarına da başkanlık ettiklerini görmekteyiz. Bu komisyonun başkanlığını 1888-1899 yılları arasında

⁵²⁹ Özkaya, s.222.

⁵³⁰ Ekinci, s.376.

⁵³¹ Ünal, s.226.

⁵³² Ekinci, s.376.; Ünal, s.226.

⁵³³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s.17, Hane 100/100.

⁵³⁴ Belirtilen bilgiler 1296-1326 tarihleri arasındaki A.V.S.'den alınmıştır.

müftüler yürütürken⁵³⁵, bundan sonraki yıllarda bu görevi çoğunluğu yine müderris gibi ilmiye mensubu olan eşraftan eğitilmiş kişiler üstleneceklerdir.⁵³⁶

Maarif komisyonu başkanlığının sadece Alaşehir’de değil, Saruhan Sancağı ve çoğu kazasında da müftüler tarafından yürütüldüğünü görmekteyiz. Bu durum eğitimdeki laikleşme çabalarına rağmen Tanzimat dönemi sonrasında bile ulemanın eğitim üzerindeki hâkimiyetini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Örneğin 1890 yılını esas alacak olursak, bu yıl içerisinde maarif komisyonu reisliğini Saruhan Sancağında müftü Mehmet Emin Efendi,⁵³⁷ Kasaba (Turgutlu) Kazasında müftü Mustafa Efendi,⁵³⁸ Demirci Kazasında müftü Hacı Hakkı Efendi,⁵³⁹ Soma’da müftü Hacı Abdullah Efendi⁵⁴⁰ ve Akhisar Kazasında⁵⁴¹ ise müftü Abdullah Efendi’nin üstlendiğini görüyoruz.

Osmanlı Devletindİmparatorluğu’nda ilmiye sınıfı mensupları, dini, ilmi, idari ve askeri birçok alanda istihdam edilebilme imkânına sahiptiler. Üstelik bu alanlar arasında yukarıda da örneklerini verdiğimiz üzere her zaman için bir geçişkenlik imkânı mevcut olup, müftülerin de kaza veya tedrise geçmeleri mümkündür.⁵⁴² Örneğin Alaşehir kazasında 1887-1896 yılları arasında on yıl boyunca müftülük görevini yerine getiren Hacı Raşit Efendi, daha sonraki yıllarda müderrisliğe geçiş yapmak suretiyle Alaşehir’in Karaağaç mahallesinde Müftü Efendi medresesi isminde bir medrese kurmuş ve bu medresenin 1898-1903 yılları arasında müderrisliğini yapmıştır. Yine benzer şekilde İbrahim Çelebi mahallesinde de Müftü Ali Rıza Efendi Medresesi bulunmaktadır. Ali Rıza Efendi de müftülükten müderrisliğe geçiş yapan ilmiye mensupları arasında yer almaktadır.⁵⁴³

⁵³⁵ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1306, Vilayet Basımevi, İzmir, s.166.; SVA. 1317, s.359.

⁵³⁶ Örneğin Alaşehir’de bulunan Yıldırım Bayezid Medresesi müderrisi Hacı Mehmet Efendi, uzun yıllar aza olarak görev yapmışken 1901 yılında komisyon başkanlığı yapmıştır. Aynı şekilde Müftü Efendi Medresesi müderrisi olan Hacı Raşit Efendi ile Kadı Sinan Medresesi müderrisi olan Ahmet Nadir Efendinin de komisyon başkanı ve aza olarak görev yaptığını görmekteyiz. Bunlardan Kadı Sinan Medresesi müderrisi olan Ahmet Nadir Efendi, Alaşehir Maarif Komisyonu başkanlığı görevini 1902-1905 yılları arasında yerine getirmiştir. Bkz. eğitim bölümünde yer alan medreseler ve maarif komisyonu ile ilgili tablolar

⁵³⁷ SVA. 1308, s.132-134.

⁵³⁸ A.g.s., s.137-138.

⁵³⁹ A.g.s., s.141.

⁵⁴⁰ A.g.s., s.146.

⁵⁴¹ A.g.s., s.147-148.

⁵⁴² Baltacı, s.56-57.

⁵⁴³ Belirtilen bilgiler 1316, 1317, 1318, 1319 ve 1321 yıllarına ait maarif salnamelerinden alınmıştır.

Aydın Vilayeti salnamelerinin ilki olan 1878 yılı salnamesinde, bu yıl içerisinde Alaşehir’de görev yapan bir müftü kaydına rastlanılmamıştır.⁵⁴⁴ 1879 tarihinden itibaren müftülerin isimleri salnamelerde verilmeye başlanmış⁵⁴⁵ ve bu durum 1897 tarihine kadar isimleri verilmek suretiyle devam etmiştir.⁵⁴⁶ Ancak 1897 yılından itibaren Alaşehir’de bir müftünün bulunduğu salnamelerde kaydedilmekle beraber, 1908 yılına kadar müftü isimleri belirtilmemiştir.⁵⁴⁷ Aydın Vilayeti salnamelerinden isimlerini belirleyebildiğimiz müftüler içerisinde bu görevi en uzun süreli yapan kişi olarak Hacı Raşit Efendi yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda da belirtildiği üzere Hacı Raşit Efendi, 1887-1896 tarihleri arasında toplamda on yıl bu görevde bulunmuştur.

Alaşehir’de incelediğimiz dönem içerisinde tespit edebildiğimiz müftüler ve görev yaptıkları yıllar şu şekildedir:

Tablo 14: Yıllara Göre Alaşehir’de Görev Yapan Müftüler⁵⁴⁸

Müftüler	Görev Yaptığı Yıllar,
-	1878
Ali Efendi	1879 – 1880
Ali Rıza Efendi (müderris)	1881 – 1884
Hacı Mehmet Efendi	1885 – 1886
Hacı raşid Efendi	1887 – 1896
Müftü Efendi ⁵⁴⁹	-

D- Kazadaki Diğer Görevliler

1. Tahrirat Kâtibi

Kazalarda yazışmalardan sorumlu görevliye tahrirat kâtibi adı verilmektedir.⁵⁵⁰ Vilayet nizamnamelerinde kaza tahrirat kâtiplerinin sayısının bir tane, ihtiyacın karşılanmasında yetersiz kalınması durumunda ise iki tane de

⁵⁴⁴ SVA. 1296, s.118.

⁵⁴⁵ SVA. 1297, s.127.

⁵⁴⁶ SVA. 1315, s.417.

⁵⁴⁷ Bkz. 1315-1326 yılları arası Aydın Vilayeti Salnameleri

⁵⁴⁸ İsimler ve tarihler ilgili A.V.S.’den alınmıştır.

⁵⁴⁹ 1315/1897 – 1326/1908 tarihleri arasında Alaşehir Kazasında bir müftü bulunmasına ve kaza idare meclisinde tabii üyeler arasında yer almasına rağmen, Aydın Vilayeti Salnamelerinde 1897 yılından itibaren müftülerin isimleri belirtilmeyip, sadece müftü efendi olarak zikredilmişlerdir.

⁵⁵⁰ Çadırcı, “Türkiye’de Kaza...”, s.253.

olabileceği belirtilmiştir. Ele aldığımız dönem içerisinde Alaşehir kazasında bir adet tahrirat kâtibinin bu görevi yerine getirdiği görülmektedir.

Alaşehir kazasında 1296/1878 ve 1326/1908 yılları arasında tahrirat kâtipliği görevinde bulunan kişiler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 15: Alaşehir’de Görev Yapan Tahrirat Kâtipleri⁵⁵¹

Alaşehir’de Görev Yapan Tahrirat Katipleri	Görev Yaptığı Yıllar
Osman Nuri Efendi	1878
Süleyman Nakip Efendi	1879 – 1880
Hüseyin Efendi	1881
Mustafa Efendi	1882
Asım Efendi	1883 – 1884
Osman Efendi	1885
Nuri Efendi	1886 – 1895
Hasan Efendi	1895 – 1896
Muhyiddin Efendi	1897
Mehmet Raşid Efendi	1898 – 1902
İbrahim Efendi	1902 – 1905
Seyfi Efendi	1905 – 1908

Alaşehir tahrirat kâtipliğini 1878 yılında ilk olarak Osman Nuri Efendi’nin yaptığı görülmektedir. Bundan önceki tahrirat kâtipleri hakkında herhangi bir bilgi elde edilememiştir. Tahrirat kâtipleri içerisinde en uzun süre bu görevi yerine getiren kişi Nuri Efendidir. 1886-1895 yılları arasında kesintisiz olarak 10 yıl bu görevi ifa etmiştir. Hakkında 1895 tarihinde Alaşehir Kaymakamı Said Bey ve Belediye Başkanı Mustafa Efendi ile birlikte yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle şikâyette bulunulmuştur. Sadaret makamı tarafından Aydın Vilayetine bir yazı yazılarak, bu durumun araştırılması ve neticesinin bildirilmesi istenilmiştir.⁵⁵² Fakat bu olayın sonuçları hakkında her hangi bir bilgi elde edilememiştir.

⁵⁵¹ Alaşehir kazasında 1878-1908 yılları arasında görev yapan tahrirat kâtiplerinin isimleri ve görev yılları belirtilen yıllardaki Aydın Vilayeti Salnamelerinden alınmıştır.

⁵⁵² BOA., DH.MKT. 351/64; BOA., DH.MKT. 359/54.

2. Mal Müdürü

22 Ocak 1871 tarihli “İdare-i Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesi” ile idare meclislerinin görevleri daha ayrıntılı bir şekilde belirlenmiş ve kazaların mali işleri “Kaza Mal Müdürleri” ne bırakılmıştır.⁵⁵³ Mal müdürleri, öncelikli olarak kazanın mali işlerinden sorumlu olup, kazaya ait gelirleri gösterir defter ve belgeleri kaymakamlık aracılığıyla valiliğin onayından geçirmek suretiyle her yılın Mart ayında düzenli olarak Maliye Nezaretine göndermekle yükümlüdürler.

Tablo 16: Alaşehir’de Görev Yapan Mal Müdürleri⁵⁵⁴

Alaşehir’de Görev Yapan Mal Müdürleri	Görev Yaptığı Yıllar
Hüseyin Remzi Efendi	1878
Mustafa Lütfi Efendi	1879
Mustafa Efendi	1880
Ahmet Efendi	1881
Ahmet Nazif Efendi	1882
Mustafa Efendi	1883 – 1886
Edhem Bey	1886 – 1888
Ahmet Rüstem Efendi	1888 – 1890
Mustafa efendi	1890 – 1902
Ali Rıza Efendi	1902
Ahmet Şükrü Efendi	1903 - ?
Vehbi Efendi- (Gümüş Liyakat ve Tahlise Madalyaları)	? -1905 - ?
Niyazi Efendi	? – 1908

Vilayet salnamelerinden öğrendiğimiz bilgilere göre 1878-1908 tarihleri arasındaki süre zarfında Alaşehir kazasında mal müdürlerinin her yıl görev yaptıklarını görmekteyiz. Bunlar içerisinde Ahmet Nazif Efendi gibi sadece bir yıllığına bu görevi yerine getirenler olduğu gibi, Mustafa Efendi gibi 12 yıl boyunca bu makamda bulunanlar da vardı.

Mal müdürleri aynı zamanda kaymakamın başkanlığında toplanan Kaza İdare Meclislerinin de tabii üyeleri arasında yer almaktaydılar. Alaşehir kazasında bulunan

⁵⁵³ Çadırcı, “Türkiye’de Kaza...”, s.253.

⁵⁵⁴ İsimler ve tarihler ilgili A.V.S.’den alınmıştır.

mal müdürleri 1878-1908 tarihleri arasında kesintisiz olarak bu meclisde tabii üye sıfatıyla bulunmuşlardır.⁵⁵⁵ Belirtilen mal müdürleri arasında başarılı olanlar ise merkezi yönetim tarafından ödüllendirilmişlerdir. Örneğin 1905 yılında Alaşehir kazasında mal müdürü olarak bulunan Vehbi Efendi'ye yapmış olduğu başarılı çalışmalarından dolayı gümüş liyakat ve tahlise aadalyaları verilmiştir.⁵⁵⁶

3. Sandık Emni

Sandık emniği ilk kez 1826 tarihinde II. Mahmud döneminde oluşturulmuş bir kurum olup sandık emniçleri, muhassıllar tarafından toplanan vergilerin hazineye gönderilinceye kadar korunması ve şehir merkezlerinin giderlerinin karşılanması gibi hizmetleri yerine getirmekle yükümlüydüler. Bazı zorunlu harcamaların yerinde yapılabilmesinin ortaya çıkardığı aksaklıkları aşma ihtiyacı da bu kurumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Sandık emniçleri buldukları bölgenin ileri gelen nüfuzlu kimseleri arasından seçilmekteydiler.⁵⁵⁷ Yaptıkları hizmetler karşılığında kendilerine, toplanan vergilerden bir ücret ödenmekteydi. Emniçler, toplanan bütün hazine gelirlerini teslim alarak gerektiğinde tüm harcamaları buradan yapmaktaydılar. Toplanan vergiler içerisinden yerine getirdikleri hizmetlerin karşılığı olarak emniçlerin ücretleri ödendiği gibi, sorumluluk bölgelerinde görevli olarak yer alan tüm asker ve memurların maaşları da bu vergilerden ödenmekteydi.⁵⁵⁸

Sandık emniçleri sandıktan para çekme ve sandığa tekrardan para koyma konusunda tek yetkili konumunda değillerdi. Yolsuzlukların önüne geçmek amacıyla Sandık ancak meclis üyelerinin huzurunda açılabilirdi ve işlemler bittikten sonra da meclis üyelerinin mühürleriyle mühürlenmek suretiyle yeniden kapatılıyordu.⁵⁵⁹ Giderlerin tek bir merkezden karşılanması amacıyla oluşturulan bu sandıktan emniçin maaşı, kira ve benzeri giderler karşılandıktan sonra kalan paranın derhal hazineye gönderilmesi gerekiyordu.⁵⁶⁰

⁵⁵⁵ Bkz. belirtilen tarihler arasındaki Aydın Vilayeti salnameleri

⁵⁵⁶ SVA. 1323, s.297.

⁵⁵⁷ Çadırcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet...", ss.265-266.

⁵⁵⁸ Çadırcı, Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri..., s. 230.

⁵⁵⁹ Çadırcı, s.231

⁵⁶⁰ Çadırcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet...", s.266.

Tablo 17: Alaşehir’de Görev Yapan Sandık Eminleri⁵⁶¹

Alaşehir’de Görev Yapan Sandık Eminleri	Görev Yaptığı Yıllar
Hacı Ali Efendi	1878
Hüseyin Hüsnü Efendi	1879
Hüseyin Efendi	1880 – 1881
Mehmet Efendi	1882
Bektaş Efendi (Belediye meclisinde)	1883 – 1884
Kerim Bey	1885 – 1887
Mehmet Efendi	1388
-	1889 - 1896 ⁵⁶²
Nuh Efendi	1896
Ali Efendi	1897 – 1898
Mehmet Efendi	1899
-	1900
Mustafa Efendi	1901 – 1902
Nurettin Efendi	1903
Mehmet Nuri Efendi	1905 – 1908

Tabloyu incelediğimizde sandık eminlerinin Alaşehir kazasında birkaç sene dışında hemen hemen her sene görev yaptıklarını görmekteyiz. Görev yapan Sandık eminlerinin tamamı Müslümanlardan oluşmakta olup, Gayrimüslimler bu göreve getirilmemişlerdir. Bu durum Alaşehir kazasında böyle iken Saruhan Sancağının diğer kazalarında Gayrimüslimlerin de sandık emini olarak görev yaptıkları görülmektedir. Örneğin Aydın Vilayeti Salnamelerinde 1878 yılında Turgutlu kazasının sandık emini olarak Agop Efendi yer alırken,⁵⁶³ 1879 yılı içerisinde Eşme kazasının sandık emini olarak da Misna Efendi yer almaktadır.⁵⁶⁴ Bununla birlikte Saruhan Sancağının kazalarında görev yapan sandık eminlerinin büyük çoğunlukla Müslümanlardan seçildiği de bir gerçektir. Örneğin 1878 yılında Alaşehir kazasında Hacı Ali Efendi⁵⁶⁵, Akhisar kazasında İbrahim Efendi⁵⁶⁶, Demirci’de Abdülkerim

⁵⁶¹ İsimler ve tarihler ilgili A.V.S.’den alınmıştır.

⁵⁶² Aydın Vilayeti salnamelerinde bu tarihler arasında görev yapan sandık eminlerinin isimleri belirtilmemiştir.

⁵⁶³ SVA. 1296, s.124.

⁵⁶⁴ A.g.s., s.137.

⁵⁶⁵ A.g.s., s.118.

⁵⁶⁶ A.g.s., s.119.

Efendi⁵⁶⁷, Gördes'te İbrahim Efendi⁵⁶⁸, Kırkağaç'ta Ahmet Efendi⁵⁶⁹, Salihli'de Halit Efendi⁵⁷⁰, Eşme'de İsmail Hakkı Efendi⁵⁷¹ ve Kula kazasında ise Salim Ağa⁵⁷² bu görevi yerine getirmişlerdir.

Sandık eminleri yörenin ileri gelenleri arasından seçilmekteydi. Alaşehir kazasında da bu kurala uyularak “Bey” ve “Efendi” ünvanlı yörenin önde gelen kişilerinin bu görevi yerine getirdikleri görülmektedir.

⁵⁶⁷ A.g.s., s.120.

⁵⁶⁸ A.g.s., s.121.

⁵⁶⁹ A.g.s., s.122.

⁵⁷⁰ A.g.s., s.123.

⁵⁷¹ A.g.s., s.125.

⁵⁷² A.g.s., s.126.

İKİNCİ BÖLÜM

ALAŞEHİR'DE SOSYAL HAYAT

A- Demografik Yapı

1. Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımları

Belirli bir zaman diliminde sınırları belli bir alanda yaşayan insan sayısını tanımlayan bir kavram olarak karşımıza çıkan nüfus; bizlere bir toplum tarihinin bütün yönleriyle ele alınabilmesi için gerekli olan oldukça önemli veriler sunmaktadır. Bu öneme binaen devletler, belirli amaçlar doğrultusunda nüfus sayımları yapmışlardır. Bu amaçlar arasında temel neden, bir bölgenin veya ülkenin sosyo-ekonomik yapısını, üretim-tüketim ilişkilerini belirlemek ve buna bağlı olarak geleceğe yönelik öngörülerde bulunabilmektir.⁵⁷³

Barkan da bu noktaya işaret ederek demografik veriler kullanılmaksızın devletlerin idari, askeri, içtimai ve iktisadi yapıları hakkında doğru bilgilere ulaşılamayacağını, ayrıca kalkınma planları yapmanın ve sosyal meseleleri çözümlenmenin de mümkün olamayacağını ifade etmektedir.⁵⁷⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nda daha kuruluşundan itibaren ülkenin gelir kaynaklarının tespiti ve kayıt altına alınmasına yönelik çalışmalarda bulunularak tahrir adı verilen sayımlar yapılmıştır.⁵⁷⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun on beşinci, on altıncı ve on yedinci yüzyıllara ait nüfus verileri öncelikli olarak dönem dönem fethedilen topraklarda yaptırdığı bu tahrirlere dayanmaktadır. Söz konusu yüzyıllar için esas demografik malzemeyi bu sayım ve yazımların toplandığı tapu tahrir defterleri oluşturmaktadır.⁵⁷⁶ Bu sayede belirlenen mali kaynaklar ile idari ve askeri görevlilerin maaşları ve diğer bazı yerel giderler yerinde karşılanabilmiştir.⁵⁷⁷

Bununla birlikte toprak yazımı yapmak, vergi ve asker toplamak amacıyla yapılmış olan arazi tahrirlerini, gerçek anlamda nüfus sayımları olarak kabul etmekte

⁵⁷³ Güneş Yağcı ve Genç, s.23.; Mehmet Eröz, İktisat Sosyolojisine Başlangıç, Filiz Kitabevi, İstanbul 1982, s.355.

⁵⁷⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", Türkiyat Mecmuası, X, (1951-53), İstanbul, s.2.

⁵⁷⁵ Orhan Sakin, Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu, Ekim Yayınları, İstanbul 2008, s.133.

⁵⁷⁶ Cem Behar, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927), Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 2, (Hazırlayan Cem Behar), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2003, s.XVIII.

⁵⁷⁷ Güneş Yağcı ve Genç, s.23.

doğru bir yaklaşım olarak görülemez. Ancak, belirtilen dönem adına Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusunu tespit etmek için en güvenilir ve en eski kaynaklar olarak kabul edilen bu defterlerden yazımı yapılan yerlerin nüfusu hakkında kesin olmasa da yaklaşık olarak bir bilgi sahibi olmak da imkân dâhilinde görülmektedir.⁵⁷⁸

Tahrir defterleri bireyler hakkında çok az bilgiler verdiklerinden dolayı bu veriler salt nüfus miktarını öğrenmek için kullanıldığında dikkatli olunmak ve toplam nüfusa ulaşmak için doğrulukları bugün sınanamayacak bazı varsayımlarda bulunmak gerekmektedir.⁵⁷⁹ Zira eski Osmanlı hanesi sayısal büyüklükten çok, vergi yükümlüsü aile üyelerine göre ekonomik olarak tanımlanan bir haneyi ifade etmekteydi. Bir başka deyişle çekirdek ya da geniş aileye karşılık gelmemekteydi.⁵⁸⁰ Dolayısıyla bir aileyi karşılayan birimin kaç kişiden oluştuğu hususunda karar vermek gerektiğinden bu durum genel nüfus rakamlarına ulaşma noktasında önemli bir sorun teşkil etmekteydi.⁵⁸¹ İmparatorluğun gücünün azalmasına paralel olarak tahrirler de yapılamaz hale gelince, içerisinde bulunulan kötü duruma son vermek adına arazi ve nüfus sayımının yapılmasına karar verilmiştir.⁵⁸²

Osmanlı İmparatorluğu'nda modern anlamda ilk sayım, 1828/29 yılının başında imparatorluğun bütün kazalarındaki nüfus sayılmamış olmakla birlikte hem Avrupa'da hem de Anadolu'da yapılmış olan sayımdı.⁵⁸³ Ancak, dönemin vakanüvisi Tarihçi Lütfi'nin belirttiğine göre 1828/29 Osmanlı-Rus Savaşının başlaması bu sayımın tamamlanmasına engel olmuştu.⁵⁸⁴ Savaşın Edirne Antlaşmasıyla sonuçlanması üzerine hükümet, 1831 yılında yeni bir sayıma girişmiş, fakat bu seferki sayım yapılan geniş çaplı hazırlıklar neticesinde Anadolu ve Rumeli'nin sancak ve kasabalarında başarıyla yapılabildiği.⁵⁸⁵

⁵⁷⁸ Halil İnalçık-Şevket Pamuk, Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2001, ss.35-50.; Sakin, ss.133-134.

⁵⁷⁹ Behar, s.XVIII.

⁵⁸⁰ Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı 32, 1979, s.332.; Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu..., s.44.

⁵⁸¹ Sakin, s.135.

⁵⁸² Musa Çadircı, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir Araştırma", Osmanlı Araştırmaları I, İstanbul 1980, s.109.

⁵⁸³ Karpat, s.62.

⁵⁸⁴ Tarih-i Lütfi, C.3, İstanbul, Şevval 1292 (Kasım 1875), s.142.

⁵⁸⁵ Karal, Nüfus..., s.8. Karal'ın 1831 sayımını "19. Yüzyılda yapılmış ilk sayım" olarak tanımlaması Kemal Karpat tarafından kuşkuyla karşılanmaktadır. Karpat bu kuşkusuna gerekçe olarak öncelikle, nüfusla ilgili birtakım veriler olmaksızın vergi toplamanın imkânsızlığını göstermektedir. İkinci olarak ise Karpat'a göre sayım hazırlıkları sırasındaki yazışmalar bunun böyle olmadığına işaret etmektedir. Bkz. Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu..., s.63.

Sayımın yapılmasındaki temel amaç, 1826 tarihinde yeniçeri ocağının kaldırılması üzerine oluşturulması düşünülen yeni ordu için askeri ve mali kaynakların tespit edilmek istenmesiydi.⁵⁸⁶ Bunun yanı sıra Müslüman olmayanlara şahsi vergi uygulaması getirmek yani cizyenin yeniden tayin edilmesini sağlamakta amaçlananlar arasındaydı. Bir başka ifadeyle 1831 sayımı Osmanlı yönetimi açısından başlı başına nüfus tespitine yönelik bir sayım değildi.⁵⁸⁷ Sayımda halk, İslam ve reaya olmak üzere iki gruba ayrılmış olup, yalnızca Anadolu ve Rumeli’de yaşayan erkek nüfusu sayıma dâhil edilmişti.⁵⁸⁸

1831 sayımıyla ilgili kayda değer bir diğer husus da Karal’ın ifadesine göre, ne mucip sebepler layihasında, ne de Lütü Tarihi’nde nüfus sayımının askeri bir maksada binaen de yapıldığının söylenmemesidir.⁵⁸⁹ Mahir Aydın da, nüfus tahriri ile ilgili arşiv vesikalarında askerlik maddesinin ya saklı tutulduğunu ya da imalı olarak ifade edildiğini belirtmektedir.⁵⁹⁰ Bu tarihe kadar böyle genel bir nüfus sayımı yapılmamış olduğundan halkın endişeye düşebileceği ihtimali göz önüne alınarak tahrir memurları rical, ulema, haccagan, müderrisin, kapıcıbaşı, gedikli ve ketebe gibi görevliler arasından seçilmişlerdir.⁵⁹¹ Memurların görevlerine başlamalarından sonra, gönderdikleri defterleri derlemek ve genel sonuçları değerlendirmek üzere İstanbul’da bir de Ceride Nezareti kurulmuştur.⁵⁹² Ceride Nezaretinin kurulmasıyla başlayan bu nüfus kayıt sisteminin 1853’de Kırım Savaşının başlamasına kadar olan süreçte oldukça düzenli bir şekilde işlediği de bilinmektedir.⁵⁹³

Osmanlı İmparatorluğu’nda nüfus sayımı ve nüfus verilerine Tanzimat dönemi ve sonrasında daha modern bir bakış açısı getirilmeye başlanmış ve bu dönemde sayımlar artık sadece askerlik ve vergi amaçlı olmaktan çıkarak nüfusun

⁵⁸⁶ Güneş Yağcı ve Genç, s.29.; Karal, ss.9-11.; Aydın, s.83.

⁵⁸⁷ Karpat, ss.43-67.

⁵⁸⁸ Sakin, s.139.; Karal, s.12.; Karpat, s.67.

⁵⁸⁹ Karal, s.12.

⁵⁹⁰ “ Bizzat II. Mahmut, bu hususun tahrir memurlarına hafiyen anlatılmasını isterken, tahrir olunan Müslim nüfusun 14-40 yaş arasında matluba muvafık olanlarına mim konulması ile tahrir memurlarına meram-ı aslinin saklı tutulmasına dair yapılan tembihat, aynı maksada matuftur. Fakat bu ıslahatın askerlik ile alakası, en sarih olarak, Karaman Eyaletini tahrire memur Nazif Bey’in “... tahrir-i memalik kaziyye-i hayr-ı marziyyesinin netice-i cemilesi olan tertib-i asakir-i nusre müessir hususu...” şeklinde başlayan mektubunda, ifadesini bulmaktadır.” Bkz. Aydın, s.83.; Karpat, s.67.

⁵⁹¹ Aydın, ss.84-85.; Karal, s.12. Karpat, çoğunluğunu Müslüman Türklerin oluşturduğu bir çok erkeğin 1774-1829 yılları arasında yaklaşık yirmi yıl ve üzeri askerlik yapmak zorunda kaldıklarını, savaşın yorgun düşmüş Müslümanların kuşklarını gidermek, doğru bilgi vermelerini sağlamak ve cevaplayanlarda güven uyandırmak amacıyla sayım memurlarının kadılar ve ulema arasından bir diğer ifadeyle saygın dini sınıfa mensup üyeler içinden atandıklarını söylemektedir. Karpat, s.67.

⁵⁹² Karal, s.12.; Sakin, s.140. Ceride Nezareti hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, ss.90-91.

⁵⁹³ Karpat, Osmanlı Nüfusu..., s.66.

miktarına, sosyal ve ekonomik niteliklerine yönelik bilgiler almak için de yapılmaya başlanmıştır.⁵⁹⁴

1830-31 nüfus sayımından sonra bütün imparatorluk dâhilinde modern esaslara göre yapılan ilk nüfus sayımı olarak kabul edilen 1844 (H.1260) tarihli sayım, dönemin seraskeri Rıza Paşa tarafından orduyu yeniden tanzim etmek ve askere alma usulünü değiştirmek amacıyla yönelik olarak yapılmıştır. Ancak bu sayımların sonuçları da istenilen şekilde gerçekleşmemiş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır diyebiliriz. Hükümetin her eyalet, liva ve kazaya nüfusları oranında vergiler yükleyeceği söylentileri, halkın bu sayımları tereddütle karşılmasına ve birçok yerlerde nüfus sayısını daha az göstermek suretiyle yanlış beyanatta bulunmalarına neden olmuştur. Bu durumun yanı sıra sayım memurlarının yeteneksizlikleri ve bu işe gereken önemi vermemeleri ile Gayrimüslim cemaatlerin ruhani liderlerinin cemaatleri hakkındaki yanlış beyanları da sayım sonuçlarına şüphe ile bakılmasına ve sayımların başarısızlığına neden olan faktörler arasında yer almaktadır.⁵⁹⁵

1844 sayımlarının ülke çapında gelen sonuçları ceride nezaretinde toplanmasına rağmen sayımın yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Osmanlı yönetimi, yayımlanmaması doğrultusunda karar aldı.⁵⁹⁶ Hükümet, her ne kadar sonuçları yayımlamasa da konu ile yakından ilgili olan yabancılar, yarı resmi mahiyette olmak üzere hükümetten gerekli bilgi ve verileri almışlardır.⁵⁹⁷ Ubucini ve Eugene Bore gibi bazı Batılı müelliflerin bu rakamlara ulaştıkları bilinmektedir.⁵⁹⁸ Bu sayımın orijinal belgeleri ise henüz arşivlerden çıkmamıştır.⁵⁹⁹

Tüm Osmanlı döneminin en ayrıntılı nüfus sayımları ise 1885 ve 1907 yıllarında yapılmış olanlarıdır. Bu sayımlar askeri kaygı taşınılmaksızın yapılan ilk Osmanlı sayımları olmaları bakımından da önemlidir. Zira nüfusun yaşa, cinsiyete, evli bekâr olup olmadığına, dinsel ve etnik mensubiyetine, mesleğe ve doğum

⁵⁹⁴ Behar, s.XVIII.

⁵⁹⁵ İbrahim Hakkı Akyol, “Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji”, Tanzimat I Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle, İstanbul 1940, s.548

⁵⁹⁶ Akyol, ss.548-549.; Karpat, s.76.; Sakin, s.142.

⁵⁹⁷ Akyol, s.548.

⁵⁹⁸ Ubucini, Letters on Turkey, çev. Lady Easthope, Londra, 1856 (Yeni basım New York Arno Press, 1973), s.23-24.; Eugene Bore, Almanach de l’Empire Ottoman Pour l’annee 1849-1850 (Kostantinopolis, 1849-50)’ den nakleden Karpat, s.76.

⁵⁹⁹ Behar, s.XIX.; Karpat, s.76.

yerlerine göre dağılımlarını veren, amacın sadece nüfus sicili oluşturmak olduğu ilk ve son Osmanlı nüfus sayımları bunlardır.⁶⁰⁰

2. Alaşehir Nüfusu

XVI. yüzyılın ilk yarısına ait 166 numaralı Muhasebe-i Vilayeti Anadolu Defteri'ne (H.937-M.1530) göre, Alaşehir kaza merkezinde dokuzu Müslüman, altısı Gayrimüslim olmak üzere toplamda on beş mahalle ve yaklaşık 3010 nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun 2285'kişisi Müslümanlardan, 725 kişisi ise Gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bir diğer ifadeyle bu tarihte merkez kazaya ait nüfusun % 76'sını Müslümanlar oluştururken, % 24'ünü de Gayrimüslimler oluşturmaktadır. Bu mahallelerden Güzel Papas, Kirpas, Hızırilyas, Yarhisar ve Tekfur Kapısı Gayrimüslimlere; Cami (Yıldırım Bayezid), Şeyh Sinan, Pazar, Yazıcı Ali, Sovucak, Postullu, Depecik Mescidi, Karaabdi Mescidi, Beretcelü ve Palanduz ise Müslümanlara ait mahallelerdir.⁶⁰¹

Aşağıdaki tabloda, adı geçen Müslüman ve Gayrimüslim mahallelerinin nüfusları ayrı ayrı verilmiştir. Mahalle nüfusları, ilk kez Barkan'ın uygulamış olduğu yöntem olan ve yaygın olarak kullanılan hane sayısının 5 ile çarpılması sonucunda elde edilmiştir. Bununla birlikte nüfus hesaplamalarında farklı rakamlar da kullanılabilmektedir. Örneğin Feridun Emecen yine 166 numaralı aynı deftere göre Alaşehir'in nüfusunu 4 bin olarak göstermektedir.⁶⁰²

Tablo 32: 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayeti Anadolu Defterine Göre 1530 Tarihinde Alaşehir'in Nüfusu⁶⁰³

Mahalle Adı	Nüfus ⁶⁰⁴	Mahalle Adı	Nüfus
Cami (Yıldırım Bayezid)	435	Karaabdi Mescidi	170
Palanduz	150	Tekfur Kapısı	70
Pazar	125	Kirpas	65

⁶⁰⁰ Behar, s.XIX.; Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Aynı yazar, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Editör: H. İnalçık ve Ş. Pamuk, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s.63.

⁶⁰¹ Bkz. Tablo 32: 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayeti Anadolu Defterine göre 1530 tarihinde Alaşehir'in nüfusu

⁶⁰² Emecen, "Alaşehir...", s.343.

⁶⁰³ 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 27, Ankara 1995, ss.446-447.

⁶⁰⁴ Mahalle nüfusları, hane sayısının 5 ile çarpımı sonucunda elde edilmiştir.

Yazıcı Ali	250	Güzel Papas	180
Postullu	530	Beretcelü	125
Şeyh	165	Yarhisar	165
Depecik Mescidi	290	Hızırilyas	120
Sovucak	170	Toplam:	3010
Not: Bold yazılı mahalleler gayrimüslimlere aittir.			

Tablodaki veriler incelendiğinde Müslüman mahallelerinin Gayrimüslim mahallelerine oranla nüfus bakımından daha fazla olduklarını görmekteyiz. Özellikle merkezi yerlerde konumlanmış bulunan Postullu ve Cami (Yıldırım Bayezid) gibi mahalleler en kalabalık yerleşim birimlerini oluştururken, bu mahalleleri nüfus çokluğu bakımından Depecik Mescidi ve Yazıcı Ali Mahalleleri takip etmektedir. Bununla birlikte surların çevresinde yer alan ve daha dışarıda bulunan Kirpas ve Tekfur Kapısı gibi mahallelerin ise daha az nüfusa sahip oldukları görülmektedir. Bu tarihe ait Alaşehir mahallelerinin demoğrafik yapısını genel olarak değerlendirdiğimizde ise mahalleler arasındaki nüfus dağılımının oldukça düzensiz olduğunu söyleyebiliriz

Tablo 33: XVI., XVII., XIX. Yüzyıllarda ve Günümüzde Alaşehir Mahalleleri

XV. Yüzyıl ⁶⁰⁵	XVII. Yüzyıl (1671) ⁶⁰⁶	1835 ⁶⁰⁷	1845 ⁶⁰⁸	Alaşehir'in Günümüzdeki Mahalleleri
Cami	1671 yılında Alaşehir'e uğramış olan Evliya Çelebi, kale içerisinde yer alan şehirde 24 mahallenin bulunduğunu	Cami-i Kebir	Kazgani	Şeyh Sinan
Palanduz		Karaağaç	Debbağhane	Soğucak
Pazar		Ilıca	Ab-ı Berd	Yenice
Yazıcı Ali		Kadı Sinan	Balani	Ilıca
Postullu		Debbağhane	Eski Çarşı	Sarısu
Şeyh		Eski Çarşı	Kâtip Ali	Beş Eylül
Depecik Mescidi		Yaviler	Ilıca	Sakarya

⁶⁰⁵ A.g.d., s.446-447.

⁶⁰⁶ Evliya Çelebi, s.516.

⁶⁰⁷ BOA., NFS.d., 2971.

⁶⁰⁸ Alaşehir merkezdeki mahallelere ait temettüat defterlerinin numaraları şunlardır: BOA., ML.VRD.TMT., Defter No: 1403 (Kazgani), 1409 (Debbağhane), 1412 (Ab-ı Berd), 1414 (Balani), 1418 (Eski Çarşı), 1423 (Katip Ali), 1425 (Ilıca), 1427 (Tepecik), 1430 (Cami-i Kebir), 1431 (Güzel Papas/Gayrimüslim), 1432 (Kadı Sinan), 1434 (Turunçlu/Gayrimüslim), 1435 (Kiremitli/Gayrimüslim), 1438 (Şeyh Sinan), 1441 (Perakende/Gayrimüslim), 1446 (Yaviler), 1459 (Arslan Fakı), 1460 (Karaağaç), 1462 (Hızırilyas/Gayrimüslim), 1465 (Elhizar), 1467 (İbrahim Çelebi)

Sovucak	kaydetmekte fakat söz konusu mahallelerin isimlerini belirtmemektedir.	Yenice	Tepecik	Akarca
Karaabdi Mescidi		Tepecik	Cami-i Kebir	Kurtuluş
Tekfur Kapısı		İbrahim Çelebi	Güzel Papas	Fatih
Kirpas		Elhizar	Kadı Sinan	İstasyon
Güzel Papas		Arslan Fakı	Turunçlu	Yeni Mahalle
Beretcelü		Kâtip Ali	Kiremitli	Esentepe
Yarhisar		Kazgani	Şeyh Sinan	Hacı Bey
Hızırilyas		Turunçlu	Perakende	Menderes
		Hızırilyas	Yaviler	
		Güzelpapas	Arslan Fakı	
		Kiremitli	Karaağaç	
		Perakende	Hızırilyas	
		Balani	Elhizar	
			İbrahim Çelebi	
15 Mahalle	24 Mahalle	20 Mahalle	21 Mahalle	15 Mahalle
Not: Bold yazılı mahalleler gayrimüslimlere aittir.				

Kaza merkezinin nüfusu ile ilgili birçok kaynakta farklı dönem ve tarihlere ait bilgiler yer almaktadır. Tarihsel süreç içerisinde Alaşehir'e uğrayarak burayla ilgili gözlem ve değerlendirmelerini ifade eden bazı seyyahların vermiş olduğu bilgiler de Alaşehir kazasının nüfusunu ortaya koyabilmemiz açısından oldukça önemlidir. Bunları kronolojik sırasına göre vermeye çalışacağız.

Söz konusu seyyahlardan Alaşehir'i ziyaret edenler içerisinde belirleyebildiğimiz ilk kişi Evliya Çelebi'dir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Alaşehir'e gelen Çelebi, şehirde kale içerisinde 24 mahalle ve 2070 toprak örtülü evin yer aldığını ifade etmiştir.⁶⁰⁹ Çelebinin belirttiği hane sayısı dikkate alındığında Alaşehir'de yaklaşık olarak 10 bin nüfusun bulunduğunu söyleyebiliriz. Feridun Emecen de Evliya Çelebiden yaklaşık bir yüzyıl sonra yani 18. yüzyılın ortalarında şehrin nüfusunun 7-8 bin olduğunu zikretmektedir.⁶¹⁰

Kazada 19.yüzyıl içerisinde bizim tespit edebildiğimiz ilk sayım ise 1246/1830 yılında gerçekleşmiştir. 1246 tarihli nüfus defterinden edindiğimiz bilgilere göre bu sayım sadece Gayrimüslimleri kapsamakta olup, Müslüman mahallelerini kapsamamaktaydı.⁶¹¹ Sayımın yapılmasındaki temel amaç, 1826

⁶⁰⁹ Evliya Çelebi, s.516.

⁶¹⁰ Emecen, "Alaşehir...", s.343.

⁶¹¹ BOA., NFS.d., 2970.

tarihinde yeniçeri ocağı'nın kaldırılması üzerine oluşturulması düşünülen yeni ordu için askeri ve mali kaynakların tespit edilmek istenmesiydi.⁶¹² Bunun yanı sıra Müslüman olmayanlara şahsi vergi uygulaması getirmek yani cizyenin yeniden tayin edilmesini sağlamakta amaçlananlar arasındaydı. Bir başka ifadeyle bu sayım Osmanlı yönetimi açısından başlı başına nüfus tespitine yönelik bir sayım değildi.⁶¹³

Gerçektende adı geçen defterde yer alan Gayrimüslim vergi mükelleflerinin, gelirlerine göre ala, edna ve evsat olarak nitelendirildiğini görmekteyiz. Bu durum ilgili defterde “tezkereli evsata müstehaktır” veya “tezkereli ednaya müstehaktır” şeklinde de ifade edilebilmekteydi. En yüksek cizyeyi (ala) ise Alaşehir'deki Gayrimüslim tüccarlar ödemekteydi.⁶¹⁴ Defterde beratlı Avrupa tüccarı olanlar isimlerinin üzerine not düşülerek ayrıca belirtilmişti. Örneğin Güzel Papas Mahallesiindeki tüccar Hacı Tokos Veled-i Yorgi beratlı Avrupa tüccarı olarak kaydedilmişti.⁶¹⁵ Bu durum Alaşehir Kazasındaki bazı Gayrimüslim tüccarların İzmir limanı üzerinden uluslararası ticarete dâhil olduklarını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

1830 tarihli nüfus defterine göre Alaşehir'de Hızırilyas, Turunçlu, Güzel Papas, Perakende ve Kiremitli olmak üzere toplam 5 tane Gayrimüslim mahallesi bulunmaktaydı. 1530 tarihinde yer alan Kirpas, Yarhisar ve Tekfur Kapısı isimlerindeki Gayrimüslim mahallelerine ise bu tarihte rastlamamaktayız. 1530 yılından 1830 yılına kadar varlığını korumayı başarabilen Gayrimüslimlere ait yerleşim birimleri arasında ise Güzel Papas ve Hızırilyas mahalleleri bulunmaktadır.

1246 tarihli reaya nüfus defterinde, Alaşehir kazasındaki bu beş mahallede ikamet eden Gayrimüslimlerin etnik kökenleri hakkında her hangi bir bilgi yer almamaktadır. Bununla birlikte geçimlerini sağladıkları mesleklere yer verilmiştir. Bu meslekler arasında; terzi, tüccar, değirmenci, yağcı, kiremitçi, kuyumcu, boğaçacı, şaraphaneci, suyolcu, bakkal, kasap, etimekçi, çukacı, abacı, yorgancı, hallaç, halıcı, dülger, çerçi, boyacı, yumurtacı, yapıcı, hizmetkâr, çoban ve bahçıvan gibi iş kolları yer almaktadır.

Gayrimüslim tebaanın meslekleri içerisinde en yaygın olanı toplamda 103 kişinin iştiğal ettiği terziliklerdir. İkinci sırada ise 40 kişi ile yapıcılar gelmektedir. Fakat

⁶¹² Güneş Yağcı ve Genç, s.29.; Karal, Nüfus..., ss.9-11.; Aydın, s.83.

⁶¹³ Karpat, Osmanlı Nüfusu..., ss.43-67.

⁶¹⁴ A.g.d., ss.2-3.

⁶¹⁵ A.g.d., s.6.

yapıcılık daha çok evli olmayanlar arasında yaygın olup, 40 kişinin 35'ini bekâr çalışanlar oluşturmaktadır. Yapıcıları 24 kişi ile tüccarlar takip etmektedir. Bunlar arasında bölgesel olarak faaliyet gösterenler olduğu gibi, yukarıda da değindiğimiz üzere Avrupa ile ticari ilişkiler içerisinde bulunan beratlı Avrupa tüccarları da yer almaktadır ve cizyelerini en yüksek seviyeden (ala) ödemektedirler. Bu iş kollarını sayı bakımından sırasıyla yağcılık (21), değirmencilik (19), çobanlık (15), Bahçivanlık (12), Kuyumculuk (10) ve dülgerlik (9) gibi meslekler izlemektedir.⁶¹⁶

Aşağıda 1830 tarihli reaya nüfus defterine göre Alaşehir'deki Gayrimüslim mahallelerinin isimleri, her mahallenin toplam erkek nüfusları ve tahmini nüfusları verilmiştir.

Tablo 34:1246/1830 Tarihli Reaya Nüfus Defterine Göre Alaşehir'deki Gayrimüslimlerin Nüfusu⁶¹⁷

Mahalle Adı	Erkek Nüfus	Mahallenin Tahmini Nüfusu ⁶¹⁸
Hızır İlyas	193	424
Turunçlu	172	378
Güzel Papas	213	468
Kiremitli	150	330
Perakende	74	162
Gayrimüslim Mahallelerin Toplam Tahmini Nüfusu: 1604		

Tablodaki veriler incelendiğinde en fazla nüfusa sahip yerleşim birimi olarak Güzel Papaz, nüfusu en az yerleşim yeri olarak ta Perakende mahallesi karşımıza çıkmaktadır. Güzel Papas, 1530 tarihinde de Alaşehir'in en çok nüfusa sahip Gayrimüslim mahallesi olup, bu özelliğini 1830 yılına gelindiğinde de

⁶¹⁶ A.g.d., ss.2-12.

⁶¹⁷ Tabloaki veriler 1246/1830 tarihli nüfus defterindeki bilgilerden elde edilmiştir. Bkz. BOA., NFS.d., 2970.

⁶¹⁸ 1830 tarihli nüfus defterinde hane sayıları verilmeyip sadece erkek nüfus sayılarının toplamları verilmiştir. 1835 tarihli nüfus defterine göre ise Alaşehirde hane başına düşen erkek nüfus ortalaması 2,2 olup, bu oranda da kadın nüfusun yaşadığı varsayılarak her mahalledeki erkek nüfus miktarları bu rakamla çarpılmak suretiyle kaza merkezinin genel nüfusuna ulaşılmıştır. Bu durum gayrimüslim mahalleleri için de geçerlidir. Bu nedenle tabloda yer alan Reaya mahallelerinin toplam nüfusunu veririrken bu usul uygulanmış ve erkek nüfus sayıları 2,2 rakamıyla çarpılmak suretiyle mahallelerin tahmini nüfusları elde edilmiştir.

sürdürmüştür.⁶¹⁹ Varlığını 16. Yüzyıldan bu yana korumayı başaran Hızırilyas ise ikinci çok nüfuslu Gayrimüslim mahallesidir.

1831 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre ise halk İslam ve reaya olmak üzere iki gruba ayrılmış olup, kazanın Müslüman erkek nüfusu 6374, Gayrimüslim Rum erkek nüfusu ise 911 olmak üzere toplam nüfus 7845 olarak kaydedilmiştir.⁶²⁰ Emecen'in 18. Yüzyılın ortalarında şehrin nüfusunu 7-8 bin olarak göstermesi göz önüne alındığında geçen süre zarfında kayda değer bir demografik değişikliğin olmadığını söyleyebiliriz.

1834 yılında Alaşehir'i ziyaret eden Charles Texier, bir asır önce 7-8 bin olarak tahmin edilmiş olan şehir nüfusunun sayı bakımından değişmemiş olduğunu söylemektedir. Texier'e göre şehir, etraftan büyümektedir ve kale surları içerisindeki mahalleler hep doludur. Hıristiyanların nüfusu ise 3.000 kadardır.⁶²¹

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere 1246/1830 tarihli defter, sadece Alaşehir'deki Gayrimüslim mahallelerinin nüfuslarını vermektedir. Bununla birlikte 1251/1835 tarihli nüfus defterinde ise kaza merkezinin tüm mahalleleri yer almaktadır. Bu deftere göre Alaşehir'de 20 mahalle ve 1345 hane bulunmakta olup, nüfusunun 6714 olduğu tahmin edilmiştir. Bunun 4701'kişisini Müslümanlar, 2013 kişisini ise Gayrimüslimler oluşturmaktadır.⁶²²

Tablo 35: 1251/1835 Tarihli Nüfus Defterine Göre Alaşehir'in Nüfusu⁶²³

Mahalle Adı	Hane Sayısı	Erkek Nüfus	Mahallenin Tahmini Nüfusu ⁶²⁴	Mahalle Adı	Hane Sayısı	Erkek Nüfus	Mahallenin Tahmini Nüfusu
Cami-i Kebir	169	357	785	Elhizar	72	156	343
Karaağaç	76	151	332	Arslan Fakı	51	130	286
Ilıca	40	75	165	Kâtip Ali	70	166	365
Kadı Sinan	80	190	418	Kazgani	74	180	396

⁶¹⁹ Bkz. Tablo 32: 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayeti Anadolu Defterine göre 1530 tarihinde Alaşehir'in Nüfusu

⁶²⁰ Karal, ss.126-129.

⁶²¹ Texier, s.84.

⁶²² BOA., NFS.d., 2971.

⁶²³ Tabloaki veriler 1251/1835 tarihli nüfus defterindeki bilgilerden elde edilmiştir. Bkz. BOA., NFS.d., 2971.

⁶²⁴ 1835 tarihli nüfus defterine göre Alaşehirde hane başına düşen erkek nüfus ortalaması 2,2 olup, bu oranda da kadın nüfusun yaşadığı varsayılarak her mahalledeki erkek nüfus miktarları bu rakamla çarpılmak suretiyle kaza merkezinin genel nüfusuna ulaşılmıştır. Bkz. Tablo:36, 1835 tarihli nüfus defterine göre Alaşehirde hane başına düşen erkek nüfus sayısını gösterir tablo

Debbağhane	20	51	112	Turunçlu	91	212	466
Eski Çarşı	50	115	253	Hızır İlyas	84	218	479
Yaviler	16	32	70	Güzel Papas	99	225	495
Yenice	25	50	110	Kiremitli	68	177	389
Tepecik	109	229	503	Perakende	35	84	184
İbrahim Çelebi	83	180	396	Balani	33	76	167
Not: Bold yazılı mahalleler gayrimüslimlere aittir.							
Toplam Mahalle Sayısı: 20	Toplam Hane Sayısı:1345		Toplam Erkek Nüfus Sayısı: 3054		Toplam Tahmini Nüfus: 6714		

Tablodaki veriler incelendiği zaman 20 mahallenin 15'inde Müslümanların, 5'inde ise Gayrimüslimlerin yaşadığı görülmektedir. Turunçlu, Hızırilyas, Güzel Papas, kiremitli ve Perakende mahalleleri zimmilerin yaşadığı mahalleler olup, isimleri ve sayıları 1830 tarihli nüfus defterindeki Gayrimüslim mahalleleriyle aynıdır.⁶²⁵ Bununla birlikte 1530 tarihine ait 166 numaralı Muhasebe-i Vilayeti Anadolu Defteriyle karşılaştığımızda ise mahalle sayıları eşit olmakla birlikte sadece Güzel Papas ve Hızırilyas mahallelerinin aynı isimlerle varlıklarını sürdürdüklerini görmekteyiz.⁶²⁶

Gayrimüslim mahalleleri içerisinde en büyüğü Güzel Papas (99 hane) olup, Alaşehir merkezdeki üçüncü büyük mahalledir. En küçüğü ise 35 hane ile Perakende mahallesidir. Bununla birlikte Perakende mahallesi dışındaki diğer 4 Gayrimüslim mahallesi arasında büyük oranda homojen bir nüfus dağılımı söz konusudur. 1830 tarihli defterle karşılaştığımızda ise kaza merkezindeki Gayrimüslim nüfusunun 1762'den 2013 kişiye yükseldiği ve % 14,2 oranında artış gösterdiği görülmektedir.⁶²⁷ Yine 1835 tarihinde Gayrimüslimlerin kaza merkezinin toplam nüfusu içerisindeki oranları ise % 29,9'dur. Bu durum Müslüman mahallelerine nazaran nüfus yoğunluklarının daha fazla olduğunu göstermektedir.

Şehrin merkezi noktalarında bulunan mahallelerin (özellikle Cami-i Kebir ve Tepecik) nüfus bakımından daha kalabalık oldukları gözlemlenmektedir. 1835 tarihi itibarıyla Alaşehir'de mevcut olan 15 Müslüman Mahallesi içerisinde en fazla nüfusa

⁶²⁵ Bkz.Tablo: 34, 1246/1830 tarihli reaya nüfus defterine göre Alaşehir'deki gayrimüslimlerin nüfusu

⁶²⁶ Bkz.Tablo 32: 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayeti Anadolu Defterine göre 1530 tarihinde Alaşehir'in nüfusu

⁶²⁷ Bkz. Tablo 34:1246/1830 tarihli reaya nüfus defterine göre Alaşehir'deki gayrimüslimlerin nüfusu

sahip olanı 169 hane ile Cami-i Kebir mahallesidir. 785 kişi ile bu mahallenin nüfusu, toplam nüfusun % 11,6'sını teşkil etmektedir. Cami-i Kebir'den sonra 109 hane ile tepecik mahallesi gelmekte olup, 503 kişi ile toplam nüfusun % 8,6'sını oluşturmaktadır. Bu mahalleleri 418 nüfus ve % 6,2 oranla Kadı Sinan mahallesi, 396 nüfus ve % 5,8 oranla da İbrahim Çelebi mahallesi takip etmektedir.

Müslüman mahallelerinin en küçüğü ise 16 hane ve toplam 70 kişilik nüfusu ile Yavilerdir. Nüfus azlığı bakımından Yavileri, 110 nüfusla Yenice ve 112 nüfusla da Debbağhane mahalleleri izlemektedir. Tablodaki veriler incelendiğinde Müslüman mahallelerindeki nüfus dağılımının oldukça düzensiz olduğu görülmektedir. Temettüat defterlerinde bulunan Ab-ı Berd ve Şeyh Sinan mahalleleri bu defterde yer almamaktadır. Bununla birlikte 1251/1835 tarihli defterde adı geçen Yenice mahallesi de temettüat defterlerinde bulunmamaktadır.

Tablo 36: 1835 Tarihli Nüfus Defterine Göre Alaşehir'de Hane Başına Düşen Erkek Nüfus Sayısı

Mahalle Adı	Hane Başına Düşen Erkek Nüfus Sayısı	Mahalle Adı	Hane Başına Düşen Erkek Nüfus Sayısı
Cami-i Kebir	2.1	Elhizar	2.1
Karaağaç	1.9	Arslan Fakı	2.5
Ilıca	1.8	Katip Ali	2.3
Kadı Sinan	2.3	Kazgani	2.4
Debbağhane	2.5	Turunçlu	2.3
Eski Çarşı	2.3	Hızır İlyas	2.5
Yaviler	2	Güzel Papas	2.2
Yenice	2	Kiremitli	2.6
Tepecik	2.1	Perakende	2.4
İbrahim Çelebi	2.1	Balani	2.3
Ortalama⁶²⁸	2.2		
Not: Bold yazılı mahalleler gayrimüslimlere aittir			

⁶²⁸ Ortalamalar her mahallenin erkek nüfus sayısının o mahallenin hane sayısına bölünmesiyle elde edilmiştir. Çıkan sonuçlar toplanarak toplam mahalle sayısına bölünmüş ve hane başına düşen erkek nüfus ortalaması bulunmuştur.

Yukarıdaki tablo 1251/1835 tarihli nüfus defterinden elde edilen veriler ışığında Alaşehir kazası merkez nüfusunun ortalama hane başına düşen kişi sayısını göstermektedir. Tabloda da görüldüğü üzere hane başına düşen ortalama kişi sayısı 2,1 ile 2,6 arasında değişmektedir. Müslüman nüfus hane başına ortalama 2,2 rakamına, Gayrimüslim nüfus ise hane başına 2,4 rakamına tekabül etmektedir. 1835 tarihli nüfus defterine göre Alaşehirde 968 hane Müslim ve 377 hane Gayrimüslim bulunmakta olup, toplam hane sayısı 1345'dir. Bu verilerden yola çıkarak 1835 tarihli nüfus defterine göre Alaşehir'de hane başına düşen ekek nüfus ortalaması 2,2'dir. Bu oranda da kadın nüfusun yaşadığından hareketle her hanede ortalama olarak 4,4 kişi bulunmaktadır diyebiliriz.

Alaşehir Kazasında 1835 yılından sonra 1255/1839 yılında da bir nüfus sayımının yapıldığı görülmektedir. Ancak 1255 tarihli nüfus defterinin bazı sayfaları eksik olup, Müslüman mahallelerinden Cami-i Kebir ve Kâtip Ali Mahalleleri ile Gayrimüslim mahallelerinin tamamı bu defterde bulunmamaktadır. Bununla birlikte daha önceki nüfus sayımları ve temettüat verileriyle bir kıyaslama yapabilmek amacıyla defterde bulunan mevcut mahalleler ile hane sayıları ve erkek nüfus miktarları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 37: 1255/1839 Tarihli Nüfus Defterine Göre Alaşehir'deki Bazı Mahallelerin Nüfusu⁶²⁹

Mahalle Adı	Hane Sayısı	Erkek Nüfus	Mahallenin Tahmini Nüfusu	Mahalle Adı	Hane Sayısı	Erkek Nüfus	Mahallenin Tahmini Nüfusu
Tepecik	112	241	482	İlca	32	62	124
Kadı Sinan	67	146	292	Eskiçarşı	43	85	170
İbrahim Çelebi	79	171	342	Balani	31	58	116
Elhizar	60	132	264	Debbağhane	20	40	80
Arslan Fakı	50	114	228	Yaviler	15	27	54
Kazgani	80	184	368	Yenice	25	38	76
Karaağaç	72	148	296				

Yukarıda da değindiğimiz üzere Cami-i Kebir ve Kâtip Ali mahalleleri dışındaki tüm Müslüman mahalleleri bu defterde bulunurken; Gayrimüslim mahallelerinin tamamı bu defterde yer almamaktadır. Bu nedenle sadece defterde

⁶²⁹ BOA., NFS.d., 2972.

bulunan Müslüman Mahalleleri hakkında bir değerlendirmede bulunulacaktır. Tablodaki verileri incelediğimizde mevcut Müslüman mahalleleri içerisinde en fazla hane sayısı (112) ve nüfusun (482) Tepecik mahallesinde bulunduğu görülmektedir. 1251/1835 yılı nüfus defterindeki verilerle karşılaştırdığımızda bu mahallenin 1839 yılında da hemen hemen aynı sayısal nüfus değerlerine sahip olduğunu söyleyebiliriz.⁶³⁰

Hane ve nüfus büyüklüğü bakımından Tepecik mahallesini Kazgani mahallesi (80 hane ve 368 nüfus) takip etmektedir.1835 tarihli sayımla karşılaştırmamız durumunda, Kazgani mahallesinde de sayısal nüfus verilerinin yaklaşık değerlerde olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte 1835 yılına kıyasla 1839 yılında Müslüman mahallelerinin tahmini toplam nüfuslarında önemli bir azalmanın olduğunu söyleyebiliriz.⁶³¹ Bu azalma oranları Karaağaç mahallesinde % 10,8; Ilıca % 24,8; Kadı Sinan % 30; Debbaghane %28,5; Eski Çarşı % 32,8; Yaviler % 22,8; Yenice % 30,9; İbrahim Çelebi % 13; Elhizar % 23; Arslan Fakı % 20 ve Balani mahallesinde de % 30,5 şeklinde gerçekleşmiştir.

1839 tarihi itibariyle kaza merkezindeki mahalle nüfuslarının azalma nedenleri arasında bilmediğimiz diğer bazı faktörler de olmakla birlikte bizim tespit edebildiğimiz iki neden bulunmaktadır. Bunlardan birincisi imparatorluk genelinde oluşturulan redif birliklerine Alaşehir kazasından da asker yazımının yapılmasıdır.⁶³² Diğeri de Alaşehir'den civar yerlerdeki yerleşim merkezlerine yapılan göçlerdir.

Nitekim 1839 tarihli nüfus defterinden edindiğimiz bilgilere göre kaza merkezinden İnegöl (Sarığöl), Adala, Sart, Mendehorya, Kilas ve Manisa kazalarıyla İzmir'e göçlerin yapıldığını görmekteyiz.⁶³³ Göç eden haneler, nüfus defterinde şahsın gittiği yer belirtilmeksizin "kazayı ahire hicret" şeklinde de ifade edilebilmekteydi.⁶³⁴ Bu göçler, sancak ve kazalar gibi büyük yerleşim merkezlerine yapılabildiği gibi, Alaşehir'in köylerine de gerçekleşebilmekteydi.⁶³⁵

⁶³⁰ Kıyaslama için bkz. 1251/1835 tarihli nüfus defterine göre Alaşehir'in nüfusunu gösterir tablo (Tablo: 35)

⁶³¹ Kıyaslama için bkz. (Tablo: 35) 1251/1835 tarihli nüfus defterine göre Alaşehir'in nüfusunu gösterir tablo

⁶³² BOA., NFS.d., 2972, s.1-3-5-6-7 vd.

⁶³³ A.g.d., ss.1-44.

⁶³⁴ A.g.d., s.2-44.

⁶³⁵ A.g.d., s.29.

Tablo 38: 1255/1839 Tarihli Nüfus Defterine Göre Alaşehir'deki Bazı Mahallelerin Hane Başına Düşen Erkek Nüfus Sayısı

Mahalle Adı	Hane Başına Düşen Erkek Nüfus Sayısı	Mahalle Adı	Hane Başına Düşen Erkek Nüfus Sayısı
Tepecik	2,1	Ilıca	1,9
Kadı Sinan	2,1	Eskiçarşı	1,9
İbrahim Çelebi	2,1	Balani	1,8
Elhizar	2,2	Debbağhane	2
Arslan Fakı	2,2	Yaviler	1,8
Kazgani	2,3	Yenice	1,5
Karaağaç	2	Ortalama: ⁶³⁶ 2	

Şehir tarihi ile ilgili araştırmalarda önem arzeden kaynaklardan bir diğeri de temettuat defterleridir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, Tanzimat öncesi dönemde farklı isimler adı altında birçok vergi alınmaktaydı. İmparatorluk., bu vergilerin yerine geçmek ve kişilerin gelirleri ile sahip oldukları emlaklara uygun olmak üzere tek bir vergi konulmasını düşünmüş ve bu bağlamda da temettü yazımlarını başlatmıştır.⁶³⁷ Bu defterler, Alaşehir'in sosyal ve iktisadi tarihini ortaya koyabilmek adına da oldukça kıymetli bilgiler ihtiva etmektedirler. 1844/1845 yılları için, Alaşehir nüfusunun tespiti bakımından nüfus defterlerinden sonra en önemli kaynak olarak temettuat defterleri karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 39: Temettuat Defterlerine Göre Alaşehir Mahallelerinin Hane Sayıları ile 1845 Yılına Ait Tahmini Nüfusları

Mahalle Adı	Hane Sayısı	Tahmini Nüfus	Mahalle Adı	Hane Sayısı	Tahmini Nüfus
Cami-i Kebir	147	646	Kâtip Ali	56	246
Şeyh Sinan	145	638	Elhizar	51	224
Ab-ı Berd	128	563	Kiremitli	51	224

⁶³⁶ Ortalamalar her mahallenin erkek nüfus sayısının o mahallenin hane sayısına bölünmesiyle elde edilmiştir. Çıkan sonuçlar toplanarak toplam mahalle sayısına bölünmüş ve hane başına düşen erkek nüfus ortalaması bulunmuştur.

⁶³⁷ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", Belleten LIX/225,1995, s.395.

Tepecik	100	440	Arslan Fakı	46	202
Hızır İlyas	82	360	Eski Çarşı	36	158
Kadı Sinan	80	352	Balani	31	136
Güzel Papas	79	347	Perakende	31	136
Turunçlu	75	330	Ilıca	29	127
İbrahim Çelebi	67	294	Debbağhane	13	57
Kazgani	66	290	Yaviler	10	44
Karaağaç	64	281			
Not: Bold yazılı mahalleler gayrimüslimlere aittir.				Toplam Mahalle Sayısı: 21	
Toplam Hane Sayısı: 1387		Toplam Tahmini Nüfus: 6102(4,4) – 6935(1387*5)			

Bu defterlerde yer alan bilgilere göre Alaşehir’de 21 mahalle bulunmakta olup, bu mahallelerin 16’sında Müslümanlar, 5 tanesinde ise Gayrimüslimler ikamet etmektedir. Bu mahallelerden Kazgani, Debbağhane, Ab-ı berd, Balani, Eski Çarşı, Katip Ali, Ilıca, Tepecik, Cami-i Kebir, Kadı Sinan, Şeyh Sinan, Yaviler, Arslan Fakı, Karaağaç, Elhizar, ve İbrahim Çelebi Müslümanlara; Güzel Papas, Turunçlu, Kiremitli, Perakende ve Hızır İlyas ise Gayrimüslimlere ait mahallelerdendir.⁶³⁸

Alaşehir’de Müslümanların oturdukları 16 mahallede yer alan hanelerin toplamı 1069 iken, Gayrimüslimlerin ikamet ettikleri beş mahalledeki hanelerinin toplamı ise 318’dir. Bu durumda kazadaki hanelerin %22,9’unda Gayrimüslimler (1397 kişi), %77,1’inde ise Müslümanların (4705 kişi) yaşadığını söyleyebiliriz. Kaza merkezinin toplam nüfusu ise 6102’dir.

Barkan’ın yöntemine göre her hanede 5 kişinin yaşadığını varsayarsak Müslümanların nüfusu 5345, Gayrimüslimlerin nüfusu ise 1590 kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda kazanın toplam nüfusu ise 6935’dir. Kaza merkezindeki toplam hane sayısını mahalle sayısına böldüğümüz zaman ortalaması 66 hane olan mahalleler elde etmekteyiz. Bu sonuca göre kaza merkezindeki 10 mahalle bu ortalamanın üzerinde yer alırken, 11 mahalle ise altında kalmaktadır.

Müslüman mahalleleri içerisinde en fazla nüfusa sahip olanları Cami-i Kebir (147 hane), Şeyh Sinan (145 hane), Ab-ı Berd (128 hane) ve Tepecik (100)

⁶³⁸Alaşehir merkezdeki mahallelere ait temettüat defterlerinin numaraları şunlardır: BOA., ML.VRD.TMT., Defter No: 1403 (Kazgani), 1409 (Debbağhane), 1412 (Ab-ı Berd), 1414 (Balani), 1418 (Eski Çarşı), 1423 (Katip Ali), 1425 (Ilıca), 1427 (Tepecik), 1430 (Cami-i Kebir), 1431 (Güzel Papas/Gayrimüslim), 1432 (Kadı Sinan), 1434 (Turunçlu/Gayrimüslim), 1435 (Kiremitli/Gayrimüslim), 1438 (Şeyh Sinan), 1441 (Perakende/Gayrimüslim), 1446 (Yaviler), 1459 (Arslan Fakı), 1460 (Karaağaç), 1462 (Hızırilyas/Gayrimüslim), 1465 (Elhizar), 1467 (İbrahim Çelebi)

mahalleleri olup, hane sayıları yüzün üzerindedir. En az hane sayısı ve nüfusa sahip olan mahallesi ise Yaviler (10 hane)'dir. Yaviler mahallesini 13 hane ile Debbağhane, 29 hane ile Ilıca, 31 hane ile Balani, 36 hane ile Eski Çarşı ve 46 hane ile de Arslan Fakı mahalleleri takip etmektedir. Gayrimüslimlerin ikamet ettikleri yerler içerisinde ise en kalabalık olanı Hızır İlyas (82 hane) mahallesi, en az nüfuslu olanı ise 31 hane ile Perakende mahallesidir.

Tablo 40: Alaşehir'in 1835 ve 1845 Yıllarının Tahmini Nüfuslarının Karşılaştırılması⁶³⁹

Millet	1835			1845		
	Hane	Tahmini Nüfus	Toplam Nüfus İçindeki Yüzdesi	Hane	Tahmini Nüfus	Toplam Nüfus İçindeki Yüzdesi
Müslim	968	4701	70	1069	4705	77,1
Gayrimüslim	377	2013	30	318	1397	22,9
Toplam	1345	6714	100	1387	6102	100
Toplam Mahalle Sayısı: 20				Toplam Mahalle Sayısı: 21		

Tablodaki bilgilere göre geçen on yıllık süre zarfında Alaşehir kazasının merkez nüfusunda bir takım değişikliklerin olduğu gözlemlenmektedir. Hane sayısı 1345'den 1387'ye yükselmesine rağmen tahmini nüfus sayısı % 9,1 oranında azalmıştır. Azalmanın daha çok % 30,6'lık bir rakamla Gayrimüslim nüfusunda yaşandığı görülmektedir. Zira on yıllık süreç içerisinde Gayrimüslim mahallelerinin sayı ve isimlerinde bir değişiklik yaşanmazken 1845 yılı itibariyle hane ve nüfus sayılarında önemli bir azalma gerçekleşmiştir. Nitekim 1835 yılı verileriyle karşılaştırdığımızda Hızır İlyas'ın 84 haneden 82 haneye, Güzel Papas Mahallesi'nin 99 haneden 79 haneye, Turunçlu'nun 91 haneden 75 haneye, Kiremitlinin 68 haneden 51 haneye ve Perakende Mahallesi'nin ise 35 haneden 31 haneye gerilediği görülmektedir.⁶⁴⁰

1835'den 1845 yılına kadar geçen süre zarfında Müslüman mahallelerinin isim ve sayılarında da bazı değişimler yaşanmıştır. Mahalle sayıları 15'den 16'ya

⁶³⁹ Tabloda yer alan 1835 yılına ait veriler 1251/1835 tarihli nüfus defterinden ve 1845 yılına ait veriler ise temettüat defterlerinden alınmıştır.

⁶⁴⁰ Kıyaslama için bkz. Tablo: 35, 1251/1835 tarihli nüfus defterine göre Alaşehir'in nüfusunu gösterir tablo

çıkmıştır. 1835 tarihli nüfus defterinde bulunmayan Şeyh Sinan ve Ab-ı Berd mahalleleri, 1845 yılına ait temettuat defterlerinde yer almaktadır. Bununla birlikte 1835 sayımlarında görülen Yenice mahallesinin ismine ise 1845 yılına ait temettuat kayıtlarında rastlanılmamaktadır.

Merkez kazanın nüfusu ile ilgili bilgiler yukarıda değindiğimiz kaynakların yanısıra Aydın Vilayeti salnamelerinde de yer almaktadır. Vilayet salnamelerinde Müslüman ve Gayrimüslim erkek ve kadın nüfusları ayrı ayrı verilmiştir. Muhtelif yıllara ait Aydın Vilayeti salnamelerine göre Alaşehir kazasının merkez nüfusu şu şekildedir:

Tablo 41: Aydın Vilayeti Salnamelerine Göre Alaşehir'in Merkez Nüfusu⁶⁴¹

Yıl Hicri- Miladi	Gayrimüslim			Müslim			Toplam		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
1311/1893	–	–	–	–	–	–	4420	4745	9165
1312/1894	–	–	–	–	–	–	4420	4745	9165
1313/1895	–	–	–	–	–	–	4420	4745	9165
1314/1896	–	–	–	–	–	–	3584	4044	7628
1315/1897	1416	1344	2760	3156	3507	6663	4572	4851	9423
1316/1898	1470	1422	2892	3258	3536	6794	4728	4958	9686
1317/1899	1509	1466	2975	3292	3650	6942	4801	5116	9917
1319/1901	1497	1462	2959	3176	3482	6658	4673	4944	9617
1320/1902	1522	1443	2965	3196	4384	7580	4718	5827	10545
1321/1903	1543	1447	2990	3146	3447	6593	4689	4894	9583
1323/1905	1588	1471	3059	2751	2899	5650	4339	4370	8709
1326/1908	1523	1615	3138	3148	3494	6642	4671	5109	9780

Yukarıdaki tabloda, 1893-1908 yılları arasında Aydın Vilayeti salnameleri'nde bulunan, Alaşehir kaza merkezine ait nüfus bilgileri yer almaktadır. Tablodaki veriler incelendiğinde her ne kadar 1896 ve 1902 yıllarında nüfusta bir dalgalanma görülsede, genel olarak Alaşehir nüfusunun belirtilen yıllar içerisinde düzenli bir seyir takip ettiği gözlemlenmektedir. 1895 yılında kaza merkezinin toplam nüfusu 9165 olarak yer alırken, 1896 yılında bu rakam 1537 kişi azalarak 7628'e düşmüştür. Diğer bir ifadeyle nüfus % 16,7 oranında azalmıştır. 1902 yılında

⁶⁴¹ Bu veriler belirtilen yıllar arasındaki Aydın Vilayeti Salnamelerinden alınmıştır.

ise bir önceki yıl 9617 olan merkez nüfusu, 10545'e yükselmiştir. Yani toplam nüfus % 9,6 oranında artmıştır. Fakat 1896 yılındaki büyük düşüşün ve 1902 yılındaki artışın hangi nedenlerden dolayı meydana geldiği ile ilgili bir bilgiye rastlanılamamıştır. Bununla birlikte 1896 yılındaki düşüşte, bu yıl içerisinde Dömeke Harbi için Alaşehir'den Girit Adası'na gönderilen redif askerlerinin de payının olduğu söylenilebilir. Zira 1896 yılına ait bir belgeden Alaşehir ve Manisa Taburlarının bu tarihte Girit'e gönderildiklerini öğrenmekteyiz.⁶⁴²

Aydın Vilayeti salnamelerinde Alaşehir kaza merkezindeki erkek ve kadın nüfusu ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Bu bilgiler Müslüman ve Gayrimüslim kadın ve erkek sayıları olarak 1897 yılından itibaren ayrı ayrı verilmeye başlanmıştır. Tablodaki rakamlar, kazadaki erkek nüfusun kadın nüfustan biraz daha fazla olduğunu göstermektedir. Kaza merkezindeki kadın ve erkek nüfus arasındaki fark en fazla 1902 yılında yaşanmıştır. Bu tarihte kadınların toplam sayısı 4718 iken, erkeklerin toplam sayısı ise 5827 olarak yer almıştır. Bir diğer ifadeyle erkekler kadınlardan 1109 kişi ile % 23,5 oranında daha fazla nüfusa sahip bulunmaktadır. 1897 yılında Alaşehir merkezde 2760 Gayrimüslim nüfus mevcutken, bu rakam 1908 yılında 3138 olarak yer almaktadır. Gayrimüslimlerin toplam nüfus içerisindeki oranları ise 1908 yılı itibariyle % 32 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şemsettin Sami'nin Kamüs'ül Alam isimli eserinde de Alaşehir kazasının nüfusuyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Buna göre şehrin nüfusu 8.000'den ziyade olup, bunun 1500 kadarı Rum, pek cüz'i miktarı Ermeni ve Yahudilerden, geri kalanı ise Müslümanlardan oluşmaktadır.⁶⁴³ Ali Cevat da eserinde 2245 haneye sahip olan şehrin, 9097 nüfusunun olduğunu söylemektedir.⁶⁴⁴

Vital Cunet ise vilayet salnameleri ile Şemseddin Sami'nin ve Ali Cevad'ın vermiş olduğu bilgilerden hayli farklı veriler ortaya koymaktadır. Buna göre 1894 yılı itibariyle kaza merkezinde 17 bin Müslüman, 4326 Rum, 335 Ermeni ve 339 tane de Yahudiden müteşekkil olmak üzere toplam 22 bin nüfus bulunmaktadır.⁶⁴⁵ Bu bilgileri başta vilayet salnameleri olmak üzere yukarıda isimlerini zikrettiğimiz müelliflerin eserleriyle karşılaştırmamız durumunda, Cunet'in vermiş olduğu rakamların oldukça abartılı oldukları ortaya çıkacaktır.

⁶⁴² BOA., Y..MTV. 154/85, 28 Z 1313/10 Haziran 1896.

⁶⁴³ Şemsettin Sami, Kamüsü'l Alam, s.280.

⁶⁴⁴ Ali Cevat, s.25.

⁶⁴⁵ Cunet, s.571.

Dâhiliye Nezareti Sicil-i Nüfus İdaresi Umumiyesi Müdüriyeti, Memalik-i Osmaniye'nin 1912 yılı (H.1330) nüfus verilerine göre ise Alaşehir kazasının merkez Nüfusu toplam 9.780 olup, bunun 6642'si Müslüman, 3120'si Rum, 17'si Ermeni ve 1 kişisi de Süryani nüfustan oluşmaktadır.⁶⁴⁶ Bu bilgiler 1908 yılı Aydın Vilayeti salnamesindeki kaza merkezi nüfus verilerinin aynısıdır.⁶⁴⁷ Buna göre 4 yıllık süre zarfında şehrin merkez nüfusunda herhangi bir değişiklik yaşanmadığını ya da aynı verilerin daha sonra yeniden kullanıldıklarını söyleyebiliriz.

Tablo 42: Aydın Vilayeti Salnamelerine Göre Alaşehir Nüfusu Yüzdelik Dağılımı⁶⁴⁸

Yıl Hicri/Miladi	Erkeklerin Oranı (%)	Kadınların Oranı (%)	Gayrimüslimlerin Oranı (%)	Müslümanların Oranı (%)
1311/1893	51,8	48,2	–	–
1312/1894	51,8	48,2	–	–
1313/1895	51,8	48,2	–	–
1314/1896	53,1	46,9	–	–
1315/1897	51,5	48,5	29,3	70,7
1316/1898	51,2	48,8	29,9	70,1
1317/1899	51,6	48,4	29,9	70,1
1319/1901	51,4	48,6	30,8	69,2
1320/1902	55,3	44,7	28,1	71,9
1321/1903	51,1	48,9	35,1	64,9
1323/1905	50,2	49,8	35,1	64,9
1326/1908	52,3	47,7	32,1	67,9

⁶⁴⁶ BOA., DH.SNN. 44/1.

⁶⁴⁷ SVA. 1326, s.613.

⁶⁴⁸ Bu veriler belirtilen yıllar arasındaki Aydın Vilayeti Salnamelerinden alınmıştır.

Tablo 43: Yıllara Göre Alaşehir Merkezdeki Gayrimüslim Nüfusun Milletlere Göre Dağılımı⁶⁴⁹

Yıl Hicri/Miladi	Ermeni			Rum			Yahudi			Gayrimüslim Toplam		
	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T
1315/1897	7	10	17	1398	1323	2721	11	11	22	1416	1344	2760
1316/1898	7	10	17	1452	1400	2852	11	12	23	1470	1422	2892
1317/1899	7	10	17	1491	1444	2935	11	12	23	1509	1466	2975
1319/1901	8	10	18	1477	1437	2914	12	15	27	1497	1462	2959
1320/1902	8	10	18	1502	1418	2920	12	15	27	1522	1443	2965
1321/1903	8	10	18	1523	1422	2945	12	15	27	1543	1447	2990
1323/1905	8	10	18	1568	1446	3014	12	15	27	1588	1471	3059
1326/1908	4	14	18	1519	1601	3120	–	–	–	1523	1615	3188

Tablo 44: Yıllara Göre Alaşehir Kazası Genelindeki Gayrimüslim Nüfusun Milletlere Göre Dağılımı⁶⁵⁰

Yıl Hicri/Miladi	Ermeni			Rum			Yahudi			Gayrimüslim Toplam		
	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T
1309/1891	–	–	–	1284	1301	2585	–	–	–	1284	1301	2585
1311/1893	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1279	1277	2556
1312/1894	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1369	1303	2672
1313/1895	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1372	1305	2677
1314/1896	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1404	1341	2745
1315/1897	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1317	1348	2665
1316/1898	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1470	1422	2892
1317/1899	–	–	–	1500	1469	2969	–	–	–	1500	1469	2969
1319/1901	–	–	–	1477	1437	2914	–	–	–	1477	1437	2914
1320/1902	–	–	–	1522	1443	2965	–	–	–	1522	1443	2965
1321/1903	–	–	–	1532	1422	2954	–	–	–	1532	1422	2954
1323/1905	–	–	–	1579	1446	3025	–	–	–	1579	1446	3025

⁶⁴⁹ Bu veriler belirtilen yıllar arasındaki Aydın Vilayeti Salnamelerinden alınmıştır.

⁶⁵⁰ Bu veriler belirtilen yıllar arasındaki Aydın Vilayeti Salnamelerinden alınmıştır.

Tablo 45: Muhtelif Yıllarda Gayrimüslim Nüfusun Yüzdelik Dağılımı⁶⁵¹

Yıl Hicri/Miladi	Ermeni Oran	Rum Oran	Yahudi Oran
1315/1897	0,6	98,6	0,8
1316/1898	0,6	98,6	0,8
1317/1899	0,6	98,6	0,8
1319/1901	0,6	98,5	0,9
1320/1902	0,6	98,5	0,9
1321/1903	0,6	98,5	0,9
1323/1905	0,6	98,5	0,9
1326/1908	0,6	99,4	–

Tablo 46: Aydın Vilayeti Salnamelerine Göre Alaşehir Kazasının Umumi Nüfusu⁶⁵²

Yıl Hicri/Miladi	Gayrimüslim			Müslim			Toplam		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
1296/1878	–	–	–	–	–	–	–	–	7845
1309/1891	1284	1301	2585	14104	14219	28323	15388	15520	30908
1311/1893	1279	1277	2556	12897	13767	26664	14176	15044	29220
1312/1894	1369	1303	2672	13374	14691	27065	14743	15994	30737
1313/1895	1372	1305	2677	13496	14730	28226	14868	16035	30903
1314/1896	1404	1341	2745	13740	15054	28794	15144	16395	31539
1315/1897	1317	1348	2665	13880	15210	29090	15197	16558	31755
1316/1898	1470	1422	2892	13240	15473	28713	14710	16895	31605
1317/1899	1500	1469	2969	14816	16022	30838	16316	17491	33807
1319/1901	1477	1437	2914	14650	15553	30203	16127	16990	33117
1320/1902	1522	1443	2965	14895	15884	30779	16417	17327	33744
1321/1903	1532	1422	2954	15343	16370	31713	16875	17792	34667
1323/1905	1579	1446	3025	15414	16444	31858	16993	17890	34883
1326/1908	1523	1615	3138	15804	16335	32139	17327	17950	35277

Yukarıdaki tabloda, 1878-1908 yılları arasında Aydın Vilayeti salnamelerinde bulunan, Alaşehir kazasının umumi nüfusuna ait bilgiler yer almaktadır. Tablodaki

⁶⁵¹ Bu veriler belirtilen yıllar arasındaki Aydın Vilayeti Salnamelerinden alınmıştır.

⁶⁵² Bu veriler belirtilen yıllar arasındaki Aydın Vilayeti Salnamelerinden alınmıştır.

veriler incelendiğinde 1296/1878 yılı hariç genel olarak Alaşehir kazasının umumi nüfusunun belirtilen yıllar içerisinde düzenli bir seyir takip ettiği gözlemlenmektedir. Bu yıl içerisinde yaşanan nüfus azlığında ise diğer birçok faktörle birlikte 93 Harbi olarak da bilinen 1877/1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin de etkisinin olduğu düşünülmektedir.

1878 yılından 1891 yılına kadar olan süre zarfındaki kazanın genel nüfus verileriyle ilgili bilgilere ise 1302 ve 1306 tarihli vilayet salnamelerinde rastlanılmaktadır. 1302/1884 yılına ait Aydın Vilayeti salnamesine göre Alaşehir kazasının genel nüfusu 28.115 kişiden⁶⁵³ oluşuyorken, 1306/1888 tarihinde bu rakam 28.243 olarak yer almaktadır.⁶⁵⁴ 1878 yılında 7845 olan umumi nüfus, 13 yıl sonra yani 1891 yılında ise 30908 olarak karşımıza çıkmaktadır. 1908 yılına gelindiğinde ise bu rakamın 35277'ye ulaştığını görmekteyiz. Yani toplam nüfus 1891-1908 yılları arasında % 14,1 oranında artmıştır.

Aşağıdaki tabloda Alaşehir kazasının 1296/1878 ve 1326/1908 yıllarına ait genel nüfusunun Saruhan Sancağı ve kazalarıyla karşılaştırması yapılmıştır. Bu durum Alaşehir'in demografik açıdan sancak içerisindeki yerini ve büyüklüğünü göstermesi açısından önemlidir.

Tablo 47: Saruhan Sancağı ve Kazalarının 1878 ve 1908 Yıllarına Ait Genel Nüfus Verileri⁶⁵⁵

Yerleşim Merkezinin Adı	1296/1878	1326/1908
Saruhan Sancağı	27.299	98.681
Alaşehir	7.845	35.277
Akhisar	7.957	32.954
Demirci	13.720	36.683
Gördes	3.993	37.351
Kırkağaç	20.000	24.450
Salihli	10.052	27.185
Turgutlu	9.959	30.519
Eşme	-	23.546
Kula	11.860	34.684
Soma	-	22.273

⁶⁵³ SVA. 1302, s.275.

⁶⁵⁴ SVA. 1306, s.92.

⁶⁵⁵ Bu veriler, 1878 ve 1908 yıllarına ait Aydın Vilayeti Salnamelerinden alınmıştır.

Aydın Vilayeti salnamelerinde, kazanın genel nüfusu verilirken de merkezde olduğu gibi erkek ve kadın nüfusu ayrı ayrı belirtilmiştir. Bu bilgiler Müslüman ve Gayrimüslim kadın ve erkek sayıları olarak 1891 yılından itibaren verilmeye başlanmıştır. Tablodaki rakamlar kazanın merkez nüfusunda olduğu gibi, umumi nüfusunda da erkek nüfusun kadın nüfustan biraz daha fazla olduğunu göstermektedir. Kaza merkezindeki kadın ve erkek nüfus arasındaki fark en fazla 1898 yılında yaşanmıştır. Bu tarihte kadınların toplam sayısı 14.710 iken, erkeklerin toplam sayısı ise 16.895 olarak yer almıştır. Bir diğer ifadeyle erkekler kadınlardan 2185 kişi ile % 14,8 oranında daha fazla nüfusa sahip bulunmaktadır.

1891 yılında Alaşehir kazasının genelinde 2585 Gayrimüslim nüfus mevcutken, bu rakam 1908 yılında 3138 olarak yer almaktadır. Gayrimüslimlerin toplam nüfus içerisindeki oranları ise 1908 yılı itibariyle % 8,8 olarak karşımıza çıkmaktadır. Salmelerde 1908 yılına ait Gayrimüslim nüfusu kaza merkezinde de genelinde de 3138 olarak belirtilmiştir. Bu durum Gayrimüslimlerin tamamının köylerde değil kaza merkezinde yaşadıklarını göstermektedir. 1326/1908 yılında 35.270 olan kaza genel nüfusunun % 27,7'si Alaşehir merkezde, % 72,3'ü ise köylerde yaşamaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde Alaşehir'e uğrayarak burayla ilgili gözlem ve değerlendirmelerini ifade eden bazı seyyahların vermiş olduğu bilgiler de Alaşehir kazasının genel nüfusunu ortaya koyabilmemiz açısından oldukça kıymetlidir. Bunları tarihsel sırasına göre vermeye çalışacağız. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Alaşehir'e gelen Evliya Çelebi, şehirde kale içerisinde 24 mahalle ve 2070 toprak örtülü evin yer aldığını ifade etmiştir.⁶⁵⁶ Evliya Çelebinin belirttiği hane sayısı dikkate alındığında Alaşehir'de yaklaşık olarak 10 bin nüfusun bulunduğunu söyleyebiliriz. Feridun Emecen de Evliya Çelebiden yaklaşık bir yüzyıl sonra yani 18. yüzyılın ortalarında şehrin nüfusunun 7-8 bin olduğunu zikretmektedir.⁶⁵⁷

Coğrafya doktoru Reinhard Stewig ise Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Gelişmesinin Ana Hatları isimli eserinde, Alaşehir'in 1820 yılı itibariyle 3250 hane ve 16.500 nüfusa sahip bir yerleşim merkezi olduğunu ve toplam hane içerisinde 250 hanenin Rumlara ait olduğunu belirtmektedir. Fakat Stewig, 1826 yılında ise diğer

⁶⁵⁶ Evliya Çelebi, s.516.

⁶⁵⁷ Emecen, "Alaşehir...", s.343.

veriler aynı kalmakla birlikte Rum hane sayısını 300 olarak göstermektedir.⁶⁵⁸ Yani altı yıl içerisinde şehirdeki Rumlar 50 hane birden artış göstermiştir. Bu durum Alaşehir'e Rum göçünün olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Stewig'in bu nüfus verilerini abartılı bir şekilde ele aldığı da gözden kaçmamaktadır.

1831 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre ise halk İslam ve reaya olmak üzere iki gruba ayrılmış olup, kazanın Müslüman erkek nüfusu 6374, Gayrimüslim Rum erkek nüfusu ise 911 olmak üzere toplam nüfus 7845 olarak kaydedilmiştir.⁶⁵⁹ Emecen'in 18. yüzyılın ortalarında şehrin nüfusunu 7-8 bin olarak göstermesi göz önüne alındığında geçen süre zarfında kayda değer bir demografik değişikliğin olmadığını söyleyebiliriz.

1834 yılında Alaşehir'i ziyaret eden Charles Texier, bir asır önce 7-8 bin olarak tahmin edilmiş olan şehir nüfusunun sayı bakımından değişmemiş olduğunu söylemektedir. Texier'e göre şehir, etrafından büyümektedir ve kale surları içerisindeki mahalleler hep doludur. Hıristiyanların nüfusu ise 3.000 kadardır.⁶⁶⁰ Yaklaşık olarak Texier'le aynı zamanlara rastlayan bir tarihte şehre uğrayan Allom ise Alaşehir'in toplam nüfusunu 15.000 olarak ifade etmekte ve bunların 1800'ünün Rum olduğunu kaydetmektedir.⁶⁶¹ Texier ve Allom'un kaydettiği nüfus verileri arasında oldukça büyük farklılıklar gözlemlenmektedir. Fakat daha sonraki yıllara ait nüfus verileri dikkate alındığında Allom'un verdiği bilgilerin gerçeği yansıtmadığı ve abartılı olarak ele alındığı görülecektir. 1851 yılında Alaşehir'e gelen bir başka gezgin de Henry Christmast'tır. Christmast, eserinde şehrin nüfusunun 12 bin Türk ile 3 bin Rumdan oluştuğunu ifade etmektedir.

Daha önce de bahsedildiği üzere Alaşehir'e uğrayan gezginlerden bir diğeri de Vital Cuinet'tir. Cuinet eserinde kazanın genel nüfusunu 35.510 olarak belirtmektedir. Bu nüfusun 27.510'unu Müslüman, 7326'sını Rum, 335'ini Ermeni ve 339'unu da Yahudiler oluşturmaktadır.⁶⁶² Bir başka ifadeyle genel nüfusun 8000'i Gayrimüslimlerden müteşekkildir. Aydın Vilayeti salnamelerini esas alacak olursak, Cuinet'in Müslüman nüfusla ilgili olarak vermiş olduğu rakamları gerçeğe çok yakın bulmakla birlikte, Gayrimüslimlerle ilgili beyan ettiği kayıtların ise oldukça abartılı

⁶⁵⁸ Reinhard Stewig, *Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Gelişmesinin Ana Hatları*, (Çev. R.Turfan-M. Ş. Yazman) İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehircilik Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1970, s.213.

⁶⁵⁹ Karal, *Nüfus...*, ss.126-129.

⁶⁶⁰ Texier, s.84.

⁶⁶¹ Allom, s.72.

⁶⁶² Cuinet, s.570.

olduklarını söyleyebiliriz. Zira 1312/1894 yılı itibariyle Alaşehir kazasının genelindeki Gayrimüslim nüfusun sayısı sadece 2672 olup, Cuinet'in kaydettiği gibi 8000 değildir.⁶⁶³

Cuinet'ten yaklaşık bir yıl sonra, 1895 yazında Alaşehir'e gelen gezginlerden bir diğeri de Friedrich Sarre'dir. Sarre, Küçük Asya Seyahati isimli eserinde Alaşehir'den "Çoğu Rum olan 15.000 nüfuslu şehir epey zengin bir yer" diye bahseder. Sarre'nin verdiği rakamların gerçekle bir ilgisi bulunmamaktadır. Zira Aydın Vilayeti salnamelerine göre 1895 yılında kazanın genel nüfusu 30.903 olup, bu rakamın da sadece 2677'sini Gayrimüslimler oluşturmaktadır.⁶⁶⁴ Gayrimüslim nüfus içerisinde en büyük payı Rumlar almakla birlikte, kazadaki Gayrimüslimlerin tamamını Rum olarak varsaysak bile, Rumların kazanın umumi nüfusu içerisindeki oranları sadece % 8,6'da kalmaktadır. Yani Sarre'nin belirttiği üzere hiçbir şekilde nüfusun büyük çoğunluğu Rumlardan oluşmayıp, çoğunluk Müslüman Türklerden oluşmaktadır. Gayrimüslimlerle ilgili vermiş olduğu rakamları hariç tutarsak Cuinet'in verdiği rakamların Sarre'ye göre gerçeğe daha yakın olduklarını söyleyebiliriz.

Dâhiliye Nezareti Sicil-i Nüfus İdaresi Umumiyesi Müdüriyeti, Memalik-i Osmaniye'nin 1912 yılı (H.1330) nüfus verilerine göre ise Alaşehir kazasının toplam nüfusu 36.844 olup; bunun 33.467'si Müslüman, 3359'u Rum, 17'si Ermeni ve 1 kişisi de Süryani'dir.⁶⁶⁵ Bu belgedeki merkez nüfusa ait rakamlar, 1908 yılı Aydın Vilayeti salnamesindeki kaza merkezinin nüfusu ile ilgili bilgilerin bire bir aynısıyken, bu durum kazanın genel nüfusu ile ilgili verilerde değişmektedir. Vilayet salnamesine göre 1908/1326 yılında umumi nüfus 35.277 olup; bunun 32.139'u İslam, 3138'i ise Rum olarak yer almaktadır. Bu bilgiler ışığında 4 yıllık süre zarfında kazanın genel nüfusunun 1567 kişi arttığını, bunun 221 kişininin Rum diğerlerinin ise Müslüman olduklarını görmekteyiz.

⁶⁶³ SVA. 1312, s.404.

⁶⁶⁴ SVA. 1313, s.402.

⁶⁶⁵ BOA., DH.SNN. 44/1.

3. Alaşehir Nüfus Olayları

Tablo 48: Muhtelif Yıllara Göre Alaşehir'deki Nüfus Olaylarının Sayısı⁶⁶⁶

YIL Hicri/Miladi	Doğum	Ölüm	Evlenme	Boşanma	Göç
1312/1894	627	464	347	35	10
1313/1895	1846	1186	369	22	–
1314/1896	2272	1142	656	31	–
1315/1897	731	1203	227	24	–
1317/1899	591	489	211	21	–
1318/1900	2272	1223	1175	45	–
1319/1901	629	592	313	27	–
1323/1905	373	665	263	31	–

Şehirlerin nüfusları savaşlar, salgın hastalıklar, göçler veya deprem, sel, kuraklık gibi doğal afetlere dayalı nedenlerden dolayı azalmakta ya da artabilmektedir. Her ne kadar hangi nedenden dolayı azalıp arttığı belirtilmese de Aydın Vilayeti salnamelerinde Alaşehir'in muhtelif yıllara ait nüfus olayları hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler Alaşehir kazasında, belirtilen yıllara ait doğum, ölüm, evlenme, boşanma ve göç gibi nüfus olaylarıyla ilgili sayısal verilerden ibaret olup, salnamelerde olayların nedenleriyle ilgili bir açıklama bulunmamaktadır.

Alaşehir kazasında 1894 yılında 627 doğum, 464 ölüm, 347 evlenme ve 35 boşanma hadisesi meydana gelmiştir. Ayrıca 10 kişi de göç etmiştir.⁶⁶⁷ 1895 yılında ise doğum ve ölüm olaylarının bir önceki yıla kıyasen ortalama üç katı kadar arttığı görülmektedir. Bu yıl içerisinde 1846 doğum, 1186 ölüm, 369 evlenme ve 22 boşanma hadisesi gerçekleşmiştir.⁶⁶⁸ Aynı yıl içerisinde Turgutlu kazasında da ölüm ve doğum oranları iki katından daha fazla artmıştır. 1895 senesinde Turgutlu kazasında 1298 doğum ve 991 ölüm olayı meydana gelmiş olup, bu durum normal seyrin üzerinde rakamlar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁶⁹ Yine aynı şekilde Kula kazasında da bu oran 1473 doğum, 777 ölüm hadisesi olarak karşımıza çıkarken⁶⁷⁰

⁶⁶⁶ Bu veriler belirtilen yıllar arasındaki Aydın Vilayeti Salnamelerinden alınmıştır.

⁶⁶⁷ SVA. 1315, s.424.

⁶⁶⁸ SVA. 1316, s.405.

⁶⁶⁹ Çağlar, A.g.t., s.76.

⁶⁷⁰ SVA. 1316, s.459.

Gördes kazasında ise 1596 doğum, 1216 ölüm vakası olarak yer almaktadır.⁶⁷¹ Bununla beraber Saruhan Sancağının diğer kazalarında doğum ve ölüm hadiseleri ile ilgili normalin altında veya üstünde bir değişim görülmemektedir.⁶⁷²

1896 yılında ise Alaşehir'de doğum sayısı 2272'yi bularak en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Ölüm vakası ise 1142 kişiyle yine oldukça yüksek bir değer olarak yer almaktadır. Aynı yıl içerisinde 1894 ve 1895 yıllarına kıyasen Alaşehir kazasında evlenme sayısının da 656'ya ulaşarak yaklaşık iki katı bir artış göstermesi dikkat çekmektedir. Boşanma sayısı ise 31 olarak kaydedilmiştir.⁶⁷³

1897 yılında doğum sayısının 731'e düşerek yaklaşık üçte iki oranında azalması dikkat çekerken, ölüm sayısında ise 1203 rakamına ulaşarak artış yaşanmıştır. Evlenme sayısı da yine yaklaşık olarak üçte iki oranında düşerek 227 rakamında kalmıştır. Boşanan kişi sayısı ise 24'tür. 1899 yılında ise doğum ve ölüm olaylarında azalma görülmektedir. Bu yıl içinde 591 doğum ve 489 ölüm hadisesi gözlemlenirken evlenme sayısında da 211 rakamıyla önceki yıllara oranla düşüş yaşanmıştır. Boşanma oranı da 21 rakamıyla evlenme sayısında olduğu gibi 1894-1905 yılları arasındaki en düşük seviyesinde kalmıştır.⁶⁷⁴

1900 yılında doğum rakamları, 1896 yılı ile aynı sayıya yani 2272'ye ulaşarak belirtilen tarihler arasındaki en yüksek noktaya erişmiştir. Ölüm oranı ise 1223 rakamıyla yine söz konusu tarihler arasındaki en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 1900 yılında evlenme sayısı da 1175'e çıkarak 1894-1905 yılları arasındaki en yüksek oranı yakalamıştır. Bu tarihte evlenenlerin sayısı bir önceki yıla kıyasen yaklaşık beş buçuk kat artmıştır. Boşanma vakası ise 45 ile sınırlı kalmıştır.⁶⁷⁵

1905 yılında ise doğumlar 373 rakamıyla 1900 yılına kıyasen % 83,5 azalırken ölümlerde de 665 sayısı ile yaklaşık yarı yarıya bir azalma yaşanmıştır. Bu tarihte evlenme hadisesi 263'e düşerken, boşanma vakası ise 31 olarak yer almıştır.⁶⁷⁶

⁶⁷¹ A.g.s., s.469.

⁶⁷² A.g.s., 1316, ss.376-473.

⁶⁷³ SVA. 1317, s.363.

⁶⁷⁴ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1320, Vilayet Basımevi, İzmir, s.325.

⁶⁷⁵ SVA. 1321, s.311.

⁶⁷⁶ SVA. 1326, s.613.

4. Alaşehir Nüfus İdaresi

Alaşehir'de nüfus idaresinin ilk kez hangi tarihte kurulduğıyla ilgili bir bilgiye rastlanılamamıştır. Bu konuyla ilgili bulabildiğimiz en eski belge 1867 yılına ait olup, bu tarihte Alaşehir nüfus memuru olarak Mehmet Bey oğlu İsmail Hakkı Efendi'nin ismi geçmektedir.⁶⁷⁷ Ancak bu tarihten çok daha önce Alaşehir'de nüfus idaresinin var olduğunu tahmin edebiliriz. Zira 1854 yılına ait bir belgeden Turgutlu kazasına Arif Efendi isimindeki bir şahsın tayin edildiğini öğrenmekteyiz.⁶⁷⁸ Kaza başlıca nüfus kayıt birimiydi. Kazalardaki nüfus memurları sorumluluk alanlarındaki bütün doğumları, ölümleri ve göçleri kaydetmek ve yıl içinde birkaç kez İstanbul'daki Ceride Nezaretine bildirmek zorundaydılar.⁶⁷⁹ Aydın Vilayeti salnamelerinde ise 1886 yılından itibaren Alaşehir'de görev yapan nüfus memuru ve kâtiplerinin isimlerine rastlanılmaktadır.

Muhtelif yıllarda Alaşehir'de nüfus memurlığı ve kâtipliği yapanlar aşağıda yer alan tabloda belirtilmiştir.

⁶⁷⁷ BOA., DH.SAİD.MEM. 15/6.

⁶⁷⁸ BOA., A.MKT.MVL.72/32'den aktaran: Çağlar, s.77.

⁶⁷⁹ Karpat, s.66.

Tablo 49: Yıllara Göre Alaşehir'deki Nüfus Dairesi Görevlileri⁶⁸⁰

Yıllar Hicri/Miladi	Nüfus Memuru	Nüfus Kâtibi
1304/1886	İzzet Efendi	Raşit Efendi
1306/1888	Hüseyin Sırrı Efendi	Raşit Efendi
1308/1890	Hüseyin Sırrı Efendi	Raşit Efendi
1309/1891-1892	Hüseyin Sırrı Efendi ⁶⁸¹	–
1311/1893	Hasan Efendi	Mehmet Efendi
1312/1894	Hasan Efendi	Mustafa Efendi
1313/1895	İsmail Efendi	Mustafa Efendi
1314/1896	İsmail Efendi	Mustafa Efendi
1315/1897	Hakkı Efendi	Mustafa Efendi
1316/1898	Hakkı Efendi	Mustafa Efendi
1317/1899	Hakkı Efendi	Mustafa Efendi
1319/1901	Hakkı Efendi	Mustafa Efendi
1320/1902	Hakkı Efendi	Ahmet Efendi
1321/1903	Hakkı Efendi	Süleyman Vehbi Efendi
1323/1905	Hakkı Efendi	Süleyman Vehbi Efendi
1326/1908	Hakkı Efendi	Münib Efendi

Yukarıda verilen tabloda da belirtildiği üzere, 1888-1891 yılları arasında Alaşehir'de nüfus memuru olarak görev yapan Hüseyin Sırrı Efendi hakkında uygunsuz davranışlarından dolayı Dâhiliye Nezareti tarafından soruşturma açılmasına karar verilmiştir.⁶⁸² Nezaretin emri üzerine Aydın Vilayeti, öncelikli olarak adı geçen kişinin muhasebesinin görülmesini kararlaştırmış ve usulsüzlüklerinin tespit edilmesi üzerine de Hüseyin Sırrı Efendi hakkında soruşturma açılmıştır.⁶⁸³ Bununla birlikte soruşturmanın sonucuyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılamamıştır.

Belirtilen tarihler arasında Alaşehir kazasında en uzun süreli görev yapan nüfus memuru Hakkı Efendidir. 1897-1908 yılları arasında toplamda 11 yıl bu görevi yerine getiren Hakkı Efendi, başarılı çalışmalarından dolayı 1899 senesinde taltifle

⁶⁸⁰ Tabloda yer alan isimler ait oldukları yılların A.V.S.'den elde edilmiştir.

⁶⁸¹ BOA., DH.MKT. 1943/97, 05 L 1309/3 Mayıs 1892; BOA., DH.MKT. 1970/56, 16 Z 1309/12 Temmuz 1892.

⁶⁸² BOA., DH.MKT. 1943/97.

⁶⁸³ BOA., DH.MKT. 1970/56.

ödüllendirilmiş ve bu izlenim onun 1908 yılına kadar bu göreve devam etmesinde etkili olmuştur.⁶⁸⁴

Nüfus memurlarının yanında nüfus kâtipleri de yer almaktaydı. Arşiv belgelerinden nüfus kâtiplerinin imtihanla alındıklarını öğrenmekteyiz. Dâhiliye Nezareti'nden Aydın Vilayetine gönderilen 21 Nisan 1903 tarihli belgede, Alaşehir kazasında nüfus kâtipliği görevinde bulunan Nuri Efendi'nin bu görevden ayrılma tarihi ile sebebinin bildirilmesi ve ayrıca yerine tayin olunan Ahmet Efendi'nin imtihan belgesi talep edilmekteydi.⁶⁸⁵ Aydın Vilayeti salnamelerinde nüfus kâtibi olarak Nuri Efendi'nin ismi hiçbir şekilde geçmemektedir. Bu durum, muhtemelen Nuri Efendi'nin çok kısa bir süre bu görevde bulunmasından kaynaklanmaktadır.

5. Alaşehir Kazasına İskân Edilen Aşiretler

Osmanlı İmparatorluğu'nda toplum iki ana başlık altında ele alınmaktadır. Bunlardan birincisini yönetenler sınıfında yer alan, görevleri icabı vergilerden muaf olan ve askeriler ismi altında toplanan grup oluştururken; İkincisini ise reaya adı verilen şehirliler, köylüler ve göçebe aşiretlerin meydana getirdiği vergi vermek zorunda olan gruplar oluşturmaktadır.⁶⁸⁶ Esasen reaya içerisinde kabul edilen, ancak yaşam tarzları bakımından şehirli ve köylülerden ayrılan konar-göçerler,⁶⁸⁷ yerleşik halkın vermeye mükellef oldukları vergileri vermezlerdi.⁶⁸⁸ Asıl uğraşları hayvancılık olan bu aşiretlerin, göçebelik faaliyetlerini sürdürmelerinin temelinde ise aslında geniş sürülerine otlak bulabilme ihtiyacı yatmaktaydı.⁶⁸⁹

İl veya ulus adı altında gruplandırılan konar-göçerler, sırasıyla boy (kabile), aşiret, cemaat, oymak, mahalle, oba (aile) şeklinde bölümlere ayrılmıştır.⁶⁹⁰ Cevdet Türkay, eserinde oymak, aşiret ve cemaat deyimlerinin birçok belge ve defterlerde birbirlerinin yerine geçecek şekilde aynı anlamda kullanıldıklarını ifade

⁶⁸⁴ BOA., DH.MKT. 2264/20, 26 C 1317/1 Kasım 1899.

⁶⁸⁵ BOA., DH.MKT. 689/62.

⁶⁸⁶ Yusuf Halaçoğlu, Türkiye'nin Derin Kökleri Osmanlı Kimliği ve Aşiretler, Babıâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2012, ss.19-20.

⁶⁸⁷ Halaçoğlu, gerçek anlamda göçebe hayatı yaşayan aşiretlere kıyasen konar-göçerlerin yazın hayvancılıkla uğraşmalarının yanı sıra, kışlaklarında da küçük çaplı tarımla uğraşmalarından dolayı Osmanlı İmparatorluğu'nun bu gruplar için kanunnamelerde ve resmi kayıtlarda konar-göçer tabirini kullandığını belirtmektedir. Bkz. Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı..., s.14.

⁶⁸⁸ Halaçoğlu, Türkiye'nin Derin Kökleri..., s.27.

⁶⁸⁹ Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı..., s.14.

⁶⁹⁰ Halaçoğlu, s.16.

etmektedir.⁶⁹¹ Bununla birlikte bu kavramları eserlerinde farklı şekilde sınıflandıran müellifler de bulunmaktadır.⁶⁹²

1071 Malazgirt Meydan Muharebesi ile birlikte Anadolu Türkmenlerin yerleşimine açıldı. Bu göçebe yaşam tarzlarını Anadolu'ya geldikten sonra da devam ettiren, bu nedenle de Osmanlı kroniklerinde kendilerine “göçmel Yörükler” adı verilen bu zümrenin önemli bir kısmı, Anadolu'ya geldikten yaklaşık iki yüz yıl sonra göçebelikten tamamen çıkarak yarı göçebe bir yaşam tarzını yani konar-göçerliği benimsemişlerdir.⁶⁹³ Bu konar-göçer gruplardan Kızılırmak'ın batısında yaşamlarını sürdürenlere “Yörük” denilirken; doğusunda varlık gösterenlere ise “Türkmen” adı verilmekteydi. “yörümek” fiilinden türetilen ve etnik bir anlam ihtiva etmeyen Yörük sözü, başlangıçta konar-göçerler için kullanılan genel bir ifade olmakla birlikte, sonraları Batı ve Güney Batı Anadolu'daki aşiret ve oymakları tanımlayan genel bir isim olarak kullanılmıştır.⁶⁹⁴

13.yüzyılda Moğol istilasının iyice yaygınlık göstermesi ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkezi otoritesinin azalmasıyla birlikte, Selçuklulara bağlı uç komutanları, bağımsız birer beylik olarak faaliyet göstermeye başladılar. Beraberlerinde birtakım göçer ve boyları da getiren bu komutanlar, savaşlarda bunlardan faydalandıkları gibi fethedilen bölgelere de bu insan kitlelerini iskân ettiler.⁶⁹⁵

⁶⁹¹ Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İşaret Yayınları, İstanbul 2012, s.22.

⁶⁹² Örneğin Faruk Sümer, Oğuzların (Türkmenlerin) boy teşkilatlarını anlatırken ailelerden (soy ?) obalar, obalardan boylar ve boylardan da el (il)'in meydana geldiğini belirtmekte ve oymak kavramını da boylar (kabile), obalar (cemaat) ve onların kollarını ifade etmek üzere genel bir anlamda kullanmaktadır. Bkz. Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s.221.; Kemal Karpat ise insan kuruluşlarının en eskisi olarak aile bağlarına dayanan aşireti göstermekte, kan bağlarını esas alan ve aynı soydan gelen aşiretlerin zamanla büyüyerek daha küçük gruplara (klan), oymaklara ayrıldıklarını ifade etmektedir. Karpat'a göre bu küçük gruplar büyük bir toplumun unsuru olduklarını ve aynı kökten geldiklerini göz önünde tutarak aynı aşiret kimliğini taşıdıklarının bilincinde hareket etmektedirler. Bkz. Kemal H. Karpat, Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.31.; Cengiz Orhonlu da konar-göçerleri, boy (aşiret), Oymak (cemaat) ve Oba (mahalle) şeklinde bir sıralamaya tabi tutmaktadır. Bkz. Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskan Teşebbüsü (1691-1696), İstanbul, 1963, s.13.; Şemseddin Sami ise aşireti; bir asıldan çıkmış, birlikte yaşayan ve birlikte konup göçen oymak ve kabile şeklinde tanımlanmaktadır. Cevdet Türkay'da olduğu gibi, bu tanımlamada da aşiret, kabile ve oymak arasında bir farklılık görülmemekte ve bu kavramlar birbirlerinin yerlerine kullanılabilirlerdir. Bkz. Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, s.938.

⁶⁹³ Eravcı ve Korkmaz, s.85.

⁶⁹⁴ Yörük adının anlam ve menşei hakkında daha geniş bilgi için bkz. Faruk Sümer, “Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış”, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt XI, No: 14, İstanbul 1952, ss.509-522.; Sakin, ss.63-64.

⁶⁹⁵ Gökçen, Saruhan'da Yürük..., s.11.

Alaşehir kazası ve civarına iskân edilmiş olan aşiret, cemaat ve oymaklar hakkındaki bilgileri başta nüfus defterleri ve temettuat defterleri olmak üzere sayıları çok olmamakla birlikte arşiv belgelerinden elde etmiş bulunmaktayız. Bu kaynaklardan birincisi 1258/1842 tarihli ve 2973 numaralı nüfus defteri olup, sadece Alaşehir bölgesine yerleştirilmiş olan aşiretlerin sayımını kapsamaktadır. Bu defterde, sayımı yapılan aşiret erkeklerinin isimleri, yaşları, fiziki özellikleri ve birçoğunun meslekleri teker teker yazıldıktan sonra, aşirete ait verilerin son kısmına, söz konusu aşiretin hane ve erkek nüfuslarının toplamları verilmekte ve bu durum yörenin imamı ve muhtarları tarafından onaylanmaktadır.⁶⁹⁶ Konu ile ilgili olarak yararlanılmış olduğumuz bir diğer önemli kaynak ise nüfus defterinde olduğu üzere sadece aşiretleri ele almış olan temettuat defterleridir.⁶⁹⁷ Ayrıca Aydın Vilayeti salnameleri ve bu hususları ele almış olan ikinci elden eserler de faydalandığımız diğer kaynaklar arasında yer almaktadır.

1884 tarihli Aydın Vilayeti salnamesine göre Alaşehir yöresine son dönemlerde yerleştirilen çeşitli aşiretlerin 77 haneden oluştuğunu görmekteyiz. Bunların 881'i erkek ve 863'ü kadın olmak üzere toplam sayıları 1744 kişiyi bulmaktadır.⁶⁹⁸ Vilayet geneline iskân edilen aşiret ve kabilelerin toplam sayısı ise 70 bin civarındadır.⁶⁹⁹ Yine salnamelerden öğrendiğimize göre umum vilayete iskân edilen aşiretlerin tamamının nüfus tahriri yapılmıştır. Şehrin Osmanlı topraklarına katılmasıyla birlikte yöreye başlayan aşiretlerin akını ve yerleştirilmeleri işi 19. yüzyıl boyunca devam etmiştir.

Nitekim yalnızca aşiretlerin ele alındığı 1258/1842 tarihli nüfus defterine göre Alaşehir kazasına muhtelif aşiretlerden 497 hane iskân edilmiştir. Bu defterde sadece erkek nüfusla ilgili bilgiler bulunmakta olup, erkek nüfusu kadar da kadın nüfusu olduğu düşünülerek defterde yer alan ve Alaşehir kazasına yerleştirilen aşiretlerin toplam erkek nüfusunu gösteren rakam iki ile çarpılmak suretiyle toplam tahmini nüfus bulunmuştur. Buna göre Alaşehir'e iskân edilen aşiretlere ait toplam kişi sayısı 2508 kişidir.⁷⁰⁰ Ömer Lütfi Barkan'ın nüfus sayılarını tespit etmek için tahrir defterlerindeki hane sayılarının beş ile çarpılması yöntemini esas aldığımız durumda ise bu sayı 2485 olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁶⁹⁶ BOA., NFS.d. 2973.

⁶⁹⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d, 1415; BOA., ML.VRD.TMT.d, 1433; BOA., ML.VRD.TMT.d, 1440.

⁶⁹⁸ SVA. 1302, s.269.

⁶⁹⁹ A.g.s., s.268.

⁷⁰⁰ BOA., NFS.d. 2973, s.85.

İmparatorluğa ait boş arazilerden muhacirlere verildiği gibi aşiretlere de ihtiyaçları nisbetinde topraklar verilerek ve zirai aletler tedarik edilerek tarımsal faaliyetlerle iştilal etmeleri sağlanmıştır. Bunların ellerinde bulunan çadırlar yerel yöneticiler tarafından alınarak parça parça kesildikten sonra satılarak bedelleriyle bazı mahallerde mektepler inşa edilmiştir. Bazı yerlerde ise satılan çadırların paraları sahiplerine verilmiştir. Aşiret ve kabile üyeleri içerisinde yerleştirdikleri mahalden firar etmek suretiyle kaçanlar bulunsa da yakalanarak yeniden iskân edildikleri yerleşim birimlerinde kalmaları sağlanmıştır.⁷⁰¹ Osmanlı İmparatorluğu böylece bu konargöçer aşiretleri yerleşik hayata adapte ederek ekonomik anlamda tarımsal üretimi ve vergi gelirlerini artırmayı; güvenlik bağlamında ise bunları kontrol altında tutarak şakvet hareketlerine katılmalarını önlemeye çalışmıştır.

Alaşehir yöresine Oğuz boylarından Yazır veya Yazırlu boyunun da iskân edildiğini görmekteyiz. Yazırlar, Oğuzların Bozok kolunun Ay Han Oğulları soyuna mensup olup,⁷⁰² Anadolu'nun fetih ve iskânında oldukça önemli bir rol oynamışlardır. 16.yüzyılda Anadolu'da Yazır adı altında 24 tane köyün varlığına rastlanılmaktadır.⁷⁰³ Bu yüzyılda zikredilen Yazır isimli köyler içerisinde bu boya ait Aydın Sancağının Alaşehir kazasında 40 haneli, Yenişehir kazasında da 48 haneli olmak üzere iki adet Yazırlu isminde köy de yer almaktadır.⁷⁰⁴ Bununla beraber Alaşehir kazasında, 16. yüzyılda varlığına rastladığımız Yazırlu köyünün ismine 19. yüzyıl kayıtlarında ise tesadüf edilmemektedir.⁷⁰⁵

Alaşehir'e yerleşen diğer Oğuz boyları içerisinde ise Oğuzların Bozok kolunun Günhan soyuna mensup Kayı Boyu,⁷⁰⁶ Bozok kolunun Ay Han Oğulları soyundan Yaparlı Boyu,⁷⁰⁷ Oğuzların Üçok kolunun Dağ Han Oğulları soyundan Eymür boyu⁷⁰⁸ ve yine Üçok Kolunun Deniz Han Oğulları zümresine mensup Yıva boyu⁷⁰⁹ da yer almaktadır.

Bu süreç içerisinde Batı Anadolu Bölgesine gelen Türkmen kitleleri içerisinde önceleri bir aşiretin adı iken sonradan bir beyliğin ve bir ailenin adı olan Germiyan Aşireti de yer almaktadır. Harezm hükümdarı Celalüddin Harezmsah'la birlikte

⁷⁰¹ A.g.s., s.271.

⁷⁰² Halaçoğlu, Türkiye'nin Derin... s.99.

⁷⁰³ Sümer, s.257.

⁷⁰⁴ Sümer, s.408.; Halaçoğlu, s.99.

⁷⁰⁵ Bkz. Gökçen, Tarihte Saruhan..., s.68.; SVA. 1326, ss.614-615.

⁷⁰⁶ Halaçoğlu, s.98.

⁷⁰⁷ Halaçoğlu, s.99.

⁷⁰⁸ Halaçoğlu, s.102.

⁷⁰⁹ Halaçoğlu, s.103.

Doğu Anadolu'ya gelip, Celalüddin'in ölümü üzerine sonradan Anadolu Selçuklularının hizmetine girdikleri tahmin olunan Germiyan aşiretinin Harezm ümerasından oldukları kuvvetle muhtemel görülmektedir.⁷¹⁰ Germiyan Oğullarının siyasal nüfuzları altında bulunan Kütahya, Denizli ve Aydın mülhakatı içerisinde Horzum isimli birkaç köyün yer alması, bu Türkmen boyunun "Harezm" lilerden oldukları tahminini oldukça güçlendirmektedir.⁷¹¹ Faruk Sümer de Menteşe bölgesinde Horzum adlı oymakların yaşadıklarını söylemekte ve bu ismin Harizm kelimesinden geldiğini belirtmektedir.⁷¹²

Bugün Alaşehir'in 15-20 km. kadar batısında ve birbirlerine yakın mesafelerde yer alan Horzom Alayaka, Horzom Sazdere, Horzom Keserler ve Horzom Enbelli adlarında Harezm'den bozma olarak dört adet Horzom isimli köyün bulunması bu düşüncüyü teyit etmektedir.⁷¹³ 1258/1842 tarihli nüfus defterine göre Alaşehir'e iskân edilen Horzom aşiretleri 147 hane ve 372 erkek nüfustan oluşmaktadır.⁷¹⁴ Erkek nüfus kadar kadın nüfusun da olduğunu varsayarsak bu aşirete mensup kişilerin toplam sayısının 744 olduğunu görürüz. Eğer Barkan'ın yöntemini kullanırsak, bu sayı 735 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Defterde yer alan bilgilere göre, Alaşehir kazasında yerleştirildikleri yerler arasında ise Damatlı⁷¹⁵ olarak bilinen mahal ile Keserler mahallesi,⁷¹⁶ Sazdere mahallesi⁷¹⁷ ve İnalli⁷¹⁸ isimli bir yer bulunmaktadır. 1258 tarihli ve sadece aşiretlerin ele alındığı nüfus defterindeki verileri incelediğimizde Horzom aşireti mensuplarının yerleşik yaşama tamamen adapte olduklarını söyleyebiliriz. Nitekim uğraşları arasında çiftçi, çoban, oduncu, kömürcü, yorgancı gibi meslekler yer aldığı gibi, çocukları da mekteb-nişin olarak görülmektedir.⁷¹⁹

Temettuat defterlerinde de bu köylerden Horzum Alayaka'da 69 hanenin var olduğu görülmektedir. Bunlardan 64 hane Alaşehir'e tamamen yerleşmiş olup sadece 5 hane konar-göçer yaşamı devam ettirmektedir. Bu 5 hane ise Dağ Marmarası'nda ve Ödemiş civarlarında oturmakta ve vergiyi mahsuslarını ise Alaşehir'de

⁷¹⁰ Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri...s.39.

⁷¹¹ Akıncı, ss.20-21.

⁷¹² Sümer, s.239.

⁷¹³ Sümer, s.21.; Uzunçarşılı, s.39.; Gökçen, Tarihte Saruhan..., s.57.; SVA. 1326, s.615.

⁷¹⁴ BOA., NFS.d. 2973, ss.41-62.

⁷¹⁵ A.g.d., s.39.

⁷¹⁶ A.g.d., s.47.

⁷¹⁷ A.g.d., s.55.

⁷¹⁸ A.g.d., s.58.

⁷¹⁹ A.g.d., ss.41-62.

ödemektedirler.⁷²⁰ Yine bu köylerden Horzom Sazdere'de 46 hane mevcut olup, bunlarının 16 hanesi Kilas taraflarında, 4 hanesi de Sard civarında ikamet etmekte fakat vergiyi mahsuslarını Alaşehir'de ödemektedirler.⁷²¹ Gökçen de Bu köylerden Horzum Enbelli köyünün Karadağ mevkiinde, Eren adı verilen bir yatır ile Hisar mevkiinde Kalebaşı harabesinin bulunduğunu söylemekte ve bu köylerin Horzum Aşireti tarafından kurulduğunu ifade etmektedir.⁷²²

Cevdet Türkay eserinde, Horzum aşiretinin konar-göçer yörükân taifesinden olduğunu belirtmekte ve bu aşiretin Kütahya, Aydın ve Saruhan Sancağında meskûn olduğunu kaydetmektedir.⁷²³ Çağatay Uluçay ve İbrahim Gökçen ise bundan kırk elli sene öncesine kadar Alaşehir civarında Horzum Aşiretinin yaşadığını yazmaktadırlar.⁷²⁴ Horzum ile Harezmi kelimelerinin arasındaki benzerliği vurgulayan Gökçen, 16. yüzyıl sicil defterlerine göre Alaşehir kadılığı sınırları içerisinde bulunan "Horasan" köyünün de bu münasebeti gösteren bir diğer delil olduğunu söylemektedir.⁷²⁵ Bu hususla ilgili olarak Ali Rıza Yalman, "Cenub'ta Türkmen Oymakları" isimli eserinde yaşamlarını şimdi Toroslar bölgesinde sürdüren Horzum Aşireti hakkında şu ifadeleri yazmaktadır: "... Bu aşiret kırk sene evvel Aydın'ın Alaşehir Kasabasından geldiklerini iddia ediyorlar. Fakat tipleri hiç Aydın Aşireti tipi değildir. Bu oba sanki Türkistan'dan yepyeni gelmiş bir oymağı hatırlatmaktadır. Bu oymağın Maraş, Kozan, Niğde, Kayseri ve Sivas taraflarında da obaları bulunuyormuş. Ve hey'eti umumiyesi 2000 çadırdan fazla imiş..."⁷²⁶ Alaşehir'de Horzum ismine sahip bir diğer aşiret de Akdağlı Horzumlu aşireti olup, Alaşehir'in Beğlice Köyü'ne yerleştirilmişlerdir. Tamamen yerleşik hayata geçen ve ziraatle meşgul olan bu topluluk da yöredeki diğer iskân edilen Türkmenler gibi mali miriyelerini Saruhan Sancağına vermektedirler.⁷²⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nda aşiretler bir nüfus birimi olarak görülmüş, şehirlerde vergi birimi olarak mahalle esas alınırken kırsal kesimde yaşayan halk, kendi aşiret adı ya da bunun alt birimleri esas alınarak yazılmışlar ve vergilendirilmişlerdir. Aşiretler devletimsi bir örgütlenmeye sahip olup,

⁷²⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d, 1440, s.14.

⁷²¹ BOA., ML.VRD.TMT.d, 1433, s.10.

⁷²² Gökçen, Tarihte Saruhan..., s.58.

⁷²³ Türkay, s.85.

⁷²⁴ Uluçay ve Gökçen, s.21.

⁷²⁵ Gökçen, Saruhan'da Yürük..., s.13.

⁷²⁶ Ali Rıza Yalman, Cenub'ta Türkmen Oymakları, Kısım III, İstanbul 1931, s.30.

⁷²⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d, 1415, s.28-43.

mensuplarının disiplinli bir şekilde bağlı oldukları bir de liderleri vardır. Merkezi yönetim, aşiret reislerini muhatap olarak kabul etmiş ve bunun doğal bir sonucu olarak da kendisiyle olan ilişkilerinde bir sorun yaşanması durumunda veya halkın şikâyet etmesi üzerine zaman zaman bu reislere müdahale etmiştir.⁷²⁸ Alaşehir kazası havalisinde iskân edilen Horzum aşireti ahalisinin de beylerinden şikâyetçi olmaları ve içlerinden birinin “Mir-i Aşiret” (aşiret reisi) seçilmesini istemeleri üzerine aşiret beyleri değiştirilmiştir.⁷²⁹

Alaşehir ve civarına iskân edilen aşiretlerden bir diğeri de Avşarlardır. Boz ok'ların Yıldız Han zümresine mensup büyük bir Türkmen boyu olan Avşarlar, tarihsel süreç içerisinde bir süreliğine de olsa İran'da iktidarı ele geçirmiş olup, bugün dahi Anadolu ve İran'da varlıklarını sürdürmektedirler.⁷³⁰ XI. yüzyıldan itibaren tarih sahnesinde önemli roller oynayarak zamanımıza kadar gelmiş olan Avşarlar, tarihçi Reşideddin tarafından da hükümdar çıkarmış Oğuz boylarından biri olarak zikredilmektedir.⁷³¹ Faruk Sümer de Safevi Devleti'ni kuran unsurların tamamının Türk olduğunu belirtmekte ve bu oymak ve topluluklar içerisinde Avşarların önemli bir yer tuttuğunu söylemektedir.⁷³² Halaçoğlu ise Avşarların, Bozulus Türkmenlerinin en büyük aşiretlerinden biri olarak Antakya, Kayseri, Çukurova, Maraş, Uşak ve Aydın gibi yerleşim yerlerinde ikamet ettiklerini yazmaktadır.⁷³³

Avşar Türkmenleri Alaşehir ve civarında da ikamet etmiş olup, bugün Alaşehir'de bu aşiret tarafından kurulmuş olan Afşar adında bir köy bulunmaktadır.⁷³⁴ Alaşehir'in Beş Eylül Mahallesi ve Yıldırım Bayezid Camii kuzey kenarında bulunan H.872-M.1467 tarihli bir çeşme kitabesi bu durumu teyit etmektedir. Bugün Kurra Çeşmesi olarak anılan bu çeşme, Avşar Emiri Umur Tahsin tarafından yaptırılmıştır.⁷³⁵ Temettuat defterlerinden de Avşarların, Alaşehir'in Kavaklıdere⁷³⁶ Davutlu ve Develi⁷³⁷ yörelerine iskân edildiklerini öğrenmekteyiz.

⁷²⁸ Mehmet Emin Üner, Aşiret Eşkya ve Devlet, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2009, ss.12-13.

⁷²⁹ BOA., C..DH..183/9116

⁷³⁰ Akıncı, s.45.

⁷³¹ Sümer, s.270.

⁷³² Sümer, s.174.

⁷³³ Halaçoğlu, Türkiye'nin Derin..., s.87.

⁷³⁴ SVA. 1326, s.615

⁷³⁵ Akıncı, s.45.

⁷³⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1415, s.8.

⁷³⁷ A.g.d., s.13.

Alaşehir’de meskûn olan aşiretler arasında Bahadırlı (Bahadırlu) Aşireti de yer almaktadır. Cevdet Türkay, bu cemaatin Türkmen taifesinden olduğunu ve Reyhanlı Aşiretinden geldiğini kaydetmektedir. Anadolu’da birçok yerle birlikte incelediğimiz yöre itibariyle Kütahya Sancağı ve Manisa kazası bölgelerine de iskân edilmişlerdir.⁷³⁸ Hicri 1009 tarihli Manisa Şer’iyye Sicili, Oğuz boylarından olan bu Türkmen boyunu zikretmektedir.⁷³⁹ Bugün Alaşehir’de Bahadırlı isminde bir köy bulunmakta olup, adını Oğuz boylarına mensup Bahadırlı Türkmenlerinden almıştır.⁷⁴⁰

Alaşehir’e yerleştirilen Türkmen toplulukları içerisinde Musacalu⁷⁴¹ aşiretine bağlı olan Caber (Caberli, Caberlü) Oymağı da bulunmaktadır. Bu topluluk, Batı Anadolu Bölgesi’nde Aydın Sancağına bağlı Alaşehir kazası ile Kütahya sancağına bağlı Kula ve Uşak kazalarına iskân edilmişlerdir.⁷⁴² Önce Aydın Sancağı’nın Ayasuluğ kazasına yerleştirilen Caber Cemaati, iskân edildikleri bölgelerde rahat durmayıp sürekli hareket halinde bulduklarından dolayı bu kazaya da buldukları yerin dışına çıkmama şartıyla tahrir olunmuşlardır. Ancak Ayasuluğ kazasındaki yer darlığı nedeniyle daha sonra Alaşehir kazasına yerleştirilen bu cemaat, yaylak-kışlak bahanesiyle kaza sınırları dışına çıkmamak ve kimseye zarar vermemek şartıyla üç bin kuruş nezre bağlanmışlardır.⁷⁴³

Fakat bu bölgelere gelmeden önce Musacalu aşiretine bağlı olarak Anadolu’nun muhtelif yerlerine iskân edildikleri halde iskân yerlerinde durmamışlar ve sürekli olarak konar-göçer yaşam tarzını devam ettirmişlerdir. Bu aşiret sonraki süreçte Fırat Nehri civarına (Rakka) yerleştirilmişse de burada da durmayarak konar-göçerliği sürdürmüşlerdir. Bu tutumları üzerine 1718 yılında Anadolu Valisi Abdullah Paşa’ya bir ferman gönderilerek bunların iskân olundukları yeri terk etmemeleri, söz dinlememeleri durumunda ise Kıbrıs’a sürgün edilmeleri emredilmiştir.

⁷³⁸Türkay, s.190.

⁷³⁹ “...Oldur ki Resul Bin Habib naam kimesne kadimden ebeanceddin Bahadırlu Cemaatine nezil ve avarızlarımızı vergelmişizdir yaycılara alakam yoktur dedüğü Bahadırlı cemaati talepleri ile kaydolundu hurrire fi 1009...” Bkz. Gökçen, Saruhan’da Yürük..., s.63.; Gökçen, Tarihte Saruhan... s.51.; Akıncı, s.46.

⁷⁴⁰ SVA. 1326, s.614.

⁷⁴¹ Faruk Sümer, Musacalu isminin Musa-Hacılı’nun kısaltılmış şekli olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Sümer, s.255.

⁷⁴² Türkay, ss.32-66. Türkay, eserinde Caber Türkmenlerini hem oymak hem de aşiret başlığı altında ayrı ayrı ele almıştır. Bununla birlikte iskân edildikleri bölge büyük oranda paralellik arz etmektedir.

⁷⁴³ Türkay, ss.228-229.

Musacalu Aşiretinin Rakka'ya iskân edildikleri dönemde bu aşirete bağlı olarak faaliyet gösteren Caber Oymağı bu bölgeden kaçarak Batı Anadolu'ya gelmiş ve Alaşehir ile Kula yörelerine yerleştirilmişlerdir. Bu durum Anadolu Valisi Vezir Ali Paşa'ya ve Anadolu Eyaletinden Karaman Eyaleti sınırına kadar olan güzergâh üzerindeki kadılara gönderilen H.1131/M.1718 tarihli bir hükümden anlaşılmaktadır.⁷⁴⁴

Bununla birlikte Çağatay Uluçay, Caber Aşiretinin Alaşehir ve İnegöl (Sarıgöl) yörelerine, Saruhan Sancağının birçok yerine yerleştirilen diğer aşiretlerle birlikte 19. yüzyılın ortalarında iskân edildiklerini kaydetmektedir.⁷⁴⁵ Uluçay'ın verilerini doğrulayan bilgiler, 1258/1842 tarihli nüfus defterinde yer almaktadır. Bu deftere göre Caber Aşireti 14 hane olarak Katırlı karyesi civarına iskân edilmişlerdir. Bunlardan 11 hane çiftçilikle iştilal ederken, 3 hane de Yörük kültürünün ve hayvancılığın bir gereği olarak sığırtmaç ve çobanlık mesleğini sürdürmektedirler.⁷⁴⁶ Yine aynı defterde bu aşirete mensup üç kişinin Alaşehir' e bağlı Gerali isimli mahalde çoban olarak ikamet ettikleri görülmektedir.⁷⁴⁷ Temettuat defterlerinde ise bu aşiretin yine Alaşehir'de Katarlı çiftliği civarında buldukları kaydedilmektedir.⁷⁴⁸

Bugün Alaşehir'in doğusunda Caber Deli Musalı, Caber Fakılı, Caber Kamara, Caber Tarar ve Caber Burhan isimli bu oymak tarafından kurulmuş beş ayrı köy bulunmaktadır.⁷⁴⁹ Gökçen, Caber Fakılı Köyü'nün dokuz aileden mürekkep bir aşiretin iskân edilmesiyle meydana geldiğini belirtmektedir.⁷⁵⁰ 1947 yılında ise Caber Deli Musalı Köyü'nden ayrılmak suretiyle Aydoğdu adında yeni bir köy daha oluşturulmuştur.⁷⁵¹

Alaşehir yöresine iskân edilmiş olan bir diğer topluluk da Arablı (Arablu) aşiretidir. Cevdet Türkay, konar-göçer Türkman Yörükani taifesinden olan bu cemaatin Beğdilli Aşiretinden olduklarını söylemekte ve asıl iskân yerlerinin İçel

⁷⁴⁴ Akıncı, ss. 46-47.; Anadolu Valisi Vezir Ali Paşa ve kadılara gönderilen hüküm için bkz. Ahmet Refik Altınay, Anadolu'da Türk Aşiretleri, İstanbul, 1930, ss.155-158.; Ayrıca Caber Oymağının Aydın Vilayeti'ne iskan edilmeleri hakkındaki hüküm için bkz. Akıncı, ss.183-190, bölüm dokuzdaki vesika 6,7 ve 8

⁷⁴⁵ Uluçay, 18. ve 19. Yüzyıllarda..., ss.83-84.

⁷⁴⁶ BOA., NFS.d. 2973, s.2.

⁷⁴⁷ A.g.d., s.78.

⁷⁴⁸ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1415, s.22.

⁷⁴⁹ Akıncı, s.47.; Gökçen, Tarihte Saruhan..., s.53.

⁷⁵⁰ Gökçen, s.53.

⁷⁵¹ Akıncı, s.47.

Sancağı olduğunu belirtmektedir.⁷⁵² Faruk Sümer'e göre bu cemaatin 17. yüzyıl veya daha sonra batıya gelen Türkmenlerden olmaları muhtemel olup, taşıdıkları isim de Türk asıllı bir şahıstan gelmektedir. Sümer, bu oymağın Salihli civarına iskân edilmekle beraber, oturdukları yerin Bursa Vilayetine kadar uzandığını söylerken⁷⁵³ Gökçen de bu aşiretin Mendahorya⁷⁵⁴ (Salihli), Ilıca ve Musacalı köyünde meskûn olduklarını kaydetmektedir.⁷⁵⁵ Türkay ise Anadolu'dan Rumeli'ye kadar birçok yerle birlikte Aydın Sancağına bağlı Alaşehir kazası ile Saruhan Sancağına bağlı Manisa kazasını da zikretmektedir.⁷⁵⁶ Nitekim 1258/1842 tarihli nüfus defterinde Araplı aşiretinin 14 hane olarak Köse Ali çiftliği civarına yerleştirildikleri ve burada çiftçilikle işgal ettikleri görülmektedir.⁷⁵⁷ Temettuat defterlerinde ise Araplı aşiretinin, Alaşehir kazasına bağlı Göbekli'ye elli sene öncesinden yerleştirildikleri kaydedilmektedir.⁷⁵⁸ Bir diğer ifadeyle bu bölgeye 18. yüzyılın sonlarında iskân edilmişlerdir. Bu durum, Faruk Sümer'in Araplıların 17. Yüzyıl veya daha sonra batıya gelen Türkmenlerden olduklarıyla ilgili varsayımını da doğrulamaktadır.

Arablı aşireti gibi Alaşehir kazasına yerleştirilen bir başka toplulukta Karacaarablı Cemaatidir. Arablı Aşireti ile aralarında isim benzerliğinden başka bir bağlantı bulunmayan bu cemaat, konar-göçer Türkmen Yörüklerinden olup, Bozulus Aşiretine mensupturlar.⁷⁵⁹ Anadolu Valisi Vezir Ali Paşa tarafından 1719 tarihinde iskân yerleri olan Rakka'ya gönderilen bu cemaat, Kütahya Eyaletinden geçerken Saruhan Sancağına bağlı Mendahor (Salihli) kazası sınırlarında bulunan boş ve harap köylere yerleşmek istemişler, bu istekleri üzerine de ziraatla uğraşmak üzere Sofular, Hacılar ve Kuleli Kışla köylerine iskân edilmişlerdir.⁷⁶⁰ Bu cemaatin Batı Anadolu

⁷⁵² Türkay, s.176.

⁷⁵³ Sümer, s.436 : İzmirli Rum asıllı Dr. Çakıroğlu'nun listesinde yazılı olan bu aşiretin oturdukları yer Salihli olarak gösterilmektedir. Dr. Çakıroğlu, 19. yüzyılın ikinci yarısında Batı Anadolu'da yaşayan oymaklardan birçoklarının adlarını ve onların oturdukları yerleri gösteren bir listeyi Atina'da çıkan bir dergide yayınlamış ve Faruk Sümer'de bu listeyi eserinde neşretmiştir.

⁷⁵⁴ Gökçen'in belirttiğine göre eski ismi Pendahorya olup halk dilinde Mendehorya olmuştur. Osmanlı devlet teşkilatında kadılık merkezi olan Mendehorya önceleri Alaşehir'e bağlıyken sonraki süreçte Salihli'ye bağlanmıştır. Alaşehir Kemaliye Köyü'nün eski adı Mendehorya'dır. Bkz. Gökçen, Tarihte Saruhan... ss.60-61., Ayrıca Çağatay Uluçay da H.1097-M.1686 tarihli Saruhan Sancağı'nın Avarızhane kayıtlarını gösterir defterden hareketle Mendehorya'nın Alaşehir'e bağlı Kemaliye'nin eski adı olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Çağatay Uluçay, 18. ve 19. Yüzyıllarda..., s.99.

⁷⁵⁵ Gökçen, Saruhan'da Yürük..., s.95.

⁷⁵⁶ Türkay, s.176.

⁷⁵⁷ BOA., NFS.d. 2973, s.24.

⁷⁵⁸ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1415, s.2.

⁷⁵⁹ Türkay, s.395.

⁷⁶⁰ Halaçoğlu, 18. Yüzyılda Osmanlı..., s.67.

Bölgesinde Aydın Sancağına bağlı Alaşehir kazası dışında Saruhan ve Kütahya Sancaklarına da iskân edildiklerini görmekteyiz.⁷⁶¹

Alaşehir ve civarına iskân edilen topluluklardan bir diğeri de Akkeçili (Akkeçilü) cemaatidir. Türkay, konar-göçer Türkmen-Yörük taifesinden olan bu cemaatin, Milli Aşiretine mensup olduğunu belirtmekte ve birçok yerle birlikte Aydın Sancağında da Alaşehir Kazasına yerleştirildiklerini kaydetmektedir.⁷⁶² Faruk Sümer, Denizli yöresinde bulunan Yörük toplulukları içerisinde Akkeçili oymağının da bulunduğunu yazarken,⁷⁶³ Recep Akıncı ise Akkeçililerin Oğuz bölüntülerinden bir oymak olduğunu ve Kütahya'ya bağlı olarak Uşak-Alaşehir civarında ikamet ettiklerini ifade etmektedir.⁷⁶⁴ Bugün Alaşehir'in Akkeçili adında bir köyü de bulunmaktadır.⁷⁶⁵

Akkeçili oymağının yanı sıra Alaşehir yöresinde bulunan topluluklar içerisinde Karakeçili Türkmenleri de yer almaktadır. Karakeçililer Horasan Türkmen grubuna mensup olup, bağlı buldukları Oğuz boyu Kayı'dır.⁷⁶⁶ Faruk Sümer, Oğuz boylarından hiçbir boyun obasının kesin olarak bilinmediğini söylemekle beraber, Karakeçili Oymağının Oğuzlara mensup olduklarını belirtmektedir.⁷⁶⁷ Bu Oymak da tıpkı Ak keçililer, Sarı keçililer veya Kızılca keçililer gibi keçilerinin renginden dolayı bu adı almış olmalıdırlar.⁷⁶⁸ Türkay, Türkmen-Yörük taifesinden olan bu cemaati, kul ocağı aklamındandır diye tanımlamakta ve Hüdavendigâr, Saruhan, Kütahya Sancaklarıyla beraber Aydın Sancağının Alaşehir kazasına da iskân edildiklerini yazmaktadır.⁷⁶⁹ Nitekim 1258/1242 tarihli nüfus defterinde Karakeçililerin Alaşehir'in Damadlar isimli mahallinde 3 hane olarak bulduklarını ve burada Yörük kültürünün bir gereği olarak çobanlıkla iştilal ettiklerini görmekteyiz.⁷⁷⁰

Kavmi bir şüura sahip olan II. Abdülhamit, her yıl Söğüt'teki Ertuğrul Bey'in türbesini ziyaret ederek şenlikler yapan Karakeçililerin bu ziyaretlerine resmi bir

⁷⁶¹ Türkay, s.395.

⁷⁶² Türkay, s.164.

⁷⁶³ Sümer, s.201.

⁷⁶⁴ Akıncı, s.46.

⁷⁶⁵ Akıncı,s.46.; Gökçen, Tarihte Saruhan..., s.50.; SVA. 1326, s.614. Temettuat sayımlarının yapıldığı tarihlerde Alaşehir'de Akkeçili isminde bir çiftlik bulunmakta olup, muhtemelen daha sonraki tarihlerde Akkeçili köyüne dönüşmüştür. Bkz. BOA., ML.VRD.TMT.d., 1415, s.22.

⁷⁶⁶ Halaçoğlu, Türkiye'nin Derin... s.110.

⁷⁶⁷ Sümer, s.227.

⁷⁶⁸ Halaçoğlu, s.111.

⁷⁶⁹ Türkay, s.408.

⁷⁷⁰ BOA., NFS.d. 2973, ss.40-41.

hüviyet kazandırmış ve Karakeçili gençlerinden müteşekkil bir alay oluşturarak buna Ertuğrul alayı adını vermiştir. Ayrıca bu aşiretin mensuplarını Alman İmparatoru Wilhelm'e kendi akrabaları ve öz oymağı olarak tanıtmıştır.⁷⁷¹

Oğuz boylarından bir oymak olan Karacalar Türkmenleri de Manisa civarında yaşamış olup, Alaşehir'in Üzüm Ovası yöresinde Karaca Ali ve Kula kazasından Alaşehir'e geçme Karacalar adında iki köyü bulunmaktadır. Bunlar da yukarıda adı geçen birçok köy gibi isimlerini aşiret, cemaat veya oymaklardan alan köylerdir.⁷⁷² İsmi kurulduğu köye veren ve özellikle Bergama ve Manisa havalisinde bulunan bir diğer oymakta Kara veya Kozluca adıyla bilinen Türkmen-Yörük topluluğudur. Alaşehir kazasında da Kozluca adında bu Yörük topluluğunun kurduğu bir köy bulunmaktadır.⁷⁷³

Batı Anadolu Bölgesine iskân edilen topluluklar içerisinde Gündeşli (Gündeşlü, gündeş) cemaati de bulunmaktadır. Konar-göçer Türkmen-Yörük taifesinden olup, Beğdili Aşiretine tabi olan Gündeşli cemaati, tekâlif-i örfiye ve tekâlif-i şakkadan muaf tutulmuşlardır. Anadolu'daki birçok yerle birlikte Saruhan Sancağı ile Aydın Sancağının Alaşehir kazasına da yerleştirilmişlerdir.⁷⁷⁴ Haremeyn Evkafı reayasındandırlar.⁷⁷⁵ Halaçoğlu da Gündeşli Aşiretinin Maraş Türkmenlerine mensup olduklarını belirtmektedir.⁷⁷⁶

Saruhan Sancağı sınırları dâhiline iskân edilen aşiretler, benimsemiş oldukları konar-göçer yaşam tarzı gereği iskân bölgelerinin dışına çıkarak ekili dikili arazilere zarar veriyorlar ve bu durum da yerleşik halkın şikâyetlerine neden oluyordu. Bu aşiretler içerisinde Gündeşli Aşireti de yer almaktaydı. Üstelik bu aşiret hakkındaki şikâyetler bununla da sınırlı kalmayıp, soygunculuk, cana kıymak, namusa taarruz ve eşkıyalık faaliyetleri gibi daha pek çok olumsuz hususta son iki asır içerisinde diğer aşiretlere nazaran oldukça ileri gitmişlerdi.⁷⁷⁷

Bütün bu olumsuz tutumlarından dolayı haklarında yapılan şikâyetler üzerine Gündeşli Aşiretinin Saruhan Sancağındaki diğer bazı aşiretlerle birlikte Raka (Urfa) ve Kıbrıs'a sürülmelerine karar verildi. Fakat birçok mücadele ve yer değiştirme

⁷⁷¹ Sümer, s.241.; Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Sümer, "Karakeçili", TDVİA., Cilt: 24, İstanbul 2001, s.428.; Halaçoğlu, s.111.

⁷⁷² Akıncı, s.46.; Gökçen,Tarihte Saruhan..., s.60.; SVA. 1326, s.615.

⁷⁷³ SVA. 1326, s.615.; Akıncı, s.46.; Gökçen, s.60.

⁷⁷⁴ Türkay, s.329.

⁷⁷⁵ Uluçay, 18. ve 19. Yüzyıllarda..., s.81.

⁷⁷⁶ Halaçoğlu, 18. Yüzyılda Osmanlı..., s.107.

⁷⁷⁷ Uluçay, s.82.

hadisesinden sonra, kendilerine gösterilen yerde oturup tarımla uğraşmak, silah taşımamak ve ata binmemek gibi bazı hususlara uymak şartıyla sürgünlerinden vazgeçildi. Alınan bu tedbirler aşiretlerin Saruhan Sancağı'ndaki eşkıyalık faaliyetlerini biraz azaltmakla beraber 19. yüzyılın ortalarına kadar konar-göçer yaşam tarzlarına ve buna bağlı yer değiştirmeler ile usulsüz tutumlarına devam ettiler.⁷⁷⁸

Konar-göçer Türkmen-Yörük taifesinden olan Beğlikli / Beğliklü Cemaati de Alaşehir Yöresine yerleşen topluluklar içerisinde yer almaktadır. Batı Anadolu Bölgesinde; Aydın Sancağında Alaşehir kazası, Saruhan Sancağında Adala kazası ve Kütahya Sancağında ise Eşme ve Kula kazalarına yerleştirilen bu cemaat⁷⁷⁹ H.1088-M.1677 tarihli bir fermanla da geçmektedir.⁷⁸⁰

Nitekim bu aşiretin, 1258/1842 tarihli nüfus defterinde 62 hane olarak Alaşehir'e bağlı Menmak çiftliği yakınlarında buldukları kaydedilmektedir. Bu tarihte aşiret beylerinin ismi 20 yaşında olan Osman bin Ömer'dir. Defterde bu cemaatin üyesi olan 156 erkek nüfus bulunmaktadır. Bir o kadar da kadın nüfusun bulunduğunu düşünürsek sadece menmak çiftliğindeki toplam sayılarının 312 olduğunu söyleyebiliriz. Fakat her hanede ortalama beş kişinin olabileceği varsayımından hareketle hane sayısını 5 ile çarparsak bu rakam karşımıza yine yaklaşık bir değer olarak 310 şeklinde çıkmaktadır.⁷⁸¹

Söz konusu defterden anladığımıza göre Yörük-Türkmen kültürünü burada da devam ettiren Beğlikli cemaati, hayvancılık ve çiftçilikle uğraşmaktadır. Nitekim defterde hane reislerinin meslekleri çiftçi, ırgat, sığırtmaç ve çoban şeklinde geçmektedir. Fakat bu mesleklerin yanısıra Menmak çiftliğinde bulunan aşiret üyeleri arasında devecilik mesleğinin de yaygın olarak var olduğunu görmekteyiz.⁷⁸² Bu durum Osmanlı coğrafyasının genelinde ve Batı Anadolu bölgesinde demiryolunun henüz bulunmadığı bu tarihlerde kervan ticaretlerinin yaygın olmasından ve kervanlarda develerin kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Zira aşiret üyeleri develerini kervanlara kiralamak suretiyle ticari bir kazanç

⁷⁷⁸ Uluçay, s.81.

⁷⁷⁹ Türkay, s.204.

⁷⁸⁰ Söz konusu fermanla aralarında Beğlikli cemaatinin de yer aldığı bir takım aşiretlerin bir türlü iskân edilememelerinden ve yerleşik halka karşı yaptıkları zulüm ile eşkıyalık faaliyetlerinden bahsetmektedir. Bkz. Gökçen, A. g.e., s.27.

⁷⁸¹ BOA., NFS.d. 2973, ss.24-34.

⁷⁸² A.g.d., ss.24-34.

sağlamaktadırlar. Bugün Alaşehir'in bu Türkmen topluluğu tarafından kurulduğunu tahmin ettiğimiz "Beğlikli" isminde bir de köyü bulunmaktadır.⁷⁸³

Alaşehir'e iskân edilen aşiretlerin bir diğeri de yine Türkmen taifesine mensup olan Toygar (Toygarlı-Toygarlı) aşiretidir. Oğuzların Bozok Kolunun Ay Han soyuna mensupturlar.⁷⁸⁴ Türkay, bu aşiretin Aydın Sancağına ve Saruhan Sancağında da Adala Ovasına yerleştirildiklerini kaydetmektedir.⁷⁸⁵ Uluçay da 19.Yüzyılın ortalarında Mendehorya yöresine iskân edildiklerini belirtmektedir.⁷⁸⁶

Kırgızların Buğu Boyuna mensup Toykar-larlı adında bir oymak da yer almaktadır. Alaşehir'de bugün de varlığını sürdüren Toygar isminde bir köy bulunmakta olup, bu köyün Kırgız Türkmenleri tarafından kurulduğu tahmin edilmektedir.⁷⁸⁷ Kırgız Türkmenlerinin varlığı Alaşehir'deki halk kültüründe de yaşamaktadır. Nitekim bugün Alaşehir'de Cumhuriyet Meydanı yanında bulunan ve Yıldırım Beyazıt'ın ordusunda savaşan Kırgız Türkmenlerine ait olduğu halk arasında söylenen bir Kırgız Mezarlığı bulunmaktadır. Bu mezarlık zamanla halk arasında kızlar mezarlığı olarak adlandırılmıştır. Zikredilen bu bilgilerin mezar taşlarındaki kitabelerden öğrenildiği halk tarafından beyan edilmekle beraber bugün bu mezarlığın bulunduğu yer çamlık bir alana dönüştürüldüğünden dolayı sözü edilen mezar taşlarına ulaşmamaktadır.⁷⁸⁸

Alaşehir'de yaşayan Türkmen topluluklar içerisinde 1695-1696 yıllarında Humus'a iskân olunan İç-el Türkmenlerinin Eymür koluna tabi bulunan Çarık (çarıklar, çarıklı, çaruklu) Cemaati de yer almaktadır.⁷⁸⁹ Cevdet Türkay bu cemaatin Yörük taifesinden olduğunu belirtmekte ve Anadolu'daki pek çok yerle birlikte Batı Anadolu Bölgesi'nde de Saruhan Sancağında Adala Ovasına, Kütahya Sancağının Kula kazasına ve Aydın Sancaklarına iskân edildiklerini kaydetmektedir.⁷⁹⁰ Faruk Sümer ve Çağatay Uluçay da eserlerinde bu cemaatin Kula kazasında meskûn olduklarını ifade etmektedirler.⁷⁹¹

⁷⁸³ SVA. 1326, s.614

⁷⁸⁴ Akıncı, s.48.

⁷⁸⁵ Türkay, s.625.

⁷⁸⁶ Uluçay, 18. ve 19. Yüzyıllarda..., s.85.

⁷⁸⁷ Akıncı, s.48.; Gökçen, Tarihte Saruhan..., s.67.

⁷⁸⁸ Akıncı, s.48.

⁷⁸⁹ Halaçoğlu, 18. Yüzyılda Osmanlı..., s.138.

⁷⁹⁰ Türkay, s.250.

⁷⁹¹ Faruk Sümer Dr. Çakıroğlu'nun Batı Anadolu'daki Yörük oymaklarına dair hazırlamış olduğu listeden hareketle bu bilgiyi vermektedir. Bkz. Sümer, s.436.; Uluçay, 18. ve 19. Yüzyıllarda..., s.84.

Bu aşiretin varlığına 1258/1842 tarihli nüfus defterinde de rastlanılmaktadır. Defterdeki kayıtlara göre Alaşehir'in Bahadır isimli mahallinde 33 hane ve 97 erkek nüfus olarak bulunmaktadır.⁷⁹² Erkek nüfus kadar kadın nüfusun da bulunduğunu varsayarsak bu aşirete mensup kişilerin Bahadır çiftliğindeki toplam sayılarının 194 olduğunu görürüz. Eğer Barkan'ın yöntemini kullanırsak, bu sayı 165 olarak karşımıza çıkmaktadır. Temettuat kayıtlarında ise Çarık aşiretinin Alaşehir kazasına bağlı Badınca yöresine iskân edildikleri görülmektedir.⁷⁹³ Alaşehir bölgesine gelen bir aşiret, cemaat veya oymağa mensup bireylerin hepsinin aynı bölgelere iskân edilmediklerini, bölünerek kazanın farklı yerlerine yerleştirildiklerini ve iskân edildikleri mahallerde farklı aşiret ve cemaatlarla bir arada yaşamak zorunda bırakıldıklarını görmekteyiz. Bu durumla ilgili daha detaylı örneklerle aşağıda değinilecektir.

Her ne kadar yukarıda zikredilen müelliflerin eserlerinde bu cemaatin yerleştikleri yerler arasında Alaşehir kazasının ismi geçmese de Çarıklı cemaati, kendisine hem sınır olan Kula kazasına olduğu gibi, Alaşehir kazasına da iskân olunmuş ve bu yörede kendi isimleriyle anılan köyler kurmuşlardır. Bu köyler arasında Çarıklı, Çarık Bozdağ, Çarık Kayalar, Çarık Alabaşlı ve Çeşenli köyleri yer almaktadır.⁷⁹⁴

Alaşehir'deki köylere isim veren ve bu yörede varlık gösteren Türkmen gruplarından bir diğeri de Tahtacı Aşiretidir. Moğol istilası sonrasında Anadolu'ya gelen Türkmenlerin bir kısmı burada kendi iktisadi faaliyetlerine uygun yerler bulamadıkları için ormanlık ve dağlık yerleri yurt tutmak zorunda kalmışlardır. Bunların önemli bir kısmı ağaç işçiliği ile meşgul oldukları için bunlara tahtacı adı verilmiştir.⁷⁹⁵

Cevdet Türkay, bu Türkmen-Yörük cemaatinin Menteşe Sancağına ve Aydın Sancağında da Soma kazasına iskân edildiklerini kaydederken,⁷⁹⁶ Uluçay, 19. yüzyılın ortalarında Saruhan Sancağına yerleştirilen aşiretlerden olduklarını ve Kula, Akhisar ve Borluya iskân edildiklerini yazmaktadır.⁷⁹⁷ 1258/1842 tarihli sadece

⁷⁹² BOA., NFS.d. 2973, s.75.

⁷⁹³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1415, s.23.

⁷⁹⁴ Gökçen, Tarihte Saruhan..., s.53.; SVA. 1326, s.614., Aydın Vilayeti Salnamesinde yukarıda ismi geçen köylerden sadece Çarıklı ve Çeşenli Köylerinin ismi geçmekte diğerlerinin ismi ise yer almamaktadır.

⁷⁹⁵ Sümer, ss.177-178.

⁷⁹⁶ Türkay, s.603.

⁷⁹⁷ Uluçay, 18. ve 19. Yüzyıllarda..., s.85.

aşiretlerin sayımının yapıldığı nüfus defterinde de bu aşiretin varlığına rastlanılmaktadır. Defterdeki bilgilere göre Alaşehir'in Kızıllıkur köyüne 28 hane olarak yerleştirilmişlerdir. İstihal ettikleri meslek nüfus defterinde de tahtacı olarak geçmektedir.⁷⁹⁸ Alaşehir kazasında da Tahtacı isminde bir köy bulunmakta olup, adına Aydın Vilayeti salnamelerinde rastlanılmaktadır. Köyün Anadolu'daki birçok yerde olduğu gibi Tahtacı aşireti tarafından kurulduğu tahmin edilmektedir.⁷⁹⁹

Dr. Çakıroğlu'nun önemli ve kalabalık bir oymak olarak nitelendirdiği Kaçar aşireti de Alaşehir'de yaşayan Türkmen grupları arasında yer almaktadır. Çakıroğlu'nun belirttiğine göre iskân yerleri Selge ve Alaşehir olmakla beraber Kaçar'lar güneyde Nazilli'ye kadar yaşam alanlarını genişletmişlerdir. Faruk Sümer, bunların Halep Türkmenlerine mensup bir oymak olduklarını kaydetmektedir.⁸⁰⁰ Bununla birlikte Cevdet Türkay, Kaçarların Musacalı aşiretinden ve konar-göçer Türkmen topluluklarından olduklarını söylemektedir.⁸⁰¹

Çağatay Uluçay ise 19. Yüzyılın ortalarında Saruhan Sancağına yerleştirilen aşiretler arasında Kaçar oymağına da yer vermekte ve bunların Belen, Adala, Ilıca ve Manisa çevresine iskân edildiklerini belirtmektedir.⁸⁰² Türkay ayrıca konar-göçer Türkmenlerden Kaçarhalil, Kaçarhaliloğlu Mustafa ve Kaçarhaliloğlu Osman Cemaatlerinin de Alaşehir kazasına iskân edildiklerini ifade etmektedir.⁸⁰³

1258/1842 tarihli nüfus defterinden Kaçarların Alaşehir'in Girillü Köyü civarında 46 hane ve 107 erkek nüfus olarak buldukları görülmektedir. Yerleştirildikleri bölgede bir o kadar da kadın nüfusun bulunduğunu varsayarsak toplam sayılarının 214 olduğunu söyleyebiliriz. Hane sayısını 5 ile çarpdığımızda ise bu rakam 230 kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşiret mensuplarının bu bölgede çiftçilik ve tütün ekiminin yanı sıra, çobanlık, odunculuk ve devecilikle istihal ettikleri anlaşılmaktadır.⁸⁰⁴ Temettuat kayıtlarında ise Kaçar aşiretinin diğer birçok oymak veya cemaatle birlikte uzun süre öncesinde Alaşehir'e bağlı Bahadır çiftliğine yerleştirildikleri görülmektedir.⁸⁰⁵

⁷⁹⁸ BOA., NFS.d. 2973, ss.79-84.

⁷⁹⁹ SVA. 1326, s.614.

⁸⁰⁰ Sümer, s.436.

⁸⁰¹ Türkay, s.383.

⁸⁰² Uluçay, s.85.

⁸⁰³ Türkay, s.383.

⁸⁰⁴ BOA., NFS.d. 2973, ss.64-70.

⁸⁰⁵ "Alaşehir Kazasına tabi Bahadır çiftliğinde müddet-i vakiyeden beri iskân üzere bulunan Kaçar ve Koca Yusufu aşiretlerinin..." BOA., ML.VRD.TMT.d., 1415, s. 26.

Yine aynı belgelerden, Ellici adı verilen ve herhangi bir hizmet zuhurunda elli hanede bir haneyi nöbetleşe olarak göreve yollayan Ellici Yörüklerinin⁸⁰⁶ Alaşehir’de Kavaklıdere⁸⁰⁷ Karye-i Cedid Çiftliği⁸⁰⁸ ve Beyler isimli mahallerin civarına;⁸⁰⁹ iskân edildiklerini öğrenmekteyiz. Emecen, bunların Ellici olarak kaydedilmelerinin boy adlarıyla bir ilgisi bulunmadığını, bu durumun devlete karşı olan mükellefiyetlerinden kaynaklandığını belirtmektedir.⁸¹⁰

Yöreye iskân edilen bir diğer aşiret ise Yahya Elcisi adı verilen Yörük-Türkmen topluluğudur. 1258/1842 tarihli nüfus defterinden bu aşiretin Alaşehir’de buldukları yerler hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Söz konusu defterdeki kayıtlara göre bu topluluğun Alaşehir’in Piyadeler köyü civarında 14 hane 36 erkek nüfus,⁸¹¹ Davutlu köyü yakınlarında 10 hane 25 erkek nüfus,⁸¹² Kavaklıdere çiftliği civarında 27 hane 65 erkek nüfus,⁸¹³ İlhan çiftliğinde 17 hane 42 erkek nüfus⁸¹⁴ ve Şahyar isimli mahalde ise 14 hane 30 erkek nüfus⁸¹⁵ olarak bulduklarını görmekteyiz. Aşiretin bulunduğu yerlerdeki toplam hane sayısı 82, erkek nüfus sayısı ise 198’dir. Bu durumda Yahya Elcisi topluluğunun defterde belirtilen yerlerdeki toplam sayıları, erkek nüfus oranında kadın nüfusun da olduğunu düşünürsek 396; hane sayısını beş ile çarptığımızda ise 410 olarak karşımıza çıkmaktadır. Nüfus defterindeki kayıtlara göre Yahya Elcileri de ekonomik geçim kaynağı olarak çiftçilik, çobanlık, sığırtmaçlık, devecilik, ırgatlık ve odunculuk gibi mesleklerle işğal etmektedirler.⁸¹⁶ Temettuat defterlerindeki kayıtlarda ise bu cemaatin Çetene çiftliğine oturtuldukları görülmektedir.⁸¹⁷

Alaşehir kazasına yerleştirilen bir başka Türkmen topluluğu da Koca Yusufu aşiretidir. Yine 1258/1842 tarihli nüfus defterindeki kayıtlara göre Bahadır çiftliğinde toplamda 7 hane olarak buldukları görülmektedir.⁸¹⁸ Koca Yusufu aşiretinin Bahadır çiftliğindeki mevcudiyetleri temettuat defterlerinde de

⁸⁰⁶ Emecen, Tarih İçinde..., ss.213-214.

⁸⁰⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1415, s.5.

⁸⁰⁸ A.g.d., s. 8.

⁸⁰⁹ A.g.d., s. 16.

⁸¹⁰ Emecen, s.217.

⁸¹¹ BOA., NFS.d. 2973, s.7.

⁸¹² A.g.d., ss.9-10.

⁸¹³ A.g.d., s.14.

⁸¹⁴ A.g.d., s.18.

⁸¹⁵ A.g.d., s.21.

⁸¹⁶ A.g.d., ss.7-21.

⁸¹⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1415, s.19.

⁸¹⁸ BOA., NFS.d. 2973, s.76.

kaydedilmektedir.⁸¹⁹ Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz aşiretlerin dışında Menmak çiftliği civarında Çakal aşiretinden⁸²⁰ 17 hane, Damatlı isimli mahalde Akdan Cerid aşiretinden⁸²¹ 5 hane, Zeytindere isimli mevkide Kocabeğli aşiretinden⁸²² 10 hane, Kerali köyünde Mütevelli cemaatinden⁸²³ 2 hane, Dadağlı köyünde Sarı Tekeli aşiretinden⁸²⁴ 2 hane ve yine aynı köyde Eşmeli aşiretinden⁸²⁵ 1 hanenin bulunduğunu görmekteyiz. Bunlara ilaveten Arde köyünde de Akdağlı, Kaşıkçı ve Tekneci isimli Türkmen toplulukları yer almaktadır.⁸²⁶

Konunun girişinde isimlerini zikrettiğimiz kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlamamakla birlikte Alaşehir kazasında Kara Tekeli aşiretinin de bulunduğunu vakıf defterlerinden anlamaktayız. Zira bu aşirete mensup olan Mahmud Bey ibni Mustafa tarafından 1284/ yılında tesis edilmiş bir vakıf bulunmakta olup, oluşturulma amacı Alaşehir'in Kazgani mahallesinde inşa ettirmiş olduğu medresenin ihtiyaçlarını karşılamaktır.⁸²⁷

Kazaya yerleştirilen aşiret ve Türkmen topluluklarından birçoklarının karışık olarak aynı yerlere yerleştirildikleri görülmektedir. Örneğin Kaçar Türkmenlerinin dışında Koca Yusufu,⁸²⁸ Tarancalu⁸²⁹ ve Badıllu⁸³⁰ aşiretleri Bahadır çiftliğine yerleştirilirken; Kocabeğlü⁸³¹ ve Yahya Elcisi adı verilen Yörük-Türkmen grupları Çetene çiftliğine yerleştirilmişlerdir.⁸³² Bununla birlikte Kocabeğlü aşiretinin bir kısmı da Akkeçili çiftliğine iskân edilmişlerdir.⁸³³ Bu durum birçok Türkmen topluluğunda olduğu gibi Koca Yusufu aşiretinde de görülmektedir. Bunların bir kısmı Bahadır çiftliğine yerleştirilirken,⁸³⁴ diğer bir bölümüde İlhanlı karyesi ve civarına iskân edilmişlerdir.⁸³⁵ Güran aşireti ise Ellici Yörükleriyle birlikte Beyler

⁸¹⁹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1415, s. 26.

⁸²⁰ BOA., NFS.d. 2973, s.37.

⁸²¹ A.g.d., s.38.

⁸²² A.g.d., s.63.

⁸²³ A.g.d., s.78.

⁸²⁴ A.g.d., s.79.

⁸²⁵ A.g.d., s.79.

⁸²⁶ A.g.d., s.76.

⁸²⁷ V.G.M.A., D.N.:582, s491., K.N.:366

⁸²⁸ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1415, s. 26.

⁸²⁹ A.g.d., s.27.

⁸³⁰ A.g.d., s.31.

⁸³¹ A.g.d., ss.19-21.

⁸³² A.g.d., s.19.

⁸³³ A.g.d., s.22.

⁸³⁴ A.g.d., s.26.

⁸³⁵ A.g.d., s.29.

isimli yere oturtulmuşlardır.⁸³⁶ Yukarıda isimlerini verdiğimiz aşiretlerin hepside yerleşik hayata geçmiş olup, tarımla uğraşmakta ve vergilerini Saruhan Sancağına vermektedirler.⁸³⁷

Tablo 50: 1258 Tarihli Nüfus Defterinde Yer Alan Aşiretlerin İsimlerini, İskân Edildikleri Yerleri ve Hane Sayılarını Gösterir Tablo⁸³⁸

Aşiretin İsmi	İskân Edildiği Yer	Hane Sayısı
Horzom	Keserler Mahallesi-Sazdere Mahallesi-Damatlı-İnalli	147
Caber	Katırlı Karyesi-Gerali	14
Araplı	Köse Ali Çiftliği	14
Karakeçili	Damatlar	3
Beğlikli	Menmak Çiftliği	62
Çarık	Bahadır Çiftliği	33
Tahtacı	Kızılçukur Karyesi	28
Kaçar	Girillü Karyesi	46
Yahya Elcisi	Piyadeler Karyesi	14
Yahya Elcisi	Davutlu karyesi	10
Yahya Elcisi	Kavaklıdere Çiftliği	27
Yahya Elcisi	İlhan Çiftliği	17
Yahya Elcisi	Şahyar	14
Koca Yusufu	Bahadır Çiftliği	7
Çakal	Menmak Çiftliği	17
Akdan Cerid	Damatlı	5
Kocabeğli	Zeytindere	10
Mütevelli	Kerali Karyesi	2
Saritekeli	Dadağlı Karyesi	2
Eşme	Dadağlı Karyesi	1
Aşiretlerin toplam hane sayısı		473

⁸³⁶ A.g.d., s.16-17.

⁸³⁷ “ Derun-u defterde bulunan aşayir, konar-göçer halk olmayup, ziraat ve taraşa ile haluka olup fakat mali miriyelerini Saruhan Sancağına viregeldikleri...” BOA., ML.VRD.TMT.d., 1415, s.43.

⁸³⁸ Tablodaki veriler içim bkz. BOA., NFS.d. 2973.

6. Alaşehir Kazasına Yapılan Göçler

Alaşehir'e daha henüz Osmanlı sınırlarına dâhil edilmeden başlayan Türk göçleri, şehrin fethedilmesiyle birlikte daha büyük kitleler halinde devam etmiştir. 19. yüzyıla ait bizim tespit edebildiğimiz ilk göç ise 1830 yılına dayanmaktadır. 1846/1830 tarihli nüfus defterinden elde ettiğimiz bilgilere göre bu tarihte Alaşehir'de Girit, Kıbrıs ve Midilli adalarıyla Selanik ve Yanya şehirlerinden gelme göçmenler bulunmaktadır. Bunlar, Gayrimüslim Osmanlı vatandaşları olup, kaza merkezinde Hızır İlyas, Güzel Papaz ve Kiremitli gibi Gayrimüslim mahallelerinde oturmakta ve yağcılık, değirmencilik, boğaçacılık gibi mesleklerle iştiğal etmektedirler.⁸³⁹ Bunların Alaşehir'e ne zaman geldikleri bilinmemekle beraber, Yunanlıların bağımsızlığını elde etmelerinden sonra Anadolu'ya göç eden Rumlardan olduklarını tahmin etmekteyiz. 1842 tarihli nüfus yoklama defterine göre ise, bu yüzyılın ortalarına doğru Rodos'tan gelen göçmenler, Anadolu'daki birçok yerleşim merkeziyle birlikte Alaşehir kazasına da iskân edilmişlerdir.⁸⁴⁰

1844-1845 yıllarını kapsayan temettüat defterlerindeki verilerden de yöreye yapılan göçler hakkında bilgiler edinebilmekteyiz. Defterlerde yer alan vergi mükelleflerinin lakap ve ünvanlarının belirtildiği bölümde, Alaşehir kazasına gerçekleştirilen göçlerin nerelerden yapıldığıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Buna göre yöreye Anadolu coğrafyası içerisinde ve kazaya yakın olan yerleşim bölgelerinden göçler olduğu gibi, Anadolu sınırları dışından da göçlerin gerçekleştiğini öğrenmekteyiz.

Bununla birlikte temettüat defterlerindeki bilgilere göre, kaza merkezine göçler daha çok Adala,⁸⁴¹ Mendehorya,⁸⁴² Sart,⁸⁴³ Kula,⁸⁴⁴ Soma, Gördes,⁸⁴⁵ İzmir,⁸⁴⁶ Ödemiş,⁸⁴⁷ Tire, Bergama,⁸⁴⁸ Denizli,⁸⁴⁹ Buldan,⁸⁵⁰ Honaz,⁸⁵¹ Uşak⁸⁵² ve Kütahya⁸⁵³

⁸³⁹ BOA., NFS.d. 2970, ss.4-12.

⁸⁴⁰ Ceylan, Alaşehir..., s.51.

⁸⁴¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s. 14., Hane 32, Yapılan göçler verilen hanelerle sınırlı olmayıp, yalnızca göç edilen şehirleri belirtmek adına birkaç örnekle yetinilmiştir.

⁸⁴² BOA., ML.VRD.TMT.d., 1414, s. 20., Hane 20; 1423, s.11., Hane 44.

⁸⁴³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s. 17., Hane 94.

⁸⁴⁴ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1460, s. 5-7., Hane 18 ve 32 ; 1435, s.4., Hane 8; 1462, s.7., Hane 14 ve 15; 1412, s.15-18., Hane 37 ve 53.

⁸⁴⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1460, ss. 5-9., Hane 40 ve 42.

⁸⁴⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1431, s. 16., Hane 46; 1423, s.6., Hane 17.

⁸⁴⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1462, s. 7., Hane 16.

⁸⁴⁸ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1467, s. 2-6., Hane 4 ve 26.

⁸⁴⁹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1409, s. 5., Hane 13.

⁸⁵⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s. 19., Hane 8; 1403, s.12., Hane 53.

gibi yakın kaza ve sancaklardan gerçekleşmiştir. Civar yerlerin yanı sıra Bursa,⁸⁵⁴ Bilecik,⁸⁵⁵ Kayseri,⁸⁵⁶ Alaiye,⁸⁵⁷ Yozgat⁸⁵⁸ ve Konya⁸⁵⁹ gibi daha uzak olan şehirlerden de Alaşehir'e göç olmuştur.

Yukarıda 1830 ve 1842 tarihli nüfus defterleriyle ilgili değerlendirmelerde de belirttiğimiz üzere yöreye Anadolu sınırları dışından da göçmenler gelmiştir. Bunlar arasında Rumeli,⁸⁶⁰ Serez,⁸⁶¹ Mora,⁸⁶² Rodos,⁸⁶³ Girne,⁸⁶⁴ Sakız,⁸⁶⁵ Mısır⁸⁶⁶ ve Cezayir⁸⁶⁷ gibi imparatorluğun birbirlerinden farklı iklim ve coğrafyalarının da yer aldığını Temettüat defterlerinden öğrenmekteyiz.

İncelediğimiz dönem içerisinde dışarıdan Alaşehir'e göçler olduğu gibi, Alaşehir'den de civar yerlerdeki yerleşim merkezlerine göçler gerçekleştirilmiştir. Nitekim 1839 tarihli nüfus defterinden edindiğimiz bilgilere göre kaza merkezinden İnegöl (Sarigöl), Adala, Sart, Mendehorya, Kilas ve Manisa kazalarıyla İzmir'e göçlerin yapıldığını görmekteyiz.⁸⁶⁸ Göç eden haneler, nüfus defterinde şahsın gittiği yer belirtilmeksizin "kazayı ahire hicret" şeklinde de ifade edilebilmekteydi.⁸⁶⁹ Bu göçler, sancak ve kazalar gibi büyük yerleşim merkezlerine yapılabildiği gibi, Alaşehir'in köylerine de gerçekleşebilmekteydi.⁸⁷⁰

Bununla birlikte 19. yüzyılda, Karpat'ın siyasi nedenli zoraki göçler olarak sınıflandırdığı ve hemen hemen tamamına yakını Müslümanların oluşturduğu iki büyük göç dalgası yaşanmıştır. Bunlardan birincisini 1853-1856 Kırım savaşı süresince Dobruca, Kuzeydoğu Bulgaristan ve özellikle Kırım'dan gelen göçler oluştururken, ikincisini de 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında sayıları üç yüz

⁸⁵¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1434, s. 9., Hane 12.

⁸⁵² BOA., ML.VRD.TMT.d., 1418, s. 4-6., Hane 9 ve 20.

⁸⁵³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s. 20.; 1459, s.7., Hane 34; 1438, s.24., Hane 96; 1459, s.7., Hane 34.

⁸⁵⁴ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1414, s. 8., Hane 8.

⁸⁵⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1460, s. 8., Hane 41.

⁸⁵⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1459, s. 4., Hane 16.

⁸⁵⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s. 4., Hane 15; 1438, s.20., Hane 74.

⁸⁵⁸ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1432, s. 7., Hane 21.

⁸⁵⁹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1434, s. 10., Hane 19.

⁸⁶⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1432, s. 16., Hane 69.

⁸⁶¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1414, s. 8., Hane 23.

⁸⁶² BOA., ML.VRD.TMT.d., 1431, s. 22., Hane 62.

⁸⁶³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1431, s. 8., Hane 20; 1434, s.16., Hane 35; 1462, s.19., Hane 52.

⁸⁶⁴ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1465, s. 5., Hane 15.

⁸⁶⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1462, s. 13., Hane 35

⁸⁶⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1425, s. 5., Hane 5; 1432, s. 7., Hane 21.

⁸⁶⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s. 8., Hane 23; 1430, s.8., Hane 43.

⁸⁶⁸ BOA., NFS.d., 2972, ss.1-44.; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s.3., Hane 9.

⁸⁶⁹ BOA., NFS.d., 2972, ss.2-44.

⁸⁷⁰ A.g.d., s.29.

bini bulan Müslümanın öldürülmesi üzerine, Batı ve Orta Bulgaristan bölgesiyle Sırbistan cihetlerinden gelen ve toplamda 1 milyonu aşan, Türk asıllı Müslümanların göçü oluşturmaktadır.⁸⁷¹ Savaşın asıl ağırlığı Tuna ve Edirne Vilayetlerinde toplandığından dolayı Doksan Üç Muhacirlerinin büyük bir çoğunluğunu bu topraklardan atılan kitleler teşkil etmektedir.⁸⁷²

Doksan Üç Harbi sonrasında Kırım, Kafkasya ve Rumeli üzerinden yoğun bir muhacir akınının başlamasıyla birlikte, Anadolu'nun birçok bölgesine kitleler halinde gelen göçmenleri yerleştirme işlerini "İdare-i Umumiyye-i Muhacirin Komisyonu" üzerine aldı. Haziran 1878 tarihinde her ilde kendisine bağlı göçmen müdürlükleri kurarak örgütlenmesini yaygınlaştıran komisyonun görevleri arasında boş arazilerin önceden tespit edilerek muhacirlerin buralara yerleştirilmeleri vardı.⁸⁷³

Gelen muhacirlerin iskân edilmelerini ve yerleştirildikleri bölgeye uyumlarını sağlamak amacıyla Alaşehir kazasında da muhacirin komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonun ilk kez hangi tarihte kurulduğuyla ilgili bir bilgiye sahip olmamakla birlikte Aydın Vilayeti salnamelerinden 1297/1879 yılından itibaren faaliyet gösterdiğini öğrenmekteyiz. Bu tarihte söz konusu komisyon; reis Mehmet Ağa, azalar Mehmet Efendi, Hacı Mustafa, Hacı Halil ve Lukaki Efendiler ile kâtip Osman Nuri Efendi olmak üzere bir başkan, dört üye ve bir kâtipten oluşmaktadır.⁸⁷⁴ 1879-1882 yılları arasında görev yapan komisyonun varlığına 1882 yılından sonra salnamelerde rastlanılmamaktadır.⁸⁷⁵ "İdare-i Umumiyye-i Muhacirin Komisyonu"nun 1878 yılında kurulduğu ve aynı yıl içerisinde vilayetlerde de teşkilatlanmaya başladığı göz önüne alındığında Alaşehir'deki muhacirin komisyonunun da ilk kez 1297/1879 yılında kurulmuş olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu söyleyebiliriz. Komisyonun başkanlığını üstlenen Mehmet Ağa, bu tarihte aynı zamanda belediye başkanlığı görevini de yerine getirmektedir. Her iki birimin başkanlığını da ağa unvanına sahip bir kişinin üstlenmesi kaza yönetiminin birçok biriminde olduğu gibi burada da yöre eşrafının etkin olduğunu göstermektedir. Ayrıca komisyonda Müslüman üyelerle birlikte Lukaki isimli bir Rum'un da aza olarak bulunması yönetimde Gayrimüslimlere de yer verildiğini göstermesi açısından

⁸⁷¹ Karpat, Göçler..., ss.94-95.

⁸⁷² Nedim İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, TTK. Basımevi, Ankara 1999, s.5.

⁸⁷³ Faruk Kocacık, "19. Yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin Bazı Yapı Planları", s.419.; İpek, ss.68-69.

⁸⁷⁴ SVA. 1297, s.128.

⁸⁷⁵ A.g.s., s.128.; SVA. 1300, s.188.

önemlidir. 1299/1881 tarihinde ise komisyonun üye sayısının dörtten beşe çıktığını ve Gayrimüslim üye sayısının da ikiye yükseldiğini görmekteyiz. Bu tarihte Lukaki Efendi'nin yanı sıra Angele Efendi de komisyonda üye olarak yer almıştır.⁸⁷⁶

Doksan Üç Harbi sürecinde Ocak 1878 tarihi itibarıyla Edirne'de toplanan ve herhangi bir yere yerleştiremeyen göçmenlerin Dedeoğaç'tan vapurlar aracılığıyla Aydın ve Hüdavendigâr Vilayetlerine gönderilmelerine karar verildi. 1878 Şubatına kadar Dedeoğaç'tan İzmir'e sevk edilen göçmen sayısı 19.150'yi bulmuştu ve bu muhacirlerin bir kısmı da yerleştirilmek üzere Aydın ve Manisa'ya gönderildiler.⁸⁷⁷ 10 Eylül 1879 tarihine kadar İstanbul'dan Aydın Vilayeti'ne gelen muhacir sayısı 45.981'i bulmuştur.⁸⁷⁸

Doksan Üç Harbi ile birlikte İstanbul'un yoğun bir muhacir akınına uğraması üzerine merkezi hükümet, vilayetlere gönderdiği yazıda göçmenlerin iskânı için uygun olan boş arazilerin tespit edilerek bildirilmesini istemiştir. Aydın vilayeti ise Saruhan Sancağı hariç olmak üzere vilayet genelinde toplamda 77.532 dönüm boş arazinin olduğunu belirtmiştir.⁸⁷⁹ Ancak ülke genelinde tespit edilen atıl vaziyetteki toprakların büyük bir kısmının Rumeli ve İstanbul'a uzak olması nedeniyle buralar iskâna elverişli bulunmayarak göçmen nüfus daha çok Aydın Vilayeti de içinde olmak üzere Batı ve Orta Anadolu taraflarına yerleştirilmiştir. Bu durum muhacirlerin belirli yerleşim merkezlerinde yığılmalarına yol açtığından sadaret makamı yeni boş yerlerin tespit edilebilmesi için Anadolu'ya memurlar gönderilmesini ve sonuçların rapor edilmesini istemiştir. Nitekim memurların gönderdiği 1892 tarihli raporda göçmen yerleşimine uygun boş araziler içerisinde Alaşehir kazasına ait 5.500 dönümlük bir alanda yer almaktadır.⁸⁸⁰

Oysa bu tarihten çok daha önce de Alaşehir'e Doksan Üç Harbi muhacirlerinin iskânı yapılmıştır. 24 Eylül 1885'de 50 hanelik bir Kırım göçmeni Göbek isimli bir mahalle yerleştirilmiş ve burada padişaha atfen Hamidiye adıyla bir köy kurulmuştur.⁸⁸¹ Hamidiye köyü bugün Göbekli olarak bilinmektedir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında kazaya iskân edilenler arasında Alaşehir'de Helalli çeşme mevkiine yerleştirilen Bosna muhacirleri de yer

⁸⁷⁶ SVA. 1299, s.193.

⁸⁷⁷ İpek, s.39.

⁸⁷⁸ İpek, s.109.

⁸⁷⁹ İpek, s.163.

⁸⁸⁰ İpek, ss.165-166.

⁸⁸¹ BOA., İ.DH. 960/75970; İpek, s.183.

almaktadır. Dâhiliye nezaretinin sıhhiye nezaretine gönderdiği yazıdan öğrendiğimize göre, 1887 yılında Alaşehir'e geldikleri anlaşılan Bosna göçmenleri arasında sıtma salgını baş göstermiş ve bu hastalık neticesinde de 25 kişi hayatını kaybetmiştir. Dâhiliye nezareti durumu sıhhiye nezaretine ve Aydın Vilayeti'ne yazarak gerekli tedbirlerin alınmasını talep etmiştir.⁸⁸²

Doksan Üç Harbi sonrasında Alaşehir'e gelen göçmenler gruplar arasında Çerkezlerin de olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar devlet, eldeki imkânlar ölçüsünde muhacirleri, kendileri için ayrılan arazi ve konutlara yerleştirmeye çalışıyorsa da iskân sırasında bir takım asayiş problemleri de yaşanabilmekteydi. Nitekim Çerkez göçmenler yeni kurulacak köylere toplu olarak yerleşmek istemişler ayrıca hasat mevsimine kadar kendilerine tayinat verilmesini talep etmişlerdir. Merkezi hükümetin, durumları iyi olanlara tayinat verilmesini önlemek istemesi üzerine de Alaşehir ve Salihli kasabalarındaki Çerkezler, tren istasyonları etrafında toplanarak bir takım saldırılarda bulunup asayiş bozmak suretiyle tepkilerini göstermişlerdir. Devlet bu tür emniyet problemlerine karşı eşkıyayla mücadelede de sıklıkla uyguladığı geleneksel bir yönteme başvurarak Çerkezlerin ellerindeki silahları toplama yoluna gitmek istemişse de bu durumun onlarla çatışmaya neden olabileceğini hesaba katarak bu düşüncesinden vazgeçmiş ve cebir kullanmaksızın diğer göçmenlerle birlikte toplu olarak belirlenen çiftliklere yerleştirilmelerine karar vermiştir.⁸⁸³

Doksan Üç Harbi sürecinde ve sonrasında yoğun bir göçmen akımının yaşanması hem merkezi yönetim ve yerel idareciler, hem de gelen muhacirler açısından çok ciddi sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur. Göçmenlerin yerleştirilmesinin bir türlü tamamlanamaması, salgın hastalıklar, sahip oldukları zanaat ve yeteneklerine uygun bir iş bulunması, geçimlerini temin edecek bir iş buluncaya kadar verilecek tayinatlar ve bu tayinatları kimlerin alabileceği gibi daha birçok sorun bu sıkıntılar içerisinde yer almaktadır. Doksan Üç Harbi sürecinin yakın tanıklarından biri olan Ahmet Cevdet Paşa da eserinde gelen göçmenlerin birçok sıkıntı ve zorluklarla karşı karşıya kaldıklarını ve onlara istenilen düzeyde alaka ve yardımın gösterilemediğini ifade etmektedir.⁸⁸⁴

⁸⁸² BOA., DH.MKT. 1393/56, 22 Rebiülahir 1304/18 Ocak 1887.

⁸⁸³ İpek, s.182.; Ferhat Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler" Karadeniz Araştırmaları, Sayı 31, Güz 2011, s.38.

⁸⁸⁴ Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Üç Dal Neşriyat, C.10, İstanbul 1972, ss.191-192.

Cevdet Paşa, bu görüşünde oldukça haklıdır. Zira paşanın imparatorluk geneli için yaptığı bu tespiti Alaşehir örneğinde de görmek mümkündür. Nitekim 1887 gibi geç bir tarihte bile muhacirlerin şehirde daha önceden tespit edilen boş arazilere iskân edilmeleri hususunda sıkıntılar yaşadıkları görülmektedir. Muhacirin Komisyonu Riyaset-i Celilesi'nden, Aydın Vilayeti'ne gönderilen yazıda bu durum bütün açıklığıyla görülmektedir. Komisyon, vilayete gönderdiği yazısında; Alaşehir'de pek çok hali araziye emiriye (iskâna müsait boş arazi) bulunduğu halde şimdiye kadar sevk olunan göçmenlerden hiç birisinin yerleştirilmediklerine şahit olduğunu ve sefalet içerisinde bulunan muhacirlerin iskân edilmeleri için kaza kaymakamına verdikleri dilekçelerin de reddedildiğini belirtmektedir. Komisyon ayrıca kaza kaymakamlığına gerekli uyarılarda bulunulduğu halde kaymakamın istifa etmediğine işaret etmekte ve irade-i seniye hükümlerine aykırı davranan kaymakamın görevine devam ettiği müddetçe de bu iskânın mümkün olamayacağını söylemektedir. Kaza kaymakamını Aydın Vilayetine şikâyet eden komisyon, aynı zamanda da vilayetten zor durumdaki muhacirlerin acilen tespit edilen boş arazilere yerleştirilmelerini istemektedir.⁸⁸⁵

Göçmenlerin karşılaştıkları sorunların en önemlilerinden birisi de kalacakları konutların temin edilmesiydi. Daimi statüde kalmak üzere vilayetlere dağıtımı yapılan ve kendilerine arazi tahsis edilen muhacirlerin konut ihtiyaçları da valilikler tarafından karşılanacaktı.⁸⁸⁶ Nitekim Aydın Vilayetinde de başlangıçta 446 konutun yapımına karar verilmişse de valilik bunlardan sadece Alaşehir'de 18 ve Tire'de 48 olmak üzere toplamda 66 konutun yapımını gerçekleştirerek muhacirlere dağıtımını sağlayabilmişti.⁸⁸⁷

Bütün bunların yanı sıra yerel yöneticilerin de muhacirlerle ilgili görev ve sorumluluklarında uygunsuz davranışlar içerisine girdikleri oluyordu. 1895 senesinde, Alaşehir Kaymakamı Mehmet Said Bey, Belediye Başkanı Mustafa Bey ve Tahrirat Kâtibi Nuri Efendi Alaşehir'de iskân edilen muhacirlere verilmek üzere toplanan parayı usulüne uygun olarak kullanmadıkları gerekçesiyle halk içerisinde muhbir Sadık Zihni imzasıyla merkezi hükümete şikâyet edilmişlerdi. Dâhiliye Nezareti, Aydın Vilayeti'nden durumun araştırılmasını istemiştir.⁸⁸⁸ Tahkikat

⁸⁸⁵ BOA., DH.MKT. 1400/15; 14 Cemaziyelahir 1304/8 Şubat 1887.

⁸⁸⁶ İpek, s.216.

⁸⁸⁷ BOA., ŞD. 1386/16, 2 Z.1307/20 Temmuz 1890; İpek, s.217.

⁸⁸⁸ BOA., DH.MKT. 359/54; 18 Mart 1311/30 Mart 1895.

neticesinin ne olduğuyla ilgili bir bilgiye rastlanılmamakla birlikte, bu gelişmelerden birkaç ay sonra Kuşadası Kaymakamı Tahir Bey'in Alaşehir Kaymakamlığına, Sait Bey'in de Kasaba Kaymakamlığına nakil ve yer değişikliklerinin istenmesi bu olaylarla ilgileri olabileceği kuşkuvarını artırmaktadır.⁸⁸⁹

Tarihsel süreç içerisinde Alaşehir'e yapılan göçlerin bir diğeri de Balkan savaşlarından sonra yaşanmıştır. Piriştine bölgesinden gelen göçmenler, Soğuksu ve Sarısu Mahallelerine iskân edilmişlerdir. Yine Balkan Savaşlarından sonra Girit'ten gelen muhacirler, Sarısu Mahallesi ve Kadıseyh Camii etrafına yerleştirilmiş olup, Giritliler olarak adlandırılan bu göçmenlerin toplam sayısı da seksen yüz hane civarındadır.⁸⁹⁰

B- Eğitim ve Kültür

1. Tanzimat Döneminde Eğitim Teşkilatı

Tanzimat'la birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nu modernleştirme çabalarına paralel olarak yeni bir eğitim reformu gerçekleştirmek zorunlu bir ihtiyaç olarak ortaya çıktı. Fakat böyle bir eğitim reformu uygulaması başlatılmadan önce Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren başlıca eğitim kurumları; Müslümanların devam ettiği sıbyan mektepleri, medreseler, enderun mektebi ve bir takım askeri mektepler ile Rum, Yahudi, Ermeni vb. azınlıklara ait Gayrimüslim mekteplerinden oluşuyordu.

Müslümanlara ait sıbyan mektepleri ve medreseler devletin sorumluluğunda olmayıp bunların her biri vakıflara bağlı kurumlardı ve giderleri vakıflar tarafından karşılanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat öncesinde varlığını sürdüren eğitim kurumları içerisinde devletin askeri ve idari personelinin yetiştiği enderun mektebi ile askeri mektepler ise devletin kontrolünde olan kurumlardı. Tanzimat öncesi süreçte mevcut eğitim müesseseleri içerisinde ilerleme kaydeden yegâne kurum askeri mekteplerken, Tanzimat'la beraber sivil bürokrasinin hâkimiyet alanının genişlemesine bağlı olarak sivil eğitim müesseseleri de gelişmeye başladı.⁸⁹¹

⁸⁸⁹ BOA., DH.MKT. 428/35.

⁸⁹⁰ Ceylan, Alaşehir..., s.51.

⁸⁹¹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, TTK Yayınları., Ankara 1999, s.63.

Bununla ilgili ilk adımı eğitim kurumlarını medrese ve ulema sınıfının tekeline çıkararak, devletin denetim ve sorumluluğu altına almaya çalışan 2. Mahmut atmıştır. Bu amaçla onun döneminde 1838 yılında memleketin ziraat, sanayi ve bayındırlık işleri başta olmak üzere her türlü fen işleriyle ilgilenmek için “ Meclis-i Umur-u Nafia” (faydalı işler meclisi) adı altında bir meclis oluşturuldu. Eğitim yani maarif de faydalı işler kapsamında sayıldığından dolayı eğitim öğretimi yürütme yetkisi de bu meclise verildi.⁸⁹² Meclis-i Umur-u Nafia aynı yıl içerisinde eğitimle ilgili görüşlerini içeren bir rapor hazırladı. Bu rapor her ne kadar teşkilat ve düşünce açısından bazı yenilikler getirmiş olsa da, din eğitimine ve Arapça ve Farsça dillerinin öğretimine aynen devam etmesi ve ağırlık vermesi nedeniyle medresenin eğitim anlayışı dışına çıkmayı pek de başaramadı.⁸⁹³

1839 yılında Gülhane parkında Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Tanzimat Fermanı ile getirilen yenilikler arasında eğitimle ilgili herhangi bir madde bulunmuyordu. Bununla birlikte fermana maarifle ilgili bir kelimenin bile yer almaması devlet adamlarının bu konuya değer vermedikleri anlamına gelmemektedir. Zira Tanzimat adamları, reformları gerçekleştirmek ve kalıcılıklarını sağlamak için iyi yetişmiş aydın tipi ve kadro ile bilgili bir toplumun inşa edilmesi gerektiğini biliyorlardı.⁸⁹⁴

Fakat eğitimde istenilen gelişmelerin beklenen hızla gerçekleşmemesi üzerine Sultan Abdülmecid, 1845 yılında Meclis-i Valayı ziyaret ederek maarifle ilgili planlamalar yapmak üzere kalemiye, ilmiye ve seyfiye sınıflarına mensup devlet adamlarından müteşekkil bir Meclis-i Muvakkat’ın (geçici komisyon) oluşturulmasını istedi. Bab-ı Ali’ de devlet ricaline karşı yaptığı konuşmada ise Tanzimat Fermanıyla hedeflenen reformlarda ilerleme kaydetmenin ancak eğitim alanında yapılan düzenlemelerle mümkün kılınabileceğini belirtti.⁸⁹⁵

Yukarıda değindiğimiz konular çerçevesinde, Tanzimat Fermanında eğitime hiç yer verilmemesinin hatta 1845 yılına kadar bu konuya gereken önemin gösterilememesinin nedenlerini Tanzimatçıların ihmalinde aramamak gerekir. Bu durum başlıca iki nedenden kaynaklanmakta olup, bunlardan birincisi medrese ve

⁸⁹² Çadircı, Tanzimat Döneminde Anadolu..., s.284.

⁸⁹³ Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, TTK. Yayınları, Ankara 1991, ss.5-6.

⁸⁹⁴ Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993’e), Kültür Koleji Yayınları, İstanbul 1994, s.139.; Kodaman, ss.8-9.

⁸⁹⁵ Bayram Kodaman ve Abdullah Saydam, “Tanzimat Devri Eğitim Sistemi”, 150. Yılında Tanzimat (Yay. Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1992, s.478.; Tekeli ve İlkin, ss.63-64.

ulema çevresinden oluşan muhafazakâr muhalefet, diğeri de başta Boğazlar ve Mısır Sorunu olmak üzere dönemin oldukça önem arz eden siyasi olaylarıdır. Nitekim yönetim, devleti iç ve dış siyasi dengeler açısından oldukça sıkıntıya sokan Mısır ve Boğazlar Sorununun çözülmesinden sonra reformlarla uğraşabilme fırsatını elde edebilmişti.⁸⁹⁶

1846 yılına gelindiğinde ise Meclis-i Muvakkat'in almış olduğu karar doğrultusunda oluşturulan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut devlet kurumları arasında eğitim işlerinden doğrudan sorumlu ilk kuruluş olan "Meclis-i Maarif-i Umumiye" kuruldu. Bu durum maarif tarihi açısından oldukça önemlidir. Zira meclis, reformcuların temsilcisi olan Mustafa Reşit Paşa'nın himayesinde bulunuyordu ve bu durum maarifin medresenin tekeline kurtularak reform yanlılarının denetimine geçmesini sağlamıştı.⁸⁹⁷ Bundan sonra medresenin eğitim üzerindeki nüfuzu giderek azalırken, Batılı tarz seküler eğitim, yenilik taraftarı devlet adamlarının da desteğiyle gittikçe güçlenecekti.

1845'de kurulan Meclis-i Muvakkat'in yayınlamış olduğu ilk raporda "Encümen-i Daniş" in de kurulması kararlaştırılmış ve 1851 yılında Sultan Abdülmecid'in yayınladığı bir iradeyi seniyeye ile resmen kurulmuştu. Fransız Akademisini örnek alan bu kurulun programı bilim, edebiyat ve Türk dilinin geliştirilmesi amaçlarını içine alıyordu.⁸⁹⁸ Kurul ayrıca, Darül Fünun'da okutulacak fen kitaplarının hazırlanması, gerekli görülen ders kitaplarının telif ve tercümesi gibi görevleri de üstlenmişti. Fakat encümen, kendisinden beklenen görevleri, birkaç kitap basmak dışında yerine getiremedi ve 1862'den sonra da silinerek tarihe karıştı.⁸⁹⁹

1838 tarihinde sıbyan ve rüştiye mekteplerinin yönetimine bakmak üzere "Mekatih-i Rüştiye Nezareti" kurulmuş fakat evkaf nezaretine bağlı olduğundan dolayı medrese çevrelerinin nüfuzu altında kalmıştı. Meclis-i Maarif-i Umumiye, esasen bir karar organı olup, aldığı kararları uygulayacak bir icra yetkisine sahip değildi. Meclis-i Maarifin aldığı kararların uygulanmasını ulemanın etki sahasında bulunan böyle bir nezarete bırakmak istenilen sonuçların alınmasını engelleyebileceğinden veya en iyimser bir yaklaşımla yavaşlatacağından 1847' de bu

⁸⁹⁶ Kodaman, s.9.

⁸⁹⁷ Kodaman, ss.11-12.

⁸⁹⁸ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu (Çev. Metin Kıratlı), TTK. Yayınları, Ankara 1998, s.43

⁸⁹⁹ Kodaman, s.13.; Lewis, s.432.

meclisin tavsiyeleri doğrultusunda “Mekatib-i Rüştîye Nezareti” yerine “ Mekatib-i Umumiye Nezareti” kuruldu.⁹⁰⁰ Başına vakanüvis Esat Efendi'nin getirildiği Mekatib-i Umumiye Nezareti, ismindeki nezaret kelimesine rağmen en nihayetinde genel müdürlük düzeyinde bir kurumdu.⁹⁰¹

Oysa Islahat Fermanının kendilerine tanımış olduğu eğitim ve kültür alanındaki geniş ayrıcalıklardan yararlanan azınlıklar, Avrupa devletlerinin de desteklerini almak suretiyle ülke sathında okullar açmaya başlamışlardı. Bu bağlamda eğitim alanında yapılan reformların hızlandırılması zaruriyet arz ediyordu. Ayrıca ülke genelinde yeni okullar açarak bunları bir an önce yaygınlaştırmak ve eğitimle ilgili her türlü ihtiyaçlarını karşılamak gerekiyordu. Bütün bunları “Mekatib-i Umumiye Nezareti” ile karşılamak mümkün değildi. Tüm bu amaçlara ulaşmak için öncelikli olarak merkezi bir maarif teşkilatının kurulması zorunluydu.⁹⁰² Bu nedenle 17 Mart 1857’de Maarif-i Umumiye Nezareti kuruldu. Meclis-i Vükelaya (bakanlar kurulu) dâhil bir nazır tarafından yönetilecek olan bu kurum bakanlık düzeyindeki ilk eğitim kurumudur. “Mekatib-i Umumiye Nezaretini” de içine alan bu kurum günümüzdeki Milli Eğitim Bakanlığının karşılığı olup, eğitimin merkezileşmesi anlamında önemli bir adımdır.⁹⁰³

Maarif teşkiatı, 1 Eylül 1869 tarihinde yayımlanan “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi” ne kadar esaslı bir değişikliğe uğramamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda eğitim tarihi açısından en kapsamlı ve esaslı yenilikler bu nizamname ile yapılmıştır. 1869 nizamnamesi, maarif nazırının başkanlığında ilmi ve idari olmak üzere iki daireden müteşekkil bir “Meclis-i Kebir-i Maarif” (Büyük eğitim meclisi) oluşturuyordu. Bunlardan idari daire, başta okullar olmak üzere, maarif meclisleri, kütüphane ve müze gibi kurumların idaresiyle, öğretmenlerin özlük işleri ve eğitimle ilgili soruşturma ve muhakemelerle uğraşacaktı. İlmi daire ise ders kitapları ve bilimsel kitapların tercüme ve telif ettirilmesi görevlerinin yanı sıra Türkçenin geliştirilmesine de çalışacaktı.⁹⁰⁴

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, illerde maarif müdürünün başkanlığında maarif meclisleri kurarken, kaza merkezlerinde de kaymakamların başkanlığında maarif komisyonları ihdas ediyordu. Nizamnamenin, kazalarda yer

⁹⁰⁰ Kodaman, s.12.; Tekeli ve İlkin, s.64.; Akyüz, s.165.

⁹⁰¹ Akyüz, s.165.

⁹⁰² Kodaman, ss.15-16.

⁹⁰³ Akyüz, s.165.

⁹⁰⁴ Akyüz, s.165.

alan maarif komisyonları ile ilgili hükümlerine ve bunlarla ilgili 1869 nizamnamesi sonrası yapılan düzenlemelere Alaşehir Maarif Komisyonunu anlatırken değinilecektir.

Nizamname okulları da genel ve özel okullar olmak üzere ikiye ayırmıştır. Sıbyan mektepleri, rüşdiyeler, idadiler ve sultanilerle, darülfünun ve darülmuallimat gibi yüksek öğretim okulları genel okullar arasında yer alırken, Gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ve yabancı kökenlilerin Osmanlı İmparatorluğu'nda açacakları eğitim kurumları da özel okullar kapsamında bulunuyordu.⁹⁰⁵

1869 nizamnamesinin iptidai ve rüşdiye mektepleri ile ilgili getirdiği yenilik ve düzenlemelere Alaşehir Kazasında bulunan bu okullar hakkında bilgiler verilirken değinildiğinden bura değinilmeyecektir.

2. Sıbyan Mektepleri ve İptidailer

Sıbyan mektepleri “sabi” adı verilen 5-6 yaşlarındaki kız ve erkek çocukların eğitim ve öğretimi amacıyla açılan ilk tahsil kurumlarıdır.⁹⁰⁶ Osmanlılar, kendilerine Selçuklular ve diğer İslam ülkelerindeki mektep veya küttap denilen ilköğretim düzeyindeki okulları örnek almışlardır. Bu okulların adı vakfiyelerde darüttalim, mektep, mektephane, muallimhane ve darüilm şeklinde geçmekte olup, halk arasında ise bunlara mahalle mektebi veya sıbyan mektebi denilmekteydi

Her mahallede ve hemen hemen her köyde mevcut olan bu okullar genellikle camilere bitişik bir şekilde inşa edilirler, bazanda caminin bir köşesinde eğitim öğretim faaliyetlerini yürütürlerdi. Devlet adamları veya zengin kimselerin vakıflar aracılığıyla kurdukları bu okulların giderleri de vakıf gelirleriyle karşılanırdı.⁹⁰⁷

Dini ve sosyal yönü ağır basan sıbyan mektepleri ve medreseler, devlet denetimi ve sorumluluğundan uzak, bağımsız öğretim kurumlarıydılar. Başlangıç aşamasında güçlü olmaları bu konumlarından ve vakfa bağlı olmalarından ileri geliyordu. Bireysel ve ezberci bir eğitimin hâkim olduğu sıbyan mektepleri, öğrencilerine Kur'an okumak, namaz kılmayı ve namaz esnasında okunacak ayet ve duaları öğretmek ve birazda yazı yazdırmak gibi üç amacı gerçekleştirmeye yönelik

⁹⁰⁵ Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu..., s.288.

⁹⁰⁶ Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, Eser Matbaası, Cilt: I-II, İstanbul 1977, s.82.

⁹⁰⁷ Akyüz, s.72.; Kodaman ve Saydam, s.IX-X.

olarak kurulmuşlardı.⁹⁰⁸ Temel dini bilgiler ve uygulamaların da öğretildiği sıbyan mekteplerinde, çocukların hafız olması ana babaların genellikle özlemleri olduğu için ebeveynin istemesi durumunda çocuk hafızlığa da çalıştırılır ve Kur'an-ı Kerim tamamen ezberlettirilirdi.⁹⁰⁹

Eğitim öğretim materyalleri açısından da oldukça yetersiz olan sıbyan mekteplerinin öğretmen kaynağı çoğunlukla medrese mezunlarından oluşmaktaydı. Bununla birlikte medrese mezunlarının yetersiz kaldığı durumlarda çoğunlukla imam, müezzin ve kayyum gibi okuma yazma bilen kimseler de kendi görevlerinin yanı sıra eğitimcilik görevlerini de yürütmekteydiler.⁹¹⁰

Sıbyan mektepleri ile ilgili ilk düzenleme II. Mahmut zamanında 1824 yılında yayımlanan bir fermanla yapılmak istendi. Başlangıç aşamasında sadece İstanbul için geçerli olmak üzere bu mekteplerde okuyan Müslüman çocuklarına devam zorunluluğu getirildi. Fakat bu durum uygulamada etkisiz bir buyruk olarak kaldı.⁹¹¹ İllere de bildirilmiş olan ferman, ne yazık ki 1839 yılına kadar İstanbul' da bile istenilen ölçüde tatbik edilemedi. Sonucun böyle olmasında iç etken olarak Mısır Meselesi ve yeniçeri ocağının kaldırılması ile ilgili yapılan çalışmaların yanı sıra Osmanlı-Rus savaşları gibi dış faktörler de etkili oldu. Bununla birlikte ilköğretim zorunluluğunun tüm ülkeyi kapsayacak şekilde getirilmesi ise Tanzimat döneminde gerçekleşebilecekti.⁹¹² Zira II. Mahmut'un 1824 yılında medrese ve ulema çevresinin desteğine en fazla ihtiyaç duyduğu bir zamanda sıbyan mekteplerinde böyle köklü bir değişiklik yapması beklenemezdi.⁹¹³

İlköğretim alanındaki ilk girişimlerden biri Abdülmecid döneminde 8 Nisan 1847 yılında çıkarılan talimatnamedir. Söz konusu talimatnameyle sıbyan mekteplerindeki eğitim süresi 4 yıl olarak belirlenmiş ve bu okulların rüştiyelere temel olması ve öğrenci yetiştirmesi amaçlanmıştı. Ayrıca adı geçen talimatname ile ders programına güzel yazı dersi konması ve Türkçe dersine önem verilmesi de istenmekteydi.⁹¹⁴

⁹⁰⁸ Ergin, s.86.

⁹⁰⁹ Akyüz, s.73.

⁹¹⁰ Kodaman, s.58.

⁹¹¹ Tekeli ve İlkin, s.62.

⁹¹² Akyüz, s.132.

⁹¹³ Kodaman, s.59.

⁹¹⁴ Yahya Akyüz, "Tanzimat Dönemi Eğitiminin Özellikleri, Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyum Bildirileri (15-27 Aralık 1989, Ankara), Ankara 1991, s.391.; Kodaman ve Saydam, s.482.

Sıbyan mektepleri ile ilgili daha esaslı adımlar ise 1869 tarihli “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi” ile atılmıştır. Nizamnameye göre sıbyan mekteplerinin tahsil süresi 4 yıl olup, her mahalle ve köyde en az bir mektep, Müslüman ve Hristiyanların karışık olarak oturduğu yerlerde ise her toplum için ayrı bir mektep bulunacaktı. Erkeklerin 6-10, kızların ise 7-11 yaşları arasında okula devam etmeleri zorunluydu. Bir yerde iki sıbyan mektebi varsa, bu okullardan biri kızlara diğeri ise erkek öğrencilere ayrılacaktı. Durumun uygun olmadığı yerlerde ise kızlar için bir mektep inşa edilinceye kadar erkek öğrencilerle aynı mektebe devam edecekler ancak onlarla karışık oturamayacaklardı. Bu okulların inşa, tamir ve öğretmen masrafları ise ilgili mahalle veya köy halkı tarafından karşılanacaktı. Bütün bunlarla beraber bu okullarda görev yapacak hocalara Osmanlı tebaasından ve darülmuallimin mezunu olma şartı getirilmişti.⁹¹⁵

1869 vilayet nizamnamesine kadar olan süreçte eğitim alanında iki farklı görüş veya zihniyetin mücadelesi yaşandı. Kitle eğitimi yaparak topluma kolektif bir şuur vermek isteyen ve kendi yaklaşımlarına halkı da dâhil etmeyi düşünen Tanzimatçılar ile sıbyan mekteplerini kendi nüfuz bölgeleri olarak gören ve kendi düşünce yapıları dışında laik bir anlayışın bu alana girmesini istemeyen medrese ve ulema çevresi arasındaki bu çekişmede, Tanzimatçıların tavizci tutumu yüzünden bir netice alınamadı ve ulema çevresi ağır bastı. Bu okullar evkaf nezareti ve şeyhülislamlığın nüfuzuna terkedildi.⁹¹⁶ Böylece sıbyan mektepleri çok uzun bir süre daha ıslahat programlarının dışında bırakılmak zorunda kaldılar. Bu okullardan ümidini kesen Tanzimatçılar ise ümitlerini rüşdiyelere bağlayarak toplumsal değişim ve dönüşümü rüştiyeler aracılığıyla gerçekleştirmeye çalıştılar.

Sıbyan mekteplerinde yapılacak değişim ve dönüşümle ilgili ilk esaslı adımlar ise 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile atıldı. Tanzimat bürokratlarının belirlediği yeni ilköğretim siyasetine göre sıbyan mekteplerinin dışında iptidai adı verilen yeni ilköğretim okullarının açılmasına karar verildi. Ulema ve medrese çevrelerinin güçlü bir şekilde etkisi altında bulunan sıbyan mekteplerinden umutsuz olan yönetim bu okullardan bir anda da vazgeçemedi ve buraları yavaş yavaş ve muhafazakâr yapının dikkatini çekmeden usul-ü cedit üzere eğitim veren bir duruma getirmeyi amaçladı.⁹¹⁷

⁹¹⁵ Akyüz, Türk Eğitim..., ss.141-142.; Kodaman, ss.63-64.

⁹¹⁶ Kodaman, ss.59-60.

⁹¹⁷ Kodaman, s.67.

Eğitim tarihimizde usul-ü cedit kavramı öğretmenlerin geleneksel eğitim öğretim metotlarını bırakıp yeni ve etkili öğretim yöntemlerini tatbik etmesi anlamına geliyordu. Bunun yanında kavram ders araç ve gereçleri konuşumdaki yenileşmeyi de ihtiva ediyordu. Bununla birlikte II. Abdülhamit dönemine kadar olan süreçte usul-ü cedidenin uygulandığı iptidai mekteplerinde istenilen sonuç alınamamıştır. Bu durumun en önemli nedenini yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Tanzimatçıların rüştiyeleri sıbyan ve iptidai mekteplerine tercih etmeleri oluşturmaktadır. II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde ise usul-ü cedit hareketinin ilerleme kaydettiğini ve yeni açılan ilkokullar için mekatip-i iptidaiye, iptidai mektepler veya usul-ü cedit mektepleri tabirlerinin kullanıldığını görmekteyiz. Evkaf nezaretine bağlı olarak varlıklarını sürdüren ve eski statülerini devam ettiren okullara ise sıbyan mektepleri veya usul-ü atika mektepleri denilmekteydi. İptidai mektepleri ise artık maarif nezaretine bağlıydılar.⁹¹⁸ Böylece eğitim sisteminde ilköğretim düzeyinde ikili bir yapı ortaya çıktı ve bu ikili yapı belirli bir süre ve çatışma içerisinde devam etmek zorunda kaldı.

1881 yılına gelindiğinde sıbyan mektepleri kavramını zihinlerden silip, iptidai tabiri ile ilköğretime yeni ve farklı bir bakış açısı getirmek isteyen maarif nezareti, 1879 yılında oluşturulan “Mekatib-i Sıbyaniye” dairesinin ismini “Mekatip-i İptidaiyye” dairesi olarak değiştirdi. Böylece Osmanlı yönetimi, ilköğretimde ağırlığı usul-ü cedit üzere eğitim veren okullara kaydırıldığını göstermiş oluyordu.⁹¹⁹

Tanzimat döneminde eğitim alanında yaşanan gelişmeler İstanbul ile sınırlı kalmış ve imparatorluk bütününe yayılma imkânı bulamamıştı. Bu dönemde yapılan çalışmalar ancak eğitim sisteminin oluşumunu sağlamış fakat bu sistemin büyük sayılarla eğitim yapar hale gelmesi ve tüm imparatorluğu içine alacak şekilde uygulanması ise II. Abdülhamit döneminde mümkün olabildi.⁹²⁰

II. Abdülhamit devrinde ilköğretim siyasetine özel bir önem verildiğini görmekteyiz. Bunun nedenleri arasında, ilköğretim hizmetlerini vilayetlere götürerek Müslüman halkı cehaletten kurtarmak, ilköğretim alanında Gayrimüslim tebaanın Müslüman tebaaya olan üstünlüğüne son vermek ve Müslüman çocuklarının ecnebi okullarına gitmelerini önlemek ayrıca Türk dilini ortak dil haline getirmek gibi

⁹¹⁸ Akyüz, Türk Eğitim..., s.196.

⁹¹⁹ Tayfur Erdoğdu, Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,52/1-4, 1996, s.212.

⁹²⁰ Tekeli ve İlkin, s.75.

amaçlar yer almaktaydı. Tüm bunlarla birlikte imparatorluğun çoğunluğunu teşkil eden fakir halk çocuklarının zaten ilköğretimin ötesinde bir tahsil yapmaktan yoksun olmaları ve İslam dini ve ahlakının bütün Müslüman çocuklara öğretilmesinin ancak iptidailerin çoğalmasına bağlı olduğu görüşü de etkili oldu.⁹²¹

Bu dönemde bir taraftan ilköğretim okullarının sayısı çoğaltılırken, diğer taraftan da açılan iptidailerin ders programları ve öğretmen yeterliliği açısından niteliklerinin artırılması yoluna gidildi. Bu bağlamda 1891 yılında ilkokullar için çıkarılan bir talimatla iptidai mektepleri ve öğretmenleri ile ilgili yeni düzenlemeler getirildi.1891 tarihli talimata göre, İstanbul ve kasaba iptidai mekteplerindeki eğitim süresi üç yıl, köy iptidailerinin eğitim süresi ise dört yıl olarak belirlenmişti. Talimatname ayrıca bu okullara öğretmen olarak atanacaklara Darülmualimin-i İptidai'den şهادetname alma ya da yapılacak bir sınav sonucunda yeterliliklerini ispat etme şartlarını getiriyordu.⁹²²

Sonuç olarak Sultan II. Abdülhamit döneminde, ilköğretim maarif sisteminin temeli olarak görülmüş, bu nedenle de geniş Müslüman halk kitlelerini eğitmek amacıyla en azından okuma yazma, dört işlem, dini bilgiler ve ahlak kuralları gibi en öncelikli temel bilgi ve becerileri verecek olan iptidai mekteplerinin yaygınlaştırılması yoluna gidilmiştir

Tablo 18: 1891 Tarihinde İstanbul ve Kasaba İptidai Mekteplerinde Okutulacak Dersler ve Haftalık Ders Saati Sayıları⁹²³

Dersler	1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf
Elifba	12	–	–
Kur'an-ı Kerim	12	–	–
Tecvid	–	6	2
İlm-i Hal	2	3	3
Ahlak	–	2	2
Sarf-ı Osmanî	–	–	2
İmla	3	3	2
Kıraat	3	2	1
Mülahhas Tarih-i Osmanî	–	–	2

⁹²¹ Kodaman, s.78.

⁹²² Akyüz, Türk Eğitim..., s.197.; Kodaman, s.88.

⁹²³ Akyüz, s.197.; Kodaman, s.88.

Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî	–	2	2
Hesap	1	2	2
Hüsn-ü Hat	1	2	2

Aynı talimata göre köy iptidai mekteplerinde görülen dersler ve haftalık ders saati sayıları ise şu şekilde idi:

Tablo 19: 1891 Yılında Köy İbtidai Mekteplerinde Görülen Dersler ve Haftalık Ders Saati Sayıları⁹²⁴

Dersler	1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf	4.Sınıf
Elifba	12	–	–	–
Ecza-yı Şerife	12	–	–	–
Kur'an-ı Kerim	–	6	5	5
İlm-i Hal	–	3	3	3
Hesap	6	2	3	3
Kıraat	–	3	3	3
Hat ve İmla	–	2	2	2

Tablo 20: Yıllara Göre Alaşehir İbtidai Mektebinde Görev Yapan Muallimler, Bevvaplar ve Öğrenci Sayıları⁹²⁵

Yıl	Muallim-i Evvel	Muallim-i Sani	Muallim-i Salis	Bevvap	Öğrenci Sayısı
1299/1881	Mehmet Efendi	Ali Zühdü Efendi	–	–	–
1300/1882	Ata Efendi	? Efendi	–	–	–
1301/1883	Ali Zühdü Efendi	–	–	Ali Efendi	340
1302/1884	Ali Zühdü Efendi	Hasan Efendi	–	Ali Efendi	110
1303/1885	Zühdü Efendi	Hasan Efendi	–	–	–
1304/1886	Zühdü Efendi	Hasan Efendi	–	–	–
1306/1888	Zühdü Efendi	Hasan Efendi	–	–	–
1308/1890	Zühdü Efendi	Hasan Efendi	Ahmet Efendi	Ali Ağa	–
1311/1893	Zühdü Efendi	Hasan Efendi	–	–	–

⁹²⁴ Akyüz, s.197.; Kodaman, s.88.

⁹²⁵ Tablodaki bilgiler belirtilen yıllara ait Aydın Vilayeti Salnamelerinden alınmıştır.

1312/1894	Zühdü Efendi	Hasan Efendi	-	-	-
1313/1895	Zühdü Efendi	Hasan Efendi	-	-	-
1314/1896	Zühdü Efendi	Hasan Efendi	-	-	-

Alaşehir’de iptidai mektebinin ilk olarak ne zaman açıldığıyla ilgili elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Aydın Vilayeti salnamelerinde 1881 tarihinden itibaren Alaşehir kazasında bir iptidai mektebinin var olduğunu, muallim-i evvel olarak Mehmet Efendi’nin, yardımcısı olarak da Ali Zühtü Efendi’nin görev yaptığını görmekteyiz. Alaşehir rüştiyesine ait ilk bilgilere de 1878 yılı vilayet salnamesinde rastlanmasına rağmen⁹²⁶ rüştiyenin 1875 yılında bu tarihten çok daha önce açıldığını görmekteyiz.⁹²⁷ Bu nedenle Alaşehir Mekteb-i İptidaisinin de 1881 yılından önce açılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

1671 yılında şehri ziyaret eden Evliya Çelebi, Alaşehir’de 16 mektebin varlığından söz etmektedir.⁹²⁸ Tahminimize göre bu okullar camilerin hemen yanında yer alan sıbyan mektepleridir. Fakat Evliya Çelebi bu okulların mahiyeti hakkında herhangi bir bilgi vermediği gibi Alaşehir’deki azınlıkların eğitim durumlarına da değinmemiştir.

Alaşehir Kazasında incelediğimiz dönemde sıbyan mekteplerinin varlığıyla ilgili ilk bilgilere ise 1215/1800 yılında rastlamaktayız. Bu tarihte Balderenler Mektebi adı verilen sıbyan mektebinde muallim-i sıbyan olarak Abdullah Bin Abdurrahman isimli bir kişi görev yapmaktadır. Vefat etmesi üzerine ise yerine oğlu Abdurrahman muallim olarak görevlendirilmiştir. 1234/1818 yılında, Kurt Eşik Zaviyesinin bitişiğinde bulunan sıbyan mektebinin muallimi olarak ise Hafız Hüseyin bin Süleyman yer almaktadır. Yine 1239/1823 yılında, Cami-i Kebir Mahallesi’nde yer alan El-Hac İbrahim Paşa Camisinin avlusunda bulunan sıbyan mektebinde muallim olarak El-Hac Hafız Mehmet görev yapmaktadır. Onun vefat etmesi üzerine ise yerine oğlu Ali Bin Hafız Mehmet görevlendirilmiştir. Bu görevlilerin ücretleri ise adı geçen caminin ismiyle kurulmuş olan vakıf tarafından karşılanmaktadır.⁹²⁹

Camide hatip olarak görevlendirilen kişilerin muallim-i sıbyan olarak da görev yaptıkları kayıtlardan anlaşılmaktadır. Alaşehir’in Karaağaç mahallesinde

⁹²⁶ SVA. 1296, s.118.

⁹²⁷ BOA., MF.MKT. 39/122, 21 C 1293/13 Temmuz 1876.

⁹²⁸ Evliya Çelebi, s.516.

⁹²⁹ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

bulunan Kadı Şeyh Camisinin bahçesinde yer alan sıbyan mektebi bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. 1242/1826 yılında bu görev için Hafız Seyyid Hüseyin bin Seyyid Mehmed tayin edilmiştir. Bu zatın vefatından sonra ise oğlu Seyyid Hüseyin bu göreve getirilmiştir. Yine bu mektebin giderleri ve muallimlerinin ücretleri de Kadı Şeyh Camii Vakfı tarafından karşılanmaktadır.⁹³⁰

Temettüat defterlerinde de sıbyan mekteplerinde görev yapan muallimler hakkında bilgiler bulunmaktadır. Defterlerden 9 muallim-i sıbyanın ismi tespit edilebilmiş olup, bunlardan 6 tanesi Müslüman, 3 tanesi ise Gayrimüslim muallimdir. Müslüman muallimlerden 4 tanesi sadece muallimlik yaparken,⁹³¹ 2 tanesi ise imamlık ile beraber bu görevi yerine getirmektedir.⁹³² Aynı şekilde Gayrimüslim sıbyan muallimlerinden de 2 kişi yalnızca bu görevi ifa ederken,⁹³³ 1 tanesi de papazlık ile birlikte sıbyan muallimliği görevini icra etmektedir.⁹³⁴

Tanzimat devrinde fikirlerde ve kurumlarda meydana gelen ikilik ilköğretim politikasına da yansımış ve bu durumun bir tezahürü olarak ilköğretim, sıbyan mektebi ve iptidai mektebi olarak ikiye ayrılmıştır. Usul-ü Atika denilen geleneksel yöntemlerle eğitim veren sıbyan mekteplerinde kökten bir reform hareketini başlatmak medrese ve ulema çevreleriyle geniş halk kitlelerinin tepkisine yol açabileceğinden bu çevrelerin desteğini kaybetmek istemeyen yönetim sıbyan mekteplerinde uzlaştırıcı bir siyaset takip ederek dini eğitimle birlikte, usul-ü cedide denilen bir programı birlikte uygulamaya karar verdi. Bununla birlikte iptidai mektepleri de sıbyan mektepleriyle birlikte varlıklarını sürdürmeye devam ettiler. Fakat maarif nezareti ilköğretim alanında görülen bu ikili yapıya son vermek için 1882 yılından itibaren ağırlığı iptidai mekteplerine vermeye başlamıştır.⁹³⁵

1894 yılında şehre gelen Cuinet Alaşehir'de belirtilen tarihte 20 adet iptidai mektebinin var olduğunu belirtmektedir. Cuinet'e göre camilerin birer eklentisi durumunda bulunan bu okullardan Alaşehir Mekteb-i İptidaisinde 150 öğrenci

⁹³⁰ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

⁹³¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s.15., Hane 41; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s.6., Hane 32; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.15., Hane 83; s. 19., Hane 112.

⁹³² BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.7., Hane 1; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.5., Hane 1.

⁹³³ Bu Gayrimüslim muallimlerden biri Turunçlu mahallesinde oturan Mummyakmazoğlu Mihail, diğeri ise Kiremitli Mahallesinde ikamet etmekte olan Poskol oğlu Yuri'dir. BOA., ML.VRD.TMT.d., 1434, s.4., Hane 2; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1435, s.6., Hane 14.

⁹³⁴ Hem papazlık hem de muallim-i sıbyanlık görevlerini birlikte yürüten kişi Turunçlu Mahallesinde oturan Baba Estero Oğlu Yani'dir. BOA., ML.VRD.TMT.d., 1434, s.19., Hane 46.

⁹³⁵ Kodaman, ss.68-69.

öğrenim görmekteydi.⁹³⁶ 1908 yılı salnamesinde ise Alaşehir'deki iptidailerde verilen eğitimin usul-ü cedide üzere olduğu belirtilmiştir.⁹³⁷

Yukarıdaki tabloda da belirtildiği üzere, 1882 yılında Alaşehir İptidaisinin muallim-i evvelliğine Mehmet Efendi'nin yerine Ata Efendi'nin getirildiği görülmektedir.⁹³⁸ Ata Efendi yaklaşık bir yıl görev yaptıktan sonra yerine 1883 senesinde muallim-i evvel yardımcısı olarak görev yapan Ali Zühtü Efendi tek öğretmen olarak görev yapmış olup, Ali Efendi ismindeki bir kişi de ilk kez bevvap (hademe) olarak göreve başlamıştır.⁹³⁹

Tablo 21: Yıllara Göre Manisa Sancağı Kazalarında Bulunan İptidai Mekteplerinin Öğrenci Sayıları⁹⁴⁰

Kazanın Adı	1300/1882	1301/1883	1302/1884	1303/1885	1304/1886	1305/1887	1306/1888	1307/1889	1308/1890	1311/1893	1312/1894
Alaşehir	-	340	110	-	-	-	-	-	-	-	-
Kırkağaç	300	-	214	-	275	-	-	-	368	350	350
Demirci	-	-	-	-	-	85	93	-	-	-	-
Salihli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Turgutlu	-	-	-	200	-	-	-	-	-	-	-
Kula	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Akhisar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gördes	-	-	40	-	-	-	-	-	-	-	-
Soma	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Kazanın Adı	1313/1895	1314/1896	1315/1897	1316/1898	1317/1899	1319/1901	1320/1902	1321/1903	1323/1905	1326/1908
Alaşehir	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kırkağaç	350	350	350	250	200	-	305	-	285	350
Demirci	-	-	80	112	94	94	82	82	255	180

⁹³⁶ Cuinet, s.573.

⁹³⁷ SVA. 1326, s.611.

⁹³⁸ SVA. 1300, s.189.

⁹³⁹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1301, Vilayet Basımevi, İzmir, s.153.

⁹⁴⁰ Tablodaki bilgiler belirtilen yıllara ait Aydın Vilayeti Salnamelerinden alınmıştır.

Salihli	–	129	150	112	159	–	175	–	182	195
Turgutlu	–	–	216	260	260	–	260	–	260	287
Kula	–	–	–	–	–	–	70	–	–	–
Akhisar	–	–	341	332	293	–	175	–	359	357
Gördes	72	72	171	188	259	–	74	–	227	222
Soma	–	–	105	105	105	–	105	–	110	110

1883 yılına kadar Alaşehir İptidaisinin öğrenci sayısı hakkında hiçbir bilgi verilmemişken, ilk bilgilere 1883 yılı Aydın Vilayeti Salnamesinde rastlamaktayız. Belirtilen yılda iptidainin öğrenci sayısı 340 olup, bu rakam Manisa Sancağının diğer kazalarıyla karşılaştırıldığında oldukça önemli bir oran olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁴¹ Örneğin 1882 senesinde Kırkağaç iptidai mektebinin öğrenci sayısı 300 iken, 1884’de Gördes iptidaisinde 40, 1885’de Turgutlu’da 200 ve 1887’de Demirci iptidaisinde bu sayı 85’tir.⁹⁴² Belirtilen bilgiler göz önüne alındığında Alaşehir mekteb-i iptidaiyyesinin öğrenci sayısının oldukça kalabalık ve binasının da büyük olduğu anlaşılmaktadır.

1883 yılında muallim-i evvelliğe atanan Ali Zühtü Efendi’nin 1897 yılına kadar bu görevi sürdürdüğünü görmekteyiz. Alaşehir iptidaisinde muallim-i sani olarak görev yapan Hasan Efendi ise 1883-1897 yılları arasında Ali Zühtü Efendi ile birlikte bu görevini kesintisiz olarak sürdürmüştür.⁹⁴³ Alaşehir iptidaisinin öğrenci sayısı 1884 yılında 340’tan 110’a inerek hemen hemen üçte bir oranına düşmüştür.⁹⁴⁴ Öğrenci sayısındaki bu ani ve yoğun düşüşün neden kaynaklandığı hakkında bir bilgiye rastlanılmamıştır. 1896 yılı da dâhil Alaşehir iptidai mektebinde görev muallimlerin, bevvapların isimlerine Aydın Vilayeti Salnamelerinde yer verilmişken 1897 yılından itibaren belirtilmemiştir. Bu tarihten itibaren Aydın Vilayeti Salnamelerinde Alaşehir kazasında bulunan iptidai mekteplerinin genel sayısı, kız ve erkek öğrencilerin ayrı ayrı sayıları ve genel toplamları verilmiştir. Bu nedenle Alaşehir iptidaisinin 1897 senesi sonrası öğrenci sayıları hakkında bir fikrimiz bulunmamaktadır. Kaldı ki 1897 senesi öncesine ait öğrenci sayılarıyla ilgili veriler ise sadece 1883 ve 1884 yıllarına aittir.

⁹⁴¹ SVA. 1301, s.153.

⁹⁴² Bkz. Tablo 21: Yıllara Göre Manisa Sancağı Kazalarında Bulunan İbtidai Mekteplerinin Öğrenci Sayıları

⁹⁴³ Bkz. Tablo 20: Yıllara Göre Alaşehir İbtidai Mektebinde Görev Yapan Muallimler, Bevvaplar ve Öğrenci Sayıları

⁹⁴⁴ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1302, Vilayet Basımevi, İzmir, s.139.

1890 yılında muallim adedinin üçe çıktığı gözlemlenmektedir. Bu tarihte yine muallim-i evvel olarak Ali Zühtü Efendi ve muallim-i sani olarak Hasan Efendi görev yaparken, muallim-i salis olarak ise Ahmet Efendi'nin göreve başladığı görülmektedir.⁹⁴⁵ Fakat bu durum sadece 1890 yılı için geçerlidir. Diğer yıllar ise iptidai mektebinde yine iki öğretmenin görev yaptığı görülmektedir.

Tablo 22: Yıllara Göre Manisa Sancağı Kazalarında Bulunan İptidai Mekteplerinin Öğretmen Sayıları⁹⁴⁶

Kazanın Adı	1300/1882	1301/1883	1302/1884	1303/1885	1304/1886	1305/1887	1306/1888	1307/1889	1308/1890	1311/1893	1312/1894
Alaşehir	2	1	2	2	2	2	2	–	3	2	2
Kırkağaç	3	–	4	4	3	–	3	–	5	4	4
Demirci	–	–	3	4	2	3	2	3	2	2	2
Salihli	–	–	2	2	2	–	3	–	3	5	3
Turgutlu	–	–	–	4	3	–	3	–	3	4	3
Kula	–	–	–	–	–	–	3	–	2	4	4
Akhisar	–	–	–	4	4	–	4	–	4	4	4
Gördes	–	–	2	3	–	–	2	–	–	–	–
Soma	3	–	4	4	3	–	2	–	2	2	2

Kazanın Adı	1313/1895	1314/1896	1315/1897	1316/1898	1317/1899	1319/1901	1320/1902	1321/1903	1323/1905	1326/1908
Alaşehir	2	2	–	–	–	–	–	–	–	–
Kırkağaç	4	4	2	2	2	–	5	–	3	3
Demirci	2	2	3	3	2	2	2	2	3	3
Salihli	3	3	2	2	2	–	2	–	2	3
Turgutlu	3	3	3	3	3	–	4	–	4	4
Kula	4	4	6	6	4	–	5	5	5	5
Akhisar	4	4	3	3	3	–	3	–	4	4

⁹⁴⁵ SVA. 1308, s. 140.

⁹⁴⁶ Tablodaki bilgiler belirtilen Yıllara ait Aydın Vilayeti Salnamelerinden alınmıştır

Gördes	1	1	1	1	1	-	1	-	1	2
Soma	2	2	2	2	2	-	2	-	3	3

Manisa Sancağı kazalarında bulunan iptidai mekteplerinin öğretmen sayılarını gösteren tablo incelendiğinde Alaşehir iptidaisinde görev yapan öğretmen sayısının Gördes kazası dışında sancağın diğer kazalarına nazaran daha az olduğu gözlemlenmektedir. Alaşehir'e hem hudut olan Kula'da bu sayı dört beş civarında olup 1897 ve 1897 yıllarında altı öğretmeni bulurken, Salihli'de bu sayı ortalama üç olup 1893 yılında beş öğretmene ulaşmıştır. Turgutlu'da ise iptidai mektebinde görevli öğretmen ortalaması üç olup bu sayı 1902-1908 yılları arasında dört olarak yer almaktadır. Akhisar ve Kırkağaç kazalarında da yaklaşık öğretmen sayısı dört olarak belirtilmektedir.⁹⁴⁷

Alaşehir kazasında ise 1882-1897 yılları arasında görev yapan öğretmen sayısı Aydın vilayet salnamelerinde yer alırken 1897 yılından sonra bu konuda bilgi bulunmamaktadır. Bu yıllar arasındaki veriler incelendiğinde Alaşehir iptidai mektebinde 1883 yılında bir, 1890 yılında ise 3 öğretmen bulunmaktadır. Diğer yıllardaki öğretmen sayısı ise 2'dir.⁹⁴⁸

Tablo 23: Alaşehir'de Bulunan İptidai Mektepleri ile Bu Mekteplerde Okuyan Kız ve Erkek Öğrencilerin Sayıları:⁹⁴⁹

Yıl	Mekteb Adedi	Şakirdan		
		Zükur	İnas	Yekun
1315/1897	43	1269	268	1537
1316/1898	43	1283	274	1557
1317/1899	43	1196	271	1467
1319/1901	45	760	176	936
1320/1902	45	760	176	936
1321/1903	45	760	176	936
1323/1905	63	1068	258	1326
1326/1908	63	1051	260	1311

⁹⁴⁷ Bkz. Tablo 22: Yıllara Göre Manisa Sancağı Kazalarında Bulunan İptidai Mekteplerinin Öğretmen Sayıları

⁹⁴⁸ Bkz. Tablo 20: Yıllara Göre Alaşehir İptidai Mektebinde Görev Yapan Muallimler, Bevvaplar ve Öğrenci Sayıları

⁹⁴⁹ Tablodaki bilgiler belirtilen yıllara ait Aydın Vilayeti Salnamelerinden alınmıştır.

Aydın Vilayeti salnamelerine göre 1897,1898 ve 1899 yıllarında Alaşehir kazasında bulunan iptidai mekteplerinin sayısı 43 iken bu rakam 1901, 1902 ve 1903 senelerinde 45'e, 1905-1908 yıllarında ise 63'e çıkmıştır.⁹⁵⁰ Bu durum II. Abdülhamid döneminde okullaşma ve eğitime iptidai mektebi ölçeğinde ne kadar büyük önem verildiğini göstermektedir. Zira Alaşehir kazasında II. Abdülhamid döneminde 1892 yılında 20 adet iptidai mektebi inşa edilirken aynı tarihte Turgutlu'ya 25, Soma'ya 44, Gördes'e 62 ve Salihli'ye ise 61 adet iptidai mektebi inşa olunmuştur.⁹⁵¹ Bu rakamlar 1319/1901 tarihli maarif salnamesinde Alaşehir kazası için 50, Turgutlu ve Soma için 62, Kırkağaç kazası için ise 44 olarak yer almaktadır.⁹⁵²

İnşa edilen bu mekteplerin Alaşehir kazasının köylerinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1908 yılına ait Aydın Vilayeti Salnamesinde merkez kazada 36 adet erkek ve 1 adette kızlara mahsus iptidai ile nahiye merkezi olan İnegöl'de 1 adet iptidainin varlığından söz edilmektedir.⁹⁵³ Bu verilere göre Alaşehir kazasında her mahallede 1 bazı mahallelerde de 2 iptidai mektebinin olduğu sonucuna varılmaktadır. Köylerde inşa olunan bu mekteplerin masrafları ise iane yoluyla halk tarafından karşılanmaktadır. Açılan bu mekteplerin öğretmen ve bina yetersizliği ve masraflarının devlet tarafından değil halk tarafından karşılanması gibi nedenlerle uzun süreli faaliyet gösteremeyip bir kısmının kapanmak zorunda kaldığını söyleyebiliriz. Zira 1908 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesinde Alaşehir kazası dâhilinde bulunan iptidai mekteplerinin sayısı 63 olarak verilmiştir.⁹⁵⁴ Oysa açılan mekteplerin sayısı bu rakamın üzerindedir.

II. Abdülhamid döneminde ilköğretim siyasetine özel bir önem verilmiş ve bu okullar hem nitelik hem de nicelik yönünden belirli bir düzeye getirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde ilköğretime böyle yoğun bir ilgi gösterilmesinin ana nedeni ise orta ve yüksek dereceli okulların gelişme kaydetmesinin bu şarta bağlı olduğunun anlaşılmış olmasındandır.⁹⁵⁵

II. Abdülhamid döneminde Alaşehir kazası dâhilinde açılan iptidai mekteplerinde sayıca bir artış yaşanmasına rağmen, okul adetindeki bu artışa paralel

⁹⁵⁰ Bkz. Tablo 23: Alaşehir'de Bulunan İbtidai Mektepleri ile Bu Mekteplerde Okuyan Kız ve Erkek Öğrencilerin Sayıları

⁹⁵¹ Maarif Salnamesi, 1316, Birinci sene Dersaadet, s.944-945.

⁹⁵² Maarif Salnamesi, 1319, ss.449-450.

⁹⁵³ SVA. 1326, s.614.

⁹⁵⁴ A.g.s., s.611.

⁹⁵⁵ Kodaman, ss.67-68.

olarak öğrenci sayısının artmadığı gözlemlenmektedir. Bu durum toplum nezdinde eğitime hala gereken önemin verilmediğini göstermektedir. Örneğin kaza dâhilinde açılan iptidai mektebi sayısı 1897 yılında 43 ve öğrenci sayısı ise kız ve erkek toplamda 1537 iken, bu rakam 1901 senesinde okul sayısı olarak 45'e çıkarken öğrenci sayısı olarak 936'ya düşmüştür. Okul ve öğrenci sayıları 1902 ve 1903 yıllarında da aynen devam etmiştir. 1908 yılında ise kaza dâhilinde bulunan iptidai sayısı 63' e yükselirken, öğrenci miktarı 1893'de kalmıştır.⁹⁵⁶

Alaşehir kazasında her ne kadar sayıları az olsa da kız öğrencilerin de erkek öğrencilerle birlikte iptidai mekteplerine devam ettiklerini görmekteyiz. Örneğin 1897 senesinde Alaşehir kazasında bulunan iptidai mekteplerine devam eden öğrencilerin 1269 tanesi erkeklerden oluşuyorken, sadece 268'i kız öğrencilerden oluşuyordu. 1908 senesinde ise toplam 1311 öğrenci içerisinde kız öğrencilerin sayısı 260'dı.⁹⁵⁷ Bununla birlikte Alaşehir kazasında inas yani kız iptidaisi ile ilgili ilk bilgilere 1898 yılı Aydın vilayeti salnamesinde rastlamaktayız. Her ne kadar bu tarihten önce de kız öğrencilerin iptidailere gittiği ile ilgili vilayet salnamelerinde bilgiler mevcutsa da Alaşehir kız iptidaisinin varlığıyla ilgili bilgiler ilk olarak 1898 yılı vilayet salnamelerinde yer almaktadır.⁹⁵⁸

3. Rüşdiye Mektepleri ve Alaşehir Mekteb-i Rüşdiyesi

Sıbyan mekteplerinin yetersizliği hükümetin dikkatini ancak 1838 yılında çekebilmiştir. Yaklaşık yarım asırdır var olan Kara ve Deniz Mühendishaneleri ile Harbiye ve Tıbbiye gibi meslek mekteplerine alınan çocukların yazı yazma ve doğrudan doğruya bir Türkçe kitabı okuma noktasında bile yetersiz olmaları, sıbyan mekteplerinin II. Mahmut devrinde ıslahı yoluna gidilmesine neden oldu ve bunlarla meslek mektepleri arasında üçüncü sınıf bir mektep açılarak buralarda meslek mekteplerine girecek talebenin hazırlanılması düşünüldü.⁹⁵⁹

Önce sıbyan okullarının üstünde sınıf-ı sani okullarının açılmasına karar verilmişken, daha sonra bu okulların adı padişah tarafından rüştiye olarak

⁹⁵⁶ Bkz. Tablo 23: Alaşehir'de Bulunan İbtidai Mektepleri ile Bu Mekteplerde Okuyan Kız ve Erkek Öğrencilerin Sayıları

⁹⁵⁷ Bkz. Tablo 23

⁹⁵⁸ SVA. 1316, s.?

⁹⁵⁹ Ergin, A.g.e., s.383.

değiştirildi.⁹⁶⁰ Osman Ergin'e göre bu okullara rüştiye denilmesinin sebebi, II. Mahmut'un Sınıf-ı Sani ismini beğenmeyerek, çocukları sinni rüşte gelinceye kadar bu okullarda okuyacakları ve ancak buradan çıktuktan sonra rüştları sabit olacağı düşüncesiyle yeni mekteplerin adının rüştiye olmasını irade etmesiydi.⁹⁶¹

İlk açıldıkları sıralarda, sıbyan mekteplerinin daha iyi öğretim veren üst sınıfları gibi düşünülen bu mektepler kısa bir süre sonra, Tanzimat döneminde genel orta öğretimin en alt düzeyindeki okullar haline gelmiştir.⁹⁶² Her ne kadar bir takım maarif tarihçileri, rüştiyeleri ilköğretime; diğer bir kısmı da orta öğretime dâhil etmekteyse de, bu okulların başlangıçta darülfünuna, daha sonraları idadilere basamak olması orta öğretim içinde ele alınmasını gerektirmektedir.⁹⁶³ Rüştiyelerin net olmayan bu tartışmalı konumuna 1845 yılında toplanan muvakkat maarif meclisi tarafından açıklık getirilmiş ve statüsü, darülfünuna öğrenci yetiştiren sıbyan mekteplerinin üzerinde orta dereceli okullar olarak belirlenmiştir.⁹⁶⁴

Rüştiyelerin eğitim- öğretim süresi ilk başlarda dört yıl iken, 1850'de Darülmaarif açıldıktan sonra altı yıla çıkarılmıştır. 1863 yılında beş yıla indirilen rüştiyelerin süresi 1869 Maarif Nizamnamesiyle yeniden dört yıl olmuştur.⁹⁶⁵ Bu süre 1892 senesinde daha da kısaltılarak üç yıla indirilecektir.⁹⁶⁶

Eğitim tarihimiz açısından önemli bir aşama olan 1869 Maarif Nizamnamesiyle; beş yüz haneden fazla olan her kasabada birer rüştiye açılmasına ve her türlü masraflarının vilayet maarif idaresi sandığından karşılanmasına, rüştiyelerde öğretim süresinin dört yıl olmasına, her rüştiyeye talebe sayısına göre bir veya iki öğretmen ve ayrıca bir mubassır (gözetmen) bir de Bevvab adı verilen bir hademe tayin olunmasına, muallim-i evvelin maaşının 800, muallim-i sani'nin maaşının 500, Mubassırın 250 ve hademenin 150 kuruş almasına karar verilmiştir.⁹⁶⁷

1846 Talimatnamesinde rüştiyede okutulan dersler, Kur'an, akait, yazı, hesap ve Arapçadan oluşuyorken 1848'de bu derslere Farsça, coğrafya ve hendese de ilave edilmiştir. 1869 Maarif Nizamnamesinin 23. maddesiyle de mebaadi-i ulum-u diniye, lisan-ı Osmani kavaid-i, İmla ve İnşa, tertib-i cedit üzere kavaid-i Arabiye ve

⁹⁶⁰ Kodaman, A.g.e., s.91.

⁹⁶¹ Ergin, Maarif..., s.384.

⁹⁶² Akyüz, Türk Eğitim..., s.143.

⁹⁶³ Kodaman, s.91

⁹⁶⁴ Kodaman ve Saydam, s.476.

⁹⁶⁵ Kodaman, s.92.

⁹⁶⁶ Kodaman, s.108.

⁹⁶⁷ Kodaman ve Saydam, s.484.; Düstur I. Tertip I-II, 1282, Dersaadet, ss.187-189.

Farsiye, tersi-i hudut, ilm-i hesap, defter tutmak usulü, mebadi-i hendese, tarih-i umumi ve tarih-i Osmani, coğrafya, jimnastik rüştiyelerde gösterilecek dersler olarak belirlenmiştir.⁹⁶⁸ Ancak bu programın, kaza ve kasabalarda bulunan iki öğretmene sahip bulunan küçük rüştiyelerde uygulanma ihtimali oldukça zordur. Bu gibi rüştiyelerde daha ziyade din dersleri, ilmihal, ahlak, tarih, dört işlem, yazı, imla ve inşa gibi temel dersler okutulmaktaydı.⁹⁶⁹

Alaşehir’de, 1315/1897 Aydın Vilayeti Salnamesine göre 1 rüştiye, 1 iptidaiyi zükur, 1 çırak mektebi, 18 medrese ve 2 milel-i Gayrimüslime ait mektep bulunmaktadır.⁹⁷⁰ Salnamelerde Alaşehir Rüştiyesinden ilk olarak 1878 senesinde bahsedilmektedir.⁹⁷¹ Vital Cuinet ise Alaşehir’de 1 rüştiyenin olduğunu belirterek burada 50 öğrencinin öğrenim gördüğünü ifade etmektedir.⁹⁷²

Cuinet’in 1894 yılında bu seyahati düzenlediği düşünülürse, rüştiyenin öğrenci sayısı ile ilgili verdiği rakamın doğru olma ihtimali oldukça yüksektir. Zira 1884 yılı Aydın Vilayeti Salnamesinde Alaşehir Rüştiyesinin öğrenci sayısı 61 olarak gösterilirken⁹⁷³ 1897 yılı salnamesinde ise öğrenci sayısı 36 olarak belirtilmiştir.⁹⁷⁴ Aydın Vilayeti Salnamesinde 1894 yılına ait öğrenci sayısı kaydedilmemiştir.⁹⁷⁵ Ancak şurası da bir gerçek ki öğrenci sayısı 1897-1903 yılları arasında kademeli olarak azalmıştır.

Alaşehir Rüştiyesinin açılması ile ilgili ilk bilgilere 22 Haziran 1872 tarihli bir belgede rastlıyoruz. Maarif nezareti, söz konusu belgede Alaşehir’deki mektebin oldukça düzensiz olduğu hususunda bir takım bilgilerin geldiğini ve bu durumun bir an önce giderilmesi için gerekenin yapılmasını istemekteydi. Nezaret aynı belgede İslam hanesinin yeterli olması durumunda ise buraya bir rüştiyenin açılması gerektiğini belirtmekteydi.⁹⁷⁶

Rüştiye açılması fikri 1872 yılında gündeme getirilmesine rağmen ancak 1875’de açılabilmişti. Bu zaman zarfında, eğitim için gerekli binanın hazırlanması, öğretmen ihtiyacının giderilmesi, kitap ve diğer eğitim malzemelerinin temini için çalışılmıştı. 1874 yılında Alaşehir Rüştiyesinin açılması için çalışmaların önce eğitim

⁹⁶⁸ Kodaman, s.92-93.

⁹⁶⁹ Kodaman, s.112.

⁹⁷⁰ SVA. 1315, s.423.

⁹⁷¹ SVA. 1296, s.118.

⁹⁷² Cuinet, s.573.

⁹⁷³ SVA. 1302, s.139.

⁹⁷⁴ SVA. 1315, s.418.

⁹⁷⁵ SVA. 1312, s.403.

⁹⁷⁶ BOA., MF.MKT. 1/151, 16 R 1289/22 Haziran 1872.

kadrosunun oluşturulması hususunda başlatıldığını görmekteyiz. Nitekim Aralık 1874 tarihli Maarif Nezaretinden gönderilen belgede Alaşehir Mektebi Rüştîyesi için bir muallim-i evvel arandığı, bulunduğu gönderileceği ifade ediliyordu.⁹⁷⁷

Belgelerden anlaşıldığına göre Alaşehir Rüştîyesinin inşasına 1874 yılı içerisinde başlanmıştı. Bir taraftan rüştîye mektebinin inşası devam ederken, diğer taraftan eğitim kadrosu oluşturulmaya çalışılıyordu. Maarif Nezareti, 25 Ocak 1875 tarihli yazısında muallim-i sâni ve bevrap kadrolarının da bir an önce seçilmesini talep ediyordu.⁹⁷⁸ Bu yazısından yirmi gün sonra nezaret, Alaşehir Rüştîyesinin muallim-i saniliğine Hacı Mehmet Efendinin seçildiğini bildirerek hemen bir Bevvap tayini de yapılarak, hesapta olmayan ufak tefek masraflar için senelik bin kuruş tahsis edilmesi hususunda gerekenin yapılmasını istiyordu.⁹⁷⁹

Rüştîye inşa halindeyken mektebin öğretmen ihtiyacının yanı sıra eğitim materyalleri ihtiyaçlarının giderilmesi için de çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, öncelikli konu kitap meselesiydi. Nezaret bu konuda da gereken titizliği göstermiş ve tam bir hafta sonra yani 21 Şubat 1875 tarihinde Alaşehir Rüştîye Mektebinin ihtiyacı olan kitapları göndermişti.⁹⁸⁰ Bu tarihlerdeki Osmanlı İmparatorluğunun coğrafi genişliği, nüfusu, iç ve dış siyasetindeki buhranlı süreç, en önemlisi de mali zayıflığı göz önüne alındığında bu yapılanların önemi bir kat daha iyi anlaşılacaktır.

Bayram Kodaman, II. Abdülhamit devri eğitim sistemini ele aldığı eserinde 1876'dan önce imparatorlukta yaklaşık olarak 20 bine yakın talebe ve 423 adet de rüştîyenin olduğundan bahsetmektedir. Kodaman'a göre bu kadar rüştîyenin açılmış olması her ne kadar Tanzimat dönemi için bir başarı olarak görünse de, rüştîye binaları yakından ele alındığında çoğunun okul niteliği taşımadığını söylemektedir. Zira bu dönemde temel kaygı rüştîyelerin sayısını artırmak olduğundan dolayı bazı boş evler gibi eğitim açısından uygun olmayan yerler bile rüştîye yapılmıştı.⁹⁸¹ Rüştîye meselesini 1875 yılı şartları içerisinde ele aldığımızda İstanbul ve vilayetlerde bile durumun bu şekilde olduğu göz önüne alınırsa bir kaza merkezi olan Alaşehir'de rüştîyenin yeniden inşa edilmesi büyük bir şans olarak düşünülmelidir.

⁹⁷⁷ BOA., MF.MKT. 21/102, 17 L 1291/21 Kasım 1874; BOA., MF.MKT. 22/24, 24 L 1291/25 Ocak 1875.

⁹⁷⁸ BOA., MF.MKT. 24/47, 17 Z 1291/25 Ocak 1875.

⁹⁷⁹ BOA., MF.MKT. 25/69, 09 M 1292/15 Şubat 1875.

⁹⁸⁰ BOA., MF.MKT. 25/118, 15 M 1292/21 Şubat 1875.

⁹⁸¹ Kodaman, ss.95-96.

Maarif nezareti tarafından kitapların gönderilmesinden yaklaşık iki ay sonra Alaşehir Rüştîye Mektebinin açıldığını görmekteyiz. Zira 10 Nisan 1875 tarihli belgede maarif nezareti, Alaşehir’de yeni açılan mekteb-i rüştîyeye Hacı Mehmet Efendinin muallim-i sani olarak tayin edildiğini, ufak tefek masraflar (masarîf-ı müteferrika) için bin kuruş tahsisat ayrıldığını ve gerekli kitapların gönderildiğini söyleyerek, bevvabın da mahallince istihdam edilmesini istiyordu.⁹⁸² Bununla birlikte bu dönemde muallim-i evvel tayini ile ilgili herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. 1308 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesinde de Alaşehir Rüştîyesinin açılış yılı olarak 1875 tarihi gösterilmiştir.⁹⁸³

Maarif nezareti, 21 Şubat 1875 tarihinde gönderdiği kitapların yanı sıra, 13 Temmuz 1876 senesinde de bir kez daha Alaşehir Mektebi Rüştîyesi öğrencileri için gerekli olan kitap ve risalelerin maarif kütüphanesinde mevcut olanlarını göndermişti. Ayrıca aynı zamanda Afrika, Amerika, Asya haritalarıyla bir küre de gönderilenler arasındaydı.⁹⁸⁴

Mektebin açılmasından yaklaşık bir yıl sonra bazı problemler de yaşanmaya başlamıştır. Büyük emekler harcanarak açılan Alaşehir Rüştîyesinin öğrencileri günden güne azalmaktadır. Rüştîye muallimlerinin usulsüzlükler yaptıkları hususunda bir takım şayialar ortaya atılarak talebe sayısının giderek azalmasının ve kapanma derecesine gelmesinin nedeni olarak bu durum gösterilmiştir.⁹⁸⁵ İddialar üzerine bakanlık müfettiş görevlendirmek suretiyle incelemelerde bulunmuş ve rüştîyenin öğrenci sayısının azalmasının sebebinin muallimlerin uygunsuz davranışlarından kaynaklandığı iddialarının asılsız olduğu ortaya çıkmıştır.⁹⁸⁶

Mektebi rüştîyenin muallim-i evveli olarak tespit edilen ilk kişi, Abdurrahman Efendidir. 28 Mayıs 1877’de Alaşehir Rüştîyesine tayin edilmiştir.⁹⁸⁷ Mektepte güzel yazı hocası olmadığı için ilave bir ücret verilerek bu dersi de Abdurrahman Efendinin vermesi uygun görülmüştür.⁹⁸⁸ Zira kazalarda ve kasabalarda bulunan ve iki öğretmene sahip küçük rüştîyelerde din dersleri, dört işlem, ,yazı, Arapça, Farsça, ilmihal, ahlak ve tarih gibi dersler okutulmakta olup,

⁹⁸² BOA., MF.MKT. 27/13, 04 Ra 1292/10 Nisan 1875.

⁹⁸³ SVA. 1308, s.264.

⁹⁸⁴ BOA., MF.MKT.39/122, 21 C 1293/13 Temmuz 1876.

⁹⁸⁵ BOA., MF.MKT. 43/17, 23 Ş 1293/12 Eylül 1876.

⁹⁸⁶ BOA., MF.MKT. 49/42, 15 Ca 1294/28 Mayıs 1877.

⁹⁸⁷ BOA., MF.MKT. 49/36, 15 Ca 1294/28 Mayıs 1877.

⁹⁸⁸ BOA., MF.MKT. 50/11, 03 B 1294/14 Temmuz 1877.

ders sayısı fazla olduğu için dönem dönem mevcut eğitim kadrosuyla bu eğitimin verilemediği doğrultusunda şikâyetler de olmaktaydı.⁹⁸⁹

Abdurrahman Efendi'nin rika muallimliğine görevlendirilmesi de bu durumla ilgiliydi. Ancak Abdurrahman Efendi'nin burada çok fazla kalmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü hemen aynı yıl içerisinde istifa etmiştir. Fakat belgeden anladığımızı göre istifası kabul edilmeyerek, kendisine izin verilmiştir. Yerine ise izin müddetince muallim-i sani vekâlet etmiştir.⁹⁹⁰ Ancak muallim-i evvel Abdurrahman Efendi tam sekiz ay boyunca görevine başlamadığından dolayı yerine Alaşehir Rüştîyesi muallim-i evvelliğine Mehmet Fehmi Efendi tayin edilmiştir.⁹⁹¹ Yaklaşık olarak bir yıl üç ay boyunca bu görevde kalan Mehmet Fehmi'nin yerine ise 6 Ağustos 1879'da Osman⁹⁹² Efendi tayin edilmiştir.⁹⁹³ Osman Nuri Efendi bu görevinde yaklaşık bir yıl kaldıktan sonra 1880 yılında Tekirdağ Mektebi Rüştîyesi muallim-i evveli Ömer Efendi⁹⁹⁴ ile becayiş yapmıştır.⁹⁹⁵ Toplam 21 yıl boyunca bu görevde bulunan Ömer Hulusi Efendi, 1900 yılında emekliliğini istemiş ve 1901 yılı içerisinde de emekliye ayrılmıştır.⁹⁹⁶ Aydın vilayeti salnamelerine göre, Ömer Hulusi Efendi'nin emekliliğinden sonra rüştiyenin muallim-i evvelliğine Mustafa Fahri Efendi getirilmiş ve o da 1902-1908 yılları arasında bu görevi sürdürmüştür.⁹⁹⁷

Alaşehir rüştiyesinde rika muallimliği meselesinin uzun süre halledilemediği görülmektedir. Boş olan güzel yazı muallimliği görevine 1881 senesinde muallim-i sani Hüseyin Efendi getirilmiş ve kendisine verilen bu ek görevden dolayı da maaşı artırılmıştı. Bununla birlikte hem Hüseyin Efendi'den hem de bu göreve talip olan diğer kişilerden yazı örnekleri istenilerek, bu durumun değerlendirilmek suretiyle güzel yazı muallimliği için uygun birisinin tayin edileceği belirtilmişti.⁹⁹⁸

Ancak bir müddet sonra muallim-i sani Hüseyin Efendi'nin daha önce muallimlik görevinden azledildiği çeşitli hilelerle ve sahte belgelerle tekrar göreve

⁹⁸⁹ Kodaman, s.112.

⁹⁹⁰ BOA., MF.MKT. 51/112, 26 Ş 1294/4 Eylül 1877.

⁹⁹¹ BOA., MF.MKT. 56/33, 05 Ca 1295/7 Mayıs 1878.

⁹⁹² 1878/1296 Aydın Vilayeti Salnamesinde Alaşehir Kazasında rüştiyenin olduğundan söz edilmektedir. Fakat bu rüştiyenin muallimlerinin isimlerinden bahsetmemektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinde ise 1296 senesinde Alaşehir Mektebi Rüştîyesinin muallim-i Evveli olarak Osman Efendi geçmektedir. Bkz. BOA., MF. MKT. 64/44, 17 Ş 1296/6 Ağustos 1879.

⁹⁹³ BOA., MF.MKT. 64/44, 17 Ş 1296/6 Ağustos 1879.

⁹⁹⁴ Belgede Ömer Efendi olarak geçmektedir. Ancak sonraki yıllara ait belgelerde ve salnamelerde Ömer Hulusi şeklinde geçmektedir.

⁹⁹⁵ BOA., MF.MKT. 66/2, 17 L 1297/23 Eylül 1880.

⁹⁹⁶ BOA., MF.MKT. 510/48, 29 S 1318/27 Haziran 1900.

⁹⁹⁷ Bkz. Tablo 24: Alaşehir rüşdiye mektebinin muallimleri, öğrenci ve diploma alanlarının sayıları

⁹⁹⁸ BOA., MF.MKT. 73/89, 09 S 1299/30 Aralık 1881.

başladığı ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Hüseyin Hüsnü Efendi'nin bu göreve talip olan Mehmet Emin Efendi'yle birlikte yeniden imtihanlarının yapılmasına karar verilmiştir.⁹⁹⁹ İmtihanın sonuçlarıyla ilgili belgelerde herhangi bir bilgiye rastlanılmamakla birlikte, Aydın Vilayeti salnamelerinden edindiğimiz bilgilere göre Hüseyin Hüsnü Efendi'nin 1893 ve 1894 yılları hariç, 1881'den 1908 tarihine kadar Alaşehir rüştiyesinde muallim-i sani olarak görevine devam ettiğini görmekteyiz.¹⁰⁰⁰ 1326/1908 yılında ise bu göreve Muhyiddin Efendi atanmıştır.¹⁰⁰¹

Sonraki yıllarda da yazı muallimliğine bir takım tayinler olmuştur. 1895 yılında Hasan Efendi,¹⁰⁰² 1896 yılında Ali Galip Efendi,¹⁰⁰³ 1897 yılında Hakkı Efendi, 1903 yılında ise Mustafa Fahri Efendi rik'a muallimliğine tayin edilmiştir.¹⁰⁰⁴ Zaman içerisinde yıpranan mektebi rüştiye binasının 1907 yılında ya tamirattan geçmesi ya da yıkılarak yeniden inşa edilmesi istenilmiştir. Ancak sonraki aşamada bunlardan hangisinin tercih edildiği hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.¹⁰⁰⁵

Tablo 24: Alaşehir Rüşdiye Mektebinin Muallimleri, Öğrenci ve Diploma Alanlarının Sayıları:¹⁰⁰⁶

Yıl	Muallim-i Evvel	Muallim-i Sani	Muallim-i Rik'a	Bevvap	Öğrenci Sayısı	Diploma Alanların Sayısı
1299/1881	Ömer Efendi	Hüseyin Hüsnü Efendi	¹⁰⁰⁷	–	–	–
1300/1882	Ömer Hulusi Efendi	Hüsnü Efendi	–	Abdülkadir Efendi	–	–
1301/1883	Ömer Hulusi Efendi	Hüsnü Efendi	–	Abdülkadir Efendi	59	–

⁹⁹⁹ BOA., MF.MKT. 75/18, 21 R 1299/10 Şubat 1882.

¹⁰⁰⁰ Bkz. Tablo 24: Alaşehir rüşdiye mektebinin muallimleri, öğrenci ve diploma alanlarının sayıları

¹⁰⁰¹ BOA., MF.MKT. 1068/2, 29 C1326/28 Temmuz 1908.

¹⁰⁰² BOA., MF.MKT. 291/56, 19 Ca 1313/6 Kasım 1895.

¹⁰⁰³ BOA., MF.MKT. 345/40, 14 B 1314/14 Aralık 1896.

¹⁰⁰⁴ BOA., MF.MKT. 698/23, 21 M 1321/20 Nisan 1903.

¹⁰⁰⁵ BOA., MF.MKT. 1018/64, 20 Ş 1325/28 Eylül 1907.

¹⁰⁰⁶ Bu bilgiler adı geçen yıllara ait Aydın Vilayeti Salnamelerinden alınmıştır.

¹⁰⁰⁷ 1299 yılı Aydın Vilayeti Salnamesinde Alaşehir Rüştiyesinde Görev yapan Rik'a mualliminin ismine rastlanılmamakla birlikte, belgelerde Rik'a muallimliği görevinin Muallim-i Sani Hüseyin Hüsnü Efendi'ye verildiğini görüyoruz. Bkz. BOA. MF.MKT. 73/89, 09 S 1299/30 Aralık 1881

1302/1884	Ömer Hulusi Efendi	Hüseyin Hüsnü Efendi	Mahmut Efendi	–	61	–
1303/1885	Hulusi Efendi	Hüseyin ve Nuri Efendiler	–	–	–	–
1304/1886	Ömer Efendi	Hüsnü Efendi	Nuri Efendi	–	–	–
1306/1888	Ömer Efendi	Hüsnü Efendi	Nuri Efendi	–	–	–
1311/1893	Ömer Efendi	Hasan Efendi	Nuri Efendi	–	–	–
1312/1894	Ömer Efendi	Hasan Efendi	Nuri Efendi	–	–	–
1313/1895	Ömer Efendi	Hüsnü Efendi	Hasan Efendi	–	–	–
1314/1896	Ömer Efendi	Hüsnü Efendi	Hasan Efendi	–	–	–
1315/1897	Ömer Hulusi Efendi	Hüsnü Efendi	–	–	36	1312’de 8 öğrenci
1316/1898	Ömer Hulusi Efendi	Hüsnü Efendi	–	–	24	1313’de 9 öğrenci
1317/1899	Ömer Hulusi Efendi	Hüsnü Efendi	–	–	22	1314’de 8 öğrenci
1319/1901	Ömer Hulusi Efendi	Hüsnü Efendi	–	–	32	–
1320/1902	Mustafa Fahri Efendi	Hüsnü Efendi	–	–	32	–
1321/1903	Mustafa Fahri Efendi	Hüsnü Efendi	¹⁰⁰⁸	–	32	–

¹⁰⁰⁸ Aydın Vilayeti Salnamelerinde 1903 yılındaki Rik’a mualliminin ismi geçmemektedir. Ancak arşiv belgelerinden Muallim-i Evvel Fahri Efendi’nin, aynı zamanda Rik’a Muallimliği görevini de yürüttüğünü anlamaktayız. Daha öncesinde ise bu görevi 1898-1903 yılları arasında Hakkı Efendi’nin yürüttüğü görülmektedir.

1323/1905	Mustafa Fahri Efendi	Hüsnü Efendi	-	-	42	-
1326/1908	Mustafa Fahri Efendi	Hüsnü Efendi	-	-	61	-

Tablo 25: Yıllara Göre Alaşehir Rüştüyesinden Mezun Olan Öğrenci Sayısı¹⁰⁰⁹

Yıl	Mezun Olan Öğrenci Sayısı
1296/1878	3
1297/1879	6
1298/1880	8
1299/1881	11
1300/1282	13
1301/1883	10
1302/1884	13
1303/1885	14
1304/1886	13
1305/1887	12
1306/1888	9
Yekûn	112

Tablo 26: Yıllara Göre Manisa Sancağı Kazalarında Bulunan Rüşdiye Mekteplerinin Öğrenci Sayıları¹⁰¹⁰

Kazanın Adı	1300/1882	1301/1883	1302/1884	1303/1885	1304/1886	1305/1887	1306/1888	1307/1889	1308/1890	1311/1893	1312/1894
Alaşehir	-	59	61	-	-	-	-	-	-	-	-
Kırkağaç	70	-	50	-	50	-	45	-	-	-	-
Demirci	-	-	-	-	-	65	75	-	-	-	-
Salihli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

¹⁰⁰⁹ SVA. 1308, s.264.

¹⁰¹⁰ Tablodaki bilgiler belirtilen yıllara ait Aydın Vilayeti Salnamelerinden alınmıştır.

Turgutlu	-	-	103	-	-	-	-	-	-	-	-
Kula	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Akhisar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gördes	-	-	40	-	-	-	-	-	-	-	-
Soma	-	-	38	-	-	-	-	-	-	-	-

Kazanın Adı	1313/1895	1314/1896	1315/1897	1316/1898	1317/1899	1319/1901	1320/1902	1321/1903	1323/1905	1326/1908
Alaşehir	-	-	36	24	22	32	32	32	42	61
Kırkağaç	69	69	120	120	114	-	75	-	50	68
Demirci	-	-	65	68	32	32	45	34	33	29
Salihli	-	43	50	50	28	-	43	-	50	54
Turgutlu	-	-	71	66	66	-	-	-	-	62
Kula	-	-	124	118	28	-	121	121	121	121
Akhisar	-	-	55	39	50	-	77	-	70	-
Gördes	72	27	41	31	28	-	34	-	23	40
Soma	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 27: Yıllara Göre Manisa Sancağı Kazalarında Bulunan Rüşdiye Mekteplerinin Öğretmen Sayıları¹⁰¹¹

Kazanın adı	1300/1882	1301/1883	1302/1884	1303/1885	1304/1886	1305/1887	1306/1888	1307/1889	1308/8901	1311/1893	1312/1894
Alaşehir	2	2	3	2	3	3	3	-	-	3	3
Kırkağaç	3	-	3	3	3	-	2	-	-	-	-
Demirci	-	-	2	3	3	3	3	-	-	3	3
Salihli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Turgutlu	3	-	-	3	4	-	4	-	4	-	4
Kula	-	-	-	-	-	-	2	-	-	4	4
Akhisar	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2	2
Gördes	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Soma	3	-	3	2	3	-	3	-	-	3	3

¹⁰¹¹ Tablodaki bilgiler belirtilen yıllara ait Aydın Vilayeti Salnamelerinden alınmıştır.

Kazanın Adı	1313/1895	1314/1896	1315/1897	1316/1898	1317/1899	1319/1901	1320/1902	1321/1903	1323/1905	1326/1908
Alaşehir	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2
Kırkağaç	2	2	2	2	–	–	3	3	3	2
Demirci	3	3	3	3	3	3	3	2	2	2
Salihli	2	2	1	1	1	–	1	–	1	2
Turgutlu	4	4	3	4	3	–	3	–	3	3
Kula	4	4	4	4	4	–	4	–	4	4
Akhisar	2	2	2	2	2	–	2	–	3	6
Gördes	2	2	1	1	1	–	1	–	1	1
Soma	3	3	2	2	2	–	3	–	2	2

4. Alaşehir'deki Medreseler¹⁰¹²

İslam tarihi ve medeniyetinde medrese, orta ve yüksek derecede yani sıbyan mekteplerinin üzerinde eğitim ve öğretim veren kurumların ortak adıdır.¹⁰¹³ İslam kültüründeki cami, imaret, hastane, çeşme vb. gibi dini, ilmi ve sosyal müesseselerde olduğu gibi medreseler de vakfa bağlı kuruluşlardı ve bu kurumların devamlılığı, bunların kurucuları tarafından oluşturulan vakıflarla belirlenmişti.¹⁰¹⁴

Kurucusu ister bir devlet büyüğü veya isterse de herhangi bir şahıs olsun, her medresenin nasıl işleyeceği ve görevlilerinin yevmiyelerini gösteren bir vakfiyesi bulunmaktaydı. Genellikle bir dershane ve etrafında yeteri kadar talebe hücrelerinden meydana gelen medrese yapılarının yanında, müessisinin mali gücü ve düşünce yapısına göre bunlara ilaveten kütüphane, imaret ve hamam gibi yapılar da bulunabilmekteydi.¹⁰¹⁵

Hemen hemen her medresenin içerisinde odalardan daha büyük birer dershane bulunmaktaydı ve ilk dönemlerde dersler buralarda verilirdi. Zamanla gerek medreselerin gerekse de talebelerin çoğalmasına bağlı olarak her medreseye alanında iyi müderris bulmak neredeyse imkânsız bir hal alınca dersler, tüm öğrencilerin istifade edebilmesi için camilerde verilmeye başlandı. Dersiam adı verilen bu

¹⁰¹² Belirtilen medreselerin adları, kurucuları, yerleri, müderrisleri ve öğrenci sayıları 1316, 1317, 1318, 1319 ve 1321 yıllarına ait Maarif-i Umumiye Nezareti Salnamesinden alınmıştır.

¹⁰¹³ Baltacı, s.25.

¹⁰¹⁴ Uzunçarşılı, İlmiye..., s.1.

¹⁰¹⁵ Baltacı, s.25.

derslere aynı kitabı takip eden bütün öğrenciler katılabilmekteydi. Fakat bu durum medreselerin, öğrencilerin yiyip içip barındıkları birer talebe pansiyonu haline gelmesine neden olmuştu.¹⁰¹⁶

Daha önceki devirlerde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da şahıslar tarafından tesis edilen ve yaşaması için vakıflar kurulan medreselerin hocalarına “müdrerris” ve yardımcılarına “muid” denilirdi. Medrese öğrencileri ise “danişment”, “suhte” veya “talebe” adlarıyla anılırdı.¹⁰¹⁷ Tek dershaneli medreselerde bir, “Sahn-ı Seman” ve “Süleymaniye” medreseleri gibi birden fazla dershanesi olan medreselerin ise her dershanesi için birer müdrerris bulunurdu.¹⁰¹⁸

1844-1845 yıllarını kapsayan temettuat defterlerinde hangi medresede görev yaptıkları belirtilmese de ünvanı müdrerris olarak kaydedilmiş olan 13 kişi yer almaktadır. Bunlar arasında meslekleri sadece müdrerris olarak belirtilmiş olanların sayısı 7'dir. Bu 7 kişi içerisinde Kâtip Ali mahallesinden Tatarzade Abdullah Efendi¹⁰¹⁹ ve Yıldırım Bayezid Camii müdrerrisi El HacVeliyüddin Efendi,¹⁰²⁰ Tepecik mahallesinden Alkanlı Ahmet Efendi,¹⁰²¹ Cami-i Kebir mahallesinden Kara Halil Efendi,¹⁰²² Şeyh Sinan mahallesinden İbrahim¹⁰²³ ve Salih Efendiler¹⁰²⁴ ile İbrahim Çelebi mahallesinden Derbentli Ali Efendi oğlu Mustafa Efendiler¹⁰²⁵ bulunmaktadır.

Bu 7 müdrerrisin haricinde müdrerrisliğin yanı sıra dersiam, imam, hatip ve şeyhlik gibi görevleri de yerine getiren 6 kişi yer almaktadır. Bunlar arasında ise Tepecik mahallesinden defterlerde ismi belirtilmemiş olan bir camide imam, hatip ve müdrerris olarak görev yapan Tokuçzade Mehmet Efendi,¹⁰²⁶ Cami-i Kebir mahallesinden Dersiam Müdrerris Kasapoğlu Hacı Halil Efendi¹⁰²⁷ ile Yağhane Camiinde Hatip-Müdrerris olan Hacı Ağası Oğlu Mustafa Efendiler,¹⁰²⁸ Şeyh Sinan mahallesinden Yağhane Camiinde kürsü şeyhi ve müdrerris olan Aladağlı Hasan

¹⁰¹⁶ Ergin, Maarif..., s.99.

¹⁰¹⁷ Cahit Baltacı, “Eğitim Sistemi”, Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti, İz Yayıncılık, s.247.

¹⁰¹⁸ Baltacı, Osmanlı..., s.26.

¹⁰¹⁹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s.3., Hane 4.

¹⁰²⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s.13., Hane 52.

¹⁰²¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s.15., Hane 86.

¹⁰²² BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.5., Hane 25.

¹⁰²³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.6., Hane 6.

¹⁰²⁴ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.12., Hane 29.

¹⁰²⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1467, s.11., Hane 53.

¹⁰²⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s.2., Hane 1.

¹⁰²⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.21., Hane 119.

¹⁰²⁸ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.22., Hane 126.

Efendi,¹⁰²⁹ Arslan Fakı mahallesinden Kütük Minare Camii'nin meşayihî (şeyh) ve aynı zamanda büyük daire müderrisi olan Hacı İbrahim Efendi İbni Abdurrahman Efendi,¹⁰³⁰ İbrahim Çelebi mahallesinden de dersiam, hoca ve müderris olarak görev yapan Sandallı Hüseyin Efendi¹⁰³¹ gibi ilmiye sınıfı mensubu olan kişiler yer almaktadır.

Temettuat defterlerindeki kayıtlarda yer alan ifadelerden, müderrislerin maddi durumlarının çok da iyi olmadığı anlaşılmaktadır. Defterlerde, yukarıda isimlerini zikrettiğimiz 13 müderristen 3'ü için "müderris fukarası" ve "ulema fukarası" gibi nitelendirmelerin yapıldığını görmekteyiz. Bunlar arasında Tepecik mahallesinden Alkanlı Ahmet Efendi,¹⁰³² Cami-i Kebir Mahallesinden Kara Halil Efendi¹⁰³³ ve Şeyh Sinan mahallesinden de Müderris İbrahim Efendi¹⁰³⁴ gibi isimler yer almaktadır. Temettuat defterlerinde, müderris olup olmadığı belirtilmeyen, sadece ulema sınıfından olduğu kaydedilen bazı kişiler için de bu nitelendirmeler kullanılmıştır.¹⁰³⁵ Kayıtlarda bu kişiler hakkında başkalarının yardımlarıyla ve sadakayı nas ile geçinmekte oldukları vurgulanmıştır.

Maarif-i Umumiye Nezareti salnamelerinden edindiğimiz bilgilere göre 1899-1903 yılları arasında Alaşehir kazasında bulunan medreselerde de birer müderris bulunduğunu görmekteyiz. Medreseler vakfa bağlı eğitim kurumları oldukları için devlet kontrolünden ve sorumluluğundan uzak müstakil eğitim ve öğretim kurumları olarak varlıklarını sürdürüyorlardı. Dolayısıyla sosyal ve dini tarafları ağır basan kuruluşlardı ve başlangıçta güçlü olmalarının en önemli nedenini de bu durum oluşturuyordu. Toplumun istikrarlı vakıfların sağlam ve devletin güçlü olduğu dönemlerde medreseler görevlerini hakkıyla ifa edip, Osmanlı toplumuna hizmet edebilmişlerdi. Fakat 17. Yüzyıldan itibaren devletin sosyo-ekonomik yapısının bozulmasına ve zayıflamasına paralel olarak önce vakıf sistemi, ona bağlı olarak da eğitim ve öğretim sistemi bozulma sürecine girmişti.¹⁰³⁶

Tanzimat'la birlikte her alanda olduğu gibi eğitim alanında da hem anlayış hem uygulamalar açısından önemli değişiklikler yaşanmış, bu durumun bir uzantısı

¹⁰²⁹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.29., Hane 123.

¹⁰³⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1439, s.8., Hane 38.

¹⁰³¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1467, s.4., Hane 14.

¹⁰³² BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s.15., Hane 86.

¹⁰³³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.5., Hane 25.

¹⁰³⁴ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.6., Hane 6.

¹⁰³⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.8., Hane 15.

¹⁰³⁶ Kodaman, s.IX, X.

olarak ta farklı statü ve yapıda çağdaş nitelikli okullar açılmıştı. Ancak bununla birlikte Tanzimat döneminde medreselerin yeniden yapılandırılıp modernleştirilmesine yönelik önemli bir çaba gösterilmemişti.¹⁰³⁷ Zamanın icaplarına göre kendisini değiştirip yenileyemeyen medresenin bu içe dönük durumu Tanzimat döneminde, bir taraftan yapılan yeniliklere karşı muhalif bir tutumun sergilenmesine yol açarken, diğer taraftan da mektepli medreseli çatışmasına yol açacaktı.

a) Sultan Yıldırım Bayezid Han Medresesi

Evliya Çelebi 1671 yılında “*Yıldırım Bayezid Han Camii, sanatlı bir camidir. Avlusunda bir abdest havuzu ve medresesi vardır.*” diyerek bu medreseye işaret etmiştir.¹⁰³⁸ Baltacı’nın verdiği bilgilere göre ise medresenin banisi Yıldırım Bayezid’dir. Bugün medreseden bir eser kalmamıştır ve camide de bir kitabe mevcut değildir. 1529-30’lu yıllarda yirmili¹⁰³⁹, 1536-37’den önce ise otuzlular arasında bulunan medresenin 1389 tarihinde buranın fethedilmesinden sonra yapıldığı muhakkaktır. Bu tarihlerde medresenin müderrisleri arasında Kercüci-Zade Şemseddin Ahmet Efendi, Abdurrahman b. Seydi Ali, Mehmet b. İbrahim ve Cürcan Efendi yer alıyordu.¹⁰⁴⁰ Maarif-i Umumiye salnamelerinde de medresenin banisi olarak, Sultan Yıldırım Beyazıt gösterilmektedir.¹⁰⁴¹ Yine muhtelif arşiv belgelerinde de bu medresenin ve caminin Yıldırım Beyazıt Han tarafından inşa edildiği açıkça belirtilmektedir.¹⁰⁴² Bu medreseye ait bir vakıf bulunmaktadır.¹⁰⁴³ Medreseye ait elimizdeki en eski vakıf kaydı H.1135/M.1722 yılına aittir.¹⁰⁴⁴

Medrese, Cami-i Kebir yani Ulu Camii’nin avlusunda yer almaktadır. Talebe adedi 1898 ve 1899 yılında 35; 1900, 1901 ve 1903 yıllarında ise 26 olup, müderrisi

¹⁰³⁷ Niyazi Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Bilgi Yayınevi, Ankara 1973, s.204.

¹⁰³⁸ Evliya Çelebi, s.516.

¹⁰³⁹ Medreseler ve buralarda görevli müderrisler, payelerine göre yirmili ve otuzlu gibi derecelendirme sınıflarına ayrılırdı. Bu durum medresenin önemini belirtmekteydi. Müderrisinin yevmiyesi yirmi veya yirmi beş akçe olan medreselere “Haşiye-i Tecrit”, ve müderrisinin yevmiyesi otuz, otuz beş akçe olan medreseye “Miftah” ve kırk akçeli medresenin müderrisine “Kırklı” veya “Telvih” ve bundan bir derece yüksek olan medreseye Hariç elli medreseleri denilmekteydi. Bu durumda Alaşehir’de bulunan Yıldırım Bayezid medresesinin bahsi geçen yıllarda “Haşiye-i Tecrit” ve “Miftah” medreseleri derecesinde bulunduğu anlaşılıyor.

¹⁰⁴⁰ Baltacı, Osmanlı..., s.114.

¹⁰⁴¹ S.N.M.U. 1316, s.905.

¹⁰⁴² C.EV.. 20739/409..

¹⁰⁴³ BOA., EV.d-9727.

¹⁰⁴⁴ Bu belge, Yıldırım Beyazıt Camii ve Medresesi’ne ait haksız yere yapılan müdahalenin önlenilmesi için yazılan arzıdır. Bkz. İE. EV. 6311/57.

Hacı Mehmet Efendi'dir. Medresenin varlığına temettüat defterlerindeki kayıtlarda da rastlanılmaktadır. 1845 yılı itibariyle müderris olarak El Hac Veliyüddin Efendi'nin görev yaptığı görülmektedir.¹⁰⁴⁵ Arşiv belgelerindeki kayıtlardan Medresenin 1895 yılına kadar ayakta kaldığı anlaşılmaktadır. Yıllar içerisinde deforme olan ve zaman zaman tamiratına ihtiyaç duyulan medresenin aynı yıl içerisinde cami bahçesindeki dersaneyle birlikte bir tamirat gördüğü anlaşılmaktadır.¹⁰⁴⁶ 1895'e kadar varlığını sürdüren medresenin bu tarihten sonra Alaşehir'de meydana gelen 1898¹⁰⁴⁷ ve 1899¹⁰⁴⁸ depremleriyle veya 4 Eylül 1922'de Yunanlıların şehri terkederken çıkardıkları yangın esnasında tamamen ortadan kalktığı düşünülmektedir.

b) Müftü Efendi Medresesi

Kara Ağaç Mahallesi'nde yer almaktadır. Banisi aynı zamanda medresenin müderrisi de olan Hacı Raşid Efendi'dir. 1898, 1899 ve 1900 yıllarında 20 talebesi bulunan medresenin talebe sayısı 1901 yılında 28'e yükselmiştir. 1903 yılında ise aynı sayısını muhafaza etmiştir.

c) Çukur Medrese

Kâtip Oğlu mahallesinde yer alan medresenin müderrisi Küçük Hafız Mehmet Efendi isminde bir zattır. Talebe sayısı 1898 ve 1899 yıllarında 10, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında ise 13 olan medresenin banisi bilinmemektedir. 1900 Yılında medresenin müderrisi değişmiş ve Ispartalı Mehmet Efendi olmuştur.

d) Kasab-zade Medresesi

Bu medrese de Kâtipoğlu mahallesinde yer almaktadır. Müderrisi Halil Efendi'dir. 1898, 1899 yıllarında 15, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında ise 16 talebesi bulunmakta olup, Kasab-zade ismindeki bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır.

¹⁰⁴⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s.13., Hane 52.

¹⁰⁴⁶ BOA., ŞD. 363/46, 17 L 1315/17 Mart 1895.

¹⁰⁴⁷ BOA., Y..MTV. 178/18, 18 M 1316/7 Haziran 1898; Ahenk, Sayı 554, 28 M 1316/17 Haziran 1898.

¹⁰⁴⁸ Ahenk, Sayı 944, 18 Ca 1317/23 Eylül 1899.

e) Ali Efendi Medresesi

Tepecik mahallesinde Hacı Hızır Ağa isimli bir hayırsever tarafından inşa edilmiş bir medresedir. Müderrisi Dayı-zade Mehmet Efendi'dir. Alaşehir kazasında bulunan medreseler içerisinde en fazla öğrencisi olan medresedir. 1898, 1899 yıllarında 14 olan talebe sayısı, 1900 senesinde hızlı bir artış yakalayarak 45'e yükselmiştir. 1901 ve 1903 yıllarında ise aynı mevcudunu korumuştur.

f) Sarıklı-zade Medresesi

Bu medrese de yine Tepecik mahallesinde yer alan medreselerden biridir. Müderrisi Hacı Ali Efendi'dir. Ancak talebesi diğer medreselere göre daha azdır. 1898, 1899 yıllarında sadece 6 tane talebesi vardır. 1900 yılında bu medresenin de talebe sayısı oldukça artmış ve 20'ye yükselmiştir. Medrese, Hacı İbrahim ve Hacı Hasan Efendi isimindeki iki hayırsever zat tarafında yaptırılmıştır. 1901 yılında ise talebe sayısı 25'e yükselmiştir. 1903 yılında yine aynı sayıda talebesi bulunmaktadır.

g) Alaiyeli Medresesi

Tepecik Mahallesi'nde yer alan üçüncü medresedir. Müderrisi Çoban-zade İbrahim Efendi'dir. Medresenin talebe sayısı 1898, 1899, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında 15'tir. Bu medrese halkın yardım ve gayretiyle yaptırılmıştır.

h) İbrahim Ağa Medresesi

Camii-i Kebir mahallesinde yer alan iki medreseden birincisidir. Medresenin müderrisi Hacı Mehmet Efendi isminde bir zattır. Medresenin 1898, 1899 yıllarında 18 talebesi bulunmaktadır. 1900 yılında ise öğrenci sayısı 25'e yükselmiştir. 1901 ve 1903 yıllarında da aynı sayıyı koruyan bu medrese, İbrahim Ağa isimindeki bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır.

i) Musalla Medresesi

Cami-i Kebir mahallesindeki bir diğer medresedir. Medresenin müderrisi Yeni Köylü Halil Efendi'dir. 1898 ve 1899 yıllarında 10, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında ise 18 talebesi bulunan bu medrese halkın yardım ve gayretleriyle inşa edilmiştir.

j) Abdullah Efendi Medresesi

İbrahim Çelebi mahallesinde yer alan medreselerden birisidir. Müderrisi Hüsnü Efendi'dir. 1898 ve 1899 yıllarında 14 talebesi bulunan medresenin ğrenci sayısı 1900 yılında 12'ye düşmüştür. 1901 ve 1903 yıllarında talebe sayısında bir değişiklik olmamıştır. Bu medrese de halkın yardım ve gayretiyle yapılmıştır.

k) Maslah Hoca-zade Medresesi

İbrahim Çelebi mahallesinde yer alan medreselerden bir diğeridir. Müderrisi Hafız Mehmet Efendi'dir. 1898 ve 1899 yıllarında 8 talebesi bulunan medresenin 1900 ve 1901 yıllarında 15, 1903 yılında ise 21 talebesi bulunmaktadır. Medrese, yapıya isim sahipliği de yapan Maslah Hoca-zade Mehmet Efendi tarafından yaptırılmıştır. 1900 yılında medresenin müderrisi Hacı Mehmet Efendi olarak kaydedilmiştir.

l) Mft Ali Rıza Efendi Medresesi

İbrahim Çelebi mahallesinde yer alan medresenin müderrisi Veli Efendi'dir. Medresenin 1898 yılında 20 olan talebesi 1899 yılında 25'e çıkarken 1900 yılında 24'e düşmüştür. 1901 yılında yine aynı sayıyı muhafaza etmiştir. Ancak, 1903 yılında talebe sayısı 15'e düşmüştür. Bu medrese de yine halkın yardım ve gayretiyle yaptırılmıştır.

m) Kütük Minare Medresesi

İbrahim Çelebi mahallesinde yer alan dördüncü medresedir. Medresenin müderrisi Mavi-zade Mehmet Efendi'dir. 1898 yılında 9 olan talebe sayısı 1899'de 17'ye çıkmıştır. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında ise 6 talebesi bulunmaktadır. Medrese Alaşehir'in eski naiplerinden Ömer Hilmi Efendi tarafından yaptırılmıştır.

n) Kadı Sinan Medresesi

Kadı Sinan Camii avlusunda yer almaktadır. Medresenin müderrisi 1898 ve 1899 yıllarında Müftü Efendi Damadı Ahmet Efendi'dir. 1900 yılında ise müderris olarak Ahmet Nadir isiminde bir zat kayıtlıdır. Medreselerin içinde en fazla talebesi olan medreselerden biridir. Bu medresenin 1898 yılında 24, 1899 yılında 20, 1900, 1901 ve 1903 yıllarında ise 32 talebesi bulunmaktadır. Medrese Süleyman Ağa isimindeki bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır.

o) Şeyh Sinan Medresesi

Medrese, Hacı Hüseyin Bin Yusuf isimli bir hayırsever tarafından inşa edilmiş olup¹⁰⁴⁹, Şeyh Sinan Camii avlusunda yer almaktadır.¹⁰⁵⁰ Görevlilerinin ve talebelerinin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla aynı kişi tarafın tesis edilmiş bir vakfi bulunmaktadır. Medresede, Seyyid Mustafa bin Veli, müderris olarak görev yapmakta iken bu zatın vefat etmesinden sonra H.1240/M.1824 yılında Hüseyin bin Mehmed isimindeki bir kişi bu görevi yerine getirmiştir.¹⁰⁵¹ 1898 yılından itibaren ise burada müderris Hafız Mehmet Efendi bulunmaktadır. Öğrenci sayısı en az olan medreselerden birisidir. 1898 ve 1899 yıllarında 6 olan talebe sayısı, 1900 yılında 3'e düşmüştür. 1901 ve 1903 yıllarında da yine aynı sayıda talebesi bulunmaktadır.

¹⁰⁴⁹ Medrese Hacı Hüseyin bin Yusuf tarafından kurulmuş olduğu halde maarif salnamelerinde halk yardımıyla inşa edildiği belirtilmektedir. Bkz.1316, 1317, 1318, 1319 ve 1321 yıllarına ait Maarif-i Umumiye Nezareti Salnameleri

¹⁰⁵⁰ BOA., C.MF. 9148/183, 29 C 1261/5 Temmuz 1845.

¹⁰⁵¹ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

ö) Pazar Camii Medresesi

Pazar camii avlusunda yer almaktadır. Müderrisi Ethem Efendi'dir. 1898, 1899 yıllarında talebe sayısı 15'tir. 1900'de müderrisi değişerek Menemen Efendi olmuştur. Ancak, aynı yılda hiç talebesi kalmamıştır. 1901 ve 1903 yıllarında yine talebesi bulunmamaktadır. Aynı yıl içerisinde öğrenci sayısının tamamının gitmesi ve takip eden üç yıl boyunca hiç öğrencisinin olmaması bu durumun müderris değişikliğinden olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu medresede yine halkın yardımlarıyla yapılmıştır.

p) Cafer Ağa Medresesi

Yukarıda belirtilen medreselerin dışında Alaşehir'de eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunmuş olan bir diğer medrese de Cafer Ağa Medresesidir. 1571-1572 yıllarında aşağı payede bir medrese olması dikkate alındığında medresenin 16. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Medresenin banisi ve son durumu hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Paye itibariyle 1571-1572'den önce yirmili medreseler derecesinde bulunan Cafer Ağa medresesinin müderrisleri arasında 20 akçe ücretle görevli Alaşehirli Mustafa Efendi'nin adı geçmektedir.¹⁰⁵² Alaşehir'in en eski medreselerinden biri olan Yıldırım Bayezid Medresesinin Maarif-i Umumiye Salnamelerinde ismi geçerken Cafer Ağa Medresesi'nin ismi geçmemektedir.

¹⁰⁵² Baltacı, Osmanlı..., s.76.

Tablo 28: Alaşehir Medreseleri¹⁰⁵³

Alaşehir'deki Medreselerinin				Yıllara Göre Öğrenci Sayısı				
Adı (1316-1317-1318-1319 ve 1321 Yılları)	Bulunduğu Yer	Müderrisi	Kurucusu	1316/1898	1317/1899	1318/1900	1319/1901	1321/1903
Sultan Yıldırım Bayezid Han Medresesi	Cami-i Kebir Mahallesi	Hacı Mehmet Efendi	Yıldırım Bayezid Han Hazretleri	35	35	26	26	26
Müftü Efendi Medresesi	Kara Ağaç Mahallesi	Hacı Raşit Efendi	Hacı Raşit Efendi	20	20	20	28	28
Çukur Medrese	Katipoğlu Mahallesi	Küçük Hafız Mehmet Efendi	Banisi bilinmemekte	10	10	13	13	13
Kasap-Zade Medresesi	Katipoğlu Mahallesi	Halil Efendi	Kasap-Zade	15	15	16	16	16
Ali Efendi Medresesi	Tepecik Mahallesi	Dayı-Zade Mehmet Efendi	Hacı Hızır Ağa	14	14	45	45	45
Sarıklı-Zade Medresesi	Tepecik Mahallesi	Hacı Ali Efendi	Hacı İbrahim ve Hasan Efendiler	6	6	20	25	25
Alaiyeli Medresesi	Tepecik Mahallesi	Çoban-Zade İbrahim Efendi	İane ile	15	15	15	15	15
İbrahim Ağa Medresesi	Cami-i Kebir Mahallesi	Hacı Mehmet Efendi	İbrahim Ağa	18	18	25	25	25
Musalla Medresesi	Cami-i Kebir Mahallesi	Yeniköylü Halil Efendi	İane ile	10	10	18	18	18
Abdullah Efendi	İbrhim Çelebi	Hüsnu Efendi	İane ile	14	14	12	12	12

¹⁰⁵³ Tabloda yer alan bilgiler 1316, 1317, 1318, 1319 ve 1321 yıllarına ait maarif salnamelerinden alınmıştır.

Medressi	Mahallesi							
Maslah Hoca-Zade Medresesi	İbrhim Çelebi Mahallesi	Hafız Mehmet Efendi	Maslah Hoca-Zade Mehmet Efendi	8	8	15	15	21
Müftü Ali Rıza Efendi Medresesi	İbrhim Çelebi Mahallesi	Veli Efendi	İane ile	20	25	24	24	15
Kütük Minare Medresesi	İbrhim Çelebi Mahallesi	Mavi-Zade Mehmet Efendi	Ömer Hilmi Efendi	9	17	6	6	6
Kadı Sinan Medresesi	Kadı Sinan Camii Avlusu	Ahmet Efendi-Ahmet Nadir	Süleyman Ağa	24	20	32	32	32
Şeyh Sinan Medresesi	Şeyh Sinan Camii Avlusu	Hafız Mehmet Efendi	İane ile	6	6	3	3	3
Pazar Camii Medresesi	Pazar Camii Avlusu	Ethem Efendi	İane ile	15	15	–	–	–

Tablodaki verilere göre en çok medresenin bulunduğu mahalle olarak toplam 4 medreseyle İbrahim Çelebi Mahallesi birinci sırada yer almaktadır. Bu mahalleyi 3'er medreseyle, Cami-i Kebir ve Tepecik mahalleleri takip ederken, Katipoğlu mahallesinde ise 2 medrese bulunmaktadır. Verileri öğrenci sayısı bakımından değerlendirdiğimizde ise en çok öğrenciye sahip medrese olarak Tepecik mahallesinde bulunan Ali Efendi Medresesi yer alırken, en az öğrenciye sahip medrese olarak Şeyh Sinan Medresesi yer almaktadır. Pazar Camii Medresesi'nin ise 1898-1903 yılları arasında hiç öğrencisi bulunmamaktadır. Maarif salnameleri en son 1903 yılına ait bilgileri verdiği için, Alaşehir'deki medreselerin bu tarihten sonraki durumları hakkında bilgimiz bulunmamaktadır.

Tablo 29: Aydın Vilayeti'nin Saruhan Livasına Bağlı Kazaların Medrese Sayıları¹⁰⁵⁴

Kazanın Adı	Yıllara Göre Medrese Sayıları				
	1316/1898	1317/1899	1318/1900	1319/1901	1321/1903
Manisa	25	36	36	36	36
Kırkağaç	28	28	28	28	28
Salihli	8	8	9	9	9
Demirci	9	9	9	9	9
Kasaba	10	10	10	10	10
Alaşehir	16	16	16	16	16
Soma	8	8	8	8	8
Kula	4	4	4	4	4
Gördes	13	13	13	13	13
Akhisar	16	15	16	16	16

Tablodaki veriler incelendiğinde Saruhan livasının merkez kazası durumundaki Manisa, 36 medreseyle medrese yoğunluğunun en fazla olduğu yerleşim birimi olarak yer almaktadır. Manisa'dan sonra Kırkağaç kazası 28 medreseyle ikinci sırada bulunurken, medrese sayısının en fazla olduğu üçüncü yerleşim merkezi olarak 16'şar medreseyle Alaşehir ve Akhisar kazaları karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda Alaşehir kazası 13 medresesi bulunan Gördes'in 3 medrese daha fazlasına sahip bulunurken Salihli, Demirci ve Kasaba'nın ortalama iki katı, Kula'nın ise dört katı daha fazla medrese sayısına sahip bulunmaktadır. Bu durum bize Alaşehir kazasındaki medrese eğitiminin Saruhan kazasının çoğu kazasına oranla daha ileri bir düzeyde olduğunu göstermektedir.

5. Alaşehir Gayrimüslim Mektepleri

1897 yılı Aydın Vilayeti salnamesine göre Alaşehir kazasının merkezinde iptidai derecesinde bir Rum mektebi bulunmakta olup, burada iki öğretmen ve 371 öğrenci yer almaktadır. Yine aynı şekilde kaza merkezinde rüştiye derecesinde bir Rum mektebi bulunmaktadır. Bu okulun da üç öğretmeni ve 35 öğrencisi

¹⁰⁵⁴ Tabloda verilen bilgiler 1316, 1317, 1318, 1319 ve 1321 yıllarına ait maarif salnamelerinden alınmıştır.

bulunmaktadır. Rum inas (kız) mektebi ise iptidai ve rüştiye derecesindedir. İki kadın öğretmen görev yapmakta ve 98 öğrenci yer almaktadır.¹⁰⁵⁵

Aşağıdaki tabloda Aydın Vilayeti salnamelerine göre Alaşehir merkezde bulunan Rum mekteplerinin dereceleri, öğretmen ve öğrenci sayıları yer almaktadır.

Tablo 30: Yıllara Göre Rum Okullarındaki Öğrenci ve Öğretmen Sayıları¹⁰⁵⁶

Yıl	İbtidaiyye		Rüştiye		Rum İnas Mektebi (İbtidaiyye ve Rüşşdiye)	
	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
1315/1897	371	2	35	3	98	2
1316/1898	377	2	38	3	21	2
1317/1899	377	2	38	3	35	2
1319/1901	322	2	33	3	37	2
1320/1902	322	2	33	3	37	2
1321/1903	322	2	33	3	37	2
1323/1905	322	1	33	3	37	2
1326/1908	322	1	23	3	37	2

1316/1898 tarihli Maarif-i Umumiye salnamesinden edindiğimiz bilgilere göre ise Alaşehir kazasında, Alaşehir ve tevaibi metropolitliği adına kayıtlı “Neülülya” adında rüştiye derecesinde bir Rum mektebi bulunmaktadır. 40 öğrencisi olan okulun öğrencilerinin hepside erkektir. Ruhsatname tarihi 7 Ağustos 1310 / 19 Ağustos 1894 olan okul, 1873 yılında açılmıştır.¹⁰⁵⁷ Öğrenci sayısı 1881 yılında 44 olmuştur.¹⁰⁵⁸ Bu Rum rüştiyesi dışında Alaşehir’de nim idadi derecesinde “Asdiki ” adında bir Rum okulu da bulunmaktadır. 1873 yılında inşa olunan okulun ruhsatname tarihi 7

¹⁰⁵⁵ Bkz. Tablo 30: Yıllara göre Rum okullarındaki öğrenci ve öğretmen sayıları

¹⁰⁵⁶ Bu bilgiler belirtilen yıllara ait Aydın Vilayeti Salnamelerinden alınmıştır.

¹⁰⁵⁷ S.N.M.U. 1316, ss.932-933.

¹⁰⁵⁸ S.N.M.U. 1317, ss.1032-1033.

Ağustos 1311/19 Ağustos 1895 olup, öğrenci sayısı ise 55 tir. Okulun öğrenci sayısı 1901 ve 1903 yıllarında da aynıdır.¹⁰⁵⁹

Bütün bunların dışında kaza merkezinde günümüzdeki halk eğitim merkezinin görevini üstlenen bir Rum okulunun olduğu anlaşılmaktadır. Bu okulda halıcılık kursu açılmış olup, 6 kadın öğretmen görev yapmaktadır. Bu okul hakkındaki bilgilere ilk olarak 1899 yılı Aydın Vilayeti salnamelerinde rastlamaktayız.¹⁰⁶⁰ Bu yıl içerisinde ve 1908 yılına kadar geçen süreçte öğretmen sayısında bir değişiklik olmazken, öğrenci sayısı 1899 yılında 35; 1901, 1902 ve 1903 yıllarında 37; 1905-1908 yılları arasında ise 71 olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁶¹

Vital Cuinet'in belirttiğine göre ise Alaşehir'de Rumlara ait 160 mevcutlu bir erkek ve 90 mevcutlu bir kız ilkokulu bulunmaktadır. Rüştüye derecesinde ise toplamda 155 öğrencisi olan iki erkek ve 120 öğrencisi olan bir kız rüştüyesi bulunmaktadır. Gerek vilayet salnamelerinde, gerekse maarif salnamelerinde Alaşehir kazasında Rumların dışında herhangi bir azınlığa ait eğitim kurumunun varlığından söz edilmezken, Cuinet, Yahudilere ait toplamda 60 öğrencisi olan iki ilkokulun olduğunu, Ermenilere ait ise 20 mevcutlu bir kız ve 25 mevcutlu bir erkek ilkokulunun bulunduğunu belirtmektedir.¹⁰⁶²

Cuinet ayrıca Rumlara ait üç ortaokul ve bir ilkokulun 1875 yılında çevresince tanınan biri tarafından yapılmış olduğunu ve bu okulların tek bir yapı içerisinde yer aldığını belirtmektedir. Bu yapı, kurucusu Georges Theologis'in isminden gelen "teologicien" okulları olarak adlandırılmıştır. Erkeklerin ortaokulu bir müdür ile altı öğretmen tarafından altı sınıfa ayrılmıştır. Kızların okulları ise sadece yatılı olanları kabul etmiştir. Bu binada bütün binalarla birlikte eski eserleri barındıran bir müze ve yaklaşık bin kitaptan oluşan bir kütüphane bulunmaktadır.¹⁰⁶³

6. Maarif Komisyonu

1 Eylül 1869 tarihinde yayınlanan "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" eğitimin birçok alanında olduğu gibi maarif teşkilatı alanında da köklü yenilikler

¹⁰⁵⁹ Bkz. S.N.M.U. 1319 ve 1321

¹⁰⁶⁰ SVA. 1317, s.?

¹⁰⁶¹ Bkz. SVA. 1317, 1319, 1320, 1321, 1323 ve 1326

¹⁰⁶² Cuinet, s.573.

¹⁰⁶³ Cuinet, s.573.

getirmiştir. Bu nizamname ile maarif nazırının riyasetinde ilmi ve idari alanlarda olmak üzere toplam iki daireden oluşan bir “Meclis-i Kebir-i Maarif” oluşturulmuştu.¹⁰⁶⁴ Nizamnameye göre, İstanbul’da bulunan “Meclis-i Kebir-i Maarif” in taşradaki şubesi ve uygulayıcısı hükmünde vilayetlerde de Meclis-i Maariflerin kurulmasına karar verildi. Bu meclislerin başkanlığını da maarif müdürü unvanını taşıyan bir memur yerine getirecekti.¹⁰⁶⁵

1869 vilayet nizamnamesinin bu hükümlerine rağmen vilayetlerdeki uygulamalar merkezi maarif teşkilatına nazaran daha az gerçekleştirilmiştir. 1872 yılına kadar vilayetlerde maarif sisteminin teşkilatlanması doğrultusunda hiçbir adım atılmazken, bu tarihte ise sadece Tuna ve Bağdat Vilayetlerinde birer maarif meclisi oluşturulabilmişti. Vilayetlere atanması gereken maarif müdürleri ve müfettişlerin atamaları yapılmadığı içinde buralarda maarif müdürlükleri kurulamamıştı. Aydın’da maarif meclisinin kurulabilmesi için Bab-ı Ali’ye bir tezkerenin sunulması ise ancak 6 Nisan 1882 tarihinde gerçekleşebilmişti. 1869 vilayet nizamnamesinde yer almasına rağmen 1873 yılında yapılan bir düzenlemeyle muallim-i evveli olan rüştiyelerin yer aldığı sancak ve kaza merkezlerinde “maarif komisyonu” adıyla birer imtihan heyeti teşkiline karar verilmişti.¹⁰⁶⁶ II. Abdülhamid döneminde, 1869 Nizamnamesinin bir eksikliği daha giderilerek sancak ve kaza merkezlerinde de maarif meclislerinin oluşturulması yoluna gidilmiştir. 1892 yılında alınan bir kararla da bu meclislerin üye sayısı vilayet merkezlerinde 6, sancak ve kaza merkezlerinde 3 olarak belirlenmiştir. Maarif meclislerine üyelikler ise Müslim ve Gayrimüslim olmak üzere bölgenin önde gelen seçkin kişileri arasından belirlenmiştir. Kaza merkezlerinde maarif komisyonlarına kaymakamların başkanlık etmesi esastı. İdadi ve rüştiye müdürleri ile öğretmenlerinden herhangi birisi de maarif meclislerinin tabii üyesi olarak kabul edilebiliyorlardı.¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶⁴ Akyüz, Türk Eğitim..., s.165.

¹⁰⁶⁵ Kodaman, A.g.e., s.23.

¹⁰⁶⁶ A.g.e., s.27.

¹⁰⁶⁷ A.g.e., s.47.

Tablo 31: Alaşehir Maarif Komisyonunda Görevli Reis, Kâtip ve Azaların İsimleri¹⁰⁶⁸

Yıl	Reis	Azalar					Kâtip
1299/1881	Hacı Mustafa Efendi	Eyüp Efendi	Ahmet Nuri Efendi	–	–	–	Hacı Mehmet Efendi
1300/1882	Hacı Mustafa Efendi	Eyüp Efendi	Ahmet Nuri Efendi	–	–	–	Hacı Mehmet Efendi
1301/1883	Hacı Mustafa Efendi	Eyüp Efendi	Ahmet Nuri Efendi	–	–	–	Nuri Efendi
1302/1884	Hacı Mehmet Efendi (Müderris)	Hacı Raşit Efendi (Müderris)	Hafız Mehmet Efendi (Müderris)	Hacı Süleyman Efendi	Hacı Mehmet Efendi	–	–
1303/1885	Hacı Ahmet Efendi	Raşit Efendi	Sadık Efendi	Süleyman Efendi	Mehmet Efendi	–	–
1304/1886	Eyüp Efendi	Mehmet Efendi	Mehmet Hıfzı Efendi	Hacı Ali Efendi	Mustafa Efendi	Ahmet Efendi	–
1306/1888	Müftü Efendi	Hacı Mehmet Efendi	Veli Efendi	–	–	–	–
1308/1890	Müftü Hacı Raşit Efendi	Ahmet Efendi	Eyüp Efendi	Veli Efendi	Hacı Hafız Mehmet Efendi	Tahsildar Hafız Ahmet Efendi	–
1311/318	Müftü Efendi	Mehmet Efendi	Ahmet Nuri Efendi	Eyüp Efendi	Tahsildar Hafız Ahmet Efendi	–	–
1312/1894	Müftü Efendi	Hacı Mehmet Efendi	Ahmet Nuri Efendi	Eyüp Efendi	Tahsildar Hafız Ahmet Efendi	–	–

¹⁰⁶⁸ Tablodaki bilgiler belirtilen yıllara ait Aydın Vilayeti Salnamelerinden alınmıştır.

Yıl	Reis	Azalar					Kâtip
1313/1895	Müftü Efendi	Hacı Mehmet Efendi	Ahmet Nuri Efendi	Eyüp Efendi	Tahsildar Hafız Ahmet Efendi	–	–
1314/1896	Müftü Efendi	Yanbollu Hacı Mehmet Efendi	Ahmet Nuri Efendi	Veli Efendi	Eyüp Efendi	Ömer Efendi	–
1315/1897	Müftü Efendi	Hacı Mehmet Efendi	Ahmet Nuri Efendi	Veli Efendi	Eyüp Efendi	–	–
1316/1898	Müftü Efendi	Hacı Mehmet Efendi	Ahmet Nuri Efendi	Veli Efendi	Eyüp Efendi	–	–
1317/1899	Müftü Efendi	Hacı Mehmet Efendi	Ahmet Nuri Efendi	Veli Efendi	Eyüp Efendi	–	–
1319/1901	Hacı Mehmet Efendi	Hacı Ahmet Efendi	Mustafa Efendi	Ahmet Nadir Efendi	Ali Efendi	–	Osman Efendi
1320/1902	Ahmet Nadir Efendi	Hacı Ahmet Efendi	Mustafa Efendi	Ali Efendi	–	–	Osman Efendi
1321/1903	Ahmet Nadir Efendi	Hacı Ahmet Efendi	Mustafa Efendi	Ali Efendi	–	–	Osman Efendi
1323/1905	Ahmet Nadir Efendi	Hacı Ahmet Efendi	Mustafa Efendi	Ali Efendi	Mehmet Efendi	–	Hüseyin Avni
1326/1908	Ahmet Cevdet Efendi	Hacı Kamil Efendi	Mustafa Fahri Efendi	İsmail Efendi	Mehmet Efendi	Ali Efendi	Ahmet Hilmi Efendi

Aydın Vilayeti salnamelerinden edindiğimiz bilgilere göre Alaşehir kazasında maarif komisyonuna ilk olarak 1881 yılında rastlamaktayız.¹⁰⁶⁹ Bu komisyonda, bir reis ve en az 3, en fazla 5 aza ile bir kâtip görev yapıyordu. Komisyon üyeliğine Gayrimüslimlerin de tayin edilmesi mümkün iken, azaların tamamen Müslüman üyelerden teşekkül ettiğini görmekteyiz. Ayrıca kaza merkezlerinde bu komisyonlara kaymakamların başkanlık etmesi esasken, Alaşehir kazasında kaymakamların maarif komisyonlarına en azından 1881-1908 yılları arasında hiçbir şekilde başkanlık etmedikleri görülmektedir.¹⁰⁷⁰ Bu durum oldukça dikkat çekicidir. Zira Alaşehir kazasında komisyon başkanlığı ve azaların çoğunluk itibariyle ilmiye sınıfından yani ya kazanın müftüsünden ya da kazadaki medreselerin müderrislerinden oluştuğu görülmektedir. Örneğin Yıdırım Bayezit Medresesi müderrisi Hacı Mehmet Efendi uzun yıllar aza olarak görev yapmışken, 1901 senesinde de komisyon başkanlığı yapmıştır. Aynı şekilde Müftü Efendi Medresesi müderrisi olan Hacı Raşit Efendi ile Kadı Sinan Medresesi müderrisi olan Ahmet Nadir Efendi'nin de komisyon başkanı ve aza olarak görev yaptığını görmekteyiz. Maslah Hocasade Medresesi müderrisi Hafız Mehmet Efendi ile Müftü Ali Rıza Efendi Medresesi müderrisi Veli Efendi ise aza olarak görev yapmışlardı.¹⁰⁷¹

Tanzimat döneminde ve modernleşme anlamında bu dönemin devamı ve tamamlayıcısı durumunda olan II. Abdülhamid devrinde bir taraftan eğitimi medresenin tekelden kurtararak devletin denetimi ve kontrolü altına alma çalışmaları sürdürülmüşken, diğer taraftan da medrese çevrelerinin muhalefeti ve devlet ve toplum düzenindeki mektepli medreseli çekişmesi devam ediyordu. Devlet ilk olarak II. Mahmut zamanından itibaren fakat daha sonraları Tanzimat döneminde ve II. Abdülhamid devrinde de medreseden ümidini kesmiş, çöküşün durdurulması ve bu bağlamda modernleşmenin sağlanabilmesi için medreseden bağımsız batılı tarzda eğitim kurumları ihdas etmeye çalışmıştı. Ancak bununla birlikte Alaşehir kazasındaki maarif komisyonu gibi yeni tarz eğitim kurumlarında bile medresenin ve ilmiye sınıfının ağırlığı göz önüne alındığında medresenin devlet ve toplum üzerindeki nüfuzunun kolay kolay kırılmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum

¹⁰⁶⁹ SVA. 1299, s.193.

¹⁰⁷⁰ Bkz. Tablo 31: Alaşehir Maarif Komisyonunda Görevli Reis, Kâtip ve Azaların İsimleri

¹⁰⁷¹ Kıyas için bkz. Alaşehir medreselerini gösterir tablo (tablo:28) ile Alaşehir maarif komisyonunda görevli reis, kâtip ve azaların isimlerini gösterir tablo (Tablo 31)

medreseye rağmen oluşturulan batılı tarz eğitim kurumlarından beklenen toplumu değiştirme ve dönüştürme amacının gecikmesine yol açacaktır.

Alaşehir kazasındaki maarif komisyonunda her ne kadar geleneksel eğitim kadrosunun yani müderrislerin bir ağırlığı vardysa da bu meclisin tabii üyesi olarak kabul edilen rüştiye müdürleriyle öğretmenleri de bu komisyonlarda görev alabiliyorlardı. Alaşehir rüştiyesinde 1902-1908 yılları arasında muallim-i evvel olarak görev yapan Mustafa Fahri Efendi bu durumun bir örneğini oluşturmaktadır.¹⁰⁷²

Alaşehir maarif komisyonu ile ilgili dikkat çeken bir diğer durum da, komisyonda aza olarak görev yapan kişilerden bazılarının belirli dönemlerde komisyon başkanlığı yapmış olmalarıdır. Komisyon üyelerinden Eyüp Efendi ile müderris ve aynı zamanda müftülük görevinde de bulunmuş olan Hacı Raşit Efendi ve müderris Hacı Mehmet Efendiler bu durumun örneklerini oluşturmaktadır.

Aydın Vilayeti salnamelerindeki bilgilere göre, 1881-1884 yılları arasında maarif komisyonunda görev yapan kâtiplerin isimleri yer alırken, 1884 tarihinden 1901 yılına kadar olan oldukça uzun bir dönemde kâtiplerin isimlerine yer verilmemiştir. 1901-1908 yılları arasında ise komisyonda görevli kâtiplerin isimleri salnamelerde yeniden yer almıştır.

¹⁰⁷² Bkz. Tablo 31: Alaşehir maarif komisyonunda görevli reis, kâtip ve azaların isimleri

C- Alaşehir’de Dini ve Sosyal Yapılar

1. Vakıflar

Sultan Yıldırım Bayezid Han Vakfı

Vakfın kurucusu Yıldırım Bayezid’tir. Sultan Bayezid’in şehri, 1391 tarihinde Osmanlı topraklarına kattığı göz önüne alındığında, vakfın da bu tarihlerde tesis edildiği tahmin edilebilir. XVI. yüzyıl başlarına ait bir tahrir defterine göre, Alaşehir ve şehir halkının tamamı Yıldırım Bayezid Vakfına bağlı bulunup, raiyyeti avarız vergilerinden muaf tutulmuştur.¹⁰⁷³ Henüz fethedildiği sırada imar faaliyetlerine sahne olan şehirde, bu vakfa ait bir cami, bir medrese¹⁰⁷⁴ ve iki tane de hamam bulunmaktadır.¹⁰⁷⁵

Evliya Çelebi de sanatlı bir eser olarak nitelendirdiği Yıldırım Bayezid Camiinin avlusunda bir abdest havuzu ile bir medresenin var olduğunu söylemektedir. Çelebi ayrıca vakfa ait bir hamamdan ve şehir ile tabakhanede akan suların hepsinin Yıldırım Han hayratı olduğundan bahsetmektedir.¹⁰⁷⁶ Şehirden elde edilen vergi gelirleri ise bu eserlere ve Bursa’daki imaretine vakfedilmiştir.¹⁰⁷⁷

Bugün medreseden bir eser kalmamış olup, camide de herhangi bir kitabe mevcut değildir.¹⁰⁷⁸ Cami zaman içerisinde harap olduğundan H.1291/M.1874 yılında tamir edilmiştir.¹⁰⁷⁹ H.1265/M.1848 yılına kadar ayakta duran hamam ise bu tarihte kapsamlı bir tamirattan geçirilmiştir.¹⁰⁸⁰ Hamamın tamirâtı için harcanan paranın tutarı dokuz yüz beş kuruştur.¹⁰⁸¹ Medreseye ait elimizdeki en eski vakıf kaydı H.1135/M.1722 yılına aittir.¹⁰⁸² Akıncı da medresenin tamamen yok olduğunu,

¹⁰⁷³ Emecen, “Alaşehir...”, s.343.

¹⁰⁷⁴ EV.d., 9727; BOA., HAT. 1410/57326.

¹⁰⁷⁵ BOA., İ.DH. 705/49321.

¹⁰⁷⁶ Evliya Çelebi, s.516.

¹⁰⁷⁷ Emecen, s.343.; Hoca Sadettin bu şehirden bahsederken “Evvela Alaşehir’i muhasara idüp...anda dahi cami, medrese ve hamam ve bazı ebna-i hayır bina etmişlerdir. Mahsulat-ı şehirden onda olan mürtezikanın vezaif-i eda olunup bakisi, mahrusa-i Bursa’da olan imaret-i amirelerine sarf olunur.” demektedir. Hoca Sadeddin Efendi, Tacü’t Tevarih (Sadeleşiren İsmet Parmaksızoğlu), Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, Cilt I, İstanbul 1974, s.196.

¹⁰⁷⁸ Baltacı, Osmanlı..., s.114.

¹⁰⁷⁹ BOA., İ.DH. 692/48369

¹⁰⁸⁰ BOA., A.MD. 38/15, 29 Z 1265/15 Kasım 1849.

¹⁰⁸¹ BOA., İ.DH. 190/1078.

¹⁰⁸² Bu belgede Yıldırım Beyazıt Camii ve Medresesi’ne ait haksız yere yapılan müdahalenin önlenilmesi için yazılan arzıdır. Bkz. İE.EV. 6311/57.

hamamın yalnız harabelerinin kaldığını, caminin ise 4 Eylül 1922’de Yunanlıların Alaşehir’i tahliyeleri sırasında meydana gelen büyük yangında tamamen yanarak yalnız duvarlarıyla minaresinden kalan bir parçanın günümüze ulaşabildiğini belirtmektedir.¹⁰⁸³

Kadı Şeyh Camii Vakfı

Kara Ağaç mahallesindeki Kadı Şeyh tarafından inşa ettirilen caminin imam ve hatip gibi görevlilerinin ücretini karşılamak amacıyla tesis edilmiş bir vakıftır. H.1226/M.1811 yılında Mehmet Efendi ibni Hasan isimindeki bir kişi imam olarak görevlendirilmiştir. Bu caminin hatiplik görevini günlük iki akçe ile yapmakta olan Osman Efendi’nin H.1238/M.1822 yılında vefat etmesiyle yerine, Seyyid Hafız Mehmed bin Mustafa isimli bir zat getirilmiş ve bu zatın ücreti vakıf tarafından karşılanmıştır. Bu kişiden sonra Seyyid Hüseyin bin Hasan hatipliğe getirilmiş ve H.1242/M.1826 yılında bu kişi de vefat etmiştir. Aynı yı içerisinde Mehmed Efendi ibni el-Hac Hüseyin isminde bir zat hatib olarak görevlendirilmiştir. Bu zatın vefat etmesinden sonra ise Mehmed Adil Efendi hatip olarak bu görevi devam ettirmiştir.¹⁰⁸⁴

İhtiyaçlarının bu vakıf tarafından karşılanması amacıyla caminin yanında bir de mektep inşa edilmiştir. Camide hatip olarak görevlendirilen kişilerin muallim-i sıbyan olarak ta görev yaptıkları kayıtlardan anlaşılmaktadır. Halka vaaz etmek için görevlendirilen kişilerin ücretleri de bu vakıf tarafından karşılanmıştır. H.1242/M.1826 yılında bu görev için Hafız Seyyid Hüseyin bin Seyyid Mehmed tayin edilmiştir. Bu zatın vefatından sonra ise oğlu Seyyid Hüseyin bu göreve getirilmiştir.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁸³ Akıncı, s.103.

¹⁰⁸⁴ V.G.M.A., D.N.:209 , s.252 K.N.:2057.

¹⁰⁸⁵ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

Şeyh Sinan Efendi Vakfı

Şeyh Sinan mahallesindeki aynı isimle anılan caminin bitişiğinde bulunan medresenin görevlilerinin ve talebelerin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Hacı Hüseyin bin Yusuf isimli hayırsever bir zat tarafından tesis edilmiş bir vakıftır.¹⁰⁸⁶ Medrese de vakfın kurucusu olan Yusuf oğlu Hüseyin tarafından inşa edilmiştir.¹⁰⁸⁷ Medresede Seyyid Mustafa bin Veli, müderris olarak görev yapmakta iken bu zatın vefat etmesinden sonra H.1240/M.1824 yılında Hüseyin bin Mehmed isimindeki bir zat müderris olarak görevlendirilmiştir.¹⁰⁸⁸

Caminin aydınlatma, tamir gibi masraflarını karşılamak, imam ve hatiplerin ücretlerini ödeyebilmek de Şeyh Sinan Camii Vakfı'nın¹⁰⁸⁹ amaçları arasında yer almaktadır. H.1234/M.1818 yılında Ali Efendi ibni Ali isimindeki bir zat hatipliğe getirilmiştir. Bu zatın vefatından sonra, büyük oğlu Mehmet Efendi aynı görevi yürütmüştür.¹⁰⁹⁰ 1247 yılında günlüğü iki akçeden Hafız Abdullullah bin Hasan imam-ı saniliğe tayin edilmiştir.¹⁰⁹¹ H.1318/M.1900 yılında ise Hafız Ömer Efendi ibni Bekir hatiplik görevine getirilmiştir.¹⁰⁹²

Vakfın hizmetleri arasında Şeyh Sinan Efendi Zaviyesi'nin ihtiyaç ve giderlerini karşılamak da vardır. Alaşehir kazası yakınlarındaki üç kıta arazi, Sanalık (?) Köyü'nde iki kıta arazi ve bir kıta kestanelik, Köklük ve Şeyhli Köylerinde bir kıta arazi, ağaçlık, değirmen ve bahçeler ve Üzümlü Köyü'ndeki bir kıta arazi ve ağaçlar, Alaşehir'in Cuma mahallesindeki zaviyeye vakfedilmiştir.¹⁰⁹³

Muhassıl Ağa Camii Vakfı

Cami, Muhassıl Musallı Ağa isimindeki bir hayır sahibi tarafından inşa ettirilmiştir. Muhassıl Ağa Camiinde Pazartesi ve Cuma günleri halka vaaz etmek amacıyla birisinin görevlendirilmesi ve görevlendirilen bu kişinin ücretini karşılamak için bir vakıf tesis edilmiştir. Bu amaçla Seyyid Mustafa bin Hüseyin

¹⁰⁸⁶ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹⁰⁸⁷ BOA., C.MF. 9148/183, 29 C 1261.

¹⁰⁸⁸ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹⁰⁸⁹ EV.d. 23190.

¹⁰⁹⁰ V.G.M.A. D.N.:210, s.142, K.N.:1029.

¹⁰⁹¹ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.48.

¹⁰⁹² V.G.M.A. D.N.:210, s.142, K.N.:1029.

¹⁰⁹³ EV. d. 23979.

görevlendirilmiştir. Bu zatın H.1240/M.1824 yılında vefat etmesinden sonra ise Abdullah bin Mustafa görevlendirilmiştir. Yine bu camide aşr-ı şerif okutmak için ayrı vakıf tesis edilmiştir. Camide namazlardan önce ve sonra aşr-ı şerif okumak için bir görevli tayin edilmesi ve bu görevlinin ücretinin vakıf tarafından karşılanması amaçlanmıştır. H.1237/M.1821 yılında Hasan Çelebi isimli zat bu işi yürütürken, aynı tarihte vefat etmesiyle birlikte Seyyid Halil Bin Ahmet isimindeki bir zat aşr-ı şerif okumak için görevlendirilmiştir. Bu görevin ücreti senelik altı kuruş olarak belirlenmiştir.¹⁰⁹⁴

Osman Efendi Vakfı

Vakıf Alaşehir Eytam Müdürü Osman Efendi tarafından H.1328/M.1910 yılında tesis edilmiştir. Vakfın amacı, Ab-ı Berd mahallesinde Hacı Aziz Mescidi'ne tayin olunacak olan imamın maaşının karşılanmasıdır. Bu amaçla Osman Efendi tarafından bin kuruş nakit para vakfedilmiştir.¹⁰⁹⁵ Vakıf süreklilik arz eden bir vakıf değildir. İsmi geçen Osman Efendi, mescitte görev yapan imamın ücretinin bir süreliğine karşılanması amacıyla bu vakfı tesis etmiştir. Bu paradan aylık on kuruş maaş ile Mehmet Efendi isimindeki bir zat imam tayin edilmiştir.¹⁰⁹⁶

Mütevelli-zade el-Hac Mustafa İzzet Efendi Vakfı

Alaşehir eşrafından Mütevelli-zade el-Hac Mustafa İzzet Efendi ibni el-Hac İsmail Ağa tarafından tesis edilmiş bir vakıftır. Alkan köyünde inşa ettirilen caminin hatibinin ücretini karşılamak amacıyla nakdi olarak dört bin kuruş tahsis edilmiştir.¹⁰⁹⁷

Sarı-zade Hafız Mehmed Efendi Vakfı

Alaşehir'in Arslan Faki mahallesi eşrafından Sarı-zade Hafız Mehmed Efendi ibni Hüseyin ibni Ahmet tarafından sim mecdi otuz üç kuruş tahsis edilerek tesis

¹⁰⁹⁴ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹⁰⁹⁵ V.G.M.A. D.N.:595, s.131, K.N.:121.

¹⁰⁹⁶ V.G.M.A. D.N.:210, s.326, K.N.:2838.

¹⁰⁹⁷ V.G.M.A. D.N.:598, s.175, K.N.: 131 .

edilmiş bir vakıftır. Vakfiyenin tarihi H.1329/M.1911'dir. Vakfın amacı, El-Hizar mahallesi'nde bulunan mescide tayin olunacak olan imamın ücretini karşılamaktır.¹⁰⁹⁸

Mustafa bin Abdullah Vakfı

Kâtip Ali Mahallesi'ndeki vakıflardan birisidir. Vakıf eğitim amaçlı kurulmuştur. Vakfın tarihi H.1291/M.1874 yılıdır. Aynı mahallede yer alan ve Mustafa Efendi Muallimhanesi isimli mektebin ihtiyaçlarının karşılanması amaçlanmıştır.¹⁰⁹⁹

El-Hac İbrahim Paşa Camii Vakfı

Cami-i kebir mahallesinde yer alan ve banisi İbrahim Paşa'nın ismiyle anılan bu caminin avlusunda bulunan mektebin ihtiyaçlarının karşılanması ve mektep görevlilerinin ücretlerinin temin edilmesi için tesis edilmiş bir vakıftır. 1823 yılında mektebin sıbyan muallimi Hafız Mehmed bin el-Hac Hafız Mehmed'in vefat etmesinden sonra, yerine büyük oğlu Ali bin Hafız Mehmed görevlendirilmiştir. Bu görevlilerin ücretleri vakıf tarafından karşılanmıştır.¹¹⁰⁰

Hacı Mustafa Camii Vakfı

Kâtip Ali Mahallesi'nde Hacı Mustafa isimindeki bir hayır sahibi tarafından yaptırılan bu caminin aynı isimle anılan vakfı, caminin ihtiyaçlarını karşılamak ve görevlilerinin ücretlerini ödemek amacıyla kurulmuştur.¹¹⁰¹ Caminin 1842-1844 yıllarında mütevellisi İbrahim bin Ahmed'dir. Bu tarihte vakfın geliri 968 kuruş

¹⁰⁹⁸ V.G.M.A. D.N: 600, s.213, K.N.:272.

¹⁰⁹⁹ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 534, s.66.

¹¹⁰⁰ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹¹⁰¹ EV.d. 11726, s.2.; V.G.M.A. D.N:210, s.28, K.N.:220.

olarak tespit edilmiştir. Gideri ise 1439 kuruş olarak gerçekleşmiştir.¹¹⁰² 1844 yılında ise vakfın geliri 484, gideri ise 646 kuruş olarak gerçekleşmiştir.¹¹⁰³

Camiye günlüğü üç akçe olmak üzere Mustafa bin Halil isimindeki bir zat imam olarak tayin edilmiştir. Bu zatın 1816 yılında vefat etmesi üzerine yerine Ali bin el-Hac Mehmed tayin edilmiştir.¹¹⁰⁴ Caminin hatipliğine ise 1843 yılında Hafız Ahmet Efendi tayin edilmiştir. Bu görevine karşılık günlük 3 akçe ücret ödeneceği kaydedilmiştir.¹¹⁰⁵

Hacı Halil Camii Vakfı

Kâtip Ali mahallesinde yer alan bir vakıftır. Bazı kayıtlarda bu caminin Camii Kebir mahallesinde yer aldığı da yazılmaktadır.¹¹⁰⁶ Caminin ihtiyaçlarının karşılanması ve cami görevlilerinin ücretlerini ödemek amacıyla tesis edilmiş bir vakıftır. 1801 yılında Hacı Abdullah bin Mustafa isimli bir zat hatip olarak tayin edilmiştir. Bu zatın ücreti olan günlük iki akçe vakıf tarafından karşılanmaktadır.¹¹⁰⁷ Hacı Abdullah Efendi görevini 1815 yılına kadar sürdürmüş ve bu tarihten sonra Hafız Mustafa bin el-Hac Mehmed hatip olarak tayin edilmiştir. Bu zatın günlüğü ise beş akçe olarak belirlenmiştir.¹¹⁰⁸

Hacı Hüseyin Paşa Camii Vakfı

Camii-i Kebir Mahallesi'nde yer alan ve aynı isimle anılan caminin, görevlilerinin ücretini karşılamak ve diğer ihtiyaçlarını temin etmek amacıyla tesis edilmiş bir vakıftır. 1815 yılında camiye Hacı İsmail bin Abdurrahman imam olarak tayin edilmiştir. 1823 yılında ise imam olarak görevi yürüten Hafız Mehmed bin

¹¹⁰² Vakfın gelirleri: 368 kuruşu 6 adet dükkân gelirinden, 300 kuruşu 4 parça zeytin bahçesinden ve 300 kuruşu da kasadaki hazır paradan oluşmaktadır. Giderleri arasında ise İmam, hatip, müezzın, kayyum, kürsü şeyhi ve cuma günleri aşır okuyanlara verilen ücretler ile kandillerde yakmak için zeytinyağı alımı, mum alımı, kandil alımı gibi giderler bulunmaktadır. Bkz. EV.d. 11726, s.2.

¹¹⁰³ Bkz. A.g.d.

¹¹⁰⁴ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹¹⁰⁵ V.G.M.A. D.N.:210, s.28, K.N.:220.

¹¹⁰⁶ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 536, s.48.

¹¹⁰⁷ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 534, s.66.

¹¹⁰⁸ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

Mehmed'in vefat etmesi üzerine, oğlu Hafız Mustafa bin Hafız Mehmed bu göreve getirilmiştir.¹¹⁰⁹

Pazar Camii Vakfı

Pazar Camiinin görevlilerinin ücretlerini karşılamak amacıyla tesis edilmiş bir vakıftır.¹¹¹⁰

Seyyid Süleyman Ağa Camii

Tepecik mahallesindeki camilerden birisidir. Hayırseverlerden Süleyman Ağa isimli bir zat tarafından inşa ettirilmiştir. Camiye günlük dört akçe olmak üzere Osman bin Yusuf imam olarak tayin edilmiştir. Camiye ait aynı isimle bir vakıf bulunmaktadır.¹¹¹¹

Hızır Ağa Camii Vakfı

Tepecik mahallesinde Hızır Ağa isimli hayır sahibinin yaptırmış olduğu caminin ihtiyaçlarının karşılanması ve görevlilerinin ücretlerinin verilmesi amacıyla tesis edilmiş bir vakıftır. 1866 yılında camiye hatip olarak Ali Efendi ibni Mehmed ismindeki bir kişi tayin edilmiştir.¹¹¹²

Hacı Veli Mescidi Vakfı

Kadı Sinan mahallesindeki Hacı Veli Mescidi'nin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tesis edilmiş bir vakıftır.¹¹¹³

¹¹⁰⁹ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 534, s.66.

¹¹¹⁰ V.G.M.A., D.N:209, s.134, K.N.:1046.

¹¹¹¹ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 1070, s.26.

¹¹¹² V.G.M.A., D.N:210, s.4, K.N.: 21.

¹¹¹³ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 534, s.66.

Tepecik Mescidi Vakfı

Tepecik Mahallesi'nde yer alan bir vakıftır. Vakfın tesis tarihi hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak, mahalledeki yer alan mescidin bir takım ihtiyaçlarını ve buraya tayin edilecek olan imamın maaşını karşılamak üzere tesis edildiği anlaşılmaktadır.¹¹¹⁴ Bunun yanı sıra Tepecik mescidinin kenarında bulunan muallim hanenin ihtiyaçlarının karşılanması da vakfın amaçları arasındadır.¹¹¹⁵ 1810 tarihinde İbrahim Efendi imamlığa tayin edilmiştir. Bu vazifesine karşılık İbrahim Efendi'ye günlük yarım akçe ücret verileceği belirtilmiştir. 1882 yılında ise Mustafa Efendi imamlığa getirilmiştir.¹¹¹⁶

Elhizar Mescidi Vakfı

Elhizar Mahallesi'ndeki mescid için oluşturulmuş olan bir vakıftır. Vakıf sürekliliği olan bir vakıf değildir. Belirli bir müddet için mescidin imamlığı yürütecek olan kişinin ücretini karşılamak amacıyla tesis edilmiştir. Arslan Faki mahallesinin hayırseverlerinden Mavi-zade Hafız Mehmet Efendi ibni Hüseyin tarafından 500 kuruşluk nakit para konularak oluşturulmuştur.¹¹¹⁷

Hacı Hüseyin Mescidi Vakfı

Ilıca mahallesindeki Hacı Hüseyin Efendi Mescidinin ihtiyaçlarının karşılanması ve görevlilerin maaşının temin edilmesi amacıyla tesis edilmiş bir vakıftır.¹¹¹⁸

El-Hac Hüseyin Mescidi Vakfı

Cami-i Kebir Mahallesi'nin Demirciler adı verilen mahallindeki Hüseyin Efendi tarafından inşa edilen mescidin giderlerini ve imamının ücretini karşılamak

¹¹¹⁴ V.G.M.A., D.N.:209, s.168, K.N.:1399.

¹¹¹⁵ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 534, s.66.

¹¹¹⁶ V.G.M.A., D.N.:209, s.168, K.N.:1399.

¹¹¹⁷ V.G.M.A., D.N.211, s.104, K.N.: 929.

¹¹¹⁸ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 534, s.66.

üzere, Hüseyin Efendi tarafından tesis edilen bir vakıftır.¹¹¹⁹ Vakfin tesis tarihi hakkında her hangi bir bilgiye ulaşılammıştır.

Hüseyin Efendi Vakfı

Bu vakıfta Kâtip Ali mahallesindedir. Vakıf hakkında detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, vakfin kaydedildiği defterde sadece 1 müderris kaydı bulunmaktadır.¹¹²⁰ Buradan yola çıkarak, bu vakfin bir medrese vakfı olduğu anlaşılabilir.

Hacı Hızır Ağa Mescidi Vakfı

Tepecik mahallesinde Hacı Hızır Ağa isimli hayırsever bir zat tarafından kendi ismiyle anılan mescidin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tesis edilmiş bir vakıftır.¹¹²¹

Seyyid Süleyman Ağa Mescidi Vakfı

Tepecik mahallesindeki Seyyid Süleyman Ağa mescidinin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tesis edilmiş bir vakıftır. 1815 yılında imam olarak Hafız Mehmed bin Hacı Mustafa isimli bir zat tayin edilmiştir.¹¹²²

Kâtip Ali Mescidi Vakfı

Kâtip Ali mahallesinde yer alan mescidin imamının ücretini temin etmek amacıyla tesis edilmiş bir vakıftır. Bu mescidin imamlığını Seyyid Hasan bin Mustafa yaparken, 1804 yılında vefat etmesiyle yerine oğlu Seyyid Mehmed bin Hasan getirilmiştir.¹¹²³

¹¹¹⁹ V.G.M.A. D.N.209, s.278, K.N.:2272.

¹¹²⁰ EV.D. 23172.

¹¹²¹ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 534, s.66.

¹¹²² V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 534, s.66.

¹¹²³ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

Şeyh Süleyman Zaviyesi Vakfı

Camii Kebir mahallesindeki Şeyh Süleyman Zaviyesi'nin görevlilerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tesis edilmiş bir vakıftır. Zaviyenin mütevellisi olan Ahmed bin Mehmed'in 1818 yılında vefat etmesinden sonra göreve Seyyid Hafız Hüseyin bin Süleyman getirilmiştir.¹¹²⁴

Kurt Eşik Zaviyesi Vakfı

Aynı isimle anılan zaviyenin zaviyedarının ve bitişiğinde bulunan muallim hanenin sıbyan mualliminin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tesis edilmiş bir vakıftır. 1818 Yılında sıbyan muallimi olarak Hafız Hüseyin bin Süleyman görevde bulunmaktadır.¹¹²⁵

Balderenler Mektebi Vakfı

Aynı isimle anılan mektebin ihtiyaçlarının karşılanması ve görevlilerinin ücretlerinin ödenmesi için tesis edilmiş bir vakıftır. 1800 yılında muallim-i sıbyan olarak Abdullah bin Abdurrahman isimli bir zat görev yaparken vefat etmesi üzerine yerine oğlu Abdurrahman muallim olarak görevlendirilmiştir.¹¹²⁶

Şeyh Sinan Efendi Tekkesi Vakfı

Tekkeye tayin olan tekkenişinin ücretini ödemek üzere tesis edilmiş bir vakıftır. 1818 yılında tekkenişin Mehmed Efendi'dir. Bu zatın 1825 yılında vefat etmesiyle yerine Mehmed bin İbrahim isimli bir kişi tayin edilmiştir.¹¹²⁷

¹¹²⁴ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹¹²⁵ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹¹²⁶ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹¹²⁷ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

Şeyh Sinan Efendi Türbesi

1809 yılında türbedar olarak Seyyid Mehmed bin Süleyman isimdeki bir zat görevlendirilmiştir. Bu zatın 1825 yılında vefat etmesi üzerine ise yerine oğlu Seyyid Süleyman tayin edilmiştir.¹¹²⁸

Bahariye Vakfı

Muhtelif camilerde görev yapan imam ve hatiplere yemek vermek için tesis edilmiş bir vakıftır.¹¹²⁹

Cafer Bey Vakfı

Camii Kebir mahallesinde Cafer Bey Muallimhanesi ismiyle anılan mektebin ihtiyaçlarının karşılanması ve görevlilerinin ücretlerinin ödenmesi amacıyla tesis edilmiş bir vakıftır.¹¹³⁰

Hasan Çelebi Darü'l-Kurrası

Camii Kebir mahallesinde Hasan Çelebi tarafından inşa ettirilmiştir. Yıldırım Beyazıd Han Camii bitişiğindedir.¹¹³¹

Şeyh Sinan Darü'l-Kurrası

Şeyh Sinan mahallesinde yer alan bir darü'l-kurradır. Alaşehir'deki en eski darü'l-kurralardan birisidir.¹¹³²

¹¹²⁸ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹¹²⁹ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 1070, s.26.

¹¹³⁰ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 1070, s.37.

¹¹³¹ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 1070, s.37.

¹¹³² V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 1070, s.37.

Es-Seyyid Mustafa Vakfı

Aslen Saruhan kazası ahalisinden olan Es-Seyyid Mustafa bin Mustafa'nın Alaşehir'de ilim amaçlı tesis etmiş olduğu bir vakıftır. Vakıf 1804 tarihinde kurulmuştur. Mustafa Ağa, Yaviler mahallesinde dokuz oda, bir derslane ve bir miktar avlusu olan bir medrese inşa ettirmiştir. Buraya vakıf olarak şehrin muhtelif mahallerinde kendisine ait olan dört dükkânı tahsis etmiştir. Bu dükkânların kiraya verilmesini ve geliri ile derslanedeki talebelerin ve müderrisin ihtiyaçlarının karşılanmasını şart koştur.¹¹³³

El-Hac Mehmed Ağa Vakfı

Vakıf 1764 tarihinde kurulmuş olup, vakfın Alaşehir ve civarında çok sayıda gelirleri bulunmaktadır. Bunlar arasında: Ab-ı Berd mahallesinde on bir oda, bir miktar avlu ve bir ahırdan meydana gelen konak; yine aynı mahallede sekiz oda, üç kiler, bir havuz, tatlı su çeşmesi ve bir miktar avludan meydana gelen bir başka konak; Camii-i Kebir mahallesinde toplam sekiz oda, bir divanhaneden meydana gelen konak; yine aynı mahallede Muhassıl Ağa Camii yanında bulunan toplam doksan oda, bir ahır, iki dükkân, tatlı su çeşmesi ve avludan meydana gelen bir adet han, bu hana bitişik bir kahvehane, bir adet nalbant, bir adet berber, bir adet leblebici dükkânları; aynı mahallede Keçeciler Arası denilen mevkideki bir adet konak, konağın yanındaki bir adet semerci, bir adet nalbant dükkânları; suk-ı sultaniye adı verilen mahaldeki iki ayrı ekmekçi dükkânı, ekmekçi dükkânına bitişik kasap dükkânı, yine aynı yerdeki kitapçı dükkânı, şehir yakınlarında yirmi beş dönüm bahçe, yine bir başka mahalde sekiz dönüm bahçe, Zeytinli Dere adı verilen bir başka mevkide yirmi dönüm zeytin bahçesi, yine Zeytinli Dere mevkiinde iki dönüm bahçe, Çil köyü sınırları içinde yüz adet zeytin ağacı, Davudlu köyünde sekiz dönüm bahçe, Ahmet Ağa çiftliği isimli köyde sekiz dönüm bahçe, Subaşı köyünde yirmi dönüm bağ, Tantallı köyünde on dönüm bağ, Kızıl Çukur köyünde sekiz dönüm bağ, aynı köyde yirmi beş dönüm bahçe, Alemşahlı köyünde iki adet değirmen ve Kirallı köyünde üç adet değirmen vakfedilmiştir.

¹¹³³ V.G.M.A., D.N.:580, s.24, K.N.:123.

Adı geçen bu mülkler kiraya verilecek ve gelirinin bir kısmı Haremeyn-i şerif fukarasına dağıtılacaktır. Gelirlerin diğer kısmıyla da Tantallı köyünde on iki hücreli ve bir dersaneli olarak inşa ettirilen medresede ilim görecek olan talebelerin ve müderrisin ihtiyaçları karşılanacaktır.¹¹³⁴

Halime Hatun Vakfı

Kâtip Ali mahallesi sakinlerinden Halime Hatun binti Ali tarafından eğitim amaçlı tesis edilmiş bir vakıf olup, vakfın kuruluş tarihi 1822'dir. Halime Hatun Kâtip Ali mahallesinde dört odalı olarak bir medrese inşa ettirmiştir. Vakıftan elde edilen gelir ile medresede görevlendirilen müderrisin ücreti karşılanacaktır.¹¹³⁵

Halime Hatun Mescidi Vakfı

Hayır sahiplerinden Halime Hatun isimli bir kadının yaptırmış olduğu mescidin ihtiyaçlarının karşılanması ve görevlilerinin ücretlerinin ödenmesi amacıyla tesis edilmiş bir vakıftır. Mescid İbrahim Çelebi mahallesindedir. Mescide 1818 yılında günlük yarım akçe ücret ile Mustafa bin Hasan imam olarak tayin edilmiştir. Bu zat, 1826 yılında arkasında çocuk bırakmadan vefat etmiş ve yerine Seyyid Ömer bin Ali isminde bir kişi tayin edilmiştir.¹¹³⁶ Ömer Bin Ali'nin 1831 yılında vefat etmesi üzerine yerine mescide imam olarak 1834 yılında es-Seyyid Hafız Mehmed Efendi bin Mahmud tayin edilmiştir.¹¹³⁷

Alime Hatun Vakfı

Alime binti Mustafa isimli hayırsever bir kadın tarafından tesis edilmiş bir vakıftır. Vakfın tesis amacı, iki katlı olarak Kazgani mahallesinde yaptırmış olduğu medresenin ihtiyaçlarını karşılamaktır.¹¹³⁸

¹¹³⁴ V.G.M.A., D.N.:487, s.474, K.N.: 50.

¹¹³⁵ V.G.M.A., D.N.:580, s.254, K.N.:123.

¹¹³⁶ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43; V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 536, s.48.

¹¹³⁷ V.G.M.A., D.N.:209, s.282 K.N.:2295.

¹¹³⁸ V.G.M.A., D.N.:582, s.490, K.N.:365.

Zeliha Hatun Vakfı

Kâtip Ali mahallesi sakinlerinden Zeliha binti Abdullah isimli hayırsever bir kadın tarafından 1855 tarihinde tesis edilmiş bir vakıftır. Bu da eğitim amaçlı tesis edilmiş vakıflardandır. Vakfın kuruluş amaçları arasında; Zeliha Hatun'un aynı mahallede yeni inşa ettirmiş olduğu medresenin ihtiyaçlarının ve tayin olunacak olan müderrisin ücretinin karşılanması yer almaktadır.¹¹³⁹

Hatice Hatun Mescidi Vakfı

Hatice isimli hayırsever bir kadın tarafından yaptırılan ve Fırıncılar Mescidi ismiyle de anılan mescidin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tesis edilmiş bir vakıftır. Mescit, Ab-ı Berd mahallesinde bulunmaktadır. Vakıf, mescidin tamir ve benzeri ihtiyaçlarının yanında görevlilerin ücretlerini karşılamaktaydı. Bu bağlamda 1824 yılında imam olarak görevlendirilen İbrahim bin İbrahim isimindeki zatın ücreti karşılanmıştır. Bu zatın vefatıyla Ali bin Mustafa isimli kişi imam olarak görevlendirilmiştir.¹¹⁴⁰

Mahmud Bey Vakfı

Karatekeli aşiretinden Mahmud Bey ibni Mustafa tarafından 1867 yılında tesis edilmiş bir vakıftır. Vakfın tesis amacı Kazgani mahallesinde inşa ettirmiş olduğu medresenin ihtiyaçlarını karşılamaktır. Mahmud Bey'in inşa ettirmiş olduğu medrese iki katlı olup, avlusunda çeşme de bulunmaktadır.¹¹⁴¹

İsmail Efendi Vakfı

İsmail Efendi isimli hayırsever tarafından tesis edilmiş bir vakıftır. Vakfın tesis amacı, Karatekeli Aşireti'nden Mahmud Bey ibni Mustafa tarafından inşa ettirilmiş olan medrese ile Alime Hatun tarafından inşa ettirilmiş olan medresenin

¹¹³⁹ V.G.M.A., D.N.:582, s.351, K.N.: 258.

¹¹⁴⁰ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹¹⁴¹ V.G.M.A., D.N.:582, s491., K.N.:366.

ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu bağlamda her iki medresede görev yapan müderrislere senelik yetmişer kuruş verilmesi şart koşulmuştur.¹¹⁴²

Müftü Çeşmesi Vakfı

Cami-i Kebir mahallesinde Müftü çeşmesi adıyla anılan çeşmenin tamir ve bakım ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla 1814 tarihinde Abdullah ibni Halil isimli hayırsever bir zat tarafından tesis edilmiştir.¹¹⁴³

Bunar Çeşme Vakfı

İbrahim çelebi mahallesinde aynı isimle anılan çeşme için tesis edilmiş bir vakıftır. Çeşmenin zaman içerisinde meydana gelebilecek tamir ve bakım ihtiyaçlarının karşılanması amaçlanmıştır.¹¹⁴⁴

Büyük Çeşme Vakfı

İbrahim Çelebi mahallesinde yer alan Büyük Çeşme adı verilen çeşme ile bunun yanında yer alan beş adet çeşmenin tamir için tesis edilmiş bir vakıftır.¹¹⁴⁵

Odacıbaşı Çeşmesi Vakfı

Aynı isimle anılan pınarın suyunun akıtılması amacıyla tesis edilmiş bir vakıftır. Çeşme Hızır İlyas mahallesinde bulunmaktadır.¹¹⁴⁶

Debbağhane Çeşmesi Vakfı

Debbağhane mahallesinde bulunan çeşmenin tamir ve bakımı için tesis edilmiş bir vakıftır. 1830 tarihinde Vakfın mütevellisi el-Hac Şaban ibin el-Hac

¹¹⁴² V.G.M.A., D.N.:582, s.491, K.N.:367.

¹¹⁴³ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 534, s.66.

¹¹⁴⁴ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹¹⁴⁵ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 534, s.66.

¹¹⁴⁶ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

Mehmed isimli bir zattır bu zatın vefat etmesinden sonra Mehmed bin Ali göreve getirilmiştir.¹¹⁴⁷

Çarşı Çeşmesi Vakfı

Hayırseverlerden tarafından çeşmenin suyunu akıtmak ve diğer tamir ihtiyaçlarını karşılamak üzere tesis edilmiş bir vakıftır. 1832 yılında vakfın işlerini yürütmek için mütevellî olarak günlüğü on akçe olmak üzere Seyyid Mehmed bin Seyyid Mustafa görevlendirilmiştir.

Kâtip Ali Çeşmesi Vakfı

Kâtip Ali mahallesinde halk tarafından yaptırılmış olan çeşme için tahsis edilen vakıftır. Vakfın amacı, zaman içerisinde çeşmede meydana gelebilecek tamir ve bakım ihtiyaçlarının karşılanmasıdır.¹¹⁴⁸

Berber-zade Hacı Mehmet Ağa Vakfı

Vakıf, Berber-zade Hacı Mehmet Ağa tarafından tesis edilmiştir. Vakfın amacı, Mehmet Ağa'nın muhtelif mevkilerde yaptırmış olduğu dört çeşmenin imar ve ihyasıdır. Vakfa gelir getirmesi amacıyla Dikili Taş mevkiinde bulunan kırk dönüm zeytinliğini tahsis etmiştir.¹¹⁴⁹

Matbaacı Başı Vakfı

Hızır İlyas mahallesinde Ali bin Mustafa tarafından tesis edilmiş bir vakıftır. Vakfın tesis amacı, bu mahalledeki bir çeşmenin suyunun akıtılması ve gerektiği zaman tamir edilmesidir. Vakfın tesis tarihi belli değildir.¹¹⁵⁰

¹¹⁴⁷ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 536, s.48.

¹¹⁴⁸ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 1070, s.26.

¹¹⁴⁹ V.G.M.A. D.N.214, s.202, K.N.:898.

¹¹⁵⁰ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 534, s.66.

Gazi Evrenos Vakfı

Alaşehir'in Tepecik mahallesindeki aynı isimle anılan mescidin ve mescidin yakınlarındaki çeşmenin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tesis edilmiş bir vakıftır. Mescidin 1814 yılındaki imamı Mehmed isimli bir zat iken, bu zatın 1825 yılında vefat etmesi üzerine imam olarak oğlu Mahmud tayin edilmiştir. Çeşmenin ise bakımını yapmak üzere günlüğü iki akçe olmak üzere el-Hac Mehmed bin Ali isimdeki bir zat getirilmiştir.¹¹⁵¹

Hacı İbrahim Vakfı

Kâtip Ali mahallesi sakinlerinden Hacı İbrahim bin Mustafa Efendi tarafından eğitim amaçlı tesis edilmiş bir vakıftır. Hacı İbrahim, İbrahim Çelebi mahallesinde iki katlı ve dört odalı olarak inşa ettirmiş olduğu binayı medrese olarak kullanılmak üzere vakfetmiştir. Vakfın tarihi 1802'dir.¹¹⁵²

Es-Seyyid Hüseyin Ağa Vakfı

Cami-i Kebir mahallesi ahalisinden Es-Seyyid Hüseyin Ağa İbni El-Hac Mehmed Ağa tarafından tesis edilmiş bir vakıf olup, kuruluş tarihi 1797'dir. Vakıf olarak, Cami-i Kebir mahallesinde iki oda; Tepecik mahallesinde beş odalı bir divanhane, bir hamam, bir mutfaktan müteşekkil ev; Kara Abdi mahallesinde üç dönüm bahçe; Veli Oğlu çiftliğinde altmış dönüm sebze bahçesi; Dede (Deve) köyünde üç adet değirmen; Şehbaz köyünde yine iki adet değirmen, aynı köyde üç dönüm bağ, yine aynı köyde sekiz dönüm bahçe; Alaşehir'in Suk-ı Sultaniye Soğan Pazarı'nda bakkal dükkânı tahsis edilmiştir. Bahsi geçen bu gayri menkuller kiraya verilecek ve gelirleri Tepecik mahallesinde harap durumda olan ve yeniden inşa ettirilen Hacı Cafer Ağa Mescidi'nin giderleri için kullanılacaktır. Ayrıca, bu mescide bir minber konularak, camiye dönüştürülecek ve burada bayram namazları ile Cuma namazları kılınacaktır. Caminin hatibinin geliri de bu vakıftan karşılanacaktır.¹¹⁵³

¹¹⁵¹ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹¹⁵² V.G.M.A. D.N.632, s.166, K.N.:93.

¹¹⁵³ V.G.M.A. D.N.743, s.524, K.N.:156.

Hacı Mehmet Ağa Vakfı

Vakfın kuruluş amacı ve kim tarafından kurulduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. 1421 numaralı temettuat defterinde vakfın geliri hakkında bilgiler yer almaktadır. Buna göre, vakfa gelir getirmek için, 10 dükkân, 1 ev, 3 dönüm zeytin bahçesi, 3 bağ, 3 un değirmeni, 15 dönüm ceviz bahçesi ve 1 konak tahsis edilmiştir. 1261 yılında vakfın geliri 3273 kuruş olarak kaydedilmiştir.¹¹⁵⁴

2. Alaşehir'deki vakıfların şehre katkıları

Alaşehir kazasındaki vakıf kurucularının kimlikleri incelendiğinde bizzat Sultan Yıldırım Bayezid Han başta olmak üzere, Osmanlı bürokrasisine mensup paşaların,¹¹⁵⁵ hatunların¹¹⁵⁶ ve şeyh,¹¹⁵⁷ seyyid,¹¹⁵⁸ hacı,¹¹⁵⁹ ağa¹¹⁶⁰ gibi ünvanlara sahip farklı sosyal statüdeki kimselerin yer aldığını söyleyebiliriz.

Osmanlı İmparatorluğu'nda modern anlamda bir belediye teşkilatı ve nezaretler teşekkül etmeden önce beledi işler, eğitim, sağlık, bayındırlık ve imar işleri gibi birçok hizmet alanına vakıflar tarafından bakılmaktaydı. Alaşehir kazasında da farklı amaç ve hizmetlere yönelik vakıfların tesis edildiğini görmekteyiz. Bunlar arasında cami ve mescit gibi dini yapıların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturulan vakıflar olduğu gibi;¹¹⁶¹ imam,¹¹⁶² hatip,¹¹⁶³ vaiz¹¹⁶⁴

¹¹⁵⁴ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1421, s.7.

¹¹⁵⁵ Hacı Hüseyin Paşa'nın Alaşehir'de bulunan ve aynı isimle anılan caminin ihtiyaçlarını karşılamak için kurmuş olduğu vakıf bulunmaktadır. Bkz.534-66; Yine aynı şekilde El Hac İbrahim Paşa'nın Cami-i Kebir mahallesinde yer alan ve kendi ismiyle anılan caminin bahçesindeki mektebin ve öğretmenlerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturduğu bir vakıf vardır. Bkz. 535-43

¹¹⁵⁶ Hatice hatun, Halime hatun, Alime hatun ve Zeliha hatun tarafından tesis edilen vakıflar için bkz. V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43; V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 536, s.48; V.G.M.A., D.N.:580, s.254, K.N.:123; V.G.M.A., D.N.:582, s.351, K.N.:258; V.G.M.A., D.N.:582, s.490, K.N.:365.

¹¹⁵⁷ Alaşehir'de şeyh ünvanına sahip kişilerin kurmuş olduğu Kadı Şeyh Camii Vakfı, Şeyh Süleyman Zaviyesi Vakfı, Şeyh Sinan Efendi Vakfı gibi vakıflar bulunmaktadır. bkz. V.G.M.A., D.N.:209, s.252, K.N.:2057; V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹¹⁵⁸ Esseyid Süleyman Ağa Vakfı, Esseyid Mustafa Vakfı ve Esseyid Hüseyin Ağa vakıfları için bkz. V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 1070, s.26; V.G.M.A., D.N.:580, s.29, K.N.:15; V.G.M.A., D.N.:743, s.524, K.N.:156.

¹¹⁵⁹ Hacı ünvanına sahip kimselerden Hacı Hızır, Hacı Mustafa ve Hacı İbrahim tarafından kurulan vakıflar için bkz.bV.G.M.A., Hurufat Defteri No: 534, s.66; EV.d. 11726, s.2; V.G.M.A., D.N.:632, s.166, K.N.:93.

¹¹⁶⁰ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 1070, s.26; V.G.M.A., D.N.:487, s.474, K.N.:50.

¹¹⁶¹ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 534, s.66; V.G.M.A., D.N.:210, s.4, K.N.:21; V.G.M.A., D.N.:209, s.168, K.N.:1399.

¹¹⁶² V.G.M.A., D.N.:595, s.131, K.N.:121; V.G.M.A., D.N.:600, s.213, K.N.:272.

¹¹⁶³ V.G.M.A., D.N.:598, s.175, K.N.:131; V.G.M.A., D.N.:209, s.252, K.N.:2057.

gibi din görevlilerinin ücretlerini ödemek için kurulmuş olan vakıflar da vardı. Osmanlı toplumunun genelinde olduğu gibi Alaşehir’de de dini hizmetler konusundaki hassasiyet o kadar canlıydı ki aşr-ı şerif okutmak için bile ayrı bir vakıf teşekkül ettirilmişti. Bu vakıflardan birisi de Muhassıl Ağa vakfıydı. Vakfın amacı, Muhassıl Ağa Camiinde namazlardan önce ve sonra aşr-ı şerif okumak için görevlendirilen kişinin ücretini ödeyebilmektir.¹¹⁶⁵

Alaşehir’de dini amaçların yanısıra eğitim hizmetlerini yerine getirmeye yönelik vakıfların da tesis edildiğini görmekteyiz. Toplumun farklı kesimleri tarafından oluşturulan eğitim amaçlı vakıfların hem sayıca çok olmaları, hem de erkekler kadar kadınlarında bu kurumların teşekkülünde aktif rol oynamaları şehirde bu hususla ilgili toplumsal bir duyarlılığın olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda örgün eğitim bağlamında yaygınlığın sıbyan mektepleri ve medreselerde yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Alaşehir kazasında da eğitim faaliyetlerini yürütmek gayesiyle kurulan vakıfların bu iki alanda toplandığını görmekteyiz. Sıbyan mektepleri çoğunlukla camilerin hemen yanbaşında bulunduğu için, bu okulların ihtiyaçları ve muallimlerinin ücretleri cami vakıfları tarafından karşılanabildiği gibi,¹¹⁶⁶ cami vakıflarının haricinde sadece sıbyan mektepleri için oluşturulmuş olan vakıflar da vardı.¹¹⁶⁷

Alaşehir’de sıbyan mektepleri için oluşturulan vakıfların dışında medreseler için tesis edilmiş olan vakıflar da bulunmaktaydı. İslam tarihi ve medeniyetinde medrese, orta ve yüksek derecede yani sıbyan mekteplerinin üzerinde eğitim ve öğretim veren kurumların ortak adıdır.¹¹⁶⁸ İslam kültüründeki cami, imaret, hastane, çeşme vb. dini, ilmi ve sosyal müesseselerde olduğu gibi medreseler de vakfa bağlı kuruluşlardı ve bu kurumların devamlılığı, bunların kurucuları tarafından oluşturulan vakıflarla belirlenmişti.¹¹⁶⁹

¹¹⁶⁴ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹¹⁶⁵ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹¹⁶⁶ Örneğin Kadı Şeyh Camiinin hemen yanında bulunan mektebin giderleri cami vakfi tarafından karşılandığı gibi, caminin hatibi de bu mektepte aynı zamanda muallim olarak görev yapmaktaydı. Yine aynı şekilde El Hac İbrahim Paşa Camiinin bahçesinde bulunan sıbyan mektebinin ihtiyaçları ve öğretmenlerinin ücretleri de cami vakfi aracılığıyla karşılanmaktaydı. ,Bkz. V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43

¹¹⁶⁷ Balderenler Mektebi vakfi ve Cafer Bey vakfi sadece sıbyan mektepleri için kurulmuş olan vakıflardır. Amaç bu mekteplerin masraflarını karşılamak ve muallimlerinin paralarını ödeyebilmektir. Bkz. Hurufat, 535-43; 1070/37

¹¹⁶⁸ Baltacı, Osmanlı..., s.25.

¹¹⁶⁹ Uzunçarşılı, İlmiye..., s.1.

Alaşehir'deki medreseler, külliye'nin bir unsuru olarak tıpkı sıbyan mektepleri gibi camilerin bahçelerinde yer alabildikleri gibi bağımsız olarak ayrı bir yerde de faaliyet gösterebilmekteydiler. Yine sıbyan mekteplerinde olduğu üzere medreselerin giderleri de cami vakıfları tarafından karşılanabildiği gibi, sadece medreseler için oluşturulmuş olan vakıflarda bulunmaktaydı. Ama her iki durumda da amaç medrese giderleri ile müderris ve talebelerinin ihtiyaçlarını temin etmektir. Örneğin Şeyh Sinan medresesi, aynı isimle anılan caminin bahçesinde bulunmakta olup, her türlü masrafı aynı isme sahip olan vakıf aracılığıyla karşılanmaktaydı.¹¹⁷⁰ Yine aynı şekilde Sultan Yıldırım Bayezid Han Medresesi de cami avlusunda yer almaktadır, tüm giderleri ile cami vakfı ile ilgilenmekteydi.¹¹⁷¹

Bununla birlikte, Esseyid Mustafa,¹¹⁷² El Hac Mehmed Ağa,¹¹⁷³ Hacı İbrahim,¹¹⁷⁴ Mahmut Bey,¹¹⁷⁵ İsmail Efendi,¹¹⁷⁶ Halime Hatun,¹¹⁷⁷ Zeliha Hatun¹¹⁷⁸ ve Alime Hatun¹¹⁷⁹ gibi hayırseverler tarafından kurulan vakıflar, sadece Alaşehir'in

¹¹⁷⁰ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43; BOA., C.MF. 9148/183, 29 C 1261/5 Temmuz 1845.

¹¹⁷¹ BOA., ŞD. 363/46, 17 L1315/17 Mart 1895.

¹¹⁷² Mustafa Ağa, Alaşehir'in Yaviler mahallesinde dokuz oda, bir dersane ve bir miktar avlusu olan bir medrese inşa ettirmiş olup, buraya vakıf olarak şehrin muhtelif mahallerinde kendisine ait olan dört dükkânı tahsis etmiştir. H.1219 tarihinde kurduğu vakıf aracılığıyla bu dükkânların kiraya verilmesini ve geliri ile dersanedeki talebelerin ve müderrisin ihtiyaçlarının karşılanmasını şart koşmuştur. V.G.M.A., D.N.:580, s.29, K.N.:15.

¹¹⁷³ El Hac Mehmed Ağa'nın Alaşehir'in farklı yerlerinde bulunan çok sayıda muhtelif mülklerinin gelirleri, H.1178 tarihinde kurduğu vakıf aracılığıyla, Tantallı Köyü'nde on iki hücreli ve bir dersaneli olarak inşa ettirilen medresede ilim görecek olan talebelerin ve müderrisin ihtiyaçlarına tahsis edilmişti. Bu kadar çok gelirin sadece bir kısmı medrese dışında Haremeyn-i Şerif fukarasına ayrılmıştı. V.G.M.A., D.N.:487, s.474, K.N.:50.

¹¹⁷⁴ Hacı İbrahim bin Mustafa Efendi tarafından 1217 senesinde eğitim amaçlı olarak tesis edilmiş bir vakıftır. Hacı İbrahim, İbrahim Çelebi mahallesinde iki katlı ve dört odalı olarak inşa ettirmiş olduğu binayı sadece medrese olarak kullanılmak üzere vakfetmiştir. V.G.M.A., D.N.:632, s.166, K.N.:93

¹¹⁷⁵ Karatekeli aşiretinden Mahmud Bey ibni Mustafa tarafından 1284 yılında kurulmuş bir vakıftır. Vakfın kuruluş amacı Kazgani mahallesinde yaptırmış olduğu medresenin ihtiyaçlarını karşılamaktır. Mahmud Bey'in inşa ettirmiş olduğu medrese iki katlı olup, avlusunda çeşme de bulunmaktadır. V.G.M.A., D.N.:582, s.491., K.N.:366.

¹¹⁷⁶ İsmail Efendi isimli hayırsever tarafından oluşturulmuş bir vakıftır. Vakfın tesis amacı, Kazgani mahallesinde Karatekeli Aşireti'nden Mahmud Bey ibni Mustafa tarafından inşa ettirilmiş olan medrese ile yine aynı mahallede Alime Hatun tarafından yaptırılan medresenin ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu bağlamda her iki medresede görev yapan müderrislere senelik yetmişer kuruş verilmesi şart koşulmuştur. V.G.M.A., D.N.:582, s.491, K.N.:367.

¹¹⁷⁷ Halime Hatun, Kâtip Ali mahallesinde dört odalı bir medrese inşa ettirmiştir. 1238 tarihinde kurmuş olduğu vakıftan elde edilen gelir ile medresede görevlendirilen müderrisin ücreti karşılanacaktır. V.G.M.A., D.N.:580, s.254, K.N.:123.

¹¹⁷⁸ Kâtip Ali mahallesi sakinlerinden Zeliha binti Abdullah isimli hayırsever bir kadın tarafından 1272 yılında eğitim amaçlı olarak tesis edilmiş vakıflardandır. Zeliha Hatun'un aynı mahallede yeni olarak inşa ettirmiş olduğu medresenin ihtiyaçlarının karşılanması ve tayin olunacak olan müderrisin ücretinin ödenmesi şart koşulmuştur. V.G.M.A., D.N.:582, s.351, K.N.:258.

¹¹⁷⁹ Alime binti Mustafa isimli hayırsever bir kadın tarafından tesis edilmiş bir vakıftır. Vakfın tesis amacı, Kazgani mahallesinde iki katlı olarak yaptırmış olduğu medresenin ihtiyaçlarını karşılamaktır. V.G.M.A., D.N.:582, s.490, K.N.:365.

farklı yerlerinde bulunan medreselerin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olarak oluşturulmuştu.

Alaşehir'deki vakıflarla ilgili olarak dikkat çekici hususlardan birisi de vakıf kurucuları arasında kadınların da önemli bir yer tutmasıdır. Halime Hatun, Alime Hatun, Zeliha Hatun ve Hatice Hatun gibi kadın hayırseverler, özellikle din ve eğitim alanında kurmuş oldukları vakıflarla Alaşehir halkının sosyo-kültürel açıdan gelişimine hatırı sayılır bir katkıda bulunmuşlardır.¹¹⁸⁰ Bu durum kadınların ayrıca iktisadi hayatta da göz ardı edilemeyecek bir rollerinin olduğunu göstermektedir. Zira cami, mescit ve medrese gibi eserlerin varlığını sürdürebilmeleri için tesis edilen bu vakıflar maddi bir zenginliğin olmasını da gerektirmektedir.

Alaşehir'de din ve eğitim alanlarının dışında su medeniyeti olmanın bir gereği olarak oluşturulan çeşme vakıfları da hizmet vermiştir. Bu vakıflar, çeşmelerin suyunun sürekli olarak akması ve gerektiği zaman tamir edilebilmesi için oluşturulmuştur. 1884 tarihli Aydın Vilayeti salnamesine göre Alaşehir'de 182 çeşme ve 5 adet te sebil bulunmaktadır.¹¹⁸¹ Bugün şehrin özellikle eski yerleşim alanlarından olan Sarısu, Soğuksu, Akarca ve Ilıca isimlerindeki dört mahallesinin sularla ilgili bir ismi taşıması bu zenginliğin bir başka kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda saymış olduğumuz alanlara ek olarak Alaşehir kazasında tesis edilen bir diğer vakıf türü de zaviye vakıflarıdır. İmarat sisteminin ilk örneklerini oluşturan zaviyeler, dini etkinlikleri yanı sıra, misafirler ve yolcular için barınak ve aşevi ayrıca çevreyi düzenleyici ve kollayıcı bir fonksiyon icra etmekteydiler.¹¹⁸² Bu bağlamda Alaşehir'de de Osmanlı fethinden itibaren varlık gösteren zaviyeler, toplumsal yardımlaşma ve kaynaşmanın sağlanmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir.

¹¹⁸⁰ Bu hayırsever kadınlardan Halime Hatun, Kâtip Ali mahallesinde yaptırmış olduğu medreseye ek olarak İbrahim Çelebi mahallesinde de bir mescit inşa ettirmiştir. Sadece bu mescidin masraflarını ve imamın ücretini, karşılamak içinde kendi ismiyle anılan ayrı bir vakıf kurmuştur. V.G.M.A. D.N.209, s.282, K.N.:2295; Yine Hatice isimli hayır sever bir kadın tarafından yaptırılan ve Fırıncılar Mescidi ismiyle anılan Ab-ı berd mahallesindeki mescidin, tamir ve benzeri ihtiyaçlarının yanı sıra görevlilerinin ücretlerini ödeyebilmek için de bu hanım kişi tarafından Hatice Hatun mescidi vakfi oluşturulmuştur. V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹¹⁸¹ Nusret Köklü, Dünkü Manisa'dan Görüntüler, Manisa Dergisi, Sayı I, Manisa 1992, ss.5-11.

¹¹⁸² Adalet Bayramoğlu Alada, Osmanlı Şehrinde Mahalle, Sümer Kitabevi, İstanbul 2008, s.76.

3. Camiler ve Mescitler

İslam toplumunun merkezinde bulunan ve onun kültürel açıdan gelişmesinde önemli bir rol oynayan camiler, sadece bir ibadet yeri olarak değil aynı zamanda da eğitim, kaza (yargı) ve şura gibi toplantıların yapıldığı bir mekân olarak oldukça önemli bir işlev görmekteydi.¹¹⁸³ Anadolu coğrafyasında da Selçuklulardan itibaren yeni fethedilen bir beldeye Türk-İslam kimliğini kazandırmak amacıyla başta cami olmak üzere birçok dini yapı inşa edildiği görülmektedir. Sultanlar bu amaca yönelik olmak üzere ilk olarak ele geçirilen malların bir kısmını bu dini kurumlara tahsis ederlerdi.¹¹⁸⁴

Bireyler tarafından yapımı gerçekleştirilen camilerin, bakım ve onarım masrafları ile görevlilerin maaşları gibi her türlü giderleri camiye inşa edenlerin kurmuş oldukları vakıflarca karşılanmaktaydı. Cami yapımını üstlenen kişiler, mallarının bir kısmını da masraflarına tahsis edilmek üzere vakf ederlerdi.¹¹⁸⁵ Vakıflara ait cami ve mescitlerin tamirleri mahalle veya köylülerin başvurusuyla ve keşif sonucunda yapılırdı.¹¹⁸⁶ Benzer şekilde, mescitlerin camiye dönüştürülebilmesi ve buralarda Cuma namazı kılınabilmesi için de mahalle veya köy halkının başvurusu gerekliydi. Örneğin Alaşehir kazasına bağlı Piyadeler köyü ahalisinin, köylerindeki mescidin camiye çevrilmesi ve Cuma kılabilmeleri için izin talep etmeleri üzerine konu kaza meclisinde görüşülerek gerekli izin verilmişti.¹¹⁸⁷ Yine aynı şekilde, Alaşehir'in Aşağı Gora köyünde el-Hac İsmail bin Hüseyin tarafından 1858 senesinde yeniden yaptırılan mescitte Cuma namazı kılınabilmesi için de padişahın izni istenmekteydi.¹¹⁸⁸

Osmanlı şehirlerinde cami veya mescitler, Türk-İslam geleneğinde bir örneği olarak mahalle isimlerini belirleyebilmekteydi. Alaşehir kazasındaki Cami-i Kebir mahallesi bunun bir örneğini oluşturmaktadır.¹¹⁸⁹ Fakat bununla birlikte çoğu mahallenin isimlerini dini yapılardan çok meslek adları teşkil etmekteydi.¹¹⁹⁰

¹¹⁸³ Kazıcı, ss.295-296.

¹¹⁸⁴ Doğan Kuban, "Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", Vakıflar Dergisi VIII, İstanbul 1968, s.58.

¹¹⁸⁵ Kazıcı, s.296.

¹¹⁸⁶ Özkaya, XVIII.Yüzyılda..., s.230.

¹¹⁸⁷ BOA., A.}MKT. 188/22, 20 Za 1260/1 Aralık 1844.

¹¹⁸⁸ BOA., C.EV.. 26/1262, 09 M 1275/19 Ağustos 1858.

¹¹⁸⁹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430.

¹¹⁹⁰ Özkaya, s.231.

1671 yılında Alaşehir'i ziyaret eden Evliya Çelebi, seyahatnamesinde 24 mahalle ve 2070 haneden oluşan şehirde 24 caminin bulunduğunu kaydetmektedir. Çelebi bunların içerisinde Yıldırım Bayezit Camii, Sülün Muslu Paşa Camii, Şeyh Sinan Camii, Puslulu Camii ve Kadı Şeyh Camiinin isimlerini zikretmektedir.¹¹⁹¹ 1834 yılında Alaşehir'e gelen Charles Texier de 20 kadar caminin varlığından söz etmekte ve bunların ağaçlıklar içerisinde yükselen minarelerinin Alaşehir'e bir doğu şehri görüntüsü verdiğini ifade etmektedir. İslam eserlerinin de Hristiyanlarıki gibi mütevazı olduklarını belirten Texier, Rumların, Alaşehir' de yirmi kilise saydıklarını söylemekte fakat bugün ayin yaptıkları beş kilisenin olduğunu kaydetmektedir. Bunlar: Panagia, Saint-Dimitri, Saint-Theodore ve Saint-Michel kiliseleridir.¹¹⁹²

Temettuat defterlerindeki kayıtlarda da Alaşehir'deki cami ve mescitler ile buradaki görevliler hakkında bilgiler bulunmaktadır. Buna göre kaza merkezinde isimleri tespit edilebilen 7 cami ve 11 mescit ile isimleri tespit edilemeyen 5 cami ve mescit olmak üzere toplam 23 tane ibadethane bulunmaktadır. İsimleri belli olan yedi cami içerisinde Yıldırım Bayezid, Yağhane, Pazar, Şeyh Sinan, İbrahim Ağa, Kadı Şeyh ve Kütük Minare camileri yer almaktadır. İsimleri belirlenebilen Mescitler ise defter numarasına göre yapılan sıralama ile: Kazgani, Ab-ı Berd, Balani, Eski Çarşı, Kâtip Ali, Kadı Sinan, Yaviler, Arslan Fakı, Kara Ağa, Elhizar mahalleleri mescitleri ve Şeyh Sinan mahallesinde bulunan Çınarlı Mescididir.¹¹⁹³

Bu ibadethanelerin dışında yukarıda da belirttiğimiz üzere toplam 5 tane cami ve mescidin isimleri ise temettuat kayıtlarında belirtilmemiştir. Bu ibadethanelerin 3 tanesi Cami-i Kebir mahallesinde, 2 tanesi de Tepecik mahallesinde bulunmaktadır. 62 ve 63 numaralı tablolarda isimlerini vermiş olduğumuz cami ve mescitlerde toplam 45 din görevlisi hizmet etmektedir. Diğerlerine kıyasla bünyesinde en fazla görevli bulunduran ibadethaneler; Yıldırım Bayezit, Şeyh Sinan ve Yağhane Camileridir. Bu durum adı geçen camilerin, kaza merkezinde bulunan mabedler içerisinde büyük olan ve en fazla rağbet edilip önem verilen dini mekânlar olduğunu göstermesi açısından da kayda değerdir.

45 din görevlisinin 22 tanesini imamlar oluşturmaktadır. Bu imamlardan Şeyh Sinan Camiinde bulunan Abdullah Hoca Oğlu Ali Efendi ile Ab-ı Berd mahallesi Mescidinin imamı olan Kuşakçızade Abdullah Efendiler aynı zamanda muallim-i

¹¹⁹¹ Evliya Çelebi, s.516.

¹¹⁹² Texier, s.84.

¹¹⁹³ Temettuat defterlerindeki bilgilerden elde ettiğimiz bu veriler için bkz. tablo 62 ve tablo 63

sıbyan olarak ta görev yapmaktadırlar. Diğer imamlar içerisinde ise ek iş olarak rençberlik, ticaret, mısırcı esnafı, debbağlık, attarlık, muytablık ve hafafık gibi iş kollarında çalışanlar bulunduğu gibi talebe olupta bu görevi yerine getirenler de bulunmaktaydı. Ayrıca imamlardan bir tanesi mevcut işlerine ek olarak şeyh, hatip ve müderis; bir diğeri de ders-i am ve müderris olarak görev yapmaktaydılar.

Cami ve mescitlerde imamların dışında 7 müezzin ve 7 de hatip görev yapmaktaydı. Hatiplerden biri hatip ve müderrisliği birlikte yaparken, diğeri de şeyh, imam ve müderrislikle beraber bu görevi yerine getirmekteydi. Kaza merkezindeki ibadethanelerde bu görevlilerin haricinde 1 ders-i am ve müderris, 1 müderris-i dersiyeye, 1 kürsü şeyhi ile birlikte 6 şeyh ve 3 tane de kayyum bulunmaktaydı. Şeyhlerden 1 tanesi kürsü şeyhi, 1 tanesi müderris ve 1 tanesi de imam, hatip ve müderrislikle beraber bu görevi yerine getirmekteydi.¹¹⁹⁴

62 ve 63 numaralı tablolarda belirtilen din görevlilerinin sahip oldukları “müftüzade”, “müftü oğlu”, “müftü biraderi”, “imamoğlu”, “hoca oğlu”, “hatip oğlu”, “kayyum oğlu” ve “hacı oğlu” gibi ünvanlar, Alaşehir kazasında bu görevlerin, dini misyonları olan bazı kişilerin yakınları arasında ve belirli çevrelerde toplandığını göstermesi açısından da önemlidir.

Alaşehir kazasındaki dini yapılar hakkında temettüat defterleri dışında, Aydın Vilayeti salnameleri ile 19. yüzyılda yöreyi ziyaret etmiş olan bazı seyyah veya kişilerin eserlerinde de bilgiler bulunmaktadır. 1878 tarihli vilayet salnamesine göre kazada bulunan cami ve mescitlerin sayısı 55'tir.¹¹⁹⁵ Tahminimize göre bu rakam tüm kaza genelini kapsamaktadır. Zira salnamelerde 1890 yılı itibariyle kaza merkezinde 9 cami, 26 mescit bulunurken, nahiye ve köylerinde ise 10 cami ve 9 mescit olmak üzere toplamda 54 mabed bulunmaktadır.¹¹⁹⁶ 1908 yılına ait Aydın Vilayeti salnamesinde ise, 2270 haneye ve 9780 nüfusa sahip olan kaza merkezinde 6 adet cami, 11 adet mescit ve 5 tane de kilisenin var olduğu görülmektedir.¹¹⁹⁷

Alaşehir ile ilgili bilgi edindiğimiz müelliflerden Şemsettin Sami, 1888 tarihi itibariyle birkaç camii şerif ile büyük bir Rum kilisesinin olduğundan bahsederken;¹¹⁹⁸ Vital Cunet de 1894 tarihli eserinde, şehirde bulunan cami ve kiliseler hakkında Texier'e yakın rakamlar vermektedir. Cunet'e göre bu tarihte

¹¹⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tablo 62 ve 63

¹¹⁹⁵ SVA. 1296, s.118.

¹¹⁹⁶ SVA. 1308, s.436-437.

¹¹⁹⁷ SVA.1326, ss.612-613.

¹¹⁹⁸ Şemseddin Sami, Kamus'ul A'lam, s.280.

Alaşehir’de 20 tane cami ve 27 tane de kilise bulunmakta olup, camilerin çinili beyaz minareleri kente güzel bir doğu havası vermektedir. Yaklaşık olarak beş ya da altı tanesi Selçuklu mimarisiyle yapılmıştır.¹¹⁹⁹

1895 yazında Alaşehir’e uğrayan Friedrich Sarre ise sayı hakkında herhangi bir bilgi vermeksizin camilerde hiçbir şekilde süslemeye rastlanılmadığını belirtmektedir.¹²⁰⁰ Bütün bu verileri değerlendirdiğimizde Evliya Çelebi ile Texier’in cami sayıları ile ilgili olarak vermiş oldukları rakamların birbirine çok yakın olduklarını söyleyebiliriz. Bununla birlikte Şemsettin Sami’nin eserinde ve vilayet salnamelerinde bu sayı beş altı adet olarak görülmektedir. Geçen süre zarfında meydana gelen cami sayılarındaki azalmanın nedeni olarak deprem gibi doğal afetlerin etkili olabildiğini söyleyebiliriz. Aşağıda değişik kaynaklara dayalı olarak tespit edebildiğimiz Alaşehir’de bulunan cami ve mescitler hakkında bilgiler verilmiştir.

Yıldırım Bayezid Camii

Alaşehir’in en eski camilerinden birisidir. Yıldırım Bayezit tarafından yaptırılmıştır. Alaşehir’in Osmanlı idaresine geçişinin 1391 yılı olduğu düşünülürse, caminin de bu tarihlere yakın bir zamanda inşa edilmiş olduğu tahmin edilebilir. Eni, boyunun iki katı olan yapı, üç şerefeli cami planına göre inşa edilmek istenmiştir.¹²⁰¹ Burası sadece bir cami olarak değil, bir külliye olarak inşa edilmiştir. Caminin yanında, hamam, medrese ve zaviye de yapılmıştır. Caminin giderleri külliye içerisindeki diğer yapılarla birlikte Sultan Yıldırım Bayezid Han Vakfı tarafından karşılanmaktadır.¹²⁰²

Evliya Çelebi de sanatlı bir eser olarak nitelendirdiği Yıldırım Bayezid Camiinin avlusunda bir abdest havuzu ile bir medresenin var olduğunu söylemektedir.¹²⁰³ Bugün medreseden bir eser kalmamış olup, camide de herhangi bir kitabe mevcut değildir.¹²⁰⁴ Birkaç kez yenileme çalışması geçirmiş olmakla

¹¹⁹⁹ CUNET, s.574.

¹²⁰⁰ Sarre, s.5.

¹²⁰¹ Kestane, s.62.

¹²⁰² EV.d. 9727; BOA., HAT. 1410/57326.

¹²⁰³ Evliya Çelebi, s.516.

¹²⁰⁴ Baltacı, s.

beraber genel olarak ilk halini koruyan caminin kitabesinin yerinden söküldüğü düşünülmektedir. Çünkü kapısının üzerinde boş bir kitabe yeri bulunmaktadır.¹²⁰⁵

Temettuat defterlerindeki kayıtlardan caminin 1845 yılında da varlığını koruduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihte caminin beratlı imamlığını meşayihтен Müftüzde Mehmet Efendi¹²⁰⁶ yaparken, müezzinliğini ise Molla Hasan Oğlu Hacı Hasan Efendi¹²⁰⁷ yapmaktadır. cami şeyhi olarak Çakır Mehmet Efendi'nin,¹²⁰⁸ darü'l kurra şeyhliğinde Hacı Mustafa Efendi'nin,¹²⁰⁹ hatip olarak da Esiri Oğlu Hafız Abdullah Efendi'nin¹²¹⁰ görev yaptığı görülmektedir. Caminin kayyumluğu görevini ise Elcik oğlu Hacı Mehmet yerine getirmektedir.¹²¹¹

Yapı yıllar içerisinde deforme olmuş ve zaman zaman tamiratına ihtiyaç duyulmuştur. Bu tamirlerden birisi de H.1291/M.1874 yılında gerçekleşmiştir. Onarım çalışması, dökülen sıvaların yenilenmesi ve süsleme bölümünde deforme olan yerlerin aslına uygun olarak boyanması şeklinde gerçekleşmiştir. Caminin onarımı için yapılan masraf ise yirmi bin kuruş olarak hesaplanmıştır.¹²¹² Yıldırım Bayezid Camii zamanla yaşanan yıpranmalardan dolayı daha sonra H.1313/M.1895 yılında yeniden bir tamirata tabi tutulacaktır.¹²¹³

4 Eylül 1922 yılında, Yunanlılar tarafından geri çekilme esnasında yakılan camiden geriye sadece duvarların bir kısmı ile minaresi ayakta kalmıştır.¹²¹⁴ İşgal sırasında yakılan cami, daha sonra eski şekliyle bir kez daha yeniden onarılmıştır. Kuzeybatıda bulunan minare kaidesi orijinalliğini korumaktadır.¹²¹⁵

Şeyh Sinan Camii

Bu cami Alaşehir'in aynı isimle anılan Şeyh Sinan mahallesinde yer almaktadır. Selçuklu mimarisi tarzında inşa edilmiş olan eser, 1391 tarihinde şehrin Osmanlı topraklarına katılması üzerine buraya yerleşmeye karar veren, Bursa'da türbesi bulunan Emir Sultan Hazretlerinin halifesi ve fatihlerden olduğu anlaşılan

¹²⁰⁵ Ceylan, s.133.

¹²⁰⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.2., Hane 1.

¹²⁰⁷ A.g.d., 1430, s.2., Hane 4.

¹²⁰⁸ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s.7., Hane 22.

¹²⁰⁹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.16., Hane 91.

¹²¹⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s.4., Hane 18.

¹²¹¹ A.g.d., 1427, s.12., Hane 71.

¹²¹² BOA, İ.DH. 692/48369, 19 L1291/29 Kasım 1895.

¹²¹³ BOA., ŞD. 363/46, 17 L 1315/11 Mart 1315; BOA., BEO. 709/53127, 10 C 1313/28 Kasım 1895.

¹²¹⁴ Akıncı, s.103.

¹²¹⁵ Kestane, s.62.

Mahmut Fakih'in oğlu Şeyh Sinan tarafından yaptırılmıştır.¹²¹⁶ Şeyh Sinan'ın, Alaşehir'in Yıldırım Bayezid tarafından fethedilmesi üzerine buraya kadı olarak gönderildiği de söylenilmektedir.¹²¹⁷

Caminin planı, Osmanlı mimarisinin ilk dönemlerinde olduğu gibi çok kubbeli ulu cami tipinde ele alınmıştır.¹²¹⁸ İç kısımda altı ve dış kısımda üç olmak üzere toplam dokuz adet olan caminin kubbeleri tamamen kurşunla kaplıdır.¹²¹⁹ 1671'de Alaşehir'i ziyaret eden Evliya Çelebi, caminin varlığından bahsetmektedir.¹²²⁰ İlk dönem Osmanlı sanatının önemli örneklerinden biri olan Şeyh Sinan Camii ve bahçesinde bulunan türbe, mimari özelliklerini önemli ölçüde koruyarak günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Burası sadece bir cami olarak değil, bir külliye olarak işlev görmüş ve hizmet vermiştir. Nitekim Şeyh Sinan, Alaşehir'e geldiği sıralarda caminin avlusunda kendi adına bir zaviye yaptırmıştır. Bir misafirhanesi de bulunan zaviye¹²²¹ zamanla harap olarak ortadan kalkmıştır.

Caminin avlusunda daha sonraki süreçte Yusuf Oğlu Hüseyin isimindeki bir zat tarafından da medrese inşa edilmiştir.¹²²² Ayrıca yine caminin avlusu içerisinde ve kuzey kısmında Selçuklu tarzı mimarisinde inşa edilmiş olan kubbeli ve üzeri kiremitle örtülmüş bir kütüphane de bulunmaktadır. Akıncının belirttiğine göre bu kütüphane, zamanında bin ciltten fazla kitabı bünyesinde barındırarak Alaşehir'in en zengin kütüphanesi konumuna yükselmiştir. Ancak kitapların bir kısmı Yunan işgali sırasında yanmış ve kütüphane de şehrin yeniden imar edilmesi nedeniyle 1926 yılında yıkılmıştır.¹²²³

Caminin aydınlatma, tamir gibi masraflarını karşılamak, imam ve hatiplerin ücretlerini ödeyebilmek amacıyla da Şeyh Sinan Camii Vakfı¹²²⁴ tesis edilmiştir. 1818 yılında Ali Efendi ibni Ali isimindeki bir zat hatipliğe getirilmiştir. Bu zatın vefatından sonra, büyük oğlu Mehmet Efendi aynı görevi yürütmüştür.¹²²⁵ 1831

¹²¹⁶ Caminin kitabesi yoktur. Ancak, önceden kapısının üzerinde bir kitabesinin bulunduğu fakat daha sonraları bunun çıkarılarak yerine tamirine ait bir kitabe konulduğu görülmektedir. Bununla birlikte avlusundaki türbede bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabeden anlaşıldığına göre, cami H. 850-870 (1445-1465) yıllarında inşa edilmiştir. Yine Şeyh Sinan hakkındaki bilgiler bu kitabede yer almaktadır. Bkz. Akıncı, s.103.

¹²¹⁷ Gökçen, Zaviye..., s.28.

¹²¹⁸ Kestane, s.63.

¹²¹⁹ Akıncı, s.103.

¹²²⁰ Evliya Çelebi, s.516.

¹²²¹ EV.d. 23190.

¹²²² BOA., C.MF. 9148/183, 29 C 1261

¹²²³ Akıncı, s.104.

¹²²⁴ EV.d. 23190.

¹²²⁵ V.G.M.A. D.N:210, s.142, K.N.:1029.

yılında Günlüğü iki akçeden Hafız Abdullullah bin Hasan imam-ı saniliğe tayin edilmiştir.¹²²⁶

Temetüat defterlerindeki kayıtlardan caminin 1845 yılına kadar varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu tarihte caminin imamlığını Abdullah Hocaoğlu Ali Efendi¹²²⁷, müezzinlik görevini ise Hacı İbrahim Efendi¹²²⁸ ve Molla Mustafa¹²²⁹ Efendiler yerine getirmektedir. Cami şeyhliğinde (meşayih) Mehmet Efendi,¹²³⁰ bulunurken cami hatipliği görevinde ise Müftü oğlu Ali Efendi¹²³¹ isimdeki bir kişi yer almaktadır. 1900 yılında ise Hafız Ömer Efendi ibni Bekir hatiplik görevine getirilmiştir.¹²³²

Pazar Camii

Ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Alaşehir'in en eski camilerinden birisidir. Pazar Camii görevlilerinin ücretlerini karşılamak amacıyla tesis edilmiş bir vakfı da bulunmaktadır.¹²³³ Camiye ait her hangi bir kitabe mevcut değildir. Maarif salnamelerinden edindiğimiz bilgiye göre bahçesinde halkın yardımlarıyla inşa edilmiş bir de medrese yer almaktadır.¹²³⁴ Temettuat defterlerinden edindiğimiz bilgilere göre 1845 yılında da hala ayakta olan caminin imamlık, dersiamlık ve müderrislik görevlerini Kasapoğlu Hacı Halil Efendi ve kardeşi Mehmet Efendiler yerine getirmektedir.¹²³⁵ Kayyumluk veya ferraşlık görevinde ise Kayyum Oğlu Mehmet¹²³⁶ ve Kasap Ahmet Ağa Oğlu Sarı Mustafa'nın isimleri geçmektedir.¹²³⁷

Bugün medreseden bir eser kalmamış durumdadır. Cami ise Alaşehir'deki diğer birçok tarihi yapı gibi 1922 yılında Yunanlılar tarafından yakılmıştır. Yerine 1928 yılında yeniden bir cami inşa edilmiştir.¹²³⁸ Ancak bu yapı da 1969 yılında

¹²²⁶ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 536, s.48.

¹²²⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.5., Hane 1.

¹²²⁸ A.g.d., s.5., Hane 2.

¹²²⁹ A.g.d., s.14., Hane 47.

¹²³⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s.3., Hane 5.

¹²³¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s. 24., Hane 141.

¹²³² V.G.M.A. D.N:210, s.142, K.N.:1029.

¹²³³ V.G.M.A. D.N:209, s.134, K.N.:1046.

¹²³⁴ Bkz.1316, 1317, 1318, 1319 ve 1321 yıllarına ait Maarif-i Umumiye Nezareti Salnameleri

¹²³⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s. 21., Hane 119.

¹²³⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1403, s. 3., Hane 5.

¹²³⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s. 11., Hane 67.

¹²³⁸ Akıncı, s.107.

meydana gelen depremde yıkılmış ve 1975 yılında yeniden inşa edilmiştir. Yeniden inşa sürecinde Mimar Sinan'ın merkez planı kullanılmıştır.¹²³⁹

Yağhane Camii

Ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığına dair her hangi bir bilgi yoktur. Temettüat defterlerindeki kayıtlardan 1845 yılına kadar varlığını koruduğu görülmektedir. Bu tarih itibarıyla caminin beratlı imamlığını Hatip Oğlu Muhtar Mehmet Efendi,¹²⁴⁰ müezzinliğini ise imam Hacı Ali Efendi¹²⁴¹ ile Esiri Oğlu Hafız Mustafa¹²⁴² Efendiler yerine getirmektedirler. Caminin beratlı hatip ve müderrisi olarak Hacı Ağası Oğlu Hacı Mustafa Efendi'nin ismi geçmektedir.¹²⁴³ Cami görevlileri arasında ayrıca bir de kürsü şeyhi yer almakta olup, bu görevde ise müderris-i ulemadan Aladağlı Hasan Efendi¹²⁴⁴ bulunmaktadır. Caminin çatı kısmı 4 Eylül 1922'de Yunan işgali sırasında tamamen yanmıştır. Cumhuriyet döneminde 1928 yılında ise halkın yardımıyla yeniden inşa edilmiştir.¹²⁴⁵

El-Hac İbrahim Paşa Camii

Alaşehir'in Cami-i Kebir mahallesinde yer alan camilerden biri olup, banisi olan İbrahim Paşa'nın ismini almıştır. Caminin avlusunda bir de sıbyan mektebi yer almaktadır. Mektebin ihtiyaçlarının karşılanması ve mektep görevlilerinin ücretlerinin temin edilmesi amacıyla tesis edilmiş bir vakfı bulunmaktadır. 1823 yılında mektebin sıbyan muallimi Hafız Mehmed bin el-Hac Hafız Mehmed'in vefat etmesinden sonra, yerine büyük oğlu Ali bin Hafız Mehmed görevlendirilmiştir. Bu görevlilerin ücretleri tamamen vakıf tarafından karşılanmıştır.¹²⁴⁶

¹²³⁹ Kestane, s.60.

¹²⁴⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s. 2., Hane 3.

¹²⁴¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s. 2., Hane 1 .

¹²⁴² BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s. 5., Hane 25.

¹²⁴³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s. 22., Hane 126.

¹²⁴⁴ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s. 29., Hane 123 .

¹²⁴⁵ Recep Akıncı, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde çarşı içinde Süylün Muslu Paşa Camii ve hamamı diye iki yer belirtmesini gerekçe göstererek Yağhane caminin Süylün Muslu Paşa Camii olduğunu söylemektedir. Caminin 1922 yılında Yunan işgali sırasında tamamen yanmasına rağmen hamamın bugün de var olmasını dikkate alarak bu sonuca varmaktadır. Akıncıya göre Evliya Çelebi'nin Alaşehir'e 1671 yılında uğradığı göz önüne alındığında caminin 1671 yılından oldukça önce yaptırıldığı sonucuna varılabilir. Bkz. Akıncı, s.106.; Evliya Çelebi, s.516.

¹²⁴⁶ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

Güdük (Kütük) Minare Camii

El-Hac Mustafa isimli hayırsever bir zat tarafından İbrahim Çelebi mahallesinde yaptırılmış bir camidir.¹²⁴⁷ Bu caminin de ne zaman yaptırıldığı tespit edilememiştir. Ancak, planı, mimari tarzı ve duvar örgü sistemine bakılarak Yıldırım Beyazıt döneminde inşa edilmiş olabileceği tahmin edilebilir. Minaresinden dolayı güdük minare ismini alan caminin minaresi şerefyesine kadar orijinaldir. Kare şeklinde olan cami kubbelidir.¹²⁴⁸

Bu camiye hatip olarak 1830 yılında günlüğü iki akçe olmak üzere Mehmet bin Ahmet ismindeki bir zat görevlendirilmiştir. Bu zatın vefatından sonra oğlu Süleyman bu göreve getirilmiştir.¹²⁴⁹ Temettüat defterlerindeki verilerden caminin 1845 yılında da varlığını koruduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihte cami imamlığını Haffaf Hacı İbrahim Oğlu Mehmet¹²⁵⁰ yaparken, müezzinlik görevini de Dereköylü Ali Efendi yerine getirmektedir.¹²⁵¹ Caminin Hatipliğinde ise Emir Hacı Ahmet Oğlu Pabuşcu Süleyman'ın kardeşi Ahmet ismindeki bir kişi bulunmaktadır.¹²⁵² Kütük Minare Camii'nin görevlileri arasında bir de Şeyh yer almakta olup, bu görevi de aynı zamanda büyük daire müderrisi olan Hacı İbrahim Efendi Abdurrahman Efendi ifa etmektedir.¹²⁵³

Caminin iç kapısı üzerinde tamirine ait bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabede caminin 1867 yılında, Alaşehir Şer'iyye Hâkimi Hilmi Efendi'nin gayretiyle detaylı bir tamirattan geçtiği anlatılmaktadır.¹²⁵⁴

Kadı Şeyh Camii

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde ismi geçen camilerdendir. 1671 tarihinde Alaşehir'i ziyaret eden Çelebi eserinde bu caminin ismini de zikretmektedir.¹²⁵⁵ Camiye ismini veren Kadı Şeyh tarafından inşa edilmiştir. Bu

¹²⁴⁷ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 536, s.48, Osmanlı Dönemindeki İbrahim Çelebi mahallesinin bulunduğu alan, bugün Alaşehir'deki Sakarya mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır.

¹²⁴⁸ Kestane, s.61.

¹²⁴⁹ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 536, s.48.

¹²⁵⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1467, s. 3., Hane 7.

¹²⁵¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1459, s.8., Hane 39.

¹²⁵² BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s. 29., Hane 107.

¹²⁵³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1459, s.8., Hane 38.

¹²⁵⁴ Akıncı, s.105.

¹²⁵⁵ Evliya Çelebi, s.516.

zat, caminin avlusundaki türbede medfundur. Bu zatın, Alaşehirli Veysi'nin ecdadından biri veya Alaşehir'in eski kadılarında birisi olduğu rivayet edilmektedir.¹²⁵⁶

Cami, Kara Ağaç mahallesinde yer alan camilerden birisi olup, ne camide ve ne de avlusunda yer alan türbede bir kitabesi bulunmamaktadır. Bununla birlikte camiye ait bir vakıf bulunmaktadır. Bu vakfın tesis amacı, caminin imam ve hatibinin ücretlerini karşılamaktadır. 1811 yılında Mehmet Efendi ibni Hasan isimdeki zat imam olarak görevlendirilmiştir. Bu caminin hatiplik görevini günlük iki akçe ile yapmakta olan Osman Efendinin 1822 yılında vefat etmesiyle yerine, Seyyid Hafız Mehmed bin Mustafa isimli bir zat getirilmiş ve bu zatın ücreti vakıf tarafından karşılanmıştır. Bu kişiden sonra Seyyid Hüseyin bin Hasan hatipliğe getirilmiş ve 1826 yılında bu kişi de vefat etmiştir. 1826 yılında ise, Mehmed Efendi ibni el-Hac Hüseyin isminde bir zat hatib olarak görevlendirilmiştir. Bu zatın vefat etmesinden sonra ise Mehmed Adil Efendi hatip olarak bu görevi devam ettirmiştir.¹²⁵⁷

İhtiyaçlarının bu vakıf tarafından karşılanması amacıyla caminin yanında bir de mektep inşa edilmiştir. Camide hatip olarak görevlendirilen kişilerin muallim-i sıbyan olarak ta görev yaptıkları kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹²⁵⁸ Halka vaaz etmek için görevlendirilen kişilerin ücretleri de bu vakıf tarafından karşılanmıştır. 1826 yılında bu görev için Hafız Seyyid Hüseyin bin Seyyid Mehmed tayin edilmiştir. Bu zatın vefatından sonra ise oğlu Seyyid Hüseyin bu göreve getirilmiştir.¹²⁵⁹

Kadı Şeyh Camii ile ilgili bilgilere temettüat defterlerinde de rastlanılmaktadır. Bu defterlerde yer alan bilgilere göre 1845 yılı itibariyle caminin imamlığını aynı zamanda Karaağaç mahallesinin muhtarlığı görevini de icra eden Nurullah Oğlu Hafız Mehmet Efendi yapmaktadır.¹²⁶⁰ Hatiplik Görevini ise Hacı Müftü Efendizade Mehmet Efendi¹²⁶¹ isimli bir zat yerine getirmektedir.

Cami, 4 Eylül 1922 tarihinde Yunanlıların şehri tahliyesi sırasında Yunanlılar tarafından tamamen yakılmıştır.1928 yılında ise halkın gayret ve yardımlarıyla aynı isimle yeniden inşa edilmiştir.¹²⁶²

¹²⁵⁶ Gökçen, Zaviye..., s.27.; Akıncı, s.106.

¹²⁵⁷ V.G.M.A., D.N.:209 , s.252 K.N.:2057.

¹²⁵⁸ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹²⁵⁹ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹²⁶⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1460, s. 2., Hane 2.

¹²⁶¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s. 14., Hane 33.

¹²⁶² Akıncı, s.107.

Muhassıl Musallı Ağa Camii

Cami hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Bu gün ayakta olmayan veya ismi tamamen değişen camilerdendir. Cami Muhassıl Musallı Ağa ismindeki bir hayır sahibi tarafından inşa ettirilmiştir. Muhassıl Ağa Camiinde Pazartesi ve Cuma günleri halka vaaz etmek amacıyla birisinin görevlendirilmesi ve görevlendirilen bu kişinin ücretini karşılamak için bir vakıf tesis edilmiştir. Bu amaçla Seyyid Mustafa bin Hüseyin görevlendirilmiştir. Bu zatın 1824 yılında vefat etmesinden sonra ise Abullah bin Mustafa görevlendirilmiştir.¹²⁶³

Yine bu camide aşr-ı şerif okutmak için ayrı vakıf tesis edilmiştir. Camide namazlardan önce ve sonra aşr-ı şerif okumak için bir görevli tayin edilmesi ve bu görevlinin ücretinin vakıf tarafından karşılanması amaçlanmıştır. 1821 yılında Hasan Çelebi isimli zat bu işi yürütürken, aynı tarihte vefat etmesiyle birlikte Seyyid Halil Bin Ahmet ismindeki bir zat aşr-ı şerif okumak için görevlendirilmiştir. Bu görevin ücreti senelik altı kuruş olarak belirlenmiştir.¹²⁶⁴

Camide 1831 yılında hatip olarak günlüğü iki akçeden Abdurrahman Efendi görev yapmaktadır. Ancak, bu kişi hasta olduğu için yerine Hafız Ahmed bin İbrahim getirilmiştir.¹²⁶⁵ 1839 tarihinde ayakta olan caminin imam ve hatibi Hafız Ahmet bin İbrahim'dir. Bu zat vefat edince yerine oğlu Ali Rıza tayin edilmiştir.¹²⁶⁶

Demirciler Camii

Camii Kebir mahallesinde Demirciler ismi verilen yerde bina edilmiş olan bir camidir. Cami el-Hac Hüseyin isminde bir kişi tarafından inşa ettirilmiştir.¹²⁶⁷ Caminin 1823 yılındaki hatibi Hafız Mehmed bin el-Hac Hafız Mehmed iken, bu tarihte vefat etmesinden sonra büyük oğlu Hafız Mehmed bu göreve getirilmiştir.¹²⁶⁸

¹²⁶³ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹²⁶⁴ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹²⁶⁵ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 536, s.48.

¹²⁶⁶ HAT 28/1622 24 C 1255/9 Eylül 1839.

¹²⁶⁷ V.G.M.A., D.N.:209, s.278, K.N.:2272.

¹²⁶⁸ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

Hacı Halil Mescidi

Alaşehir'in Şeyh Sinan mahallesinde Hacı Halil Ağa tarafından inşa ettirilen bir mescittir. 1827 yılında imam olarak günlük iki kuruşa Halil bin Mehmed tayin edilmiştir.¹²⁶⁹

Hacı Mustafa Camii

Bu cami Kâtip Ali mahallesi'ndedir. Hacı Mustafa ismindeki bir hayır sahibi tarafından yaptırılmıştır. Bu camiye ait bir de vakıf bulunmaktadır.¹²⁷⁰ Camiye günlüğü üç akçe olmak üzere Mustafa bin Halil ismindeki bir zat imam olarak tayin edilmiştir. Bu zatın 1816 yılında vefat etmesi üzerine yerine Ali bin el-Hac Mehmed tayin edilmiştir.¹²⁷¹ Caminin 1843 yılında hatipliğine Hafız Ahmet Efendi tayin edilmiştir. Bu görevine karşılık günlük 3 akçe ücret ödeneceği kaydedilmiştir.¹²⁷²

Hızır Ağa Camii

Tepecik mahallesinde Hızır Ağa isimli bir hayır sahibinin yaptırmış olduğu camidir. Caminin ihtiyaçlarının karşılanması ve görevlilerinin ücretlerinin verilmesi amacıyla oluşturulmuş bir vakfi vardır. 1866 yılında camiye hatip olarak Ali Efendi ibni Mehmed ismindeki bir zat tayin edilmiştir.¹²⁷³

Seyyid Süleyman Ağa Camii

Tepecik mahallesindeki camilerden birisidir. Hayırseverlerden Süleyman Ağa isimli bir zat tarafından inşa ettirilmiştir. Camiye günlük dört akçe olmak üzere Osman bin Yusuf imam olarak tayin edilmiştir. Camiye ait aynı isimle bir vakıf bulunmaktadır.¹²⁷⁴

¹²⁶⁹ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹²⁷⁰ EV.d. 11726, s.2.; V.G.M.A., D.N.:210, s.28, K.N.:220.

¹²⁷¹ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹²⁷² V.G.M.A., D.N.:210, s.28, K.N.:220.

¹²⁷³ V.G.M.A., D.N.:210, s.4 K.N.:21.

¹²⁷⁴ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 1070, s.26.

El-Hac Mustafa Ağa Mescidi

Şeyhli kazası ahalisinden Mustafa Ağa isimli bir zatın bina ettirdiği mescittir. Alaşehir'in Yenice mahallesinde yer almaktadır. 1827 yılında El-Hac İbrahim bin Hüseyin isminde birisi imam olarak tayin edilmiştir.¹²⁷⁵

Hacı Hasan Mescidi

Ab-ı-berd mahallesinde yer alan mescitlerden birisidir. Mescide ismi verilen Hacı Hasan tarafından inşa ettirilmiştir.¹²⁷⁶

Hacı Hızır Ağa Mescidi

Alaşehir'in Tepecik mahallesinde bulunan bir mescittir. Hacı Hızır Ağa isimli hayırsever bir zat tarafından mescidin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tesis edilmiş kendi ismiyle anılan bir vakfi da bulunmaktadır.¹²⁷⁷

Hacı Hüseyin Paşa Camii

Cami-i Kebir mahallesinde yer alan bir camidir. Caminin, görevlilerinin ücretini karşılamak ve ihtiyaçlarını temin etmek amacıyla oluşturulmuş aynı isimle anılan bir vakfi da bulunmaktadır. 1815 Yılında camiye Hacı İsmail bin Abdurrahman imam olarak tayin edilmiştir. 1823 yılında ise imam olarak görevi yürüten Hafız Mehmed bin Mehmed'in vefat etmesi üzerine, oğlu Hafız Mustafa bin Hafız Mehmed göreve getirilmiştir.¹²⁷⁸

¹²⁷⁵ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹²⁷⁶ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 1144, s.37.

¹²⁷⁷ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 534, s.66.

¹²⁷⁸ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 534, s.66.

Hacı Mehmed Mescidi

Hayır sahiplerinden Hacı Mehmet isimli bir zat tarafından Ab-ı-berd mahallesinde inşa ettirilmiş bir mescittir. 1827 yılında imam olarak Hafız Halil bin Mehmed tayin edilmiştir.¹²⁷⁹

Gazi Evrenos Mescidi

Alaşehir'in Tepecik mahallesinde yer alan bir mescittir. Mescidin ve mescidin yakınlarındaki çeşmenin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tesis edilmiş bir vakfi vardır. Mescidin 1814 yılındaki imamı Mehmed isimli bir kişi iken, bu kişinin 1825 yılında vefat etmesi üzerine imam olarak oğlu Mahmud tayin edilmiştir. Çeşmenin ise bakımını yapmak üzere günlüğü iki akçe olmak üzere el-Hac Mehmed bin Ali isimdeki bir zat getirilmiştir.¹²⁸⁰

Hacı Hüseyin Mescidi

Camii-i Kebir mahallesinin Demirciler adı verilen mahallinde yer alan bir mescittir. Mescit, el-Hac Hüseyin Efendi ismindeki hayırsever bir zat tarafından inşa ettirilmiştir. Mescidin yine Hüseyin Efendi tarafından tesis edilmiş olan vakfi bulunmaktadır. Vakfın kurulma amacı, mescidin giderlerini ve imamının ücretini karşılamaktır. 1885 yılında imam olarak Abdullah Efendi ibni Hüseyin tayin edilmiş ve ücretinin vakıf tarafından karşılanacağı belirtilmiştir. Bu zatın vefatından sonra, büyük oğlu Mehmed aynı göreve getirilmiştir.¹²⁸¹

Halime Hatun Mescidi

İbrahim Çelebi mahallesinde yer alan mescitlerden biridir. Halime Hatun ismindeki hayırsever bir kadın tarafından inşa ettirilmiştir. Aynı kadın tarafından mescidin ihtiyaçlarının karşılanması ve imamın ücretinin ödenmesi için bir de vakıf tesis edilmiştir. Mescide 1818 yılında günlük yarım akçe ücret ile Mustafa bin Hasan

¹²⁷⁹ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹²⁸⁰ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹²⁸¹ V.G.M.A., D.N.:209 , s.278 K.N.:2272.

imam olarak tayin edilmiştir. Bu zat, 1826 yılında arkasında çocuk bırakmadan vefat etmiş ve yerine Seyyid Ömer bin Ali isminde bir zat tayin edilmiştir.¹²⁸² Ömer Bin Ali'nin 1831 yılında vefat etmesi üzerine yerine mescide imam olarak 1834 yılında es-Seyyid Hafız Mehmed Efendi bin Mahmud tayin edilmiştir.¹²⁸³

Hatice Hatun Mescidi

Hatice isimli hayırsever bir kadın tarafından yaptırılan bu mescit Ab-ı berd mahallesi'ndedir. Fırıncılar Mescidi ismiyle de anılan bu mescidin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tesis edilmiş bir vakfi bulunmaktadır. Vakıf, mescidin tamir ve benzeri ihtiyaçlarının yanında görevlilerin ücretlerini karşılamaktaydı. Bu bağlamda 1824 yılında imam olarak görevlendirilen İbrahim bin İbrahim isimindeki zatın ücreti karşılanmıştır. Bu zatın vefatıyla Ali bin Mustafa isimli zat imam olarak Hatice Hatun Mescidine görevlendirilmiştir.¹²⁸⁴

Hacı Aziz Mescidi

Ab-ı Berd mahallesinde yer alan bir mescittir. İsmi burayı inşa ettiren Aziz Efendi'den almıştır. İbrahim Çelebi mahallesinde ikamet etmekte olan Eytam Müdürü Osman Efendi 1910 yılında bin kuruşluk bir vakıf oluşturmuş ve mescidin imamının ücretini karşılamıştır. Vakıf süreklilik arz eden bir vakıf değildir. İsmi geçen Osman Efendi, Mescitte görev yapan imamın ücretinin bir süreliğine karşılanması amacıyla bu vakfi tesis etmiştir. Bu paradan aylık on kuruş maaş ile Mehmet Efendi isimindeki bir zat imam tayin edilmiştir.¹²⁸⁵

Hacı Veli Mescidi

Alaşehir'in Kadı Sinan mahallesinde yer alan bir mescittir. Mescidin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Hacı Veli Mescidi Vakfi isminde tesis edilmiş bir vakfi da bulunmaktadır.¹²⁸⁶

¹²⁸² V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43; V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 536, s.48.

¹²⁸³ V.G.M.A., D.N.:209 , s.282 K.N.:2295.

¹²⁸⁴ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹²⁸⁵ V.G.M.A. D.N.:210, s.326, K.N.:2838.

¹²⁸⁶ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 534, s.66.

Hasbi Efendi Mescidi

Yaviler mahallesinde Hasbi Efendi tarafından bina ettirilmiş bir mescittir. Bu mescide 1830 yılında imam olarak Hafız Ömer bin Mehmed görevlendirilmiştir.¹²⁸⁷

İsmail Ağa Mescidi

Karaağaç mahallesinde İsmail Ağa tarafından inşa ettirilmiş olan mescittir.

El-Hac Halil Camii

Katib Ali mahallesinde yer alan camilerden birisidir. Bazı kayıtlarda bu caminin Camii Kebir mahallesinde yer aldığı yazılmaktadır.¹²⁸⁸ Camiye ait bir vakıf bulunmaktadır. Vakfın oluşturulma amacı, caminin tabii ihtiyaçlarının karşılanması yanında, camide görev yapacak imam ve hatibin ücretini karşılamaktır. 1801 yılında Hacı Abdullah bin Mustafa isimli bir zat hatip olarak tayin edilmiştir. Bu zatın ücreti olan günlük iki akçe vakıf tarafından karşılanmaktadır.¹²⁸⁹ Hacı Abdullah Efendi görevini 1815 yılına kadar sürdürmüş ve bu tarihten sonra Hafız Mustafa bin el-Hac Mehmed hatip olarak tayin edilmiştir. Bu zatın günlüğü ise beş akçe olarak belirlenmiştir.¹²⁹⁰ 1852 yılında ise Mehmed Efendi ibni Halil Efendi hatip olarak tayin edilmiştir.¹²⁹¹

El-Hac Mehmed Ağa Mescidi

Ab-ı Berd mahallesinde Mehmed Ağa isimli hayırsever bir kişi tarafından inşa ettirilmiştir. 1826 yılında imam olarak Mehmed Ali bin Mustafa görev yaparken, bu zatın vefat etmesiyle göreve hafız Mustafa getirilmiştir.¹²⁹²

¹²⁸⁷ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 536, s.48.

¹²⁸⁸ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 536, s.48.

¹²⁸⁹ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 534, s.66.

¹²⁹⁰ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹²⁹¹ V.G.M.A. D.N:210, s.40, K.N.:306.

¹²⁹² V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 536, s.48.

Tepecik Mescidi

Tepecik mahallesinde yer alan bir mescittir. Aynı mahallede mescide ait bir de vakıf bulunmaktadır. Vakfın tesis tarihi hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak, mahalledeki yer alan mescidin bir takım ihtiyaçlarını ve buraya tayin edilecek olan imamın maaşını karşılamak üzere tesis edildiği anlaşılmaktadır.¹²⁹³ Bunun yanı sıra Tepecik mescidinin kenarında bulunan muallim hanenin ihtiyaçlarının karşılanması da vakfın amaçları arasındadır.¹²⁹⁴ 1810 yılında İbrahim Efendi imamlığa tayin edilmiştir. Bu vazifesine karşılık İbrahim Efendi'ye günlük yarım akçe ücret verileceği belirtilmiştir. 1300 yılında ise imamlığa Mustafa Efendi getirilmiştir.¹²⁹⁵

Elhizar Mescidi

Elhizar mahallesinde yer alan mescitlerden birisidir. Mescid ismini bulunduğu mahalleden almıştır. Arslan Faki mahallesinde ikamet etmekte olan hayır sahiplerinden Mavi-zade Hafız Mehmed Efendi ibni Hüseyin, mescitte görevlendirilen imamın ücreti için beş yüz kuruş miktarındaki bir tutarı vakfetmiştir. Bununla birlikte bu vakıf da süreklilik arz eden bir vakıf değildir. İsmi geçen Mavi-zade Hafız Mehmed Efendi ibni Hüseyin, Mescitte görev yapan imamın ücretinin bir süreliğine karşılanması amacıyla bu vakfi tesis etmiştir.¹²⁹⁶

Kâtip Ali Mescidi

Alaşehir'in Kâtip Ali mahallesinde yer alan bir mescittir. Mescidin imam ücretini ödeyebilmek amacıyla tesis edilmiş bir vakfı da bulunmaktadır. Bu mescidin imamlığını Seyyid Hasan bin Mustafa yaparken, 1804 yılında vefat etmesiyle yerine oğlu Seyyid Mehmed bin Hasan bu göreve getirilmiştir.¹²⁹⁷

¹²⁹³ V.G.M.A., D.N.:209, s.168, K.N.:1399.

¹²⁹⁴ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 534, s.66.

¹²⁹⁵ V.G.M.A., D.N.:209, s.168, K.N.:1399.

¹²⁹⁶ V.G.M.A., D.N.:211, s.104, K.N.:929.

¹²⁹⁷ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

Kurşunlu Mescit

Alaşehir'de Suk-1 Sultaniye adı verilen mahalde halkın yardım ve gayretleriyle yapılmış olan bir mescittir. 1828 yılında imam olarak Halil bin İbrahim görev yapmakta iken, bu tarihte vefat etmesi üzerine yerine İbrahim bin Ali ismindeki bir kişi imam olarak görevlendirilmiştir.¹²⁹⁸

Seyyid Süleyman Ağa Mescidi

Tepecik mahallesinde yer alan bir mescittir. Seyyid Süleyman Ağa mescidinin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tesis edilmiş aynı isimle anılan bir vakfi da bulunmaktadır. Bu mescide 1815 yılında imam olarak Hafız Mehmed bin Hacı Mustafa isimli bir zat tayin edilmiştir.¹²⁹⁹

Turpçular Mescidi

Hatice Hatun isimli hayırsever bir kadın tarafından inşa ettirilmiştir.¹³⁰⁰

Hacı Cafer Ağa Mescidi

Tepecik mahallesi'nde bulunan bir mescittir. Mescidin, Cami-i Kebir mahallesi ahalisinden Es-Seyyid Hüseyin Ağa İbni El-Hac Mehmed Ağa tarafından 1797 tarihinde tesis edilmiş olan ve kurucusunun ismiyle anılan bir vakfi bulunmaktadır. Vakfa ait gayr-i menkullerin gelirleri Tepecik mahallesinde harap durumda olan ve yeniden inşa ettirilen Hacı Cafer Ağa Mescidi'nin giderleri için kullanılacaktır. Ayrıca, bu mescide bir minber konularak, camiye dönüştürülecek ve burada bayram namazları ile Cuma namazları kılınacaktır. Caminin hatibinin geliri de bu vakıftan karşılanacaktır.¹³⁰¹

¹²⁹⁸ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 536, s.48.

¹²⁹⁹ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 536, s.48.

¹³⁰⁰ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 536, s.48.

¹³⁰¹ V.G.M.A., D.N.:743, s.524, K.N.:156.

4. Zaviyeler

Kelime anlamı olarak Hücre demek olan zaviye, tekkenin küçüğü olan yapılardır.¹³⁰² Şehirlerde, köy ve kasabalarda ya da ıssız تنها yerler ve yollar ile tehlikeli geçitlerde bir şeyh veya derviş tarafından kurulan zaviyeler, buldukları yerlerde düzen ve güvenliği sağlayarak aynı zamanda bir kamu hizmeti görevini de yerine getirmekteydiler.¹³⁰³ Bu bağlamda zaviye kavramı, “herhangi bir tarıkata mensup dervişlerin, bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan, yeleşme merkezlerinde veya yol üzerindeki bina yahut bina topluluğunu” ifade etmektedir. Bu kurumlar sayesinde halkın birlik ve beraberliği tesis edildiği gibi, iskân sorununun çözümüne de büyük bir katkı sağlanmaktaydı.¹³⁰⁴

Yolcular, han veya kervansaray bulunmayan yerlerde bu yapılarda konaklamak suretiyle, hem barınma ve yeme içme ihtiyaçlarını karşılamakta hemde eşkıya ve soyguncu güruhuna karşı güvenliklerini sağlamaktaydılar.¹³⁰⁵

Osmanoğulları ile birlikte Anadolu'nun batısına gelen şeyh ve dervişler, bir taraftan gazilerle birlikte fütühatta bulunurken, diğer yandan da boş ve تنها yerlere yerleşerek bu bölgeleri şenlendiriyorlardı. Buralarda zaviyeler kurarak ve ziraatle iştigal ederek ıssız yerlerin birer din, kültür ve imar merkezi haline gelmesini sağlıyorlardı.¹³⁰⁶ Örneğin Alaşehir'in Şeyh Sinan mahallesi, burada kurulmuş olan Şeyh Sinan Zaviyesi etrafında yapılanmıştır. Zira Şeyh Sinan, 1391 tarihinde şehrin Osmanlı topraklarına katılması üzerine buraya yerleşmeye karar veren, Bursa'da türbesi bulunan Emir Sultan Hazretlerinin halifesi ve fatihlerden olduğu anlaşılan Mahmut Fakih'in oğlu olarak bu hizmeti ifa etmiştir.¹³⁰⁷

Bütün bunların yanısıra zaviyeler, şehirlerdeki ahi teşkilatları gibi bir işlev görerek köylerin ve köylülerin gelişip kalkınmalarını sağlamak gibi sosyal bir

¹³⁰² Pakalın, s.648.

¹³⁰³ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, Vakıflar Dergisi, Cilt: 2, Ankara 1942, ss.279-386.

¹³⁰⁴ Ahmet Yaşar Ocak-S.Faroghi, “Zaviye”, İA, MEB Yayınevi, Cilt: XIII, İstanbul 1986, s.468.; Yine aynı yazarın bir diğer makalesi için bkz. “Zaviyeler”, Vakıflar Dergisi, Sayı: XII, Ankara 1978, s.250.

¹³⁰⁵ Faroghi, s.76.

¹³⁰⁶ Barkan, s.290.

¹³⁰⁷ Akıncı, s.103.

hizmeti de ifa ediyorlardı. Bu bağlamda zaviye bulunan köylerde imam ile birlikte zaviye şeyhleri de köy içtimai topluluğu için büyük bir önem arz etmekteydiler.¹³⁰⁸

Temettüat defterlerinde de Alaşehir Kaza merkezindeki camilerde görevli bulunan şeyhler hakkında bilgiler bulunmaktadır. Buna göre Yıldırım Bayezid Camii'nde Çakır Mehmet Efendi¹³⁰⁹ ile Müftü Biraderi Hacı Mustafa¹³¹⁰ Efendiler; Yağhane Camii'nde kürsü şeyhi olarak Müderris-i Ulemadan Aladağlı Hasan Efendi;¹³¹¹ Şeyh Sinan Camii'nde Mehmet Efendi;¹³¹² Kütük Minare Camii'nde Hacı İbrahim Abdurrhman Efendi¹³¹³ ve Tepecik mahallesinde ise Tokoçzade Mehmet Efendiler¹³¹⁴ bu görevi yerine getirmekteydiler.

Bunların haricinde Temettüat defterlerinde Nakşibendî tarikatı mensubu bulunan iki kişinin isimleri geçmektedir. Bunlardan birincisi tarikatın Şeyhi olan ve Cami-i Kebir mahallesinde oturmakta olan Hotallı Oğlu Hacı Ahmet Efendi¹³¹⁵ olup, diğeri de onun halifeliği görevini yerine getiren ve Yaviler mahallesinde ikamet etmekte olan Hotallı Hacı Mustafa Efendi'dir. Halife Mustafa Efendinin defter kayıtlarında ulema ve fukaradan olduğu, oturduğu hanenin dışında hiçbir mal varlığının bulunmadığı ve başkalarının yardımlarıyla hayatını sürdürdüğü kaydedilmektedir.¹³¹⁶

Aydın vilayeti salnamelerine göre 1897 yılında Alaşehir kazasında 3 tekke bulunurken,¹³¹⁷ 1908 yılında ise 4 tekke yer almaktadır.¹³¹⁸ Bununla birlikte salnamelerde herhangi bir zaviye kaydına rastlanılmamaktadır. Ancak Osmanlılar döneminde Alaşehir ve çevresinde zaviyeler bulunmakta olup, yukarıda da belirttiğimiz üzere bunların bir kısmının tarihi Alaşehir'in Yıldırım Bayezid tarafından fethedildiği döneme kadar uzanmaktadır. Aşağıda vakıf defterleri, sicil kayıtları ve diğer bazı kaynaklara göre Alaşehir Kazasında tespit edebildiğimiz zaviyeler hakkında bilgiler yer almaktadır.

¹³⁰⁸ Kazıcı, İslam Medeniyeti..., s.298.

¹³⁰⁹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s. 7, Hane 22.

¹³¹⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s. 16, Hane 91.

¹³¹¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s. 29, Hane 123.

¹³¹² BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s.3, Hane 5.

¹³¹³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1459, s. 8, Hane 38.

¹³¹⁴ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s. 2, Hane 1.

¹³¹⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s. 23, Hane 136.

¹³¹⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1446, s. 3, Hane 4.

¹³¹⁷ SVA. 1315, s.423.

¹³¹⁸ SVA. 1326, s.614.

Yıldırım Bayezid Zaviyesi

Yıldırım Bayezid, Alaşehir'i Bizans'ın elinden aldıktan sonra, şehirde birçok hayır eseriyle birlikte kendi adına olmak üzere bir de zaviye yaptırmıştır. H.1019/M.1610 yılına ait bir sicil kaydından bu tarihte zaviyenin varlığını sürdürdüğü ve bir de vakfının olduğu anlaşılmaktadır. Zaviye evkafının şeyhi olarak ta Seyyid Hüseyin ismindeki bir kişi görülmektedir.¹³¹⁹

Zaviyeler, bir nevi misafirhane işlevi de görmekte olup, misafirler, “ayende ve revende” tabiriyle tanımlanmaktaydılar. Zaviyede oturan şeyhin burada kalan misafirlere yemek verme zorunluluğu bulunmaktaydı. Aksi takdirde şeyhler hükümet merkezine şikâyet edilmekte ve kusurlu görülürlerse derhal azilleri yapılmaktaydı. Zaviyede kalan kişilerin hayvan ve eşyaları için olduğu gibi, yemek yemeleri, ibadet etmeleri ve yatmaları için de ayrı ayrı yerler bulunmakta olup, bunlar da zaviyenin müstemilatı arasında yer almaktaydı.¹³²⁰ Alaşehir'de bulunan Yıldırım Bayezid Zaviyesi'nin de bir misafirhanesinin olduğu ve şeyhi Seyyid Hüseyin tarafından burada kalan kişilere yemek verildiği anlaşılmaktadır.¹³²¹

Ancak Yıldırım Bayezid Zaviyesi de ne yazık ki cami ve medreseyle birlikte 4 Eylül 1922 yılında Yunanlıların Alaşehir'i tahliyeleri sırasında ortaya çıkan büyük yangında tamamen yanmıştır.¹³²²

Şeyh Sinan Zaviyesi

Şeyh Sinan Camii'nin avlusundaki türbede medfun bulunan zat tarafından kendi adına vücuda getirilen bir zaviyedir. Caminin güneydoğusunda ve elli metre kadar uzağında yer almaktadır.¹³²³ Zaviye'nin bir de misafirhanesi bulunmaktadır.¹³²⁴

¹³¹⁹ H.1019/M.1610 tarihli bu sicil kaydına göre, zaviye vakfının şeyhi ve mutasarrıfı olan Seyyid Hüseyin, Alaşehir ve İnegöl kadılarına başvurarak kendisinin padişahın berat-ı şerifiyle Yıldırım Bayezid Zaviyesine şeyh olduğunu belirtmekte fakat Mevluc Süleyman ismindeki kişinin, asılsız yazılarla vakfın şeyhliğini elinden aldığı böylece kendisine ve vakfa zarar verildiğini söylemektedir. Ancak mahkeme tarafından verilen hüküm gereğince şeyhlik yeniden Seyyid Hüseyin'e verilmiştir. Bkz. Gökçen, Zaviye..., s.79-80.

¹³²⁰ Gökçen, s.24.

¹³²¹ “...Kasaba-i Alaşehir'de vaki merhum ve mağfurunleh Sultan Yıldırım Han tabeserahu zaviyesi evkafına şeyh olup, ber mucib-i şart-ı vakıf ayende ve revendeye taam ihzar edüb mutasarrıf iken...” Gökçen, s.79.

¹³²² Akıncı, s.103.

¹³²³ Akıncı, s.103.

¹³²⁴ EV.d. 23199, s.2.

Ayrıca tekkeye tayin olan tekkenişinin ücretini ödemek üzere tesis edilmiş bir vakfi da vardır. 1818 yılında tekkenişin Mehmed Efendidir. Bu zatın 1825 yılında vefat etmesi üzerine yerine Mehmed bin İbrahim isimindeki bir kişi tayin edilmiştir.¹³²⁵ Temettuat Defterlerindeki kayıtlardan tekkenin 1845 yılı itibariyle de varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Zira bu tarihte tekke şeyhi olarak Mehmet Efendi isimindeki bir zat görülmektedir.¹³²⁶

Alaşehir kazası yakınlarında üç kıta arazi, Sanalık (?) köyünde iki kıta arazi ve bir kıta kestanelik, köklük ve Şeyhli köylerinde bir kıta arazi, ağaçlık, değirmen ve bahçeler, Üzümlü köyünde bir kıta arazi ve ağaçlar Şeyh Sinan zaviyesine vakfedilmiştir.¹³²⁷ Tekke zamanla harap olarak yıkılmıştır.¹³²⁸

Şeyh Süleyman Efendi Zaviyesi

Zaviyenin yeri ile ilgili olarak iki farklı kayıt bulunmaktadır. Zaviye, evkaf defterlerindeki kayıtlara göre Alaşehir'in Cuma mahallesinde görülürken,¹³²⁹ hurufat defterlerindeki kayıtlarda ise Cami-i Kebir mahallesinde görülmektedir. Zaviyeye ait bir de vakıf bulunmakta olup, görevlilerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tesis edilmiştir. Mütevellisi olan Ahmed bin Mehmed'in 1818 yılında vefat etmesinden sonra bu göreve Seyyid Hafız Hüseyin bin Süleyman getirilmiştir.¹³³⁰

Zaviyenin gelirleri arasında; Subuka(?) köyünde 3 kıta arazi, Sazlık köyünde iki kıta arazi ve bir kıta kestanelik, şeyhli köyünde bir kıta arazi ve değirmen, bahçe ve Armutlu köyünde bir kıta arazi yer almaktadır.¹³³¹

Kurt Eşik Zaviyesi

Zaviyenin nerede olduğuyla ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır. Aynı isimle anılan bir vakfi da bulunmakta olup, zaviyedarının ve bitişiğinde bulunan

¹³²⁵ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹³²⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s.3., Hane 5.

¹³²⁷ EV.d. 23979, s.3.

¹³²⁸ Akıncı, s.103.

¹³²⁹ EV.d. 23979, s.3.

¹³³⁰ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹³³¹ EV.d. 23979, s.3.

muallimhanenin sıbyan mualliminin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tesis edilmiştir.¹³³²

5. Türbeler

Şeyh Sinan Türbesi

Bursa'daki Emir Sultan Hazretleri'nin halifesi ve Mahmut Fakih'in oğlu olan Şeyh Sinan'ın türbesi, aynı isimle anılan caminin avlusunda bulunmaktadır.¹³³³ Türbenin kapısı üzerinde bir kitabesi yer almaktadır. Kitabeye göre türbe, H.870/M.1465 yılında Şeyh Sinan tarafından inşa edilmiştir. Yine aynı kitabeye göre H.887/M.1482 yılında da vefat ettiği anlaşılmaktadır.¹³³⁴ Kare planlı olarak yapılan türbenin üzeri kurşun kaplamadır. Şeyh Sinan ve aile efradı bu türbe içerisinde yatmaktadır.¹³³⁵ Selçuklu mimari tarzında inşa edilen yapı, sanatsal bir değere sahiptir.¹³³⁶ 1809 yılında Seyyid Mehmed bin Süleyman isimindeki bir kişi türbedar olarak burada görevlendirilmiştir. Bu zatın 1825 yılında vefat etmesi üzerine ise oğlu Seyyid Süleyman bu göreve getirilmiştir.¹³³⁷

Kadı Şeyh Türbesi

Kadı Şeyh caminin avlusunda bulunan türbe, Kara Ağaç mahallesinde¹³³⁸ yer almaktadır. Ancak ne caminin ve ne de avlusundaki türbenin bir kitabesi bulunmamaktadır. Bununla birlikte camiye ait bir vakıf yer almaktadır.¹³³⁹ Bu zatın, Alaşehirli Veysi'nin ecdadından birisi veya Alaşehir'in eski kadılarından olduğu rivayet edilmektedir.¹³⁴⁰

¹³³² V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹³³³ Akıncı, ss.103-104.

¹³³⁴ "Türbedeki üç satırlık kabartma kitabede yazan ifadeler şu şekildedir: 1- Sahibü hazihittürbetiş-şerife Şeyh Sinan ibni Mahmud Fakih Halife-i Hazreti Emir Sultan tabellahü serahüma ve cealel cennete mesvahüma 2-intikale Şeyh Sinan Nevverel-lahü mindarilfena ila-darilbaka merkadehu 3- Fi gurretirreceb'i seb'a ve semanine mie ve benaha tarihan fi Muharremil-harami senete seb'ine ve semanine mi'e" Bkz. Akıncı, ss.104-105.

¹³³⁵ Kestane, s.51.

¹³³⁶ Gökçen, Zaviye..., s.28.

¹³³⁷ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43.

¹³³⁸ Osmanlı dönemindeki eski Karaağaç mahallesinin sınırları içerisinde bugün Beş Eylül mahallesi bulunmaktadır. Cami ve türbe de bu mahalle içerisinde yer almaktadır.

¹³³⁹ V.G.M.A., D.N.: 209 , s.252 K.N.: 2057.

¹³⁴⁰ Gökçen, s.27.; Akıncı, s.106.

6. Hamamlar

Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde Alaşehir’de iki tane hamamın varlığından söz etmektedir. Bunlardan birincisi Sultan Yıldırım Bayezid Han Vakfına ait olan hamamdır. Diğeri ise çarşı içerisinde bulunan Sülün Muslu Paşa hamamıdır.¹³⁴¹ Alaşehir’i 1851 yılında ziyaret eden Henry Christmast sayı ve isim vermemekle beraber hamamların olduğundan bahsetmektedir.¹³⁴² Aydın Vilayeti salnamelerinde ise hamam sayısı 1 olarak verilmiştir.¹³⁴³ Bununla birlikte salnamelerde hamamın ismi zikredilmemiştir. Yukarıda ismi sayılanların dışında tespit edebildiğimiz bir diğer hamam ise Es Seyyid Hüseyin Ağa vakfının gelirleri arasında yer alan ve Tepecik mahallesinde bulunan hamamdır. Ancak kayıtlarda hamamın ismiyle ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır.¹³⁴⁴

Bu hamamlardan Evliya Çelebi’nin bahsettiği Sülün Muslu Paşa Hamamı halen mevcut olup, Alaşehir’de çarşı içerisinde ve kısmen harap bir vaziyette bulunmaktadır. Hamama ait bir kitabe ise bulunmamaktadır.¹³⁴⁵ Sultan Yıldırım Bayezid Hamamı ise bir külliye halinde yapılan eserlerden olup bugün mevcut değildir. Alaşehir’de meydana gelen 1898¹³⁴⁶ ve 1899¹³⁴⁷ depremleriyle veya 4 Eylül 1922’de Yunanlıların şehri terkederken çıkardıkları yangın esnasında tamamen ortadan kalktığı düşünülmektedir. Var olduğu dönemlerde ise başta bakım ve onarım masrafları olmak üzere her türlü giderleri Yıldırım Bayezid Han Vakfı tarafından karşılanmıştır.¹³⁴⁸ H.1265/M.1849 yılına kadar ayakta olduğu anlaşılan hamam bu tarihte kapsamlı bir tamirattan geçirilmiştir.¹³⁴⁹ Hamamın tamirâtı için harcanan paranın tutarı ise 905 kuruştur.¹³⁵⁰

¹³⁴¹ Evliya Çelebi, s.516.

¹³⁴² “... Dükkânlar, hamamlar ve pazarların bulunduğu şehrin iç kısmı ise sıkışık ve pistir. Hamamları pek memnun kalmamakla beraber denedim...” Bkz. Henry Christmast, s.131.

¹³⁴³ Bkz. SVA. 1315, s.422.; SVA. 1320, s.324; SVA. 1326, s.613.

¹³⁴⁴ V.G.M.A., D.N.: 743 , s.524 K.N.: 156.

¹³⁴⁵ Akıncı, s.107.

¹³⁴⁶ BOA., Y..MTV. 178/18, 18 M 1316/7 Haziran 1898; Ahenk, Sayı 554, 28 M 1316/17 Haziran 1898

¹³⁴⁷ Ahenk, Sayı 944, 18 Ca 1317/23 Eylül 1899

¹³⁴⁸ BOA., İ.DH. 705/49321

¹³⁴⁹ BOA., A.}AMD 15/38, 29 Z 1265/15 Kasım1849

¹³⁵⁰ BOA., İ.DH.. 190/10678, 18 R 1265/13 Mart 1849; BOA., A.}MKT.MHM. 11/80, 23 R 1265/18 Mart 1849

7.Çeşmeler

Bir vakıf medeniyeti olan Osmanlı İmparatorluğu, dini hizmetler, eğitim ve sağlık başta olmak üzere birçok alanda olduğu üzere içme ve kullanma suyunun temini ve çeşme yapımı hususunda da bu kültürün icaplarını yerine getirmiştir. Bu bağlamda tarihsel süreç içerisinde su medeniyetinin bir gereği olarak Alaşehir kazasında da çok sayıda çeşme hizmet vermiştir. 1884 tarihli Aydın Vilayeti salnamesine göre Alaşehirde 182 çeşme ve 5 adet te sebil bulunmaktadır.¹³⁵¹ Bugün şehrin özellikle eski yerleşim alanlarından olan Sarısu, Soğuksu, Akarca ve Ilıca isimlerindeki dört mahallesinin sularla ilgili bir ismi taşıması bu zenginliğin bir başka kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁵² Aşağıda hurufat defterleri ve vakıf defterlerini kaynak alarak tespit edebildiğimiz Alaşehir’de bulunan bazı çeşmeler yer almaktadır.

Belirlediğimiz çeşmelerin tamamı vakıf çeşmelerinden oluşmaktadır. Bunlardan birisi de Berber-zade Hacı Mehmet Ağa’nın kurmuş olduğu vakıftır. Mehmet Ağa, muhtelif mevkilerde yaptırmış olduğu dört çeşmenin imar ve ihyasını sağlamak amacıyla böyle bir vakfi tesis etmiştir. Gelir getirmesi amacıyla da Dikili Taş mevkiinde bulunan kırk dönüm zeytinliği bu çeşme vakfına tahsis etmiştir.¹³⁵³ Çeşmeler, bireysel bir hayır hizmeti olarak yapılabildiği gibi, kolektif halk şuuruyla da inşa edilebilmekteydi. Örneğin Kâtip Ali mahallesinde bulunan ve mahallenin ismiyle anılan çeşme, halk tarafından ortaklaşa yaptırılmıştı. Zaman içerisinde çeşmede meydana gelebilecek tamir ve bakım ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla da Kâtip Ali Çeşmesi vakfı kuruldu.¹³⁵⁴

Alaşehir’de yer alan çeşmelerden bir diğeri de Cami-i Kebir mahallesinde bulunan Müftü çeşmesidir. Onarım ve diğer masraflarının karşılanması amacıyla 1230 tarihinde Abdullah ibni Halil isimli hayırsever bir kişi tarafından çeşmenin adıyla anılan bir vakıf tesis edilmiştir.¹³⁵⁵ 1849 yılında çeşmenin mutasarrıfı olan Hafız Mehmet bin Mehmet’in vefat etmesi üzerine yerine Salbi oğlu Süleyman getirilmiştir.¹³⁵⁶

¹³⁵¹ Köklü, s.5-11.

¹³⁵² Ceylan, s.140.

¹³⁵³ V.G.M.A. D.N.214, s.202, K.N.:898

¹³⁵⁴ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 1070, s.26

¹³⁵⁵ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 534, s.66

¹³⁵⁶ BOA., A.}DVN. 57/29, 11 S 1266/27 Aralık 1849

Alaşehir'in eski mahallelerinden olan İbrahim Çelebi mahallesinde de vakıf çeşmeleri yer almaktadır. Bunlardan biri Büyük Çeşme olup, yanında bulunan beş adet çeşmeyle birlikte sularının devamlı surette akmalarını sağlamak amacıyla aynı isme sahip olan bir vakfı da bulunmaktadır.¹³⁵⁷ Bu mahallede yer alan bizim tespit edebildiğimiz bir başka çeşme ise Bunar çeşmedir. Yine aynı amaçlara hizmet etmeye yönelik olarak oluşturulmuş kendi ismiyle anılan bir vakfı vardır.¹³⁵⁸

Bazı çeşmelerini belirleyebildiğimiz bir diğer mahalle de Hızır İlyas mahallesidir. Odacıbaşı Çeşmesi bu mahallede yer almakta olup, söz konusu pınarın suyununun akıtılması amacıyla yönelik kendi ismiyle kurulmuş bir vakfı da bulunmaktadır.¹³⁵⁹ Hızır İlyas mahallesindeki bir başka çeşmenin suyunun akıtılması ve gerektiği zaman tamir edilebilmesi için oluşturulmuş olan diğer bir vakıf ise Matbaacı Başı Vakfıdır. Tesis tarihi belli olmayan vakıf, Ali bin Mustafa tarafından kurulmuştur.¹³⁶⁰

Alaşehir'in Tepecik mahallesindeki Gazi Evrenos Mescidinin yakınında da bir çeşme yer almakta olup, ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tesis edilmiş aynı isimde bir vakfı da bulunmaktadır. Çeşmenin bakımını yapmak için günlüğü iki akçe olmak üzere el-Hac Mehmed bin Ali ismindeki bir kişi görevlendirilmiştir.¹³⁶¹ Yukarıda saydığımız çeşmelere ek olarak hurufat defterlerinde Debbağhane mahallesinde de bir çeşmenin var olduğu görülmektedir. Bu çeşmenin tamir ve bakımını gerçekleştirmek için de bir vakıf tesis edilmiş olup, müteveli olarak 1246 tarihinde el-Hac Şaban ibni el-Hac Mehmed'in ismi geçmektedir. Bu kişinin vefat etmesinden sonra ise Mehmed bin Ali mütevelliliğe getirilmiştir.¹³⁶²

Tarihsel süreç içerisinde Alaşehir kazasında hizmet vermiş olan bu çeşmelerin günümüze çok azı ulaşabilmiş olup, büyük bir kısmı bakımsızlıktan ve yanlış imar uygulamalarından dolayı yıkılmıştır. Günümüze kadar ulaşmayı başaramayan bu çeşmelerden birisi de Sarıkız çeşmesidir. 1898 yılında Sarıkız suyunun kaynağının kaptaja alınması üzerine, şehir halkının da bu şifalı sudan istifade etmesini sağlamak amacıyla şişeleme tesislerinin hemen yanında Sarıkız adı

¹³⁵⁷ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 534, s.66

¹³⁵⁸ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43

¹³⁵⁹ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43

¹³⁶⁰ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 534, s.66

¹³⁶¹ V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 535, s.43

¹³⁶² V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 536, s.48.

verilen bir çeşme yapılmıştır. Üç oluğu bulunan bu çeşme ancak 1960 yılına kadar varlığını koruyabilmiştir.¹³⁶³

D- Alaşehir’de Meslekler

Kırsal ve kentsel yerleşim birimlerinin sosyo-ekonomik yapısını anlamamızı sağlayan önemli faktörlerin başında meslekler yer almaktadır. 19. yüzyıl Osmanlı toplumu genel anlamda bir tarım toplumu olarak bilinmektedir. Bu bağlamda toplum yapısı ve iş bölümünün daha çok tarım ve hayvancılığa dayalı olduğu var sayılmaktadır.¹³⁶⁴ Ancak Alaşehir örneğinde de görüleceği üzere bu genellemenin dışında kalan yerleşim merkezleri de bulunabilmektedir. Zira kaza merkezinde mesleki yapının çeşitliliği bilinmekte olup, temettuat defterlerine göre Alaşehir merkezde 133 çeşit meslek kaydı bulunmaktadır.

Alaşehir’deki mesleki yapılanma ele alınırken, kaza merkezine ait temettuat defterlerindeki kayıtlar esas alınmıştır.¹³⁶⁵ Defterlerdeki bilgilere göre kaza merkezinde bulunan 21 mahallede ve toplam 1387 hanede 1443 kişi kayıt altına alınmıştır. Rakamlardan da anlaşılacağı üzere, hane sayısı ile kayıt altına alınan kişilerin sayısı arasında bir farklılık görülmektedir. Bu durum, aynı hanede birden fazla kişinin bir arada yaşamasından kaynaklanmaktadır.

Temettuat defterlerinde, hane reislerinin sahip oldukları mal varlıkları ve ödemekle yükümlü oldukları vergilerin yanı sıra meslek ve lakapları da kaydedilmektedir. Alaşehir’in kaza merkezine ait temettuat defterlerinde de hane reislerinin hangi meslekle işgal ettiklerinin açık bir şekilde belirtildiği görülmektedir. Bununla birlikte şayet hane reisinin mesleği belirtilmemişse, bu durumun nedeni “alil idiği”¹³⁶⁶ “yetim idiği”¹³⁶⁷ veya fevt(ölmüş)¹³⁶⁸ şeklinde açıklayıcı bilgilerle ayrıca ifade edilmiştir.

¹³⁶³ Sarıkız çeşmesinin suyunu öven bir de kitabesinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Kitabede bulunan dizelerde:

“Kerbelayı sahrasında

Böyle aksaydın ne olurdu

İçse kansa nuru aynı

Mustafa da sarı su” ifadeleri yer almaktadır. Bkz. Ceylan, s.141.

¹³⁶⁴ Selahittin Özçelik, XIX. Yüzyıl Ortalarında Acıpayam ve Çevresi (Temettuat Defteri İncelemesi), Fakülte Kitabevi, Isparta 2005, s.14.

¹³⁶⁵ Alaşehir’de meslekler başlığı altında paylaştığımız bilgiler ve tablolarda, ana kaynak olarak temettuat defterleri kullanılmıştır. Künyeleri verilen Alaşehir kaza merkezine ait temettuat defterleri için bkz. Dipnot 7

¹³⁶⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.22, Hane 86.

Ancak alil, amelmande, ihtiyar, yetim, sabi ve benzeri durumlardan herhangi birisine sahip olmadığı halde meslekleri belirtilmeyen hane reisleri de bulunmaktadır.¹³⁶⁹ Kaza merkezinde ikamet eden 4 hane reisinin durumu bu şekildedir. Üstelik bu kişilerin mal varlıkları ve gelirleri de vardır. Örneğin Katip Ali mahallesinde ikamet etmekte olan Kara Mehmet oğlu Ahmet'in mesleği kaydedilmemiş olup, bu şahsa ait 45 dönüm müstecar tarla, 3 çift öküzü, 2 yoz inek ve 2 merkep bulunmaktadır. Adı geçen şahsın senelik temettuatı 600 kuruş olup, vergi-yi mahsusa ve aşar resmini de ödemektedir.¹³⁷⁰ Meslekleri kaydedilmemesine rağmen bu kişilerin sahip oldukları mal varlıklarından ve öşür vergisi ödemelerinden dolayı tarım ve hayvancılık ile iştigal ettiklerini söyleyebiliriz.

Bahsi geçen 5 kişinin haricinde İbrahim Çelebi mahallesinde ikamet eden Dere köylü Yusuf Efendi'nin meslek hanesinin de boş bırakıldığı görülmektedir. Defterlerde bu kişi hakkında “dersiyle meşgul ve şunun bunun ianesiyle geçinmekte olduğu” ifadeleri yer almaktadır. Bu durum söz konusu şahsın ulema sınıfından olduğunu düşündürmektedir. Zira kamu hizmetleri ile ilgili meslekler başlığı altında da ifade edeceğimiz üzere, Alaşehir’de “ulema fukarası” veya “müderriş fukarası” olarak nitelendirilen kimseler de bulunmaktadır. Ancak yinede ulema olduğuyla ilgili kesin bir kanaatte bulunmak doğru değildir.

1. Giyim Eşyaları ile ilgili Meslekler

Tablo 51: Giyim Eşyası Üreten ve Satan Meslekler

Mahalleler	Ab-ı Berd	Arslan Fakı	Balâni	Cami-i Kebir	Debbağhane	Elhızır	Eski Çarşı	İbrahim Çelebi	Ilıca	Kadı Sinan	Kara Ağaç	Katip Ali	Kazgani	Şeyh Sinan	Tepecik	Yaviler	Güzel Papas	Hızır İlyas	Kiremitli	Perakende	Turunçlu	TOPLAM	
Abacı																		1				4	5
Babuşçu	1	1	7	3	1	2		7		3	3	6	1		10		2	1					48

¹³⁶⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.30, Hane 127; s.31, Hane 134.

¹³⁶⁸ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1425, s.8, Hane 25.

¹³⁶⁹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s.9, Hane 11; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s.12, Hane 49; BOA., ML.VRD.TMT.d., BOA., ML.VRD.TMT.d., 1432, s.17, Hane 73; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1434, s.29, Hane 68.

¹³⁷⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s.12, Hane 49.

Babuşçu Çırağı											1											1
Babuşçu Kalfası			1																			1
Babuş dikimcisi			1																			1
Basmacı																		1				1
Bezzaz	2						1			1			3			14	13	4		20		58
Boyacı	2		1				2		1											1		7
Çizmeçi	3		1		3		1	1			3											12
Çizme Dikicisi			1																			1
Çulha							4										2					6
Debbağ	4	1		8	4	1	2	4		6	3	6	10	5	3					2		59
Debbağ Esnafı															1							1
Debbağ Kalfası		3													1							4
Eskici	1	1			1	1	1	1		1		2			1							10
Fermaneci																	4				6	10
Haffaf			1				1															2
Keçeci	1		1			1				3			1	3								10
Kılıcı										1					1							2
Meshci			1																			1
Mest Dikici			2																			2
Muytab	1		1	4	2	1	5	2	5	1	7		1	4								34
Saraç	1		1						1	4	2			1								10
Terzi	1		1		1	1	3					1	3	1		19	23	17	5	12		88
Urgancı											1											1
TOPLAM	17	6	7	26	8	9	10	25	7	20	17	17	13	17	21	-	35	42	21	6	45	376
Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir																						

Temettuat defterlerinde, Alaşehir kaza merkezinde yer alan mükellefler içerisinde en büyük oranı esnaf oluştururken, esnaf yapılanması içerisinde de sayı bakımından en kalabalık meslek gurubunu giyim eşyası üretenler ve satanlar teşkil etmektedir. Çağatay Uluçay, Osmanlı İmparatorluğu'nda giyim eşyalarına ait sanatların, Müslüman Osmanlıların setriavrete riayet etmeleri ve yabancılardan mal almak istememeleri gibi zorunlu nedenlerden dolayı inkişaf ettiğini belirtmektedir. Uluçay'a göre bu durum giyime ait sanatların memleketin her tarafında yaygınlık göstermesine neden olmuştur.¹³⁷¹ Bununla birlikte aşağıda da değineceğimiz üzere

¹³⁷¹ Çağatay Uluçay, 17. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942, s.74.

şehir merkezindeki esnaflar, kendi mesleklerinin yanı sıra aynı zamanda zirai faaliyetlerle de iştigal etmekte ve önemli bir kısmının bağ, bahçe ve tarla gibi tarımsal arazileri de bulunmaktadır.

Bu meslek gurubunda bulunan esnafların toplam sayıları 376 olup, bu rakam kaza merkezinde kayıtlı hane reislerinin % 26'sını oluşturmaktadır. Bu sayının % 40,1'ini, 151 kişi ile Gayrimüslim hane reisleri teşkil etmektedir. Kaza merkezinde yer alan 21 mahalle içerisinde sadece beş tanesinin zımmi mahallesi olduğunu göz önünde bulundurursak, Gayrimüslimlerin bu sektör içerisinde oldukça etkin olduklarını söyleyebiliriz.

Bu iş kolu içerisinde abacı,¹³⁷² babuşçu,¹³⁷³ basmacı,¹³⁷⁴ çizmeci, çizme dikicisi, çulha,¹³⁷⁵ debbağ, eskici, fermaneci,¹³⁷⁶ haffaf (kavaf),¹³⁷⁷ keçeci, kılıcı, meshçi, mest dikicisi, muytap (mutaf),¹³⁷⁸ saraç, terzi ve urgancı gibi meslekler yer almaktadır. Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde Alaşehir'de özellikle dokumacılık (tekstil) ve dericilik sanayileri ile bu sanayilere bağlı mesleklerin oldukça gelişmiş olduğunu görmekteyiz. Zira dokumacılık ve tekstil sektörü ile ilgili çulha, mutaf, fermaneci, terzi, bezzaz, basmacı ve urgancı gibi meslekler ile dericilik ve bunun yan iş kolları olan debbağ, saraç, pabuççu, kavaf, çizmeci ve mestçi gibi meslekler bu iki sanayi kolunda yer almakta olup, yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere giyim sektörü içerisinde yer alan mesleklerin tamamını oluşturmaktadırlar. Bu nedenle biz de giyim eşyası üreten ve satan meslekleri dericilik ve dokumacılık başlıkları altında ele almayı uygun bulduk.

¹³⁷² Yünden, dövülerek yapılan kalın ve kaba kumaş yapan ve satan kimse. Türkçe Sözlük, C.I, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1988, s.1.

¹³⁷³ Gökçen, eski kayıt ve vesikalarda ayakkabıcı veya ayakkabı kelimelerine rastlanılmadığını, bu esnafın adının kayıtlarda babuşçu (babuci) olarak geçtiğini ifade etmektedir. Bkz. Gökçen, Deri Sanatları..., s.31.

¹³⁷⁴ Basmacılık, istenilen desen ve renklerin dokunan bez üzerinde, sıra ile ve tahta kalıplar aracılığıyla basılması demektir. Tuncer Baykara, Türk Kültür Tarihine Bakışlar, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2009, s.147.

¹³⁷⁵ Çulha kelimesi Kamus-ı Türki'de "çulah" olarak geçmekte olup, destgahta (tezgah) işleyen, bez ve sair mensucat dokuyan dokuyucu olarak ifade edilmiştir. Bkz. Şemsettin Sami, Kamus-ı Türki, s.524.

¹³⁷⁶ Esnaf ve saireye mahsus harçla işlenmiş esvabı biçip diken terzi. Şemsettin Sami, s.992.

¹³⁷⁷ Eskiden babuşçuların ve dikicilerin yaptıkları çizme, mest ve pabuç gibi malları satan esnaf ve tüccara haffaf veya kavaf denirdi. Lügati Naci, s.388'den aktaran İbrahim Gökçen, Deri Sanatları..., s.31., Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2005, s.310.

¹³⁷⁸ Kıldan çul vesaire dokuyan veya satan adam. Şemsettin Sami, A.g.e., s.1325.; Kıl dokuyan, kıldan eşya yapan. Develioğlu, s.697.

a) Dericilik

Tablo 52: Dericilik İş Kolundaki Meslekler

Meslekler	Hane	%
Babuşçu	51	33,1
Babuş Dikimcisi	1	0,7
Çizmeci	12	7,8
Çizme Dikicisi	1	0,7
Debbağ	64	41,5
Eskici	10	6,5
Haffaf (Kavaf)	2	1,2
Meshçi	1	0,7
Mest Dikicisi	2	1,2
Saraç	10	6,5
Toplam:	154	100

Recep Akıncı, Alaşehir’de dokumacılık ve dericiliğin ileri derecede olduğunu, ayrıca boyahanelerinin de çok meşhur olduğunu ifade etmektedir.¹³⁷⁹ Akıncı’nın, bu tespitini Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesine dayandırdığı anlaşılmaktadır. Zira 1671 yılında yöreyi ziyaret eden Çelebi, tabakhanelerin meşhurluğundan bahsetmektedir.¹³⁸⁰ İbrahim Gökçen de bu tespiti doğrulamakta; Manisa, kayacık, Akhisar ve Alaşehir’in tabaklarının meşhur olduğunu söylemektedir.¹³⁸¹

Dericilik ve dericiliğe bağlı yan iş kolları Alaşehir’in iktisadi yapısında önemli bir yere sahipti. Kaza merkezinde dericilik sektörü ile ilgili olarak debbağlık, babuşçuluk, babuş dikimcisi, saraçlık, haffaflık, eskicilik, çizmecilik, mestçilik ile çizme ve mest dikiciliği gibi çeşitli iş kollarında faaliyet gösteren önemli miktarda esnaf bulunmakta olup, toplam sayıları 154’tür. Bunlar içerisinde 3’ü babuşçu ve 2’si de debbağ olmak üzere sadece beş hane reisi Gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bu durum Müslümanların, Alaşehir kazasında dericilik alanında hâkimiyet kurduklarını ve söz sahibi olduklarını göstermektedir. Bu sektörde çalışan hane reislerinin, kaza

¹³⁷⁹ Akıncı, s.36.

¹³⁸⁰ “...Yetmiş boyahaneleri olup, nefti boyaları ve tabakhaneleri meşhurdur...” Evliya Çelebi, s.516.

¹³⁸¹ Gökçen, Deri Sanatları..., s.10.

merkezinde kayıtlı hane reislerine oranı % 10,6 iken, giyim eşyası üreten ve satan meslekler içerisindeki oranları ise % 41'dir.

Dericilik ile ilgili meslekler içerisinde debbağların oranı ise % 41,5'tir. Şehirdeki kasaplar tarafından kesilen büyük ve küçükbaş hayvanların derileri umumiyetle debbağlara verilirdi.¹³⁸² Debbağlar, kasaplardan satın aldıkları derileri işleyip terbiye ettikten sonra gön, meşin ve sahtiyan gibi ürünleri kavaflara; keçi kollarını ise mutaflara verirlerdi. Bu bağlamda debbağlar, dericilik sektörüyle ilgili diğer mesleki birimlerle de bağlantılı olarak iş yapmak zorundaydılar.

Ancak deriler tabaklara satılmadan önce ihtiyaç duyulan miktar hükümet tarafından satın alınır, daha sonra kalan miktarı tabaklar satın alarak kendi aralarında taksim ederlerdi.¹³⁸³ Debbağlar ayrıca kendi bölgelerindeki esnafların ihtiyaçları karşılandıktan sonra eğer hala ihtiyaç fazlası kösele veya gön varsa bunları dışarıya gönderebilirlerdi. Bu durum sadece Alaşehir için değil tüm Türkiye için geçerli olan bir uygulamaydı.¹³⁸⁴

Kaza merkezinde faaliyet gösteren esnafların imparatorluğun genelinde olduğu üzere lonca teşkilatı şeklinde örgütlü bir yapıya sahip oldukları görülmektedir. Bu durum hane reislerinin temettüat defterlerinde usta, kalfa ve çırak şeklinde hiyerarşik bir yapı içerisinde kaydedilmelerinden de anlaşılmaktadır. Bu hiyerarşik yapının en tepesinde ise esnaf şeyhi de denilen kethüda yer almaktadır. Örneğin Alaşehir'de, dericilik iş kolunda yer alan hane reislerinin kethüdası, Tepecik mahallesinde altı numaralı hanede ikamet etmekte olan ve ilgili mahallenin temettüat defterine "debbağbaşı" olarak kaydedilmiş bulunan Mehmet Ağa'dır.¹³⁸⁵

Osmanlı İmparatorluğunda birçok yerleşim biriminde olduğu üzere Alaşehir kazasında da Debbağhane adı verilen bir mahalle bulunmaktadır. Ancak tabaklama sürecinde ortaya çıkan kötü kokuların mahalledeki yaşamı olumsuz etkilemesi nedeniyle şehir büyüdükçe genellikle debbağhanelerin de yeri değiştirilmekteydi.¹³⁸⁶ 19. yüzyılın ortalarında Alaşehir kazasının merkez mahallesi olan Debbağhane mahallesinde de böyle bir sürecin yaşandığı görülmektedir. Nitekim bu tarihlerde söz

¹³⁸² Emecen, 16. Asırda..., s.80.

¹³⁸³ Uluçay, Ziraat..., ss.69-70.

¹³⁸⁴ Gökçen, Deri Sanatları..., ss.18-20.

¹³⁸⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s.6, Hane 6.

¹³⁸⁶ Suraiya Faroqhi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s.198.

konusu mahallede debbağlar dışında demirci, babuşçu, muytap, eskici, ziraatçi ve ırgat gibi farklı meslek ve uğraşlara sahip birçok kişi yaşamaktaydı.¹³⁸⁷

Babuşçu, çizmeci, mestçi, haffaf ve dikiciler yaptıkları iş açısından birbirleriyle bağlantılı meslekler olup, toplam sayıları 69 dur. Bunların hepsinin ortak yanı; ayakkabı, çizme ve mest gibi giyim eşyalarının yapım, bakım ve onarımı ile ticareti noktasında birleşmekteydi. Alaşehir’de deri sektöründe yer alan bu esnaflar içerisinde debbağlardan sonra sayı bakımından en kalabalık olanlar babuşçular olup, sayıları 52’dir. Bu meslekte çalışan hane reislerinin, kaza merkezinde kayıtlı hane reislerine oranı % 3,6 iken, giyim eşyası üreten ve satan meslekler içerisindeki oranları % 13,8; dericilikle ilgili meslekler içerisindeki oranları ise % 33,7 dir.

Gökçen, tarihi belge ve kayıtlarda bunların babuşçu veya babuci olarak yer aldığını, söz konusu kaynaklarda ayakkabı veya ayakkabıcı gibi kelimelere ise rastlanılmadığını belirtmektedir. Haffaf (kavaf), saraç ve eskicilerde olduğu gibi, babuşçuların da kendilerine ait iş yerlerinin bulunduğu çarşıları vardı.¹³⁸⁸ Alaşehir’de dericilik ile ilgili diğer mesleklerde olduğu üzere ayakkabıcılık alanında da Müslümanlar söz sahibiydiler. Sadece 3 tane babuşçu esnafı Gayrimüslimlerden olup, bunlardan 2’si Güzel Papas Mahallesinde, 1’i de Hızır İlyas mahallesinde ikamet etmekteydiler.

Ayakkabı, çizme ve benzeri deri mamüllerin yapım ve tamiratıyla uğraşan, dericilik iş kolu içerisindeki bir diğer meslekte eskiciliktir. Bu tanımlamanın yanı sıra eskici kelimesi, eski eşya ve elbise alıp satanlar içinde kullanılmaktadır. Bununla birlikte değerlendirmemizde biz, kelimenin ilk anlamını esas almış bulunmaktayız. Nitekim bugün bile ülkemizde eskici tabiri ayakkabı tamircileri için de kullanılmaktadır. Eskicilik mesleğini yapan hane reislerinin sayısı 10 olup, tamamı Müslüman mahallelerinde ikamet etmektedir. Bunların, giyim eşyası üreten ve satan meslekler içerisindeki oranları % 2,6 iken; dericilikle ilgili meslekler içerisindeki oranları ise % 6,4 tür.

Babuşçuların ve dikicilerin yaptıkları çizme, mest ve pabuç gibi malları satan esnaf ve tüccara ise haffaf veya kavaf denilmekteydi. Kavaf tabiri daha çok halk dilinde kullanılmakta olup, haffaf kelimesinin değişime uğraması sonucunda ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bu kelime temettüat defterlerinde haffaf olarak

¹³⁸⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1409.

¹³⁸⁸ Gökçen, Deri Sanatları..., s.31.

kullanılmaktadır. Şehir merkezinde bu mesleği icra eden iki mükellef bulunmaktadır. Bunlardan birisi Cami-i Kebir, diğeri ise İbrahim Çelebi mahallesinde oturmaktadır.

Kaza merkezinde deri sanayi alanında faaliyet gösteren mesleklerden bir diğeri de saraçlıktır. Osmanlı İmparatorluğu'nda gündelik yaşamdaki ihtiyaçların yanı sıra, iaşe ve cephanе gibi çeşitli harp vasıta ve gereksinimleri; atlar, deve kervanları ve araba katarları aracılığıyla nakledilmekteydi. Bu nakil araçlarındaki semer, eğer, koşum takımları ile binicilik malzemeleri, silahların kösele ve deri ile ilgili kısımlarını yapmak saraçların işleri arasında yer almaktaydı. Alaşehir merkezde 10 hane reisi bu işle iştiğal etmekte olup, bunların tamamı da Müslüman mahallelerinde ikamet etmekteydiler. Saraçların, dericilikle ilgili meslekler içerisindeki oranları ise % 6,4 tür.

b) Dokumacılık

Deri sanayinin haricinde, giyim eşyası üreten ve satan meslekler içerisinde değerlendirdiğimiz bir diğeri önemli iş kolu da dokumacılıktır. Alaşehir'de dokuma sanayisinin de oldukça gelişmiş olduğu görülmektedir. Bu durumun incelediğimiz dönemin öncesinde de böyle olduğuyla ilgili önemli kanıtlar bulunmaktadır. Nitekim 17. yüzyılda şehre uğrayan Evliya Çelebi, Alaşehir'in nefti boyalarının meşhurluğundan ve yetmiş adet boyahanesinin var olduğundan bahsetmektedir.¹³⁸⁹

Bezler, beyaz renkte olabildikleri gibi renkli de olurlardı. Bu nedenle gerek iplikleri, gerekse de bezleri boyamak için boyahaneler mevcuttu. Boyahanelerde boğası, iplik, bez ve sair esvaplar boyanırdı.¹³⁹⁰ Boyahanelerin çokluğu dokumacılığın canlı olduğunun da bir göstergesidir. Zira dokunan bezler, şehirdeki boyacılar tarafından, aralarında taksim edilmek suretiyle boyanmaktaydı. Yine 17. yüzyıla ait 1616 tarihli bir sicil kaydına göre ise Manisa'da 22 boyacı bulunmaktadır.¹³⁹¹

Tuncer Baykara ise antik Philadelpheia'nın henüz daha 13. yüzyıl başlarında Alaşehir ismini almasının nedeni olarak kökboyasının öneminin artmasından kaynaklanan şehrin boyacılık noktasındaki canlılığını göstermektedir. Baykara'nın verdiği bilgilere göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun boyahaneleriyle ünlü şehirleri

¹³⁸⁹ Evliya Çelebi, s.516.

¹³⁹⁰ Uluçay, Ziraat...,s.79-80.

¹³⁹¹ Emecen, Tarihin İçinde..., s.68.

arasında; Alaşehir, Aydın, Bursa, Edirne ve Larissa gibi aynı zamanda kumaş sanayisinin de gelişmiş olduğu önemli yerleşim merkezleri bulunmaktadır. Alaşehir'deki yetmiş boyahaneye karşılık İzmir Basmahane de sadece yirmi boyahane mevcuttur.¹³⁹²

İncelediğimiz dönem içerisinde ise Alaşehir kaza merkezinde boyacılık mesleğini yerine getiren 8 mükellefin kaydına rastlanmaktadır. Bunlardan 7'si Müslüman mahallelerinde ikamet etmekte olup, 1'i ise Gayrimüslim mahallesi olan Turunçlu'da oturmaktadır. Evliya Çelebi'nin Alaşehir'e uğradığı 17. yüzyıla bir karşılaştırma yapacak olursak nüfusun artmasına rağmen 19.yüzyılda boyacılık sanatının gerilediğini söyleyebiliriz. Zira Çelebi, eserinde 70 boyahanedен söz ederken, temettuat defterlerinde ise sadece 8 boyacının kaydına rastlanılmaktadır.

Ancak, boyahanelerin haricinde, Alaşehirli kadınların da evlerinde iplik, kumaş, kilim ve benzeri dokuma ürünlerini kendilerinin boyama ihtimali hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir. Zira günümüzde de Anadolu'nun bazı köy ve beldelerinde el dokuması ürünlerin kök boya aracılığıyla evlerde boyanması bu durumun tarihsel bir geleneğin devamı olabileceğini düşündürmektedir.

Tablo 53: Dokumacılık İş Kolundaki Meslekler

Meslekler	Hane	%
Abacı	5	2
Basmacı	1	0,4
Bezzaz	58	26
Boyacı	7	3
Çulha	6	3
Fermaneci	10	5
Keçeci	10	5
Kılıcı	2	1
Muytab (Mutaf)	34	15
Terzi	88	39
Urgancı	1	0,4
Toplam:	222	100

Alaşehir'de dokuma ve tekstil sektörü ile ilgili meslekler arasında abacı, basmacı, bezzaz, boyacı, çulha, fermaneci, keçeci, kılıcı, muytab (mutaf), terzi ve

¹³⁹² Baykara, "Kökboya...", s.221.

urgancı gibi esnaflar yer almakta olup, bu mesleklerle iştigal eden mükelleflerin toplam sayıları ise 222'dir. Bu sektörde çalışan hane reislerinin, kaza merkezinde kayıtlı hane reislerine oranı % 15,3 iken, giyim eşyası üreten ve satan meslekler içerisindeki oranları ise % 59'dur.

Bu hane reislerinin 146 kişisi Gayrimüslimlerden, 76 kişisi ise Müslümanlardan oluşmaktadır. Bu durum Gayrimüslimlerin dokuma sektöründe oldukça etkin olduklarını göstermektedir. Onların özellikle tamamını oluşturdukları veya çokluk kesbettikleri meslekler arasında ise sayıları çoktan aza doğru olmak üzere terzi, bezzaz, fermaneci, abacı ve basmacı gibi dokumacılıkla ilgili iş kolları bulunmaktadır.

Terzilik ve kumaş üretimi/dokumacılık, birbirini tamamlayan iki meslek kolu olup, biri olmadan diğeri çoğunlukla bir anlam ifade etmemektedir. İbn Haldun, bu iki meslek kolunu, insanlığın medenileşmesinde (umran) zorunlu meslekler olarak görmektedir.¹³⁹³ Bu bağlamda terzilik, giyimle ilgili faaliyetin son safhasıdır. Bu aşamada terzilik malzemesi artık "dikme" demektir ve burada işe "iğne" girmektedir.¹³⁹⁴

Kaza merkezinde terzilik mesleği ile iştigal eden 88 mükellef bulunmakta olup, bunların 76'sı Gayrimüslimlerden, 12'si ise Müslümanlardan meydana gelmektedir. Terzilerin, dokumacılık iş kolunda yer alan mesleklere olan oranı %39, giyim eşyası üreten ve satan meslekler içerisindeki oranı % 23,4; kaza merkezinde kayıtlı olan mükelleflere oranı ise % 6'dır. Alaşehir Gayrimüslimlerinin, dokumacılık sektöründe özellikle terzilik ve bezzazlık mesleklerinde sayıca fazla ve hâkim oldukları görülmektedir.

Bezzaz; bezci, kumaş satan manufakturacı anlamına gelmekte olup,¹³⁹⁵ kaza merkezinde 58 bezzaz bulunmaktadır. Bu meslekle iştigal edenlerin, dokumacılık iş kolunda yer alan mesleklere olan oranı % 26 iken, giyim eşyası üreten ve satan meslekler içerisindeki oranı % 15,4; kaza merkezinde kayıtlı olan mükelleflere oranı ise % 4'tür. Bu meslek alanında da Gayrimüslimlerin oldukça etkin olduklarını görmekteyiz. Zira 58 bezzazdan sadece 7 tanesi Müslümanlardan, 51 tanesi ise

¹³⁹³ İbn Haldun, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed (733-1334/808-1406), Mukaddime, C.II, (Terc.Zakir Kadiri Ugan), İstanbul 1988, s.370'den nakleden: Ramazan Altınay, İlk dönem İslam Toplumunda Çalışma Hayatı Emevilerde Esnaf ve Meslekler, Tablet Yayınları, Konya 2006, s.127.

¹³⁹⁴ Baykara, Türk Kültür..., s.147.

¹³⁹⁵ Develioğlu, s.98.; Şemseddin Sami, s.292.

gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Yine bununla birlikte 10 fermaneci, 5 abacı ve 1 basmacının da tamamı Gayrimüslim hane reislerinden meydana gelmektedir.

Dokumacılık iş kolu içerisinde tamamen Müslüman hane reislerinin hâkim olduğu uğraşlar arasında ise muytap (mutaf), keçeci, kılıcı, çulha ve urgancı gibi meslekler bulunmaktadır. Kıldan çul vesaire dokuyan veya satan kişilere mutaf veya muytap denilmekteydi. Mutaflar keçi kılını tabaklardan satın almaktaydılar. Tabaklar da keçi kıllarını ilk önce mutaflara satmak zorundaydılar. Buldukları şehirdeki mutafların ihtiyaçlarını temin etmeden ne bir başkasına satabilir, ne de dışarıya gönderebilirlerdi.¹³⁹⁶

Bunların da diğer birçok iş kolunda olduğu üzere kendi aralarında yiğitbaşı, kethüda ve ustabaşının yer aldığı lonca tipi hiyerarşik bir örgütlenmeleri vardı. Yiğitbaşı ve kethüdalar aracılığıyla tabaklardan alınan kıllar önce mutaflar arasında taksim edilirdi. Daha sonra kazıl haneye gönderilir, burada mutafların yanında çalışan kalfa ve çıraklar tarafından temizlenir, eğrilir ve nihayetinde kazıl haline getirildikten sonra dükkâna götürülerek orada torba, çul ve benzeri dokuma ürünlerine dönüştürülürdü. Bu ürünler en sonunda mutafların Pazar yeri olan bezzehaneye ulaştırılarak satışa sunulurdu. Bu usul ve gelenek istiklal savaşı yıllarına kadar bu şekilde devam etmiştir.¹³⁹⁷ Kaza merkezinde Muytaplıkla işgal eden 34 hane reisi bulunmakta olup, bunların tamamı Müslüman mahallelerinde ikamet etmekteydiler. Muytabların dokumacılık iş kolunda yer alan mesleklere olan oranları ise % 15'tir.

Dokumacılık sektörünün önemli meslek dallarından bir diğeri de çulhalıktır. Temettuat defterlerinde ise çulha kelimesi “çukacı” olarak geçmektedir.¹³⁹⁸ Tezgâhlarda bez ve benzeri kumaşları dokuyan kişiler bu isimle adlandırılmıştır.¹³⁹⁹ Bu sanatın hammaddesi pamuk olup, pazara getirilen pamuklar, ilk kez çulhalar ve pamuğu ipliğe dönüştüren fakir kadınlar tarafından alınırdı. Bunlar alım yapmadan yerli veya yabancı tüccarlar hiçbir şekilde alım yapamazlardı. Alınan pamuklar çırıklar vasıtasıyla iplik haline getirilir ve çulhalar tarafından yörede ünlü olan boğası,¹⁴⁰⁰ alaca, tülbent bez, makrama¹⁴⁰¹ ve beledi yastık gibi dokuma ürünlerine

¹³⁹⁶ Uluçay, Ziraat..., s.77

¹³⁹⁷ Uluçay, s.78.

¹³⁹⁸ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1462, s.21, Hane 57; s.23, Hane 63

¹³⁹⁹ Şemsettin Sami, s.524.

¹⁴⁰⁰ Astar, astarlık bez, ince Amerikan bezi. Uluçay, s.63.

¹⁴⁰¹ Eski tarzda peçete, elbezi; Köylü kadınların başlarına sardığı peştamal. Bkz. Uluçay, s.63.

dönüştürülürlerdi.¹⁴⁰² Çulhalar tarafından dokunan bezler, bezcilere ve boğasicılara satılıyordu.¹⁴⁰³

Kaza merkezinde çulhacılık mesleği ile geçimini sağlayan 6 hane reisi bulunmaktadır. Ancak çulhacılığın bu altı kişi ile sınırlı kaldığını söyleyemeyiz. Zira kadınların ve yetişkin aile bireylerinin de evlerindeki tezgâhları aracılığıyla, bir geçim kaynağı olarak üretime katkıda bulduklarını tahmin etmekteyiz. Fakat yine de sayının bu kadar az olmasında sanayi devrimi, önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁰⁴ Alaşehir’de dokumacılıkla ilgili meslekler arasında yukarıda saydıklarımızın haricinde 10 keçeci, 5 abacı, 2 kılıcı ve 1 de urgancı bulunmaktadır.

Vital Cuinet’in verdiği bilgilerden öğrendiğimize göre de Alaşehir’de, 19. yüzyılın sonlarında da dokumacılık faaliyetleri varlığını sürdürmektedir. Zira bu dönemde şehirde 2 çırçır fabrikası ve 1 kumaş fabrikası ile çok sayıda iplik ve dokuma atölyelerinin bulunması bu durumu göstermektedir. Cuinet ayrıca Alaşehir’in eskiden Uşak kadar halı üretimi yapan bir yerleşim birimi olduğundan bahsetmekte fakat bu özellik ve öneminin zamanla kaybolduğunu belirtmektedir.¹⁴⁰⁵ Bununla birlikte dokumacılık sektörünün önceki yüzyıllara nazaran zayıflayarak devam ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim Aydın Vilayeti salnamelerinde de bu durum “Mensucat ve ma’mulatından zikre şayan bir şey yoktur” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁴⁰⁶ 1308/1890 yılına ait vilayet salnamesinde ise sadece 2 adet dokuma imalathanesinin varlığından söz edilmektedir.¹⁴⁰⁷ Bu imalathanelerin tahminimize göre Cuinet’in bahsettiği 2 adet çırçır fabrikası olduğunu düşünmekteyiz.

¹⁴⁰² Uluçay, ss.62-63.

¹⁴⁰³ Uluçay, s.65.

¹⁴⁰⁴ Uluçay, s.68.

¹⁴⁰⁵ Cuinet, ss.574-575.

¹⁴⁰⁶ SVA. 1302, s.244.

¹⁴⁰⁷ SVA. 1308, ss.436-437.

2. Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler

Tablo 54: Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler

Mahalleler	Ab-ı Betd	Arslan Fakı	Balalı	Cami-i Kebir	Debbağhane	Elhizar	Eski Çarşı	İbrahim Çelebi	Ilca	Kadı Sinan	Kara Ağaç	Katip Ali	Kazgani	Şeyh Sinan	Tepecik	Yaviler	Güzel Papas	Hızır İlyas	Kiremiti	Perakende	Turunçlu	TOPLAM
Ağıl Kethüdası																	1					1
Bahçıvan								1									5	6	2	5	7	26
Bağcı							1															1
Bostancı		1								1												2
Çapacı				9		1		7		2												19
Çoban				1			2			1	1			1	5		3	2	2	2		20
Duhan Kıyıcı				1																		1
Erbab-ı Ziraat	4	7		7	1	6	1	2	1		7	3	6	17	12	2	2	2	1		2	83
Eshab-ı Çiftlikan	2									2		2		2			1					9
Harman Kaldırıcısı										1												1
Kestaneci				1																		1
Rençber										1												1
Tütüncü							1						2	1	2	2						8
Tütün Yetiştiricisi															1							1
TOPLAM	6	8	-	19	1	6	4	3	9	5	10	5	8	21	19	4	12	10	5	7	9	174

Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir.

Bazı antropologlarca uygarlığın büyük meslekleri arasında sayılan, insanlığın en eski ve en temel geçim kaynaklarından olan tarım, sanayi devrimine kadar uzanan geleneksel dönemde ekonominin ve ekonomik faaliyetlerin esasını teşkil etmekteydi.¹⁴⁰⁸ Bu nedenle tarım ve hayvancılıkla ilgili mesleklerin oranı sayı ve çeşitlilik bakımından diğer mesleklere göre daha fazladır.

İncelediğimiz dönem içerisinde Alaşehir kaza merkezinde de bu durum değişmemektedir. Nitekim giyim eşyası üreten ve satan mesleklerden sonra sayıca en fazla meslek erbabının istihdam edildiği alan olarak karşımıza tarım ve hayvancılık sektörü çıkmaktadır. Ziraat ve hayvancılık ile ilgili meslekler içerisinde 174 kişi

¹⁴⁰⁸Altınay, s.72.

bulunmakta olup, bunların 131'i Müslüman hane reislerinden, 43 kişisi ise Gayrimüslim mükelleflerden oluşmaktadır. Gayrimüslimlerin bu sektör içerisindeki oranları % 24,7'dir. Bu meslek gurubunda bulunan 174 kişinin kaza merkezinde kayıtlı hane reislerine oranı ise % 12'dir.

Bu durum halkın önemli bir kısmının tarımla uğraştığını göstermektedir. Aşağıda fiziki güç (işçilik) ile ilgili meslekler bölümünde ele aldığımız ve önemli bir kısmının tarımsal faaliyetlerde istihdam edildiğini düşündüğümüz ırgatların da bu sektörde bulunduğunu göz önüne alırsak bu rakamların daha da yüksek olacağı aşikârdır. Zira ırgatların şehir merkezindeki sayısı 160 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Irgat, bahçıvan, çoban ve çapacı gibi ücretli tarım işçilerinin çokluğu bağ ve bahçecilik gibi geçici iş gücüne ihtiyaç duyan emek yoğun tarımsal faaliyetlerin yaygınlığından kaynaklanmaktadır.¹⁴⁰⁹ Nitekim Alaşehir'de de kamu görevlisi, ilmiye mensubu,¹⁴¹⁰ sanayici¹⁴¹¹ veya esnaf ve tüccar¹⁴¹² gibi tarım sektörünün dışındaki mesleklerde yer alan çoğu kişinin de az ya da çok bağ, bahçe veya tarla gibi tarımsal arazileri bulunmaktadır. Ancak bunlar çoğunlukla geçimlik ve birkaç dönümden oluşan küçük ölçekli arazilerdir.¹⁴¹³ Bu bir kaç dönümlük bağ ve bahçeler için ihtiyaç duyulan iş gücü kaynağı işte, bu ücretli tarım işçileri tarafından karşılanmaktadır.

Bu iş kolunda faaliyet gösteren hane reisleri arasında 83 erbab-ı ziraat, 9 eshab-ı çiftlikan, 26 bahçıvan, 19 çapacı, 20 çoban, 8 tütüncü, birer tütün yetiştiricisi ve duhan kıyıcı, rençber, bostancı, harman kaldırıncı, bağcı, kestaneci ve ağıl kâhyası yer almaktadır. Yukarıda da değindiğimiz üzere fiziki güç ile ilgili meslekler

¹⁴⁰⁹ Tevfik Güran, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998, s.164.

¹⁴¹⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s. 12, Hane 71, Tepecik mahallesinde ikamet eden Yıldırım Bayezid Camii kayyumu İlcikoğlu Çakır Mehmet ek iş olarak ta ziraatla iştigal etmektedir.; Yine bir başka örnek olarak Cami-i Kebir mahallesinde oturan Yağhane Camii hatip ve müderrisi Hacı Ağası oğlu Hacı Mustafa aynı zamanda erbab-ı ziraattendir. BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.22, Hane 126

¹⁴¹¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.9, Hane 17, Şeyh Sinan mahallesinde oturan erbab-ı sanayiden babuçu Kamalmaz Ali'nin, 1 dönüm bağı, 12 dönüm mezru tarlası, 2 re's kara sığırı, 2 re's düğesi ve 1 tosunu bulunmaktadır.

¹⁴¹² BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s. 4, Hane 9, Katip Ali mahallesinde ikamet eden ve mısır ticareti yapan Hacı Hasan Efendi Oğlu Mehmet, ticaretin yanı sıra tarım ve hayvancılıkla da uğraşmaktadır. Üç dönüm bağ, bir re's yoz kara sığır ineği ve bir re's merkebi bulunan Mehmedin hâsılâtından senelik temettüatı ise 250 kuruştur.; Yine aynı mahalleden eskicilik sanatıyla maruf eskici Hüseyin'in 8 dönüm mezru tarla, 1 dönüm bağ, 1 re's boz camus ve 1 re's kara sığır düğesi bulunmakta olup, hâsılâtından senelik temettüatı ise 175 kuruştur. Benzer çok sayıdaki örnekten bir diğeri için bkz. BOA., ML.VRD.TMT.d., 1409, s. 4, Hane 2, " Debbâğlık sanatıyla maruf Muhtar-ı Sani Hacı Ali'nin emlak ve temettü: 2 dönüm şerikinin tarlası, 1 dönüm mezru tarla, 2 dönüm bağ ve 1 re's merkep olup, hâsılâtından senelik temettüatı ise 373 kuruştur.

¹⁴¹³ Bkz. Dipnot 1420,1421, 1422

içerisinde ele aldığımız toplam 160 ırgatın önemli bir kısmının da tarım ve hayvancılık işlerinde istihdam edildikleri düşünülmektedir.

Temettuat defterlerindeki kayıtlarda tarım ve hayvancılıkla iştigal eden mükelleflerin meslekleri “erbab-ı ziraatten idiği” şeklinde belirtilmiştir. Bunların toplam sayıları 83 olup, kaza merkezinde mevcut 21 mahalleden Müslümanlara ait olan Balani ve Gayrimüslimlere ait olan Perakende mahalleleri hariç tamamında ziraatle uğraşan hane reisleri bulunmaktadır. Bunların sadece 7’si Gayrimüslim mahallelerinde oturmakta olup, geriye kalan 76 hane reisi Müslüman mahallelerinde ikamet etmektedirler. Ancak en fazla ziraat erbabı 17 hane reisi ile Şeyh Sinan mahallesinde yer almaktadır. Şeyh Sinan’ı 12 kişi ile Tepecik ve 7’şer kişi ile Arslan Fakı, Cami-i Kebir ve Kara Ağaç mahalleri takip etmektedir.

Temettuat kayıtlarında “erbab-ı ziraat” olarak geçen bu mükelleflerin büyük çoğunluğu daha önce de ifade ettiğimiz üzere birkaç dönümlük küçük ölçekli toprakları işlemekte veya sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik tarım ve hayvancılıkla iştigal etmektedirler.¹⁴¹⁴ Bununla birlikte, kaza merkezinde ikamet eden erbab-ı ziraat içerisinde daha büyük ölçekli toprakları (80-500 dönüm arası) işleyen hane reisleri de bulunmaktadır. Bu kişilerde söz konusu topraklarda tek başlarına değil, ortaklı (şerikli) bir şekilde tarım yapmaktadırlar.¹⁴¹⁵

Bunların haricinde Alaşehir’deki çiftçiler arasında hiçbir şekilde toprağı olmayıp ta sadece sahip olduğu birkaç hayvanla geçimini sağlayanlarda yer almaktaydı.¹⁴¹⁶ Böyle durumlarda ekonomik anlamda zorlanan çiftçiler, kendilerine

¹⁴¹⁴ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s. 3, Hane 6; s. 3, Hane 7; s. 4, Hane 19; s. 11, Hane 60; s. 11, Hane 64; s. 14, Hane 77/78; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s. 14, Hane 80; s. 18, Hane 98; s. 20, Hane 116; s. 22, Hane 131; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s. 19, Hane 72; s. 23, Hane 94; s. 24, Hane 97; s. 25, Hane 100; s. 25, Hane 101; s. 32, Hane 136; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1459, s. 3, Hane 9; s. 6, Hane 26/27; s. 8, Hane 40; s. 9, Hane 45; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1460, s. 5, Hane 24; s. 6, Hane 27; s. 13, Hane 63.

¹⁴¹⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s. 10, Hane 58; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.11, Hane 26, Şeyh Sinan mahallesinden Molla Ahmet Oğlu Hacı Mustafa’nın kendisine ait 2 dönüm bağı, 2 re’s döllu kırsağı ve 2 re’s sağman camusu bulunmakta olup, bunların haricinde 129 dönüm mezru tarlayı 5 ortakla birlikte işlemektedir.; Yine aynı mahalleden Turnalı Oğlu Mehmedin kendisine ait 1 dönüm bostan tarlası, 1 dönüm bağı, 6 kestane ağacı, 2 re’s kara sığır, 1 düğe, 1 tosun, 4 re’s döllu merkep ve 5 re’s çift öküzü olup, bunlardan başka 4 ortaklı 88 dönüm mezru tarlada da ziraatla iştigal etmektedir. BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s. 18, Hane 67; s. 33, Hane 141; s.35, Hane 145; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1459, s. 7, Hane 29; Aslan Fakı Mahallesinde oturan ve yirmi dokuz numaralı hanede kaydedilmiş olan Mehmet Dede Oğlu Sarı Hüseyin’in 5 dönüm bağ, 5 arı kovani, 2 re’s sağman inek, 3 re’s yoz inek, 2 re’s merkep, 1 re’s bargir, 3re’s öküz ve yedi şerikli 430 dönüm mezru tarlası bulunmaktadır.; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1460, s. 4, Hane 12; s. 9, Hane 44; s. 11, Hane 56.

¹⁴¹⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s. 6, Hane 8, Şeyh Sinan Mahallesinde ikamet eden ve temettuat defterindeki kayıtlarda erbab-ı ziraat olarak geçen Çamurcu Oğlu Hasan’ın sadece 1 re’s sağman camusu, 2 re’s merkep ve 1 re’s bargiri ile senelik 20 kuruş temettu geliri bulunmaktaydı.; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s. 15, Hane 83.

ziraatçılığın yanı sıra başka iş ve gelir kaynakları da bulabilmekteydiler. Örneğin Şeyh Sinan mahallesinden Saka Oğlu Molla Ahmet çiftçilikten başka ticaretle de uğraşmakta ve iki ortaklı 5 dönüm büyüklüğündeki mezru tarla ile 1 dönüm bağdan bir senede tahminen 211 kuruş temettu geliri elde ederken; sadece ticaretten ise 600 kuruş temettu geliri elde etmekteydi.¹⁴¹⁷

Kayıtlarda, “erbab-ı ziraattan idiği” şeklinde belirtilmiş olmasına rağmen hiçbir şekilde bağ, bahçe, toprak veya hayvanı olmayıp başkalarının ziraatına para karşılığında yardımda bulunanlar da vardı. Bunların temettüat gelirleri defterlerde “şuna buna ziraattan hâsılatı” şeklinde ifade edilmekteydi. Örneğin Kara Ağaç mahallesinde yirmi üç nolu hanede kaydedilmiş olan Kuşçu Hüseyin Oğlu Mehmed’in bağ, bahçe veya hayvanı bulunmayıp sadece şuna buna ziraattan bir senede tahminen temettüatı 525 kuruştur.¹⁴¹⁸

Tarım ve hayvancılık iş kolu içerisinde ele alacağımız bir diğer meslek erbabı ise “eshab-ı çiftlikan”dır. Esasen bu ifade bir meslekten ziyade büyük arazi sahiplerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Temettüat defterlerinde bu kişilerin ağa,¹⁴¹⁹ paşazade,¹⁴²⁰ müteveli,¹⁴²¹ hacı,¹⁴²² ağazade¹⁴²³ gibi unvanlarla kaydedildikleri görülmektedir. Alaşehir kaza merkezinde bu sığfata haiz 9 hane reisi bulunmaktadır. Bunlardan Ab-ı Berd, Kâtip Ali, Kadı Sinan ve Şeyh Sinan mahallelerinde 2’şer tane olmak üzere toplam 8 tanesi Müslüman mahallelerinde yer alırken, bir tanesi ise Güzel Papas mahallesinde bulunmaktadır. Alaşehir kaza merkezinde bu niteliğe haiz hane reislerinin 450¹⁴²⁴ dönüm ile 3000¹⁴²⁵ dönüm arasında değişen büyüklükteki arazilerin sahipleri oldukları görülmektedir. Bununla birlikte bu toprakların büyük çoğunluğunun hisseli (şerikli) araziler olduklarını söyleyebiliriz.

¹⁴¹⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s. 12, Hane 30.

¹⁴¹⁸ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1460, s. 5, Hane 23.

¹⁴¹⁹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s. 16, Hane 42; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s. 14, Hane 53; s. 16, Hane 57; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1432, s. 19, Hane 79.

¹⁴²⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s. 31, Hane 115.

¹⁴²¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s. 14, Hane 53.

¹⁴²² BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s. 14, Hane 53; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s. 16, Hane 57; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1431, s. 15, Hane 45; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1432, s. 18, Hane 78; s. 19, Hane 79.

¹⁴²³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s. 34, Hane 143/144.

¹⁴²⁴ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s. 31, Hane 115, Katip Ali mahallesinden eshab-ı çiftlikan Paşazade Büyük Mehmed’in 450 dönüm şerikli mezru tarlası bulunmaktadır.

¹⁴²⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1432, s. 19, Hane 79, Kadı Sinan mahallesinde oturan eshab-ı çiftlikan Berberzade Hacı Mehmed Ağanın 2500 dönüm mezru ve 500 dönümde otlu ve gayri mezru tarla olmak üzere toplam 3000 dönüm arazisi bulunmaktadır.

Erbab-1 Ziraat unvanına sahip kişilerde olduğu gibi, eshab-1 çiftlik olarak kaydedilen kimselerde de büyük çoğunluğun Müslüman hane reislerinden teşekkül ettiğini görmekteyiz. Bu durum imparatorluğun genelinde olduğu üzere Alaşehir örneğinde de tarım sektöründe Müslümanların ağırlıkta olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Gayrimüslimlerin ise tarım iş kolundaki meslekler içerisinde en fazla yer aldıkları alan bahçıvanlıktır. Kaza merkezindeki 26 bahçıvanın 25'i Turunçlu, Hızır İlyas, Perakende, Güzel Papas ve Kiremitli isimlerindeki Gayrimüslim mahallelerinde oturmaktadırlar. 1 bahçıvan ise Ilıca isimli Müslüman mahallesinde ikamet etmektedir.

Bağ ve bahçecilik gibi geçici iş gücüne ihtiyaç duyulan emek yoğun zirai faaliyetlerde istihdam edilen çapacıların sayıları ise 19 olup, bunların tamamı Müslümanlardan oluşmaktadır. Bu sektörde yer alan meslekler içerisindeki çobanlıkta ise durum daha farklıdır. Alaşehir merkezdeki 20 çobanın 11'i Müslüman, 9'u ise Gayrimüslim mahallelerinde ikamet etmektedirler. Bu durum hayvancılığa hem Müslüman hem de Gayrimüslim mahallelerinde önem verildiğini göstermektedir.

Tabloda da görüldüğü üzere bağcılık mesleğini icra eden sadece 1 kişi bulunmakta olup, o da İbrahim Çelebi mahallesinde oturan ve üç kıt'a 8 dönüm bağı olan Hacı Keriş isimli hane reisidir. Hacı Keriş'in bağcılıktan elde ettiği bir senelik tahmini temettüatı ise 750 kuruştur.¹⁴²⁶ Bu durum oldukça dikkat çekici olmakla beraber kaza merkezinde adı geçen şahsın dışında bağcılık ziraatının yapılmadığını göstermemektedir.

Temettuat defterlerindeki kayıtlarda, her ne kadar meslekleri bağcılık olmasa da farklı iş kollarındaki çeşitli meslekleri icra eden hane reislerinin de bağcılıkla işteğal ettikleri görülmektedir. Ancak bu kişilerin yaptıkları bağcılık tarımı yaygın olarak bir iki dönüm ile beş dönüm arasında bulunmaktadır.¹⁴²⁷ Az da olsa 10 dönüm

¹⁴²⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1467, s. 8, Hane 37.

¹⁴²⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1403, s. 2, Hane 2, Kazgani Mahallesinin muhtar-ı evveli imam Süleyman Efendinin 4 dönüm bağı bulunmaktadır.; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1409, s. 1, Hane 1, Debbaghane Mahallesinin muhtar-ı evveli demirci Halil Ustanın da 1 dönüm bağı vardır. Bunların haricindeki çok sayıdaki örnek için bkz. BOA., ML.VRD.TMT.d., 1403, s. 3, Hane 3/4/5; s. 4, Hane 8; s. 5, Hane 13/14/16; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1409, s. 1, Hane 2/7; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s. 7, Hane 1/2/3; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1414, s. 2, Hane 1/2/3/4; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s. 2, Hane 1/2; s. 3, Hane 4/5; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1425, s. 5, Hane 3/7; s. 6, Hane 12/13; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s. 2, Hane 1/2; s. 3, Hane 5/6; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s. 4, Hane 15/16/17; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1431, s. 2, Hane 2; s. 3, Hane 3/5; s. 5, Hane 8/9; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1441, s. 2, Hane 1; s. 3, Hane 5/6/7; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1446, s. 2, Hane

bağa sahip olan mükelleflerde vardır.¹⁴²⁸ Bu tablo bize Alaşehir kaza merkezinde bağcılığın temettuat sayımlarının yapıldığı 1844'lü yıllarda henüz daha yaygın bir geçim kaynağı olmadığını göstermektedir. Bu birkaç dönümlük bağlar kanaatimize göre yöresel pazarlara veya hanenin kendi ihtiyacını karşılamaya yönelik olmalıdır. Zira Alaşehir'de üzümün büyük pazarlara yönelik ticari bir ürün haline gelmesi ve yaygınlaşması daha geç tarihlerde gerçekleşecektir.

Kaza merkezindeki vergi mükellefleri içerisinde 1 de ağıl kethüdası bulunmakta olup, bu kişi Güzel Papas mahallesi temettuat defterinde 76 numaralı hanede kaydedilmiş olan, Kanadı kırık Oğlu Kostantindir. Ağıl Kethüdası Kostantin'e ait toplam 670 koyun, 7 deve, 2 yoz inek ve 1 bargir bulunmaktadır. Hayvancılıkla ilgili işlerde kendisine yardımcı olmak üzere kethüdası çoban Perişko'da yanında bulunmaktadır. Çoban Perişko yaptığı hizmet karşılığında hayvanlardan elde edilen gelirin yarısını almaktadır. Kostantin, hayvancılığın yanı sıra ayrıca yapağı ticaretiyle de işgal etmektedir.¹⁴²⁹

3. Yiyecek ve İçecek Üreten ve Satanlarla İlgili Meslekler

Tablo 55: Yiyecek ve İçecek Üreten ve Satanlarla İlgili Meslekler

Mahalleler	Ab-ı Berd	Arslan Fakı	Balalı	Cami-i Kebir	Debbaghane	Elhizar	Eski Çarşı	İbrahim Çelebi	İlica	Kadı Sinan	Kara Ağaç	Katip Ali	Kazgani	Şeyh Sinan	Tepecik	Yaviler	Güzel Papas	Hızır İlyas	Kiremitli	Perakende	Turunçlu	TOPLAM		
Bakkal																						2	2	
Balçı																							1	1
Balıkçı				1																				1
Ekmekçi	1	1		3		1			2	2		2	3		1			1	1					18
Helvacı				1					1	1	3		1	1										8
Kasap	1			4		1						2	1	1	1		1	1						13
Karçı						1	1																	2
Kebabçı				1			1																	2
Kestaneci				1																				1
Leblebici											1				1									2
Manav		1	1					2	3	3		2	1					1						14
Mısırcı	4	1		1					3	3	1	1	1	1	2									18

1/2; s. 3, Hane 7/8; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1465, s. 2, Hane 1/2/3; s. 3, Hane 4; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1467, s. 2, Hane 1/3; s. 3, Hane 6/7.

¹⁴²⁸ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1403, s. 3, Hane 3, Kazgani Mahallesinden berberlik sanatıyla maruf Kılılı Paşa Oğlu Berber Hacı Süleyman'ın 10 dönüm bağı bulunmaktadır.

¹⁴²⁹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1431, s. 26, Hane 76.

Şıracı													1								1	
Tuzcu														1							1	
Uncu														2							2	
Yağcı		1					2					1			1			1			6	
TOPLAM	6	4	1	12	-	3	4	2	9	9	5	8	8	6	6	-	1	4	1	-	3	92
Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir.																						

Bu başlık altında ele aldığımız meslekler içerisinde 92 kişi bulunmakta olup, bunların 83’ü Müslüman hane reislerinden, 9 kişisi ise Gayrimüslim ahaliden teşekkül etmektedir. Bu iş kolundaki meslekler, Alaşehir kaza merkezinde kayıtlı 1443 kişinin % 6,3’ünü oluşturmaktadır. Yiyecek-içecek üreten veya satan esnaflar içerisinde bakkal, balcı, balıkçı, ekmekçi, helvacı, kasap, karcı, kebabçı, kestaneçi, leblebici, manav, mısırcı, şıracı, tuzcu, uncu ve yağcı gibi meslek teşekkülleri bulunmaktadır.

Gıda ile ilgili meslekler içerisinde yer alan 18 ekmekçi, 18 mısırcı, 13 kasap, 14 manav, 8 helvacı ve 6 yağcı bu guruptaki esnafların önemli bir kısmını oluşturmakta olup, sayıları 77’dir. Bu rakam, sektör içerisindeki toplam hane reislerinin % 83,6’sına tekabül etmektedir. Bunların haricinde kaza merkezinde birer tane balcı, balıkçı, kestaneçi, şıracı, tuzcu; ikişer tane de bakkal, karcı, kebabçı, leblebici ve uncu gibi esnaflar faaliyet göstermektedir.

Pirinç tüketen Hint ve Doğu Asya insanlarından farklı olarak İslam dünyasındaki halkların hemen hemen hepsi ekmeğe yemektedir. Bu durum Osmanlı kültür ve medeniyeti için de geçerli olup, tarihsel süreç içerisinde fırıncılık, temel ve revaçta bir meslek olarak varlığını hep korumuştur.¹⁴³⁰ Ekmeğin sözü edilen tüketimi ve önemi, incelediğimiz dönem içerisindeki Alaşehir kazası için de geçerlidir. Nitekim kaza merkezinde 16 değirmenci bulunmakta olup, bunların 12 tanesi Gayrimüslim, 4 tanesi ise Müslüman hane reislerinden oluşmaktadır.¹⁴³¹ Değirmencilik mesleğinin icrasında sadece Alaşehir’de değil yakın civarındaki yerleşim merkezlerinde de gayrimüslimlerin faal oldukları görülmektedir.

Ancak Alaşehir’de, değirmencilikle ilgili olarak ortaya çıkan bu durum, ekmeçilik iş kolu için geçerli değildir. Zira 1844-45 yılı itibariyle kaza merkezindeki 18 ekmeçiden sadece 2 tanesi Gayrimüslimdir. Bunların 1’i Hızır

¹⁴³⁰ Altınay, s.113.

¹⁴³¹ Bkz. Tablo 75: Küçük Ölçekli Sanayi İş Kolu

İlyas mahallesinde diğeri ise Kiremitli mahallesinde ikamet etmektedirler. Diğer ekmekçilerin tamamı ise Müslüman hane reislerinden oluşmaktadır. Aynı durum uncularda da görülmektedir. Unculukla işgal eden yalnızca 2 mükellef bulunmakta ve bunlar Müslüman mahallesi olan Şeyh Sinan'da oturmaktadırlar.

Oysa aynı dönem içerisinde Saruhan sancağının bir başka kazası olan Turgutlu'da uncu olarak kaydedilen kişilerin tümü, ekmek yapıp satan 8 hane reisinin de 6'sı Rumlardan oluşmaktadır.¹⁴³² Bu nedenle adı geçen bu iki meslekle ilgili olarak sadece Müslümanların veya Gayrimüslimlerin tekelindedir gibi toptancı bir değerlendirme yapmak doğru bir yaklaşım değildir. 1890 yılına ait Aydın Vilayeti salnamesine göre ise Alaşehir'de, 14'ü kaza merkezinde, 9'u da nahiye ve köylerinde olmak üzere toplam 23 fırın bulunmaktadır.¹⁴³³

Gıda iş kolundaki esnaflar arasında ekmekçiler ile aynı miktarda mükellefinin yer aldığı bir başka meslek gurubu ise mısırcılardır. Bunların sayıları 18 olup, tamamı Müslüman mahallelerinde ikamet etmekteydiler. Bu iş kolundaki meslekler içerisinde ekmekçiler ve mısırcılardan sonra en fazla hane reisinin bulunduğu uğraşlar ise kasaplık ve manavlıktı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, herhangi bir yerleşim merkezine gelen hayvanları ilk önce alma hakkı o yörenin kasaplarına aitti. Dışarıdan gelen tüccar ve kasaplar o yerleşim biriminin ihtiyaçları karşılanmadan kesinlikle hayvan alımı yapamazlardı. Kasaplar, satın aldıkları hayvanları öncelikle mahkemeye kaydettirerek eşkâllerini yazdırırlar, sonrasında ise ancak mahkemeden kesim müsaadesi aldıktan sonra bu işlemi yerine getirebilirlerdi. Kestikleri hayvanların derileri öncelikli olarak hükümet tarafından satın alınır, ancak bu işlemden sonra arta kalan deriler tabaklara verilirdi. Diğer taraftan ise hayvanların kılları mutafalara, iç yağları da sabunculara satılmaktaydı.¹⁴³⁴

Ele aldığımız tarihsel süreçte Alaşehir kaza merkezinde bulunan 13 kasabın sadece 2'si gayrimüslimdir. Bunlar da Güzel Papas ve Hızır İlyas mahallelerinde oturmaktadırlar. Diğer kasapların tamamı ise Müslüman ahaliden teşekkül etmektedir. Müslüman mahalleleri içerisinde en fazla kasabın bulunduğu mahalle ise Cami-i Cedit mahallesidir. Kaza merkezinde kasaplara yakın sayıda manav da bulunmaktadır. 14 adet manavın bulunması meyve-sebze alım ve satımının canlı

¹⁴³² Çağlar, A.g.t., s.111.

¹⁴³³ SVA. 1308, s.434-435.

¹⁴³⁴ Uluçay, Ziraat..., s.69.

olduğunu göstermektedir. Bu iş kolu içerisinde de sadece 1 hane reisi Gayrimüslim olup, Hızır İlyas mahallesinde oturmaktadır. Manavlıkla iştigal eden diğer mükelleflerin tamamı ise Müslümandır.

Yukarıda ele aldığımız mesleklerin haricinde, sadece Müslümanların etkin oldukları uğraşlar arasında ise 8 helvacı, 2'şer adet karcı, kebabçı, leblebici ve uncu ile 1'er adet kestaneci, balıkçı, tuzcu ve şıracı yer almaktadır. Helvacılıkla iştigal eden mükelleflerin tamamı Müslümanlardan oluşmaktadır. Şehri ziyaret eden seyyahlardan Texier, Alaşehir'in susam özü, çöven ve şekerden imal edilen helvasının meşhurluğundan ve Yunan adalarına kadar ihraç edildiğinden bahsetmektedir.¹⁴³⁵

Vital Cuinet de, Alaşehir'de imal edilen helvanın lezzetiyle tüm doğuda ünlü olduğunu kaydetmektedir. Müellifin değerlendirmelerinden anladığımıza göre 19. yüzyılın sonlarında Alaşehir kazasında tahin, helva ve benzeri gıda üretimi yapan küçük imalathaneler bulunmakta olup, buralarda üretilen helvalar Alaşehir dışına da gönderilmektedir.¹⁴³⁶

Hava sıcaklığının hayli arttığı yaz mevsimlerinde serinletici unsur olarak kar ve buza ihtiyaç duyuluyordu. Bu durum özellikle göçebe yaşam tarzını benimsemeyip, şehir ve kasabalarda oturmayı tercih eden Türkler için oldukça önem arz etmekteydi. Bu nedenle karlıklar veya buzluklar, 13.yüzyıldan itibaren Selçuklu şehirlerinde görülmektedir.¹⁴³⁷ Bu geleneğin Osmanlı İmparatorluğu'nda ve 19.yüzyıl Alaşehir kazasında da devam ettirildiğini görmekteyiz.

Kazada Alaşehir halkının başta su olmak üzere çeşitli içecekleri soğuk olarak tüketmeleri ve yiyeceklerini bir süreliğine de olsa muhafaza etmeleri gibi amaçlara yönelik olarak hizmet veren iki tanede karcı bulunmaktaydı. Bunlardan biri Eski Çarşı, diğeri de Elhizar mahallesinde ikamet etmekteydiler. Diğer meslekler içerisinde sadece gayrimüslimlerin etkin oldukları uğraşlar arasında ise 2 tane bakkal ve 1 tanede balcı bulunmakta olup, bunların tamamı da zimmi mahallesi olan turunçluda oturmaktaydılar.

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz mesleklerin dışında gıda sektörü içerisinde yer alan bir diğer meslekte yağcılıktır. Temettuat defterlerindeki verilere göre kaza merkezinde yağcılıkla iştigal eden 6 kişi bulunmakta olup, bunlardan sadece birisi

¹⁴³⁵ Texier, s.86.

¹⁴³⁶ Cuinet, ss.574-575.

¹⁴³⁷ Baykara, Türk Kültür..., s.115.

Hızır İlyas Mahallesinde oturmakta olan gayrimüslim bir hane reisidir. 1890 yılına ait Aydın Vilayeti salnamesine göre ise Alaşehir’de, 6’sı kaza merkezinde, 9’u da nahiye ve köylerinde olmak üzere toplam 15 yağhane bulunmaktadır.¹⁴³⁸ Ancak bu yağhanelerdeki yağın hangi tarım ürünlerinden elde edildiğine dair detaylı bilgiler bulunmamaktadır.

4. Değişik Mal ve Hizmet Üreten Kişilere Ait Meslekler

Tablo 56: Değişik Hizmetleri Yerine Getiren Meslekler

Mahalleler	Ab-ı Berd	Arslan Fakı	Balani	Cami-i Kebir	Debbaghane	Elhizar	Eski Çarşı	İbrahim Çelebi	Ilıca	Kadı Sinan	Kara Ağaç	Katip Ali	Kazgani	Şeyh Sinan	Tepecik	Yaviler	Güzel Papas	Hızır İlyas	Kirenifli	Perakende	Turunçu	TOPLAM	
Attar				1							1		2										4
Bakırcı																	2						2
Bardakçı													1										1
Berber	4			2		4	2	1		2			3										18
Beşikçi				1																			1
Bıçakçı				1						1	1				1								4
Demirci	2	1	2	4	2		5			1		2	1	3	6								29
Demirci Kalfası								1															1
Harc-ı Evrak																						1	1
Hamamcı				1																			1
Hasırcı										1													1
Hattat														1									1
Kalaycı				1															1				2
Kaltakçı							1						1										2
Kirişçi				1																			1
Kundakçı	1			1		1									1								4
Muabberat																			1				1
Mücellid											1												1
Mürekkepçi				1																			1
Odabaşı														1									1
Oduncu	3					2				2	8	1	1	2									19
Semerci	3		1				2	2		3			1	3									15
Tellak			2												1								3
TOPLAM	13	1	5	14	2	7	10	4	-	10	11	3	10	10	9	-	2	1	2	-	1	116	

Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir.

¹⁴³⁸ SVA. 1308, ss.434-435.

Yukarıda ele aldığımız meslek kategorilerinin haricinde Alaşehir’de farklı alanlarda hizmet veren mükellefler de bulunmaktadır. Bu kategoride yer alan meslekleri; kullanım eşyası üreten ve satan meslekler, kişisel bakım ve temizlikle ilgili meslekler, okuma ve kültürel faaliyetlerle ilgili meslekler ve son olarakta “diğer” olarak nitelendirdiğimiz meslekler şeklinde gruplandırmayı uygun gördük. 22 farklı meslek kolunda değişik hizmetleri yerine getiren hane reislerinin toplam sayıları 116 olup bunlar, kaza merkezinde kayıtlı 1443 kişinin % 8’ini meydana getirmektedirler. Bu grup içerisinde yer alan mesleklerde Müslümanların oldukça etkin olduklarını görmekteyiz. Nitekim 116 mükellefin 111’i, % 95,6’lık bir oranla Müslüman hane reislerinden, 5 kişisi ise Gayrimüslim ahaliden teşekkül etmektedir.

a) Kullanım Eşyası Üreten ve Satan Meslekler

116 hane reisi içerisinde en yüksek paya kullanım eşyası üreten ve satan meslekler sahiptir. Bu meslek grubunda; bakırcı, bardakçı, beşikçi, bıçakçı, demirci, hasırcı, kalaycı, kaltakçı,¹⁴³⁹ kundakçı¹⁴⁴⁰ ve semerci¹⁴⁴¹ gibi esnaflar faaliyet göstermektedir. Bunların toplam sayıları 62 olup, bu kategoride yer alan meslekler içerisindeki oranları % 53,4; kaza merkezinde kayıtlı bulunan kişilere olan oranları ise % 4,2’dir.

Tablo 57: Kullanım Eşyası Üreten ve Satan Meslekler

Meslekler	Kayıtlı Kişi Sayısı	%
Bakırcı	2	3,2
Bardakçı	1	1,6
Beşikçi	1	1,6
Bıçakçı	4	6,45
Demirci	30	48,3
Hasırcı	1	1,6
Kalaycı	2	3,2
Kaltakçı	2	3,2
Kundakçı	4	6,45

¹⁴³⁹ Eğin tahtadan olan kısmına kaltak adı verilirken, bu işle iştigal eden kimselere de kaltakçı denilmekteydi. Bkz. Şemseddin Sami, s.1034.

¹⁴⁴⁰ Tüfenk kundaklarını yani ağaçtan olan geri taraflarını yapan sanatçı. Şemseddin Sami, s.1116.

¹⁴⁴¹ Yük ve binek hayvanlarının sırtlarına yük bağlamak için konulan aparata semer, bunun imalat ve onarımını yapan kişilere ise semerci denilmektedir. Şemseddin Sami, s.735.

Semerci	15	24,2
Toplam:	62	100

Kaza merkezinde 30 demirci, 15 tane de semerci hizmet vermektedir. Demircilerin 116 hane reisi içerisindeki oranları % 25,8 iken semercilerin oranı ise %'12,9 dur. Nitekim temettuat defterlerindeki verilere göre, 1844 yılı itibariyle Alaşehir kazasında yük ve binek hayvanı olarak beygir, katır, öküz, merkep, kısrak ve devenin var olduğunu görmekteyiz. Bunların toplam sayısı ise 999'dur. Bu hayvanlardan en çok tercih edileni merkep olup, toplam 447 merkep, 259 beygir (bargir), 35 katır, 29 kısrak, 32 deve ve 197 adet te öküz bulunmaktadır.¹⁴⁴² Kullanım eşyası yapan ve satan meslek erbabı içerisinde bunlardan başka 4 tane bıçakçı, 3 tane kundakçı, 2'şer tane bakırcı ve kaltakçı, birer tane de beşikçi, bardakçı, hasırcı ve kalaycı esnafları esnafı hizmet vermektedir.

b) Kişisel Bakım ve Temizlikle İlgili Meslekler

Değişik hizmetleri yerine getiren meslekler içerisinde ikinci hane grubunu ise kişisel bakım ve temizlikle ilgili alanlarda faaliyet gösteren mükellefler teşkil etmektedir.

Tablo 58: Kişisel Bakım ve Temizlikle İlgili Meslekler

Meslekler	Kayıtlı Kişi Sayısı	%
Berber	18	81,8
Hamamcı	1	4,5
Hamam Tellağı	3	13,6
Toplam:	22	100

Bunlar arasında 18 berber, 3 hamam tellağı ve 1 hamamcı olmak üzere toplam 22 kişi yer almakta olup, tamamı Müslüman hane reislerinden oluşmaktadır. Bu grupta bulunan meslekler içerisindeki oranları ise % 18,9'dur. Bu kategorideki üçüncü hane grubu ise; kitap ve kültürel faaliyetlerle ilgili mesleklerdir.

¹⁴⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz. Tablo 88: 1844 yılında Alaşehir'de mahallelere göre toplam yük ve binek hayvan sayısı

c) Kitap ve Kültürel Faaliyetlerle İlgili Meslekler

Tablo 59: Kültürel Faaliyetlerle İlgili Meslekler

Meslekler	Kayıtlı Kişi Sayısı	%
Hattat	1	33,3
Mürekkepçi	1	33,3
Mücellit	1	33,3
Toplam:	3	100

Kaza merkezinde 1 hattat, 1 mürekkepçi ve 1 de mücellid bulunmakta olup, bu mesleklerin varlığı aynı zamanda Alaşehir’de kitap ve okuma yazma kültürünün var olduğunun da bir kanıtıdır. Yine bu meslek erbaplarının tamamı da Müslüman hane reislerinden oluşmaktadır.

d) Diğer Meslekler

Tablo 60: Diğer Kayıtlı Kişilerin Oluşturduğu Meslekler

Meslekler	Kayıtlı Kişi Sayısı	%
Oduncu	19	70,3
Odabaşı	1	3,7
Attar	4	14,9
Kirişçi	1	3,7
Muabberat	1	3,7
Harc-ı Evrak	1	3,7
Toplam:	27	100

Diğer meslekler grubunda yukarıda ele aldığımız üç gruba girmeyen toplam 6 meslek ve 27 mükellef bulunmaktadır. Bunların değişik mal ve hizmet üreten kişilere ait meslekler içerisindeki yüzdeler oranları %23,2 iken; Kaza merkezinde kayıtlı kişilere olan oranları ise % 1,8’dir. Diğer meslekler kategorisinde en fazla sayıya oduncular sahiptir. Toplam 19 hane reisi bu işle iştigal etmekte olup, bunların tamamı Müslümandır.

Oduncuların bu gruptaki mesleklere oranı % 70,3; değişik mal ve hizmet üreten kişilere ait meslekler içerisindeki yüzdeler oranları ise % 16,3’tür. Bu grupta ele alınması gereken bir başka meslek ise, hanlarda çalışan uşakların başı

konumunda bulunan han odabaşılığıdır. Temettuat kayıtlarına göre kaza merkezinde bu işi yapan sadece bir vergi mükellefi bulunmakta olup, Şeyh Sinan mahallesinde ikamet etmektedir.¹⁴⁴³ Yukarıda bahsi geçen bu mesleklerin dışında Alaşehir’de 4 attar¹⁴⁴⁴ ve 1’er tane de kirişçi, muabberat, ve harc-ı evrak hizmet vermektedir.

5. Kamu Hizmetleri ile İlgili Meslekler

Tablo 61: Kamu Hizmeti Sunan Meslekler

Mahalleler	Ab-ı Berd	Arslan Fakı	Balani	Cami-i Kebir	Debbaghane	Elhizar	Eski Çarşı	İbrahim Çelebi	Ilıca	Kadı Sinan	Kara Ağaç	Katıp Ali	Kazgani	Şeyh Sinan	Tepecik	Yaviler	Güzel Papas	Hızır İlyas	Kiremitli	Perakende	Turunçlu	TOPLAM
Asker Emeklisi	1																					1
Cami Şeyhi	1	1										2										4
Cami Şeyhi- Müderris		1																				1
Darü'l Kurra Şeyhi				1																		1
Kürsü Şeyhi													1									1
Ders-i Am- Müderris				1			1															2
Hademe	2		1				2	1		2		1	9	1	1							20
Hatip	2			2										1								5
Hatip-Müderris				1										1								2
İmam		2	1	4		2	1	1	1	2	1	1	2	2	1							21
İmam- Muallim-i Sıbyan	1												1									2
Kayyum												2		1								3
Kethüda	1																	1				2
Mahalle Muhtarı	1	-	2		2	1	2	1	2	2	2	-	-	-	2	-	-	1	2	2		24
Mahkeme Muhzırı		1																				1
Meşayih-i Tarikat-ı Nakşibendiyye				1																		1
Muallim-i Sıbyan	1			2										1							1	5
Müderris				1			1					2	3	1								8
Müezzin		1		2								1	2	1								7
Müftü														1								1
Mütevelli	2																					2
Papaz																	1	1				2

¹⁴⁴³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.10, Hane 23

¹⁴⁴⁴ Güzel kokular, iğne iplik vesaire satan kişi (aktar). Bkz. Develioğlu, s.52.

Papaz-Muallim																					1	1	
Tellal		1																					1
Ulema							1						2										3
Ulema ve Nakşibendi Hulefası															1								1
Yazıcı												1											1
TOPLAM	12	7	4	15	2	1	3	7	3	3	6	8	4	19	10	5	1	2	1	2	4	121	
Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir.																							

Kamu hizmeti sunan meslekler içerisinde; müftü, imam, papaz, müezzin, kayyum, cami şeyhi, darülkurra şeyhi, kürsü şeyhi, meşayih-i tarikat-ı nakşibendiye, Nakşibendi hulefası, müderris, muallim-i sıbyan, ulema, muhtar, kethüda, mütevellî, asker emeklisi, mahkeme muhızı, tellal ve yazıcı gibi meslekler yer almaktadır. Görüldüğü üzere bunların bir kısmı dini hayatla, bir kısmı eğitim-öğretimle ve bir kısmı da yönetim ve idari alanla ilgili mesleklerdir.

Fakat bu mesleklerin çoğu günümüzde olduğu gibi kesin hatlarla birbirlerinden ayrılmamakta ve birbirlerinin sınırlarına girebilmekteydiler. Örneğin bir imam veya papaz aynı zamanda öğretmenlik, bunun yanı sıra da mahalle yöneticiliği görevlerini üstlenebilmekteydi. Benzer şekilde ilmiye sınıfı içerisindeki geçişkenlik nedeniyle müderrisler; müftü, kadı, cami şeyhi ve hatip olarak ta görev yapabilmekteydiler. Bu nedenle tüm bu meslekleri kamu hizmetleri başlığı altında incelemeyi uygun gördük.

Kaza merkezinde kamu hizmetleriyle ilgili kayıtlı kişilerin sayısı 121'dir. Bunların; 5 mahalle muhtarı, 2 papaz, 1 muallim-i sıbyan ve 1 kethüda olmak üzere toplam 9 kişisi Gayrimüslimlerden, 112 kişi ise Müslümanlardan meydana gelmektedir. Bu grupta yer alan mesleklerin kaza merkezinde kayıtlı bulunan kişilere olan oranı ise % 8,3'tür.

Kazalarda kadı'dan sonra gelen "Ehl-i Şer" zümresi olarak müftüler yer almakta olup,¹⁴⁴⁵ ilmiye sınıfının en üst düzey temsilcisi durumundadırlar. Buralarda bulunan müftülük makamları, aynen başkentteki şeyhülislamlık makamı gibi halkın yalnızca dini konularla ilgili değil hukuki, sosyal, ekonomik, idari vb. dünyevi meselelerle

¹⁴⁴⁵ Özkaya, s.222.

ilgili olarak da sık sık müracaat ettikleri bir kurumdu.¹⁴⁴⁶ Müftü olmayan kazalarda ise bu işlere kadılar bakmaktaydılar.¹⁴⁴⁷

Müftüler, mahkeme ile ilgili bir anlaşmazlık olduğunda fetva verirlerdi.¹⁴⁴⁸ Taraflar mahkemeye müracaat etmeden önce müftüye başvurarak aralarındaki sorunları halledebilecekleri gibi; mahkeme süreci başladıktan sonra da müftüden fetva almak suretiyle mahkemeye ibraz edebilirlerdi.¹⁴⁴⁹ Temettüat defterlerindeki kayıtlarda Tepecik mahallesinde yüznumaralı hanede ikamet etmekte olan Tatarzade Mehmet Efendi'nin beratlı müftü olarak görev yaptığını görmekteyiz.¹⁴⁵⁰

Defterlerde Alaşehir'deki cami ve mescitler ile buradaki görevliler hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Buna göre kaza merkezinde isimleri tespit edilebilen 7 cami ve 11 mescit ile isimleri tespit edilemeyen 5 cami ve mescit olmak üzere toplam 23 tane ibadethane bulunmaktadır. İsimleri belli olan yedi cami içerisinde Yıldırım Bayezid, Yağhane, Pazar, Şeyh Sinan, İbrahim Ağa, Kadı Şeyh ve Kütük Minare camileri yer almaktadır. İsimleri belirlenebilen Mescitler ise defter numarasına göre yapılan sıralama ile: Kazgani, Ab-ı Berd, Balani, Eski Çarşı, Kâtip Ali, Kadı Sinan, Yaviler, Arslan Fakı, Kara Ağaç, Elhizar mahalleleri mescitleri ve Şeyh Sinan mahallesinde bulunan Çınarlı Mescidi'dir.

Bu ibadethanelerin dışında yukarıda da belirttiğimiz üzere toplam 5 tane cami ve mescidin isimleri ise temettüat kayıtlarında belirtilmemiştir. Bu ibadethanelerin 3 tanesi Cami-i Kebir mahallesinde, 2 tanesi de Tepecik mahallesinde bulunmaktadır.

Aşağıdaki tabloda, kaza merkezinde bulunan camiler ile görevlileri hakkında bilgiler verilmiştir.

¹⁴⁴⁶ Ünal, s.226.

¹⁴⁴⁷ Uzunçarşılı, s.174.

¹⁴⁴⁸ Özkaya, s.222.

¹⁴⁴⁹ Ekinci, s.376.

¹⁴⁵⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s.17, Hane 100/100 Kaza merkezinde bu görevi yerine getiren diğer müftüler ile ilgili bilgiler ise Aydın Vilayet salnamelerinden alınmış olup, idari yapı ile ilgili bölümde, müftü başlığı altında işlenmiştir.

Tablo 62: Temettuat Defterlerine Göre Kaza Merkezinde Bulunan Camiler ile Görevlileri

Mahalle Adı	Cami Adı	Görevi	Din Görevlisinin Adı ve Ünvanı	Varsa Meşgul Olduğu Ek İşi	Defter-Sayfa ve Hane No
Camii Kebir	Yıldırım Bayezid Camii	İmam	Meşayihden Müftüzade Mehmet Efendi	-	DN:1430, s.2, HN:1
Camii Kebir	Yıldırım Bayezid Camii	Müezzin	Molla Hasan Oğlu Hacı Hasan Efendi	-	DN:1430, s.2, HN:4
Tepecik	Yıldırım Bayezid Camii	Kayyum	İlcikoğlu Çakır Mehmet	Ziraat	DN: 1427, s.12, HN:71
Tepecik	Yıldırım Bayezid Camii	Hatip	Esirioğlu Hafız Ahmet Efendi	Ticaret	DN:1427, s.4, HN:18
Kâtip Ali	Yıldırım Bayezid Camii	Müderri-i Dersiye	El Hac Efendi Der Aliye Müderriyelerinden	-	DN: 1423, s.13, HN: 52
Kâtip Ali	Yıldırım Bayezid Camii	Şeyh	Çakır Mehmet Efendi	-	DN: 1423, s.7, HN:22
Camii Kebir	Yıldırım Bayezid Camii	Darü'l Kurra'da Şeyh	Müftü Biraderi Hacı Mustafa Efendi	Bezzaz	DN:1430, s.16, HN:91
Camii Kebir	Yağhane Camii	İmam	Hatip Oğlu Muhtar Mehmet Efendi	-	DN:1430, s.2, HN:3
Kâtip Ali	Yağhane Camii	Müezzin	İmam Hacı Ali Efendi	Ticaret	DN:1423, s.2, HN:1
Tepecik	Yağhane Camii	Müezzin	Esiri Oğlu Hafız Mustafa	Ticaret	DN:1427, s.5, HN:25
Cami-i Kebir	Yağhane Camii	Hatip ve Müderri	Hacı Ağası Oğlu Hacı Mustafa Efendi	Erbab-ı Ziraatten	DN:1430, s.22, HN:126
Şeyh Sinan	Yağhane Camii	Kürsü Şeyhi	Müderri-i Ulemeden Aladağlı Hasan Efendi	-	DN:1438, s.29, HN:123
Cami-i Kebir	Pazar Camii	İmam, Ders-i Am ve Müderri	Kasap Oğlu Hacı Halil Efendi ve Kardeşi Hacı Mehmet Efendi	-	DN:1430, s.21, HN:119
Kazgani	Pazar Camii	Kayyum	Kayyum Oğlu Mehmet	-	DN:1403, s.3, HN:5
Cami-i Kebir	Pazar Camii	Kayyum ve Ferraş	Kasap Ahmet Ağa Oğlu Sarı	Çerçi	DN:1430, s.11, HN:67

			Mustafa Efendi		
Şeyh Sinan	Şeyh Sinan Camii	İmam	Abdullah Hoca Oğlu Ali Efendi	Muallim-i Sıbyan	DN:1438, s.5, HN:1
Şeyh Sinan	Şeyh Sinan Camii	Müezzin	Hacı İbrahim	Muhtar-1 Evvel	DN:1438, s.5, HN:2
Şeyh Sinan	Şeyh Sinan Camii	Müezzin	Molla Mustafa	-	DN:1438, s.14, HN:47
Kâtip Ali	Şeyh Sinan Camii	Şeyh	Mehmet Efendi	-	DN:1423, s.3, HN:5
Cami-i Kebir	Şeyh Sinan Camii	Hatip	Müftü Oğlu Ali Efendi	-	DN:1430, s.24, HN:141
Arslan Fakı	İbrahim Ağa Camii	İmam	Çakır Hafız Mustafa Efendi	-	DN:1459, s.6, HN:24
Cami-i Kebir	İbrahim Ağa Camii	Müezzin	Ta'ciran Molla Ahmet Oğlu Bekir	Erbab-1 Ziraat	DN:1430, s.7, HN:36
Cami-i Kebir	İbrahim Ağa Camii	İbrahim Ağa Camiinden İdüğü (Görevi Kaydedilmemiş)	Eskici Oğlu Hafız Mustafa Efendi	-	DN:1430, s.21, HN:120
Kara Ağaç	Kadı Şeyh Camii	İmam	Muhtar-1 Evvel Nurullah Oğlu Hafız Mehmet Efendi	Attar	DN:1460, s.2, HN:2
Ab-1 Berd	Kadı Şeyh Camii	Hatip	Hacı Müftü Efendizade Bezzaz Mehmet Efendi	Bezzaz	DN:1412, s.14, HN:33
İbrahim Çelebi	Kütük Minare Camii	İmam	Haffaf Hacı İbrahim Oğlu Mehmet	Talebe	DN:1467, s.3, HN:7
Arslan Fakı	Kütük Minare Camii	Müezzin	Dereköylü Ali Efendi	-	DN:1459, s.8, HN:39
Ab-1 Berd	Kütük Minare Camii	Hatip	Emir Hacı Ahmet Ağa Oğlu Süleyman Kardeşi Ahmet	-	DN:1412, s.29, HN:107
Arslan Fakı	Kütük Minare Camii	Cami Şeyhi ve Büyük Daire Müderrisi	Hacı İbrahim Efendi Abdurrahman Efendi	-	DN:1459, s.8, HN:38

Tablo 63: Temettuat Defterlerine Göre Kaza Merkezinde Bulunan Mescitler ile Görevlileri

Mahalle Adı	Mescit Adı	Görevi	Din Görevlisinin Adı ve Ünvanı	Varsa Meşgul Olduğu Ek İşi	Defter, Sayfa ve Hane No
Kazgani	Kazgani Mahallesi Mescidi	İmam	Hacı Mavi Oğlu Hacı Hafız Mehmet Efendi	Debbağlık	DN:1403, s. 2, HN:1
Ab-ı Berd	Ab-ı Berd Mahallesi Mescidi	İmam	Kuşakçızade Abdullah Efendi	Muallim-i Sıbyan	DN: 1412, s.7, HN:1
Balani	Balani Mahallesi Mescidi	İmam	Molla Hüseyin Efendi	-	DN: 1414, s.4, HN:1
Eski Çarşı	Eski Çarşı Mahallesi Mescidi	İmam	Mehmet Efendi	-	DN: 1418, s.3, HN:1
Kâtip Ali	Kâtip Ali Mahallesi Mescidi	İmam	Çolakoğlu Mehmet	-	DN:1423, s.14, HN:54
Tepecik	İsmi Belirtilmemiş olan Cami veya Mescid	Şeyh, İmam, Hatip ve Müderriş	Tokoçzade Mehmet Efendi	-	DN: 1427, s.2, HN:1
Tepecik	İsmi Belirtilmemiş olan Cami veya Mescid	İmam	Şahan Oğlu Abdullah Efendi	Mısırcı Esnafından	DN:1427, s.13, HN:74
Cami-i Kebir	İsmi Belirtilmemiş olan Cami	Hatip	Eskici Oğlu Hacı Mehmet Efendi	Ticaret	DN:1430, s.5, HN:20
Cami-i Kebir	İsmi Belirtilmemiş olan Cami veya Mescid	İmam	Halil Efendi	Ticaret	DN:1430, s.11, HN:62
Kadı Sinan	Kadı Sinan Mahallesi Mescidi	İmam	Emir Hoca Oğlu Hacı Hüseyin Efendi	-	DN: 1432, s.3, HN:1
Şeyh Sinan	Çınarlı Mescidi	İmam	Hacı Kadı Mehmet	-	DN:1438, s.8, HN:13
Yaviler	Yaviler Mahallesi Mescidi	İmam	İbahim Efendi	-	DN: 1446, s.2, HN:1
Arslan Fakı	Arslan Fakı Mahallesi Mescidi	İmam	Çolak İmam Oğlu Mustafa Efendi	Rençberlik	DN: 1459, s.2, HN:1
Kara Ağaç	İsmi Belirtilmemiş olan Cami veya Mescid	İmam	Mustafa Efendi	Muytap	DN: 1460, s.2, HN:1
Elhizar	Elhizar Mahallesi Mescidi	İmam	Cin Oğlu Hacı Mustafa	Haffaflık Ticareti	DN: 1465, s.2, HN:1
Elhizar	Elhizar Mahallesi Mescidi	İmam	Molla Hüseyin Oğlu Molla Mustafa	Ticaret	DN:1465, s.7, HN:27

Yukarıdaki tablolarda isimlerini vermiş olduğumuz cami ve mescitlerde toplam 47 din görevlisi hizmet etmektedir. Diğerlerine kıyasla bünyesinde en fazla görevli bulunduran ibadethaneler; Yıldırım Bayezit, Şeyh Sinan ve Yağhane Camileridir. Bu durum adı geçen camilerin, kaza merkezinde bulunan mabedler içerisinde büyük olan ve en fazla rağbet edilip önem verilen dini mekânlar olduğunu göstermesi açısından da kayda değerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1829 (1245) tarihinde muhtarlık teşkilatı kuruluncaya kadar mahallelerin mülki ve beledi amirliği görevini aynı zamanda kadının temsilcisi konumunda bulunan imamlar yerine getirmekteydiler. Bir başka ifadeyle Osmanlı devlet ve toplum yapısında mekâna göre bir görev paylaşımı yapıldığında kadı-naib ve imam hiyerarşisinin var olduğunu söyleyebiliriz.¹⁴⁵¹

Halk tarafından sevilen, dini bilgileri fazla olan ve halkın güvenini kazanmış bulunan kişiler arasından padişah beratı¹⁴⁵² ile atanan imamlar, yaptıkları işler karşılığında ise “vazife” adı verilen bir ücret almaktaydılar.¹⁴⁵³ Temettüat kayıtlarında imamlığın bir meslek olarak ele alındığı görülmektedir. Nitekim defterlerde hane reislerinin mesleklerinin belirtildiği bölümde “imamlık mesleği ile ma'ruf”,¹⁴⁵⁴ “ba- berat-ı âli imam idiği”,¹⁴⁵⁵ “ba- berat-ı alişan mahalleyi mezbur mescidinin/camisinin imamı idiği”,¹⁴⁵⁶ “mezburda vakı' mescid-i/cami-i şerifin ba- berat-ı ali imamı idiği”¹⁴⁵⁷ şeklinde ifadeler kullanılarak kişinin imam olduğu ayrıca belirtilmiştir.

İmamlar, dini görev ve sorumluluklarının yanı sıra mahallenin zabıta işleri; mahalle sakinlerine isabet eden verginin tevzii ve tahsili; halk arasındaki anlaşmazlıkların çözümü; evlenme, boşanma, doğum, ölüm ve yer değiştirme gibi nüfus olaylarının takibi ile mahalleye yerleşmek ve ayrılmak isteyenlerin denetimi gibi oldukça önemli yetki ve görevlere sahiptiler.¹⁴⁵⁸

¹⁴⁵¹ Kazıcı, İslam Medeniyeti..., ss.263-264.

¹⁴⁵² Bu durum Temettüat Defterlerinde “Ba- berat-ı âli imam idiği” şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s. 2, Hane 1; s.2, Hane 3; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s. 4, Hane 1; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1459, s. 6, Hane 24.

¹⁴⁵³ Musa Çadırcı, “Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)”, Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s.258.; Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu..., s.40.

¹⁴⁵⁴ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1418, s. 3, Hane 1.

¹⁴⁵⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1446, s. 2, Hane 1.

¹⁴⁵⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1403, s. 2, Hane 1; 1432, s.3, Hane 1; 1465, s. 2, Hane 1.

¹⁴⁵⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1414, s. 4, Hane 1.

¹⁴⁵⁸ Osman Nuri Ergin, Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1936, s. 120.

Yukarıda da değindiğimiz üzere imamların bu kadar yetki genişliğine sahip olmaları, onların kadı ve naiplerin mahalle düzeyindeki temsilcileri durumunda olmalarından kaynaklanmaktaydı. Onların bu konumu, mahalle çerçevesinde halk-hükümet ilişkilerinin sürdürülmesi noktasında muhtarlık teşkilatı oluşturuluncaya kadar tek başlarına, daha sonrasında ise muhtarlarla birlikte devam etmiştir. Nitekim muhtarlık teşkilatının oluşturulması Çadircı'nın da ifade ettiği üzere imamlığa bir tepki olarak gelişmemiştir. Zira imamlar güvenilir kişiler olarak mahalle muhtarlarına kefil edilmişlerdir.¹⁴⁵⁹

Mahalle teşkilatının başında bulunan imamlar, bu önemlerinden dolayı temettüat defterlerinde de ilk haneye kaydedilmekteydiler.¹⁴⁶⁰ Mahallenin idari ve beledi amiri olan imamlar, bu nedenle bazı mükellefiyetlerden kurtulmakta ve devlet, imam ve hatiplik vazifelerinde buldukları süre zarfında bunlardan vergi almamaktaydı. Zira kanunnamelere göre bunlar, insanların kendilerine uydukları önderler konumundaydılar.¹⁴⁶¹ Nitekim temettüat defterlerinde hane reislerinin vergilerinin yazıldığı bölümde, “sene-i sabıkada vergiy-i mahsusası olmadığı”¹⁴⁶² veya “vergiyi-i seneviyesi olmadığı”¹⁴⁶³ gibi ifadeler yer almaktadır.

Alaşehir kaza merkezinde bulunan 47 din görevlisinin 23 tanesini imamlar oluşturmaktadır. Bu imamlardan Şeyh Sinan Camiinde bulunan Abdullah Hoca Oğlu Ali Efendi ile Ab-ı Berd mahallesi mescidinin imamı olan Kuşakçızade Abdullah Efendiler aynı zamanda muallim-i sıbyan olarak ta görev yapmaktadırlar. Diğer imamlar içerisinde ise ek iş olarak rençberlik, ticaret, mısırcı esnafı, debbağlık, attarlık, muytablık ve haffaflık gibi iş kollarında çalışanlar bulunduğu gibi talebe olupta bu görevi yerine getirenler de bulunmaktadır. Ayrıca imamlardan bir tanesi mevcut işlerine ek olarak şeyh, hatip ve müderris; bir diğeri de ders-i amm ve müderris olarak görev yapmaktadırlar.

¹⁴⁵⁹ Çadircı, Tanzimat Döneminde Anadolu..., s.40.; Ayrıca yine aynı yazarın bkz. “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme”, Belleten, Cilt: XXXIV., Sayı: 135, TTK Yayınları, Ankara 1970, s.411.

¹⁴⁶⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1403, s. 2, Hane 1; 1412, s.7, Hane 1;1414, s. 4, Hane 1; 1430, s. 2, Hane 1; 1432, s. 3, Hane 1;1438, s. 4, Hane 1;1446, s. 2, Hane 1;1460, s. 2, Hane 1;1465, s. 2, Hane 1 vd.

¹⁴⁶¹ Rüşum ve Tapuya Müteallik Olan Kanun, vr.162 a; Kanunname-i Al-i Osman s.55’den nakleden: Ziya Kazıcı, Osmanlı’da vergi sistemi, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, s. 200.; Ayrıca bkz. Abdüllatif Şener, Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi, İşaret Yayınları, İstanbul 1990, ss. 180-181.

¹⁴⁶² BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s. 2, Hane 1.

¹⁴⁶³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1432, s. 3, Hane 1.

Cami ve mescitlerde imamların dışında 7 müezzin ve 7 de hatip görev yapmaktaydı. Hatiplerden biri hatip ve müderrisliği birlikte yaparken, diğeri de şeyh, imam ve müderrislikle beraber bu görevi yerine getirmekteydi. Kaza merkezindeki ibadethanelerde bu görevlilerin haricinde 1 ders-i amm ve müderris, 1 müderris-i dersiye, 1 kürsü şeyhi ile birlikte 6 şeyh ve 3 tane de kayyum bulunmaktaydı.

Osmanoğulları ile birlikte Anadolu'nun batısına gelen şeyh ve dervişler, bir taraftan gazilerle birlikte fütuhatta bulunurken, diğeryandan da boş ve تنها yerlere yerleşerek bu bölgeleri şenlendiriyorlardı. Buralarda zaviyeler kurarak ve ziraatla iştiğal ederek ıssız yerlerin birer din, kültür ve imar merkezi haline gelmesini sağlıyorlardı.¹⁴⁶⁴

Alaşehir merkezdeki 6 şeyh arasında; Yıldırım Bayezid Camii'nde Çakır Mehmet Efendi¹⁴⁶⁵ ile müftü biraderi Hacı Mustafa¹⁴⁶⁶ Efendiler; Yağhane Camii'nde kürsü şeyhi olarak müderris-i ulemadan Aladağlı Hasan Efendi;¹⁴⁶⁷ Şeyh Sinan Camii'nde Mehmet Efendi;¹⁴⁶⁸ Kütük Minare Camii'nde Hacı İbrahim Abdurrahman Efendi¹⁴⁶⁹ ve Tepecik mahallesinde ise Tokoçzade Mehmet Efendiler¹⁴⁷⁰ bulunmaktaydılar. Kaza merkezindeki şeyhlerden 1 tanesi kürsü şeyhi, 1 tanesi müderris ve 1 tanesi de imam, hatip ve müderrislikle beraber bu görevi yerine getirmekteydi.

Temettuat defterlerinde Nakşibendî tarikatı mensubu bulunan iki kişinin isimleri geçmektedir. Bunlardan birincisi tarikatın şeyhi olan ve Cami-i Kebir mahallesinde oturmakta olan Hotallı Oğlu Hacı Ahmet Efendi¹⁴⁷¹ olup, diğeri de onun halifeliği görevini yerine getiren ve Yaviler mahallesinde ikamet etmekte olan Hotallı Hacı Mustafa Efendi'dir. Halife Mustafa Efendi'nin defter kayıtlarında ulema ve fukaradan olduğu, oturduğu hanenin dışında hiçbir mal varlığının bulunmadığı ve başkalarının yardımlarıyla hayatını sürdürdüğü kaydedilmektedir.¹⁴⁷²

Bunların haricinde, kamu hizmeti gören görevliler arasında yine ilmiye sınıfı mensubu olan İbrahim Çelebi mahallesinden 1,¹⁴⁷³ Yaviler mahallesinden 1¹⁴⁷⁴ ve

¹⁴⁶⁴ Barkan, s.290.

¹⁴⁶⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s. 7, Hane 22.

¹⁴⁶⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s. 16, Hane 91.

¹⁴⁶⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s. 29, Hane 123.

¹⁴⁶⁸ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s.3, Hane 5.

¹⁴⁶⁹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1459, s. 8, Hane 38.

¹⁴⁷⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s. 2, Hane 1.

¹⁴⁷¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s. 23, Hane 136.

¹⁴⁷² BOA., ML.VRD.TMT.d., 1446, s. 3, Hane 4.

¹⁴⁷³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1467, s. 11, Hane 52.

Şeyh Sinan mahallesinden de 2 Ulema¹⁴⁷⁵ olmak üzere toplamda 4 ulema bulunmaktadır. Temettuat defterlerindeki kayıtlarda 4 ulemanın hepsi içinde “ulema fukarası” ifadesi kullanılmaktadır. Bu durum ulemanın ekonomik durumlarının hiçte iyi olmadığını göstermektedir.

Tablolarda belirtilen din görevlilerinin sahip oldukları “müftüzade”, “müftü oğlu”, “müftü biraderi”, “imamoğlu”, “hoca oğlu”, “hatip oğlu”, “kayyum oğlu” ve “hacı oğlu” gibi unvanlar, bu görevlerin, Alaşehir kazasında dini misyonları olan bazı kişilerin yakınları arasında ve belirli çevrelerde toplandığını göstermesi açısından da önemlidir.

Alaşehir kaza merkezinde Gayrimüslimlerin dini lideri olarak ise 3 papazın ismine rastlanılmaktadır. Bunlardan birincisi Güzel Papas mahallesinden Baba Menol olup, evsat (orta) derecesinde cizye ödemektedir. Buradan orta düzeyde bir gelire sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu’nda vergi konusunda Müslüman din adamlarına tanınan ayrıcalığın zımmi mahallelerindeki papazlara da tanındığını görmekteyiz. Zira Papaz Baba Menol’ün vergisinin yazıldığı bölümde “Vergiy-i mahsusası olmadığı” ifadesi yer almaktadır.¹⁴⁷⁶

Papazlardan ikincisi Hızır İlyas mahallesinden Babasu Arap Oğlu Bali olup, cizye vergisini edna derecesinde ödemektedir. Bu mahalledeki papazın ekonomik durumunun pekde iyi olmadığını görmekteyiz. Nitekim temettuat defterindeki kayıtlarda başkalarının yardımlarıyla geçimini sağladığı yazılmaktadır. “seneyi sabıkada vergiy-i mahsusadan bir şey vermemiş olduğu” ifadesi bu papazın vergisinin yazıldığı bölümde de bulunmaktadır.¹⁴⁷⁷

Defterlerde adı geçen üçüncü papaz ise Turunçlu mahallesinden Baba Esteryo Oğlu Yani’dır. Esteryo Oğlu Yani, Müslüman mahallelerindeki bazı imamlarda da görüldüğü üzere papazlığın yanı sıra muallim-i sıbyan olarak ta görev yapmaktadır. Cizyesini evsat olarak ödeyen Yani’nin hane reislerinin vergilerinin yazıldığı bölümünde ise “seneyi sabıkada vergiy-i mahsusadan bir sene devretmiş olduğu” ifadesi yer almaktadır.¹⁴⁷⁸

¹⁴⁷⁴ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1446, s. 3, Hane 4.

¹⁴⁷⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s. 8, Hane 15; s.10, Hane 20.

¹⁴⁷⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1431, s. 2, Hane 1.

¹⁴⁷⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1462, s.15, Hane 39, adı geçen papazla ilgili olarak temettuat defterinde “emlak ve arazisi ve saireyi türlü nesnesi olmayıp, şunun bunun ianesiyle geçinmekte olduğu” ifadeleri yer almaktadır.

¹⁴⁷⁸ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1434, s.19, Hane 46.

Daha önce Alaşehir kazasının nüfusunu ele alırken de değindiğimiz üzere, temettuat defterlerindeki verilere göre, 1845 yılı itibariyle kaza merkezinde 21 mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerden 16'sı Müslümanlara, 5 tanesi ise Gayrimüslimlere ait mahallelerdir. Söz konusu defterlerde Alaşehir'deki mahallelerde görev yapan muhtarlar hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Temettuat yazımlarının yapıldığı tarihlerde kazaların mülki amiri olarak kaza müdürleri görev yapmaktaydı. Ancak kaza merkezine ait defterlerde Alaşehir'de görev yapan mahalle muhtarlarının kimler olduğuyla ilgili bilgiler bulunurken, kaza müdürüne dair bir kayda ise rastlanılmamıştır.

Hükümet-halk ilişkilerinde büyük önem arz eden muhtarlık örgütü ilk kez 1829 (1245) tarihinde İstanbul ve Bilad-ı Selase (Eyüp, Üsküdar ve Galata) mahallelerinde kurulmuştur. Muhtarlık teşkilatının İstanbul dışındaki kent, kasaba ve köylerde kurulması ise 1833-1836 yılları arasında gerçekleşmiştir. Kurumun taşrada yaygınlaştırılmasında uygulamada görülen yararlılıkları etkili olmuştur. Buna göre her mahalleden halkın güvenini kazanmış, iyi huylu ve yetenekli oldukları noktasında uzlaşmaya varılmış olan iki kişi oybirliğiyle muhtar olarak seçilmekteydi. Bunlardan birisine “Muhtar-ı Evvel”(birinci muhtar) denilirken, diğerine de “Muhtar-ı Sani”(ikinci muhtar) adı verilmekteydi. Muhtarlara imamlar tarafından kefil olunmaktaydı. Mahalle halkına ise muhtarlar kefil olmakta ve böylece yönetim yükümlülüğünü üstlenmekteydiler.¹⁴⁷⁹

Alaşehir kazasında muhtarlık teşkilatının ilk kez hangi tarihten itibaren oluşturulmaya başlandığıyla ilgili bir bilgiye sahip değiliz. Ancak yukarıda da değindiğimiz üzere 1844-1845 tarihli temettuat defterlerinde kaza merkezindeki mahallelerde görev yapan muhtarlar hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Buna göre, 16 Müslüman mahallesinden 14 tanesinin muhtarlarının isimleri ve muhtarlığa ek olarak iştigal ettikleri meslekler belirtilmişken, isimleri Tepecik ve Arslan Fakı olan 2 Müslüman mahallesinin muhtarlarının kimler oldukları hakkında ise herhangi bir bilgi verilmemiştir. Muhtarlarının kimlikleri belli olan 14 Müslüman mahallesinden 7'sinin hem muhtar-ı evvelleri hem de muhtar-ı sanileri bulunmaktadır. Şeyh Sinan mahallesinde sadece muhtar-ı evvel bulunmaktadır.

¹⁴⁷⁹ Muhtarlık kurumunun ortaya çıkışı ve yaygınlaştırılması konusu ile ilgili olarak Lütfi Tarihin'den nakledenler için bkz., Ergin, Türkiye'de Şehirciliğin..., s.121.; Talat Yaman, Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaşıma Hakkında Bir Kalem Tecrübesi, İstanbul 1940, s.69.; Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Cilt: V, TTK. Yayınları, Ankara 1995, s.155.; Çadircı, “Türkiye’de Muhtarlık..., ss.409-420.

Bunların haricinde Kazgani, Cami-i Kebir, Yaviler, Elhizar ve İbrahim Çelebi olmak üzere toplam 5 Müslüman mahallesinin ise muhtarları ve isimleri defterlerde kaydedilmiş olmakla beraber, bunların muhtar-ı evvelmi yoksa muhtar-ı sanimi oldukları belirtilmemiştir.

Beş Gayrimüslim mahallesi içerisinde ise bir tek Perakende Mahallesinin muhtar-ı evvel ve sanisi bulunmaktadır. Kiremitli Mahallesinde sadece muhtar-ı evvel yer alırken; Güzel Papas, Turunçlu ve Hızır İlyas isimli 3 Gayrimüslim mahallesinde ise muhtar kaydına rastlanılmamaktadır. Bununla beraber ilgili mahallelerin temettuat defterlerinin son sayfasında muhtarların mührü bulunmaktadır.

Temettuat defterlerindeki bilgilere göre kaza merkezinde bulunan mahallelerde görev yapan muhtarlar ile ek olarak yaptıkları işler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 64: Temettuat Defterlerine Göre Alaşehir Kazası Mahallelerinde Görev Yapan Muhtarlar

Mahalle	Muhtar-ı Evvel	Muhtar-ı Sani	Mesleği	Defter, Sayfa ve Hane No
Kazgani	El Hac Süleyman Efendi		Mısırcı	DN:1403, s.3, HN:2
Debbağhane	Semerci Halil Usta	-	Demirci	DN:1409, s.4, HN:1
	-	Hacı Ali	Debbağ	DN:1409, s.4, HN:2
Ab-ı Berd	-	Abdül Fettah Oğlu Semerci Hacı Mehmet	Semerci	DN:1412, s.7, HN:3
Balani	Halil	-	Muytab	DN:1414, s.4, HN:2
	-	Niyarcı Hüseyin	Irgat	DN:1414, s.4, HN:3
Eski Çarşı	Hacı Mustafa	-	Tütün İşleme	DN:1418, s.3, HN:2
	-	Çalık Mehmet Oğlu Hacı Osman	Muytab	DN:1418, s.3, HN:3

Kâtip Ali	Bekir Usta	-	Çizmeci	DN:1423, s.2, HN:2
		Deli Mehmet	Çizmeci	DN:1423, s.2, HN:3
Ilıca	Mahsır Oğlu Mehmet	-	Kahveci	DN:1425, s.5, HN:1
	-	Buldanlı Oğlu Mehmed	Çizmeci	DN:1425, s.5, HN:2
Tepecik	Muhtar İsmi Yazılmamış			
Cami-i Kebir	Hatip oğlu Muhtar Mehmet Efendi		Yağhane Camii İmamı	DN:1430, s.2, HN:4
Güzel Papas	Muhtar İsmi Yazılmamış			
Kadı Sinan	Osman Ahmet Oğlu Hacı Mehmet	-	Keçeci	DN:1432, s.3, HN:2
	-	Ayan Oğlu Mehmet	-	DN:1432, s.3, HN:3
Turunçlu	Muhtar İsmi Yazılmamış			
Kiremitli	Todori Oğlu Yani	-	Çerçi	DN:1435, s.2, HN:1
Şeyh Sinan	Müezzın Hacı İbrahim Efendi	-	-	DN:1438, s.5, HN:2
Perakende	Sarı Oğlu Yani	-	Dülger	DN:1441, s.2, HN:1
	-	Çakmak Oğlu Mihail	Terzi	DN:1441, s.2, HN:2
Yaviler	Muhtar Deli Ahmet		Tüttüncü	DN:1446, s.2, HN:2
Arslan Fakı	Muhtar İsmi Yazılmamış			
Kara Ağaç	Nurullah Oğlu Hafız Mehmet Efendi	-	Attar	DN:1460, s.2, HN:2
	-	Menzilci Oğlu Süleyman	Oduncu	DN:1460, s.2, HN:3
Hızır İlyas	Muhtar İsmi Yazılmamış			
Elhizar	Muhtar Kurt oğlu Halil		Mısırcı	DN:1465, s.2, HN:2
İbrahim Çelebi	Muhtar Hacı Kubur Oğlu Hacı İbrahim		Erbab-ı Ticaret	DN:1467, s.2, HN:2
Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir.				

Kamu hizmetlerinde çalışan görevlilerden bir diğeri de muallim-i sıbyanlardır. Sıbyan mektepleri “sabi” adı verilen 5-6 yaşlarındaki kız ve erkek çocukların eğitim ve öğretimi amacıyla açılan ilk tahsil kurumlarıdır.¹⁴⁸⁰ Her mahallede ve hemen hemen her köyde mevcut olan ve halk arasında mahalle mektebi veya sıbyan mektebi olarak adlandırılan bu okullar genellikle camilere bitişik bir şekilde inşa edilirler, bazen de caminin bir köşesinde eğitim öğretim faaliyetlerini yürütürlerdi. Devlet adamları veya zengin kimselerin vakıflar aracılığıyla kurdukları bu okulların giderleri de vakıf gelirleriyle karşılanırdı.¹⁴⁸¹

Temettuat defterlerinde sıbyan mekteplerinde görev yapan muallimler hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Defterlerden 9 muallim-i sıbyanın ismi tespit edilebilmiş olup, bunlardan 6 tanesi Müslüman, 3 tanesi ise Gayrimüslim muallimdir. Müslüman muallimlerden 4 tanesi sadece muallimlik yaparken,¹⁴⁸² 2 tanesi ise imamlık ile beraber bu görevi yerine getirmektedir.¹⁴⁸³ Aynı şekilde Gayrimüslim sıbyan muallimlerinden de 2 kişi yalnızca bu görevi ifa ederken,¹⁴⁸⁴ 1 tanesi de papazlık ile birlikte sıbyan muallimliği görevini icra etmektedir.¹⁴⁸⁵

İslam tarihi ve medeniyetinde medrese, orta ve yüksek derecede yani sıbyan mekteplerinin üzerinde eğitim ve öğretim veren kurumların ortak adıdır.¹⁴⁸⁶ İslam kültüründeki cami, imaret, hastane, çeşme vb. gibi dini, ilmi ve sosyal müesseselerde olduğu gibi medreseler de vakfa bağlı kuruluşlardı ve bu kurumların devamlılığı, bunların kurucuları tarafından oluşturulan vakıflarla belirlenmişti.¹⁴⁸⁷

Hemen hemen her medresenin içerisinde odalardan daha büyük birer dersane bulunmaktaydı ve ilk dönemlerde dersler buralarda verilirdi. Zamanla gerek medreselerin gerekse de talebelerin çoğalmasına bağlı olarak her medreseye alanında iyi müderris bulmak neredeyse imkânsız bir hal alınca dersler, tüm öğrencilerin istifade edebilmesi için camilerde verilmeye başlandı. Dersiam adı verilen bu derslere aynı kitabı takip eden bütün öğrenciler katılabilmekteydi. Fakat bu durum

¹⁴⁸⁰ Ergin, Maarif..., s.82.

¹⁴⁸¹ Akyüz, Türk Eğitim..., s.72.; Kodaman ve Saydam, ss.IX-X.

¹⁴⁸² BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s.15., Hane 41; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s.6., Hane 32; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.15., Hane 83; s. 19., Hane 112.

¹⁴⁸³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.7., Hane 1; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.5., Hane 1.

¹⁴⁸⁴ Bu Gayrimüslim muallimlerden biri Turunçlu mahallesinde oturan Mummyakmazoğlu Mihail, diğeri ise Kiremitli Mahallesinde ikamet etmekte olan Poskol oğlu Yuri'dir. BOA., ML.VRD.TMT.d., 1434, s.4., Hane 2; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1435, s.6., Hane 14.

¹⁴⁸⁵ Hem papazlık hem de muallim-i sıbyanlık görevlerini birlikte yürüten kişi Turunçlu Mahallesinde oturan Baba Estero Oğlu Yani'dir. BOA., ML.VRD.TMT.d., 1434, s.19., Hane 46.

¹⁴⁸⁶ Baltacı, Osmanlı..., s.25.

¹⁴⁸⁷ Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin..., s.1.

medreselerin, öğrencilerin yiyip içip barındıkları birer talebe pansiyonu haline gelmesine neden olmuştur.¹⁴⁸⁸

Daha önceki devirlerde olduğu gibi, Osmanlıda da şahıslar tarafından tesis edilen ve yaşaması için vakıflar kurulan medreselerin hocalarına “müdris” ve yardımcılara “muid” denilirdi. Medrese öğrencileri ise “danişment”, “suhte” veya “talebe” adlarıyla anılırdı.¹⁴⁸⁹

1844-1845 yıllarını kapsayan temettuat defterlerinde hangi medresede görev yaptıkları belirtilmese de ünvanı müdris olarak kaydedilmiş olan 13 kişi yer almaktadır. Bunlar arasında meslekleri sadece müdris olarak belirtilmiş olanların sayısı 7’dir. Bu 7 kişi içerisinde Kâtip Ali mahallesinden Tatarzade Abdullah Efendi¹⁴⁹⁰ ve Yıldırım Bayezid Camii müdrisi El Hac Veliyüddin Efendi,¹⁴⁹¹ Tepecik mahallesinden Alkanlı Ahmet Efendi,¹⁴⁹² Cami-i Kebir mahallesinden Kara Halil Efendi,¹⁴⁹³ Şeyh Sinan mahallesinden İbrahim¹⁴⁹⁴ ve Salih Efendiler¹⁴⁹⁵ ile İbrahim Çelebi mahallesinden Derbentli Ali Efendi oğlu Mustafa Efendiler¹⁴⁹⁶ bulunmaktadır.

7 müdrisin haricinde müdrisliğin yanı sıra dersiam, imam, hatip ve şeyhlik gibi görevleri de yerine getiren 6 kişi yer almaktadır. Bunlar arasında ise Tepecik mahallesinden defterlerde ismi belirtilmemiş olan bir camide imam, hatip ve müdris olarak görev yapan Tokuçzade Mehmet Efendi,¹⁴⁹⁷ Cami-i Kebir mahallesinden Dersiam Müdris Kasapoğlu Hacı Halil Efendi¹⁴⁹⁸ ile Yağhane Camiinde Hatip-Müdris olan Hacı Ağası Oğlu Mustafa Efendiler,¹⁴⁹⁹ Şeyh Sinan mahallesinden Yağhane Camiinde Kürsü Şeyhi ve Müdris olan Aladağlı Hasan Efendi,¹⁵⁰⁰ Arslan Fakı mahallesinden Kütük Minare Camii’nin meşayih (şeyh) ve aynı zamanda büyük daire müdrisi olan Hacı İbrahim Efendi İbni Abdurrahman Efendi,¹⁵⁰¹ İbrahim Çelebi mahallesinden de dersiam, hoca ve müdris olarak görev

¹⁴⁸⁸ Ergin, Maarif..., s.99.

¹⁴⁸⁹ Baltacı, “Eğitim..., s.247.

¹⁴⁹⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s.3., Hane 4.

¹⁴⁹¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s.13., Hane 52.

¹⁴⁹² BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s.15., Hane 86.

¹⁴⁹³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.5., Hane 25.

¹⁴⁹⁴ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.6., Hane 6.

¹⁴⁹⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.12., Hane 29.

¹⁴⁹⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1467, s.11., Hane 53.

¹⁴⁹⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s.2., Hane 1.

¹⁴⁹⁸ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.21., Hane 119.

¹⁴⁹⁹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.22., Hane 126.

¹⁵⁰⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.29., Hane 123.

¹⁵⁰¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1439, s.8., Hane 38.

yapan Sandallı Hüseyin Efendi¹⁵⁰² gibi ilmiye sınıfı mensubu olan kişiler yer almaktadır.

Temettuat defterlerindeki kayıtlarda yer alan ifadelerden, müderrislerin maddi durumlarının çokta iyi olmadığı anlaşılmaktadır. Defterlerde, yukarıda isimlerini zikrettiğimiz 13 müderisten 3'ü için “müderris fukarası” ve “ulema Fukarası” gibi nitelendirmelerin yapıldığını görmekteyiz. Bunlar arasında Tepecik mahallesinden Alkanlı Ahmet Efendi,¹⁵⁰³ Cami-i Kebir mahallesinden Kara Halil Efendi¹⁵⁰⁴ ve Şeyh Sinan mahallesinden de Müderris İbrahim Efendi¹⁵⁰⁵ gibi isimler yer almaktadır. Temettuat defterlerinde, müderris olup olmadığı belirtilmeyen, sadece ulema sınıfından olduğu kaydedilen bazı kişiler için de bu nitelendirmeler kullanılmıştır.¹⁵⁰⁶ Kayıtlarda bu kişiler hakkında başkalarının yardımlarıyla ve sadakayı nas ile geçinmekte oldukları vurgulanmıştır.

Temettuat defterlerine göre Alaşehir kazasında kamu hizmetinde bulunan diğer görevliler arasında ise 1 tane yazıcı ve bir tane de mahkeme muhızı¹⁵⁰⁷ bulunmaktaydı. Muhızılık görevini Arslan Fakı mahallesinde ikamet etmekte olan Mehmet Çavuş ismindeki bir kişi yerine getirmekteydi. Kazadaki kamu hizmetleri ile ilgili mesleklerde zaman içerisinde hem sayı hem de çeşitlilik bakımından bir artışın yaşanmış olduğunu Aydın Vilayeti salnamelerinden görmekteyiz. Bu mesleklerle ilgili değişim, Alaşehir'in idari teşkilatı ve taksimatı adlı bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

¹⁵⁰² BOA., ML.VRD.TMT.d., 1467, s.4., Hane 14.

¹⁵⁰³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s.15., Hane 86.

¹⁵⁰⁴ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.5., Hane 25.

¹⁵⁰⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.6., Hane 6.

¹⁵⁰⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.8., Hane 15.

¹⁵⁰⁷ Muhzır, şeriat mahkemelerinde mübaşir hizmetini gören kimse. Develioğlu, s.676.; Ayrıca benzer bir başka açıklama için bkz. Şemseddin Sami, Kamus-ı Türki, s.1302.

6. Ticaretle İlgili Meslekler

Tablo 65: Mal ve Hizmet Üretim Ticaret Yapan Kişilere Ait Meslekler

Mahalleler	Ab-1 Berd	Arslan Fakı	Balane	Cami-i Kebir	Debbaghane	Elhizar	Eski Çarşı	İbrahim Çelebi	Ilca	Kadı Sinan	Kara Ağaç	Katip Ali	Kazgani	Şeyh Sinan	Tepecik	Yaviler	Güzel Papas	Hızır İlyas	Kiremitli	Perakende	Turunçlu	TOPLAM
Ayak Bazirganı																			1			1
Barut Satıcısı				2												1						3
Bazirgan																	2	1	1			4
Çerçi				1				1									2		1	1	1	7
Erbab-1 Ticaret	4							2		1				6								13
Esnaf																		2				2
Kahveci	2	1	1	4			3		4	4		1	1	1	2		1	1				26
Koltuk Bazirganı																			2			2
Kuyumcu																	2	2	1			5
Meyhaneci																		2				2
Mısır Ticareti											1	1										2
Nalbant	4		1	3		4	1			2	2	4	1	1								23
Pazarcı																					1	1
Tüccar																	1				1	2
Tütüncü Esnafı															3							3
Un Ticareti								1														1
Yağ Ticareti							2	1			1				1							5
TOPLAM	10	1	2	10		4	4	5	6	6	4	7	2	8	6	1	8	8	6	1	3	102
Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir.																						

Alaşehir’de, her hangi bir meslek dalında, ticari bir mekana bağlı kalarak faaliyet gösteren esnafın bulunduğu gibi, mekandan bağımsız olarak sadece mal alım satımı yapıp ticaretle iştigal eden kişiler de bulunmaktaydı. Temettuat defterlerinde bu kişiler; Erbab-1 ticaret, Tüccar ve bazirgan şeklinde kaydedilmişlerdir.

Mal ve hizmet üretim ticaret yapan kişilere ait meslek grubu içerisinde toplam 102 mükellef bulunmaktadır. 102 meslek erbabının 25’ini bir diğer ifadeyle %

24,5'ini Gayrimüslimler oluşturmaktadır. Bu grupta yer alan mesleklerin kaza merkezinde kayıtlı kişilere olan oranı ise % 7'dir.

Kaza merkezinde oturan mükellefler içerisinde 13 kişinin erbab-ı ticaret olarak kaydedilmiş olduğunu görüyoruz. Bunların hepside Müslüman mahallelerinde ikamet etmekteydiler. Defterlerde tüccar olarak ise sadece 2 hane reisi kaydedilmiş olup, bunlar Gayrimüslim mahallesi olan Güzel Papas ve Turunçlu mahallelerinde ikamet etmekteydiler. Bunların haricinde 1'i ayak bazirganı, 2'si ise koltuk bazirganı olmak üzere toplam 7 bazirganın¹⁵⁰⁸ Gayrimüslim mahallelerinde oturduklarını görmekteyiz. Müslümanlar arasında ise bu meslekle iştiğal eden kimselere rastlanılmamaktadır.

102 meslek erbabı içerisinde birinci sırada kahveci ve meyhaneci gibi meslek dallarında hizmet veren mükellefler bulunmaktaydı. Alaşehir'deki 26 kahvecinin 23'ü Müslümanlardan oluşuyorken, 2 meyhaneci ise Gayrimüslimdir. Bunların, mal ve hizmet üretip ticaret yapan kişilere ait meslekler içerisindeki oranı ise % 27,4'tür. Bu bağlamda 1844 yılı itibariyle, Alaşehir'de kahvehane sayısı ve kültürünün oldukça yaygın olduğunu söyleyebiliriz. İncelediğimiz dönemin şartlarına göre değerlendirdiğimizde bu durumu gayet olağan karşılamak gerekir. Zira günümüzde olduğu üzere bu kadar çeşitli ve işlevsel iletişim araçlarının bulunmadığı o yıllarda kahvehaneler, kamuoyunun nabzını tutan ve bir yere kadar da belirleyen mekanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu kategoride yer alan bir başka meslek de nalbantlıktır. Kaza merkezinde 23 hane reisi bu işle iştiğal etmekte ve bunların tamamı Müslümanlardan oluşmaktadır. Nalbantların bu grupta yer alan meslekler içerisindeki oranları ise %22,5'tir. Bu durum Alaşehir'de önemli miktarda yük ve binek hayvanının mevcut olduğunu göstermektedir.

Nitekim temettuat defterlerindeki verilere göre, 1844 yılı itibariyle Alaşehir kazasında yük ve binek hayvanı olarak beygir, katır, öküz, merkep, kısarak ve devenin var olduğunu görmekteyiz. Bunların toplam sayısı ise 999'dur. Bu hayvanlardan en çok tercih edileni merkep olup, toplam 447 merkep, 259 beygir (bargir), 35 katır, 29 kısarak, 32 deve ve 197 adet te öküz bulunmaktadır.¹⁵⁰⁹ Aydın Vilayeti salnamelerine göre, 1890 yılında bu gruba giren hayvanların sayısında önemli bir artışın olduğu görülmektedir. Ancak, bu tarihte verilen rakamlara köylerdeki hayvan sayılarının da

¹⁵⁰⁸ Bazergan veya bezirgan tacir anlamında kullanılan bir kavramdır. Bkz. Develioğlu, s.74.

¹⁵⁰⁹ Bkz. tablo:88, 1844 yılında Alaşehir'de mahallelere göre toplam yük ve binek hayvan sayısı

ilave edilmiş olma ihtimali vardır. 1890 yılında 550 beygir, 180 katır (ester), 3.780 merkeb, 165 deve ve 3.000 öküz kaydedilmiştir.¹⁵¹⁰

Bu grupta yer alan bir diğer meslek ise çerçiliktir. Ufak tefek eşya satan kimselere bu isim veilmektedir.¹⁵¹¹ Toplam çerçi sayısı 7 olup, 2'si Müslüman mahallelerinde, 5 tanesi ise Gayrimüslim mahallelerinde ikamet etmektedir. Kaza merkezinde 5 tane de kuyumcu esnafı bulunmaktadır. Kuyumcuların tamamı Gayrimüslimdir. Zikrettiğimiz mesleklerin yanı sıra Alaşehir'de 5 mükellefin de yağ ticareti ile iştigal ettikleri görülmektedir. Yağ ticareti yapanlar içerisinde ise Gayrimüslimlere rastlanılmayıp tamamı Müslümandır. Bu kategoride ele aldığımız mesleklerin dışında üç tane tütüncü esnafı, iki tane barut satıcısı ve birer tane de basmacı, kalaycı, pazarcı, uncu ve mısır ticareti ile iştigal eden hane reisi bulunmaktadır.

Kaza merkezinde Müslümanların 16, Gayrimüslimlerin ise 5 mahallede ikamet ettikleri göz önünde bulundurulduğunda, mal ve hizmet üretip ticaret yapan kişilere ait meslekler içerisinde Müslümanların sayılarının Gayrimüslimlere kıyasla oldukça az olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumun Saruhan Sancağının bir diğer kazası olan Turgutlu'da da benzer şekilde cereyan ettiğini görmekteyiz. Zira Turgutlu'da toplam 52 farklı iş koluna mensup 445 hane reisi ile Gayrimüslimlerin en fazla hakim oldukları sektör, yaklaşık % 70'lik bir paya sahip oldukları ticaretle ilgili mesleklerdir.¹⁵¹² İncelediğimiz dönem içerisindeki Alaşehir ve Turgutlu örnekleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Gayrimüslimlerin Müslümanlara oranla ticaretle daha etkin oldukları tezini doğrular mahiyettedir.

¹⁵¹⁰ AVS. 1308, s.520.

¹⁵¹¹ Şemseddin Sami, s.508.

¹⁵¹² Çağlar, s.122.

7. Fiziki Güç (İşçilik) ile İlgili Meslekler

Tablo 66: İşçilik ile İlgili Meslekler

Mahalleler	Ab-i Berd	Arslan Fakı	Balane	Cami-i Kebir	Debbağhane	Elhizar	Eski Çarşı	İbrahim Çelebi	Ilca	Kadı Sinan	Kara Ağaç	Katip Ali	Kazgani	Şeyh Sinan	Tepecik	Yaviler	Güzel Papas	Hızır İlyas	Kiremitli	Perakende	Turunçlu	TOPLAM
Bazubend											1											1
Hademe	1		1					2	1		2		1	10	1	1						20
Hizmetçi															1							1
Hizmetkâr		1	2	6				2		1		1		1	6			1	4			25
Irgad	31	6	13	7	2	10	4	8	2	13	2	2	14	26	9	2	2	2	2	1		160
Tüccar Hizmetkarı																					1	1
Uncu Hizmetkarı																					1	1
TOPLAM	32	7	16	13	2	10	4	12	3	14	5	3	15	37	17	3	2	3	6	1	4	209

Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir.

Bu gruba giren meslekler emek-yoğun meslekler içerisinde yer almakta olup, daha çok kol gücüne dayanmaktadırlar. Alaşehir kaza merkezinde bu iş kolunda çalışan mükelleflerin toplam sayısı 209'dur. Bunlar içerisinde 193 hane reisi Müslüman mahallelerinde ikamet ederken, 16 hane reisi ise Gayrimüslim mahallelerinde oturmaktadır. Görüldüğü üzere fiziki güç ile ilgili işkollarına mensup olanlar arasında Müslümanların sayısı oldukça fazla yer tutmaktadır. Bu gruptaki mesleklerin, kaza merkezinde kayıtlı kişilere olan oranı 14,4'tür.

Bu meslek grubunun sayıca önemli bir bölümünü ırgatlar oluşturmaktadır. Rumca kökenli bir kelime olan ırgat; rençber, işçi, amele ve yapı işçisi gibi anlamlara gelmektedir.¹⁵¹³ Tarihin hemen her döneminde olduğu gibi, günümüzde de gündelik vasıfsız işleri fiziki güçle yapmak amacıyla amele pazarlarında toplanan işçiler bulunmaktadır. İncelediğimiz dönemde de varlıklı kişiler ile büyük iş ve toprak sahipleri, bu ücretli gündelikçileri işlerini gördürmek maksadıyla yanlarında çalıştırmaktaydılar.¹⁵¹⁴

¹⁵¹³ Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat (Hazırlayan Heyet: Abdullah Yeğin, Abdulkadir Badıllı, Hekimoğlu İsmail, İlham Çalım), Türdav Yayınları, İstanbul 1981, s.839.

¹⁵¹⁴ Altınay, s.200.

Irgatların kaza merkezindeki sayıları, 151'i Müslüman ve 9'u Gayrimüslim olmak üzere toplam 160'tır. İkamet ettikleri mahalleler içerisinde 31 hane reisi ile Ab-ı Berd mahallesi ilk sırada bulunurken, 26 kişi ile Şeyh Sinan mahallesi ikinci sırada yer almaktadır. Bunları 13'er kişi ile Balanı ve Kadı Sinan mahalleleri izlemektedir. Irgatların tamamı olmasa bile önemli bir kısmının tarım işçisi olarak çalıştığını tahmin etmekteyiz. Zira kaza merkezinde, tarım dışı mesleklerde çalışan birçok kişinin, esas mesleklerinin yanı sıra tarım ile de iştiğal ettikleri ve birçoğunun küçük ölçekli de olsa bağ, bahçe ve tarla sahibi oldukları görülmektedir.

Alaşehir'de fiziki güç ile ilgili meslekler içerisinde sayı bakımından ırgatlardan sonra ikinci sırayı hademe, hizmetçi veya hizmetkâr adı verilen kimseler almaktadır. İslam toplumunun ilk dönemlerinden beri var olan ve büyük bir kesimini köle ve cariyelerin oluşturduğu hizmetçiler, her türlü ev işlerinde efendilerine sadakat ve nezaketle yardım ederlerdi. Varlıklı kişilerin evlerinde başlayan köle ve cariye istihdam etme âdeti, zamanla bir moda haline gelerek toplumun diğer sosyal tabakaları arasında da yaygınlaşmaya başladı.¹⁵¹⁵

İncelediğimiz dönem içerisindeki Alaşehir toplumunda da bir kısım halkın evlerinde ve her türlü işlerinde kendilerine yardımcı olmaları için hizmetçi veya hizmetkârlar çalıştırdıkları görülmektedir. Kaza merkezindeki hademe, hizmetçi ve hizmetkârlardan oluşan mükelleflerin toplam sayısı 48'dir. Bunların 41'i Müslüman, 7'si ise Gayrimüslim hane reislerinden oluşmaktadır. Temettüat defterlerinde, bu iş kolundaki bazı Gayrimüslim mükellefleri hakkında, tüccar hizmetkârı ve uncu hizmetkârı gibi bir takım tanımlamalarda bulunularak hangi meslek erbaplarının yanında hizmet verdikleri ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Öte yandan Müslüman mükellefler ise sadece hademe, hizmetçi veya hizmetkâr olarak kaydedilmişlerdir.

¹⁵¹⁵ Altınay, s.198.

8. İnşaat Sektöründe Hizmet Veren Meslekler

Tablo 67: İnşaat Sektöründe Hizmet Veren Meslekler

Mahalleler	Ab-1 Berd	Arslan Fakı	Balana	Cami-i Kebir	Debbağhane	Elhizar	Eski Çarşı	İbrahim Çelebi	Ilca	Kadı Sinan	Kara Ağaç	Katip Ali	Kazgani	Şeyh Sinan	Tepecik	Yaviler	Güzel Papas	Hızır İlyas	Kiremitli	Perakende	Turunçlu	TOPLAM
Duvarcı																	2		3			5
Dülger																		4		4		8
Kalıpçı																	1	1			1	3
Keresteci				1																		1
Kiremitçi													1									1
Su Yolcu																	1			2		3
Taşçı					1																	1
Toprakçı																		1				1
Yapıcı	13						1				1			10			6		2	4		37
TOPLAM	13			1		1	1				1			11			10	6	5	10	1	60

Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir.

Tabloda belirtilen inşaat işleriyle ilgili meslekler duvarcı, dülger, kalıpçı, keresteci, kiremitçi, su yolcu, taşçı, toprakçı ve yapıcı gibi iş kollarından oluşmaktadır. Alaşehir kaza merkezinde 37 yapıcı, 8 dülger, 5 duvarcı, 3 kalıpçı, 3 su yolcu, 1 keresteci, 1 kiremitçi, 1 taşçı ve 1 toprakçı olmak üzere bu sektörde hizmet veren toplam 60 hane reisi bulunmaktadır. Bu gruptaki mesleklerin, kaza merkezinde kayıtlı kişilere olan oranı ise % 4,1'dir.

İnşaat işkolunda çalışan 60 kişinin 32'sini yani yarısından biraz daha fazlasını Gayrimüslim hane reisleri oluşturmaktadır. Kaza merkezindeki 37 yapıcının 11'i ile 8 dülger, 5 duvarcı, 3 kalıpçı, 3 su yolcu ve 1 toprakçının tamamı gayrimüslim mahallelerinde oturmaktadır. Bu durum zımmilerin bu sektörde oldukça etkin olduklarını göstermektedir.

İnşaat sektöründe hizmet veren meslekler arasında birinci sırayı 37 kişi ile yapıcılar almakta olup, bu iş kolu içerisinde yer alan diğer meslekler arasında %61,6'lık bir pay tutmaktadır. Yapıcıların taş ve tuğla gibi malzemeleri kullanmak suretiyle binalar inşa ettiklerini söyleyebiliriz. Bu meslek ile işgal eden 37 hane reisinin 25'i Müslümanlardan, 12 tanesi ise Gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Müslüman mahalleleri içerisinde 13 yapıcı ile Ab-1 Berd mahallesi birinci sırayı

alırken, 10 yapıcı ile Şeyh Sinan mahallesi ikinci sırada bulunmaktadır. Bu mahalleleri 1'er hane reisi ile Eski Çarşı ve Kara Ağaç mahalleleri takip etmektedir. Gayrimüslim mahalleleri içerisinde ise Güzel Papas mahallesinde 6, Perakende'de 4 ve Kiremitli mahallesinde ise 2 hane reisi bu meslekle iştiğal etmektedir.

Bu iş kolunda ikinci sırayı 8 kişi ile dülgerler almaktadır. Dülgerlik, ahşap bina inşaatı konusunda uzmanlaşan iş koludur. Kaza merkezindeki dülgerlerin 4'ü Hızır İlyas, 4'ü de Perakende mahallesinden olmak üzere tamamı Gayrimüslim mahallelerinden çıkmıştır. Bu sektörde çalışan bir başka meslek erbabı da duvarcılardır. İsminden de anlaşılacağı üzere duvar örme işini yapmaktaydılar. Alaşehir'de toplam 5 hane reisi duvarcılıkla iştiğal etmekteydi. Bunların 3 tanesi Kiremitli, 2 tanesi de Güzel Papas mahallesinde ikamet etmekte olup, dülgerlerde olduğu üzere tamamı gayrimüslimdi.

Suyolcuları ise mahalle çeşmelerine su getirmek için kullanılan künklerin¹⁵¹⁶ gerekli yerlere döşenmesi, bakım ve tamirati gibi işleri yerine getiren kimselerdi. Bunların 2'si Perakende ve 1'i de Güzel Papas mahallesinde oturmakta olup, hepside Gayrimüslim hane reislerinden oluşmaktaydı. Alaşehir'de bulunan suyolcularında olduğu gibi, kalıpcıların sayısı da 3'tü ve Güzel Papas, Hızır İlyas ve Turunçlu mahallelerinde ikamet etmekteydiler. Yine bunların tamamı da gayrimüslimdi.

9. Taşımacılık İş kolu ile İlgili Meslekler

Tablo 68: Taşımacılık İş kolu ile İlgili Meslekler

Mahalleler	Ab-1 Berd	Arslan Fakı	Balani	Cami-i Kebir	Debbaghane	Elhizar	Eski Çarşı	İbrahim Çelebi	Ilıca	Kadı Sinan	Kara Ağaç	Katıp Ali	Kargani	Şeyh Sinan	Tepecik	Yaviler	Güzel Papas	Hızır İlyas	Kiremitli	Perakende	Turunçlu	TOPLAM	
Arabacı		1		2								1			4								8
Deveci															2								2
Katırcı			1					1						2									4
Kiracı	4			6		3									3	1							17
TOPLAM	4	1	1	8		3		1				1		2	9	1							31

Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir.

¹⁵¹⁶ Suyun ihtiyaç duyulan yerlere taşınmasını sağlamak amacıyla topraktan yapılmış olan borulardır. Alaşehir kaza merkezinde bulunan bazı çeşmelere, su taşıyan künklerden oluşan suyolu için vakıflar tesis edilmiştir. Bkz. V.G.M.A. D.N.214, s.202, K.N.:898; V.G.M.A., Hurufat Defteri No: 534, s.66.

Çok eski tarihlerden beri bir iş kolu olan ve kendi bünyesinde çeşitli mesleklerin doğuşuna zemin hazırlamış olan taşımacılık, hiçbir zaman önemini yitirmemiştir. Çünkü taşımacılık üretimin gerekli son noktasıdır ve o hızlandığında her şey daha iyi gitmektedir.¹⁵¹⁷ Ele aldığımız temettuat defterlerinde de, ulaşım ve taşımacılık alanında arabacı, deveci, katırcı ve kiracı gibi meslekler bulunmakta olup, toplam sayıları 31'dir. Bu iş kolunda çalışanların tamamı Müslümanlardan oluşmaktadır. Taşımacılık iş kolundaki mesleklerin, kaza merkezinde kayıtlı olan kişilere oranı 2,1'dir.

Bunlar içerisinde birinci sırayı 17 kişi ile kiracılar almaktadır. Kiracılar, hayvanlarını ücret karşılığında kiraya verenler olup, bunlara "mekkarun" da denilmektedir. Döneminin en yaygın binek ve yük araçlarından olan deve, at, katır vb. hayvanlar, sahipleri tarafından çeşitli hizmetler için kullanmak isteyenlere ücret mukabilinde kiraya verilmekteydi.¹⁵¹⁸ Temettuat defterlerindeki verilere göre, 1844 yılı itibarıyla Alaşehir kazasında yük ve binek hayvanı olarak beygir, katır, öküz, merkep, kısarak ve devenin var olduğunu görmekteyiz. Bunların toplam sayısı ise 999'dur. Bu hayvanlardan en çok tercih edileni merkep olup, toplam 447 merkep, 259 beygir (bargir), 35 katır, 29 kısarak, 32 deve ve 197 adet te öküz bulunmaktadır.¹⁵¹⁹

Bu iş kolunda çalışanlar arasında kiracıların oranı % 56'dır. Kaza merkezinde 8 hane reisi arabacılık mesleği ile geçimini sağlamakta olup, bu durum nakliye işlerinde at arabasının da kullanıldığını göstermektedir. Deve ile taşımacılık işinde ise iki kişi bulunmaktadır ve bunların ikisi de Tepecik Mahallesinde ikamet etmektedirler. Ayrıca bunların haricinde kaza merkezinde bulunan 4 Müslüman hane reisi de katırcılık işiyle iştigal etmektedir.

¹⁵¹⁷ Altınay, s.81.

¹⁵¹⁸ Altınay, s.81.

¹⁵¹⁹ Bkz. Tablo 88: 1844 Yılında Alaşehir'de Mahallelere Göre Toplam Yük ve Binek Hayvan Sayısı

10. Özel Durumundan Dolayı Herhangi Bir Meslek Grubuna Dâhil Edilemeyenler

Tablo 69: Özel Durumundan Dolayı Herhangi Bir Meslek Grubuna Dâhil Edilemeyen Kimseler

Mahalleler	Ab-ı Berd	Arslan Fakı	Balanı	Cami-i Kebir	Debbağhane	Elhizar	Eski Çarşı	İbrahim Çelebi	Ilıca	Kadı Sinan	Kara Ağaç	Katip Ali	Kazgani	Şeyh Sinan	Tepecik	Yaviler	Güzel Papas	Hızır İlyas	Kiremitli	Perakende	Turunçlu	TOPLAM	
Alil (Hastalıklı)	1			1		1			1	2	4		4	1			1					1	17
Ama		1						1		2		1											5
Asker						1							4										5
Budala									1														1
Fevt (ölmüş)									1														1
Fukara	1					1		1	2				1	4									10
Göç Etmiş															1								1
İhtiyar ve Hasta				7					1			1		1			3	1		3			17
Mahkum Kaçağı															1								1
Masru (Saralı)											1												1
Mecnun				2						2	1		1					1	1				8
Mefkud (kayıp)								1															1
Mekteb-nişin	1			1																			2
Okunamayan Meslek							1				1												2
Sabi	1			1			1			1			1		1								6
Sakat-Dilenci	1																						1
Talebe	1	1				1		1	2	2	2	3	1	1									13
Yaşlı		1		1						1										1			4
Yatalak		1												2									3
Yetim	2	3		1							2	1		5			1	1	1				17
TOPLAM	8	7	-	14	-	4	2	4	6	11	10	6	12	14	3	-	5	3	3	3	3	1	116

Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir.

Temettuat defterlerinde çalışıp gelir getirmeye gücü yetmediği için, yukarıda saydığımız meslek gruplarından herhangi birisine dâhil edilemeyen kimseler ile ilgili

bilgiler de yer almaktadır. Bunlar arasında alil (hastalıklı), ihtiyar, ama, budala, masru (saralı), mecnun, sakat dilenci, yatalak, sabi, yetim, asker, talebe, mektep-nişin, fukara, fevt (ölmüş), göç etmiş, mahkum kaçağı, mefkud (kayıp) gibi bazı özel duruma sahip olan kimseler bulunmaktadır. Bu sayılan durumların yanı sıra iki kişinin de meslekleri okunamamıştır. Niteliklerini zikrettiğimiz bu kişilerin toplam sayısı 116'dır. Bu rakam kaza merkezinde kaydedilen kişilerin % 8'ine tekabül etmekte olup, toplamları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 70: Meslek Kaydı Bulunmayanların Durumu

Meslek Kaydı olmayanların durumu	Hane	%	Toplam Kaydedilen Kişiler %
Fiziki Durum	57	49	3,9
Sosyal Durum	43	37	2,9
Ekonomik Durum	10	9	0,6
Diğer	6	5	0,3
Toplam	116	100	7,7

Bu sonuçlara göre, 1844-1845 yılları itibariyle Alaşehir kaza merkezinde mesleksiz hane oranının düşük olması, yaklaşık % 93 seviyesinde bir işgücü varlığının olduğuna ve sosyo-ekonomik hayatın canlılığına işaret etmektedir. Bu gruba giren haneleri yukarıdaki tabloda da gösterildiği üzere dört ana grup altında toplamak mümkündür.

a) Fiziki Durum

Tablo 71: Fiziki Durumları Gereği Meslek Kaydı Bulunmayanlar

Fiziki Durum	Hane	%
Alil (Hastalıklı)	17	30
İhtiyar ve Hasta	17	30
Ama	5	8
Budala	1	2
Masru'(Saralı)	1	2
Mecnun	8	14
Sakat Dilenci	1	2
Yaşlı	4	7
Yatalak	3	5
Toplam:	57	100

Fiziki durumları gereği meslek kaydı bulunmayanlar, genellikle hasta, ihtiyar veya fiziksel ve ruhsal engelleri olan hane reisleridir. Toplamları 57 kişi olup, bunların 41'ini alil, ihtiyar ve hasta, yaşlı ve yatalak kimseler oluşturmaktadır. Bu kişiler, Temettüat defterlerinde “alil ve ihtiyar olup fukaradan idüğü”,¹⁵²⁰ “alil ve amelmande”,¹⁵²¹ “ alil, mariz ve sahib-i firaş olduğundan”,¹⁵²² “alil, ihtiyar, istihdama iktidarı olmadığı”,¹⁵²³ “ İlet-i kadim alil olduğu”¹⁵²⁴ veya “ alil ve sail olduğu”¹⁵²⁵ gibi ifadelerle zikredilmektedirler.

Defterlerdeki tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere, bunların ekonomik durumları oldukça kötü olup, büyük çoğunluğunun ikamet ettikleri evlerinden başka emlakları bulunmamaktaydı. Başkalarının yardımlarıyla hayatlarını sürdürmekte veya dilencilik (saillik) yapmaktaydılar.¹⁵²⁶ Söz konusu özelliklerinden dolayı devlet bunlardan vergiyi mahsus adı verilen vergiyi almamaktaydı.¹⁵²⁷ Bununla birlikte hepsinin durumları da böyle olmayıp, içlerinden bazılarının sahip oldukları mülklerinden dolayı gelirleri bulunmaktaydı.¹⁵²⁸ Yine söz konusu grup içerisinde sahip oldukları sanat ve mesleklerinden dolayı gelir sahibi olanlar da vardı.¹⁵²⁹

Yukarıda özel durumlarından bahsettiğimiz bu kişiler dışında kaza merkezinde 8 tane mecnun ve 5 tanede âmâ olmak üzere fiziksel ve ruhsal

¹⁵²⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s.22., Hane 75; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.7., Hane 40; s.9., Hane 49.

¹⁵²¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1403, s.4., Hane 10; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s.75., Hane 22; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1432, s.10., Hane 35; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1434, s.17., Hane 38.

¹⁵²² BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.15., Hane 85; s.20., Hane 123; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.31., Hane 133.

¹⁵²³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.12., Hane 69; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1465, s.10., Hane 44.

¹⁵²⁴ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s.20., Hane 68; s.22., Hane 75.

¹⁵²⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1403, s.4., Hane 10; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.18., Hane 102; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1460, s.5., Hane 18.

¹⁵²⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1403, s.4., Hane 10; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.18., Hane 102; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1460, s.5., Hane 18 “Mahalleyi mezbur seknesinden Kulalı Hoca İsmail’in sakin olduğu hanesinden maada bir şeyi olmayıp, hizmetkarlığa dahi kudreti olmadığından şunun bunun ianesiyle ve saillik ile geçinmekte olduğu”

¹⁵²⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1432, s.10., Hane 35 “Mahalleyi mezbur seknesinden Mehmet Kethüda Oğlu Topal Hasan’ın sakin olduğu hanesinden maada bir şeyi olmayıp, alil ve mariz olup, şunun bunun ianesiyle idare olmakta idüğü. Alil ve amelmande olduğundan vergiyi mahsusu olmadığı”; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1460, s.5., Hane 18.

¹⁵²⁸ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1403, s.13., Hane 51 “Katip Ali mahallesinde ikamet etmekte olan Emir-i Ahur Oğlu Mustafa’nın iki dönüm bağı, iki adet de merkebi bulunmakta olup, mahsulatından 35 kuruş ve hamule naklinden de 250 kuruş olmak üzere toplam 285 kuruş geliri bulunmaktadır. Yine aynı şekilde Cami-i Kebir mahallesinde oturan Kaltakçı Hacı Süleyman, yedi dönüm mezru tarla, iki arı kovani, bir sağman camus, bir yoz camus ve bir buzağının sahibi olup, mecmuundan bir senede tahminen temettüü 175 kuruştur. BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.15., Hane 85.

¹⁵²⁹ Örneğin Cami-i Kebir mahallesinden, alil ve ihtiyar olan leblebici Hacı Mehmedin sahip olduğu bu sanattan dolayı senelik 550 kuruş temettü geliri bulunmaktaydı. BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.22., Hane 129 ; Yine aynı şekilde Gayrimüslim mahallelerinden Turunçluda oturan, ihtiyar, alil ve amelmande olan Tanaş Oğlu Yani’nin dülgerlik sanatından elde ettiği bir geliri vardı. BOA., ML.VRD.TMT.d., 1434, s.17., Hane 38.

rahatsızlığı bulunan toplam 13 kişi bulunmaktadır. Mecnun sıfatına haiz kimselerden bir kısmının gayrimenkulleri ve dolayısıyla da gelirleri bulunmakla beraber, bir kısmının ise hiçbir geliri bulunmamakta ve yakınlarının ya da hayırsever insanların yardımlarıyla geçimlerini sağlamaktadırlar.¹⁵³⁰

Temettuat defterlerindeki kayıtlarda, mecnun durumundaki kişilerle ilgili dikkat çekici durum; devletin Müslüman mahallelerinde ikamet eden ve az ya da çok mal varlığı bulunan kimselerden vergi almaması¹⁵³¹ fakat buna mukabil, Gayrimüslim mahallelerinde oturan ve aynı duruma sahip kişilerden ise vergi almasıdır.¹⁵³² Âmâların üçü, aynı zamanda alil ve amelmande (hasta) olup, oturdukları hanelerinden başka bir şeyleri bulunmamakta, şunun bunun yardımlarıyla ve dilenerek hayatlarını sürdürmektedirler.¹⁵³³ Devlet bu nedenle bu âmâlardan da vergi almamaktadır.¹⁵³⁴

b) Sosyal Durum

Tablo 72: Sosyal Durumları Gereği Meslek Kaydı Bulunmayanlar

Sosyal Durum	Hane	%
Asker	5	12
Mektep-nişin	2	5
Sabi	6	14
Talebe	13	30
Yetim	17	39
Toplam:	43	100

Bu kategoride yer alan hane reislerinin toplam sayısı ise 43 tür. 43 kişinin 23'ünü yetim ve sabiler oluşturmaktadır. Bu mükelleflerin durumları Temettuat defterlerinde “yetim idüğü” veya “sabi eytam olduğı” şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca

¹⁵³⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1403, s.13., Hane 57; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.22., Hane 132; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1432, s.10., Hane 43; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1435, s.6., Hane 13.

¹⁵³¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1432, s.10., Hane 43. “ mecnun olduğı, cinneti hasebiyle virgüsü olmadığı”; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1460, s.4., Hane 14. “ virgüyü seneviyesi cinnuniyeti hasebiyle virmemiş olduğı”

¹⁵³² BOA., ML.VRD.TMT.d., 1435, s.6., Hane 13, Alaşehir'deki Gayrimüslim mahallelerinden Kiremitli mahallesinde ikamet eden mecnun Giritli Yuri'nin üç dönüm bağı bulunmakta olup, vergiyi mahsusasını ve edna drecesinde cizye vergisini ödemektedir.

¹⁵³³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s.6., Hane 21; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1432, s.10., Hane 34; s.11., Hane 47.

¹⁵³⁴ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1432, s.10., Hane 34.

yine aynı bölümde on yaşına kadar olan bazı yetimlerin yaşları hakkında da bilgiler verilmiştir.¹⁵³⁵

Kendilerini idare edecek derecede reşit bir yaşa erişmemiş olan yetimlere devlet birer vasi tayin etmekteydi. Defterlerden edindiğimiz bilgilere göre tayin edilen bu vasiler genellikle yetimlerin annelerinden oluşmaktadır.¹⁵³⁶ Bu durum Alaşehir kazasında ikamet eden Gayrimüslim yetimler için de aynı şekilde uygulanmaktadır. Örneğin Alaşehir'in reaya mahallelerinden Hızır İlyas mahallesinde oturmakta olan Bali oğlu Hacı Mihail'in beş yaşındaki yetimi Bali'nin vasiliğine annesi Marin tayin edilmiştir.¹⁵³⁷

Sabi ve yetimler içerisinde ekonomik anlamda zor durumda olup, başkalarının yardımlarıyla varlıklarını sürdürenler olduğu gibi,¹⁵³⁸ para ve mal varlıkları bulunanlar¹⁵³⁹ ile sahip oldukları sanatları aracılığıyla geçimlerini sağlayanlar da vardı.¹⁵⁴⁰ Devlet henüz reşit olmamış küçük yaştaki yetimlerin fakir olanlarından vergiyi mahsus almamaktaydı.¹⁵⁴¹ Bu durum Gayrimüslim yetimleri için de geçerliydi.¹⁵⁴² Ancak varlıklı olan yetimlerden yaşlarına bakılmaksızın bu vergi tahsil edilmekteydi.¹⁵⁴³

Bu başlık adı altında ele aldığımız kayıtlı kişiler arasında talebelerde vardır. Kaza merkezinde talebe oldukları belirtilen 13 kişi bulunmakta olup, bunların

¹⁵³⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1403, s.10., Hane 38; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s.19., Hane 57; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.23., Hane 137; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1459, s.5., Hane 17; s.7., Hane 34; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1462, s.13., Hane 34.

¹⁵³⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1418, s.9., Hane 33 "Eski çarşı mahallesi sekenesinden Hacı Cafer Oğlu Hacı Mehmet'in yetimleri Mustafa ve Ali ve Mehmet, sabi olduklarından vasi-i himmetdarı validesi olduğu." Ayrıca benzer örnekler için bkz. BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.23., Hane 137; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1459, s.5., Hane 17; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1462, s.13., Hane 34.

¹⁵³⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1462, s.13., Hane 34.

¹⁵³⁸ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1459, s.7., Hane 32 "Aslan Fakı mahallesi sekenesinden yetim Ali ve Sinan'ın sakin oldukları hanelerinden maada hiç bir şeyleri olmayıp, şunun bunun ianesiyle geçinmekte idükleri"

¹⁵³⁹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1403, s.10., Hane 38; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1418, s.9., Hane 33; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1431, s.11., Hane 30; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1459, s.5., Hane 17; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1462, s.13., Hane 34.

¹⁵⁴⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s.18., Hane 104 "Cami-i Kebir mahallesi sekenesinden Muhtar oğlu Mustafa'nın sakin olduğu hanesinden maada emlak ve arazisinden bir şeyi olmayıp, muytap çırağı olup, çiraklıktan bir senede tahminen temettuu yüz kuruştur.

¹⁵⁴¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1403, s.10., Hane 38 "Kazgani mahallesi sekenesinden İmam oğlu Hacı Mehmet'in yetimleri Ahmet ve Abdurrahim yedi yaşında olduklarından vergileri olmadığı"

¹⁵⁴² Gayrimüslim örneği için bkz. BOA., ML.VRD.TMT.d., 1431, s.11., Hane 30 "Güzel Papas mahallesi sekenesinden Manol oğlu Aslan'ın oğlu Yurdan'ın yetim olduğu ve vergiyi mahsusası olmadığı"

¹⁵⁴³ Hızır İlyas mahallesi sekenesinden Bali oğlu Hacı Mihaylin Yetimi Balinin 35 dönüm mezru tarlası, 5 dönüm bağı, 1 bab dükkânı, 10 re's sağman keçisi ve 15 re's yoz erkek koyunu bulunmakta olup, seneyi sabıkta vergiyi mahsusundan bir senede 210 kuruş vermiştir." BOA., ML.VRD.TMT.d., 1462, s.13., Hane 34.

tamamı Müslüman mahallelerinde ikamet etmektedirler. Temettuat defterlerinde bu kişiler için “Talebe-i ulumdan idüğü”,¹⁵⁴⁴ “İlimle meşgul ve tarik-i tahsilde idüğü”¹⁵⁴⁵ gibi tabirler kullanılmıştır. Bunlar içerisinde ekonomik açıdan başkalarının yardımlarıyla eğitimlerini sürdürenler olduğu gibi;¹⁵⁴⁶ ilim tahsilinin yanı sıra tarım¹⁵⁴⁷ ve ticaret¹⁵⁴⁸ gibi işlerle uğraşarak gelir sahibi olanlar da yer almaktaydı. Sosyal durumları gereği meslek kaydı bulunmayanlar içerisinde 13 talebenin yanı sıra 2 tane de öğrenci demek olan mektep-nişin bulunmaktadır.

Yukarıda özelliklerini belirttiğimiz kişilere ek olarak askerlik görevini yerine getiren 5 kişi de bu grup içerisinde ele alınmıştır. Temettuat defterlerinde bu kişiler “Asakir-i Nizamiye’de veya Asakir-i Şahanede olduğu” şeklinde ifade edilmişlerdir.¹⁵⁴⁹

c) Ekonomik Durum

Tablo 73: Ekonomik Durumları Gereği Meslek Kaydı Bulunmayanlar

Ekonomik Durumu	Hane	Toplam
Fukara	10	10

Bu gruba girenler, herhangi bir mal varlığı bulunmayan veya az bulunan; bunlardan hâsılat elde edemeyen veya az hâsılat elde edebilen hanelerden meydana gelmektedir.¹⁵⁵⁰ Alaşehir’de özel durumundan dolayı her hangi bir meslek grubuna dâhil edilemeyenler arasında fukara adı verilen ve mali durumları kendilerini geçindirmeye yetmeyecek kadar zayıf olan kimseler de bulunmaktaydı. Bunların sayıları 10 olup, başkalarının yardımlarıyla geçimlerini sürdürmekteydiler. Temettuat defterlerinde bu kişiler için “fukaradan olduğu”,¹⁵⁵¹ “fukara güruhundan”¹⁵⁵² ve “fukarayı sailinden idüğü”¹⁵⁵³ gibi tabirler kullanılmıştır. Bunlar içerisinde bazıları dilencilikle geçimlerini sağlamaktaydılar. Defterlerde bu kişiler için özellikle “sailinden idüğü/olduğu” gibi belirleyici ifadeler kullanılmıştır.

¹⁵⁴⁴ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s.95., Hane 6 ; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1467, s.8., Hane 34.

¹⁵⁴⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1403, s.13., Hane 60; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1459, s.5., Hane 18.

¹⁵⁴⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1403, s.13., Hane 60.

¹⁵⁴⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s.8., Hane 6; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1459, s.5., Hane 18.

¹⁵⁴⁸ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s.15., Hane 56.

¹⁵⁴⁹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1403, s.12., Hane 56; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1403, s.9., Hane 34.

¹⁵⁵⁰ Özçelik, s.15.

¹⁵⁵¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1425, s.5., Hane 4; s.7., Hane 20.

¹⁵⁵² BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.16., Hane 55; s.28., Hane 118.

¹⁵⁵³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1403, s.3., Hane 7; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.20., Hane 75; s.22., Hane 89.

Devlet, fakara kesim içerisinde de bir ayırım yapmakta ve hiçbir mal varlığı olmayan ve defterlerdeki ifadesiyle şunun bunun ianesiyle geçinen kimselerden vergi almazken yine başkalarının yardımlarına muhtaç olarak yaşayan fakat azda olsa mal varlığı olan kişilerden ise vergi almaktaydı. Örneğin Alaşehir'in Şeyh Sinan mahallesinde ikamet etmekte olan Keskin İbrahim oğlu Mehmet Rami'nin üç dönüm bağı dışında bir gayrimenkulü olmadığı, üstelik söz konusu şahıs hasta, ihtiyar ve herhangi bir işte çalışmaya gücü yetmediği halde 130 kuruş vergiyi mahsus ödemekteydi.¹⁵⁵⁴

d) Diğer

Tablo 74: Diğer Haneler

Diğer	Hane	%
Fevt (ölmüş)	1	16,6
Göç Etmiş	1	16,6
Mahkûm Kaçağı	1	16,6
Mefkud (Kayıp)	1	16,6
Okunamayan Meslek Adı	2	33,4
Toplam	6	100

Son grubu, diğer olarak nitelendirdiğimiz haneler meydana getirmektedir. Bu grupta fazla hane bulunmadığı anlaşılmaktadır. Kaza merkezinde 1 tane kayıp (mefkud),¹⁵⁵⁵ 1 tane İzmir'e göç etmiş,¹⁵⁵⁶ 1 tane mahkûm kaçağı¹⁵⁵⁷ ve 1 tane de fevt (ölmüş) hane reisinin kaydı bulunmaktadır. Eğer hane reisleri "fevt" yani ölmüş ise bu hanenin reisi hanımı veya çocuklarıdır.¹⁵⁵⁸ Alaşehir örneğinde de bu durumun böyle olduğu görülmektedir. Ilıca mahallesi'nde 25 numaralı hanede ikamet eden hane reisi Hasan'ın ölmesi üzerine, reis olarak eşi Âlime Hatun'un kaydedildiğini

¹⁵⁵⁴ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.22., Hane 89 "Mezbur sekenesinden Keskin İbrahim oğlu Mehmet Rami'nin emlak ve araziden ve hayvanat ve sair türlü bir nesnesi olmadığından başka, merkum alil, ihtiyar ve amelmande ve istihdama dahi liyakati kalmadığından şunun bunun ianesi ve haseneyi nas ile geçinmekte olduğu"; Benzer örnekler için bkz. BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s.30., Hane 109; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1425, s.5., Hane 4.

¹⁵⁵⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1467, s.12., Hane 67, "Hayatı mematı na ma'lum mezbur sekenesinden Kulalı Aziz oğlu Topal Ali'nin sakin olduğu hanesi olmadığından başka emlak ve araziden bir şeyi olmayıp iki seneden beri mahalli na ma'lum mefkud idiği".

¹⁵⁵⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s.3., Hane 9.

¹⁵⁵⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s.9., Hane 50.

¹⁵⁵⁸ Özçelik, s.15.

görmekteyiz.¹⁵⁵⁹ Bu sayılan durumların yanı sıra iki kişinin de meslekleri okunamamıştır.¹⁵⁶⁰

11. Sanayi İş Kolu

Tablo 75: Sanayi İş Kolu

Mahalleler	Ab-ı Berd	Arslan Fakı	Balani	Cami-i Kebir	Debbaghane	Elhizar	Eski Çarşı	İbrahim Çelebi	Ilıca	Kadı Sinan	Kara Ağaç	Katip Ali	Kazgani	Şeyh Sinan	Tepecik	Yaviler	Güzel Papas	Hızır İlyas	Kiremitli	Perakende	Turunçlu	TOPLAM	
Barutçu																1							1
Değirmenci									1	1					2		5	1	1	5			16
Dökümcü														1								1	2
Erbab-ı Sanayi	8													12									20
Kiremitçi														1									1
Sabuncu																		1	1				2
TOPLAM	8								1	1				14	2	1	5	2	2	5	1	42	

Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir.

Bu meslek gurubunda bulunan hane reislerinin toplam sayıları 42 olup, bu rakam kaza merkezinde kayıtlı hane reislerinin % 3'ünü oluşturmaktadır. Temettüat defterlerinde sanayi alanında faaliyet gösteren mükelleflerin mesleği, bazılarında sadece “erbab-ı sanayiden idiği” şeklinde ifade edilirken, bazılarında ise “erbab-ı sanayiden olup babuçu,¹⁵⁶¹ muytap,¹⁵⁶² saraç,¹⁵⁶³ keçeci,¹⁵⁶⁴ debbağ,¹⁵⁶⁵ uncu¹⁵⁶⁶ veya urgancı¹⁵⁶⁷ idiği” şeklinde sanayinin hangi kolunda faaliyet gösterdikleriyle ilgili bilgiler ile birlikte verilmiştir. Bunların sayısı, 12’si Şeyh Sinan ve 8’i de Ab-ı Berd mahallelerinde olmak üzere toplamda 20 olup, hepside Müslüman hane reislerinden oluşmaktadır. Gayrimüslimler içerisinde ise “erbab-ı sanayiden” şeklinde kaydedilen mükellef bulunmamaktadır.

¹⁵⁵⁹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1425, s.8., Hane 25.

¹⁵⁶⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1418, s.5., Hane 16; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1460, s.3., Hane 6.

¹⁵⁶¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s.27., Hane 99; s.29., Hane 107; s.31., Hane 117.

¹⁵⁶² BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s.28., Hane 102.

¹⁵⁶³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.6., Hane 4.

¹⁵⁶⁴ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.7., Hane 11.

¹⁵⁶⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.12., Hane 31.

¹⁵⁶⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.12., Hane 32.

¹⁵⁶⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.26., Hane 107.

Bu kişiler esasında kendilerine ait veya kiralık dükkânlarda küçük ölçekli sanayi üretimi ve satış yapan hane reisleridir. Bu bağlamda bir yandan erbab-ı sanayi olarak ele alınırken, bir taraftan da ticaret grubu içerisinde yer almaktadırlar. Bu durum Temettüat defterlerinde de bu şekilde ele alınmıştır. Örneğin Şeyh Sinan mahallesinde oturan Uncu Cabir'in oğlu Halil, temettüat defterinde “erbab-ı sanayiden idiği” şeklinde kaydedilmiş olmasına rağmen, yıllık temettu geliri, “sanayiinden temettüü” şeklinde değil, “ticaretinden temettüü” şeklinde ve 900 kuruş olarak belirtilmiştir. Ancak bu durum erbab-ı sanayi olarak kaydedilen bütün mükellefler için böyle değildir. Bunlardan bazılarının senelik temettu gelirleri hesaplanırken, kazançları ayrıca “sanayiinden temettüü” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁵⁶⁸

Kaza merkezinde sanayi iş kolunda yer alan meslekler içerisinde ikinci sırada ise değirmencilik bulunmaktadır. Temel yiyecek maddesi olan ekmeğin undan yapılması sebebiyle hemen hemen her yerleşim biriminde değirmenlerin ve değirmencilerin bulunduğunu söyleyebiliriz. İslam kültür ve medeniyetinde de Müslümanlar, fethedilen yerlerdeki değirmenlere ve Gayrimüslim değirmencilere dokunmamışlar, muayyen bir vergi karşılığında onların mesleklerini sürdürmelerine izin vermişlerdir. Bu anlayış ve geleneğin Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar döneminde de aynen sürdürüldüğünü Gayrimüslim değirmencilerin varlığından anlamaktayız.¹⁵⁶⁹

Alaşehir'de, ele aldığımız dönem içerisinde de Gayrimüslimlerin değirmencilik işinde oldukça etkin olduklarını görmekteyiz. Nitekim 1844-45 yılı itibariyle kaza merkezinde 16 değirmenci bulunmakta olup, bunların 12 tanesi Gayrimüslim, 4 tanesi ise Müslüman hane reislerinden oluşmaktadır. Değirmencilik mesleğinin icrasında sadece Alaşehir'de değil yakın civarındaki yerleşim merkezlerinde de Gayrimüslimlerin faal oldukları görülmektedir. Örneğin yine aynı dönem içerisinde Turgutlu kazasında değirmencilikle işgal eden 3 hane reisi bulunmakta olup, bunların tamamını da Zeytincik mahallesinde ikamet eden Rumlar oluşturmaktaydı. Üstelik Turgutlu'daki Rumlar, sadece değirmencilik alanında değil aynı zamanda un ve ekmek üretimi alanlarında da hâkimiyet kurmuşlardı.¹⁵⁷⁰

¹⁵⁶⁸ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s.28., Hane 102, Ab-ı Berd mahallesinde ikamet eden Muypap Oğlu Halil'in senelik tahmini temettüatı 730 kuruş iken, bunun 300 kuruşu ayrıca sanayiinden temettüü şeklinde kaydedilmiştir.; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s.29., Hane 107.

¹⁵⁶⁹ Altınay, ss.110-111.

¹⁵⁷⁰ Çağlar, s.111.

1890 tarihli Aydın Vilayeti salnamesine göre Alaşehir’de, 6’sı kaza merkezinde, 9’u da nahiye ve köylerinde olmak üzere toplam 15 değirmen bulunmaktadır.¹⁵⁷¹ 1897 yılı salnamesinde bu rakam 54 iken,¹⁵⁷² 1908 yılında ise 43 olarak yer almaktadır.¹⁵⁷³ Ancak, vilayet salnamelerinde değirmenlerle ilgili olarak sadece rakamsal bilgilere yer verilmiş olup, bunların ne kadarının Müslümanlar, ne kadarının Gayrimüslimler tarafından işletildiğiyle ilgili detay bilgiler bulunmamaktadır.

Kaza merkezindeki hane reisleri arasında mesleği sabunculuk olarak kaydedilmiş olan iki kişi yer almaktadır. Her ikisi de Gayrimüslim olan sabunculardan ilki Kiremitli mahallesinde ikamet eden Sabuncu Yuri’dır. Yuri’nin kendisine ait bir sabunhanesi bulunmakta olup, ticaretinden senelik temettu geliri 800 kuruştur. Cizyesini ise evsat derecesinde ödemektedir.¹⁵⁷⁴ Bir diğer sabuncu ise Hızır İlyas mahallesinde oturan Sabuncu Manol Oğlu Taşçı İstavridir. İstavrinin sabunhanesinin olduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır. Cizyesini edna derecesinde vermesinden dolayı da sabuncu Yuriye nazaran ekonomik durumunun daha zayıf olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁷⁵

E- ULAŞIM

1. Karayolu Ulaşımı

Alaşehir, Gediz ırmağına karışan Alaşehir çayının doğudan batıya doğru aktığı uzun ovanın güneyinde, Bozdağ’ın kuzey eteklerinde ovaya hâkim Tmolus denilen üç tepeler üzerine kurulmuştur. Şehir, batıdan İç Anadolu’ya giden yol üzerinde bulunduğundan, verimli Gediz ovasından içeriye doğru gelenlere karşı Anadolu’nun iç kısımlarını koruyan bir kale ve Anadolu’nun iç bölgelerini ellerinde bulunduranların da Ege kıyılarına inebilmeleri için ilk ele geçirmeleri gereken yerlerden biri durumundadır.¹⁵⁷⁶

¹⁵⁷¹ SVA. 1308, s.434-435.

¹⁵⁷² SVA. 1315, s.422.

¹⁵⁷³ SVA. 1326, s.614.

¹⁵⁷⁴ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1435, s.6., Hane 12.

¹⁵⁷⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1462, s.15., Hane 40.

¹⁵⁷⁶ Darkot, s.290.

Alaşehir'in, Ege kıyılarını İç Anadolu Bölgesine ve Ege'nin diğer önemli bir vadisi olan Büyük Menderes havzasına bağlayan önemli bir geçiş noktasında bulunması onun stratejik açıdan önemini daha da artırmaktadır. Yerleşim yerinin böyle işlek bir yol güzergâhında bulunması onu eski çağ döneminde de önemli kılmış ve gerek ticari ve gerekse de askeri hareketliliğin belirgin merkezlerinden biri haline getirmiştir. Zira pers hükümdarı Dareiosun oğlu Xerxerin komutasındaki İran ordusu M.Ö. 480'deki ünlü Yunanistan seferinde Alaşehir'den geçmiş ve ordu Dinar, Denizli, Alaşehir, Salihli istikametinde ilerleyerek Sart'a ulaşmıştır.¹⁵⁷⁷ Benzer şekilde Alman İmparatoru Friedrich Barborossa da 1189 yılında III. haçlı seferi esnasında Anadolu'dan geçerken Sardis, Alaşehir, Tripolis¹⁵⁷⁸ ve Denizli güzergâhını izlemiştir.¹⁵⁷⁹

Osmanlı döneminde ticaret yollarının yanı sıra askeri yollar bakımından da önemini korumayı başaran Alaşehir, ulaşım bakımından Manisa-Denizli ve İzmir-Uşak-Afyon güzergâhı üzerinde önemli bir konuma sahip olmuştur. Kula-Selendi ve Demirciye uzanan tali bir yolla şehrin ulaşım imkânları kuzeye doğru genişlemiştir. Bunların yanı sıra geçitlerle Bozdağları aşan bir başka yolla Kiraz ve Ödemiş'e, oradan da bütün Küçük Menderes havzasına bağlanmıştır.¹⁵⁸⁰

Tanzimat öncesinde mevcut yollar ulaşım elverişli değildi. Devletin ulaşım politikası, var olanın korunmasından ibaret olup, geleneksel uygulamaların dışına çıkmamayı hedefliyordu. Avrupa devletlerinin karayollarını onarıp, genişletip demiryolu yapımına geçtikleri bir çağda Osmanlı İmparatorluğu'nda, yılın belirli zamanları haricinde çoğu zaman yerleşim birimlerinin birbirleriyle ve hükümet merkeziyle olan bağlantılarının kesilebilmesi sıradan hadiseler arasında yer almaktaydı. Mithat Paşa'nın Tuna Vilayeti'nde bu alanda sağladığı başarıların bir neticesi olarak, 1864 vilayet nizamnamesiyle beraber yol yapımı öncesine kıyasla daha bilinçli ve düzenli olarak ele alındı. 1869 tarihli "Turuk ve Meabir Nizamnamesi" ile birlikte de imparatorluk genelindeki karayolları dört bölüme ayrılmakta olup, kaza ve köy yolları dördüncü grup içerisinde yer almaktaydı.¹⁵⁸¹

Nizamname ile halka, yol yapımında belirli zamanlarda bedenen çalışmak ve sahip oldukları hayvanları bu çalışmalarda kullanmak gibi yükümlülükler

¹⁵⁷⁷ Umar, s.229

¹⁵⁷⁸ Alaşehir ile Denizli arasındaki bir yerleşim beldesidir.

¹⁵⁷⁹ Runciman, s.12

¹⁵⁸⁰ Ceylan, Alaşehir..., s.60.

¹⁵⁸¹ Çadircı, Tanzimat Döneminde Anadolu..., s.299-300

getiriliyordu. Erkekler beş senelik süre zarfında yirmi gün yol yapım çalışmalarına katılmak zorundaydılar. Bütün bu düzenlemelerin neticesinde İzmir-Aydın yolu ancak 1875 yılına gelindiğinde şose olarak ulaşıma açılmış bulunmaktaydı.¹⁵⁸² Alaşehir kazasında ise şose yolların yapımına vilayetteki birçok yerleşim merkeziyle birlikte 1881 yılında başlanabilecektir.

1851 yılında basılmış olan bir haritaya göre Alaşehir, doğuda Sarıgöl'e, Batıda Sart'a ve Kuzeyde ise Kula'ya işlek bir yolla bağlanmıştır. Bu yolun bir kolu güneye ulaşırken, bir kolu da Sarıgöl'den Buldan'a bağlanmaktadır.¹⁵⁸³ Aydın Vilayeti salnamelerinin verdiği bilgilere göre, 1299/1881 ve 1300/1882 senelerine gelinceye kadar vilayet, medeniyet eserlerinden ve servetinden istenilen ölçüde istifade edememiş fakat bu iki sene zarfında yol da dâhil yapılan yeni çalışmaların neticesinde, mahrumiyetle geçen zamanlar çok çabuk unutulmuştur. Vilayetin bazı yerlerinde ticari mallar trenle nakil olunmakta ise de, tren güzergâhına uzak bulunan ve yolu bulunmayan yerler daha çok olduğundan şose yolların inşasına şiddetle ihtiyaç duyulmuştur.¹⁵⁸⁴

Vilayet salnamelerinde yer alan ifadelerle göre bu tarihlerde yol yapımına ivme kazandıran en önemli husus ticarettir. İlerlemenin en önemli araçlarından birisi olarak görülen ticaret yol yapımı sayesinde daha da canlandırılmak istenmektedir.¹⁵⁸⁵ Gerek kara, gerekse de demir yolunun inşasının hızlanmasında etkili olan bir diğer husus ise güvenlik sorunudur. 19.yüzyılın sonlarına doğru merkezi otoritenin zayıflamasına paralel olarak devletin taşradaki gücü hissedilir şekilde azalmış ve buna bağlı olarak ta eyaletlerdeki eşkıyalık faaliyetleri ivme kazanmıştır. Eşkîya ile mücadelede olay yerine süratle intikal edebilmek ve başarılı bir sonuç alabilmek için şüphesiz ki yollar büyük önem arz etmektedir.

Aydın Vilayeti genelinde yol yapımına 1881 yılında Vali Hacı Naşid Paşa zamanında başlanılmış fakat tüm gayretlerine rağmen vilayet topraklarının genişliği sebebiyle döneminde ancak birkaç tanesi tamamlanabilmiştir. Eksik kalan yolların büyük bir kısmı ise 1883-84 yıllarında yaklaşık on dört ay Aydın Valisi olarak görev yapan Halil Rıfat Paşa zamanında tamamlanmıştır.¹⁵⁸⁶

¹⁵⁸² Çadırcı, s.300.

¹⁵⁸³ Ceylan, Alaşehir..., s.61.

¹⁵⁸⁴ SVA. 1302, s.265.

¹⁵⁸⁵ SVA. 1306, s.119.

¹⁵⁸⁶ A.g.s., ss.120-121.

Vilayet Başmühendisliğinin resmi verilerine göre bu tarihlerde bazı yerleşim merkezleri arasındaki yollarda toprak düzeltme çalışmaları yapılırken, bazı yerlerde ise yeni şose yollar inşa edilmiştir. Amaç bölgedeki tarımsal, ticari ve sınaî ürünleri ihraç etmek üzere bir an önce İzmir Limanına ulaştırmaktır. 1881 ve 1882 tarihleri itibariyle Alaşehir-Kula ve Alaşehir-İnegöl (Sarıgöl) arasında da bu tür yol çalışmalarının yapıldığını görmekteyiz. Toplam uzunluğu 30,7 km. olan Alaşehir-Kula yolunun 15,5 km. si tesviye edilirken, 6 km. de şose yol yapılmıştır. Yine uzunluğu 19,7 km. olan Alaşehir-İnegöl yolunun ise 18,9 km. si tesviye edilmiştir.¹⁵⁸⁷

1883-1884 yılları arasında da yol çalışmalarının ara verilmeksizin devam ettirildiğini görüyoruz. Bu sene zarfında da yine Alaşehir-Kula yolunun 7,8 km. si tesviye edilirken 28,2 km. de şose yol yapılmıştır. Bunlara ilaveten aynı güzergâh üzerinde bulunan 7 adet köprünün de inşası tamamlanmıştır. Aynı tarihlerde Alaşehir-İnegöl arasında 9,45 km. yol tesviyesi ile 38 adet kasisin tamirata gerçekleştirilmiş; toplam uzunluğu 57 km. olan Alaşehir-Eşme yolunda ise 12,5 km. tesviye çalışması yapılmıştır.¹⁵⁸⁸

1888-1892 yılları arasında Alaşehir kaymakamı olarak görev yapan ve eşraf kökenli bir idareci olan Hüseyin Hüsnü Beyin Alaşehir ve çevresinin gelişmesi noktasında önemli katkıları olmuştur. Nitekim Hüsnü Bey, Sarıgöl (İnegöl) ve Alemşahlı yollarının bakımlarını yaptırmak suretiyle işler hale getirmiştir.¹⁵⁸⁹ Vilayet salnamelerindeki bilgilere göre 1888 yılı itibariyle Alaşehir kazasından Kula'ya kadar 61.400 metre yol bulunmaktadır. Bunun 30.700 metresi toprak, 30.700 metresi ise şosedir. Yolların haricinde bu güzergâhta 31 adet köprü ve 38 adette kasis mevcuttur.¹⁵⁹⁰

1 Mart 1875 tarihinde İzmir-Kasaba demiryolunun Alaşehir'e ulaşması şehrin nüfus ve ekonomik yönden gelişiminin hızlanmasına neden olmuştur.¹⁵⁹¹ Bu durum doğal olarak karayollarını da etkilemiştir. 1912 yılına ait bir haritada ise Alaşehir kazasının bağlantılı olduğu yolların demiryolunun Alaşehir'e ulaşmasından sonra geçirdiği değişim ve gelişimler daha açık bir şekilde görülmektedir. Söz konusu haritadan Alaşehir-Kula karayolunun oldukça önem kazandığını görmekteyiz. Zira

¹⁵⁸⁷ SVA. 1302, s.266.

¹⁵⁸⁸ SVA. 1303, s.199.

¹⁵⁸⁹ Konukçu, Milli Mücadelenin..., s.14.

¹⁵⁹⁰ SVA. 1306, s.125.

¹⁵⁹¹ Emecen, "Alaşehir...", s.343.

Kula ve çevresi İzmir ve Manisa'ya yolcu ve yük taşımacılığını Alaşehir istasyonundan yaptığı gibi, haberleşmesini de telgraf hattı aracılığıyla Alaşehir üzerinden gerçekleştirmektedir. İşte bu dönemde adı geçen karayolunun öneminin artmasına binaen yol genişletilmesi çalışması yapılmış ve Alaşehir çayı üzerine de bir köprü inşa edilmiştir.¹⁵⁹²

Yine vilayet salnamelerindeki bilgilere göre 1888 yılı itibariyle Alaşehir kazasından nahiyesi olan İnegöl (Sarıgöl)'e kadar şubeleriyle birlikte toplam 40.480 metre yol bulunmaktadır. Bunun 23.300 metresi toprak, 17.180 metresi ise şose yollardan oluşmaktadır.¹⁵⁹³ 1895 yılına gelindiğinde ise Alaşehir'den maden sularına ve İnegöl nahiyesine 3350 metre daha şose yol yapılmıştır. Aynı yıl içerisinde ve aynı yol güzergâhında 5620 metre tesviyesi süren yol bulunurken, 10.000 metre de henüz yeni başlanılmış yol bulunmaktadır.¹⁵⁹⁴

1912 yılı itibariyle Alaşehir-Sarıgöl karayolu Derbent Çayının yaklaşık olarak 2 km. kadar doğusunda yer alan Orta han'a kadar bakımlı ve işlek özelliktedir. Yol, bu handan sonra yaklaşık 8 km. kadar bakımsız durumda olup, Ahmetli yol ayrımı ile Sarıgöl arasında kalan kesimler ise yine bakımlı yollar arasında yer almaktadır.¹⁵⁹⁵

1888 yılına ait vilayet salnamesine göre Alaşehir-Eşme kazası arasında 12.500 metre yol bulunmaktadır. Söz konusu tarihte bu yolun tamamı toprak yoldan oluşmakta olup, şose yol bulunmamaktadır.¹⁵⁹⁶ Salname verilerine göre, 1895 yılına gelindiğinde de adı geçen yol hattında hala şose yol mevcut değildir. Bununla birlikte 10 km. uzunluğundaki toprak yolun tesviye çalışmaları sürerken, 5km. lik yeni bir yol çalışmasına da başlanılmıştır.¹⁵⁹⁷

Cuinet'in kaydettiğine göre ise 1890'lı yılların başlarında Alaşehir-Eşme arasında 70,8 km., Alaşehir-Sarıgöl arasında 20,5 km. ve Alaşehir-Manisa arasında da 100 km. uzunluğunda şose yollar bulunmaktadır.¹⁵⁹⁸ Bu dönemde Alaşehir-Salihli karayolunun büyük ölçüde önemini kaybettiğini görmekteyiz. Bunun en önemli

¹⁵⁹² 1/200 000 Ölçekli Topografya Haritasının Kula Paftası, Osmanlı Devleti Erkan-ı Harbiyye-i Umumiyye Matbaası, İstanbul 1912'den aktaran Ceylan, A.g.e., s.61.

¹⁵⁹³ SVA. 1306, s.125.

¹⁵⁹⁴ SVA. 1313, s.546.

¹⁵⁹⁵ Ceylan, ss.61-62.

¹⁵⁹⁶ SVA. 1306, s.125.

¹⁵⁹⁷ SVA. 1313, s.546.

¹⁵⁹⁸ Cuinet, ss.392-398.

nedeni yolcu ve yük taşımacılığının önemli bir kısmının demiryolu aracılığıyla yapılmasıdır.¹⁵⁹⁹

Bu durum doğal olarak kervancıların ve yük taşımacılığıyla geçimini sağlayan insanları işsiz kalmasına neden olmuştur. 1890 tarihli vilayet salnamesi verilerine göre Alaşehir kazasında yük ve yolcu taşımacılığında kullanılan nakliye araçlarının toplam sayısı 450'dir. Bunun 400'ü kağrı biçiminde olan öküz arabası, 38'i iki tekerlekli ve 12'si de 4 tekerlekli at arabasından oluşmaktadır.¹⁶⁰⁰

2. Demiryolu Ulaşımı

Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere ve Fransa arasındaki ticaretin en yoğun olduğu alan Ege Bölgesidir. İzmir'in, bütün ulaşım yollarının birleştiği bir yerde bulunması ve hinterlandının geniş olması, bölgede üretilen tarımsal ürünlerin ihraç edilebilir nitelikte olması ile İzmir'in bir ihracat ve ithalat merkezi konumunda bulunması gibi nedenler bölgedeki İngiliz-Fransız rekabetini tetiklediği gibi, para meta ilişkilerinin diğer yerlere oranla daha fazla gelişmesine zemin hazırlamıştır.¹⁶⁰¹

Batı Anadolu'da yeni ve ucuz ulaşım imkânlarının oluşturulması, İngiltere'ye yeni bir nüfuz alanı kazandıracığı gibi, bölgedeki siyasal etkisini de güçlendirecekti. Bu durum ayrıca İzmir ile hinterlandı arasındaki ticari akışı hızlandıracak ve İngiliz mallarının çok daha geniş bir bölgede ve daha kolay satılmasını sağlayacaktı. Gediz ve Büyük Menderes nehirleri üzerinde gemi işletmesi mümkün olmadığı için İngiltere'ye tek alternatif olarak demiryolu yapımı kalıyordu.¹⁶⁰²

Başta padişah olmak üzere Osmanlı devlet adamları, kendi ülkelerinde de demiryolu inşaatını başlatmak istiyorlar fakat teknik yetersizlikler ve gerekli sermaye birikiminin olmayışı gibi nedenlerden dolayı teşebbüs edemiyorlardı. Merkezi yönetim Islahat Fermanında Avrupa sermayesinden yararlanacağını deklare etmişti. Bu gelişmeler doğrultusunda Avrupa para çevrelerinin de Osmanlı ülkesinde demiryolu yapımı için imtiyaz talepleri üzerine bazı güzergâhlar için imtiyazlar verilmeye başlandı. Hükümet, birçok yerleşim birimi arasında demiryolu hattı inşası için imtiyazlar vermeyi planlıyordu. Fakat tasarlananlardan sadece birkaç tanesinin

¹⁵⁹⁹ Cuiet, s.62.

¹⁶⁰⁰ SVA. 1308, s.520-521.

¹⁶⁰¹ B. Varlık, s.27.

¹⁶⁰² Orhan Kurmuş, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Savaş Yayınları, Ankara 1982, s.33.

yapımı başlatılabildi. Bunlardan toplam uzunluğu 73 km. olan İzmir-Aydın hattının yapımına 1856 yılında başlanılmakla beraber ancak Sultan Abdülaziz döneminde 1866 yılında tamamlanabildi.¹⁶⁰³ Böylece Osmanlı Anadolu'sunda hizmet veren ilk demiryolu hattı olarak tarihe geçti.

Bölgenin orta ve güney kesimlerini İzmir'e bağlayan bu hat sayesinde söz konusu yerlerde ekonomik bir üstünlük kurmayı başaran İngilizler, tarım ürünleri ve maden kaynakları bakımından zengin olan kuzey kesimlerini de kontrolleri altına almak istiyorlardı. Yapılan girişimler neticesinde 4 Temmuz 1863 tarihinde İzmir-Kasaba (Turgutlu) Demiryolu hattının imtiyazı da Edward Price adındaki bir İngiliz'e verildi.¹⁶⁰⁴ Fakat bu imtiyaz bir yıl sonra İzmir-Kasaba Demiryolu Şirketi'ne (Smyrna-Cassaba Railway Company) devredilmiş ve hat bu şirket tarafından inşa edilmiştir.¹⁶⁰⁵

92 km. uzunluğundaki İzmir-Kasaba hattının, 65 km.lik İzmir-Manisa bölümü 25 Ekim 1865 yılında işletmeye açılırken, 27 km. 250 m. uzunluğundaki Manisa-Kasaba Demiryolu ise 22 Ocak 1866 tarihinde tamamlandı. Böylece İzmir-Kasaba Demiryolu hattı toplamda iki yıl gibi bir süre zarfında faaliyete geçmiş oldu.¹⁶⁰⁶ Demiryolu hattının Kasabaya ulaşmasıyla beraber Turgutlu, 1866-1875 seneleri arasında İzmir limanına giden yolda toplam 9 yıl son durak olma misyonunu üstlenmiştir.

Sultan II. Abdülhamit döneminde Kasaba hattını Alaşehir kazasına kadar uzatma ve işletme ayrıcalığını da elde eden söz konusu şirket, 1893 yılına gelindiğinde ise bu imtiyazını Belçikalı Georges Nagelmakers'e devretmiştir.¹⁶⁰⁷ Yapımına devlet tarafından 1872 yılında başlanılan ve toplam uzunluğu 75 km. 750 m. olan Kasaba-Alaşehir Demiryolu Hattı ise 1 Mart 1875 tarihinde açıldı. Böylece İzmir'den Alaşehir'e kadar olan hattın toplam uzunluğu 169 km. yi buldu.¹⁶⁰⁸ Bu

¹⁶⁰³ Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu..., s.301.

¹⁶⁰⁴ B. Varlık, s.28.

¹⁶⁰⁵ SVA. 1326, s.190.; Ceylan, "Manisa-Uşak 1...", s.233.

¹⁶⁰⁶ SVA. 1314, s.113. Rumi takvim Mart ayıyla başladığı için, Aydın Vilayeti salnamelerinde İzmir-Manisa hattının açılış tarihi olarak 25 Teşrin-i Evvel 1866 tarihi verilirken; Manisa Kasaba hattının açılış tarihi olarak ta 22 Kanun-u Sani 1866 tarihi verilmiştir. Bülent Varlık ve Enver Konukçu ise bu hatların açılış tarihlerini farklı olarak vermektedirler. Varlık, İzmir-Manisa hattının açılış tarihini 15 Ekim 1865 olarak verirken, Konukçu ise 25 Ekim 1865 olarak vermektedir. Yine aynı şekilde Manisa-Kasaba hattının faaliyete geçiş tarihi olarak Varlık 10 Ocak 1866 tarihini vermektedir. Konukçunun bu hat için verdiği tarih ise salnamelerde verilen tarihle aynıdır. Bkz. B. Varlık, s.29.; Konukçu, "Demiryolu...", ss.31-39.

¹⁶⁰⁷ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1909), Cilt: 8, TTK. Yayınları, Ankara 1988, s.466.

¹⁶⁰⁸ SVA. 1314, s.113.

hattın ulaşımına açılmasıyla beraber Alaşehir, son durak olma konumunu Turgutlu'dan alarak 22 yıl boyunca Uşak-Afyon hattı açılana kadar bu görevi yerine getirdi.

1878 yılına ait Aydın Vilayeti salnamesinde 169 km.lik bu hatla ilgili olarak "İzmir'de Alaşehir'e kadar 108 mildir. Senevi varidatı 15 Milyon kuruştur. Takriben beher sene üç yüz kırk bin yolcu ve dört milyon beş yüz bin kantar eşya nakleder. Senevi yedi bin altı yüz kırk beş tren işler. On beş adet lokomotif vardır. Bunun da bir vapuru saatte 20 mil mesafe kat eder. Bunun varidatından yüzde kırk sekizi masrafına gidiyor" ifadeleri yer almaktadır.

Kasaba-Alaşehir hattının da İzmir Kasaba Demiryolu Şirketi tarafından yapımı planlanmış, bununla ilgili olarak imtiyaz bile alınmıştı. Ancak şirket, bu iş için gereken sermayeyi ortaya koyamadığı için hükümet, gerekli olan üç yüz seksen bin lirayı karşılayarak hattın yapımını kendisi üstlenmeyi düşündü. Bu amacın bir devamı olarak hükümet, bizzat kendisinin inşa etmeyi planladığı 76 km. uzunluğundaki Kasaba-Alaşehir hattının, demiryolu kumpanyasına hiçbir bedel ödemeksizin devredilmesini ve on altı sene boyunca devlete herhangi bir ödeme yapmadan hattın işletme hakkını vermeyi teklif etti. Öncesinde Şuray-ı Devlet'te de ele alınan öneriye göre, on altı senenin bitiminde ise İzmir-Alaşehir demiryolunun tamamı hükümete devredilecekti.¹⁶⁰⁹

İzmir-Kasaba demiryolu, adı geçen şirket tarafından inşa edilirken, Kasaba'dan Alaşehir'e kadar olan hattın tamamı hükümet tarafından inşa edilmiştir. Kasaba demiryolunun kumpanya aracılığıyla yapılan kısımları ise 1875 yılında Osmanlı Hükümeti tarafından satın alınmıştır. Bundan sonraki süreçte ise İzmir'den Alaşehir'e kadar olan demiryolu hattı, şubeleriyle birlikte tamamen Osmanlı Hükümeti adına fakat kumpanya marifetiyle işletilmiştir.¹⁶¹⁰

Nihayetinde söz konusu yolun hükümet ve kumpanya adına ortaklaşa olarak Alaşehir'e kadar uzatılmasına dair 18 Aralık 1872 tarihinde ve sonrasında 28 Ekim 1885 tarihinde olmak üzere Kasaba Demiryolu Kumpanyasıyla iki ayrı mukavele imzalanarak aynı yıl içerisinde hattın inşasına başlanmıştır.¹⁶¹¹

18 Aralık 1872 tarihli mukavelenameyi hükümet adına Nafia Nazırı Ethem Paşa imzalarken; kumpanya adına ise İzmir'den Kasabaya kadar mevcut bulunan

¹⁶⁰⁹ BOA, İ.MMS., 44/1826, 10 Mayıs 1288/22 Mayıs 1872.

¹⁶¹⁰ SVA. 1326, s190-192.

¹⁶¹¹ Mukavelenamenin tarihi ve maddeleri için bkz. Salname-i Vilayet-i Aydın, 1304, Vilayet Basımevi, İzmir, ss.193-200.

hattın direktörleri ile Alaşehir'e kadar hattın temdidini imtiyazına haiz bulunan fakat vefat etmiş olan Edward Price'nin vekili Samuel Bayls imzalamıştır.

Mukavelenamenin maddelerine göre: hükümet, hukuken hat üzerindeki temlik ve imtiyaz hakları karşılığında demiryolu kumpanyasına her biri kırk bin İngiliz Lirasından oluşan otuz iki adet senet ödeyecekti. Böylece hükümetin adı geçen şirkete ödeyeceği toplam tutar bir milyon iki yüz seksen bin İngiliz Lirasını buluyordu. Alaşehir demiryolunun tasarruf ve sahip olma hakkı Osmanlı Hükümetine kesin olarak hattın açılış tarihinde devredilecekti. Bu nedenle senetlerin ödenmesi, demiryolunun hizmete açıldığı tarihten itibaren olmak üzere her altı ayda bir gerçekleşecekti. Söz konusu senetlerin ödenmesi hususunda ise İzmir-Alaşehir hattının gelirleri, Osmanlı Hükümeti tarafından demiryolu kumpanyasına ipotek olarak gösterilmekteydi.

İzmir-Kasaba Demiryolu Şirketi ile Edward Price'ın vasileri görüş birliği içerisinde gerek İzmir'den Kasabaya kadar mevcut bulunan ve gerekse de Kasabadan temdit olunacak olan hatların üzerinde, mukavelenin akdi tarihi itibarıyla mevcut bulunan menkul ve gayrimenkul eşyaları hükümete terk etmeyi taahhüt etmekteydiler.

1872 yılı itibarıyla Kasaba demiryolu hattında 6 lokomotif, 2 adet yolculara mahsus birinci sınıf araba, 4 adet yolculara mahsus ikinci sınıf araba, 20 adet yolculara mahsus üçüncü sınıf araba, 2 adet yolcu katarlarına mahsus setoper arabası, 30 tane kapalı yük vagonu, 20 tane yüksek kenarlı ve müdür nihayetli vagon, 13 adet nihayetleri kare şeklinde olan vagon, 24 adet pamuk nakline mahsus vagon ve 4 tane de setoper bulunmaktaydı. Hükümet-i seniyye mukavele tarihinden itibaren masrafları kendisine ait olmak üzere temdit olunacak olan hattın ve yukarıda cinsleri ve adetleri belirtilen demiryolu eşyasının üç sene boyunca bakımlarını üstlenerek hattın işletilmesine rıza göstereceğini taahhüt etmekteydi.

Mukavele gereğince demiryolu şirketi, her altı ayda bir ödenecek toplam otuz altı senedin ödemesinin bitmesinden sonra istasyon binasını, binanın donanım ve levazımatı ile menkul ve gayrimenkul eşyaları sorunsuz ve işleyebilir bir surette hükümete teslim edecekti. Hükümet ile şirket arasında akdedilen mukavele mucibince istasyonda inşa olunacak bina ve levazımat iki tarafın kararlaştırdığı sayıca olacaktı. Alınan karar haricinde sonradan inşa olunan bina ve ilave levazımat için ise şirket Osmanlı Hükümeti'nden izin almak zorundaydı. Bununla birlikte

istasyon ve müstemilatının teslimatı sırasında iki tarafın kararlaştırdığının dışında fazladan bir bina, edevat veya donanım olur ise hükümet tarafından değerinin yarısı ödenmek suretiyle satın alınacaktı.¹⁶¹²

Kumpanya, istasyonu şehrin yerleşim sahasının kuzeyinde ayrı bir yerde inşa etmiştir. İstasyon ile şehir arasında takribi 500 m. Uzunluğunda bir yol bulunmakta olup, yolun çevresinde henüz yerleşim gelişmemiştir. Bu tarihlerde istasyon; hizmet binaları, lojmanlar, birkaç pansiyon, otel vb. işyerleri ile su deposundan oluşan yapılarıyla, şehrin yakınında fakat ayrı ve yeni bir yerleşim nüvesini teşkil etmektedir.¹⁶¹³ İncelediğimiz dönemde Alaşehir Hükümet Konağı ve diğer bazı resmi dairelerin de istasyon yakınına inşa edildiklerini görmekteyiz. Bu durum istasyon ve çevresinin söz konusu dönemde bir cazibe merkezi olduğunu göstermesi açısından kayda değerdir.¹⁶¹⁴ 1895 yazında şehri ziyaret etmiş olan Friedrich Sarre de 169 km.lik İzmir-Alaşehir yolunu sekiz saatte aldıklarını ve şehir dışındaki garın yakınlarında basit ama temiz bir misafirhaneye yerleştiklerini ifade etmektedir.¹⁶¹⁵

Yine 18 Aralık 1872 tarihli mukavelenameye göre, Alaşehir hattının senelik hâsılatı 80 bin İngiliz Lirasını aşar ise söz konusu fazlalığın yarısı Osmanlı Hükümetine teslim edilecekti. Fakat hâsılatın geçmiş senelerde seksen bin liradan eksik olarak elde edilmesi durumunda ise söz konusu fazla para, eksik gelirle tamamlanan senelere mahsup olunacaktı. Bununla birlikte İzmir-Kasaba Demiryolu Şirketi, Alaşehir hattı işletmeye açılıncaya kadar geçecek süre zarfında İzmir, Kasaba ve Burunabad hatlarını kendi hesabına işletmeye ve daha önceden elde etmiş olduğu imtiyaz gereğince hâsılatını almaya devam edecekti.

Belirtilen süre zarfında hükümet, adı geçen kumpanyayı Alaşehir hattının mültezimi sıfatıyla tanıyacaktı. Ancak Kasaba'dan Salihli'ye kadar olan kısmı geçici olarak işletmeye izin verme hususunda ise istediği gibi davranma yetkisine sahip olacaktı. Bununla birlikte hükümet, Kasaba ve Salihli hatlarının her ikisi için birlikte olmak üzere belirtilen süre içerisinde vereceği 40 bin İngiliz Lirası teminat karşılığında bahsi geçen kısmın geçici olarak işletmesini vermeyi kabul ediyordu. Eğer ki Kasaba ve Salihli hatlarından elde edilecek hâsılat 40 bin lirayı aşar ise fazlası hükümet ile şirket arasında taksim olunacaktı.

¹⁶¹² A.g.s., ss.193-200.

¹⁶¹³ Ceylan, "Manisa-Uşak II...", ss.12-13.

¹⁶¹⁴ Ceylan, s.22.

¹⁶¹⁵ Sarre, s.4.

Alaşehir hattının inşası ve işletilmesi sürecinde lüzum görülen alet, edevat ve malzeme mevcut olan Kasaba hattıyla nakledilecekti. Bu nakil karşılığında hükümet demiryolu şirketine her ton ve km. için 0,025 cm. ücret verecekti.

Hükümet-i Seniyyenin, İzmir-Alaşehir Demiryolu hattının tamamını Kasaba Kumpanyasının 16 yıllık imtiyaz süresi sona ermeden önce de tasarrufu altına almaya her zaman hakkı olacaktı. Fakat şu şartla ki: Şirketin mukavele tarihine kadar olan süre zarfında hattan elde etmiş olduğu hâsılat, kasaba hattı için tahsis ettiği 800 bin İngiliz Lirasından oluşan sermayesinden düşülecek ve kalan miktarı şirkete ödenecekti. Yine mukavele tarihine kadar geçen süre zarfında İzmir-Alaşehir demiryolu hattının her sene için eksik elde edilen hâsılatları hükümet tarafından nakit olarak şirkete ödenecekti. Böylece şirket, hükümete karşı hattın işletilmesi hususundaki her türlü sorumluluğundan kurtulmuş olacaktı.

Kasaba-Alaşehir demiryollarına dair olup, daha önce 4 Temmuz 1863, 17 Ocak 1866 ve 9 Şubat 1870 tarihlerinde olmak üzere hükümetle zikredilen şirket arasında akdedilmiş bulunan üç ayrı mukavelenamenin tamamına ait hükümler 18 Aralık 1872 tarihli mukavelenamenin onaylanmasıyla geçersiz hükmünde olacaktıdır.¹⁶¹⁶

28 Ekim 1885 tarihinde yine Kasaba Demiryolu Kumpanyası'yla teati olunan bir diğer mukavelename daha bulunmaktadır. İki nüshadan oluşan bu sözleşmenin maddelerini Osmanlı Hükümeti adına Maliye Nazırı Zihni Bey, Kasaba Demiryolları Kumpanyası adına ise kumpanya meclis idaresi azasından Vilyım Florans Vanson kararlaştırmıştır. Bu mukavelename, kumpanyanın 800 bin Osmanlı Lirası tutarındaki bir avans için Osmanlı Hükümetiyle akdettiği bir sözleşme olup, verilecek avansın şartlarını ve ödeme planını içermektedir.¹⁶¹⁷

Alaşehir, demiryoluyla İzmir'e 169 km. Manisa'ya ise 103 km. uzaklığında bulunmaktadır. İzmir-Manisa arasında Çiğli, Ulucak, Menemen, Emiralem, Gavur Köyü (Hamidiye) ve Horoz köyü başlıca istasyon mevkilerini teşkil etmektedir. Manisa-Kasaba (Turgutlu) arasında ise Çobanisa'da bir istasyon inşa edilmiştir. Turgutlu-Salihli güzergâhında Urganlı, Ahmetli ve Sart istasyonları bulunurken, Salihli-Alaşehir arasında ise Munvak (Yeşilkavak), Dereköy ve İlhan (Alkan)

¹⁶¹⁶ SVA. 1304, ss.193-200.

¹⁶¹⁷ A.g.s., ss.200-204.

istasyonları yer almaktadır. 1879 yılı itibariyle İzmir-Alaşehir hattında Alaşehir mevki memuru olarak Mösyö Kaporviç'in ismi geçmektedir.¹⁶¹⁸

İzmir-Kasaba Demiryolu Şirketi, yüksek karlılık beklentisi içerisinde Alaşehir-Afyon hattının imtiyazını da almak istemekteydi. Kumpanyanın tahminlerine göre eğer demiryolu Uşak'a kadar uzatılırsa 200 bin tonilatoluk miktarında bir eşya taşınabilecekti.¹⁶¹⁹ Fakat Anadolu coğrafyası üzerindeki iktisadi sömürü amacına yönelik İngiliz ihtirasları, Fransız emelleriyle çatışmaktaydı. Ünlü Levant Company'nin dağılmasından sonra Anadolu'da açtığı 48 şube ile adeta bir krallık kuran James Whithall, İzmir'i ziyaret eden gezgin N.W. Senior'a demiryolu yapımı hakkında şunları söylemiştir: “ İlk adım demiryollarını yapmak olmalı. Bu demiryolları İngilizler tarafından yapılacak, İngilizler tarafından işletilecek ve İngilizlerin malı olacak. Çok karlı olacaklar ve şimdiye dek tarıma açılmamış bölgeleri çok verimli yapacaklar. Demiryolu şirketleri, küçük bağımsız cumhuriyetler olacaklar.”¹⁶²⁰

Nitekim incelediğimiz dönem içerisinde Alaşehir kazasının da potansiyeli oldukça yüksek bir tarım pazarı olduğu görülmektedir. Muhtelif Aydın Vilayeti salnamelerinde yer alan bilgilere göre Alaşehir'den ihraç edilen ürünler arasında; çeşitli hububatlar başta olmak üzere arpa, buğday, börülce, bakla, afyon,¹⁶²¹ çekirdeksiz üzüm, palamut, mazi¹⁶²² ve meyan kökü gibi tarım ürünleri ile İzmir'e ve civar kazalara sevk edilmekte olan un ve yaklaşık 300 bin şişe sarıkız maden suyu bulunmaktadır. Un fabrikası ile sarıkız maden suyu tesislerinin 1900'lü yılların başında kurulduğu anlaşılmaktadır.¹⁶²³ 1893 tarihli Aydın Vilayeti salnamesinin Alaşehir kısmındaki ticaret ile ilgili bilgilerde de “Ticaret, Zehayir ahz ve itasından ibarettir” ifadeleri yer almaktadır.¹⁶²⁴

Gelişen ve ivme kazanan ticarete paralel olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı şirketlerin Alaşehir'de de acenteler açmaya başladıklarını görmekteyiz. Bunlardan birisi de Amerikan Forbes şirketi olup, Alaşehir şubelerini 1859 tarihinde

¹⁶¹⁸ SVA. 1297, s.83.

¹⁶¹⁹ Raif Nezihi-Erol Üyepazarcı, İzmir'in Tarihi, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2001, s.18.

¹⁶²⁰ A.Nedim Atilla, İzmir Demiryolları, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2002, s.56.

¹⁶²¹ SVA. 1315, s.424.; SVA. 1323, s.304.

¹⁶²² SVA. 1311, s.259.

¹⁶²³ SVA. 1326, s.616.

¹⁶²⁴ SVA. 1311, s.260.

açmıştır. Şirketin Alaşehir'den yaptığı meyan kökü ihracatı bazı yıllarda 4500 tona kadar ulaşmıştır.¹⁶²⁵

Demiryolları üzerindeki İngiliz-Fransız rekabeti, inşa edilmesi düşünülen Alaşehir-Afyon hattına ait imtiyaza sahip olma noktasında kendisini bir kez daha gösterdi. Osmanlı Bankası'nca desteklenen Belçikalı Georges Nagelmackers, İngiliz şirketine ait olan İzmir-Kasaba hattını satın almak ve Alaşehir ile Afyon arasında da bir demiryolu hattı inşa etmek için çaba sarf etmekte ve bu iş için Fransız Büyükelçisi Paul Cambon'un desteğini almaktaydı. Nagelmackers'in uğraşları bir süre sonra sonuç verdi. Fransızların baskısı neticesinde hükümet, 1893 yılında, anlaşmadaki haklarını kullanmak suretiyle İzmir-Kasaba Demiryolu Kumpanyasını 35.850.000 Frank karşılığında satın aldı. Hükümet bir süre sonra da söz konusu hattı "Chemin de fer Smyrna-Cassaba et Prolongement" (İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketi) isimli bir Fransız şirketine devrederek Alaşehir hattını Afyona kadar uzatma yetkisini de bu şirkete verdi.¹⁶²⁶

Alaşehir-Afyon hattının keşif planları 1895 yılının Mart ayı başlarında Nafia Nezaretinin onayına sunulurken söz konusu hattın temeli ise İzmir Valisi Hasan Fehmi Paşa tarafından 6 Ekim 1895 tarihinde Alaşehir'de yapılan görkemli bir törende atıldı.¹⁶²⁷ Hattın Alaşehir'den Uşak'a kadar olan bölümü toplam 118 km. olup, 6 Eylül 1897 senesinde açılmıştır. Uşak-Dikili Pınar arası 71 km.dir ve hattın bu kısmı 27 Ekim 1897'de faaliyete geçmiştir. Dikili Pınar-Afyon arası ise 63 km. olup, 20 Aralık 1897 tarihinde hizmete girmiştir.¹⁶²⁸ Alaşehir-Eşme arasında topografyanın oldukça engebeli oluşu, inşa süresini uzatmış ve maliyeti artırmıştır. Nitekim söz konusu güzergâhta 4 büyük köprü ve 21 tane de tünel bulunmaktadır.¹⁶²⁹

Hattın İzmir'den Afyon'a kadar toplam uzunluğu 421 km.,¹⁶³⁰ Alaşehir'den Afyon'a kadar olan uzunluğu ise 251 km.dir.¹⁶³¹ Alaşehir'in demiryoluyla Uşak'a olan mesafesi ise 134 km.dir. Alaşehir-Uşak arasında başlıca istasyon mevkilerini Killik, Güneyköy, Elvanlar, İnay ve Karakuyu gibi yerleşim merkezleri teşkil

¹⁶²⁵ Ceylan, Alaşehir..., s.65.

¹⁶²⁶ B. Varlık, s.30-31.; Karal, Karal, Osmanlı ..., Cilt 8, s.466.

¹⁶²⁷ Nezihî ve Üyepazarcı, s.20.

¹⁶²⁸ SVA. 1317, s.86.

¹⁶²⁹ Ceylan, Alaşehir..., s.3.

¹⁶³⁰ SVA. 1317, s.86.

¹⁶³¹ SVA. 1316, s.88.

etmektedir. Uşak-Afyon arasında ise Kapaklar, Banaz, Oturak, Dikili Pınar, Küçük köy ve Bal Mahmut istasyonları yer almaktadır.¹⁶³²

1899 yılı itibariyle hattın genel müdürü ve şirket vekili olarak Mösyö J.Şanev'in ismi geçmektedir. İzmir-Alaşehir kısmının hükümet-i seniyye komiseri Şem'i Bey, yardımcısı ise Ahmet Hamdi Bey'dir. Yine aynı tarihte Alaşehir'den Afyon'a kadar olan kısmın komiseri olarak Margosyan Efendi'nin ismi geçerken, müdür muavini olarak ise Mösyö Godon yer almaktadır.¹⁶³³

Alaşehir-Afyon Karahisar demiryolu hattı, imtiyazlı ve teminatlı olup, işletilmesi 99 seneliğine "Osmanlı Anonim Şirketi" ne verilmiştir.¹⁶³⁴ Bu hat için hükümet, hattı işleten şirkete kilometre garantisi vermiş ve kilometre başına senelik 18.880 Frank gayrisafî hâsılâtın elde edilmesi garanti edilmişti.¹⁶³⁵

İzmir-Alaşehir demiryolu hattındaki istasyonlar ile bu istasyonların yapılış tarihleri ve mesafeleri hakkında Mecmua-i Umur-u Nafia'da bazı bilgiler bulunmakta olup, bu bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.¹⁶³⁶

Tablo 76: İzmir-Alaşehir Demiryolu Hattının Güzergâhı

Mevkilerin İsimleri	Yapılış Tarihleri	Mesafesi	
		Kilometre	Metre
Basmane	20 Temmuz 1865	11	-
Çiğli		6	-
Ulucak		7	500
Menemen		7	250
Emiralem	25 Ekim 1865	7	250
Hamidiye		17	250
Horosköyü		7	-
Manisa		3	500
Çobanisa	27 Ocak 1866	13	-
Kasaba(Turgutlu)		23	500
Orhanlı		12	-

¹⁶³² SVA. 1317, s.88.

¹⁶³³ A.g.s., s.86.

¹⁶³⁴ SVA. 1326, s.192.

¹⁶³⁵ B. Varlık, s.31.

¹⁶³⁶ M.U.N., S.8, Yıl 1302, s.338. İzmir-Alaşehir demiryolu hattında yer alan istasyonlar hakkında Aydın Vilayeti salnamelerinde de bilgiler bulunmaktadır. İzmir-Alaşehir ve Alaşehir-Afyon hattında yer alan İstasyon merkezleri ile ilgili bilgiler için Bkz. SVA. 1317, s.88.

Ahmetli	1 Mart 1875	8	500
Sart		10	-
Salihli		8	500
Munvak		11	-
Dereköyü		10	-
Alkan		7	250
Alaşehir		8	750
Killik		6 Eylül 1897	118
Güneyköy			
Elvanlar			
İnay			
Karakuyu			
Uşak			
Kapaklar	27 Ekim 1897	71	-
Banaz			
Oturak			
Dikilipınar			
Küçükköy	20 Aralık 1897	63	-
Balmahmut			
Afyon Karahisar			

Alaşehir-Afyon demiryolu ile ilgili olarak ele alınması gereken bir diğer hususta hattın inşasından itibaren ortaya çıkan ve merkezi yönetimi ciddi sıkıntılara sokan güvenlik sorunudur. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra eşkıyalık, Aydın Vilayetinde bu dönemin öncesinde yaşandığından kat be kat fazla boyutlara ulaşmış ve merkezi hükümet bölgede güvenliği sağlamada ve eşkıyalık faaliyetlerini önlemekte açıkça büyük bir acizyet içerisinde kalmıştı. Demiryolu hattında farklı etnik kökenlere mensup yaklaşık yedi bin yabancı amele çalışmakta olup, gerek bunların kendi aralarındaki çatışmaları; gerekse de hat boyunca dolaşan eşkıyaların faaliyetleri bölgenin ve hattın güvenliğini tehdit etmekteydi.

Aydın Valisi, 4 Mayıs 1896 tarihinde sadaret makamına gönderdiği yazıda, elinde bulunan mevcut kuvvetlerin vilayetin hem güvenlik hem de tahsilât işlerinin yerine getirilmesinde yeterli olmadığını belirtmekteydi. Alaşehir demiryolu hattında çalışan çeşitli milletlere mensup ameleler arasında ortaya çıkan çatışmaların bu nedenle önlenemediğini ifade eden yerel yönetim, vilayetteki jandarma miktarının

artırılmasını talep etmekteydi. Bu gelişmeler doğrultusunda sadaret, vilayetin bu isteğini Harbiye Nezaretine iletmiş fakat hazinenin elverişsiz durumu merkezi hükümeti oldukça çaresiz bırakmıştı.¹⁶³⁷

Demiryolu hattındaki güvenlik sorunu sefaretlerin şikâyet ve baskılarına da neden olmaktaydı. Bu durumda hükümet, çatışmanın eksik olmadığı hat boyunda sükûneti sağlamak ve sefaretlerin şikâyetlerini önlemek için bölgeye jandarma takviyesi yapmak yerine vilayetleri kendi kaderine bırakıyor ve gerek Aydın ve gerekse de Hüdavendigâr Vilayetlerinden Alaşehir-Afyon demiryolu hattının güvenliğini kendi imkânlarıyla sağlamalarını bekliyordu.¹⁶³⁸

Söz konusu nedenlerden dolayı hat boyunda güvenlik bir türlü tesis edilemiyordu. Nitekim İzmir Kasaba Demiryolu Temdidi Osmanlı Şirketinin, Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderdiği yazıdan anlaşıldığına göre; Kasaba-Alaşehir Hattının ameliyat mevkiinde görevli olan ve Devlet-i Aliye-i Osmaniye tebaasından olan on dokuz yaşındaki Jorj Elyasi Kalaycıoğlu isimli kişiye dört çoban tarafından kötü muamelede bulunulmuş, akabinde de soyulmuştu. Kasaba-Alaşehir Hattı Şirketi ayrıca ameliyat mevkiinde yedi sekiz kişiden oluşan silahlı eşkıya çetelerinin de dolaşmakta olduğunu belirtiyor ve hat boyunda güvenliğin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınmasını Ticaret ve Nafia Nezaretinden talep ediyordu.¹⁶³⁹

Zaptiye nazırının 10 Ağustos 1896 tarihli yazısında belirttiğine göre ise Alaşehir demiryolu inşaat mütezzimlerinden ve Fransız tebaasından olan mühendis Waligorsky eşkıyadan Posko namında bir Karadağlı tarafından dağa kaldırılmış ve olay mahalline derhal takip kolları sevk olunmuştu. Waligorsky' i kaçıran eşkıya kurtuluş fidyesi olarak da dört bin lira talep etmekteydi.¹⁶⁴⁰

Sefaretlerin artan şikâyetleri ve bunun bir dış müdahaleye neden olacağı endişesinin ağır basması üzerine hükümet, askeri kuvvetlerin artırılması veya vilayetlerin isteği üzere geçici jandarma istihdamı suretiyle güvenliğin ivedilikle sağlanması yolunda seraskerlik makamına emir verdi.¹⁶⁴¹ Aydın ve Hüdavendigâr Vilayetlerine gönderdiği 17 Ağustos 1896 tarihli yazısında ise Alaşehir hattında güvenliğin sağlanması için memur ve müstahdem, piyade ve süvari ne kadar asker ve

¹⁶³⁷ BOA., BEO. 775/58125, 23 Za 1313/6 Mayıs 1896.

¹⁶³⁸ BOA., BEO. 786/58889, 17 Z 1313/30 Mayıs 1896.

¹⁶³⁹ BOA., BEO. 813/60946, 19 Juin 1896.

¹⁶⁴⁰ BOA., BEO. 874/65481, 01 Ra 1314/10 Ağustos 1896.

¹⁶⁴¹ BOA., BEO. 824/61795, 02 Ra 1314/11 Ağustos 1896; BOA., BEO. 825/61821, 03 Ra 1314/13 Ağustos 1896.

jandarmanın bulunduğunun ve bunlar yeterli değil ise ne kadar daha ihtiyaç olduğunun bildirilmesini istiyordu.¹⁶⁴²

Nitekim Fransız sefaretçi, Waligorsky'nin dağa kaldırılmasından ve bölgedeki asayişsizlikten dolayı Osmanlı Hükümeti'ni sorumlu tutuyor ve bu nedenle İzmir general konsolosuna bir emir vererek olayların tahkik edilmesi istiyordu. Sefaret yapılan tahkikatın neticesine dayanarak huzur ve asayişin sağlanması noktasında hükümet-i seniyyenin gerekli tedbirleri almamasından dolayı bu tür olayların yaşandığından yakınmaktaydı.¹⁶⁴³

Demiryolu hattındaki güvenlik sorunlarıyla ilgili olarak, İtalya Sefiri tarafından da hükümet nezdinde bazı tedbirlerin alınması hususunda uyarılarda bulunulmuştu. Bunun üzerine hükümet Aydın Vilayetiyle yazışmak suretiyle gerekli bilgileri almıştı. Buna göre: Demiryolu hattında çalışan 5 bin amele arasında Mart başından şimdiye kadar 9 katl ve 7 darp ve cerh meydana gelmiş olup, faillerini hemen hemen tamamına yakını derdest olunarak cinayet mahkemesine verilmişti. Olayların ekserisi gasp ve hırsızlık suçlarıyla ilgiliydi.¹⁶⁴⁴

Hat boyunca meydana gelen asayiş ile ilgili problemler, demir yolu kumpanyası tarafından da başta Ticaret ve Nafia Nezareti olmak üzere hükümet yetkililerine iletilmekteydi. Alaşehir demiryolu hattında silahlı bir Sırpıyla Karadağlının avaneleriyle birlikte görülmesi amele arasında endişeye neden olmuş, bu durum kumpanya tarafından merkezi hükümete bildirilmişti. Bununla ilgili sadareten hariciye nezareti'ne gönderilen 28 Temmuz 1896 tarihli iş'aratta bu eşkıya güruhunun mahallince aranmakta olduğu ve Fransa ve İtalya Sefaretleri tarafından durumun sorulması halinde bu şekilde bir açıklamanın yapılması gerektiği belirtiliyordu.¹⁶⁴⁵

Demiryolu kumpanyası her ne kadar zaman zaman demiryolu hattında meydana gelen güvenlik ve asayiş ile ilgili sorunları hükümet yetkililerine ileterek, eşkıyalık hareketleri ve amele arasındaki kavgalar konusunda serzeniş ve şikâyetlerde bulunuyorsa da bu huzursuzluklara bizatihi kumpanyanın kendisinin de sebebiyet verdiği oluyordu. Nitekim sadaret tarafından, ticaret ve nafia nezareti'ne gönderilen 6 Ağustos 1896 tarihli tahriratta, merkezi hükümet Hüdavendigâr

¹⁶⁴² BOA., BEO. 826/61949, 8 Ra 1314/17 Ağustos 1896.

¹⁶⁴³ BOA., BEO. 874/65481/3, 15 C 1314/21 Ekim 1896.

¹⁶⁴⁴ BOA., BEO. 817/61235, 17 S 1314/28 Temmuz 1896.

¹⁶⁴⁵ BOA., BEO. 817/61235, 16 Temmuz 1312/28 Temmuz 1896.

vilayetinden gelen yazıya dayanarak amele arasındaki huzursuzlukların kumpanyanın para politikalarından kaynaklandığını vurguluyordu. Buna göre kumpanya parça parça ameliyat ihale eylediği mültezim ve müteahhitlere vaktinde para vermediği gibi, amelenin istihkaklarında da kesinti ve ücret indirimi yaparak onların isteklerini sürekli erteliyordu. Bu nedenle sadaret, ilgili bakanlıktan bu duruma son vermesi için kumpanyaya tebligatta bulunmasını emrediyordu.¹⁶⁴⁶

Hat boyundaki huzursuzluk Alaşehir-Karahisar şimendifer hattının inşasının bitimine kadar sürdü. Seraskerlik makamı hattın tamamlanması üzerine burada bulunan müfrezeye ihtiyaç bulunmadığını bildiriyordu.¹⁶⁴⁷ Aynı zamanda hariciye nezareti de Alaşehir- Afyon hattının sona ermesi üzerine burada bulunan İtalyan işçilere nezaret eden konsolosluk memurunun da vazifesini tamamlamış olduğunu bildiriyordu.¹⁶⁴⁸ Yaşanan tüm bu olumsuzluklara rağmen Alaşehir-Afyon hattı 20 Aralık 1897 tarihinde hizmete açıldı.

3. Demiryolu Ulaşımının Alaşehir'e Etkileri

Hiç şüphesiz ki demiryolları, geçtiği yerleşim merkezlerinin sosyal, ekonomik ve demografik yapılarını doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda Alaşehir, bahsi geçen noktalarda demiryolunun gelmesinden olumlu olarak etkilenmiştir. Demiryolu projesindeki bilgilere göre, İzmir Limanı'nın hinterlandıyla bağlantısını sağlayan Alaşehir hattından iktisadi anlamda beklentiler oldukça iyimserdir. Buna göre; Alaşehir'den İzmir'e demiryolu aracılığıyla yıllık ortalama olarak 160 bin ton miktarında zirai ürün ve ticari emtianın nakledilmesi hesaplanmıştır.¹⁶⁴⁹

Bu durumun önemi, devletin resmi yayınlığı olan Aydın Vilayeti salnamelerinde şöyle belirtilmektedir: "İzmir'den Alaşehir'e kadar temdit edilen demiryolu Manisa ile civarında gerek ticaret ve gerek ziraatın terakkisine hayliden hayli hizmet etmiş ve mevkilere civar olan mahaller kesb-i ümran eylemiştir."¹⁶⁵⁰

Demiryolu güzergâhında bulunan yerleşim merkezlerinde, artan ulaşım imkânlarından dolayı sanayi ve ticaret faaliyetleri yoğunluk kazanırken buna paralel

¹⁶⁴⁶ BOA., BEO. 822/61603, 25 Temmuz 1312/6 Ağustos 1896; BOA., BEO. 828/62027, 09 Ra 1314/18 Ağustos 1896.

¹⁶⁴⁷ BOA., Y..MTV.164/259, 15 Ra 1315/14 Ağustos 1897.

¹⁶⁴⁸ BOA., HR.HMŞ.İŞO.185/49, 30 B 1315/24 Aralık 1897.

¹⁶⁴⁹ Konukçu, "Demiryolu...", ss.32-34.

¹⁶⁵⁰ SVA. 1302, s.243.

olarak bu yerleşim birimlerinin nüfusları da hızlı bir şekilde artmaktadır.¹⁶⁵¹ İzmir-Kasaba demiryolunun 1 Mart 1875 tarihinde Alaşehir'e ulaşmasıyla birlikte şehrin nüfus ve ekonomik yönden gelişmesi de hızlanmıştır. 18. yüzyılın ortalarında 7-8 bin civarında olan nüfusu, 1890'a doğru 22 bin'e ulaşmıştır.¹⁶⁵²

İzmir-Alaşehir demiryolu Uşak'a bağlanmadan önce ticari, sanayi ve zirai mallar Alaşehir istasyonu üzerinden İzmir'e ulaşmakta ve Alaşehir'in hinterlandı doğuda Uşak ve çok daha ilerisine kadar uzanmaktaydı. Bu durum Hüdavendigâr Vilayeti salnamesinin coğrafya bölümünde şu şekilde ifade edilmektedir: "Uşak kasabasının başlıca iskelesi İzmir'dir. Çünkü Alaşehir İstasyonu Uşak kasabasına 12 saat mesafede olduğundan emtiayı tüccariye Alaşehir'e nakil ve oradan şimendifer ile İzmir limanına taşınmaktadır."¹⁶⁵³

Toplam uzunluğu 252 km. olan ve Ege kıyılarını İç Anadolu Bölgesine bağlayan Alaşehir-Afyon demiryolu hattının 1897 yılında hizmete açılmasıyla beraber bu gelişim daha da artmıştır. Şehir, ticari alanda büyük bir canlılığa sahne olurken, aynı zamanda ihraç ürünleri arasında yer alan tahıl, üzüm, pamuk, meyankökü ve susam gibi zirai ürünlerin eskiye kıyasla oldukça kısa bir süre içerisinde İzmir Limanına ulaşması halkın refah seviyesinin de yükselmesine neden olmuştur.¹⁶⁵⁴

Anadolu içlerini İzmir'e bağlayacak demiryolunun geçeceği yerler saptanırken, tarihin ipek yoluna başvurulmuştur.¹⁶⁵⁵ Kasabadan Alaşehir'e uzatılan hattın Salihli üzerinden Uşak'a bağlanmasının önemli nedenlerinden birisi de bu güzergâhın kervan yolu üzerinde olmasından kaynaklanmaktadır. Demiryolunun gelmesiyle birlikte daha önceleri develerle yapılan yük taşımacılığı yerini trene bırakmak zorunda kalmıştır.¹⁶⁵⁶ 1890'lı yıllarda Alaşehir'e uğrayan Fransız coğrafyacı Vital Cuinet de bu tarihlerde Uşak ürünlerinin Alaşehir ve çevresine artık demiryolu aracılığıyla ulaştığından bahsetmektedir.¹⁶⁵⁷ Ancak bu durum sosyo-ekonomik hayatı kervancılar açısından oldukça olumsuz etkilemiştir. Zira demiryolu, kervancıları işsiz bıraktığı gibi oldukça yüksek olan deve, katır gibi yük hayvanları

¹⁶⁵¹ Ceylan, Alaşehir..., s.3.

¹⁶⁵² Emecen, "Alaşehir...", s.343.

¹⁶⁵³ <http://www.usakdost.com/usak/tarih> adresinden aktaran; M.Akif Ceylan, A.g.m., s.12.

¹⁶⁵⁴ Konukçu, "Alaşehir...", ss.32-34.

¹⁶⁵⁵ Toy, s.12.

¹⁶⁵⁶ Ahmet Otman ve Ali Aksakal, Salihli (Antik Çağdan Günümüze), Salihli 2004, s.19.

¹⁶⁵⁷ Cuinet, s.574.

fiyatlarının da düşmesine yol açmıştır.¹⁶⁵⁸ Kervan sahipleri ekonomik olarak zarara uğradıkları için uzun süre demiryolunu kabullenemeyerek onu sabote etmek yoluna gitmişler, fakat nihayetinde zamanın ve değişimin hızına ayak uydurmaya mecbur olarak develerini satmak zorunda kalmışlardır.¹⁶⁵⁹

Bu sürecin demiryolu öncesinde deve ile taşımacılığın yapıldığı birçok yerde benzer şekilde yaşandığını görmekteyiz. Örneğin İzmir-Aydın hattının inşasını protesto etmek isteyen İzmir'in ünlü Uşşakızade ailesi, develerini İzmir'den Aydına doğru tek sıra halinde dizerek tepkisini göstermiştir.¹⁶⁶⁰ Nitekim Raif Nezihî, Kasaba demiryolunun tesviye ve inşasından önce yörede 20 bin kadar devenin var olduğundan bahsetmekte ve demiryolu nedeniyle işlerinin eskisi gibi olmayacağını düşünen devecilerin rekabet yoluna giderek ulaşım ücretini tren ücretinden aşağı düşürmeye kalkıştıklarını belirtmektedir. Hâlbuki bir deve en fazla 200 okka yük taşıyabilmesine rağmen demiryolu bir seferde 800 develik yük taşıma ve kısa sürede istenilen yere götürme kapasitesine sahiptir. Bu nedenle deveciler hat boyunda iş yapamayacaklarından dolayı eşya ve mal taşımak için iç kesimlere gitmek zorunda kalmışlardır.¹⁶⁶¹

Tablo 77: İzmir-Afyonkarahisar Demiryolu Taşıma Ücretleri¹⁶⁶²

Durak İsmi (İzmir'den)	Normal Bilet/Krş/cm		
	1. Mevki	2. Mevki	3. Mevki
Çiğli	6,50	5,25	3,75
Ulucak	9,50	7,50	5,75
Menemen	13	10,25	5,50
Emiralem	15,75	12,50	9,50
Hamidiye	27	21,50	15,75
Horosköyü	31,50	25	18,75
Manisa	31,50	25	18,75
Çobanisa	31,50	25	18,75
Kasaba(Turgutlu)	31,50	25	18,75

¹⁶⁵⁸ Konukçu, "Demiryolu...", ss.32-34.

¹⁶⁵⁹ Otman ve Aksakal, s.19.

¹⁶⁶⁰ Atilla, s.54.

¹⁶⁶¹ Nezihî-Üyepazarcı, s.18.

¹⁶⁶² SVA. 1317, s.87-88. Tablodaki rakamlar normal biletler için geçerli olan fiyatlandırma olup, gidiş dönüş biletlerinde % 25 indirim yapılmaktadır.

Orhanlı	40	31,50	23,25
Ahmetli	44,50	35,25	26
Sart	51	40,50	29,75
Salihli	55,75	44	32,50
Munvak	63	50	37,25
Dereköyü	69	55,25	40,75
Alkan (İlhan)	74,25	59	43,75
Alaşehir	78,75	62,50	46,50
Killik	82,25	65,25	48,50
Güneyköy	93	73,75	55
Elvanlar	96,50	76,75	57
İnay	109,25	86,75	64,50
Karakuyu	116,25	92,25	68,50
Uşak	121,75	96,50	71,75
Kapaklar	127,75	101,50	75,25
Banaz	136,50	108,25	80,50
Oturak	143	113,50	84,25
Dikilipınar	147,50	117	86,75
Küçükköy	102,75	121,25	90
Balmahmut	161,25	128	94,75
Afyon Karahisar	169,75	134,75	100

Batı Anadolu'nun zenginliklerini İzmir'e taşıyan deve kervanlarının yanı sıra, iki tekerlekli öküz veya manda arabaları da kullanılmaktaydı. Şehirlerarası eşya nakli ve postacılık ise katırlarla yapılmaktaydı.¹⁶⁶³ 1890 tarihli vilayet salnamesi verilerine göre Alaşehir kazasında yük ve yolcu taşımacılığında kullanılan nakliye araçlarının toplam sayısı 450'dir. Bunun 400'ü kağrı biçiminde olan öküz arabası, 38'i iki tekerlekli ve 12'si de 4 tekerlekli öküz, manda veya at arabasından oluşmaktadır.¹⁶⁶⁴

1 Mart 1875 tarihinde İzmir-Kasaba demiryolunun Alaşehir'e ulaşması karayollarının durumunu da olumlu veya olumsuz bir şekilde etkilemiştir. 1912 yılına ait bir haritada Alaşehir kazasının bağlantılı olduğu yolların demiryolunun Alaşehir'e ulaşmasından sonra geçirdiği değişim ve gelişimler daha açık bir şekilde görülmektedir. Söz konusu haritadan Alaşehir-Kula karayolunun oldukça önem kazandığını görmekteyiz. Zira Kula ve çevresi İzmir ve Manisa'ya yolcu ve yük

¹⁶⁶³ Atilla, ss.55-56.

¹⁶⁶⁴ SVA. 1308, ss.520-521.

taşımacılığını Alaşehir istasyonundan yaptığı gibi, haberleşmesini de telgraf hattı aracılığıyla Alaşehir üzerinden gerçekleştirmektedir.¹⁶⁶⁵ Yukarıda sayılarını ve niteliklerini verdiğimiz nakliye araçları ile deve sahipleri demiryolunun Alaşehir'e gelmesinden sonra muhtemelen Alaşehir-Kula ve Alaşehir-Sarıgöl karayolları gibi daha iç güzergâhlarda çalışmak zorunda kalmışlardır.

F- Alaşehir'i Etkileyen Doğal Afetler

1. Deprem

Alaşehir, Aydın Vilayeti'nin de yer aldığı Batı Anadolu Bölgesi'nde, büyüklü küçüklü birçok kırık hattını içine alan Batı Anadolu fayı sınırlarında ve birinci derecede deprem bölgesi kapsamında yer almaktadır. Bu nedenle kent, tarihsel süreç içerisinde birçok depreme maruz kalmış ve bunların bir bölümü de can ve mal kaybıyla sonuçlanmıştır. Vital Cuinet de bu noktaya işaret etmekte ve Alaşehir'in konumlandırıldığı zeminin diğer yerleşim yerlerine kıyasen depreme daha fazla eğilimli olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte Cuinet, her ne kadar belde deprem açısından oldukça riskli olsa da Bergama Kralı II. Attalos Philadelphos' un kendi adı ile anılan meşhur Philadelphia kentini kurmak için bu noktayı tercih etmesinde stratejik konumunun ve verimli arazilerinin etkili olduğunu kaydetmektedir.¹⁶⁶⁶

Türklerin Anadolu'ya ayak basmadan çok önceki yüzyıllarda Batı Anadolu, Sardis ve Alaşehir çevresi deprem ve sel gibi doğal afetlere maruz kalmış, August (M.Ö. 44 - M.S. 14) ve Tiber döneminde (M.S. 14 - M.S. 34) meydana gelen ve büyük çapta hasarlar veren depremlerin dışında M.S. 238, 244, 262 ve 747 yıllarında gerçekleşen depremlerin sonucunda da bölgede yer alan yaklaşık altı yüz şehir yerle bir olmuş ve böylece Batı Anadolu'nun zenginlik ve ihtişamı çok büyük yaralar almıştır.¹⁶⁶⁷

Alaşehir'de yıkıcı niteliğe sahip hasar verici ilk deprem M.S. 17' de gerçekleşmiştir. Gediz ve Büyük Menderes havzalarının da dâhil olduğu büyük bir

¹⁶⁶⁵ 1/200 000 Ölçekli Topografya Haritasının Kula Paftası, Osmanlı Devleti Erkan-ı Harbiyye-i Umumiyye Matbaası, İstanbul 1912'den aktaran Ceylan, Alaşehir..., s.61.

¹⁶⁶⁶ Cuinet, s.571.

¹⁶⁶⁷ Hüseyin Soysal, Selçuk Sipahioğlu, Demir Kolçak, Yıldız Altınok, Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu (M.Ö. 2100 – M.S. 1900) Tübitak, İstanbul 1981; Ergül, ss.20-21.

alandanda etkili olan deprem, aralarında Alaşehir, Sart, Manisa, Aydın, İzmir ve Efes'in de yer aldığı on üç beldenin ağır hasara uğramasıyla sonuçlanmıştır.¹⁶⁶⁸

Fakat şehir Roma İmparatoru Julius Caesar Tiberius' un yardımlarıyla yeniden inşa edilmiştir. Tiberius'un bu büyük yardımlarına bir şükran borcu olarak halk tapınaklar inşa ettirmiş ve şehre de "Sezarın yeni şehri" anlamında "Neokaisareia" adını vermiştir.¹⁶⁶⁹

Roma İmparatoru Tiberius döneminde Küçük Asya'ya dair yazılar yazan ve kendi zamanında meydana gelen ve şehirlerin harap olmasına neden olan büyük depremlere şahitlik eden Amasyalı Strabon depremlerin Alaşehir'e yaptığı tesiri şöyle anlatmaktadır: "Philadelphia kentinin duvarları dahi güvenlikte değildir. Hatta sarsıntıdan her gün çatlar. Burada yaşayanlar arazinin yarattığı huzursuzluğa karşı daima dikkatlidirler ve bütün yapılarını ona göre planlarlar. Evlerin duvarları devamlı olarak çatlar ve kentin çeşitli yerleri çeşitli zamanlarda bu şekilde etkilenir. Bu nedenle kentte az insan yaşar ve çoğu yaşamını verimli topraklara sahip olduklarından kent dışında çiftçi olarak sürdürür. Sayıları az da olsa evleri bu kadar güvensiz olan bir yere bağlananlara insan şaşabilir ve bu kenti kuranlara daha fazla hayret edebilir."¹⁶⁷⁰

Strabon eserinde Magnesia ve Sardeis'in birçok yerlerdeki en ünlü kentler gibi kendi zamanında meydana gelen depremler sonucunda yıkıldığını anlatır ve Sipylos Dağına ve onun mahvolmasına dair anlatılanları efsane olarak nitelendirir. Magnesia ve Sardeis'de tıpkı Alaşehir gibi imparatorun yardımlarıyla yenilenmiştir.¹⁶⁷¹ Texier de Alaşehir'in depremin etkilerine başka yerlerden daha çok maruz kalan kalan bir arazi üzerinde bulunduğunu kaydeder ve işte tam da bu nedenle Strabon ve diğer yazarların bu şehirden söz ederken, sakinlerinin burada yine ikamet konusundaki ısrarlarına şaşırıldıklarını anlatır.¹⁶⁷² Cuinet ise tüm depremlere ve ikamet edenlerin tüm yenileme çabalarına rağmen Philadelphia'nın yeni ismi olan Alaşehir ile yaşadığını ve asla terkedilmediğini kaydeder.¹⁶⁷³

Nicolas N. Ambraseys-Caroline F. Finkel ikilisinin kaleme aldığı ve 1500-1800 yılları arasında gerçekleşen depremlerin ele alındığı 'Türkiye ve Komşu

¹⁶⁶⁸ Kazım Ergin, Uğur Güçlü, Zeki Uz, Türkiye ve Civarının Deprem Kataloğu (M.S. 11-1964), İstanbul Teknik Üniversitesi maden fakültesi Arz Fiziği Enstitüsü, İstanbul 1967, s.148.

¹⁶⁶⁹ Kestane, s.16.

¹⁶⁷⁰ Strabon, ss.80-160.

¹⁶⁷¹ Strabon, ss.80-81.

¹⁶⁷² Texier, s.82.

¹⁶⁷³ Cuinet, s.572.

Bölgeler 'de Sismik Etkinlikler ' isimli eserin bahsettiğine göre 1595 senesinde Manisa ve çevresini etkileyen önemli bir deprem meydana gelmiştir. ¹⁶⁷⁴ Her ne kadar bu tarihe kadar bölge Batı Anadolu fay hattında bulunması nedeniyle irili ufaklı birçok depreme sahne olmuşsa da Teoman Ergül'ün ifadesine göre milattan önce gerçekleşen depremlerden sonra I. yüzyılda ve son olarak 1595' deki depremler bölgenin yapısını değiştirecek şiddette ve niteliktedir. ¹⁶⁷⁵

1653'de meydana gelen ve etki sahası İzmir, Aydın, Denizli ve Ege Adalarıyla birlikte tüm Batı Anadolu'yu kapsayan deprem Alaşehir'le birlikte Denizli, Tire, Söke, Nazilli ve Güzelhisar gibi yerleşim bölgelerinde büyük hasarlara ve yıkıma neden olmuş olup yaklaşık üç bin insan hayatını kaybetmiştir. ¹⁶⁷⁶

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar olan süreçte Aydın Vilayeti kapsamında ağır tahribatlara ve can kayıplarına neden olan yaklaşık otuz civarında deprem meydana gelmiş olup bu depremlerin ilk iki yüzyıl ile 17. Ve 18. yüzyıllarda sıklık arz ettiği dikkat çekmektedir. ¹⁶⁷⁷

Kazım Ergin ve arkadaşları Alaşehir'de 1885 Ağustosunda bir deprem meydana geldiğini bildirmektedirler. Hizmet gazetesinin haberine göre ise 4 Ocak 1890 tarihinde merkez üssü İzmir olan bir deprem gerçekleşmiş ve depremin etkileri Aydın, İzmir ve Manisa sancakları ve mülhakatıyla birlikte Alaşehir'de de hissedilmiştir. ¹⁶⁷⁸ Aynı gazeteden edindiğimiz bilgilere göre 24 Haziran 1892 Cuma günü saat 10. 30 sularında Alaşehir'in İnegöl nahiyesinde şiddet derecesi yüksek bir deprem daha meydana gelmiş olup nahiyede ağır tahribata yol açmıştır. ¹⁶⁷⁹ Bunun üzerine Aydın Valiliği yerel idarecilere bir yazı göndererek ağır hasar almış oturulmayacak durumda olan evlerin boşaltılmasını ve evsiz barksız kalmış kişilerin munasip yerlere yerleştirilmelerinin de sağlanarak ihtiyaçlarının temin edilmesini istemiştir. ¹⁶⁸⁰ Vilayetin gönderdiği emir depremin büyüklüğü ve verdiği hasar açısından da bizlere bir fikir vermektedir.

7 Haziran 1898 tarihinde, Alaşehir ve Köyceğiz'de bir deprem meydana gelmiş olup, Haziran 1898'de vuku' bulan İzmir depremiyle aynı tarihlere denk

¹⁶⁷⁴ Nicolas Ambrayes ve F. Finkel Caroline, Türkiye ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler, 1500-1800, (Çev. M. Umur Koçak), TÜBİTAK Yay. Ankara 2003, s.64.

¹⁶⁷⁵ Ergül, s. 72

¹⁶⁷⁶ Ambrayes ve Caroline, s.64.; K. Ergin ve diğerleri., s.145.

¹⁶⁷⁷ Selahattin Satılmış, Aydın Vilayetinde Doğal Afetler (1850-1900), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manisa 2012, s.22.

¹⁶⁷⁸ Hizmet, Sayı 314, 20 Ca 1307/11 Ocak1890

¹⁶⁷⁹ Hizmet, Sayı 564-565, 4-8 Z 1309/29 Haziran -2 Temmuz 1892.

¹⁶⁸⁰ BOA., DH.MKT. 1984/87, 15 M 1310/9 Ağustos 1892.

gelmektedir. Fakat depremin büyüklüğü ve sonuçları hakkında bir bilgiye ulaşamamıştır.¹⁶⁸¹ Ahenk Gazetesinin verdiği haberden öğrendiğimiz kadarıyla bu tarihlerde gerçekleşen İzmir depreminin şiddet derecesinin büyük olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum 7 Haziran 1898 tarihli Alaşehir depreminin de etkili bir deprem olabileceğini düşündürmektedir.¹⁶⁸²

Alaşehir’de bu sıklıkta depremlerin cereyan etmesi M.Ö. 64 ile M.S. 21 arasında yaşamış ve yaşadığı dönemde sıklıkla meydana gelen depremlere tanıklık etmiş olan Strabon’un böyle güvensiz bir coğrafyada şehir kuranlar hakkındaki görüşlerini doğrular niteliktedir. Nitekim 20 Eylül 1899 tarihinde Aydın ve Denizli sancaklarında can kaybı ve ağır hasarlarla sonuçlanan depremden Alaşehir’de etkilenmiş ve hafif zararlarla kurtulmuştur.

Ahenk gazetesinden edindiğimiz bilgilere göre bu depremin hem ana sarsıntısı hem de üç gün sonra meydana gelen artçı sarsıntıları şehrin hasar almasına neden olmuş, bazı evlerin duvarları çatladığı gibi eski kale harabelerinin büyük bir kısmı da yıkılmıştır.¹⁶⁸³ Fakat gazeteye göre belde asıl zararı 20 Eylül depreminden üç gün sonra gerçekleşen artçı sarsıntılarla yaşamış, her ne kadar can kaybı oluşmamışsa da, birçok evin duvarlarının çatlmasına ve şehri çepeçevre kuşatan surların bir kısmının yıkılmasına neden olmuştur. Bununla birlikte surların bir kısmı her ne kadar yıkılmamışsa da, her an yıkılmaya meyilli tehlikeli bir hal almış, bunun üzerine can kaybına neden olmamak için ivedi bir şekilde hasarlı bina ve surların onarımına başlanmıştır.¹⁶⁸⁴

2. Sel Felaketi

İncelediğimiz dönem içerisinde Alaşehir’de sel felaketleri de yaşanmış olup, bu durum bölgenin yağış rejiminden dolayısıyla buna bağlı olarak akarsu rejimlerinin düzensizliğinden kaynaklanmaktadır. Ceylan’ın belirttiğine göre Alaşehir’de aylık ortalama yağış değerleri Aralık ayında en yüksek seviyeye ulaşırken bu aydan sonra yavaş yavaş azalmakta ve Temmuzda minimum seviyeye inmektedir. Yıllık ortalama yağışın mevsimlere göre dağılımına baktığımızda ise Alaşehir’de yaz en kurak

¹⁶⁸¹ BOA., Y..MTV. 178/18, 18 M 1316/7 Haziran 1898.

¹⁶⁸² Ahenk, Sayı 554, 28 M 1316/17 Haziran 1898.

¹⁶⁸³ Ahenk, Sayı 944, 18 Ca 1317/23 Eylül 1899.

¹⁶⁸⁴ Ahenk, Sayı 945, 19 Ca 1317/24 Eylül 1899.

mevsim olarak karşımıza çıkarken, yıllık ortalama yağışın yarısını kış mevsimi teşkil etmektedir. Sonbahar ve ilkbahar mevsimlerinin yağış değerleri ise birbirine yakın olarak seyretmektedir.¹⁶⁸⁵

Nitekim Satılmış da “Aydın Vilayetinde Doğal Afetler 1850-1900” isimli çalışmasında vilayet genelinde on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yaşanan sel felaketlerinin çoğunluk itibarıyla kış mevsiminde gerçekleştiğini belirtmektedir. Buna göre incelenen dönem içerisinde gerçekleşen sel felaketlerinin 33’ü kış, 11’i sonbahar, 8’i ilkbahar ve 2’si de yaz aylarında meydana gelmiştir.¹⁶⁸⁶ Bu durum yukarıda belirttiğimiz üzere Ceylan’ın Alaşehir kazasındaki yağış rejimi hakkındaki tespitleriyle örtüşmektedir. Bu nedenle Alaşehir, bölgede etkili olan Akdeniz iklimi yağış rejiminin karakteristik niteliklerini geniş oranda yansıtmaktadır.

Alaşehir’deki sel felaketleri incelendiğinde taşkınların kış ve ilkbahar yağışlarıyla coşan Alaşehir çayı ve onu oluşturan kollarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. İlçedeki akarsuların en büyüğü, kaynağı Nazilli, Ödemiş ve Buldan ilçeleri olan Alaşehir çayıdır.¹⁶⁸⁷ Şemsettin Sami’nin Kamusu’l A’lam’da kaydettiğine göre Kuzu çay da denilen Alaşehir çayının eski adı Kogamus’tur. Kazaya bağlı İnegöl nahiyesi dâhilinde Bozdağ’ın eteklerinden doğan çay, kuzey batıya doğru akarak, sağından ve solundan birçok dereleri de içine almak suretiyle Salihli kasabasının yedi kilometre kadar kuzey batısında Gediz nehrine dökülür.¹⁶⁸⁸

Derbent çayı (Koca çay, Sarıgöl çayı) ve Avşar çaylarının birleşmesiyle meydana gelen Alaşehir çayının kaynağını aldığı yerden, Gediz nehrine döküldüğü noktaya kadar olan toplam uzunluğu 115 kilometredir. Buldan’ın batısında bulunan Kuruca Yayla tepesinin yamaçlarından neşet eden Derbent çayı Alaşehir’in Subaşı köyü yakınlarında Avşar çayı ile birleşerek Alaşehir çayını oluştururlar.¹⁶⁸⁹

Akıncı’ya göre yaz aylarında suyu azalan hatta tamamen kuruyan Alaşehir çayı, kış mevsiminde özellikle Aralık ve Ocak aylarında yağmurların etkisiyle iyice coşarak geçit vermez bir hal almakta ve yatağının yer aldığı ovaya ve köylere ciddi zararlar vermektedir.¹⁶⁹⁰ Nitekim Ceylan, Alaşehir ovasında bulunan Kucaklar köyünün sıklıkla taşkınlara maruz kaldığından dolayı, daha yüksek bir mevkie

¹⁶⁸⁵ Ceylan, Alaşehir..., ss.16-17.

¹⁶⁸⁶ Satılmış, s.295.

¹⁶⁸⁷ Akıncı, s.139.

¹⁶⁸⁸ Şemsettin Sami, Kamusu’l Alam, s.280.

¹⁶⁸⁹ Ceylan, Alaşehir..., s.18.

¹⁶⁹⁰ Akıncı, s.140.; Texier, s.86.

taşındığını ve isminin Tepeköy adını aldığını söylemektedir.¹⁶⁹¹ Bu durum bize, Alaşehir çayının rejiminin düzensiz olduğunu göstermektedir. Buna benzer bir durum da 10 Haziran 1908 tarihinde gerçekleşmiş ve Alaşehir kazası dâhilinde bulunan Kızıl çukur karyesi, mevki olarak sele maruz kalma ihtimalinden dolayı Dutlu Kuyu olarak bilinen mahalle nakledilmiştir.¹⁶⁹² Satılmış ise The Levant Herald gazetesinden naklen 1897 yılının Şubat ayında Gediz nehrinin kollarından Nif ve derbent çaylarının taşıdığı ve derbent çayı taşkını esnasında Alaşehir'deki bir Hristiyan'ın at üstünde nehrin karşısına geçerken boğulduğunu kaydetmektedir.¹⁶⁹³ Zaten Aydın Vilayetinin sel felaketlerinden etkilenmesi en fazla 1891 ve 1897 yıllarında olmuştur.¹⁶⁹⁴ 1897 yılı açısından baktığımızda sadece Alaşehir'in değil genelde Aydın Vilayetinin yoğun yağış altında kaldığını söyleyebiliriz.

Aydın Vilayeti'nden dâhiliye nezareti'ne gönderilen telgrafa göre Alaşehir kazasında 1905 yılında bir sel felaketi yaşanmıştır. Kazaya bağlı Ilgın köyünde 16 çiftçinin toplamda 75 dönüm arazisi bu afetten dolayı zarar görmüştür. Hasar tespiti için Saruhan sancağı tarafından özel bir komisyon oluşturulmuş ve bu komisyonun hazırladığı rapor Aydın Vilayeti'ne gönderilmiştir. Buna göre, sele maruz kalan çiftçilerin 564 kilo tohumluk arpaya ihtiyaçları bulunmakta olup, yapılan incelemeler neticesinde söz konusu arpanın 7050 kuruşa satın alınabileceği tespit edilmiştir. Vilayet idare meclisi, söz konusu meblağın Ziraat Bankası'ndan kefalet-i müteselsile ile borç alınması gerektiğini karar altına alırken, vali Kamil Paşa da, bu paranın ziraat mevsimi geçmek üzere olduğundan ivedilikle gönderilmesi gerektiğini nezarete bildirmiştir.¹⁶⁹⁵

Dâhiliye nezareti, bu bağlamda ilgili bakanlıklarla gerekli yazışmaları yapmıştır. Bunlar içerisinde ticaret ve nafia nezareti cevabi yazısında, Ziraat Bankası idaresinin vermiş olduğu kararı dâhiliye nezareti'ne beyan etmiştir. Buna göre; Alaşehir'in Ilgın köyü'nde selden zarar gören 16 çiftçinin ihtiyaç duydukları tohumluk arpa için Aydın Vilayeti'nin belirlemiş olduğu 7050 kuruşluk meblağ yerine hane başına 300'er kuruşu aşmamak üzere toplamda 4800 kuruşluk bir borcun

¹⁶⁹¹ Ceylan, Alaşehir..., s.19.

¹⁶⁹² BOA., BEO. 3410/255718, 10 N 1326/10 Haziran 1908.

¹⁶⁹³ Satılmış, s.282.

¹⁶⁹⁴ Satılmış, s.295.

¹⁶⁹⁵ BOA., DH.MKT. 435/103, 1 Kanun-u Evvel 1321/14 Aralık 1905.

verilebileceği belirtilmiştir.¹⁶⁹⁶ Bu karar muhtaç durumdaki kişilerin ihtiyaçlarının para darlığı nedeniyle istenilen ölçüde karşılanamadığını göstermektedir.

Dâhiliye nezaretinden sadaret makamına gönderilen yazıdan öğrendiğimize göre Alaşehir kazası ve Turgutlu kasabası Nisan 1907 tarihinde önemli bir sel baskınına maruz kalmıştır. Bu baskın sırasında bazı köylerin sular altında kaldığı anlaşılmaktadır. Aydın Vilayeti, su altında kalan köyler ahalsinin kurtarılması ve tahliye edilmeleri noktasında büyük yararlılıklar gösteren yerel memurların ödüllendirilmesi için dâhiliye nezaretine teklifte bulunmuştur. Nezaret de başarılı bir şekilde yerine getirdikleri insanlık hizmetlerine mükâfat olarak 16 kişinin madalya ile taltif edilmelerini sadaret makamına önermiştir.¹⁶⁹⁷ 6 Aralık 1908 tarihinde ise bu 16 kişi sadaret tarafından iftihar madalyası ile ödüllendirilmiştir.¹⁶⁹⁸

Alaşehir ve Kasaba'da meydana gelen bu afetin, yıkıcı bir şekilde Aydın Vilayeti'nin genelinde yaşandığını görmekteyiz. Dâhiliye nezaretinden maliye nezaretine gönderilen 26 Nisan 1907 tarihli belge bu durumu özetlemektedir. Buna göre Nisan 1907 de yaşanan sel felaketi vilayet genelinde birçok insanın hanelerinin yıkılarak evsiz kalmalarına neden olmuştur. Vilayet, meydana kalan insanlar için merkezi hükümetten çadır talebinde bulunmuş ve ilk etapta zor durumda kalan bu kişiler için redif depolarındaki çadırlar tahsis edilmiştir. Yaşanan felaket neticesinde zarar görenler için ayrıca hükümet tarafından 5000 liralık bir ödeneğin gönderilmesine karar verilmiştir. Bu iş için merkezi hazinenin yanısıra Ziraat Bankası da görevlendirilmiştir.¹⁶⁹⁹

1907 yılında gerçekleşen yoğun yağış ve sel baskınları yerel idarecilerin diğer başka tedbirler almalarına da neden olmuştur. Bu gerçeklik dolayısıyla Aydın Vilayeti, buldukları konum sel baskınlarına karşı tehlikeli görüldüğü için Alaşehir kazasına bağlı Kızılçukur ve Kozluca köylerinin kaza içerisinde başka bir yere taşınmalarına karar vermiştir. Ancak bu köylerden Kızılçukur'un Dutlukuyu adı verilen yere taşınması hususu kesinleştirilirken Kozluca köyü için taşınacağı yerin yerel yöneticiler tarafından belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda kış mevsimi gelmeden Kızılçukur köylülerinin hayvanlarını ve yiyeceklerini muhafaza edecekleri damların yapılması karar altına alınmış ve bu durum dâhiliye nezaretine ve nezaret

¹⁶⁹⁶ BOA., DH.MKT. 435/103, 15 Kanun-u Evvel 1321/28 Aralık 1905.

¹⁶⁹⁷ BOA., DH.MKT. 1141/81, 31 Mart 1323/13 Nisan 1907.

¹⁶⁹⁸ BOA., İ.DH..1472/1326Za-57, 23 Teşrin-i Sani 1324/6 Aralık 1908.

¹⁶⁹⁹ BOA., DH.MKT. 1141/81, 13 Nisan 1323/26 Nisan 1907.

tarafından da sadaret makamına bildirilmiştir.¹⁷⁰⁰ Köyün nakli hususu 11 Ocak 1908 tarihinde şurayı devlet tarafından onaylanmış¹⁷⁰¹ ancak nakil 10 Haziran 1908 tarihinde gerçekleşebilmiştir.¹⁷⁰²

Sel karakterli bir rejime sahip olan bir diğer akarsu da, Alaşehir çayının kollarından olan ve Bozdağların yükseklerinden beslenen Zeytin (Kuru) deresidir. Bu akarsu da oldukça düzensiz olan rejimi nedeniyle civarında bulunan yerleşim merkezleri için bir tehdit oluşturmaktadır.¹⁷⁰³

Alaşehir çayının kollarından olan bir diğer akarsu da Sarıkız (Ilıca) deresidir. Kaynağını Bozdağlardan alan Sarıkız Deresi Kozluca köyünden geçtikten sonra derin vadileri aşarak, ilçenin Doğu tarafından ovaya iner ve ovanın kuzeyinde Alaşehir çayına karışır. Evliya Çelebinin seyahatnamesinde övgüyle bahsettiği bahçe arası isimli mesire yerine hayat veren Sarıkız çayı bugün ise şehrin içme suyu ihtiyacını karşılamaktadır.¹⁷⁰⁴

3. Kuraklık

Deprem ve sel felaketlerinin yanı sıra Alaşehir'i olumsuz olarak etkileyen bir diğer doğal afet de kuraklıktır. Ceylan'ın tespitlerine göre kentte yıllık sıcaklık ortalaması 16,5 derece olup Mayıs ve Ekim ayları arasındaki altı aylık dönemde yıllık ortalama daha yüksek olarak seyretmektedir.¹⁷⁰⁵ Akıncı ise Alaşehir ikliminin her ne kadar mutedil iklimlerden sayılsa da sığının oldukça fazla olduğunu belirtmekte ve ilkbahar mevsiminin genellikle kısa ve yaz mevsiminin ise oldukça uzun ve sıcak geçtiğini kaydetmektedir.¹⁷⁰⁶ Batı Anadolu Bölgesi'nin genelinde olduğu gibi Alaşehir kazasında da yaz en kurak mevsim olarak karşımıza çıkmaktadır. Yıllık yağış miktarının sadece % 6. 3' ü bu mevsimde düşmektedir.¹⁷⁰⁷

Alaşehir'de yıllık ortalama yağış ve sıcaklık değerlerinin mevsimlere göre dağılışı incelendiğinde beldede yaşanan kuraklık afetinin nedenleri de daha iyi anlaşılmaktadır. Buna göre Ekim ayında başlayan yağmur, Mayıs ayına kadar ve sık

¹⁷⁰⁰ BOA., DH.MKT. 1141/81, 15 Eylül 1323/28 Eylül 1907.

¹⁷⁰¹ BOA., İ.DH.. 1463/1326M-03, 29 Kanun-u Evvel 1323/11 Ocak 1908.

¹⁷⁰² BOA., BEO. 3410/255718, 10 N 1326/10 Haziran 1908.

¹⁷⁰³ Ceylan, Alaşehir..., ss.19-20.

¹⁷⁰⁴ Akıncı, s.140.; Ceylan, Alaşehir..., s.19.

¹⁷⁰⁵ Ceylan, Alaşehir..., s.14.

¹⁷⁰⁶ Akıncı, s.147.

¹⁷⁰⁷ Ceylan, Alaşehir..., s.17.

sık devam ederken, Mayıs ayından itibaren kurak ve yağışsız bir dönem başlamakta ve bu durum Ekim ayına kadar sürmektedir.¹⁷⁰⁸

İklimin bu özelliği kazanın akarsu rejimine de yansımaktadır. Örneğin yörenin en önemli akarsuyu olan Alaşehir Çayı'nın debisi kış ve ilkbahar mevsimlerinde gözle görülür bir şekilde artarken, yaz aylarında ise nehrin yatağının kurduğu gözlemlenmektedir. Bu durum kente uğramış olan seyyahların da dikkatini çekmiştir. Nitekim 1895 yılının Haziran ayında Alaşehir'i ziyaret etmiş olan Friedrich Sarre, "Küçük Asya Seyahati" isimli eserinde gözlemlerini şöyle anlatmaktadır: "... Yol önce güneydoğu yönünde Alaşehir çayının geniş düzlüğünden geçiyordu. Bu düzlüğün çevresinde de yoğun, yüksek ve etekleri ağaçlarla kaplı dağ yükseltileri vardı. Güney yamaçlarından, çoğu kurumuş bir sürü küçük çay, aşağıda derin ve geniş yatağı aynı derecede kuru olan Alaşehir çayına karışıyordu."¹⁷⁰⁹

Arşiv belgelerinden tespit edebildiğimiz bilgilere göre on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Alaşehir kazası 1887 ve 1898 yıllarında olmak üzere iki kere kuraklık tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu yıllarda yaşanan kuraklıklar sadece Alaşehir ölçeğinde kalmayıp Batı Anadolu'nun genelini etkilemiş ve sonuçları itibariyle de oldukça etkili olmuştur.

Öncelikli olarak 1887 yılı kuraklığını ve kazaya olan etkilerini ele alacak olursak hemen şunu belirtelim ki belgelerden edindiğimiz bilgilere göre bu yıl yaşanan kuraklık hem Aydın Vilayetinde hem de Alaşehir kazasında çok etkili ve geniş kapsamlı bir doğa olayı olarak karşımıza çıkmaktadır. Felaketin sınırları açısından da baktığımızda kuraklık sadece Alaşehir'le sınırlı kalmamış Saruhan sancağı hudutları dâhilinde bulunan Kula, Eşme ve Salihli kazalarıyla beraber, Aydın, İzmir ve Denizli sancaklarını da oldukça olumsuz etkilemiştir. Fakat Aydın Vilayeti ile dâhiliye nezareti arasında gerçekleşen yazışmalardan anladığımız kadarıyla kuraklığın etki alanı Aydın Vilayeti ile de sınırlı kalmamış, Anadolu'da yer alan birçok vilayetinde büyük zararlar görmesine neden olmuştur.¹⁷¹⁰

On dokuzuncu yüzyıl açısından baktığımızda Osmanlı toplumu yüzyılın öncesinde olduğu gibi, bu yüzyılda da ve hatta sonrasındaki uzunca bir süreçte de bir tarım toplumu olarak varlığını sürdürmüştür. Nitekim genç Cumhuriyet, ekonomik

¹⁷⁰⁸ Akıncı, s.148.

¹⁷⁰⁹ Sarre, s.6.

¹⁷¹⁰ BOA., DH.MKT. 1443/73, 9 Z 1304/29 Ağustos 1887.

anlamda Osmanlı'dan genel itibariyle çiftçilikle iştil eden ve bu uğraşmayı hala ilkel usullerle gerçekleştiren bir tarım toplumu tevarüs almıştır. Bu nedenle kuraklık, gerçekleştiği coğrafyanın tüm sosyal katmanlarını etkilemekle beraber en çok ta tarım sektörünü etkilemiştir.

Bu doğa hadisesi sonucunda geniş tarım arazileri zarar görürken, ürünler telef olmuş, mahsulâtını kaybeden çiftçiler muhtaç duruma düşerken, büyük çaplı kıtlıklar yaşanmış ve bu durum sadece ziraatla uğraşan geniş halk kesimlerini değil, aynı zamanda, ekonomisi geniş oranda tarıma dayalı olan ve vergi gelirlerinden mahrum kalan devleti ve hazinesini de olumsuz etkilemiştir. Bütün bunlarla beraber kuraklık ve kıtlık, yaşandığı bölgede salgın hastalıklar ve ölümlerin gerçekleşmesine ve bütün bu sıkıntılar da en nihayetinde çaresiz halkın başka yerlere göç etmelerine neden olmuştur.

Yukarıda değindiğimiz kuraklığın olası genel sonuçlarını 1887 yılı dâhilinde ve Alaşehir kazası ölçeğinde ele alacak olursak kazada ziraatla iştil eden çiftçi halkın bu felaketten ciddi oranda etkilendiklerini ve büyük sıkıntılar çektiklerini rahatlıkla söyleyebiliriz. Nitekim 1887 kuraklığına maruz kalan kazaların idare meclisleri Aydın Valiliğine müracaat etmek suretiyle vilayetten ziraatın sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi ve bölge halkının hayatiyetini devam ettirebilmesi için yeterli miktarda yemeklik ve tohumluk zahirenin ivedi bir şekilde karşılanmasını talep etmişlerdir. Bu istek üzerine valilik 13 Temmuz 1887 tarihinde felakete uğrayan kazaların yöneticilerine gönderdiği yazıda ihtiyaç olan zahire miktarının belirlenmesini ve yaşanan kuraklık ve kıtlık nedeniyle başka topraklara göçün gerçekleşip gerçekleşmediğinin tahkik edilmesini emretmiştir. Valiliğin bu emri üzerine Alaşehir kazasının idare meclisi de gerekli incelemeleri yaparak elde ettiği sonuçları vilayete bildirmiştir. Buna göre kaza idare meclisi felaketin kaza merkezinden ziyade İnegöl (Sarıgöl) nahiyesinde ve köylerde daha etkili olduğunu ve gerekli tedbirler alınmazsa ahalinin kendi ihtiyaçlarını giderememesi durumunda göç etmek zorunda kalacaklarını beyan etmişlerdir.¹⁷¹¹

Böyle bir göçün yaşanması ihtimali bile Osmanlı yönetimi açısından hiç de hoş karşılanmayacak ve kabul edilmeyecek bir gelişmedir. Zira Osmanlı idare sistemi hem tarımın sürekliliğine hem de her kesimin kendi hudutları içerisinde varlıklarını sürdürmeleri siyasetine dayanmaktaydı. Çünkü istikrar ancak böyle

¹⁷¹¹ BOA., Y.PRK.KOM. 5/8. 9 Za 1304/30 Temmuz 1887.

sağlanabilecekti ve Osmanlı İmparatorluğu'nda adalet demek istikrarın korunması anlamına gelmekteydi.

Kaza idare meclislerinin gönderdiği afet sonuçlarını da değerlendiren Aydın Valiliği, dâhiliye nezaretine gönderdiği 29 Ağustos 1887 tarihli yazıda: mezruatı kuraklıktan telef olan ve mahsulâtını kaybeden Eşme, Çal, kula, Alaşehir, Salihli, Sarayköy ve Buldan kazaları ahalilerinin “ayrık kökü ile nefis ezmekte” olduklarından ve ciddi derecede ve şiddetle hem yemeklik ve hem de tohumluğa muhtaç durumda bulduklarından bahsetmekte ve kuraklığa duçar olmuş Anadolu'daki afetzedeler için Aydın Vilayetinden toplanması talep edilen yardımların vakit kaybedilmeksizin yukarıda ismi geçen kazaların ahalilerine sevk edilmesini istemektedir.¹⁷¹²

1887 kuraklığı Alaşehir'deki tarımsal üretimi neredeyse durma noktasına getirmiştir. Zira kentte yetiştirilen zirai ürünlerin daha önceki yıllardaki ortalama miktarını, 1887 yılı içerisindeki yetiştirilen mahsulâtın miktarıyla karşılaştırdığımızda hadisenin vahameti ve kuraklığın büyüklüğü daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu vahim olay neticesinde kazadaki akdarı mahsulâtı tamamen telef olmuşken, gök darı üretimi önceki yıllara kıyasen dörtte bir oranında, mısır darısı, afyon ve çavdar gibi mahsulâtın üretimi ise neredeyse yok denecek ölçüde az gerçekleşmiştir. Bütün bunların yanı sıra kazada daha önceki yılların ortalama değeri olarak 165 bin şinik¹⁷¹³ miktarında üretilen buğday mahsulâtı 12 bin şiniğe, arpa ise 900 bin şinikten 160 bin şiniğe gerilerken susam üretimi ise 10 bin kıyye den yaklaşık 500 kıyye ye kadar düşmüştür.¹⁷¹⁴

1887 yılında yaşanan kuraklık nedeniyle Alaşehir kazası 37.090 kile zahire yardımını talebinde bulunmuştur. Bu miktar Salihli kazası için 10 bin kile, Kula kazası için 16 bin kile Nazilli ve Bozdoğan kazalarının toplamı için ise 50 bin kıyyedir.¹⁷¹⁵ Diğer kazalar tarafından talep edilen yardım miktarlarını Alaşehir kazasıyla karşılaştırdığımızda, Alaşehir'de yaşanan kuraklığın şiddeti ve boyutlarının civar kazalara nispeten daha büyük olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira Alaşehir kazasının

¹⁷¹² BOA., DH.MKT. 1443/73, 9 Z 1304/29 Ağustos 1887.

¹⁷¹³ Ağırılık ölçülerinden birinin adı olup, hububat ölçüsü olarak kullanılmaktadır. Rumeli'de kilenin dörtte birine şinik denilirse de İstanbul kilesi ile Rumeli kilesi arasında fark vardır. Rumeli kilesi ortalama hesapla seksen okka olduğu için şinik yirmi okka demektir. Bu taktir de Rumeli şiniği İstanbul kilesi demektir. Çünkü İstanbul kilesi ortalama yirmi okkaydı. Bkz. Pakalın, A.g.e., s.357.

¹⁷¹⁴ BOA., Y.PRK.KOM. 5/8, 9 Za 1304/30 Temmuz 189.7

¹⁷¹⁵ BOA., DH.MKT. 1481/27, 15 Ca 1305/29 Ocak 1888.

yardım talebi Salihli kazasının taleplerinin üç katından fazlayken, Kula kazasında da iki katından daha fazla olarak karşımıza çıkmaktadır.

1887 yılında meydana gelen kuraklık sonucunda Alaşehir’de kıtlığı hissedilen önemli bir ihtiyaç ögesi de hayvanların temel tüketim maddesi olan samandır. Nitekim Aydın Vilayetinden dâhiliye nezaretine gönderilen arizadan anladığımız göre Alaşehir halkı Aydın Valiliği aracılığıyla merkezi hükümetten kuraklık nedeniyle saman talebinde de bulunmaktadır.¹⁷¹⁶

Alaşehir kazasını etkileyen bir diğer kuraklık hadisesi de 1898 senesinde yaşanmıştır. Aydın Vilayetinin tamamında etkili olan kuraklık, Ahenk gazetesinin haberine göre daha Nisan ayından itibaren kendisini hissettirmiş ve bu ayın başlarında yağmur yağmamasından dolayı Alaşehir ve Menemen’de tarım ürünleri kurumaya başlamıştır.¹⁷¹⁷

Vilayet, kuraklığın olumsuz sonuçlarını hafifletmek için dâhiliye nezaretinden bu sene mahsul alamayan Alaşehir kazası ve İnegöl nahiyesi için beş bin kile zahire yardımı talebinde bulunmuştur. Kuraklık sonucunda yaşanan zahire kıtlığına bir çözüm getirmek amacıyla dâhiliye nezareti Alaşehir kasabasıyla İnegöl (Sarıgöl) karyesi ahalisinden mahsul alamayan çiftçilere tohumluk çeşitli zahirelerle, Salihli kazası ahalsinin İhtiyaç duyduğu buğday ve arpanın gelecek yıl mahsulünden aynen alınmak koşuluyla ivedi surette karşılanmasını emretmiştir. Bu bağlamda vilayet, Salihli kazası halkı için 3500 kile buğday, 6000 kile arpa ve 1000 kile bakla yardımı talebinde bulunmuştur. Yardımlar Duyun-u Umumiye ve a’şar anbarları mevcutlarından kefalet-i silsile yoluyla yapılacaktır.¹⁷¹⁸

Dâhiliye nezareti bu durumu bir gün sonra sadaret makamına yazmıştır.¹⁷¹⁹ sadaret de dâhiliye ve maliye nezaretlerine gönderdiği yazı ile bu yardımların ivedilikle yapılmasını emretmiştir.¹⁷²⁰ Merkezi hükümetin yardımları dışında Alaşehir Şimendifer Kumpanyasının da muhtaç çiftçilerin ihtiyaçlarını karşılamak için yardım etme girişiminde bulunduğunu dâhiliye nezaretinin yazışmalarından anlamaktayız.¹⁷²¹

¹⁷¹⁶ BOA., DH.MKT. 1445/27, 19 Z 1304/7 Eylül 1887.

¹⁷¹⁷ Ahenk, Sayı 505, 14 Za 1315/6 Nisan 1898; Ahenk, Sayı 509, 28 Za 1315/10 Nisan 1898.

¹⁷¹⁸ BOA., BEO. 1248/93536, 12 Kanunu-u Evvel 1314/24 Aralık 1898; BOA., DH.MKT. 2152/113, 11 Ş 1316/25 Aralık 1898; BOA., MV. 96/75, 14 Ş 1316/28 Aralık 1898.

¹⁷¹⁹ BOA., BEO. 1248/93536, 13 Kanunu-u Evvel 1314/25 Aralık 1898.

¹⁷²⁰ BOA., BEO. 1248/93536, 16 Kanunu-u Evvel 1314/28 Aralık 1898.

¹⁷²¹ BOA., DH.MKT. 2170/22, 14 L 1316/25 Şubat 1899.

Alaşehir kazasını etkileyen bir üçüncü kuraklık hadisesi ise 1905 senesinde meydana gelmiştir. İlginç olmakla beraber aynı yıl kaza sınırları içerisinde kuraklık ile birlikte ani yağışlardan kaynaklanan sel felaketleri de gerçekleşmiştir. Aydın valisi Kamil Paşa'nın dâhiliye nezaretine gönderdiği telgraftan anlaşıldığına göre yörede kuraklık ve sair afetlerden dolayı yeterli derecede ürün alamayan çiftçiler muhtaç duruma düşmüşlerdir. Saruhan Mutasarrıflığı tarafından bu çiftçilerin 112 kilo buğday, 5746 kilo arpa ve 100 kilo bakla olmak üzere tohumluk zahireye ihtiyaç duydukları Aydın Vilayetine bildirilmiştir. Bu gelişmeler üzerine vilayet gerekli incelemeleri yaptırarak ihtiyaç olan zahirenin 75 bin kuruş bedelle satın alınabileceğini tespit etmiştir. Vilayet idare meclisi, söz konusu meblağın Ziraat Bankası'ndan kefalet-i müteselsile ile borç alınması gerektiğini karar altına alırken, vali Kamil Paşa da, bu paranın ziraat mevsimi geçmek üzere olduğundan ivedilikle gönderilmesi gerektiğini nezarete bildirmiştir.¹⁷²²

Ticaret ve nafia nezaretinden dâhiliye nezareti'ne yazılan belgeden öğrendiğimize göre 1905 senesi içerisinde vuku bulan kuraklık ve sair afetler yalnızca Alaşehir kazasını değil, vilayetin birçok bölgesiyle birlikte Tire ve Çal kazalarında etkilemiştir. Aydın Vilayetinin yazısı üzerine ticaret ve nafia nezareti, muhtaç durumda bulunan çiftçiler için toplamda 95.284 kuruşun Ziraat Bankası idaresi tarafından kefalet-i müteselsile ile borç olarak verilebileceğinin beyan edildiğini bildirmiştir.¹⁷²³ Bununla birlikte borç alınacak paranın ziraat mevsimi geçmeden elde edilmesinin gerekliliği aciliyet kazandığından Vali Kamil Paşa 28 Aralık 1905 tarihinde çekmiş olduğu telgrafla bu hususu bir kez daha dâhiliye Nezaretine hatırlatmıştır.¹⁷²⁴

Kuraklık ve kuraklığın olağan bir sonucu olan kıtlık, salgın hastalıkların yaşanmasına neden olmaktadır. Bu duruma, mevcut şartların zorlamasının bir sonucu olan yetersiz veya yanlış beslenmeden kaynaklanan vücut bağışıklığının zayıflaması da zemin hazırlamaktadır. Aydın Vilayetinin 28 Ağustos 1887 tarihinde dâhiliye nezaretine gönderdiği ve Eşme, Çal, Kula, Alaşehir, Salihli, Sarayköy ve Buldan kazaları halklarının ayrık kökü ile beslendiklerini anlatan yazı bu durumu gayet sarih bir şekilde göstermektedir.¹⁷²⁵

¹⁷²² BOA., DH.MKT. 435/103, 21 Teşrin-i Sani 1321/5 Aralık 1905.

¹⁷²³ BOA., DH.MKT. 435/103, 6 Kanun-u Evvel 1321/19 Aralık 1905.

¹⁷²⁴ BOA., DH.MKT. 435/85, 15 Kanun-u Evvel 1321/ 28 Aralık 1905.

¹⁷²⁵ BOA., DH.MKT. 1443/73, 9 Z 1304/28 Ağustos 1887.

4. Salgın Hastalıklar

a) Firengi

1889 yılı içerisinde, Aydın vilayeti'nin Saruhan sancağına bağlı Alaşehir, Kula, Eşme ve Gördes kazalarıyla, vilayetin sair yerlerinde firengi hastalığının ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle demiryolu hattı üzerinde bulunan yerleşim merkezlerinde yağınlık gösteren ve hızla yayılan firengi, çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine neden olmaktadır.¹⁷²⁶ Arşiv belgelerinde bölgede ciddi sıkıntılar oluşturan bu rahatsızlık ile ilgili ilk bilgilere her ne kadar 1889 yılında rastlanılmışsa da hastalığın Alaşehir kazası da dâhil olmak üzere Aydın Vilayeti'ni çok daha önceden tehdit ettiği görülmektedir. Nitekim Vilayet salnamelerinde firengi 1884 tarihinden itibaren karşımıza çıkmaktadır.¹⁷²⁷

Hastalık karşısında çaresiz kalan ve vilayet geneline yayılmasını önlemek isteyen yerel yöneticiler durumu hemen dâhiliye nezretine bildirmek zorunda kalmıştır. Aydın Vilayeti'nin bu konuyla ilgili olarak dâhiliye nezreti ile yapmış olduğu bizim tespit edebildiğimiz ilk yazışma 23 Kasım 1889 tarihine aittir. Nezaretin yazışmaları sonucunda da konu şurayı devlette görüşülmüştür.

Buna göre vilayet, merkezi yönetimden, biri Alaşehir'de diğeri de Sarayköy'de olmak üzere altmışar yatak kapasitesine sahip iki adet hastanenin yapılmasını ve buralara birer doktor ile eczacı tayin edilmesini talep etmektedir. Bunun yanısıra seyahat halinde bulunanlar ile hasta ve sakat olanları muayene ve tedavi etmek, lüzumu halinde de hastanelere göndermek üzere iki adet seyyar tabip ile maiyetlerine birer eczacı tayin edilmesi isteğinde de bulunulmuştur.

Ancak bütün bunlar para demektir ve Aydın Vilayeti'nin böyle bir bütçesi bulunmamaktadır. Yerel idareciler, diğer bazı nedenlerle birlikte belediye gelirlerinin yarısına merkezi hazine tarafından el konulmasını buna gerekçe göstermektedirler. Mahalli yöneticiler, hastahane inşaatlarının mali giderleri için bir karşılık aramalarına rağmen bulamadıkları için, bu masrafların Kastamonu ve Erzurum

¹⁷²⁶ "...Vilayetin mahal-i sairesine bir suret-i müthişede müstevli olan ve inkıraz-ı nesli insani olan firengi illetinin..." BOA., BEO. 52/3837, s.5., 22 Cemaziyelahir1307/13 Şubat 1890; 29 M 1308/14 Eylül 1890.

¹⁷²⁷ "...Vilayetin her tarafında firengi illet-i müdhışesinin şiddetle icrayı hükm etmesi nazar-ı dikkati celp ederek devair-i belediye nezdinde birer tabip bulundurulması tasvip edilmiş ve..." Bkz. SVA. 1302, s.263.

vilayetlerinde olduğu gibi, merkezi hazine tarafından karşılanmasını talep etmektedirler. Ancak, hazinenin de içerisinde bulunduğu para sıkıntısı nedeniyle şurayı devlette görüşülen konu çözümsüz neticelenmek zorunda kalmıştır.¹⁷²⁸

Bununla birlikte yaklaşık on ay boyunca hükümetten bir cevap alamayan vilayet, hastalığın yayıldığı alanın gün be gün artması üzerine durumun aciliyetine binaen 14 Eylül 1890 tarihinde konuyu bir kez daha dâhiliye nezaretine bildirmiştir.¹⁷²⁹ Nezaret, bu hususla ilgili olarak sadaret makamına vermiş olduğu bilgide, şurayı devletin dâhiliye dairesinde bu konu hakkında düzenlenen mazbatanın Aydın Vilayetine taktim edildiğini belirtmiştir.¹⁷³⁰

Soruna bir çözüm getirilmesinin gecikmesinde mali sıkıntılar kadar bürokratik hantallığın da etkili olduğunu görmekteyiz. Osmanlı bürokrasisi böylesine hayati bir konuda bile o kadar yavaş işlemektedir ki, sadaret makamı firengi sorununa çok da tatminkâr olmayan bir çözüm önerisini ancak 1892 yılının Ağustos ayında getirebilecektir. Bölgede hızlı bir şekilde yayılan hastalığın yerel yönetim tarafından hükümet makamlarına aktarılmasının 1889 yılı olduğu göz önüne alındığında bu gecikmişliğin boyutu daha iyi anlaşılacaktır.

Sadrazamlık makamından Aydın Vilyetine gönderilen 15 Ağustos 1892 tarihli yazıdan anlaşıldığına göre hükümet, yine merkezi hazinenin müsait olmadığından bahsetmekte fakat hiçbirşey yapmamanın da hastalığın yayılması cihetiyle caiz olamayacağını belirtmektedir. Merkezi yönetime göre yeniden hastaneler inşa ederek hazineye yük olmak yerine Manisa sancağında bulunan hastalar, Manisa başta olmak üzere sancak kazalarına taksim edilmelidir. Hastanesi bulunmayan yerlerde ise birer hane kiralamak suretiyle ve o yerlerin belediye bütçesi ve tabipleri aracılığıyla tedaviler gerçekleştirilmelidir. Aydın Vilyetinin kazalarında da bu şekilde hareket edilmelidir.¹⁷³¹

Nihayetinde hükümet firengi illetine bir çözüm bulamamış ve sorunu geçiştirerek Aydın Vilayetini kendi kaderiyle baş başa bırakmıştır. Oysaki vilayet salnamelerinde yer alan bilgilere göre bu tarihlerde vilayetin sağlık durumu içler acısıdır. Bağlı kazalardan bir kaçı hariç diğerlerinde mesleki yeterlilik ve güvene

¹⁷²⁸ BOA., BEO. 52/3837, s.5., 22 Cemaziyelahir 1307/13 Şubat 1890.

¹⁷²⁹ "...11 Teşrin-i Sani 1305 tarihli ve 168 numaralı tahrirat-ı acizi cevabı henüz şeref vürüd etmemiş ve nesli beşeri tahrip ve ifna etmekte ve daire-i sirayet ve intişarını günden güne tevsi' eylemekte olan illet-i mezkurenin def'i ve izalesine ait tedabir-i laziminin itihaz ve icrasındaki lüzum ve ehemmiyet müstağni-i arz ve izah bulunmuş olmakla..." BOA., BEO. 52/3837, 29 M 1308/14 Eylül 1890.

¹⁷³⁰ BOA., DH.MKT. 1765/83, 17 Eylül 1306/29 Eylül 1890.

¹⁷³¹ BOA., BEO. 52/3837, s.1-2, 21 Muharrem 1310/15 Ağustos 1892.

layık tabipler bulunmamaktadır. Birçok sağlık sorununun çözümünde de var olan kuruluşlar oldukça yetersiz kalmaktadır. Özellikle firengi gibi bulaşıcı hastalıkların çözümünde durum daha vahim boyutlara ulaşmaktadır.¹⁷³²

Hükümetin verdiği talimatlar doğrultusunda vilayet yöneticileri ivedi bir şekilde belediye dairelerinde birer tabip bulundurulmasına ve yine maaşları belediye bütçesinden karşılanmak üzere bir sıhhiye müfettişinin tayin edilmesi hususuna karar vermişlerdir. Aynı şekilde her kaza merkezine de acil surette bir tabibin atanmasına gayret edilmiştir. Bununla birlikte bazı kaza belediyelerinin bütçesi belediye tabiplerinin maaşlarını ödeyemeyecek kadar düşük olduğundan dolayı vilayet genelinde ancak 22 kazaya birer tabip tayin edilebilmiştir.¹⁷³³ Alaşehir kazasının belediye tabipliğine ise salise rütbesine sahip olan Hafız Mehmet Efendi atanmıştır.¹⁷³⁴

b) Hayvan Hastalıkları

Aydın Vilayetinde bizim tespit edebildiğimiz ilk hayvan hastalığı 1890 yılının Mayısında ortaya çıkmıştır. Yerel yönetim hastalığın vilayet genelinde yaygınlaşmasını önlemek için hayvan alım satımı ile nakliyesini yasaklamıştır. Hal böyle olduğu halde Alaşehir'den İzmir'e yasal olmayan yollarla ve tren aracılığıyla on adet sığır götürülerek İzmir üzerinden Urla'ya nakledilmek istenmiştir. Fakat Aydın Vilayeti durumdan haberdar olarak durumu mahalli rüsumat idaresine bildirmiş ve hayvanların taşınmasına izin verilmemiştir. Ayrıca tıbbiye nezaretine yazılarak bu hayvanların ne yapılması gerektiği hakkında görüş sorulmuştur.¹⁷³⁵

Tıbbiye nezareti Aydın Vilayetine gönderdiği yazıda zikrolunan hayvanların geldikleri yerde hayvan hastalığı mevcut ise bunların öncelikli olarak veteriner tarafından muayene edilmelerini istemiştir. Sonraki aşamada ise içlerinde hastalığa yakalanmış olanlar varsa telef edilmelerini ve fennin icabı olarak gömdürülmelerini;

¹⁷³² "...Vilayeti terki eden kazaların bir kaçı müstesna olduğu halde diğerlerinde hazakat ve kifayete itimad olunacak tabipler bulunmadığı cihetle emraz -ı alil-i mütenevviaya giriftar olanların fennen muhtaç oldukları tedavinin icrası kabil olamadığı gibi emraz-ı mütenevvia içinde alil-i sariyeden bir hastalık zuhurunda merkezce bittabi' malumat alınamayarak taaddüdatı nakabil mahazir ve müşkilat tevellüt etmekte idi..." Bkz. SVA. 1302, s.263.

¹⁷³³ SVA. 1302, s.263.

¹⁷³⁴ A.g.s., s.264.

¹⁷³⁵ BOA., DH.MKT. 1607/108, 19 Nisan 1306/1 Mayıs 1890.

hasta olmayan hayvanların ise sırt, deri, tırnak ve gübrelerinin yakılmasını tavsiye etmiştir.¹⁷³⁶

Kimyager Miralay Bongoski Bey'in Aydın Vilayeti'nin sağlık durumu ile ilgili gönderdiği telgraftan edindiğimiz bilgilere göre ise 1892 yılında Saruhan sancağına bağlı Manisa ve Alaşehir kazalarında vebayı bakari (sığır vebası) adı verilen bir hastalık ortaya çıkmıştır. Telgraf metni sıhhiye nezaretine de gönderilmiş ve vilayet baytarı vefat ettiği için hastalık tedavi edilemediği için sıhhiye nezareti'nden acilen bir baytar gönderilmesi talep edilmiştir.¹⁷³⁷

Bu hususla ilgili dâhiliye nezareti'nden Aydın Vilayetine gönderilen cevabi yazıdan öğrendiğimize göre hastalık, Manisa ve Alaşehir'in dışında Menemen ve Eşme kazalarında da yaygınlık göstermiştir. Nezaret, mülkiyeden bir baytar gönderilinceye kadar geçici surette istihdam olunmak üzere Tophaneyi Amire Müşiriyeti numune topçusu ikinci alayının birinci tabur baytarını göndereceğini bildirmiştir. Fakat gönderilecek geçici baytarın askeriyeden aldığı maaşın ve dolaşacağı yerler için alacağı harcırahın yerel bütçeden karşılanmasını şart koşmuştur.¹⁷³⁸

¹⁷³⁶ BOA., DH.MKT. 1611/103, 29 Haziran 1306/11 Temmuz 1890.

¹⁷³⁷ BOA., BEO. 98/7322, 19 Teşrin-i Sani 1308/1 Aralık 1892.

¹⁷³⁸ BOA., DH.MKT. 2055/119, 14 Şubat 1308/26 Şubat 1893.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALAŞEHİR EKONOMİSİ

A- TARIM

Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik dönem sosyo-ekonomik yapısını belirleyen tımar sistemi XVII. yüzyılda bozulmaya başlamış, bu durum XIX. yüzyıla gelindiğinde içerisinde çökmesi çok güç bir sorun haline gelmiştir. İdari zaafiyetin yaşanması, nüfus ile ekonomik kaynaklar dengesinin bozulması, tarımın yapısından doğan ve üretim teknolojisinin gelişimini engelleyen nedenlerin varlığı gibi faktörler, bu durumun daha da karmaşık bir hal almasına neden olmuştur.¹⁷³⁹ Osmanlı tarımının bu sürece girmesinde; zirai makine ve araçlarının kullanılması yerine iptidai usulle tarımın yapılmaya devam edilmesi, toprağı doğru sürme, iyi tohum ve gübre kullanma konusundaki yetersizlikler ve tarım ürünlerinin taşınma maliyetlerinin yüksek olması gibi etmenler yer almaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda mülk topraklar dışındaki tarım alanlarının mülkiyeti devlete aittir. Miri arazi olarak adlandırılan bu toprakların, rakabesi (çıplak mülkiyeti) devlete; kullanım hakkı yani tasarrufu ise köylüye verilmiştir.¹⁷⁴⁰ Muayyen bir vergi bedeli karşılığında, kiracı duruma düşen köylü, eğer kiralama şartlarına uymayacak olur ise, kiraladığı toprağın elinden alınmasına ve ödediği resmin yanmasına razı olurdu. Köylü, işlediği toprak karşılığında onda bir ile onda beş oranındaki bir payı (çift akçesi)¹⁷⁴¹ devlete verirdi.

Toprağı üç yıl boş bırakması durumunda ise toprak elinden alınır ve bir başkasına verilir. Babadan oğla intikal eden toprak, erkek çocuk olmaması durumunda erkek kardeşe veya yakın akrabalara yeniden kiralanırdı. Devlet, araziye, rakabe hakkına dayanarak her zaman geri alabilirdi. Bu sistem XVI. yüzyılın sonlarına doğru bozulmaya başlamış, miri toprak düzeni orijinalliğini kaybetmiş, tımar sahipleri arazinin sahibi gibi hareket etmeye başlamışlardır.¹⁷⁴²

¹⁷³⁹ Tefik Güran, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998, s.63.

¹⁷⁴⁰ Halil Cin, "Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukukî Rejimi ve Bu Arazinin Tmk. Karşısındaki Durumu", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt XXII, Sayı 1, Ankara 1966, s.752.

¹⁷⁴¹ Ahmed Akgündüz, Kamu Hukuku (Anayasa-İdare-Ceza-Usul-Vergi-Devletler Umumi), Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, Cilt I, İstanbul 2011, s.707.

¹⁷⁴² Rıdvan Karluk, Türkiye Ekonomisi, Beta Yayınları, İstanbul 2010, s.171.

Batılı devletlerden gelen baskıların da etkisiyle, Osmanlılarda geçerli olan tarımda devlet mülkiyeti (miri arazi) sistemi yerine, tarımı özel mülkiyete açmayı, toprağı fiilen işleyenin mülkiyetine bırakmayı amaçlayan, 1858 Arazi Yasası ile miri arazinin hukuki rejimi yeniden belirlenmiştir.¹⁷⁴³ Yasada küçük çiftçileri koruyan, toprakların belirli ellerde toplanmasını önleyip toprak alım satımını yasaklayan ve yabancıların tarım arazisi almasını engelleyen hükümler bulunmasına rağmen, daha sonraki süreçte tüm bu kısıtlayıcı hususlar ortadan kaldırılmıştır.

Tanzimat dönemiyle beraber, modernleşme sürecinde idari, siyasi ve sosyal alanlardaki reformların sürdürülebilmesi için ekonomik alanda da gelişmelerin olması gerekiyordu. Bu nedenle devlet yeni bir iktisat politikası belirlemek yoluna gitti. Osmanlı ekonomisi içerisinde tarım gelirinin çok büyük bir paya sahip olması, iktisat politikasının öncelikle bu alanda başlamasını beraberinde getirdi. Bu nedenle 1838 yılında hariciye nezaretine bağlı olarak bir ziraat ve sanayi meclisi oluşturuldu. Bu meclis, tarımsal gelişmeyi oluşturacak ve sürdürebilecek kadroların yetiştirilmesini amaçlıyordu. Daha sonra bu kuruluşun adı, Meclis-i Umûr-u Nâfia olarak değiştirilmiştir.¹⁷⁴⁴ 1839 yılında ise sanayi ve ticaretin geliştirilmesi ile ilgili çalışmalar yapmak üzere, ticaret nezareti kurulmuştur. Bunu, 1843 yılında Meclis-i Ziraat'ın kurulması takip etmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere bu meclisin temel görevi, zirai üretimin artırılmasını sağlamaktır.¹⁷⁴⁵

Alaşehir ve çevresinin gerek iklimi ve gerekse de coğrafi özellikleri sebebiyle, bu gün olduğu gibi Osmanlı döneminde de önemli tarım bölgeleri arasında bulunduğu ve tarım için elverişli bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Arşiv belgeleri kaynak alınmak suretiyle, XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı tarımı ile ilgili bir takım bilgilere ulaşılabilmektedir. Ekonomisinin temelini tarım meydana getirdiği için halkın önemli bir kısmının tarım alanlarında çalışması önemli bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı toprak sisteminde tarım arazileri, toprağın kullanım şekline göre çift, nim-çift ve zemin gibi adlarla sayım defterlerinde yer almıştır. Kanunnamelerde, çift veya çiftlik tabiri genellikle bir çift öküzle sürülebilen tarım arazileri için kullanılmaktaydı.¹⁷⁴⁶ Bir başka ifadeyle, özellikleri kanun maddeleriyle tespit

¹⁷⁴³ Ahmed Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s.189.

¹⁷⁴⁴ Güran, s.45.

¹⁷⁴⁵ Tefik Güran, "Tarım Politikası (1839-1913)", *Yeni Türkiye Dergisi*, Osmanlı Özel Sayısı, Cilt: XXXII, Mart- Nisan 2000, Yıl: 6, Ankara, ss.34-35.

¹⁷⁴⁶ Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu", *Bellekten*, XXIII/92, Ankara 1959, s., 582.

olunmuş, verimliğine göre belli bir dönüm büyüklüğündeki tarım arazisine çiftlik denilmektedir.

1. Arazi Miktarı ve Kullanıma Göre Dağılımı

XX. yüzyıl başlarında Osmanlı tarım İstatistiklerinde işletme büyüklükleri hakkında da bilgiler yer almaktadır. Bu istatistiklerde, bir ailenin mülkiyetinde olup olmadığına bakılmaksızın, nadasa bıraktığı ve ekip-kaldırdığı tarım işletmeleri yüzölçümlerine göre üç biçimde ele alınmıştır. Bu değerlendirmeye göre, yüz ölçümleri 10 dönümden¹⁷⁴⁷ az olan işletmelere “imâlât-ı sağire”, yüz ölçümleri 10 dönümden 50 dönüme kadar olan işletmelere “imâlât-ı mütevassıta”, yüz ölçümleri 50 dönümden fazla olan işletmelere ise “imâlât-ı cesîme” adı verilmiştir.¹⁷⁴⁸

1878 yılına ait Aydın Vilayeti salnamesinde Alaşehir'in ekilebilir ve ekilemez arazisinin toplamı 227.000 dönüm olarak verilmiştir.¹⁷⁴⁹ 1884 yılı vilayet salnamesinde ise Alaşehir kazasında 200.000 dönüm kadar arazinin ziraat edilebilir durumda olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁵⁰ Kazanın arazi dağılımı ile ilgili bilgiler edindiğimiz bir diğer salname ise 1890 tarihli Aydın Vilayeti salnamesidir. Buradaki verilere göre Alaşehir'de 500 km² mezru, 200 km² gayr-i mezru olmakla birlikte ziraate kabil olan arazi, 487 km² ziraata kabil olmayan arazi ve 128 km² orman arazisi olmak üzere toplam 1315 km² arazi mevcuttur.¹⁷⁵¹ 1908 yılına gelindiğinde ise vilayet salnameleri Alaşehir'in ziraat edilebilen toplam arazi miktarını 253.000 dönüm olarak vermektedir. Belirtilen yılda 253 bin dönümlük bu arazide başlıca arpa, ikinci derecede bakla, buğday, akdarı, kumdarı, mısırdarı, pamuk, susam, ova börülcesi, elma ve senelik 50 bin kantar çekirdeksiz üzüm elde edilmektedir.¹⁷⁵²

¹⁷⁴⁷ Dönüm, Osmanlılarda kullanılan temel arazi ölçü birimidir. Genellikle geniş adımlarla yürüyen birinin adımı ile 40x40 adımkarelik bir yüzölçümü birimini ifade eder. Buna “örfî dönüm” adı verilir. Ancak adım aralığı kişiden kişiye değiştiği için, her adım bir mimar arşını (yaklaşık 75, 78 cm.) esas alan bir ölçü birimi ile sabitlenmiş ve buna “şer’î dönüm” adı verilmiştir. Buna göre dönüm yaklaşık olarak 916,8 m² veya 919,302 m²’lik bir araziyi göstermektedir. Bkz. Feridun EMECEN, “Dönüm”, DİA, Cilt: IX, İstanbul 1994, s.521.

¹⁷⁴⁸ Güran, 19. Yüzyıl..., ss.81-82.

¹⁷⁴⁹ SVA. 1296, s.118.

¹⁷⁵⁰ SVA. 1302, s.244.

¹⁷⁵¹ S.V.A. 1308, s.702

¹⁷⁵² SVA. 1326, s.616.

Tablo 78: Alaşehir Temettuat Defteri Verilerine Göre Tarım İşletmelerin Tasnifi¹⁷⁵³

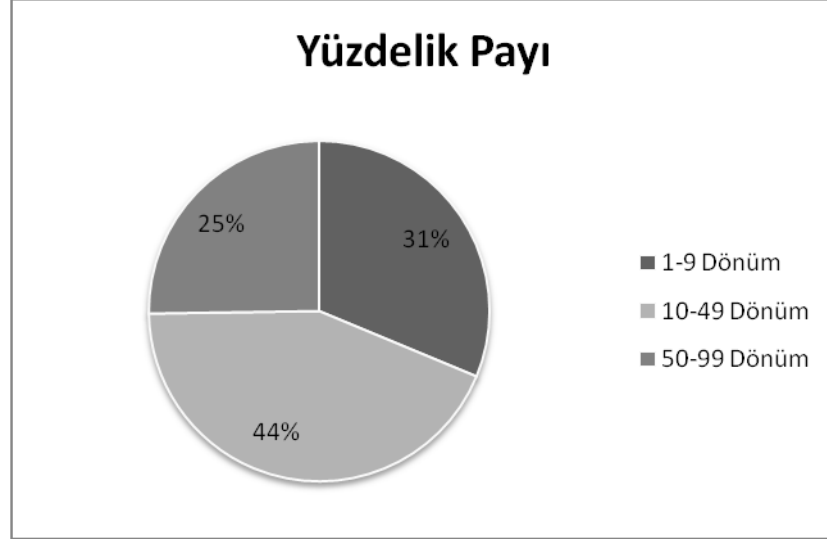
Sınıflandırma İsmi	İşletme Büyüklüğü/Dönüm	Arazi Sahibi Sayısı	Yüzelik Payı
Küçük Ölçekli	1-9	135	31,25
Orta Ölçekli	10-49	188	43,52
Büyük Ölçekli	50-99	109	25,23
	TOPLAM	432	100

1844/1845 yılı Alaşehir temettuat defterleri verilerine göre Alaşehir kaza merkezinin toplam arazisi 36.321,50 dönümdür. Yukarıdaki tanımlamadan yola çıkarak Alaşehir'deki toplam 432 tarım işletmesini değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Küçük ölçekli sınıfına dâhil olan işletme sayısı 135 olarak görülmektedir. Bu sayının toplam işletme sayısına yüzelik oranı % 35,21'dir. Orta ölçekli olarak değerlendirilen işletme sayısı 188 olup, toplam sayıya oranı % 43,23'tür.

Sınıflandırmalara göre, en çok işletme sahibinin bu gruba dahil olduğu görülmektedir. 1893 tarihli Aydın Vilayeti salnamesinde bu verileri destekler mahiyette bilgiler bulunmakta ve bu durumla ilgili olarak "Kaza arazisinin kuvve-i inbatıyesi had-i mutavassıta mertebesindedir" ifadeleri yer almaktadır.¹⁷⁵⁴ Büyük ölçekli grubuna giren işletme sayısı ise 109'dur. Bu grubun toplam işletme sayısına göre oranı ise % 25,23 olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁷⁵³ Tarım başlığı altında oluşturduğumuz tablo ve grafiklerdeki verilerde, temettuat defterlerinden yararlanılmıştır. Kaza merkezindeki mahallelere ait temettuat defterlerinin künyeleri için bkz. dipnot 7
¹⁷⁵⁴ SVA. 1311, s.260.

Grafik 1: Tarım Arazilerinin Büyüklüğünün Yüzdelerik Dağılımı

Üçüncü grupta yer alan büyük toprak işletme sahiplerini kendi içerisinde değerlendirmeye tabi tutmak konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından önem arz etmektedir. Çünkü 50 ile 99 dönüm arasında işletmesi bulunan hane reisi sayısı 55 iken, 100 dönüm ile 249 dönüm arasında işletmeye sahip olan hane reisi sayısı ise 33'tür. Bu rakam büyük işletme sahiplerinin çoğunluğunun 250 dönüme kadar arazisi olan hane reislerinden müteşekkil olduğunu göstermektedir. Bundan başka 500 dönüm ile 1000 dönüm arasında toprağı bulunan mükellef sayısı 7; 1000 dönüm ile 1500 dönüm arasında işletmesi olan mükellef sayısı 4; 1500 ile 2500 dönüm arası ve 2500 dönümün üzerinde araziye sahip olan hane reisi sayısı ise birer kişi olarak kayıtlarda yer almaktadır.

En büyük arazi sahibi, "Eshab-ı Çiftlik" olarak belirtilmiş olan ve Kadı Sinan mahallesinde ikamet eden Berber-zade Hacı Mehmet Ağa isimdeki bir kişidir. Bu kişinin toplamda 3.003 dönüm arazisi bulunmakta olup, bu arazinin 2.500 dönümü mezru tarla, 500 dönümü gayr-i mezru tarla, geri kalanı ise bağ ve bahçelerden oluşmaktadır. Berberzade Hacı Mehmet Ağa'yı; 1.790 dönüm ile Kâtip Ali mahallesi'nden Mütevelli Hacı İsmail Ağa, 1.410 dönüm arazi ile Ab-ı Berd mahallesi'nden Afşarlı Süleyman Ağa, 1.055 dönüm arazi ile Kazgani mahallesi'nden Kirli Oğlu Hacı Halil, 1.067 dönüm arazi ile Cami-i Kebir mahallesinden Kasab Oğlu Hacı Halil Efendi ve 1.000 dönüm arazi ile de Şeyh Sinan mahallesi'nden Ali Ağa-zade Mehmed isimli kişiler takip etmektedir. Bunlardan, Hacı İsmail Ağa ve Ali Ağa-zade Mehmed'in çiftlik sahibi, Kasap Oğlu Hacı Halil

Efendi'nin dersiam, Kirli Oğlu Hacı Halil'in ise "erbab-ı ziraat" olduğu görölmektedir.

2. Arazi Kullanımı

Alaşehir'deki arazilerin kullanımı ile ilgili en detaylı bilgiler Alaşehir Temettuat defterleri'nde yer almaktadır. Defterlerde araziler, mezru tarla, gayr-i mezru tarla, sebze bahçesi, zeytin bahçesi, bostan, bağ ve bahçe biçiminde geçmektedir.

Tarım arazilerinin büyük bir çoğunluğunun tarla olarak kullanıldığı görölmektedir. Tarlalara hangi tarım ürünlerinin ekildiğine dair her hangi bir kayıt bulunmamakla beraber, alınan öşür türlerine bakılarak, hanelerin yetiştirdiği tarım ürünleri hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Temettuat defterlerinde hane reislerinin 1 ile 2500 dönüm arasında değişen mezru tarlalara sahip oldukları görölmektedir. Fakat bağ ve bostanlar genellikle 1-2 dönümlük, hatta bundan daha az araziler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum ailelerin bağıcılık ve bostancılığı kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak yaptıklarını göstermektedir.

Tablo 79: 1844 Tarihinde Mahallelere Göre Arazi Kullanımı (Dönüm)

MAHALLELER	Tarla	Gayr-i Mezru Tarla	Sebze Bahçesi	Zeytin Bahçesi	Bostan	Bağ	Bahçe	TOPLAM
Ab-ı Berd	3187			2	3	276,5	56,5	3525
Arslan Faki	1570					77,5	24,5	1672
Balani	172					29	7	208
Cami-i Kebir	6758	299		3		103	14	7177
Debbağhane	37					11		48
Elhizar	698				4	257,5	12	971,5
Eski Çarşı M	126					24	1	151
İbrahim Çelebi	520				2	112	13	647
Ilıca	130					10		140
Kadı Sinan	3625,5	500				105,5	23	4254
Kara Ağaç	962	25				55	12,5	1054,5
Katip Ali	2359		40			65	7	2471
Kazgani	1730,5					141	6,5	1878

Şeyh Sinan	5202	300			6	157,5	60,5	5726
Tepecik	940					75,5	89	1104,5
Yaviler	653					11		664
Güzel Papaz	1972					82,5	6	2060,5
Hızır İlyaz	1017,5					78	5	1100,5
Kiremitli M	634				5	41	6	686
Parakende M	71,5					13	6	90,5
Turunçlu	843			9		330,5	10	1192,5
TOPLAM	33208	1324	40	14	20	2056	359,5	36.321,5
Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir								

Temettuat kayıtlarında toplam arazi miktarı 36.321,50 dönüm olarak yer almaktadır. Bu rakam içerisinde en büyük payın, 33.208 dönüm ile mezru tarlalara ait olduğu görülmektedir. Mezru tarlaları sırasıyla, 2.056 dönüm ile bağ arazisi, 624 dönüm ile gayr-i mezru arazi ve 359,50 dönüm ile de bahçe olarak kullanılan araziler takip etmektedir. Diğer amaçlarla kullanılan arazileri, miktarları yüksek olmamakla beraber, konu bütünlüğünü sağlamak açısından ele almakta fayda görüyoruz. Buna göre kaza merkezinde 40 dönüm sebze bahçesi, 20 dönüm bahçe, 14 dönüm zeytin bahçesi yer almaktadır. Yine kayıtlarda zeytin ağacı, ceviz ağacı ve kestane ağacı sayıları verilmekle beraber bunların hangi arazilerde yer aldığına dair her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.

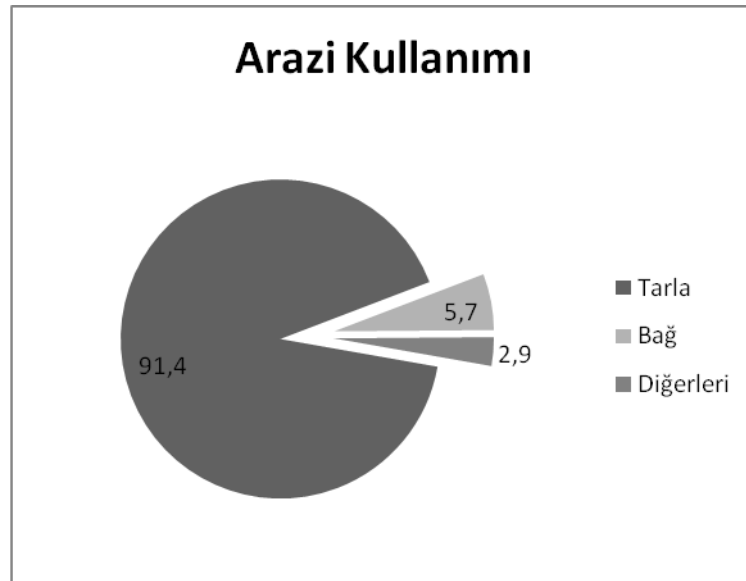
Mahalleler bazında değerlendirdiğimizde bütün mahallelerde tarla olarak kullanılan arazilerin yer aldığı görülmektedir. Arazi sahiplerinin büyük çoğunluğu Cami-i Kebir mahallesinde ikamet etmektedir. Bu mahallede kayıtlı arazi miktarı 7.717 dönümdür. Bunun 6.758 dönümü tarla, 299 dönümü gayr-i mezru tarla, 3 dönümü zeytin bahçesi, 103 dönümü bağ, 14 dönümü ise bahçe'dir. Cami-i Kebir mahallesini Şeyh Sinan mahallesi takip etmekte olup, burada oturanların toplam arazi miktarı 5.726 dönümdür. Ab-ı Berd, Kadı Sinan, Katip Ali, Kazgani, Tepecik, Güzel Papaz, Hızır İlyaz ve Turunçlu Mahalleleri ise bin dönümün üzerinde arazisi olan mahallelerdir. Bunlardan Güzel Papaz, Hızır İlyaz ve Turunçlu Gayrimüslim mahalleleridir. Gayrimüslim mahalleleri içerisinde en çok arazisi olan mahalle Güzel Papaz olup, toplamı 2.060,50 dönümdür.

Arazisi en az olan mahalle ise Debbaghanedir. Toplam da 48 dönüm arazisi bulunmakta olup, bunun 37 dönümü tarla, 11 dönümü de bağ olarak kaydedilmiştir.

Gayrimüslim mahallelerinden en az araziye sahip olanı ise 71,50 dönüm ile Parekende mahallesi'dir.

Bağ olarak tahsis edilen arazilerin 330,50 dönümü Turunçlu mahallesi'nde yer almaktadır. Bu rakamla Turunçlu, en yüksek bağ arazisine sahip olan mahalledir. Müslüman mahallelerinde ise Ab-1 Berd ilk sırada bulunmakta olup, toplam bağ miktarı 276,50 dönümdür. Mahallerin tamamında az veya çok bağ arazisinin var olduğu görülmektedir.

Grafik 2: Alaçehir'deki Tarım Arazisinin Dönüm Olarak Dağılımı

3. Tahıl Ürünleri

Tahıl ürünlerinin, ekonomisi tarıma dayalı olan toplumlarda önem itibariyle en başlarda geldiği bir gerçektir. Bunun en önemli sebebinin başta ekmek olmak üzere temel gıda maddelerinin bu ürünlerden elde edilmesi oluşturmaktadır. Ekmeğin hammaddesi olan buğday, hayvancılık sektörünün temel yem kaynağı olan arpa ve buğday ile arpadan elde edilen saman tahıl ürünlerinin önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda hububat, ekimi desteklenen tarım ürünlerinin başında gelmektedir. İmparatorluğun, en önemli gelir kaynağı konumunda bulunan verginin yüzde ellisinden fazlasını tahıl ürünlerden sağlaması bu durumun temel

nedenini oluşturmaktadır.¹⁷⁵⁵ Alaşehir'deki tarımsal faaliyetler ile ilgili bilgilerin en kapsamlısı temettuat defterlerinde bulunmaktadır. Defterlerde ekili araziler “mezru tarla” olarak belirtilirken, bu tarlalarda hangi tür zirai ürünlerin tarımının yapıldığı hususu ise belirtilmemiştir. Ancak vergilerin yazıldığı bölümde öşürler kaydedilirken hane başına hangi üründen ne kadar öşür verildiği “kile” cinsinden ve kuruş olarak ifade edilmiştir.

Tablo 80: 1844 Tarihinde Mahallelere Göre Kile Cinsinden Üretilen Tahıl Miktarı

Mahalleler	Buğday	Arpa	Burçak	Çavdar
Ab-ı Berd	30			
Arslan Faki	745	405	120	
Cami-i Kebir	590	350		
Debbağhane	60	200		
Elhizar	1165	950		
İbrahim Çelebi	200	100		35
Kadı Sinan	265	255		
Kara Ağaç	105	370		
Katip Ali	50	180		
Kazgani	380	310		
Şeyh Sinan	1630	915		
Tepecik	1190	1840	10	
Yaviler		240		
Güzel Papaz	155	410		
Hızır İlyaz	60	400		
Kiremitli	105	230		
Turunçlu	125	1010		
TOPLAM	6855	8165	130	35
Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir.				

Temettuat defterlerindeki bilgilere göre Alaşehir'de tahıl ürünü olarak buğday, arpa, burçak ve çavdar ziraatinin yapıldığı görülmektedir. Gerek Şemsettin Sami¹⁷⁵⁶ (1889) ve gerekse de Ali Cevad¹⁷⁵⁷ (1895), Alaşehir'de yetiştirilen tarım

¹⁷⁵⁵ Selahattin Özçelik, XIX. Yüzyılda Honaz Kazası'nda Sosyal ve Ekonomik Hayat, s.383

¹⁷⁵⁶ Şemseddin Sami, Kamus'ul Alam, s.280.

ürünlerinin hububat çeşitlerinden oluştuğunu ifade etmektedirler. İsmi geçen hububat ürünleri Aydın Vilayeti salnamelerinde de yer almakta olup, Alaşehir’de gerçekleştirilen ihracatın ve ticaretin en önemli kısmını oluşturmaktadır. Zira Alaşehir’de her sene yaklaşık olarak 600 bin İstanbul kilesi¹⁷⁵⁸ hububat üretimi yapılmaktadır.¹⁷⁵⁹ Nitekim 1897 yılına ait Aydın Vilayeti salnamelerinde Alaşehir’deki ticari hayat ile ilgili olarak “ticaret zehayir ahz ve itasından ibarettir” ifadeleri yer almaktadır.¹⁷⁶⁰ Yine salnamelerdeki bilgilere göre zikredilen tahıl ürünleri arasında en fazla ihraç edileni arpadır. Söz konusu hububat ürünlerinin ihracatı ise İzmir Limanı üzerinden gerçekleştirilmektedir.¹⁷⁶¹

Defterlerde buğday “hınta”, arpa ise “şa’ır olarak geçmektedir. Kaza merkezinde çavdar tarımı sadece İbrahim Çelebi mahallesi’nde yapılırken, burçak üretimi ise Aslan Fakı ve Tepecik mahallelerinde gerçekleştirilmektedir. Gerek çavdar, gerekse de burçak üretiminin tamamı adı geçen Müslüman mahallelerinde ikamet eden hane reisleri tarafından yapılmaktadır. Burçak daha çok hayvan yemi ihtiyacını karşılamak için üretilmektedir. Arpanın havyacılık sektörünün temel yem kaynağı olması ve buğdayın; ekmek, un, bulgur gibi temel insani ihtiyaçları karşılamasının yanı sıra her iki ürünün de sert iklim koşullarına uyum sağlayabilmeleri tarımlarının yaygın olarak yapılmasında etkili olan unsurlardır.

Buğday ve arpa üretiminde ise durum biraz daha farklıdır. Gayrimüslimlerin oturdukları yerlerde Perakende mahallesi hariç; Güzel Papaz, Kiremitli, Hızır İlyas ve Turunçlu mahallelerinde buğday ve arpa yetiştiriciliği yapılırken; Müslüman mahallelerinde ise Yaviler mahallesi hariç tamamında bu ürünlerin ziraati gerçekleştirilmektedir. Bir diğer ifadeyle, kaza merkezinde yetiştirilen 6855 kile buğdayın 6410 kilesini Müslümanlar, 445 kilesini ise Gayrimüslimler üretmektedir. Yine aynı şekilde toplamı 8165 kile olan arpanın 6115 kilesi Müslümanlar, 2050 kilesi ise Gayrimüslimler tarafından üretilmektedir.

Buğday ziraatinde 1630 kile ile ilk sırayı Şeyh Sinan mahallesi alırken, onu 1190 kile ile Tepecik ve 1165 kile ile de elhizar mahalleleri takip etmektedir. Üç mahallenin toplam buğday miktarı 3985 kile olup, bu rakam kaza merkezindeki toplam üretimin % 58’ine tekabül etmektedir. Diğer mahallelerdeki buğday üretim

¹⁷⁵⁷ Ali Cevad, s.25.

¹⁷⁵⁸ İstanbul Kilesi 25 kg’ma tekabül etmektedir. Bkz. Tepekaya, s.100.

¹⁷⁵⁹ SVA. 1300-1301, S.154

¹⁷⁶⁰ SVA. 1311, ss.259-260.

¹⁷⁶¹ SVA. 1315, s.424.; SVA. 1326, S.616.

miktarı ise 1000 kilenin altındadır. Balani, Eski Çarşı, Ilıca ve Parakende mahallelerinde ise tahıl ürünleri yetiştiren aile bulunmamaktadır.

Tahıl çeşitleri içerisinde üretimin en fazla olduğu ürün arpadır. Arpa yetiştiriciliğinde ise ilk sırada 1840 kile ile Müslüman mahallesi olan Tepecik gelirken, bu mahalleyi 1010 kile ile Gayrimüslimlerin ikamet ettikleri Turunçlu mahallesi takip etmektedir. Diğer mahalleler ise 1000 kilenin altında bir üretime sahiptirler. Bununla beraber buğday üretiminin de yüksek olduğu mahallelerden Elhizar, 950 kg; Şeyh Sinan mahallesi ise 915 kg'lık üretimlerle Alaşehir ölçeğinde yüksek sayılabilecek miktarda arpa üretimi yapmaktadırlar. Ab-ı Berd mahallesinde ise hiçbir hane reisi arpa tarımı ile işigal etmektedir. Bununla beraber arpa, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Alaşehir kazasında en fazla ihracatı yapılan ürün olarak yer almaktadır.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Alaşehir'de ziraatle işigal eden ve özellikle tarım üretimini gerçekleştiren kesim büyük bir çoğunlukla Müslüman ahaliden teşekkül etmektedir. Gayrimüslimlerin tahıl tarımındaki paylarının ise Müslümanlara kıyasen oldukça düşük olduğu gözlemlenmektedir.

4. Bahçe Bitkileri

Tablo 81: 1844 Tarihinde Mahallelere Göre Yetiştirilen Bahçe Bitkileri Miktarı

MAHALLELER	Darı	Bakla/Kile	Soğan/Kıyye
Ab-ı Berd Mahallesi		40	1300
Arslan Faki Mahallesi	115	165	35
Cami-i Kebir Mahallesi		110	1710
Elhizar Mahallesi		120	10800
Eski Çarşı Mahallesi			700
İbrahim Çelebi		130	1800
Ilıca Mahallesi			185
Kadı Sinan Mahallesi		70	830
Kara Ağaç Mahallesi		70	50
Katip Ali Mahallesi		20	4640
Kazgani Mahallesi		10	1100
Şeyh Sinan Mahallesi	20	70	9100
Tepecik Mahallesi		280	2120

Yaviler Mahallesi		80	1400
Hızır İlyaz Mahallesi			15
Parakende Mahallesi			50
TOPLAM	135	1165	35835
Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir.			

Bahçe bitkileri bölümünde ise darı, bakla ve soğan tarımını ele alacağız. Bu grup içerisinde en fazla ekim ve dikimi yapılan ürün soğandır. Soğanın cinsi temettuat defterlerinde kıyye¹⁷⁶² cinsinden verilmiştir. 1844 yılında Alaşehir’de üretilen soğanın miktarı 35.835 kıyye olup, bunun günümüzdeki değeri yaklaşık olarak 45.975,33 kg.dır.¹⁷⁶³

Soğan tarımının en fazla yapıldığı mahalle Elhizar mahallesi olarak görülmektedir. Bu mahallede üretilen soğan bütün mahallelerde üretilen soğanın yaklaşık 1/3’ünü teşkil etmektedir. Şeyh Sinan, Katip Ali, Ab-ı Berd, Cami-i Kebir ve Tepecik Mahalleleri de soğan üretiminde önde gelen mahallelerdendir. Gayrimüslim mahallelerinde ise soğan üretimine fazla rağbet edilmediği anlaşılmaktadır. Zira Hızır İlyas ve Parakende mahallelerinde toplam 65 kıyye soğan üretiminin yapıldığı görülmektedir.

Bu grupta değerlendirdiğimiz bir diğer ürün ise bakladır. Aydın Vilayeti salnamelerinde Alaşehir’de ziraati yapılan tarım ürünleri zikredilirken bakla tarımından da bahsedilmekte ve bakla, ihracatı yapılan mahsulat arasında yer almaktadır.¹⁷⁶⁴ Bakla, kile cinsinden verilmiş olup, yaş sebze olarak tüketilmekte, kurusu ise daha çok hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Temettuat defterlerinde, bakla üretiminde kurusunun mu yoksa yaşının mı baz alındığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Kaza merkezinde toplam 1.165 kile bakla üretiminin yapıldığı görülmektedir. Üretim tamamı Müslüman mahallelerinden karşılanmakta olup, Gayrimüslim mahallelerinde bakla tarımı yapan hane reisi bulunmamaktadır.

¹⁷⁶² Kıyye, Halk dilinde daha çok “okka” olarak kullanılan bir Osmanlı Ölçü birimidir. Bkz. Şemseddin Sami, Kamusi Türki, s.1133. Kıyye, ölçü olarak Anadolu’nun muhtelif yerlerinde farklı ağırlıklar için kullanılmış olsa da, genel olarak 400 dirhem olduğu kabul edilir. Bkz. Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuk Tahlilleri, II, İstanbul 1992, s.157. Halil İnalçık da standart Osmanlı okkasının 400 dirhem ve yaklaşık olarak 1,282945 kg. olduğunu belirtmektedir. Bkz. Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600 (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2003 s. 253

¹⁷⁶³ Hesaplama Halil İnalçık’ın vermiş olduğu değer üzerinden yapılmıştır. Bkz. İnalçık, Klasik Çağ..., s. 253.

¹⁷⁶⁴ SVA. 1315, s.424.; SVA. 1326, S.616.

Bu gruba dâhil ettiğimiz bir diğer tarım ürünü de darıdır. Darı, zirai açıdan Alaşehir’de çok fazla tercih edilen bir tarım ürünü değildir. Kaza merkezinde sadece iki hane reisi tarafından tarımı yapılmakta olup, elde edilen ürün toplamı 135 kiledir. Her iki hane reisi de Müslüman mahallelerinde oturmakta olup, Gayrimüslimler içerisinde darı ekimi yapan bulunmamaktadır. Balani, Debbağhane, Güzel Papaz, Kiremitli ve Turunçlu Mahallelerinde ise darı, bakla ve soğan bitkilerinden her hangi birisini yetiştiren hane reisi yer almamaktadır.

5- Sanayi Bitkileri

Alaşehir’deki sanayi faaliyetleri bir başka başlık altında ayrıca değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Burada günümüzde sanayi bitkisi olarak nitelendirilen ve 1844 yılına ait tarım ürünlerinden olan susam, pamuk ve duhan (tütün) ele alınacaktır. 1851 yılında Alaşehir’e uğramış olan Henry Christmast, şehrin başlıca geçim kaynağının pamuk, tütün ve mısır olduğunu kaydetmiştir.¹⁷⁶⁵

Sanayi bitkilerinden susam; yağ ve tahin elde etmek için yetiştirilen bir tarım ürünüdür. Bu haliyle susam, Aydın Vilayeti genelinde ziraatı yapılan bir mahsül olup, vilayet sınırları içerisinde tahin ve yağ olarak yaygın bir şekilde tüketimi yapılmaktadır. Aynı zamanda tahin helvasının hammadesi de olan susam, iç piyasada helva olarak ta tüketilmektedir. Susamın bir kısmı işlenmemiş halde dışarıya ihraç edildiği gibi, helva olarak Avrupa’ya da ihraç edilmektedir. Vilayet salnamelerinde ihraç edilen helvanın Avrupa’da şöhret kazandığı belirtilmektedir.¹⁷⁶⁶ Temettüat defterlerindeki bilgilerden öğrendiğimize göre Alaşehir kazasında helvacılıkla iştilgal eden 8 hane reisi bulunmakta olup bunların tamamı Müslüman ahaliden oluşmaktadır. Şehri ziyaret eden seyyahlardan Charles Texier, Alaşehir’in susam unu, çöven ve şekerden imal edilen helvasının meşhurluğundan ve Yunan adalarına kadar ihraç edildiğinden bahsetmektedir.¹⁷⁶⁷

Şehre 1890’lı yıllarda uğramış olan bir başka seyyah Vital Cuinet de, Alaşehir helvasının lezzetiyle tüm doğuda ünlü olduğunu ifade etmektedir. Müellifin değerlendirmelerinden anladığımıza göre 19. yüzyılın sonlarında Alaşehir kazasında tahin, helva ve benzeri gıda üretimi yapan küçük imalathaneler bulunmakta olup,

¹⁷⁶⁵ Christmast, s.130.

¹⁷⁶⁶ SVA. 1303, s.182.

¹⁷⁶⁷ Texier, s.86.

buralarda üretilen helvalar Texier'in de kaydettiği üzere Alaşehir dışına da gönderilmektedir.¹⁷⁶⁸

Susamın yağı çıkarıldıktan sonra kalan küspeleri deve ve sığır türü hayvanlara yedirilmektedir.¹⁷⁶⁹ Helvanın hammaddesi olan susam, Saruhan sancağının birçok kazasıyla beraber Alaşehir kazasında da ziraatı yapılan ürünler arasında yer almaktadır.¹⁷⁷⁰ Temettuat kayıtlarından, Alaşehir'in 21 mahallesinden 11'inde toplam 460 kile susam tarımının yapıldığını öğrenmekteyiz. Nitekim susam, tarımı yapılan ürünler içerisinde, parasal değeri en yüksek olan ürün olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁷⁷¹

Kumaşın ham maddesi olan pamuk da susam gibi Alaşehir kazasında külliyyetle ziraatı yapılan tarım ürünleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte pamuk, kazanın ihracat ürünleri arasında bulunmamaktadır.¹⁷⁷² Bu durum bize, sadece kazanın ve iç piyasanın ihtiyaçlarını karşılayacak kadar bir üretimin yapıldığını göstermektedir. Temettuat defterlerinde “penbe” olarak geçen pamuğun 1844 yılı itibariyle kaza merkezindeki toplam üretimi ise 1780 Kruştur.

Pamuk öşrü defterlerde parasal değer olarak verilmiştir. Bu sebeple pamuk üretiminin miktarı hakkında bilgi elde etmek mümkün değildir. Ancak verilen pamuk öşrü bedelinin on ile çarpımı sonucunda 1.780 kuruşluk pamuk yetiştirildiği ortaya çıkmaktadır. Elhizar, Eski Çarşı, Kara Ağaç, Güzel Papaz ve Hızır İlyaz mahallelerinde birer, Turunçlu mahallesi'nde ise iki hane reisi olmak üzere toplam 7 hane reisinin pamuk tarımı ile iştigal ettikleri görülmektedir.

Pamuk, tekstil ve dokuma sanayisinin önemli hammaddeleri arasında yer almaktadır. Vital Cuinet'in verdiği bilgilere göre Alaşehir'de, 19. yüzyılın sonlarında da dokumacılık faaliyetleri varlığını sürdürmektedir. Zira bu dönemde şehirde 2 çırçır fabrikası ve 1 kumaş fabrikası ile çok sayıda iplik ve dokuma atölyelerinin bulunması bu durumu göstermektedir.¹⁷⁷³ 1308/1890 yılına ait vilayet salnamesinde ise sadece 2 adet dokuma imalathanesinin varlığından söz edilmektedir.¹⁷⁷⁴ Bu imalathanelerin tahminimize göre Cuinet'in bahsettiği 2 adet çırçır fabrikası

¹⁷⁶⁸ Cuinet, ss.574-575.

¹⁷⁶⁹ SVA. 1303, s.182.

¹⁷⁷⁰ SVA. 1313, s.403.

¹⁷⁷¹ 1 kıyye susam 20 kuruştur. Buğday, 8 kuruş, arpa ise 3,5 kuruştur. Örnek olarak, Bkz. BOA., ML.VRD.TMD.d., 1459, s.2.

¹⁷⁷² SVA. 1315, s.424.; SVA. 1326, s.616.

¹⁷⁷³ Cuinet, ss.574-575.

¹⁷⁷⁴ SVA. 1308, ss.436-437.

olduğunu düşünmekteyiz. 1908 tarihli Aydın Vilayeti salnamesinde Alaşehir kazasında hanelerdeki tezgâhlarda gömlek ile emsali ipekli ve sade bezlerin imal edilip, civar kazalara ihraç edildiği kaydedilmektedir.¹⁷⁷⁵

Bu gruptaki bir başka tarım ürünü ise tütündür. Tütün, Osmanlı coğrafyasında ziraati geç başlayan tarım ürünlerinden biri olmasına rağmen kısa süre içerisinde ekimi yaygınlık kazanmıştır. Bu durum, kullanımının artmasından kaynaklandığı gibi, Avrupa pazarlarının artan taleplerinden de kaynaklanmaktadır.¹⁷⁷⁶

Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere Alaşehir kazasında yetiştirilen sanayi bitkileri içerisinde en fazla tarımı yapılan ürün tütündür. Tütün, temettuat defterlerinde “duhan” olarak ve kıyye cinsinden kaydedilmiştir.¹⁷⁷⁷ Toplam üretilen tütün miktarı 18.805 kıyye olarak hesaplanmıştır. Bu da yaklaşık olarak 24.125,78 kg.’a tekabül etmektedir.¹⁷⁷⁸

Tablo 82: 1844 Tarihinde Mahallelere Göre Yetiştirilen Sanayi Bitkileri Miktarı/Değeri

MAHALLELER	Susam (Kile)	Penbe (Pamuk) (Kuruş)	Duhan/Tütün (Kıyye)
Ab-ı Berd Mahallesi			300
Arslan Faki Mahallesi	100		
Balani Mahallesi			70
Cami-i Kebir Mahallesi			2860
Debbağhane Mahallesi	15		225
Elhizar Mahallesi	50	120	250
Eski Çarşı Mahallesi		320	1320
İbrahim Çelebi			50
Ilıca Mahallesi			570
Kadı Sinan Mahallesi			40
Kara Ağaç Mahallesi	50	240	170
Katip Ali Mahallesi	15		540
Kazgani Mahallesi	40		750
Şeyh Sinan Mahallesi	60		3620

¹⁷⁷⁵ SVA. 1326, s.616.

¹⁷⁷⁶ Selahittin Özçelik, XIX. Yüzyılda Honaz Kazasında Sosyal ve Ekonomik Hayat (Temettuat Defterlerine Göre), Fakülte Kitabevi, Isparta 2005, s.128.

¹⁷⁷⁷ Örnek olarak Bkz. B.O.A., ML.VRD.TMD.d. 1430, s.9.

¹⁷⁷⁸ Halil İnalçık’ın hesabı esas alınmıştır. Bkz. İnalçık, Klasik Çağ..., s. 253.

Tepecik Mahallesi	65		3290
Yaviler Mahallesi			1850
Güzel Papaz Mahallesi	30	350	1700
Hızır İlyaz Mahallesi	15	50	1200
Turunçlu Mahallesi	20	700	
TOPLAM	460	1780	18805
Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir.			

Tablodaki verilere göre Müslümanların yaşadığı mahallerden sadece Arslan Faki Mahallesi'nde tütün yetiştirilmemektedir. Gayrimüslimlerin ikamet ettikleri yerler içerisinde ise Kiremitli, Perakende ve Turunçlu mahallelerinde tütün tarımı yapan hane reislerine rastlanılmamaktadır. En fazla tütün yetiştiren mahalle 3.620 kıyye ile Şeyh Sinan'dır. Bu mahalleyi 3.290 kıyye ile Tepecik Mahallesi takip etmektedir. Üretim miktarı açısından bunlara en yakın mahalle ise 2.860 kıyye ile Cami-i Kebir'dir. 1000 Kıyyeyi geçen diğer mahalleler arasında ise Eski Çarşı, Yaviler, Güzel Papaz ve Hızır İlyaz mahalleleri yer almaktadır. İsimleri geçenlerin dışındaki mahalleler 1000 kıyyenin altında üretim yapmaktadırlar. Sanayi bitkisi olarak ele aldığımız susam, pamuk ve duhan bitkilerinden her hangi birisini yetiştirmeyen hanelerin bulunduğu mahalleler ise Kiremitli ve Perakende mahalleleridir.

6. Bağcılık

Günümüzde Alaşehir ekonomisinin temelini tarım oluştururken, tarımın da büyük bir çoğunluğunu bağcılık teşkil etmekte, tarım arazilerinin hemen hemen yarısı bağlık alanlardan oluşmaktadır. Bu durum, Alaşehir ekonomisinde bağcılığın önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Bu civarda yıllara göre değişmekle birlikte yılda ortalama 55-60 ton çekirdeksiz kuru üzüm, 60.000 ton sofralık zeytin yetiştirilmektedir.¹⁷⁷⁹ Kaynaklarda Alaşehir'deki bağcılığın M.Ö. 4000 yıllarına kadar dayandığı belirtilmektedir.¹⁷⁸⁰

Alaşehir'e 1671 yılında uğramış olan Evliya Çelebi, Kula'dan Alaşehir istikametine doğru seyahat ederken bağlık arazilerden geçtiğini kaydetmektedir.¹⁷⁸¹

¹⁷⁷⁹ Kestane, s.79.

¹⁷⁸⁰ Kestane, s.85.

¹⁷⁸¹ Evliya Çelebi, s.517

Çelebi'nin Seyahatnamesinde yer alan bilgileri Çağatay Uluçay'da desteklemektedir. Bugün olduğu gibi 17. yüzyılda da Manisa'nın başlıca ihraç maddesinin üzüm olduğunu belirten Uluçay, bu durumu eserinde şu şekilde ifade etmektedir: “ Üzüm deyince muhakkak surette hatıra Gediz Vadisi gelmelidir. İzmir'den ta Alaşehir'e kadar bütün arazi bağlarla, bahçelerle örtülüdür. Vadiden yamaçlara doğru tırmandıkça bağlar yerlerini meyva ağaçlarına ve yahutta fundalara terk ederler”¹⁷⁸² Eserlerinde yöredeki bağcılık ile ilgili bilgilere yer veren bir başka seyyah ise 1851 yılında Alaşehir'e gelmiş olan Henry Christmast'tır. Gölarmara üzerinden Alaşehir'e gelmiş olan Christmast, bütün yol boyunca bol bol üzüm gördüklerini, hatta atlarını serinletmek için zaman zaman onlara da üzüm verdiklerini ifade etmekte, Alaşehir'den ayrılırken de şehrin hemen dışında, başlarında küçük üzüm sepetleri bulunan iki kızın yanından geçtiklerini söylemektedir.¹⁷⁸³

Ancak, İncelediğimiz dönemde bağ olarak kullanılan arazi, günümüzde olduğu gibi çok fazla değildir. Temettuat defterlerindeki bilgilere göre Alaşehir'de 2.056 dönüm bağ arazisi bulunmaktadır. Kaza merkezindeki toplam arazinin 36.321,50 dönüm olduğunu göz önüne alırsak ancak % 5,7 oranında bir bölümün bağ olarak tahsis edildiğini söyleyebiliriz.

Alaşehir'deki bağcılık hususunda bilgi edinebileceğimiz en önemli kaynak temettuat defterleridir. Defterlerde bağcılığı meslek olarak icra eden sadece 1 kişi bulunmakta olup, o da İbrahim Çelebi Mahallesinde oturan ve üç kıt'a 8 dönüm bağ olan Hacı Keriş isimli hane reisidir. Hacı Keriş'in bağcılıktan elde ettiği bir senelik tahmini temettüatı ise 750 kuruştur.¹⁷⁸⁴ Bu durum oldukça dikkat çekici olmakla beraber kaza merkezinde adı geçen şahsın dışında bağcılık ziraatının yapılmadığını göstermemektedir.

Temettuat Defterlerindeki kayıtlarda, her ne kadar meslekleri bağcılık olmasa da farklı iş kollarındaki çeşitli meslekleri icra eden hane reislerinin de bağcılıkla işgal ettikleri görülmektedir. Ancak bu kişilerin yaptıkları bağcılık tarımı yaygın olarak bir iki dönüm ile beş dönüm arasında bulunmaktadır.¹⁷⁸⁵ Az da olsa 10 dönüm

¹⁷⁸² Çağatay Uluçay, XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı, CHP Manisa Halkevi Yayınlarından No: 9, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942, ss.45-46.

¹⁷⁸³ Christmast, s.128.

¹⁷⁸⁴ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1467, s. 8, Hane 37.

¹⁷⁸⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1403, s. 2, Hane 2, Kazgani Mahallesinin muhtar-ı evveli imam Süleyman Efendinin 4 dönüm bağı bulunmaktadır.; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1409, s. 1, Hane 1, Debbaghane Mahallesinin muhtar-ı evveli demirci Halil Ustanın da 1 dönüm bağı vardır. Bunların haricindeki çok sayıdaki örnek için bkz. BOA., ML.VRD.TMT.d., 1403, s. 3, Hane 3/4/5; s. 4, Hane

bağa sahip olan mükelleflerde vardır.¹⁷⁸⁶ Bu tablo bize Alaşehir kaza merkezinde bağcılığın Temettuat sayımlarının yapıldığı 1844'lü yıllarda henüz daha yaygın bir geçim kaynağı olmadığını göstermektedir.

Bu birkaç dönümlük bağlar kanaatimize göre yöresel pazarlara veya hanenin kendi ihtiyacını karşılamaya yönelik olmalıdır. Zira Alaşehir'de üzümün büyük pazarlara yönelik ticari bir ürün haline gelmesi ve yaygınlaşması daha geç tarihlerde gerçekleşecektir. Nitekim 1897 yılına ait Aydın Vilayeti salnamesinde üzüm, kaza dahilinde yaygın olarak üretilen tarım ürünleri arasında bulunmamakta; “mahsulat-ı saire” başlığı altında ele alınmaktadır. Bununla birlikte söz konusu tarihte Alaşehir'de üretimi çok olmamakla beraber çekirdeksiz üzüm ve rezzaki üzüm yetiştiriciliğinin yapıldığı görülmektedir.¹⁷⁸⁷

1908 yılına gelindiğinde ise Alaşehir'de toplam 253 bin dönüm arazi ziraat edilmekte olup, senelik 50 bin kantar¹⁷⁸⁸ üzüm hasıl olunmaktadır. Üstelik üretimi yapılan bu çekirdeksiz üzüm Aydın Vilayeti dahilinde birinci dercede addedilmekte olup, hububat, palamut, afyon ve meyan kökü ile birlikte Alaşehir'in ihraç edilen tarım ürünleri arasına girmeyi başarmıştır.¹⁷⁸⁹

Defterlerde, hane reislerinin sahip olduğu bağ miktarları dönüm cinsinden belirtilirken, yine hane başına verilen bağ öşürü de ayrıca kaydedilmiştir. Kayıtlarda öşür, üzüm cinsinden değil, parasal değer olarak verilmiştir. Bu durumda temettuat kayıtlarına bakarak hanelerin ne kadar üzüm elde ettiği hususunda doğrudan bilgi sahibi olmak mümkün görünmemektedir. Bağcılıktan elde edilen gelir, hanelerin öşür miktarlarını on ile çarpmak suretiyle tahmin edilmeye çalışılmıştır. Buna göre mahalleler bazında bağcılıktan elde gelir şu şekildedir:

Tablo 83: Mahallelere Göre 1844 Yılında Bağcılıktan Elde Gelir (Kırş.)

8; s. 5, Hane 13/14/16; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1409, s. 1, Hane 2/7; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s. 7, Hane 1/2/3; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1414, s. 2, Hane 1/2/3/4; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1423, s. 2, Hane 1/2; s. 3, Hane 4/5; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1425, s. 5, Hane 3/7; s. 6, Hane 12/13; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s. 2, Hane 1/2; s. 3, Hane 5/6; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1430, s. 4, Hane 15/16/17; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1431, s. 2, Hane 2; s. 3, Hane 3/5; s. 5, Hane 8/9; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1441, s. 2, Hane 1; s. 3, Hane 5/6/7; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1446, s. 2, Hane 1/2; s. 3, Hane 7/8; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1465, s. 2, Hane 1/2/3; s. 3, Hane 4; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1467, s. 2, Hane 1/3; s. 3, Hane 6/7.

¹⁷⁸⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1403, s. 3, Hane 3, Kazgani Mahallesinden berberlik sanatıyla maruf Kılıcı Paşa Oğlu Berber Hacı Süleyman'ın 10 dönüm bağı bulunmaktadır.

¹⁷⁸⁷ SVA. 1315, s.424.

¹⁷⁸⁸ Kantar, 56,41 kg'a tekabül eden bir ağırlık ölçüsüdür. Bkz. Tepekaya, s.100.

¹⁷⁸⁹ SVA. 1326, s.616.

MAHALLELER	Hane Sayısı	Bağ Geliri/Kuruş	Hane Başına Ortalama
Ab-1 Berd	128	13180	102,9
Arslan Faki	46	4070	88,4
Balani	34	700	20,5
Cami-i Kebir	147	4660	31,7
Debbağhane	13	360	27,7
Elhizar	51	7045	138,1
Eski Çarşı	35	1380	39,4
İbrahim Çelebi	67	6530	97,4
Ilıca	29	1470	50,6
Kadı Sinan	80	5660	70,7
Kara Ağaç	64	3540	55,3
Katip Ali	57	2760	48,4
Kazgani	67	4670	69,7
Şeyh Sinan	145	8620	59,4
Tepecik	100	7315	73,1
Yaviler	11	230	20,9
Güzel Papaz	79	5530	70
Hızır İlyaz	82	4710	57,4
Kiremitli	51	2485	48,7
Parakende	30	690	23
Turunçlu	75	5320	70,9
TOPLAM	1391	90925	65,3
Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir.			

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Müslim ve Gayrimüslim bütün mahallelerde bağcılık yapanlar bulunmaktadır. Mahallelerin hane başına ortalama gelirlerinin 138,1 Kuruş ile 20,5 kuruş arasında değiştiği görülmektedir. Ortalama gelirin en yüksek olduğu mahalle 138,1 kuruş ile Elhizar mahallesidir. Bunu 102,9 kuruş ile Ab-1 Berd mahallesi takip etmektedir. Bu iki mahalleden başka da ortalama geliri 100 kuruşun üzerinde bulunan mahalle yoktur. Bunlara en yakın gelir 97,4 kuruş ile İbrahim Çelebi mahallesidir. Müsliman mahallelerinden en az ortalama gelire sahip olanı 20,5 kuruş ile Balani mahallesi'dir.

Gayrimüslim mahalleleri içerisinde en yüksek ortalama gelire sahip olanı 70,9 kuruş ile Turunçlu mahallesidir. Turunçlu'yu 70 kuruş ile Güzel Papaz

mahallesi takip etmektedir. En az ortalamaya sahip Gayrimüslim mahallesi ise 23 kuruş ile Parekende mahallesi'dir.

Bütün mahalleler değerlendirildiği zaman ortalama gelir 65,3 kuruş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ortalamanın üzerine çıkan mahalleler Ab-ı Berd, Arslan Faki, Elhizar, İbrahim Çelebi, Kadı Sinan, Kazgani, Tepecik, Güzel Papaz ve Turunçlu mahalleleridir. Diğer mahallelerin ortalamaları ise bu değer altında kalmaktadır.

7. Diğer Tarım Ürünleri

Kaza merkezinde yetiştirilen diğer tarım ürünleri arasında ise zeytin, kestane ve ceviz bulunmaktadır. Hane sahipleri adı geçen bu ürünlerden de öşür vergisi ödemişlerdir. Ancak, diğer tarım ürünlerinde olduğu gibi bunların da öşür miktarları aynî olarak değil, parasal değer olarak verilmiştir. Bu nedenle temettuat defterlerinde söz konusu ürünlerin ne kadar üretildiğine dair bir bilgi bulunmamakla beraber parasal değerleri ortaya konabilmiştir.

Defterlerde kestane, ceviz ve zeytin ağaçlarının, sayı olarak verildiğini görmekteyiz.¹⁷⁹⁰ Temettuat kayıtlarına göre kaza merkezinde toplam 818 kestane, 122 ceviz ve 34 tane de zeytin ağacı bulunmaktadır. Verilerden, incelediğimiz dönem içerisinde zeytinciliğin Alaşehir halkı tarafından çok fazla tercih edilen bir ürün olmadığı ve henüz en önemli geçimlik ürünler arasında yer almadığı anlaşılmaktadır. Nitekim zeytin sadece 5 hane tarafından yetiştirilmektedir. Kayıtlarda kestane ağacına sahip hane sayısı 64, ceviz yetiştiren hane sayısı ise 14 olarak yer almaktadır.

Defterlerde bu ağaçlardan ne kadar ürün elde edildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle Alaşehir'deki kestane, ceviz ve zeytin üretimini miktar olarak ortaya koymak mümkün olamamıştır. Bununla birlikte Öşürlerden yola çıkmak suretiyle, parasal değer olarak ne kadar ürün elde edildiğini tahmin edebiliriz. Buna göre zeytin için verilen öşür 109, kestane için verilen öşür 398 ve ceviz için verilen öşür ise 50 kuruştur. Bunların on ile çarpımı sonucunda 1844 yılı itibarıyla kaza merkezinde 1090 kuruşluk zeytin, 3980 kuruşluk kestane ve 500 kuruşluk da ceviz yetiştirildiğini söyleyebiliriz.

¹⁷⁹⁰ Bu ağaçlar temettuat defterlerinde "sak" cinsinden yazılmıştır. "sak" kelimesi ağacın ve diğer bitkilerin yerden dalların başladığı bölüme kadar olan kısmına verilen isimdir. Bkz. Şemseddin Sami, Kamus-ı Türki, s.700. Ancak temettuat defterlerinde bu kelime her bir ağaç kökü için kullanılmıştır.

Tablo 84: Mahallelere Göre Zeytin, Kestane ve Ceviz Yetiştiriciliği

MAHALLELER	Zeytin/Krş.	Kestane/Krş.	Ceviz/Krş.
Ab-ı Berd	140	1520	60
Arslan Faki		265	
Balani		180	
Cami-i Kebir	30	285	50
Elhizar		200	15
Eski Çarşı			25
İbrahim Çelebi		250	20
Kadı Sinan		130	
Kara Ağaç		10	30
Katip Ali		70	
Şeyh Sinan	180	350	110
Güzel Papaz	480	530	
Hızır İlyaz		20	
Kiremitli	260	170	60
Turunçlu			130
TOPLAM	1090	3980	500
Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir.			

Tablodaki verilere göre Debbaghane, Ilıca, Kazgani, Tepecik, Yaviler ve Parakende mahallelerinde zeytin, kestane ve ceviz yetiştiriciliği yapan hiçbir hane bulunmamaktadır. Ancak, diğer mahallelerde az veya çok bu ürünlerden en az birisini yetiştiren haneler mevcuttur.

Zeytinden elde edilen gelir 1090 kuruş olarak hesaplanmış olup, en fazla gelire sahip olan mahalle Güzel Papaz'dır. Bu mahalleyi 260 kuruş ile Kiremitli mahallesi takip etmektedir. Ab-ı Berd mahallesi'nde 140, Cami-i Kebir mahallesinde ise 30 kuruşluk zeytin üretilmiştir. Zeytinciliğin az olmasına rağmen, ele aldığımız dönemde Alaşehir'de zeytin üretiminin çoğunluğunun Gayrimüslimler tarafından yapıldığını söylemek mümkündür.

Kestane üreciliği bu gruptaki ürünlerin arasında başı çekmektedir. Kestane sıcak ve ılıman iklim koşullarında yetişen ve nispi nemden hoşlanan bir bitkidir.¹⁷⁹¹ Alaşehir'in iklimi kestane yetiştiriciliğine uygun olduğundan dolayı XIX. yüzyılda da Alaşehir'de yetişen ürünler arasında yer almıştır. 1844 yılında toplam 3980 kuruşluk kestane üretilmiştir. Mahalle bazı üretiminde Ab-1 Berd mahallesi 1520 kuruş ile en fazla kestane üreten mahalledir. Ab-1 Berd'den başka 1000 kuruşu geçen mahalle bulunmamaktadır. Bu mahalleye en yakın üretim 530 kuruş ile Güzel Papaz mahallesi'nde yapılmıştır. En az üretim ise 20 kuruş ile Hızır İlyaz mahallesi'nde gerçekleşmiştir. Diğer mahallerdeki üretimler 70 ile 350 kuruş arasında değişmektedir. Ele aldığımız kaynaklarda kestanenin ne şekilde değerlendirildiğine dair bir bilgi ise bulunmamaktadır. Üretimin çok olmadığı da dikkate alınırca, hane reislerinin kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik üretim yaptıkları sonucuna varılabilir.

Bu grupta yer alan bir başka tarım ürünü ise cevizdir. Ceviz, kestane ve zeytine kıyasla en az üretimi yapılan üründür. Hanelerin verdiği öşürden yola çıkılarak Alaşehir'de 500 kuruşluk ceviz üretildiği hesaplanmıştır. Toplam 9 mahallede ceviz üretimi yapılmakta olup, 130 kuruş ile Turunçlu Mahallesi en ön sırada yer almaktadır. Diğer mahallelerde ise parasal değerleri 15 ile 110 kuruş arasında değişen üretim yapılmıştır. Ceviz üretimin de, yine kestane ve zeytin yetiştiriciliğinde olduğu üzere, hanelerin kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğunu, ticari bir üretimin yapılmadığını söyleyebiliriz.

B- HAYVANCILIK

Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi yapısının temelini tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Geleneksel tarım toplumu özelliği gösteren Osmanlı İmparatorluğu'nda her bölge ve her şehir ayrı bir ekonomik birim niteliğinde kendi kendine yetme çabasıdadır. Osmanlı toplumunda, gerek köylerde ve gerekse şehir merkezlerinde hayvancılık uğraşısı gelir sağlama amacından çok, ihtiyacı karşılamaya yönelik olarak yapılmıştır. İncelediğimiz dönemin Alaşehir'inde de, özellikle büyükbaş hayvancılığın hane başına düşen ortalamasının düşüklüğü ve

¹⁷⁹¹ <http://web.ogm.gov.tr/birimler/bolgemudurlukleri/bursa/Dokumanlar/eylemlanlari/Kestane.pdf> (21.01.2013 tarihinde alınmıştır).

hanelerin bir veya iki büyükbaş hayvana sahip olmaları bu durumu destekler niteliktedir.

Kayıtları incelediğimizde Alaşehir’de büyük ve küçükbaş hayvancılığın çok yer tutmamasına rağmen az da olsa yapıldığı görülmektedir. Ancak, temettuat defteri ve diğer kayıtlarda Alaşehir’de kümes hayvancılığının yapıldığına dair her hangi bir bilgi yoktur. Fakat bu durum, kümes hayvancılığı yapılmadığına anlamına gelmemektedir. Kümes hayvancılığının gelir getirmediği ve bu nedenle de temettuat defterlerine kaydedilmediğini tahmin etmekteyiz.

Alaşehir kazasındaki hayvancılık faaliyetleri, konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından dört ana başlık altında incelenmiştir. Birinci grupta kaza merkezindeki büyükbaş hayvancılık ele alınmış ve camus ile inek sayıları değerlendirmeye tabi tutulmuştur. İkinci grupta koyun ve keçinin yer aldığı küçükbaş hayvancılık, üçüncü grupta öküz, kısrak, at, merkep, beygir gibi hayvanların bulunduğu yük ve binek hayvanları, dördüncü ve son grupta ise, arıcılık faaliyeti değerlendirilmiştir.

1. Büyükbaş Hayvancılık

Büyükbaş Hayvancılık başlığı altında temettuat defterlerinde geçen ifadesi ile kaza merkezinde yetiştirilen camus ve karasığır ineğinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Defterlerde bu hayvanların sayıları yanında bazı özellikleri de ele alınmış, sağman ya da yoz oldukları belirtilmiştir. Bunun yanında, tosun, dana, düve, buzağı gibi bir ayrıma da tabi tutuldukları görülmüştür. Biz değerlendirmede bulunurken, sağılabilen büyükbaş hayvanlarla sağılamayan diğer büyükbaş hayvanların sayılarını ayrı ayrı belirtmeyi uygun gördük.

Tablo 85: 1844 Yılında Alaşehir’de Mahallelere Göre Hane Başına Düşen Ortalama Büyükbaş Hayvan Sayısı¹⁷⁹²

MAHALLELER	Hane Sayısı	Camus			Karasığır İneği			Büyükbaş Toplam	Hane Başına Düşen Ortalama Sayı
		Sağman	Diğer	TOPLAM	Sağman	Diğer	TOPLAM		
Ab-1 Berd	128	18	27	45	11	31	42	87	0,7
Arslan Fakı	46	6	10	16	5	21	26	42	0,9
Balani	34	5	11	16	0	7	7	23	0,7
Cami-i Kebir	147	15	44	59	10	37	47	106	0,7
Debbağhane	13	5	10	15	2	17	19	34	2,6
Elhizar	51	5	19	24	7	31	38	62	1,2
Eski Çarşı	35	17	20	37	4	6	10	47	1,3
İbrahim Çelebi	67	11	20	31	3	18	21	52	0,7
Ilıca	29	1	6	7		5	5	12	0,4
Kadı Sinan	80	24	36	60	4	23	27	87	1,1
Kara Ağaç	64	9	19	28	2	12	14	42	0,6
Katip Ali	57	10	26	36	5	25	30	66	1,1
Kazgani	67	14	34	48	9	38	47	95	1,4
Şeyh Sinan	145	13	47	60	18	68	86	146	1
Tepecik	100	14	24	38	7	34	41	79	0,7
Yaviler	11	6	18	24	6	19	25	49	1,5
Güzel Papaz	79	2	1	3	7	0	7	10	0,1
Hızır İlyaz	82	3	4	7	1	5	6	13	0,2
Kiremitli	51	1	5	6	3	2	5	11	0,2
Parakende	30	2	1	3	3	1	4	7	0,2
Turunçlu	75	2	1	3		0	0	3	0,04
TOPLAM	1391	183	383	566	107	400	507	1073	0,8
Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir.									

Yukarıdaki tabloyu incelediğimiz zaman Gayrimüslimlerin büyükbaş hayvancılığa ilgi duymadıkları göze çarpmaktadır. Çünkü Gayrimüslimlerin ikamet ettikleri yerler olan Güzel Papaz, Hızır İlyas, Kiremitli, Parakende ve Turunçlu

¹⁷⁹² Hayvancılık başlığı altında oluşturduğumuz tablo ve grafiklerdeki verilerde, temettuat defterlerinden yararlanılmıştır. Kaza merkezindeki mahallelere ait temettuat defterlerinin küneleri için bkz. dipnot 7

mahallelerinde hane başına düşen büyükbaş hayvan sayısı 0,2 civarındadır. Kaza merkezinde ortalama hane başına düşen hayvan sayısının 0,8 olduğu göz önünde bulundurulduğunda sayının düşüklüğü daha bariz bir şekilde anlaşılmaktadır. Özellikle Turunçlu mahallesi'nde toplam 75 hanede sadece 3 tane büyükbaş hayvan bulunmaktadır. Bu mahallenin hane başına düşen ortalama hayvan sayısı 0,04'tür. Temettuat defterlerinin geneli incelendiğinde de Gayrimüslimlerin tarım ve hayvancılığa pek ilgi duymadıkları; geçimlerini daha çok ticaret ve zanaat gibi uğraşlar vasıtasıyla temin ettikleri görülmektedir.

Müslümanların yaşadığı mahallelerde Gayrimüslimlere göre hane başına düşen hayvan sayısının yüksek olduğu görülmektedir. Ortalama hayvan sayısının en yüksek olduğu mahalle Debbağhane'dir. Bu mahallede toplam 13 hanede 34 büyükbaş hayvan bulunmakta olup, hane başına düşen ortalama hayvan sayısı 2,6'dır. Kazgani, Katip Ali, Eski Çarşı, Elhizar ve Yaviler ise ortalama hayvan sayısının 1'in üzerinde bulunduğu mahallelerdir.

Bu sayının en düşük olduğu Müslüman mahallesi ise Ilıca'dır. Ilıca mahallesi'nde toplam 26 hanede yetiştirilen büyükbaş hayvan sayısı 12 olup, ortalama hayvan sayısını 0,4'tür. Bahsi geçenlerin dışındaki diğer mahallelerde ise, ortalama hayvan sayısı, bütün mahallelerin ortalaması olan 0,8'dir.

Alaşehir kaza merkezinde yaşayan halkın, evlerinde bir veya en fazla iki hayvan yetiştirdiklerini görmekteyiz. Bu durum halkın, büyükbaş hayvancılığı para kazanmak veya meslek edinmekten daha ziyade, kendi ihtiyaçları için yaptıklarını göstermektedir. Temettuat defterlerinde genel olarak büyük baş hayvanlar için gelir kaydedilmemiştir. Ancak, sağman camus için 20, karasığır ineği için ise 12 kuruş gelir kaydedildiği görülmektedir.

Tablo 86: 1844 Yılında Alaşehir’de Mahallelere Göre Ortalama Büyükbaş Hayvanlardan Elde Edilen Gelir

MAHALLELER	Hane Sayısı	Camus		Kara Sığır İneği		TOPLAM GELİR
		Sayı	Gelir	Sayı	Gelir	
Ab-1 Berd Mahallesi	128	18	360	11	132	492
Arslan Faki Mahallesi	46	6	120	5	60	180
Balani Mahallesi	34	5	100	0	0	100
Cami-i Kebir Mahallesi	147	15	300	10	120	420
Debbağhane Mahallesi	13	5	100	2	24	124
Elhizar Mahallesi	51	5	100	7	84	184
Eski Çarşı Mahallesi	35	17	340	4	48	388
İbrahim Çelebi	67	11	220	3	36	256
Ilıca Mahallesi	29	1	20		0	20
Kadı Sinan Mahallesi	80	24	480	4	48	528
Kara Ağaç Mahallesi	64	9	180	2	24	204
Katip Ali Mahallesi	57	10	200	5	60	260
Kazgani Mahallesi	67	14	280	9	108	388
Şeyh Sinan Mahallesi	145	13	260	18	216	476
Tepecik Mahallesi	100	14	280	7	84	364
Yaviler Mahallesi	11	6	120	6	72	192
Güzel Papaz Mahallesi	79	2	40	7	84	124
Hızır İlyaz Mahallesi	82	3	60	1	12	72
Kiremitli Mahallesi	51	1	20	3	36	56
Parakende Mahallesi	30	2	40	3	36	76
Turunçlu Mahallesi	75	2	40		0	40
TOPLAM	1391	183	3660	107	1284	4944
Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir.						

Tabloda da görüldüğü üzere Alaşehir’de büyükbaş hayvancılıktan elde edilen gelir, toplam 4.944 kuruştur. Bunun 3.660 Kuruşu camustan, 1.284 kuruşu ise karasığır ineğinden elde edilmiştir. Gayrimüslim mahallerindeki hayvan sayısının azlığı, gelire de olumsuz yönde yansımıştır.

Müslüman mahalleler içerisinde büyükbaş hayvancılıktan en çok gelir elde eden mahalle 476 kuruş ile Şeyh Sinan’dır. Bu mahalleyi 492 kuruş ile Ab-1 Berd

mahallesi takip etmektedir. En az gelir Ilıca mahallesine ait olup, 20 kuruştur. Aynı zamanda bu rakam, bütün mahallelerin de en düşüğüdür.

Hayvancılıkla ilgili en detaylı bilgiler temettuat defterlerinde verilmiştir. Bunun haricinde temettuat verileri kadar detaylı olmamakla birlikte 1308/1890 tarihli Aydın Vilayeti salnamesinde de oldukça kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Salnamelerde, defterlerde olduğu üzere yoz, sağman şeklinde bir ayırım yapılmaksızın hayvanların sadece sayıları verilmiştir. Buna göre, Alaşehir’de 2570 manda ve 2500 inek olmak üzere toplam da, 5070 büyükbaş hayvan bulunmaktadır.¹⁷⁹³ 46 sene içerisinde oldukça büyük bir artışın yaşandığı görülmektedir. Ancak bu rakamın içerisinde Alaşehir’e bağlı köylerdeki hayvan sayılarının da bulunma ihtimali vardır. Bununla beraber salnamelerde bu durumu açıklayıcı bir bilgi mevcut değildir.

Hayvan Cinsi	1844 Yılı	1890 Yılı
Manda	566	2570
İnek	507	2500

Arşiv belgelerinden öğrendiğimize göre Çok detaylı olmamakla birlikte Alaşehir’de hayvan ticaretinin yapıldığı anlaşılmaktadır. H.1306/M.1888 yılında Aydın Vilayeti’nin genelinde ortaya çıkan bulaşıcı hayvan hastalığından dolayı, karantina uygulaması başlamış ve vilayet dâhilinde hayvan ticareti yasaklanmıştır. Bununla birlikte, her hangi bir yere nakledilmek istenilen hayvanların baytar tarafından muayene edilip, bulaşıcı bir hastalığı olmadığına dair rapor verildikten sonra, nakillerine izin verilmiştir. Bu bağlamda Alaşehir’den İzmir-Urla’ya nakledilecek olan on adet sığırın baytar tarafından muayeneleri yapıldıktan sonra, nakillerine izin verilmesi doğrultusunda karar çıkmıştır.¹⁷⁹⁴

Hayvan alım satım işlerinin celepler tarafından yapıldığı ve genellikle İzmir’e çobanlar tarafından sürülerek nakledildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Celeb Andon isimli hayvan tüccarı Alaşehir’den 38 adet karasığır almış ve İzmir’e, oradan da Çeşme’ye nakletmek üzere Çoban Anaştaş’ı bulmuştur.¹⁷⁹⁵

¹⁷⁹³ SVA. 1308, s. 520.

¹⁷⁹⁴ BOA., DH.MKT. 108/1607 (19 B 1306).

¹⁷⁹⁵ BOA., Ş.D. 2/1376 (8 S 1306).

2. Küçükbaş Hayvancılık

Küçükbaş hayvancılık başlığı altında koyun ve keçi sayıları değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Temettuat defterlerinde koyun ve keçiler cinsleri belirtilmeden sadece koyun ve keçi olarak kaydedilmiştir. Ancak, bunların sağılanları “sağman”, sağılmayanlar ise “yoz” olarak belirtilmiştir. Alaşehir’de Balani, Ilıca, Yaviler ve İbrahim Çelebi mahallelerinde kayıtlı küçükbaş hayvan bulunmamaktadır.

Tablo 87: 1844 Yılında Alaşehir’de Mahallelere Göre Toplam Küçükbaş Hayvan Sayısı

MAHALLELER	Hane Sayısı	Keçi	Koyun	TOPLAM
Ab-ı Berd	128	24	40	64
Arslan Faki	46	-	5	5
Cami-i Kebir	147	315	408	723
Debbağhane	13	-	66	66
Elhizar	51	45	50	95
Eski Çarşı	35	0	70	70
Kadı Sinan	80	25	340	365
Kara Ağaç	64	5	25	30
Katip Ali	57	10	160	170
Kazgani	67	40	2	42
Şeyh Sinan	145	-	91	91
Tepecik	100	-	130	130
Güzel Papaz	79	30	796	826
Hızır İlyaz	82	10	468	478
Kiremitli	51	-	204	204
Parakende	30	-	80	80
Turunçlu	75	-	12	12
TOPLAM		504	2947	3451
Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir.				

Alaşehir’de 1844 yılı itibariyle kayıtlı küçükbaş hayvan sayısı 3.451’dir. Bunlardan 504 tanesi keçi, 2.947 tanesi ise koyundur. Yüzdeler olarak değerlendirildiği zaman koyunların oranı %85,4; keçilerin oranı ise % 14,6’dır. Temettuat sayımlarına göre bu dönemde Alaşehir kaza merkezinin nüfusu 6102’dir.

Bu durumda kaza merkezinde kişi başına 1,8 oranında küçükbaş hayvan düşmektedir.

Küçükbaş hayvancılık konusunda Gayrimüslim mahalleleri ile Müslüman mahallelerinin yetiştirdikleri hayvan sayısının birbirine yakınlığı dikkat çekmektedir. Gayrimüslim mahallelerinden olan, Güzel Papaz, Hızır İlyas, Kiremitli, Parakende ve Turunçlu'da ikamet edenlerin küçükbaş hayvan sayısı 1600 iken, Müslüman mahallelerinin küçükbaş hayvan sayısı ise 1851'dir.

	Hayvan Sayısı	Yüzdellik Oran
Gayrimüslim	1600	46,4
Müslüman	1851	53,6

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, Gayrimüslimlerin sahip oldukları küçükbaş hayvan oranı % 46,4; Müslümanların sahip olma oranı ise % 53,6'dır. Büyükbaş hayvancılıkta ise Müslüman mahalleler ile Gayrimüslim mahalleler arasında büyük bir fark bulunmaktadır.

Kayıtlardan küçükbaş hayvancılıkla uğraşan toplam hane sayısının 107 olduğu tespit edilmiştir. En fazla küçükbaş hayvana sahip olan kişi Camii Kebir mahallesinde ikamet eden Dersiam Hacı Halil Efendi'dir. Bu zatın, 270 koyun, 315 keçi, 70 kuzu ve 80 Oğlak olmak üzere toplam 735 küçükbaş hayvanı vardır. Yine Güzel Papaz mahallesi'nden Ağıl Kethüdası Kanadıkırık Oğlu Kostanti'nin toplam 670 koyunu; Hızır İlyas mahallesinden Mandıra Kethüdası Perişancı Oğlu Yani'nin 320 koyunu ve Kadı Sinan mahallesi'nden Şerbetçi Oğlu Hacı Ali'nin de yine tamamı koyun olmak üzere 230 küçükbaş hayvanı bulunmaktadır.

Hayvan Sayısı	1-20	21-40	41-60	61-80	81-100	100-200	200 üzeri	TOPLAM
Sahip Olan Toplam Hane	66	19	14	3	0	4	4	110

Tabloda da görüldüğü üzere 1 ile 20 arasında hayvanı bulunan hane sayısı 66'dır. Bu rakam bize, hane reislerinin genellikle kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hayvan yetiştirdiklerini tahmin ettirmektedir. Temettuat defterlerinde hane reislerinin sütleri nasıl değerlendirdikleriyle ilgili her hangi bir ekonomik faaliyete

rastlanılmamıştır. Bu durum kişilerin kendi ihtiyaçları için hayvan besledikleri tezini güçlendirmektedir.

Büyükbaş hayvancılıkta her sağman inek ve camus için mutlaka gelir kaydedilirken, küçükbaş hayvancılıkta hem yoz, hem de sağman hayvanlar için gelir kaydedilmiştir. Yoz hayvanların kılından ve tüyünden ve derisinden her yıl yararlanılıyor olmasının bu durumun nedenini oluşturduğunu düşünmekteyiz. Bazı sağman koyun ve keçiler için gelir kaydedilirken, bazıları için de gelir kaydedilmemiştir. Sağman koyun için 10, yoz koyun için 4,¹⁷⁹⁶ sağman keçi için 6 ve yoz keçi için de 2 kuruş¹⁷⁹⁷ gelir kaydedilmiştir.

Koyun ve keçiden elde edilen toplam gelir 7.184 kuruş olarak kaydedilmiştir. Bunun 390 kuruşu keçi ve 6.794 kuruşu ise koyun geliridir.

Hayvan Cinsi	1844 Yılı	1890 Yılı
Keçi	504	38.187
Koyun	2947	47.486

1890 yılına ait Aydın Vilayeti Salnamesinde keçi sayısı 38.187, koyun sayısı ise 47.486 olarak kaydedilmiştir.¹⁷⁹⁸ Bu rakam 1844 yılı için verilen rakamlardan oldukça yüksektir. Salnamelerde verilen hayvan sayılarının sadece şehir merkezindeki küçükbaş hayvanları kapsamadığı, köylerdeki koyun ve keçi sayılarının da bu rakam içerisinde yer aldığını tahmin etmekteyiz.

Koyun ve keçi sayılarındaki yükseklik bizlere Alaşehir kazasındaki mesleki yapı hakkında da ipuçları vermektedir. Nitekim kaza merkezinde dokumacılık ve dericilik iş kollarının ve bu işkollarına ait mesleklerin canlılığı koyun ve keçi yetiştiriciliği ile doğrudan ilgili olup, bu sayıyı destekler mahiyettedir. Özellikle keçi sayısının yüksek olması, dağlık ve ormanlık bölgelerde hareketli bir yaşam tarzına sahip olan Yörük-Türkmen aşiret cemaat ve oymaklarının Alaşehir kazasındaki varlıklarının canlılığına da delalet etmektedir. Bu konu Alaşehir kazasına iskan edilen aşiretler başlığı altında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Temettuat sayımlarının yapıldığı aynı dönemde 7583 kişilik bir nüfusa sahip olan Turgutlu kaza merkezinde toplam 355 koyun bulunmakta olup, keçi

¹⁷⁹⁶ ML.VRD.TMD.d 1432, s.9.

¹⁷⁹⁷ A.g.d., s.13.

¹⁷⁹⁸ AVS. 1308, s.520.

bulunmamaktadır.¹⁷⁹⁹ Yine aynı yıl içerisinde nüfusu Alaşehir ve Turgutlu'nun çok altında bulunan Salihli de ise 1060 adet keçi, 1348 adette koyun bulunmaktadır.¹⁸⁰⁰ Salihli'de küçükbaş hayvan sayısındaki yüksekliğin en önemli sebebi olarak Alaşehir örneğinde de belirttiğimiz üzere yöreye iskan edilmiş olan aşiretlerin neden olduğunu tahmin etmekteyiz.

3. Yük ve Binek Hayvanları

Temettuat defterlerinde 1844 yılı itibariyle Alaşehir kazasında yük ve binek hayvanı olarak beygir, katır, öküz, merkep, kısrak ve devenin bulunduğunu görmekteyiz. Bu hayvanlardan en çok tercih edileni merkep olup, toplam 447 merkep bulunmaktadır. Temettuat defterlerinde merkep için her hangi bir gelir kaydedilmemiştir. Sadece hanedeki merkep sayısı verilmiştir. Tercih edilen bir diğer yük ve binek hayvanı ise beygirdir. Toplam 259 beygir bulunmakta olup, yine beygirler de gelir getiren hayvanlar arasında değerlendirilmemiştir.

Kaza merkezinde sadece 35 adet katır bulunmaktadır. Diğer yük ve binek hayvanlarından farklı olarak katır, bazı hanelerde gelir getiren hayvan olarak gösterilmiştir. Bu bağlamda toplam 35 katırdan 5 tanesi için 20 kuruş gelir kaydedildiği görülmektedir. Katırlarla taşımacılık yapılması bu durumun nedenini oluşturmaktadır. Diğer katırların ise hane reisleri tarafından sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kısrak, temettuat defterlerinde “döllü”, “dölsüz” ve sadece “kısrak” olarak kaydedilmiştir. Bu şekilde kaydedilen kısrak sayısı toplam 29'dur. Kısraklar da gelir getiren hayvan grupları arasında yer almış olup, bunlar için temettuat defterlerinde toplam 760 kuruş gelir kaydedilmiştir. Her bir döllü kısrak için ise 40 kuruş gelir kaydedilmiştir.

Bu grup içerisinde değerlendirdiğimiz bir diğer hayvan ise öküzdür. Henüz sanayileşmenin görülmediği bu dönemde, tarımsal faaliyetlerin her aşamasında öküz büyük önem arz etmektedir. İlk aşama olan ekim, sonraki aşamaları olan taşıma ve hasat döneminde öküz, hep ön planda yer almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda “çift-hanesi” tabiri ile “Bir çift öküz ile işleyebileceği toprağa sahip olan hane”

¹⁷⁹⁹ Çağlar, s.163.

¹⁸⁰⁰ Nejdet Bilgi, “Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Salihli”, Türk İncelemeleri Dergisi, Cilt: XXIII, Sayı:1, Temmuz 2008, s.47.

kasdedilmiştir. Yine, “Çiftlik” bir çift öküzün işleyebileceği büyüklükteki toprak parçası kabul edilmektedir.¹⁸⁰¹

Bu tarihte kaza merkezinde toplam 197 öküz bulunmaktadır. Ancak mesleği ziraat olan hane reisleri içerisinde öküz sahibi olmayanların da bulunması dikkat çekmektedir. Bu durum, söz konusu kişilerin zirai faaliyetlerde başkalarının öküzlerini değerlendirdiği veya diğer yük ve binek hayvanlarından yararlandığı izlenimini uyandırmaktadır.

Alaşehir kaza merkezinde bulunan yük ve binek hayvanlarından bir diğeri de deve olup, toplam sayısı 32’dir. Ancak bu develerin toplam üç hanede kayıtlı oldukları görülmektedir. Deve sahiplerinden iki hane reisinin mesleği “devecilik” olarak kaydedilmiştir. Bunlardan birincisi Tepecik mahallesinde ikamet eden Hacı Ali Oğlu İbrahim olup 7 devesi bulunmaktadır.¹⁸⁰² Diğeri ise yine aynı mahallede oturan Hacı Arap Oğlu Mehmed’tir. Bu kişinin ise 18 devesi vardır.¹⁸⁰³ Adı geçen hane reislerinin sahip oldukları bu develeri taşımacılıkta kullandıkları ve bunlardan gelir elde ettikleri anlaşılmaktadır. Hacı Ali Oğlu İbrahim’in taşımacılık geliri 1150 kuruş, Hacı Arap Oğlu Mehmed’in ise 2525 kuruş olarak kaydedilmiştir. Devesi bulunan bir üçüncü kişi ise mesleği “ağıl kethüdası” olarak kaydedilen, Kanadıkırık Oğlu Kostanti’dir. Kostanti’nin ise toplam 7 devesi bulunmaktadır.

Tablo 88: 1844 Yılında Alaşehir’de Mahallelere Göre Toplam Yük ve Binek Hayvan Sayısı

Mahalleler	Bargir	Öküz	Merkep	Katır	Kısrak	Deve	TOPLAM
Ab-ı Berd Mahallesi	24	0	52	3			79
Arslan Faki Mahallesi	14	19	25	2	5		65
Balani Mahallesi	2	0	10	0	0		12
Cami-i Kebir Mahallesi	20	15	23	3	2		63
Debbağhane Mahallesi	1	2	3				6
Elhizar Mahallesi	6	35	37	3	2		83
Eski Çarşı Mahallesi	1	2	13	1	1		18
İbrahim Çelebi	9	4	23	5			41
Ilıca Mahallesi			9				9

¹⁸⁰¹ Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu’nda Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1996, ss.6-7.

¹⁸⁰² ML.VRD.TMD.d 1427, s.9.

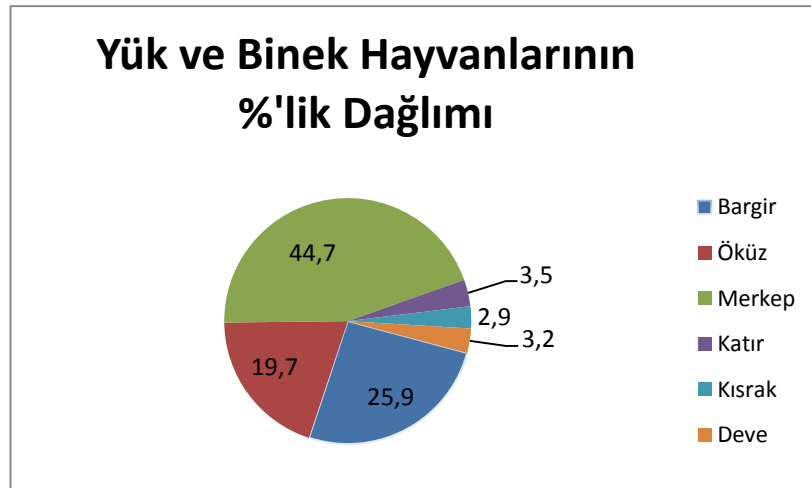
¹⁸⁰³ A.g.d., s.10.

Kadı Sinan Mahallesi	10	4	30	2			46
Kara Ağaç Mahallesi	8	5	28		1		42
Katip Ali Mahallesi	14	15	18	5			52
Kazgani Mahallesi	17	3	37				57
Şeyh Sinan Mahallesi	21	24	62	9	4		120
Tepecik Mahallesi	18	47	32	1	3	25	126
Yaviler Mahallesi	1	5	6				12
Güzel Papaz Mahallesi	23	1	14		5	7	50
Hızır İlyaz Mahallesi	27	6	5		2		40
Kiremitli Mahallesi	13	6	5		2		26
Parakende Mahallesi	1	2	9		2		14
Turunçlu Mahallesi	29	2	6	1			38
TOPLAM	259	197	447	35	29	32	999

Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir.

Mahalleler bazında değerlendirdiğimizde ise en çok yük ve binek hayvanına toplam 126 adet ile Tepecik mahallesinin sahip olduğunu görmekteyiz. Tepecik'i 120 hayvanla Şeyh Sinan mahallesi takip etmektedir. Bu iki mahalleden başka yüz rakamını geçen yük ve binek hayvana sahip olan mahalle bulunmamaktadır. Gayrimüslim mahalleleri içerisinde 50 hayvanla Güzel Papaz mahallesi birinci sırada yer almaktadır. En az yük ve binek hayvan sahibine sahip olan mahalle ise 6 hayvanla Debbaghane mahallesi'dir.

Grafik 3: Yük ve Binek Hayvanlarının Yüzdelerik Dağılımı

1890 yılında bu gruba giren hayvanların sayısında önemli bir artışın olduğu görülmektedir. Ancak, diğer hayvan gruplarında da değindiğimiz üzere, bu tarihte kaydedilen rakamlara köylerdeki hayvan sayılarının da ilave edilmiş olma ihtimali vardır. Aydın Vilayeti salnamelerine göre 1890 yılı itibariyle Alaşehir kaza merkezinde 550 adet beygir, 180 adet ester (katır), 3.780 adet merkeb, 165 deve ve 3.000 tane de öküz bulunmaktadır.¹⁸⁰⁴

Salnamelerde yük ve binek hayvancılığında yararlanma şekliyle ilgili bilgiler de yer almaktadır. Buradaki bilgilerden 1890 yılı itibariyle Alaşehir’de beygir ve öküz arabalarının kullanıldığını öğrenmekteyiz. Kaza merkezinde toplam 50 beygir arabası bulunmakta olup, bunlardan 38 tanesi iki tekerlekli iken, 12 tanesi dört tekerleklidir. Öküz arabaları ise çok daha fazla olup, toplam sayısı 400’dür.¹⁸⁰⁵

4. Arıcılık

Temettuat defterlerinde 1844 yılına ait arıcılık faaliyetleri hakkında da bilgiler yer almaktadır. Defterlerde arıcılık uğraşısı, kovan sayısı ve kovandan bir yıllık gelir şeklinde belirtilmiştir. Alaşehir kaza merkezinde toplam 25 hane arıcılıkla iştigal etmektedir. Bu yirmi beş hanenin 3’ü gayrimüslim ve 9’u da Müslüman mahallesi olmak üzere toplam da 12 mahalleye dağılmış oldukları görülmektedir.

Müslüman mahallerinden Balani, Debbaghane, Eski Çarşı, Ilıca, Kara Ağaç, Tepecik ve Yaviler’de arıcılık yapan hane reisi bulunmamaktadır. Gayrimüslim mahalleleri içerisinde ise Hızır İlyas ve Parakende mahallerinde arıcılık faaliyeti yapılmamaktadır.

Tablo 89: 1844 Yılında Alaşehir’de Mahallelere Göre Toplam Arı Kovanı Sayısı/Geliri(Krş.)

Mahalleler	Arı Kovanı	Arıcılık Geliri
Ab-ı Berd	10	122
Arslan Faki	11	175
Balani	-	-
Cami-i Kebir	23	210

¹⁸⁰⁴ AVS. 1308, s.520.

¹⁸⁰⁵ A.g.s., s.520.

Debbağhane	-	-
Elhizar	15	168
Eski Çarşı	-	-
İbrahim Çelebi	3	54
Ilıca	-	-
Kadı Sinan	2	38
Kara Ağaç	-	-
Kâtip Ali	6	46
Kazgani	2	14
Şeyh Sinan	5	27
Tepecik	-	-
Yaviler	-	-
Güzel Papaz	42	552
Hızır İlyaz	-	-
Kiremitli	13	126
Parakende	-	-
Turunçlu	11	72
TOPLAM	143	1604
Not: Bold yazılı mahalleler Gayrimüslimlere aittir.		

Kaza merkezindeki toplam arı kovanı sayısı 143'tür. En fazla arı kovanına sahip olan mahalle toplam 42 kovan ile Güzel Papaz Mahallesi'dir. Cami-i Kebir Mahallesi'nde 23 kovan bulunurken, diğer mahallelerdeki kovan sayısı ise 15 ve 15'in altındadır. Kadı Sinan mahallesi ile Kazgani mahallesi 2'ser kovan ile arıcılık faaliyetinin en az gerçekleştirildiği mahalleler olarak yer almaktadır..

Temettuat defterlerinde arıcılıktan elde edilen gelirler de kaydedilmiştir. Buna göre, en fazla kovan sayısına sahip olan Güzel Papaz mahallesi, aynı zamanda en fazla arıcılık gelirine de sahip olan mahalledir. Bu mahallenin geliri 552 kuruştur. Camii-i Kebir Mahallesi'nin 210 kuruş, Arslan Faki mahallesi'nin 175 kuruş, Elhizar mahallesi'nin ise 168 kuruş geliri bulunmaktadır. Bütün mahalleler değerlendirmeye alındığı zaman, Alaşehir'in arıcılıktan elde ettiği toplam geliri ise 1.604 kuruştur.

C- Ticaret ve Alaşehir'deki Ticari Kuruluşlar

Çalışma hayatında iş bölümünün doğal ve kaçınılmaz bir yol olarak ortaya çıkmasında toplumsal yaşamın gerekliliği ve herkesin bir diğer bireyin ürettiğine ihtiyaç duyması etkili olmuştur. Bu zorunlu ve doğal iş bölümü beraberinde mübadeleyi ve bir başka ifadeyle ticareti de zorunlu kılmıştır. Bundan dolayıdır ki ticaret ve ekonomik değişim olmadan medeniyetin maddi unsurları ve ona bağlı ilişkiler ortadan kalktığı gibi toplumsal hayat ta varlığını sürdüremez.¹⁸⁰⁶ Zira insanlar ne kadar çabalarlarsa çabalasınlar, bütün ihtiyaçlarını kendilerinin karşılaması mümkün değildir ve karşılayamadıkları ihtiyaçlarının bir şekilde giderilmesi gerekmektedir.¹⁸⁰⁷

Osmanlı döneminde ticaret yollarının yanı sıra askeri yollar bakımından da önemini korumayı başaran Alaşehir, ulaşım bakımından Manisa-Denizli ve İzmir-Uşak-Afyon güzergâhı üzerinde önemli bir konuma sahip olmuştur. Kula-Selendi ve Demirciye uzanan tali bir yolla şehrin ulaşım imkânları kuzeye doğru genişlemiştir. Bunların yanı sıra geçitlerle Bozdağları aşan bir başka yolla Kiraz ve Ödemiş'e, oradan da bütün Küçük Menderes havzasına bağlanmıştır.¹⁸⁰⁸

Yukarıda zikrettiğimiz işlek yol güzergâhları üzerinde bulunan Alaşehir'in, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Aşağı Gediz havzasının Güneydoğu bölümünde önemli bir ticaret merkezi olarak ortaya çıktığını görmekteyiz. Zira Alaşehir'de 1478-81 yılları arasında bir pazar kurulurken, 1528-29 yılları arasında üç pazar kurulmaya başlanmıştır. pazar sayısının 1575-76 yıllarında ise dörde çıktığı görülmektedir. Aynı tarihlerde Sart'ta ise sadece bir pazar kurulmaktadır.¹⁸⁰⁹

Faroqhi, 15. Yüzyılın ikinci yarısında Alaşehir'in Yarhisar isimli mevkiinde geliri yirmi üç bin akçeden daha fazla olan büyük bir ticaret merkezinin olduğunu söylemektedir. Oysa aynı dönemde etrafındaki dükkânlarla birlikte Tire kapalı çarşısından elde edilen gelirin yirmi iki bin akçe olduğunu göz önüne aldığımızda, Yarhisar'daki ticari merkezin önemi daha iyi anlaşılacaktır.¹⁸¹⁰

¹⁸⁰⁶ Altınay, s.51.

¹⁸⁰⁷ Baykara, Türk Kültür..., s.148.

¹⁸⁰⁸ Ceylan, Alaşehir..., s.60.

¹⁸⁰⁹ Suraya Faroqhi, "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar", ODTÜ Gelişme Dergisi, Özel Sayı, Ankara 1978, s.82.

¹⁸¹⁰ Faroqhi, s.60.

Alaşehir'deki ticari yapı ile ilgili bize bilgi veren bir diğer kişi de Evliya Çelebi'dir. 1671 tarihinde şehri ziyaret eden Çelebi, şehrin çarşısından, kervansaraylardan, 9 han ile 800 dükkânın varlığından bahsetmektedir. Ayrıca dört haftada bir büyük pazarın kurulduğunu, 70 boyahanesinin bulunduğunu, nefti boyalarının ve tabakhanelerinin meşhur olduğunu söylemektedir.¹⁸¹¹ Bu dükkânların çoğu, ayda bir büyük pazar kurulduğunda civardan gelen tüccarlar tarafından işletilmekteydi.¹⁸¹²

Temettuat defterindeki kayıtlardan Alaşehir'de, canlı bir ticari hayatın olduğunu öğrenmekteyiz. Buna göre kaza merkezinde, her hangi bir meslek dalında ticari bir mekana bağlı kalarak faaliyet gösteren esnaflar bulunduğu gibi, mekandan bağımsız olarak sadece mal alım satımı yapıp ticaretle iştigal eden kimseler de bulunmaktaydı. Temettuat defterlerindeki verilere göre bu kişiler; erbab-ı ticaret, tüccar ve bazirgan şeklinde kaydedilmişlerdir.

1844 yılı itibariyle kaza merkezinde oturan mükellefler içerisinde 13 kişinin erbab-ı ticaret olarak kaydedilmiş olduğunu görüyoruz. Bunların hepside Müslüman mahallelerinde ikamet etmekteydiler. Defterlerde tüccar olarak ise sadece 1 hane reisi kaydedilmiş olup, Gayrimüslim mahallesi olan Güzel Papas mahallesinde oturmaktaydı. Bunların haricinde toplam 7 bazirganın Gayrimüslim mahallelerinde oturduklarını görmekteyiz. Müslümanlar arasında ise bu meslekle iştigal eden kimselere rastlanılmaktadır. Mal ve hizmet üretip ticaret yapan kişilere ait meslek grubu içerisinde toplam 99 mükellef bulunmakta olup, bunun 24'ünü bir diğer ifadeyle %24,2'sini Gayrimüslimler oluşturmaktadır.¹⁸¹³

Temettuat defterlerinde, Alaşehir kaza merkezinde yer alan mükellefler içerisinde en büyük oranı esnaflar oluştururken, esnaf yapılanması içerisinde de sayı bakımından en kalabalık meslek gurubunu giyim eşyası üretenler ve satanlar teşkil etmektedir. Bu meslek gurubunda bulunan esnafların toplam sayıları 358 olup, bu rakam kaza merkezinde kayıtlı hane reislerinin % 24,8'ini oluşturmaktadır. Bu sayının % 41,6'nı ise 149 kişi ile Gayrimüslim hane reisleri teşkil etmektedir.¹⁸¹⁴

Alaşehir'de, giyim eşyası üretenler ve satanlardan başka yiyecek ve içecek üreten ve satan esnaflar da bulunmaktaydı. Bu başlık altında ele aldığımız

¹⁸¹¹ Evliya Çelebi, s.516.

¹⁸¹² Emecen, "Alaşehir...", s.343.

¹⁸¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tablo 65: Mal ve Hizmet Üretip Ticaret Yapan Kişilere Ait Meslekler

¹⁸¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tablo 51: Giyim eşyası üreten ve satan meslekler

meslekler içerisinde 87 kişi bulunmakta olup, bunların 78'i Müslüman hane reislerinden, 9 kişisi ise Gayrimüslim ahaliden teşekkül etmektedir.¹⁸¹⁵ Kaza merkezinde Müslümanların 16, Gayrimüslimlerin ise 5 mahallede ikamet ettikleri göz önünde bulundurulduğunda, ticaret ile iştigal eden kişilere ait meslekler içerisinde Müslümanların sayılarının Gayrimüslimlere kıyasla oldukça az olduğunu söyleyebiliriz.

1890 tarihli Aydın Vilayeti salnamesine göre Alaşehir kazasında 575 dükkân ve 9 han bulunmaktadır.¹⁸¹⁶ 1908 tarihinde ise 542 dükkân ve 12 han mevcuttur.¹⁸¹⁷ Geçmiş yıllara kıyasen dükkân sayısında bir azalma görülmektedir. Konaklama ve ticaret amaçlı olarak kullanılan hanların büyük çoğunluğu günümüze kadar ulaşmamakla birlikte Alaşehir'de faaliyet göstermiş olan hanlar arasında Tefik Bey, Kör Kemal, Yonca, Hacı Salih, İki Kapılı, Cemalılar, Topal Raşit ve Sarıoğlu isimindeki hanlar bulunmaktadır.¹⁸¹⁸

Bu hanların haricinde şehrin tarihi ve mimari kıymete haiz olan eserleri arasında Kurşunlu Han da yer almaktadır. H.973 tarihli Gedik Ali Paşa vakfiyesinden anlaşıldığına göre Ali Paşa vakıfları arasında bulunan bu han, Gedik Ali Paşa tarafından İstanbul Edirne Kapı'da inşa ettirilen cami ve medresenin giderlerini karşılamak üzere yaptırılmış ve getireceği gelir bu cami ve medreseye bırakılmıştır. Hanlar çoğunlukla iki katlı olarak yapılmalarına rağmen Kurşunlu Han, üç kat üzerine eski tarz mimaride ve kubbeli olarak inşa edilmiştir. İçinde on altı kadar dükkân bulunmakta olup, üst katında ise çok sayıda misafir odaları yer almaktadır.¹⁸¹⁹

1908 yılına ait vilayet salnamesinden öğrendiğimize göre biri Cuma günleri nahiye merkezinde, diğeri ise Cumartesi günleri kaza merkezinde olmak üzere haftada iki gün pazar kurulmaktadır. Nahiyesi olan İnegöl'de kurulan pazarda önemli derecede hayvan alım satımı yapılmaktadır.¹⁸²⁰ Aydın Vilayeti salnamelerinden öğrendiğimize göre İnegöl'deki pazarın 1886 yılı itibariyle Pazartesi günleri

¹⁸¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tablo 55: Yiyecek ve içecek üreten ve satanlarla ilgili meslekler

¹⁸¹⁶ SVA. 1308, s.434-435.

¹⁸¹⁷ SVA. 1326, s.614.

¹⁸¹⁸ R. Modjtchedi, "Alaşehir'de Mimari Mirasın Durumu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1978, s. 45.

¹⁸¹⁹ Alaşehir Asliye Hukuk Dairesi 944/414-350 numaralı dosyada bulunan Gedik Ali Paşa Vakıfnamesinden nakleden: Akıncı, ss.108-109.

¹⁸²⁰ SVA. 1326, s.616.

kurulduğunu görmekteyiz. Bu pazar daha sonraları Cuma gününe alınmıştır.¹⁸²¹ Camisi olmayan yerleşimlerde yaşayan köylülerin ibadetle alışverişi bir arada yapma istekleri pazarın Cuma günü kurulmasının en önemli nedenini oluşturmaktadır.¹⁸²²

Pazardan farklı olarak yılda bir kez kurulan panayırların da Alaşehir'in ticari hayatında önemli bir yeri bulunmaktadır. Akıncı, önceleri Batı Anadolu'nun önemli bir ziyaret yeri olan Alaşehir'in Hüseyin oğlu isimli mevkiinde her yıl büyük bir panayırın kurulduğunu ve buraya yabancı ülkelerden dahi ziyaretçilerin geldiğini ifade etmektedir. Yine müellifin belirttiğine göre her hafta tatil günleri İzmir'den hususi bir tren kalkarak hat güzergâhında yer alan istasyonlardaki ziyaretçileri almak suretiyle sabahleyin Alaşehir'e gelmekte, akşam ise geri dönmekteydi.¹⁸²³ Vilayet salnamelerindeki bilgilerden Akıncının bahsettiği bu panayırın Temmuz ayının yirmi sekizinde kurulduğunu öğrenmekteyiz.¹⁸²⁴

İmparatorluğun büyük kentlerinden biri olan İzmir, 19. yüzyılın başlarından itibaren önemli bir ticaret merkezi olarak dikkat çekmeye başlamıştır. İngiltere ve Fransa ile yapılan ticaretin başlıca giriş çıkış yeri İzmir limanıdır. Hinterlandının oldukça geniş ve verimli oluşu ile hammadde kaynaklarının bol miktarda bulunuşu gibi nedenler bu durumda doğal olarak etkili olmuştur. Ancak tüm bunların yanı sıra İzmir limanını bir cazibe merkezi haline getiren faktör, özellikle demiryollarının yapımından sonra ulaşım imkânlarının yeterli hale gelmesidir.¹⁸²⁵

İzmir'in bu konumu Alaşehir'in de ekonomik olarak gelişmesini sağlamıştır. İzmir-Afyon demiryolu hattı Alaşehir'in önemini bir kat daha artırırken özellikle ticari alanda büyük bir canlılığa neden olmuştur. Tahıl, üzüm, susam, pamuk ve meyan kökü gibi tarım ürünlerinin eskiye kıyasla oldukça kısa bir süre içerisinde İzmir limanına ulaşması Alaşehir halkının da zenginleşmesine ve refah seviyesinin artmasına katkı sağlamıştır.¹⁸²⁶

Zira muhtelif Aydın Vilayeti salnamelerinde yer alan bilgilere göre Alaşehir'den ihraç edilen ürünler arasında; çeşitli hububatlar başta olmak üzere arpa, buğday, bürülce, bakla, afyon,¹⁸²⁷ çekirdeksiz üzüm,¹⁸²⁸ palamut, mazi¹⁸²⁹ ve meyan

¹⁸²¹ SVA. 1304, s.388.

¹⁸²² Faroqhi, Osmanlı'da Kentler..., s.72.

¹⁸²³ Akıncı, s.147.

¹⁸²⁴ SVA. 1304, s.388.

¹⁸²⁵ B. Varlık, s.44.

¹⁸²⁶ Konukçu, "Demiryolu...", ss.32-34.

¹⁸²⁷ SVA. 1315, s.424.; SVA. 1323, s.304.

kökü gibi tarım ürünleri ile İzmir'e ve civar kazalara sevk edilmekte olan un ve yaklaşık 300 bin şişe sarıkız maden suyu bulunmaktadır. Salnamelerdeki bilgilere göre un fabrikası ile sarıkız maden suyu tesislerinin 1900'lü yılların başında kurulduğu anlaşılmaktadır.¹⁸³⁰ Vital Cuinet de Sarıkız suyunun yurt içi ve yurt dışında satışının gerçekleştiğini kaydetmektedir.¹⁸³¹ Ayrıca hanelerdeki tezgâhlarda dokunan ipekli ve sade bezlerle gömlekler de civar kazalara ihraç edilmektedir.¹⁸³² Ancak tüm bunlarla beraber Alaşehir kazasının ticaretinde tahıl ve baklagil ticaretinin önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1893 tarihli Aydın Vilayeti salnamesinin Alaşehir kısmındaki ticaret ile ilgili bilgilerde ise "Ticaret, Zehayir ahz ve itasından ibarettir" ifadeleri yer almaktadır.¹⁸³³

Gelişen ve ivme kazanan ticarete paralel olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı şirketlerin Alaşehir'de de acenteler açmaya başladıklarını görmekteyiz. Bunlardan birisi de Amerikan Forbes şirketi olup, Alaşehir şubasını 1859 tarihinde açmıştır. Şirketin Alaşehir'den yaptığı meyan kökü ihracatı bazı yıllarda 4500 tona kadar ulaşmıştır.¹⁸³⁴

Cenap Refik Orkon da bu şirketin ismini "Andriew and Forbes" olarak vermekte ve şirketin yıllar boyu yirmi beş ila otuz milyon kilo arası meyan kökünü memleketimizden ihraç ettiğini ifade etmektedir. Müellife göre bu bitki, nehirler ve göller civarında kendiliğinden yetişen bir çalı olup, bu çalılar pişirildiği zaman meyan balı adı verilen tatlı bir madde elde edilmektedir. Sigaraları tavlama yapmakta yararlanan, bira ve çikolata fabrikalarında kullanılan bu bal; Aydın, Söke, Sarayköy, Denizli, Manisa, Turgutlu, Alaşehir, Salihli, Menemen, Ayvalık ve Çanakkale'de önemli bir ticarete sebebiyet vermektedir. Bununla beraber en çok meyan kökü hâsılatı Alaşehir, Salihli, Manisa ve sonra da Turgutlu'dan alınmaktadır.¹⁸³⁵

1878 tarihli Aydın Vilayeti salnamesinden öğrendiğimize göre de Alaşehir'de 1 adet meyan fabrikası bulunmakta olup, Avrupa'ya senelik 2000 kantar mal ihraç

¹⁸²⁸ Kazanın önemli ihraç ürünlerinden olan çekirdeksiz üzüm senelik elli bin kantar olarak üretilmekte ve kalite bakımından 1908 yılı itibariyle vilayet dâhilinde birinci derecede kabul edilmektedir. Bkz. SVA. 1326, s.616.

¹⁸²⁹ SVA. 1311, s.259.

¹⁸³⁰ SVA. 1326, s.616.

¹⁸³¹ Cuinet, s.575.

¹⁸³² SVA. 1326, s.616.

¹⁸³³ SVA. 1311, s.260.

¹⁸³⁴ Ceylan, Alaşehir..., s.65.

¹⁸³⁵ Cenap Refik Orkon, Manisa Coğrafyası, Resimli Ay Mtbaası, İstanbul 1937, ss.39-40.

etmektedir.¹⁸³⁶ Meyan balı üreten bu fabrika buhar ile çalışmaktadır.¹⁸³⁷ Akıncı da, meyan kökünün ova köylerinin önemli gelir getiren tarım ürünlerinden olduğunu belirtmekte ve yaş meyan köklerinin ilçedeki Mekandros Forbes Amerikan Kumpanyası şubesi ile tüccarlardan Rasim Musal ve Kemal Basmacı tarafından satın alınarak İzmir vasıtasıyla dış piyasalara ihraç edildiğini ifade etmektedir.¹⁸³⁸

Yine salnamelerdeki bilgilere göre Alaşehir kazasına dışarıdan getirilen mallar arasında ise manifatura, kahve, pirinç ve şeker gibi ürünler yer almaktadır.¹⁸³⁹ Ancak bahsi geçen ithal mamuller ya Türkiye’de yetişmeyen tarım ürünleri olduklarından ya da sanayi üretimine dayalı mamuller olduklarından dolayı ithal edilmektedirler. Dolayısıyla bu nevi mallar sadece Alaşehir’de değil, imparatorluk ölçeğinde de ithal edilen mallar olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin 1897 tarihli Aydın Vilayeti salnamesine göre kahve, pirinç, şeker, sabun ve manifatura Turgutlu kazasının da ithal ürünleri arasında bulunmaktadır.¹⁸⁴⁰

Alaşehir kazasında yer alan ticari kuruluşlar içerisinde adli bir yapısı da olmakla birlikte ticaret mahkemeleri de bulunmaktadır. Alaşehir’de ticaret mahkemesinin ilk olarak hangi tarihte kurulduğu bilinmemekle beraber, varlığına ilk kez 1315/1897 tarihli Aydın Vilayeti salnamesinde rastlamaktayız.¹⁸⁴¹ Daha önceki vilayet salnamelerinde böyle bir bilgi yer almadığından dolayı kuruluş tarihinin kuvvetle muhtemel 1897 yılı olduğunu söyleyebiliriz. Zira ticaret mahkemeleri, Gördes kazası hariç¹⁸⁴² Saruhan sancağının diğer kazalarında da 1897 yılından itibaren faaliyet göstermeye başlamıştır.¹⁸⁴³

Bidayet mahkemelerinde olduğu gibi, ticaret mahkemelerine de başlangıcından sonuna kadar naib başkanlık etmiştir. 1897 yılından 1908 yılına kadar geçen süre zarfında, naibin riyasetindeki Alaşehir ticaret mahkemesinde biri Müslüman diğeri Gayrimüslim iki aza ile bir kâtibin görev yaptığını görmekteyiz.¹⁸⁴⁴ 1315/1897 yılı itibariyle reisliğini naib Mustafa Pertev Efendi’nin yaptığı Alaşehir Ticaret

¹⁸³⁶ SVA. 1296, s.118.

¹⁸³⁷ SVA. 1302, s.244.

¹⁸³⁸ Akıncı, s.151.

¹⁸³⁹ SVA. 1326, s.616.

¹⁸⁴⁰ SVA. 1315, s.469.

¹⁸⁴¹ SVA. 1315, s.417.

¹⁸⁴² Gördes Kazası, Saruhan Sancağı’ndaki kazalar içerisinde ticaret mahkemesinin kurulduğu ilk kaza olarak karşımıza çıkmaktadır. Ticaret mahkemeleri, Saruhan Sancağının tüm kazalarında 1897 yılında faaliyet göstermeye başlamışken, Gördes kazasında iki yıl önce yani 1895 yılından itibaren yer almaya başlamıştır. Bkz. SVA. 1313, s.440.

¹⁸⁴³ SVA. 1315, ss.406-482.

¹⁸⁴⁴ Bkz. 1315-1326 tarihleri arasındaki Aydın Vilayeti Salnameleri

Mahkemesi, Müslüman aza Hacı Mustafa Efendi, Gayrimüslim aza Duka Efendi ve Kâtip Emin Efendi'den oluşmaktadır.¹⁸⁴⁵

Fakat ticaret mahkemesinin bu yapısı Saruhan sancağının bütün kazalarında aynı şekilde teşekkül etmemiştir. Zira yine aynı yıl içerisinde Saruhan sancağına bağlı Demirci, Salihli, Soma, Kırkağaç, Kula ve Gördes kazalarında da biri Müslüman diğeri Gayrimüslim iki aza ve bir kâtip görev yapıyorken; Akhisar ve Turgutlu kazalarında ise ikisi Müslüman, ikisi Gayrimüslim olmak üzere dört aza ve bir kâtip yer almaktaydı.¹⁸⁴⁶

İncelediğimiz dönem içerisinde Alaşehir kazasında yer alan bir diğeri ticari kuruluş ta Ziraat Bankası'dır. Ancak Ziraat Bankası kurulmadan önce imparatorluk genelinde olduğu üzere Alaşehir'de de aşamalı olarak bir takım kurumsal teşekküllerin oluşturulduğunu görmekteyiz. Bu oluşumlar, bir anlamda ulusal bankacılığa giden süreçte Ziraat Bankası'na temel teşkil eden yapılanmalar olup, bunlardan birisi de memleket veya menafi sandıklarıdır.

Memleket sandıkları, 1863 yılında çiftçilerin oluşturduğu kaynaklarla Mithat Paşa'nın öncülüğünde ve devlet himayesinde kurulmuştur. Bu sandıkların kurulma nedenleri arasında çiftçileri tefecilerin elinden kurtarmak ve bu gayeye uygun olarak onlara bir anlamda imece usulüyle ve devlet organizasyonu ile krediler vermek yer almaktadır. 1867 yılında "Memleket Sandıkları Nizamnamesi"nin yürürlüğe girmesiyle de Osmanlı ülkesinin her tarafında yaygınlaştırılmışlardır.

Ancak bir süre sonra bu sandıkların işleyişinde görülen usulsüzlük ve bozulmalar bazı yeni tedbirlerin alınmasına neden olmuştur. Merkezi hükümet memleket sandıklarını kendisine bağlayarak olumsuzlukları ortadan kaldıracabileceğini düşünmüş ve 1883 yılında aynı amaçlar doğrultusunda menafi sandıklarını kurmuştur.

Fakat 1883'de menafi sandıkları kurulmadan önce de memleket sandıklarının bu isimle adlandırıldıklarını görmekteyiz. Nitekim Aydın Vilayeti salnamelerinin ilki olan 1296/1878 yılı salnamesine göre Alaşehir'de bu tarihten itibaren menafi sandık vekilleri yer almaktadır. 1878 yılı itibarıyla menafi vekilleri arasında Mehmet Efendi, Kirlizade Mehmet Efendi, Hacı İsmail Ağa ve Kantar Oğlu Tufani

¹⁸⁴⁵ SVA. 1315, s.417.

¹⁸⁴⁶ A.g.s., ss.406-482.

Efendi'nin isimleri geçmektedir.¹⁸⁴⁷ Ayrıca menafi sandıklarında Müslümanlarla birlikte Gayrimüslim vekillerin de görev yaptıkları görülmektedir.¹⁸⁴⁸

1888 yılında ise Alaşehir Kazasında Menafi Sandık vekilliğinin yerini Ziraat Bankası Sandığı almıştır. Reisliğini Hacı Mehmet Ağa'nın yaptığı sandığın azaları arasında Hacı Mustafa ve Hüseyin Efendiler ile Hacı Hafız ve Manol Efendiler bulunmakta olup muhasebe kâtipliğini ise Galip Efendi yerine getirmektedir.¹⁸⁴⁹ Bu aza ve görevlilerin isimlerinin önceki yılların menafi sandığı vekilleri ile de büyük oranda aynı olduğu görülmektedir.¹⁸⁵⁰

Alaşehir'de Ziraat Bankası'nın ilk şubesi ise 1890 yılında açılmıştır. Bu tarihte Ziraat Bankası Sandığının Ziraat Bankasına dönüştürüldüğünü görmekteyiz. Reisliğini yine aynı zamanda Kapıcıbaşı olan ve dördüncü dereceden mecidiye nişanına sahip bulunan Mütevellizade Hacı Mehmet Ağa'nın yaptığı bankanın azaları arasında Hacı Mustafa, Hüseyin ve Yanako Efendiler bulunmakta olup, muhasebe kâtipliği görevini ise Ali Galip Efendi yapmaktadır.¹⁸⁵¹

Fakat aynı tarihte Alaşehir'in haricinde sadece Soma'da kurumun adının Ziraat Bankası olarak geçtiğini görüyoruz. Saruhan sancağının diğer kazaları olan Salihli, Turgutlu, Demirci, Kula, Eşme, Gördes, Akhisar ve Kırkağaç'ta ise kurum "Ziraat Sandığı Heyeti" veya "Ziraat Banka Sandığı" olarak kaydedilmektedir.¹⁸⁵² 1893 yılından itibaren ise yukarıda adı geçen kazaların hepsinde isim "Ziraat Bankası Şubesi" olarak yer almaktadır.¹⁸⁵³

Alaşehir'de bu kurum ve kuruluşların yanı sıra 1884 tarihinden itibaren "Ziraat ve Ticaret Komisyonu"nun da faaliyet göstermeye başladığını görüyoruz. Bir reis ve üç azanın görev yaptığı bu komisyonun başkan ve azalarından biri Müslüman ahaliden oluşurken, iki aza ise Gayrimüslimlerden oluşmaktadır.¹⁸⁵⁴ Alaşehir'in ilk meslek kuruluşu olan "Ticaret ve Ziraat Odası" da kazadaki ticari kuruluşlar arasında yer almakta olup, çalışmalarına 1897 yılından itibaren başlamıştır. Reisliğini 1881-1884 ve 1899-1901 yılları arasında kazanın Belediye Başkanlığı görevini de yerine getirmiş olan Hacı Mustafa Efendi'nin yaptığı ticaret

¹⁸⁴⁷ SVA. 1296, s.118.

¹⁸⁴⁸ SVA. 1299, s.193.

¹⁸⁴⁹ SVA. 1306, s.166.

¹⁸⁵⁰ SVA. 1304, s.319.

¹⁸⁵¹ SVA. 1308, s.140.

¹⁸⁵² A.g.s., ss.136-149.

¹⁸⁵³ SVA. 1311, ss.245-291.

¹⁸⁵⁴ SVA. 1302, s.139.

ve ziraat odasının diğer çalışanları arasında ise 2'si Müslüman ve 2'si Gayrimüslim olmak üzere 4 üye ve 1 kâtip üye bulunmaktadır.¹⁸⁵⁵

Odanın başkan ve üyelerinin kazanın ileri gelen ailelerinden oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim 1897 senesi azalarından Hacı Ahmet Efendi, Kiryako Efendi ve Pavlos Efendilerin aynı zamanda kaza idare meclisinde de görev yaptıkları görülmektedir. Reis Hacı Mustafa Efendi ile Azalardan Hacı Ahmet ve Kiryako Efendiler, aynı zamanda belediye meclis üyeliği görevinde de bulunurken, Hacı Alı Ağa ise sadece belediye meclisi azalığını yerine getirmiştir.¹⁸⁵⁶

Kayda değer noktalardan birisi de Alaşehir'deki "Ziraat ve Ticaret Odası"nın, Saruhan sancağının diğer kazalarına nazaran daha geç bir tarihte oluşturulmuş olmasıdır. Zira bu ilk meslek kuruluşu Demirci, Kula, Soma ve Akhisar kazalarında 1893 yılında;¹⁸⁵⁷ Eşme ve Turgutlu'da 1894 yılında;¹⁸⁵⁸ Salihli, Kırkağaç ve Gördes kazalarında ise 1895 yılında¹⁸⁵⁹ oluşturulurken, Alaşehir kazasında ise ancak 1897 yılından itibaren faaliyet göstermeye başlamıştır. Vilayet salnamelerinde ve diğer kaynaklarda, bu kurumun tesis edilmesi hususunda Alaşehir'in en son kaza olarak yer almasının nedenleriyle ilgili herhangi bir bilgiye ise ulaşılamamıştır.

D- Sanayi

Alaşehir Kazasında incelediğimiz dönem içerisindeki sanayi ile ilgili uğraşlar arasında dericilik, dokumacılık, değirmencilik, yağcılık, sabunculuk, helvacılık ve kiremitçilik gibi bazı iş kolları bulunmaktadır. Ancak bunlar bugünkü anlamda sanayi faaliyetleri olmaktan ziyade küçük ölçekli sanayi alanında değerlendirmemiz gereken faaliyetlerdir. Temettüat Defterlerinde sanayi alanında faaliyet gösteren mükelleflerin mesleği, bazılarında sadece "erbab-ı sanayiden idiği" şeklinde ifade edilirken, bazılarında ise "erbab-ı sanayiden olup babuçu,¹⁸⁶⁰ muytap,¹⁸⁶¹ saraç,¹⁸⁶² keçeci,¹⁸⁶³ debbağ,¹⁸⁶⁴ uncu¹⁸⁶⁵ veya urgancı¹⁸⁶⁶ idiği" şeklinde

¹⁸⁵⁵ SVA. 1315, s.419.

¹⁸⁵⁶ Bkz.Tablo:3, Kaza İdare Meclisi Üyelerini gösterir tablo ile tablo:5, Belediye Meclis üyelerini gösterir tablo.; A.g.s., s.419.

¹⁸⁵⁷ SVA. 1311, ss.262-285.

¹⁸⁵⁸ SVA. 1312, ss.413-436.

¹⁸⁵⁹ SVA. 1313, ss.411-441.

¹⁸⁶⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s.27., Hane 99; s.29., Hane 107; s.31., Hane 117

¹⁸⁶¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s.28., Hane 102

¹⁸⁶² BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.6., Hane 4

¹⁸⁶³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.7., Hane 11

sanayinin hangi kolunda faaliyet gösterdikleriyle ilgili bilgiler de verilmiştir. 1893 tarihli Aydın Vilayeti salnamesinin Alaşehir kısmındaki sanayi ile ilgili bilgilerde ise “Sanayisi debbağ, babuşçuluk, kunduracılık, saraç, demirci, yapıcı, dülger, muytap, doğramacılık sanatlarından ibarettir” ifadeleri yer almaktadır.¹⁸⁶⁷

Bu kişiler esasında kendilerine ait veya kiralık dükkânlarda küçük ölçekli sanayi üretimi ve satış yapan hane reisleridir. Bu bağlamda bir yandan erbab-ı sanayi olarak ele alınırken, bir taraftan da ticaret grubu içerisinde yer almaktadırlar. Bu durum temettüat defterlerinde de bu şekilde ele alınmıştır. Örneğin Şeyh Sinan mahallesinde oturan Uncu Cabir’in oğlu Halil, temettüat defterinde “erbab-ı sanayiden idiği” şeklinde kaydedilmiş olmasına rağmen, yıllık temettu geliri, “sanayiinden temettüü” şeklinde değil, “ticaretinden temettüü” şeklinde ve 900 kuruş olarak belirtilmiştir. Ancak bu durum erbab-ı sanayi olarak kaydedilen bütün mükellefler için böyle değildir. Bunlardan bazılarının senelik temettu gelirleri hesaplanırken, kazançları ayrıca “sanayiinden temettüü” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁸⁶⁸ Bunların sayısı, 12’si Şeyh Sinan ve 8’i de Ab-ı Berd mahallelerinde olmak üzere toplamda 20 olup, hepside Müslüman hane reislerinden oluşmaktadır. Gayrimüslimler içerisinde ise “erbab-ı sanayiden” şeklinde kaydedilen mükellef bulunmamaktadır.

Alaşehir’de özellikle dokumacılık (tekstil) ve dericilik sanayileri ile bu sanayilere bağlı iş kollarının oldukça gelişmiş olduğunu görmekteyiz. Zira dokumacılık iş kolu ile ilgili çulha, mutaf, fermaneci, terzi, bezzaz, basmacı ve urgancı gibi meslekler ile dericilik ve bunun yan iş kolları olan debbağ, saraç, pabuççu, kavaf, çizmeci ve mestçi gibi meslekler bu iki sanayi kolunda yer almakta olup, giyim sektörü içerisinde önemli bir yer tutmaktadırlar.

Recep Akıncı, Alaşehir’de dokumacılık ve dericiliğin ileri derecede olduğunu, ayrıca boyahanelerinin de çok meşhur olduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁶⁹ Akıncının, bu tespitini Evliya çelebinin Seyahatnamesine dayandırdığı anlaşılmaktadır. Zira 1671 yılında yöreyi ziyaret eden Çelebi, tabakhanelerin

¹⁸⁶⁴ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.12., Hane 31.

¹⁸⁶⁵ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.12., Hane 32 .

¹⁸⁶⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1438, s.26., Hane 107.

¹⁸⁶⁷ SVA. 1311, s.260.

¹⁸⁶⁸ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s.28., Hane 102, Ab-ı Berd Mahallesinde ikamet eden Muytap Oğlu Halil’in senelik tahmini temettüatı 730 kuruş iken, bunun 300 kuruşu ayrıca sanayiinden temettüü şeklinde kaydedilmiştir.; BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s.29., Hane 107 .

¹⁸⁶⁹ Akıncı, s.36.

meşhurluğundan bahsetmektedir. Şehre beş kapıdan girildiğini kaydeden Çelebi, bu kapılardan birinin de tabakhane kapısı olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁷⁰ İbrahim Gökçen de Manisa, kayacık, Akhisar ve Alaşehir'in tabaklarının meşhur olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁷¹ Dericilik ve dericiliğe bağlı yan iş kolları Alaşehir'in iktisadi yapısında önemli bir yere sahipti.

Kaza merkezinde dericilik sektörü ile ilgili olarak debbağlık, babuşçuluk, saraçlık, haffaflık, eskicilik, çizmecilik, mestçilik ile çizme ve mest dikiciliği gibi çeşitli iş kollarında faaliyet gösteren önemli miktarda esnaf bulunmakta olup, toplam sayıları 144'dür. Bunlar içerisinde 3'ü babuşçu ve 2'si de debbağ olmak üzere sadece beş hane reisi Gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bu durum Müslümanların, Alaşehir kazasında dericilik iş kolu alanında hâkimiyet kurduklarını ve söz sahibi olduklarını göstermektedir.

Alaşehir temettuat defterlerine göre, debbağlıkla uğraşan hane reislerinin sayısı 63'tür. Deri sanayi ile ilgili meslekler içerisinde debbağların oranı ise % 43,7'dir. Şehirdeki kasaplar tarafından kesilen büyük ve küçükbaş hayvanların derileri umumiyetle debbağlara verilir.¹⁸⁷² Debbağlar, kasaplardan satın aldıkları derileri işleyip terbiye ettikten sonra gön, meşin ve sahtiyan gibi ürünleri kavaflara; keçi kıllarını ise mutafalara verirlerdi. Bu bağlamda debbağlar, dericilik sektörüyle ilgili diğer mesleki birimlerle de bağlantılı olarak iş yapmak zorundaydılar.

Kaza merkezinde faaliyet gösteren esnafın imparatorluğun genelinde olduğu üzere lonca teşkilatı şeklinde örgütlü bir yapıya sahip oldukları görülmektedir. Bu hiyerarşik yapının en tepesinde ise esnaf şeyhi de denilen kethüda yer almaktadır. Örneğin Alaşehir'de, dericilik iş kolunda yer alan hane reislerinin kethüdası, Tepecik mahallesinde altı numaralı hanede ikamet etmekte olan ve ilgili mahallenin temettuat defterine "debbağbaşı" olarak kaydedilmiş bulunan Mehmet Ağadır.¹⁸⁷³

1308/1890 tarihli Aydın Vilayeti salnamesindeki bilgilere göre Alaşehir'in kaza merkezinde 25, nahiye ve köylerinde ise 15 olmak üzere toplam 40 adet tabakhane bulunmaktadır.¹⁸⁷⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok yerleşim biriminde olduğu üzere Alaşehir kazasında da Debbağhane adı verilen bir mahalle

¹⁸⁷⁰ "...Yetmiş boyahaneleri olup, nefti boyaları ve tabakhaneleri meşhurdur..." Evliya Çelebi, s.516.

¹⁸⁷¹ Gökçen, Deri Sanatları..., s.10.

¹⁸⁷² Emecen, 16. Asırda..., s.80.

¹⁸⁷³ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1427, s.6, Hane 6.

¹⁸⁷⁴ SVA. 1308, s.434-435.

yer almaktadır. Ancak tabaklama sürecinde ortaya çıkan kötü kokuların mahalledeki yaşamı olumsuz etkilemesi nedeniyle şehir büyüdükçe genellikle debbağhanelerin de yeri değiştirilmekteydi.¹⁸⁷⁵ 19. yüzyılın ortalarında Alaşehir kazasının merkez mahallesi olan Debbağhane mahallesinde de böyle bir sürecin yaşandığı görülmektedir. Nitekim bu tarihlerde söz konusu mahallede debbağlar dışında da demirci, babuşçu, muytap, eskici, ziraatçi ve ırgat gibi farklı meslek ve uğraşılara sahip birçok kişi yaşamaktaydı.¹⁸⁷⁶

1890 yılında 40 tane olan debbağhane sayısının sonraki yıllarda daha da arttığını ve 60'a kadar çıktığını görmekteyiz. Debbağhanelerden kaynaklanan lağım sorunu ve kötü kokular şehir hayatını oldukça olumsuz etkilemekteydi. 1871 tarihli vilayet nizamnamesi belediyelere, kentin düzen ve temizliğinin sağlanması ve halk sağlığının korunması gibi esasen geleneksel olan oldukça önemli görevler yüklemekteydi. 1893 yılına ait Aydın Vilayeti salnamesinden bu önemli sorunun da Alaşehir belediyenin görevleri arasında yer aldığını öğreniyoruz. Nitekim 1893 yılı itibarıyla Alaşehir Belediyesi, debbağhane lağımı gibi bir takım hizmetlerle uğraşmak zorunda kaldığından ve bütçesinin yetersiz olmasından dolayı zikredilen senede sokak açılması ve kaldırım gibi hizmetleri yerine getirememiştir.¹⁸⁷⁷

Alaşehir Belediyesi'nin 1893 yılında öncelikli olarak debbağhane lağımıyla ilgili çalışmalar yapmasının nedenini mevcut şartlarda aramak gerekmektedir. Fakat bu çalışmalar geçici tedbirler olup kalıcı çözümler getirememiştir. Bu nedenle merkezi yönetim, Kasım 1916 tarihinde halk sağlığını dikkate alarak Alaşehir kazasında bulunan 60 adet debbağhanenin yıkılmak suretiyle şehir dışına çıkarılmasını Aydın Vilayetine tebliğ etmiştir.¹⁸⁷⁸

Babuşçu, çizmeci, mestçi, haffaf ve dikiciler yaptıkları iş açısından birbirleriyle bağlantılı meslekler olup, toplam sayıları 61'dir. Bunların hepsinin ortak yanı; ayakkabı, çizme ve mest gibi giyim eşyalarının yapım, bakım ve onarımı ile ticareti noktasında birleşmekteydi. Alaşehir'de dericilik iş kolunda yer alan bu esnaflar içerisinde debbağlardan sonra sayı bakımından en kalabalık olanlar babuşçular olup, sayıları 49'du.

¹⁸⁷⁵ Faroqhi, Osmanlı'da Kentler..., s.198.

¹⁸⁷⁶ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1409.

¹⁸⁷⁷ SVA. 1311, s.260. 1311 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesinde İmarat-ı Belediye başlığı altında; "Bu sene debbağhane lağımıyla müceddeden silahhane inşa edilmekte olduğu cihetle sokak açılıp, kaldırım yapılamamıştır". İfadeleri yer almaktadır.

¹⁸⁷⁸ BOA., DH.UMVM. 104/18, 03 S 1335/29 Kasım 1916.

Haffaf (kavaf), saraç ve eskicilerde olduğu gibi, babuççuların da kendilerine ait iş yerlerinin bulunduğu çarşıları vardı.¹⁸⁷⁹ Alaşehir’de dericiliğin diğer iş kollarında olduğu üzere ayakkabıcılık alanında da Müslümanlar söz sahibiydiler. Sadece 3 tane babuçu esnafı Gayrimüslimlerden olup, bunlardan 2’si Güzel Papas mahallesinde, 1’i de Hızır İlyas mahallesinde ikamet etmekteydiler.

Babuççuların ve dikicilerin yaptıkları çizme, mest ve pabuç gibi malları satan esnaf ve tüccara ise haffaf veya kavaf denilmekteydi. 1844-45 yılı itibariyle şehir merkezinde bu mesleği icra eden iki mükellef bulunmaktadır. Bunlardan birisi Cami-i Kebir, diğeri ise İbrahim Çelebi mahallesinde oturmaktadır. Ancak 1908 yılı Aydın Vilayeti salnamesinde Alaşehir kazasındaki sanayi hakkında; ufak tefek bir sanayi yapılanmasının olduğundan bahsedilmekte ve bunlar içerisinde külliyetli miktarda haffafiye ve debbağiyenin bulunduğu ifade edilmektedir.¹⁸⁸⁰

Kaza merkezinde deri sanayi alanında faaliyet gösteren mesleklerden bir diğeri de saraçlıktır. Osmanlı İmparatorluğu’nda gündelik yaşamdaki ihtiyaçların yanı sıra, iaşe ve cephane gibi çeşitli harp vasıta ve gereksinimleri; atlar, deve kervanları ve araba katarları aracılığıyla nakledilmekteydi. Bu nakil araçlarındaki semer, eğer, koşum takımları ile binicilik malzemeleri, silahların kösele ve deri ile ilgili kısımlarını yapmak saraçların işleri arasında yer almaktaydı. Temettüat verilerine göre, Alaşehir merkezde 10 hane reisi bu işle iştigal etmekte olup, bunların tamamı da Müslüman mahallelerinde ikamet etmekteydiler.

Alaşehir’de deri sanayisinden başka dokuma ve tekstil sanayisinin de varlık gösterdiğini görmekteyiz. Hem giyim hem de ev ve yer döşemesi için gerekli olan dokuma, bunlardan başka hayatın birçok safhalarını da içeren özellikler taşır. Zira her türlü yün, keçi kılları, pamuk ve ipeğin bol bulunduğu Türk kültür ve medeniyetinde, dokumacılığın yaygın olması da oldukça olağandır.¹⁸⁸¹ Alaşehir’de dokuma sanayisinin de oldukça gelişmiş olduğu görülmektedir. Bu durumun incelediğimiz dönemin öncesinde de böyle olduğuyla ilgili önemli kanıtlar bulunmaktadır. Nitekim 17. Yüzyılda şehre uğrayan Evliya çelebi, Alaşehir’in nefti boyalarının meşhurluğundan ve yetmiş adet boyahanesinin var olduğundan bahsetmektedir.¹⁸⁸²

¹⁸⁷⁹ Gökçen, Deri Sanatları..., s.31.

¹⁸⁸⁰ SVA. 1326, s.616.

¹⁸⁸¹ Baykara, Türk Kültür..., s.146.

¹⁸⁸² Evliya Çelebi, s.516.

Temettuat defterlerinde “penbe” olarak kaydedilen pamuk Alaşehir’de yetiştirilen sanayi bitkilerindendir. Pamuk öşrünün defterlerde parasal değer olarak verilmesinden dolayı, pamuk üretiminin miktarı hakkında bilgi elde etmek mümkün değildir. Ancak, verilen pamuk öşrü bedelinin on ile çarpımı sonucunda 1.780 kuruşluk pamuk yetiştirildiği ortaya çıkmaktadır. Elhizar, Eski Çarşı, Kara Ağaç, Güzel Papaz, Hızır İlyaz mahallelerinden birer, Turunçlu Mahallesi’nden de iki hane reisi olmak üzere toplam 7 hane reisi pamuk tarımı yapmaktadır.¹⁸⁸³

Yine temettuat defterlerinde Alaşehir’de 58 bezzazın faaliyet gösterdiğini görmekteyiz. Bunlardan 51 hane reisi Gayrimüslimlerden, 7 hane reisi ise Müslümanlardan oluşmaktaydı.¹⁸⁸⁴ 1908 tarihli Aydın Vilayeti salnamesinde Alaşehir kazasında hanelerdeki tezgâhlarda gömlek ile emsali ipekli ve sade bezlerin imal edilip, civar kazalara ihraç edildiği kaydedilmektedir.¹⁸⁸⁵ Bu durum 19. yüzyılın ortalarında henüz yaygın olmayan pamuk tarımının, sonraki yıllarda giderek yaygınlaştığını ve ticari ve sınai bir ürün olarak önem kazandığını göstermektedir.

Bezler, beyaz renkte olabildikleri gibi renkli de olabilmekteydiler. Bu nedenle gerek iplikleri, gerekse de bezleri boyamak için boyahaneler mevcuttu. Boyahanelerde boğası, iplik, bez ve sair esvaplar boyanırdı.¹⁸⁸⁶ Boyahanelerin çokluğu dokumacılığın canlı olduğunun da bir göstergesidir. Zira dokunan bezler, şehirdeki boyacılar tarafından, aralarında taksim edilmek suretiyle boyanmaktaydı. Yine 17. yüzyıla ait 1616 tarihli bir sicil kaydına göre ise Manisa’da 22 boyacı bulunmaktadır.¹⁸⁸⁷

Tuncer Baykara ise antik Philadelpheia’nın henüz daha 13. yüzyıl başlarında Alaşehir ismini almasının nedeni olarak kökboyasının öneminin artmasından kaynaklanan şehrin boyacılık noktasındaki canlılığını göstermektedir. Baykara’nın verdiği bilgilere göre, Osmanlı İmparatorluğu’nun boyahaneleriyle ünlü şehirleri arasında; Alaşehir, Aydın, Bursa, Edirne ve Larissa gibi aynı zamanda kumaş sanayisinin de gelişmiş olduğu önemli yerleşim merkezleri bulunmaktadır. Alaşehir’deki yetmiş boyahaneye karşılık İzmir Basmahane de sadece yirmi boyahane mevcuttur.¹⁸⁸⁸

¹⁸⁸³ Bkz. Tablo 82, 1844 Tarihinde Mahallelere Göre Yetiştirilen Sanayi Bitkileri Miktarı/Değeri

¹⁸⁸⁴ Bkz. Tablo 51

¹⁸⁸⁵ SVA. 1326, s.616.

¹⁸⁸⁶ Uluçay, Ziraat..., s.79-80.

¹⁸⁸⁷ Emecen, Tarihin İçinde..., s.68.

¹⁸⁸⁸ Baykara, “Kökboya..., s.221.

İncelediğimiz dönem içerisinde ise Alaşehir kaza merkezinde boyacılık mesleğini yerine getiren 8 mükellefin kaydına rastlanmaktadır. Bunlardan 7'si Müslüman mahallelerinde ikamet etmekte olup, 1'i ise Gayrimüslim mahallesi olan Turunçlu'da oturmaktadır. Evliya Çelebinin Alaşehir'e uğradığı 17. Yüzyılla bir karşılaştırma yapacak olursak nüfusun artmasına rağmen 19.yüzyılda boyacılık sanatının gerilediğini söyleyebiliriz. Zira Çelebi, eserinde 70 boyahaneden söz ederken, temettuat defterlerinde ise sadece 8 boyacının kaydına rastlanılmaktadır.

Ancak, boyahanelerin haricinde, Alaşehirli kadınların da evlerinde iplik, kumaş, kilim ve benzeri dokuma ürünlerini kendilerinin boyama ihtimali hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir. Zira günümüzde de Anadolu'nun bazı köy ve beldelerinde el dokuması ürünlerin kök boya aracılığıyla evlerde boyanması bu durumun tarihsel bir geleneğin devamı olabileceğini düşündürmektedir.

Boyahanelerin fiziki görünüşleriyle ilgili ise fazla bir bilgi mevcut değildir. Boyahaneler, bazı yerlerde kooperatifleri andıran, içerisinde kendi kazan ve araçlarıyla çalışan ustaların yer aldığı tek bir bina olabildikleri gibi, bazı yerlerde ise tek tek dükkânlardan toplanan bir vergi adı olarak ta kullanılabilmekteydi. Suraya Faroqhi'ye göre Alaşehir kazasındaki boyahaneler bu ikinci guruba girmektedir ve muhtemelen Alaşehir'de tek bir büyük boyahaneden söz etmek mümkün olmayıp, bunlar bağımsız dükkânlardan oluşmaktaydılar. Nitekim 1572-73'tarihinde Alaşehir'deki bazı boyacıların boyahane vergisi konmasına itiraz etmeleri bu duruma işaret etmekteydi.¹⁸⁸⁹

İncelediğimiz dönem içerisinde, Temettuat defterlerindeki kayıtlarda Suraya Faroqhi'nin tezini doğrulayan veriler bulunmaktadır. Nitekim bu işle iştigal eden kişilerin meslekleri defterlerde "boyacılık sanatıyla ma'ruf"¹⁸⁹⁰ şeklinde geçtiği gibi ayrıca bazı hane reislerinde de "boyacı esnafından idiği" şeklinde belirtilmiştir. Örneğin İbrahim Çelebi mahallesinde ikamet etmekte olan Hacı Bekir Efendi Oğlu Hacı Mehmedin bu işi icra ettiği bir dükkânı bulunmakta olup, boyacılık sanatından bir senede tahminen temettuat geliri 342 kuruştur.¹⁸⁹¹ Bu durum Alaşehir kazasındaki boyacıların 19. yüzyılda da bağımsız dükkânlarda bu sanatı ifa ettiklerini göstermesi açısından önemlidir.

¹⁸⁸⁹ Faroqhi, Osmanlı'da Kentler..., s.182.

¹⁸⁹⁰ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1412, s. 10, Hane 16.

¹⁸⁹¹ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1467, s. 8, Hane 35; s. 3, Hane 9.

Alaşehir'deki dokumacılığın tarihsel kökenleriyle ilgili tespitte bulunan bir diğer müellif de Mustafa Akdağ'dır. Akdağ, Alaşehir kazasında 13.yüzyıl içerisinde üretilen bez ve perdelerin varlıklı kimselerin zevklerine hitap edecek kadar güzel olduklarından bahsetmektedir. Müellife göre Alaşehir ayrıca önemli bir atlas dokuma merkezidir. 16.yüzyıla kadar imparatorluk topraklarına Venedik, İran ve Şam gibi yerleşim merkezlerinden getirilen atlas kumaşlar, sonraki yüzyıllarda ise Alaşehir, İstanbul, Bursa ve Maraş'ta dokunacaktır.¹⁸⁹²

Uzunçarşılı'nın Aşık Paşazade ve Neşri'yi kaynak göstererek belirttiğine göre ise Alaşehir, Germiyan ve Denizli'nin kırmızı kumaşları ve beyaz renkteki sarık tülbentleri oldukça rağbet gören dokuma ürünleri arasında yer almaktaydı. Öyleki bu kumaş ve tülbentler bütün civar hükümetlere gönderilmekteydi. Ayrıca Alaşehir'in kızıl efladisi hem sancak bezi hem de hilat olarak kullanılmaktaydı.¹⁸⁹³ Uzunçarşılı'nın ifadelerine göre Alaşehir, bütün bu dokuma ürünlerinin yanı sıra aynı zamanda önemli bir ipek üretimi merkezi konumundaydı. Buradan çıkan ipekler, Rum ipekleriyle rekabet edebildikleri gibi, Rum ve Frenk memleketlerine de gönderilmekteydiler.¹⁸⁹⁴

Bu tarihsel sürecin devamı olarak ipekçiliğin Alaşehir kazasında 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında da devam ettirildiğini görmekteyiz. Nitekim 1908 tarihli Aydın Vilayeti salnamesine göre ipek kozası üretimi seneden seneye ilerlemekte olup, üretiminden 11 bin kuruş aşar geliri elde edilmiştir. Bunun yanısıra ipekçiliğin ilerletilmesi için halk ta teşvik edilmektedir.¹⁸⁹⁵

Temettuat defterlerindeki bilgilere göre Alaşehir'de dokuma ve tekstil sektörü ile ilgili meslekler arasında terzi, boyacı, bezzaz, mutaf, fermaneci, keçeci, abacı, kılıcı, basmacı, çulha ve urgancı gibi esnaflar yer almakta olup, bu mesleklerle işgal eden mükelleflerin toplam sayıları ise 214'tür. Bu hane reislerinin 144 kişisi Gayrimüslimlerden, 70 kişisi ise Müslümanlardan oluşmaktadır. Bu durum Gayrimüslimlerin dokuma sektöründe oldukça etkin olduklarını göstermektedir. Dokumacılık iş kolu içerisinde tamamen Müslüman hane reislerinin hâkim olduğu uğraşlar arasında ise muytap (mutaf), keçeci, kılıcı, çulha ve urgancı gibi meslekler bulunmaktadır.

¹⁸⁹² Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, C.I, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayın No 131, Ankara 1959, s.59.

¹⁸⁹³ Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri..., s.249.

¹⁸⁹⁴ Uzunçarşılı, s.250.

¹⁸⁹⁵ SVA. 1326, s.616.

Vital Cuinet'in verdiği bilgilerden öğrendiğimize göre de Alaşehir'de, 19. yüzyılın sonlarında da dokumacılık faaliyetleri varlığını sürdürmektedir. Zira bu dönemde şehirde 2 çırçır fabrikası ve 1 kumaş fabrikası ile çok sayıda iplik ve dokuma atölyelerinin bulunması bu durumu göstermektedir. Cuinet ayrıca Alaşehir'in eskiden Uşak kadar halı üretimi yapan bir yerleşim birimi olduğundan bahsetmekte fakat bu özellik ve öneminin zamanla kaybolduğunu belirtmektedir.¹⁸⁹⁶ Charles Texier de tekstil sanayisinin şehre büyük bir rahatlık sağladığını ifade etmektedir.¹⁸⁹⁷ Bununla birlikte dokumacılık sektörünün önceki yüzyıllara nazaran zayıflayarak devam ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim Aydın Vilayeti salnamelerinde de bu durum "Mensucat ve ma'mulatından zikre şayan bir şey yoktur" şeklinde ifade edilmiştir.¹⁸⁹⁸ 1308/1890 yılına ait vilayet salnamesinde ise sadece 2 adet dokuma imalathanesinin varlığından söz edilmektedir.¹⁸⁹⁹ Bu imalathanelerin tahminimize göre Cuinet'in bahsettiği 2 adet çırçır fabrikası olduğunu düşünmekteyiz.

Kaza merkezinde küçük ölçekli sanayi iş kolunda yer alan meslekler içerisinde değirmencilikte önemli bir yer tutmaktadır. Temel yiyecek maddesi olan ekmeğin undan yapılması sebebiyle hemen hemen her yerleşim biriminde değirmenlerin ve değirmencilerin bulunduğunu söyleyebiliriz. İslam kültür ve medeniyetinde de Müslümanlar, fethedilen yerlerdeki değirmenlere ve Gayrimüslim değirmencilere dokunmamışlar, muayyen bir vergi karşılığında onların mesleklerini sürdürmelerine izin vermişlerdir. Bu anlayış ve geleneğin Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar döneminde de aynen sürdürüldüğünü Gayrimüslim değirmencilerin varlığından anlamaktayız.¹⁹⁰⁰

Alaşehir'de, ele aldığımız dönem içerisinde de Gayrimüslimlerin değirmencilik işinde oldukça etkin olduklarını görmekteyiz. Nitekim 1844-45 yılı itibariyle kaza merkezinde 16 değirmenci bulunmakta olup, bunların 12 tanesi Gayrimüslim, 4 tanesi ise Müslüman hane reislerinden oluşmaktadır. Değirmencilik mesleğinin icrasında sadece Alaşehir'de değil yakın civarındaki yerleşim merkezlerinde de Gayrimüslimlerin faal oldukları görülmektedir. Örneğin yine aynı dönem içerisinde Turgutlu kazasında değirmencilikle işigal eden 3 hane reisi bulunmakta olup, bunların tamamını da Zeytincik mahallesinde ikamet eden Rumlar

¹⁸⁹⁶ Cuinet, ss.574-575.

¹⁸⁹⁷ Texier, s.84.

¹⁸⁹⁸ SVA. 1302, s.244.

¹⁸⁹⁹ SVA. 1308, ss.436-437.

¹⁹⁰⁰ Altınay, ss.110-111.

oluşturmaktaydı. Üstelik Turgutlu'daki Rumlar, sadece değirmencilik alanında değil aynı zamanda un ve ekmek üretimi alanlarında da hâkimiyet kurmuşlardı.¹⁹⁰¹

1890 tarihli Aydın Vilayeti salnamesine göre Alaşehir'de, 6'sı kaza merkezinde, 9'u da nahiye ve köylerinde olmak üzere toplam 15 değirmen bulunmaktadır.¹⁹⁰² 1897 yılı salnamesinde bu rakam 54 iken,¹⁹⁰³ 1908 yılında ise 43 olarak yer almaktadır.¹⁹⁰⁴ Ancak, vilayet salnamelerinde değirmenlerle ilgili olarak sadece rakamsal bilgilere yer verilmiş olup, bunların ne kadarının Müslümanlar, ne kadarının Gayrimüslimler tarafından işletildiğiyle ilgili detay bilgiler bulunmamaktadır.

Temettuat defterlerindeki verilere göre Alaşehir'de görülen bir diğer sanayi faaliyeti yağcılıktır. Kaza merkezinde yağcılıkla iştigal eden 6 kişi bulunmakta olup, bunlardan sadece birisi Hızır İlyas Mahallesi'nde oturmakta olan Gayrimüslim bir hane reisidir. 1890 yılına ait Aydın Vilayeti salnamesine göre ise Alaşehir'de, 6'sı kaza merkezinde, 9'u da nahiye ve köylerinde olmak üzere toplam 15 yağhane yer almaktadır.¹⁹⁰⁵ Ancak salnamelerde bu yağhanelerdeki yağın hangi tarım ürünlerinden elde edildiğine dair detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Bununla birlikte temettuat kayıtlarından, Alaşehir'in 21 mahallesinden 11'inde susam tarımının yapıldığını öğrenmekteyiz. Nitekim susam, tarımı yapılan ürünler içerisinde, parasal değeri en yüksek olan ürün olup,¹⁹⁰⁶ yağından istifade edildiği gibi tahin ve helvanın da hammaddesini oluşturmaktaydı.

Alaşehir kazasında sanayi iş kolunda faaliyet gösteren bir başka uğraşı alanı ise sabunculuktur. Temettuat verilerine göre kaza merkezindeki hane reisleri arasında mesleği sabunculuk olarak kaydedilmiş olan iki kişi yer almaktadır. Her ikisi de Gayrimüslim olan sabunculardan ilki Kiremitli mahallesinde ikamet eden Sabuncu Yuri'dir. Yuri'nin kendisine ait bir sabunhanesi bulunmakta olup, ticaretinden senelik temettu geliri 800 kuruştur. Cizyesini ise evsat derecesinde ödemektedir.¹⁹⁰⁷ Bir diğer sabuncu ise Hızır İlyas mahallesinde oturan Sabuncu Manol Oğlu Taşçı İstavridir. İstavrinin sabunhanesinin olduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır.

¹⁹⁰¹ Çağlar, s.111.

¹⁹⁰² SVA. 1308, ss.434-435.

¹⁹⁰³ SVA. 1315, s.422.

¹⁹⁰⁴ SVA. 1326, s.614.

¹⁹⁰⁵ SVA. 1308, ss.434-435.

¹⁹⁰⁶ 1 kıyye susam 20 kuruştur. Buğday, 8 kuruş, arpa ise 3,5 kuruştur. Örnek olarak, Bkz. BOA., ML.VRD.TMD.d., 1459, s.2.

¹⁹⁰⁷ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1435, s.6., Hane 12.

Cizyesini edna derecesinde vermesinden dolayı da sabuncu Yuriye nazaran ekonomik durumunun daha zayıf olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁰⁸

Alaşehir’de gıda sanayisi alanında faaliyet gösteren uğraşılardan birisi de helvacılıktır. Temettuat defterlerindeki bilgilerden öğrendiğimize göre Alaşehir kazasında helvacılıkla işgal eden 8 hane reisi bulunmakta ve bunların tamamı Müslüman ahaliden oluşmaktadır. Şehri ziyaret eden seyyahlardan Charles Texier, Alaşehir’in susam unu, çöven ve şekerden imal edilen helvasının meşhurluğundan ve Yunan adalarına kadar ihraç edildiğinden bahsetmektedir.¹⁹⁰⁹

Şehre 1890’lı yıllarda uğrayan bir başka seyyah Vital Cuinet de, Alaşehir helvasının lezzetiyle tüm doğuda ünlü olduğunu ifade etmektedir. Müellifin değerlendirmelerinden anladığımıza göre 19. yüzyılın sonlarında Alaşehir kazasında tahin, helva ve benzeri gıda üretimi yapan küçük imalathaneler bulunmakta olup, buralarda üretilen helvalar Texier’in de kaydettiği üzere Alaşehir dışına da gönderilmektedir.¹⁹¹⁰

Helvanın hammaddesi olan susam, Saruhan sancağının birçok kazasıyla beraber Alaşehir kazasında da ziraatı yapılan ürünler arasında yer almaktadır.¹⁹¹¹ Salnamelerdeki bilgilere göre, susamdan imal edilen yağ ve tahinin önemli miktarı vilayet dâhilinde tüketilmekle birlikte, özellikle tahinden yapılan helva Avrupa’ya da ihraç edilmektedir. Üstelik bu helva Avrupa coğrafyasında da tanınmış ve şöhret kazanmıştır.¹⁹¹²

Sanayi alanında ele alacağımız bir başka meslek dalı ise kiremitçilik. Temettuat defterlerindeki verilere göre kaza merkezinde sadece 1 tane kiremitçi bulunmakta olup, şeyh Sinan mahallesinde ikamet etmektedir. Bu veri bize söz konusu iş kolunun 1844-45 yılları itibariyle Alaşehir’de çok ta gelişmemiş olduğunu göstermektedir. Ancak 1890 tarihli Aydın Vilayet salnamesinden kaza merkezinde 6 adet kiremithane’nin faaliyet gösterdiğini öğrenmekteyiz.¹⁹¹³ Bu durum kiremitçiliğin daha sonraki yıllarda gelişme kaydettiğine işaret etmektedir.

¹⁹⁰⁸ BOA., ML.VRD.TMT.d., 1462, s.15., Hane 40 .

¹⁹⁰⁹ Alaşehir helvasının yapılışı hakkında bize bilgi veren Texier’in anlattığına göre; Herodot zamanındaki aslı “tamarisc mannifera” olan ve doğuda yer alan küçük boylu bir ağaç bulunmaktadır. İran Şekercileri, bu ağaçtan tadı şekerli olan bir tür beyaz bir zamk çıkarmakta, Alaşehir’deki helvacılar ise buna susam ve şeker ekleyip havanda dövmek suretiyle bu karışımdan sarımsı bir hamur elde etmekteydiler. Texier, s.86.

¹⁹¹⁰ Cuinet, ss.574-575.

¹⁹¹¹ SVA. 1313, s.403.

¹⁹¹² SVA. 1303, s.182.

¹⁹¹³ SVA. 1308, ss.436-437.

Alaşehir’de, ele aldığımız dönem içerisinde küçük çaplı üretim yapan atölye veya imalathane tipi işletmelerin yanı sıra fabrikaların da kurulmaya başladığını görmekteyiz. 1884 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesine göre Alaşehir’de meyan balı ve un üretimi yapan ve pamuk işleyen üç adet fabrika bulunmakta olup, bunlar buhar ile çalışmaktaydılar.¹⁹¹⁴ Yöreye 1890’lı yıllarda gelen Cuinet de 2 adet çırçır fabrikası ile 1 adet kumaş fabrikasının varlığından bahsetmektedir. Ayrıca Sarıkız maden suyunun ülke içinde ve dışında satışı devam etmektedir.¹⁹¹⁵ 1908 yılına ait vilayet salnamesinde de sarıkız maden suyunun üç yüz bin şişe üretiminin yapıldığı belirtilmektedir. Bunun yanı sıra iki sene önce son sistem makine ve aletlerle donatılarak kurulmuş olan un fabrikasından İzmir’e ve civar kazalara bol miktarda un sevk olunmaktadır.¹⁹¹⁶

E- Alaşehir Kazasından Alınan Vergiler

1- Vergi ve Öşürler

a) Vergi-yi Mahsusa (Yıllık Vergi)

Osmanlı İmparatorluğu’nda temettuat sayımlarının yapılmasının esas amacı yeni vergi düzeninin alt yapısını oluşturmaktır. Bu bölümde temettuat defterine kaydedilmiş vergi türleri ve miktarlarının hane, mahalle ve şehir ölçeğinde dağılımlarını değerlendireceğiz. Temettuat defterlerinde hanelerin mal, emlak ve gelirleri yazılırken hane reisinin isminin sağ üst köşesinde hane reisinin mesleğinden sonra “bir senede vergisi” olarak yıllık vergi miktarı ve zirai ürünlerden alınan öşür miktarı belirtilmiştir.

Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesiyle birlikte halkın sosyal, hukuki ve iktisadi bakımdan eşitliği esası göz önünde bulundurulmaya başlandı. Bu bağlamda daha önce “Tekâlif-i Örfiyye”¹⁹¹⁷ adıyla toplanan vergiler tek kalemde birleştirilerek tahsil edilmeye başlandı. Tanzimat idarecileri tarafından örfi vergiler yerine ikame

¹⁹¹⁴ SVA. 1302, s.244.

¹⁹¹⁵ Cuinet, A.g.e., s.574-575.

¹⁹¹⁶ SVA. 1326, s.616.

¹⁹¹⁷ Tekalif-i Örfiyye, Özellikle savaş yıllarında ihtiyaca göre daha çok hâne, aile, çift, ocak gibi bir esasa dayalı olarak tarhedilen vergi, resim ve harçları ifade eder. Bkz. Tabakoğlu Ahmet, “Tekalif” DİA., Cilt: 40, s. 336.

edilen bu vergiler “an cemaatin vergi”, “vergi”, komşuca alınan vergü”, “vergi-yi mahsusa” gibi muhtelif adlar adı altında tahsil edilmiştir. Bu vergiler, köy muhtarı ve kocabaşlarıyla zaptiye askerleri tarafından tahsil edilerek muhassıllara teslim ediliyordu. Bu verginin tahsili, 1260 yılına (1844) kadar “rûz-ı hızır” ve rûz-ı kasım” olarak iki taksitte yapılıyordu. Fakat bu iki zamanda vergi tahsilatı için uygun değildi. Bu nedenle bu tarihten sonra verginin çiftçilerden, (ashab-ı ziraat) ürünün elde edilmesinden sonra, sanayici, tüccar ve esnaftan ise sene içinde sene basından sonuna kadar, taksitler halinde tevziatı ve tahsilatı kararlaştırılmıştır.¹⁹¹⁸

Tablo 90: Temettuat Defterlerine Göre Alaşehir Kazası’ndan alınan Vergi-yi Mahsusalar

Mahalleler	Hane Sayısı	Vergi Miktarı/Krş.¹⁹¹⁹	Ortalama Vergi/Krş.
Ab-1 Berd Mahallesi	128	39.560	309
Arslan Faki Mahallesi	46	13.430	292
Balani Mahallesi	34	6.920	203
Cami-i Kebir Mahallesi	147	35.070	238
Debbağhane Mahallesi	13	5.720	440
Elhizar Mahallesi	51	18.450	362
Eski Çarşı Mahallesi	35	11.220	320
İbrahim Çelebi	67	19.615	298
Ilıca Mahallesi	29	4.692	168
Kadı Sinan Mahallesi	80	24.368	305
Kara Ağaç Mahallesi	64	16.000	250
Katip Ali Mahallesi	57	19.315	339
Kazgani Mahallesi	67	18.300	273
Şeyh Sinan Mahallesi	145	37.535	259
Tepecik Mahallesi	100	29.085	290
Yaviler Mahallesi	11	2.520	229
TOPLAM	1074	301.800	281

Vergi-yi Mahsusa bütün mahallelerden alınan bir vergi olup, toplam 301.800 kuruş olarak hesaplanmıştır. Mahallelere göre, dağılımı yukarıdaki tabloda belirtilmiştir. Bu vergiler mahallelere göre, 39.560 kuruş ile 2.520 kuruş arasında değişmektedir. En fazla vergi olan 39.560 kuruş Ab-1 Berd mahallesinde, en az vergi ise 2.520 kuruş ile Yaviler Mahallesi’nden alınmıştır.

¹⁹¹⁸ Tevfik GÜRAN, Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861), Ankara 1989, s.145

¹⁹¹⁹ Veriler 1844 Yılı Alaşehir Kazası Mahallerine ait Temettuat Defterlerinden elde edilmiştir.

Alaşehir’de hane başına düşen ortalama vergi-yi mahsusa miktarı yaklaşık 281 kuruştur. Bu hesaplama göre en düşük değer 168 kuruşla Ilıca mahallesinde, en yüksek değer ise, 440 kuruşla Debbağhane Mahallesi’nde görülmektedir. Vergi miktarı bakımından ortalamanın altında kalan mahalleler Balani mahallesi, Cami-i Kebir mahallesi, Ilıca mahallesi, Kara Ağaç mahallesi, Kazgani mahallesi, Şeyh Sinan mahallesi ve Yaviler mahalleleridir.

b) Öşür Vergisi

Sözlükte “onda bir” anlamına gelen **uşr** (çoğulu uşûr, a‘şâr) kelimesinin Türkçeleşmiş şekli olan **öşür** fıkıhta toprak ürünlerinden tahsil edilen zekâtı ifade eder.¹⁹²⁰ Öşürün kelime anlamı her ne kadar “onda bir” olsa da, terim olarak mutlaka onda bir yerine kullanılmamıştır. Mahsullerin onda birinden alınan vergi olarak bilinen öşür, farklı zamanlarda farklı kalıplara sokularak artmış veya azalmıştır.¹⁹²¹ Bu vergilerin Osmanlı İmparatorluğu’nda daha ziyade mahalli örf ve adetlere, mali ve ekonomik değerlendirmeye dayandığı belirtmek yerinde olacaktır.¹⁹²²

Alaşehir kaza merkezine ait temettuat defterlerinde, öşür vergisinin belirtildiği bölümde öncelikli olarak “aşar ve rüsumu olarak bir senede vermiş olduğu” ifadesi yer almaktadır. Sonrasında ise ürünler yazılmakta ve her ürünün altına üründen alınan aynî ve nakdî miktarlar ayrı ayrı kaydedilmektedir. Ancak, kestane, ceviz, bağ ürünleri, bahçe ürünleri ve öşr-i bostan aynî olarak belirtilmeden sadece, nakdî olarak kuruş cinsinden belirtilmiştir. Böylece, incelediğimiz dönem içerisinde Alaşehir kazasında hangi tür ürünlerin ne kadar üretildiği ortaya çıkarken, aynı zamanda yetiştirilen bu ürünlerin o günkü rayiç bedelleri de ortaya konabilmektedir.

¹⁹²⁰ Mehmet ERKAL, “Öşür” DİA, c.34, s.97.

¹⁹²¹ Ziya Karamürsel, Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tedkikler, TTK Yayınları, Ankara 1989, s.165.

¹⁹²² Ömür Lütfü Barkan, “Öşür” İ.A. MEB Yayınları, Cilt: IX, İstanbul 1965, s.485.

Tablo 91: Temettuat Defterlerine Göre Alaşehir Kazası Aynı Verilen Öşürler

Mahalleler	Buğday/Kile	Arpa/Kile	Burçak/Kile	Susam/Kile	Darı/Kile	Bakla/Kile	Duham/Kıyye	Soğan/Kıyye	Penbe /Kıyye
Ab-ı Berd Mahallesi	3	0		0		4	30	130	
Arslan Faki Mahallesi	74.5	40.5	12	10	11.5	16.5	0	3.5	
Balani Mahallesi	0	0	0	0	0	0	7	0	
Cami-i Kebir Mahallesi	59	35				11	286	171	
Debbağhane Mahallesi	6	20		1.5			22.5		
Elhizar Mahallesi	116.5	95		5		12	25	1080	12
Eski Çarşı Mahallesi							132	70	32
İbrahim Çelebi	20	10				13	5	180	
Ilıca Mahallesi							57	18.5	
Kadı Sinan Mahallesi	26.5	25.5				7	4	83	
Kara Ağaç Mahallesi	10.5	37		5		7	17	5	24
Katip Ali Mahallesi	5	18		1.5		2	54	464	
Kazgani Mahallesi	38	31		4		1	75	110	
Şeyh Sinan Mahallesi	163	91.5		6	2	7	362	910	
Tepecik Mahallesi	119	184	1	6.5		28	329	212	
Yaviler Mahallesi		24				8	185	140	
TOPLAM	641	611.5	13	39.5	13.5	116.5	1590.5	3577	68

1844 yılı itibariyle Alaşehir kazasında öşürün aynı olarak alındığı mahsulat arasında buğday, arpa, susam, darı, bakla, soğan ve penbe (pamuk) gibi tarım ürünler yer almaktadır. Temettuat defterlerinde buğday, arpa, burçak, susam, darı ve bakla gibi ürünlerin kile cinsinden; duhan, soğan ve penbenin ise kıyye cinsinden hesaplandığı görülmektedir. En fazla öşür, 3.577 kıyye ile soğan öşürüdür. Bunu 1.590,5 kıyye ile duhan takip etmektedir. Bunlardan başka, 641 kile buğday, 611,5 kile arpa, 116,5 kile bakla, 39,5 kile susam, 13,3 kile darı ve 13 kile burçak öşrü kaydedilmiştir.

Tablo 92: Temettuat Defterlerine Göre Alaşehir Kazası Nakdi Verilen Öşürler

Mahalleler	Kestane/Krş.	Ceviz/Krş.	Bağ Öşrü	Bahçe Öşrü	Öşr-ü Bostan
Ab-ı Berd Mahallesi	152	6	1318	193	25
Arslan Faki Mahallesi	26.5	0	407	45	174
Balani Mahallesi	18	0	70	60	0
Cami-i Kebir Mahallesi	28.5	5	466	54	96
Debbağhane Mahallesi			36		
Elhizar Mahallesi	20		704.5	37	349
Eski Çarşı Mahallesi			138		50
İbrahim Çelebi	25	2	653	4	96
Ilıca Mahallesi			147	0	
Kadı Sinan Mahallesi	13		566	137	139
Kara Ağaç Mahallesi	1	3	354	47	
Katip Ali Mahallesi	7	0	276	21	260
Kazgani Mahallesi			467		90
Şeyh Sinan Mahallesi	35	4	862	406	243
Tepecik Mahallesi			731.5	82	613
Yaviler Mahallesi			23		
TOPLAM	326	20	7219	1086	2135

Nakdi olarak hesaplanan öşürler ise, kestane, ceviz, bağ, bahçe ve bostan öşürleridir. Bunlardan en fazla hesaplanan öşür, bağ öşürüdür. Toplam 7.219 kuruş olarak kaydedilmiş ve bu öşür, bütün mahallelerden alınmıştır. Bağ öşrünü 2.135 kuruş ile öşr-i bostan¹⁹²³ takip etmektedir. 1.086 kuruş ile bahçe öşrü üçüncü sırada yer alırken, kestane öşrü ise 326 kuruş olarak kaydedilmiştir. En az öşür ise, 20 kuruş ile cevizden alınmıştır.

c) Adet-i Ağnam

Adet-i Ağnam, koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlardan alınan vergilerin genel adıdır. Osmanlı resmi kayıtlarında resm-i ganem veya aded-i ağnam şekillerinde geçmektedir. Genellikle koyun yavruladıktan sonra, nisan ve mayıs aylarında alınır, kuzulu koyun kuzusu ile birlikte hesaplanırdı.¹⁹²⁴ Tanzimat dönemiyle birlikte bu verginin koyun ve keçilerden aynı olarak toplanması

¹⁹²³ Temettuat defterlerinde öşr-i bostanın hangi ürünlere karşılık alındığına dair her hangi bir kayıt yoktur. Kişinin “Öşür ve Resm” kayıtlarının altına “Öşr-i Bostan” ibaresi ilave edilerek ne kadar öşür alındığı, kuruş cinsinden belirtilmiştir.

¹⁹²⁴ Feridun Emecen, “Ağnam Resmî”, DİA, Cilt: I, İstanbul 1988, s.478.

kaldırılmış, mübaşir adı verilen vergi memurları görevlendirilerek, bunlar tarafından toplanması kararlaştırılmıştır. Miktarının ise keçi ve koyunun her biri için 5'er kuruş olarak ve yarım kuruş da “mübaşiriyye” eklenerek alınması uygun görülmüştür¹⁹²⁵.

Temettuat defterlerinde aded-i ağnam açık bir biçimde kuruş cinsinden alınmaktadır. Ancak, koyun veya keçi başına ne kadar vergi alındığını kayıtlardan anlamak mümkün değildir.

Tablo 93: Temettuat Defterlerine Göre Alaşehir Kazası aded-i ağnam vergisi

Mahalleler	Aded-i ağnam/Krş
Ab-ı Berd Mahallesi	11
Cami-i Kebir Mahallesi	76
Eski Çarşı Mahallesi	26
Kadı Sinan Mahallesi	73
Kara Ağaç Mahallesi	10
Kazgani Mahallesi	25
TOPLAM	248.5

Bu vergi toplamda 248,5 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bütün mahallelerde küçükbaş hayvan yetiştirilmediği için, her mahallede bu vergi yoktur. En çok vergi 76 kuruş ile Cami-i Kebir mahallesi kaydedilmiştir. Bundan başka, 73 kuruş ile Kadı Sinan Mahallesi ikinci sırada, 26 kuruş ile Eski Çarşı mahallesi üçüncü sırada, 25 kuruş ile Kazgani mahallesi dördüncü sırada, 11 kuruş ile de Ab-ı Berd mahallesi beşinci sırada yer almaktadır. En az vergi, 10 kuruş ile Kara Ağaç mahallesinde hesaplanmıştır.

d) Diğer Vergiler

Bunlardan başka defterlerde “öşür ve rüsümat” olarak kaydedilen vergi çeşitleri “harac-ı asiyab” ve “resm-i kovan”dır. “harac-ı asiyab”¹⁹²⁶ değirmencilik faaliyetinden alınan verginin adıdır. Bu vergi, toplam da 240 kuruş ödenmiştir. 105 Kuruş ile Cami-i Kebir mahallesi ilk sırayı oluşturmaktadır. Bunu 60 kuruş ile Ab-ı

¹⁹²⁵ Coşkun Çakır, Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, İstanbul 2001, s.52.

¹⁹²⁶ Asiyab, Farsça bir kelime olup, anlamı değişimdir. Resm-i asiyab yada mukataa-i asiyab ise, değirmenlerden alınan vergi hakkında kullanılan tabirlerdir. Tanzimattan sonra değirmenler “temettü” yani kazanç vergisine tabi tutulmuşlardır. Bkz. M. Zeki Pakalın, C.III, s.29.

Berd mahallesi, 30'ar kuruş ile Kara Ağaç ve Şeyh Sinan mahalleleri takip etmektedir. En az ödenen vergi ise 15 kuruşla Ilıca mahallesindedir.

Tablo 94: Temettuat Defterlerine Göre Alaşehir’de Alınan Diğer Vergiler

Mahalleler	Resm-i Kovan/Krş	Harac-ı Asiyab/Krş
Ab-ı Berd Mahallesi	8	60
Cami-i Kebir Mahallesi	25	105
Ilıca Mahallesi		15
Kara Ağaç Mahallesi		30
Şeyh Sinan Mahallesi		30
TOPLAM	33	240

Temettuat defterinde, adı geçen vergilerden bir diğeri de, arıcılık faaliyetinden alınan resm-i kovan vergisidir.¹⁹²⁷ Kaynaklarda resm-i kevvare resm-i asel, öşr-ü asel, resm-i zenburiye, öşr-i petek, resm-i nahl gibi adlarla anılan resm-i kovan, halkın elinde bulunan arı kovanları mahsulünden bazı yerlerde bal olarak bazı yerlerde ise akçe olarak alınmaktadır.¹⁹²⁸ Bu vergi sadece 2 mahalle tarafından ödenmiş olup, toplamı 33 kuruştur. Bunun 25 kuruşu Cami-i Kebir mahallesi, 8 kuruşu ise Ab-ı Berd mahallesi tarafından ödenmiştir.

¹⁹²⁷ İncelemiş olduğumuz defterlerde “resm-i kovan” olarak geçmektedir.

¹⁹²⁸ İsmet Miroğlu, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1560) Ankara 1990, s.183.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ADLİ YAPI, ASKERİYE, ZABITA VE GÜVENLİK

A- Adli Yapı

1- Tanzimat Devri'nde Osmanlı Adli Yapısında Yaşanan Değişim

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat öncesi dönemde “şeriat mahkemeleri”, “cemaat mahkemeleri” ve “konsolosluk mahkemeleri” olmak üzere üç tür mahkeme yer almaktaydı.¹⁹²⁹ Tanzimat'tan önce hukuki, cezai, ticari ve diğer bütün davalara şer'iyye mahkemeleri bakardı.¹⁹³⁰ Bir başka tanımlamayla bu mahkemeler, Müslüman halk arasındaki anlaşmazlıklar ile bunlar ve yabancı devletler tebası arasındaki davalara bakmakla yükümlü olan kurumlardı. Bu mahkemelerin başında medrese mezunu ve ilmiye sınıfı mensubu olan kadılar bulunmaktaydı.¹⁹³¹

Tanzimat öncesi süreçte Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yargı gücünü tek başına denilebilecek kadar bağımsız olarak kullanan şer'iyye mahkemelerinin ve kadıların bu güç ve hâkimiyetleri ilk kez II. Mahmut döneminde yapılan yeni düzenlemelerle azaltılmaya başlanmıştır. Bu dönemde şer'i mahkemeler şeyhülislamlık makamına bağlandığı gibi, “Tarik-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunname-i Hümayunu” adı altında bir kanun çıkarılarak kadıların yetkilerini suistimal etmelerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.¹⁹³²

Tanzimat Fermanı'nın gerektirdiği değişiklik ve düzenlemelerden şer'iyye mahkemeleri de payını almış ve 1859 tarihinde bu mahkemeler yeni bir yapıya kavuşturularak, çıkarılan nizamnameyle yetki ve görevleri kısmen de olsa sınırlandırılmıştır.¹⁹³³ 1867 tarihinde şer'i mahkemelerin dışında laik yapıda yeni adli ve idari mahkemeler kurulmuştur. Aynı tarihli divan-ı ahkâm-ı adliye nizamnamesi ile aile, miras, vakıf ve şahsa karşı işlenen suçlar ve benzeri davalar dışındaki tüm hususlar, şer'i mahkemelerin görev alanları dışına çıkarılmıştır.¹⁹³⁴

¹⁹²⁹ Eryılmaz, s.233.

¹⁹³⁰ Tepekaya, s.88.

¹⁹³¹ Eryılmaz, s.233.

¹⁹³² Cin ve Akgündüz, s.274.

¹⁹³³ Tepekaya, s.88.

¹⁹³⁴ Cin ve Akgündüz, s.275.

Bununla birlikte Tanzimat öncesi dönemde yargı yetkisine sahip olan tek yapı şer'iyeye mahkemeleri değildi. Divan-ı hümayun başta olmak üzere, eyaletlerdeki paşa divanları ve benzeri organlar da belirli sınırlar dâhilinde adli ve idari yargı yetkisini icra edebiliyorlardı. 18. yüzyılın sonlarına doğru bu yapılar önemini yitirince, bunların yerine şer'iyeye mahkemelerine yargı alanında yardımcı olmak üzere yeni organlar oluşturuldu. 1838 yılında kurulan “Meclis-i Ahkâm-ı Adliye” bu çerçevede teşkil edilen yargı organlarının ilkidir.¹⁹³⁵

Meclis-i valanın bir taraftan yeni yasaları tartışarak hazırlamak, diğer taraftan da idari konularda istinaf mahkemesi görevini yerine getirmek gibi başlıca iki işlevi bulunuyordu.¹⁹³⁶ Aynı zamanda merkezde işlenen suçlar için bidayet, devlet memurları için ise idare mahkemesi görevini yürütmekteydi.¹⁹³⁷ Devlet adamlarıyla ilgili davalara burada bakılıyordu. Devlet ve millete ait işlerin bu mecliste görüşülüp bir karara bağlanmadıkça yürürlüğe konulmamasına karar verilmişti.¹⁹³⁸

Fakat meclis-i valanın iş hacminin kısa sürede büyümesi kendisinden beklenen kanun tasarılarını hazırlama görevinin aksamasına ve gittikçe daha da başarısız bir hale gelmesine neden oldu. Üstelik Mustafa Reşit Paşa'nın başını çektiği birinci kuşak Tanzimatçıların kalesi olan bu meclis ile batılılaşma programının daha hızlı ilerlemesini isteyen ve Reşit Paşa'nın yetiştirmesi olmalarına rağmen, onu reformlar konusunda kendilerine kıyasen daha yavaş ve gelenekçi bulan Ali ve Fuat Paşaların başını çektiği ikinci kuşak Tanzimatçıları arasında ciddi görüş ayrılıkları ortaya çıktı.¹⁹³⁹

Bu nedenlerden dolayı 26 Eylül 1854 tarihinde çıkartılan bir nizamname ile değişikliğe gidilerek “Meclis-i Ali Tanzimat” veya kısaca “Meclis-i Tanzimat” adı altında yeni bir yasama organı oluşturularak meclis-i valanın iki temel işlevi olan yasama ve yargı birbirinden ayrıldı.¹⁹⁴⁰ 1854 tarihinde yasama yetkisini Meclis-i Ali-i Tanzimat'a devreden meclis-i vala, tamamen idari ve adli yüksek bir mahkeme olarak görevini sürdürdü.¹⁹⁴¹ Her iki meclisin de görev ve yetkileri noktasındaki belirsizlikler ve kendilerine verilen işleri yerine getirme hususundaki başarısızlıkları,

¹⁹³⁵ Cin ve Akgündüz, s.277.

¹⁹³⁶ Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.91.

¹⁹³⁷ İkinci, s.578.

¹⁹³⁸ Eryılmaz, s.178.

¹⁹³⁹ Zürcher, s.91.

¹⁹⁴⁰ Eryılmaz, s.181.

¹⁹⁴¹ Cin ve Akgündüz, s.277.

9 Eylül 1861 tarihinde Meclis-i Tanzimat'ın, meclis-i vala ile birleştirilmek suretiyle ortadan kaldırılmasına neden oldu.¹⁹⁴²

1 Nisan 1868 tarihli bir nizamname ile meclis-i vala yine ve son kez olmak üzere şura-yı devlet ve divan-ı ahkâm-ı adliye olarak ikiye ayrıldı. Yasama yetkisine sahip olan şura-yı devlet'in başına Mithat Paşa getirilirken, yüksek mahkeme olarak görev yapacak olan divan-ı ahkâm-ı adliye'nin başına da Ahmet Cevdet Paşa getirildi.¹⁹⁴³ Bu seferki ayrışma meclis çalışmalarının başarısızlığından dolayı değil, Tanzimat'ın uygulanmasına yönelik eleştirilerin artmış olması ve özellikle Islahat Fermanı'ndan sonra karşılaşılan dış baskılardan kaynaklanıyordu. Zira Gayrimüslim tebaaya daha geniş temsil hakkı tanınması noktasındaki taleplerde bir yoğunlaşma yaşanmaktaydı.¹⁹⁴⁴ Şer'iyeye mahkemelerinden ayrı ve sonradan da nizamiye mahkemelerine çekirdek olacak olan divan-ı ahkâm-ı adliye ceza ve hukuk daireleri olmak üzere iki daireden meydana geliyordu.¹⁹⁴⁵

1864 tarihli vilayet nizamnamesi, idare ile adliyeyi birbirinden ayırdı. Taşra meclislerine ait adli görevler de Fransız modeli esas alınarak oluşturulan ve yeni nizamlara(kanunlara) göre çalışacağından dolayı nizamiye mahkemeleri adı verilen yeni mahkemelere devredildi.¹⁹⁴⁶ Söz konusu mahkemeler, Müslüman ve Gayrimüslim Osmanlı vatandaşları için ortak mahkemeler konumunda olup, şer'î mahkemeler ile cemaat mahkemelerinin bakmakla yükümlü oldukları, evlenme, boşanma, miras ve tapu gibi anlaşmazlıklar haricinde olan davaları görüşüp karara bağlama yetkisine sahipti.¹⁹⁴⁷ Bir başka ifadeyle nizamiye mahkemeleri, şer'î mahkemeler ile cemaat mahkemelerinin görev alanları dışında kalan hukuk ve cinayet davaları ile ticaret mahkemelerinin yetki alanları dışında kalan davalara bakacaktı.¹⁹⁴⁸

Nizamiye mahkemeleri kendi içinde üç bölüme ayrılmakta olup, bunlar; davaların ilk görüldüğü mahkeme olan bidayet mahkemeleri ile bidayet mahkemelerinden sonra gelen istinaf mahkemeleri ve temyiz mahkemeleri idi.¹⁹⁴⁹

¹⁹⁴² Eryılmaz, s.183.

¹⁹⁴³ Eryılmaz, s.185.; Mehmet Seyitdanlıoğlu, Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868), TTK. Yayınları, Ankara 1999, s.57.

¹⁹⁴⁴ Seyitdanlıoğlu, ss.54-55.

¹⁹⁴⁵ Cin ve Akgündüz, s.278.

¹⁹⁴⁶ Ekinci, s.579.

¹⁹⁴⁷ Çadırcı, "Tanzimat", s.80.

¹⁹⁴⁸ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1861-1876), Cilt 7, TTK. Yayınları, Ankara 1995, s.167.

¹⁹⁴⁹ Düstur, I. Tertip, C.I, Matbaayı Amire, İstanbul, 1289 a, s.352-356.

Köy ve nahiyelerde ihtiyar heyetleri ve nahiyeye meclisleri sulh derecesinde görev yaparken kazalarda deavi meclisleri, sancaklarda temyiz-i hukuk ve ceza meclisleri; vilayetlerde ise divan-ı temyiz bulunacak; birinciler bidayet, ikinci ve üçüncüler hem bidayet hem de istinaf mahkemesi olarak çalışacaktı.¹⁹⁵⁰ Divan-ı ahkâm-ı adliye bütün bu mahkemelerin üst mahkemesi konumunda olup, en yüksek mahkeme-i nizamiye olacaktı.¹⁹⁵¹

2. Alaşehir'deki Mahkemeler

a) Bidayet Mahkemesi

1286/1870 tarihinde yayınlanan nizamname ile kazalarda bidayet mahkemesi olarak görev yapacak meclis-i deaviler oluşturuldu.¹⁹⁵² Dava (deavi) meclisleri, kabahat ve küçük suçlarla ilgili anlaşmazlıklara, eğer kazada ticaret mahkemesi yoksa ticaret davalarına ve yıllık geliri yüz kuruş olarak saptanan gelir üzerindeki anlaşmazlıklara bakacaktı. Verdiği kararlara liva meclisi nezdinde itiraz edilebilmekteydi.¹⁹⁵³ 1871 tarihinde yayınlanan iki adet nizamname ile birlikte nizamiye mahkemeleri ülke genelinde teşkilatlandırılarak yeniden düzenlenmiştir.¹⁹⁵⁴

Kazalarda deavi meclisleri, hâkimin (kadı veya naib) başkanlığı altında altı azadan oluşacaktı. Bu üyelerin üçü Müslüman, üçü de diğer din ve mezhep mensupları arasından belirlenecekti. Mahkemenin üyeleri, halk tarafından iki yıllığına seçilecekti.¹⁹⁵⁵ Üyelerin yarısının gayrimüslim olması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Islahat Fermanı ile Müslüman ve Gayrimüslim halk arasında her alanda eşitlik ilkesini ön plana çıkarması ve Avrupa devletlerinin bu nedenden dolayı baskı kurmasından kaynaklanmaktaydı.¹⁹⁵⁶

Alaşehir kazasında deavi meclisinin hangi tarihten itibaren yer almaya başladığını bilemiyoruz. Deavi meclisi ile ilgili ilk bilgilere 1878 yılı Aydın Vilayeti salnamelerinde rastlamaktayız. Başkanlığını Naib İbrahim Edhem Efendi'nin yaptığı

¹⁹⁵⁰ Ekinci, s.579.; M.Reşit Belgesay, "Tanzimat ve Adliye Teşkilatı", Tanzimat I, Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle, İstanbul, 1940, s.215.; Enver Ziya Karal, s.167.; Çadircı, "Tanzimat", ss.80-81.

¹⁹⁵¹ Cin ve Akgündüz, s.278.

¹⁹⁵² Cin ve Akgündüz, s.278.; Düstur, I.Tertip, C.I, 1289, ss.328-342.

¹⁹⁵³ Karal, s.168.; Çadircı, "Tanzimat" s.81.

¹⁹⁵⁴ Cin-Akgündüz, A.g.e., s.278.

¹⁹⁵⁵ Karal, A.g.e., s.168-169.; Çadircı, s.81.

¹⁹⁵⁶ Karal, s.169.; Eryılmaz, s.237.

Alaşehir Deavi Meclisi'nde nizamnameye uygun olarak altı üye bulunmaktaydı. Meclisin Müslüman üyeleri; Raşit Efendi, Hacı Süleyman Efendi, Kâtip Salih Efendi ile Eytam Müdürü Hacı Süleyman Efendi'den oluşuyorken, Gayrimüslim üyeleri Yanako Efendi ile İrakli Efendi idi.¹⁹⁵⁷ Üyelerin eşitliği hususunda nizamname hükümlerine uyulmadığı görülmektedir. Zira Müslüman üyeler dört kişiden oluşuyorken, Gayrimüslim üyeler iki kişiden oluşmaktadır. Bununla birlikte Gayrimüslimlerin hukukta eşitlik noktasında kaza ölçeğinde bile temsil ediliyor olmaları Osmanlı İmparatorluğu'nun bu konuya verdiği önemi ve özellikle Islahat Fermanı'ndan sonra giderek artan dış baskıların etkisini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

1296 (1878) tarihinde çıkarılan "Mehakim-i Nizamiyenin Teşkilat Kanunu" isimli yasa ile sancak merkez kazası dışında her kazada bir "kaza bidayet mahkemesi", vilayet merkez sancağı dâhil her sancakta bir "merkez bidayet mahkemesi" ve her vilayet merkezinde de bir "istinaf mahkemesi" kurulmasına karar verildi. Böylece nizamiye mahkemeleri teşkilatlanması kesinlik kazanmış oldu. Aynı tarihte çıkarılan bir fermanla da "deavi meclisi" nin adı "kaza bidayet mahkemesi" olarak değiştirildi.¹⁹⁵⁸

"Mehakim-i Nizamiyenin Teşkilat Kanunu" isimli yasanın uygulanmasıyla, ülke genelinde nizamiye mahkemeleri ile ilgili yapılan düzenlemelerin Alaşehir kazasına yansımaları bir yıl sonra yani 1297/1879 senesinde gerçekleşebilmiştir. Bu tarihten itibaren Alaşehir deavi meclisinin adı bidayet mahkemesi olarak yer almaya başlamıştır.

1879 yılında Alaşehir bidayet mahkemesinin reisliğini bir sene önce deavi meclisi'nin başkanı olan, aynı zamanda şer'i mahkeme'nin reisliğini de yerine getiren Naib İbrahim Edhem Efendi yapmaktaydı. Aynı yıl içerisinde Alaşehir bidayet mahkemesi'nde naibden başka bulunan görevliler arasında; Müslüman üye Eyüp Efendi, Gayrimüslim üye Hacı Yanako Efendi, birinci kâtip Hüseyin Hüsnü Efendi, ikinci kâtip Mehmet Nuri Efendi, müstantik¹⁹⁵⁹ muavini Mehmet Ali Efendi,

¹⁹⁵⁷ SVA. 1296, s.118.

¹⁹⁵⁸ İbrahim Durhan, "Tanzimat Döneminde Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler", Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt XII, Sayı 3-4, Erzincan 2008, s.82.

¹⁹⁵⁹ Müstantik: "İtham ve muhakemeden evvel maznunu (zanlı) suale çekip isnad edilen cürüm ve kabahatin hakikatini meydana çıkarmaya memur olan hâkim" anlamına gelmektedir. Bkz. Şemseddin Sami, Kamus-ı Türki, s.1341. Bir başka deyişle müstantik, mahkemede ilk ifadeyi alan, ilk soruşturma tahkikatı açan sorgu hâkimine verilen isimdir. Benzer açıklamalar için bkz. Develioğlu, s.745.; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat, Türdav Yayınları, İstanbul 1981, s.1561.

eytam memuru Hacı Süleyman Efendi, icra mübaşiri Hafız Ahmet Efendi ile Kara Durmuş Pandeli Efendiler ve odacı Ali Efendi gibi isimler yer almaktaydı.¹⁹⁶⁰ 1879-1908 tarihleri arasında Alaşehir Bidayet Mahkemesi'nin azalıklarında ve diğer görevlerinde bulunan kişilerin "efendi" unvanına sahip oldukları görülmektedir.¹⁹⁶¹

1879 yılında deavi meclisinin bidayet mahkemesine dönüşmesi sadece Alaşehir kazasında değil, aynı yıl içerisinde Akhisar, Demirci, Gördes, Kırkağaç, Salihli, Turgutlu, Eşme, Kula ve Bergama gibi Saruhan sancağının tüm kazalarında da aynı zamanda gerçekleşmiştir.¹⁹⁶² Fakat bu dönüşüm sadece isim değişikliğinden ibaret değildir. Üyelerin sayısında ve mahkeme görevlilerinde de bir değişim yaşanmıştır. 1878 senesinde, naibin başkanlığındaki Alaşehir deavi meclisinde, ikisi Müslüman ikisi gayrimüslim olmak üzere dört aza, bir kâtip ve bir eytam müdürü yer alırken;¹⁹⁶³ 1879 senesinde, yine naibin başkanlığındaki bidayet mahkemesinde, biri Müslüman diğeri gayrimüslim olmak üzere iki aza, iki kâtip, müstantik muavini, eytam memuru, icra mübaşiri ve odacı gibi görevliler bulunuyordu.¹⁹⁶⁴ Bununla beraber bazı azaların görevlerine aynen devam ettikleri de görülmektedir. Örneğin 1878 yılında Alaşehir deavi meclisinde Gayrimüslim üye olarak bulunan Yanako Efendi, 1879 yılında bidayet mahkemesine dönüşen yeni yapı içerisinde de üye olarak yer almıştır.¹⁹⁶⁵

Deavi meclisinden bidayet mahkemesine geçiş, mahkeme azaları ve görevlileri açısından ele alındığında, Saruhan sancağının bütün kazalarında Alaşehir örneğinde olduğu üzere gerçekleşmemiştir. 1879 yılında naibin başkanlığındaki Akhisar, Turgutlu ve Kula bidayet mahkemelerinde, Alaşehir kazasında görüldüğü gibi bir Müslüman, bir Gayrimüslim üye ve yukarıda işaret ettiğimiz diğer mahkeme görevlileri yer alırken; Salihli ve Bergama kazalarında yalnızca birer adet Müslüman ve Gayrimüslim üyeler görev yapmış, diğer mahkeme görevlileri hiç yer almamıştır. Sadece iki katip ve bir müstantik muavininin bulunduğu ve bunların aynı zamanda aza olarak görev yaptığı Gördes kazasında da diğer görevliler bulunmamaktadır. Demirci kazasında ise bir tane Müslüman aza bulunmakta olup, Gayrimüslim azaya yer verilmemiş, bununla beraber diğer mahkeme görevlileri

¹⁹⁶⁰ SVA. 1297, s.128.

¹⁹⁶¹ Bkz. belirtilen yıllar arasındaki Aydın Vilayeti Salnameleri

¹⁹⁶² SVA. 1297, ss.128-140

¹⁹⁶³ SVA. 1296, s.118.

¹⁹⁶⁴ SVA. 1297, s.128.

¹⁹⁶⁵ SVA. 1296, s.118.; SVA. 1297, s.128.

aynen yer almıştır. Kırkağaç kazasında ise daha farklı bir durum karşımıza çıkmaktadır. Bidayet mahkemesinin azaları, azayı muntazama ve azayı muvakkate olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Her iki kısımda da birer Müslüman ve birer Gayrimüslim olmak üzere ikişer aza bulunmakta olup, toplamda dört aza yer almakta ve diğer görevliler de Kırkağaç bidayet mahkemesinde bulunmaktadır.¹⁹⁶⁶

Alaşehir bidayet mahkemesinde bulunan görevlilerin 1297/1879 senesi vilayet salnamesinde belirtildiği üzere sabit kalmadıklarını, 1908 tarihine kadar geçen süreçte hem sayı hem de görev bakımından bir takım değişikliklere tabi olduklarını görmekteyiz. Örneğin, 1878 tarihli¹⁹⁶⁷ deavi meclisinde ve 1879 tarihli¹⁹⁶⁸ ilk bidayet mahkemesinde yer alan eytam memurunun bu yıldan sonra 1890¹⁹⁶⁹ yılına kadar bidayet mahkemesinde bulunmadığını, bu tarihte ise eytam müdürü olarak yeniden görev almaya başladığını görüyoruz. 1897'ye¹⁹⁷⁰ kadar bu mahkemede görev yapan eytam müdürü, bu tarihten sonra ise bir daha bidayet mahkemesinde yer almayacaktır.

1884 yılında Alaşehir Bidayet Mahkemesi'nde naib dışında sadece iki aza ve iki kâtip bulunmakta olup, müstantik, eytam memuru, icra mübaşiri ve odacı gibi diğer görevliler bulunmamaktadır.¹⁹⁷¹ 1885 yılında ise ilk kez "mukavelat muharriri" adı verilen yeni bir görevli, adı geçen mahkemede yer almaya başlamıştır.

İncelediğimiz dönem içerisinde Alaşehir Bidayet Mahkemesi'nde biri Müslüman diğeri Gayrimüslim olmak üzere iki azanın görev yaptığını görmekteyiz. Bununla beraber, 1885 ve 1886 yıllarında sadece bir tane Müslüman aza bulunmakta olup, Gayrimüslim azaya hiç yer verilmemiştir.¹⁹⁷² Alaşehir'deki Gayrimüslimler, azalık dışında Bidayet Mahkemesindeki diğer görevlerde de Müslümanlara nazaran daha az bulunmuşlardır. 1881 ve 1882 yıllarında Pandeli Ağa, ikinci mübaşir olarak görev yaparken¹⁹⁷³, 1908 yılına değin Gayrimüslimler azalık haricinde bu mahkemede diğer görevlerde yer almayacaklardır. 1908 yılında ise Yuvanaki Efendi'nin ikinci kâtip olarak görev yaptığı görülmektedir.¹⁹⁷⁴

¹⁹⁶⁶ SVA. 1297, ss.128-140.

¹⁹⁶⁷ SVA. 1296, s.118.

¹⁹⁶⁸ SVA. 1297, s.128.

¹⁹⁶⁹ SVA. 1308, s.140.

¹⁹⁷⁰ SVA. 1315, s.417.

¹⁹⁷¹ SVA. 1302, s.137.

¹⁹⁷² SVA. 1303, s.119.; SVA. 1304, s.319.

¹⁹⁷³ SVA. 1299, s.192.; SVA. 1300, s.187.

¹⁹⁷⁴ SVA. 1326, s.609.

Ele aldığımız dönem içerisinde Alaşehir Bidayet Mahkemesi'nde katib-i evvel (birinci kâtip) ve katib-i sani (ikinci kâtip) adı verilen iki adet katib bulunmaktadır. 1886 yılında “kâtip mülazımı” ünvanına sahip yeni bir görevli yer almıştır.¹⁹⁷⁵ Ancak bu görevli 1890 yılına kadar bidayet mahkemesinde bulunurken, bu tarihten itibaren bir daha yer almamıştır. Bununla birlikte 1890 senesinden itibaren birinci ve ikinci kâtiplere ek olarak şer'îye kâtibinin de bu mahkemede ilk kez görev yapmaya başladığını görmekteyiz.¹⁹⁷⁶ Fakat şer'îye kâtibinin Alaşehir Bidayet Mahkemesi'ndeki görevi de sürekli olmamış ve 1897 yılından sonra söz konusu mahkemede bir daha yer almamıştır.¹⁹⁷⁷

Şer'î mahkemede muhızın yaptığı işi bidayet mahkemesinde mübaşir yerine getiriyordu. Alaşehir Bidayet Mahkemesinde incelediğimiz dönem içerisinde iki adet icra mübaşirinin görev yaptığı görülmektedir. Bununla birlikte 1879-1908 tarihleri arasında söz konusu mahkemede düzenli olarak her yıl mübaşir bulunmamıştır. 1885 ve 1886 yıllarını kapsayan iki senelik dönemde hiç mübaşir bulunmazken,¹⁹⁷⁸ daha sonraki süreçte 1897 yılına kadar mübaşirlerin görev yaptığı görülmektedir. 1897-1905 yılları arasını kapsayan uzunca bir zaman diliminde ise mübaşirler hiçbir şekilde görev yapmamışlardır.¹⁹⁷⁹ 1905 yılından itibaren bidayet mahkemesinde yeniden görev almaya başlayan mübaşirler, bu görevlerini 1908 yılına kadar sürdürmüşlerdir.¹⁹⁸⁰

Saruhan sancağına bağlı kazalarda, bidayet mahkemelerinde yer alan aza ve diğer mahkeme çalışanları, Müslüman ve Gayrimüslim miktarlarına göre de farklılık arz etmektedirler. Örneğin 1886 yılında, Saruhan Sancağının Turgutlu, Salihli, Gördes, Soma, Akhisar ve Kırkağaç Kazalarında biri Müslüman diğeri Gayrimüslim olmak üzere iki aza bulunurken, diğer mahkeme çalışanlarının tamamının Müslümanlardan teşekkül ettiğini, istisna olarak sadece Kırkağaç bidayet mahkemesinde görev yapan müstantik muavininin Gayrimüslim olduğunu görmekteyiz. Diğer taraftan Alaşehir, Demirci, Kula ve Eşme kazalarında ise hem mahkeme azalarının hem de mahkeme görevlilerinin tamamen Müslümanlardan

¹⁹⁷⁵ SVA. 1304, s.319.

¹⁹⁷⁶ SVA. 1308, s.140.

¹⁹⁷⁷ SVA. 1315, s.417.

¹⁹⁷⁸ SVA. 1303, s.119.; SVA. 1304, s.319.

¹⁹⁷⁹ Bkz.1315-1323 tarihleri arasındaki Aydın Vilayeti Salnameleri

¹⁹⁸⁰ SVA. 1323, s.297.; SVA. 1326, s.609.

oluştugu, sadece Alaşehir Bidayet Mahkemesi'nde bulunan kâtibin Gayrimüslim olduğu görülmektedir.¹⁹⁸¹

b) Ticaret Mahkemesi

II. Mahmut döneminde, özellikle de bu dönemin sonlarından itibaren Avrupa ile olan ticari ilişkilerin ivme kazanması, Osmanlı tebaası ile yabancı tüccarlar arasında bir takım hukuki problemlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Avrupa usul ve uygulamalarına tamamen yabancı olan kadılar ise, bu tür anlaşmazlıkları çözüme kavuşturacak mesleki yetki ve donanımına sahip değillerdi.¹⁹⁸² Bu nedenle Osmanlı tebaası olan tüccarların gerek birbirleriyle, gerekse de müste'min statüsündeki yabancı uyruklu tüccarlarla yaşadıkları sorunlara İstanbul gümrüğünde ve gümrük emininin riyasetinde toplanan bir kurul tarafından bakılmaktaydı. Bu kurulda ayrıca her iki tarafın güvenilir, ileri gelen kişileri de yer almaktaydı. Bu işleyiş tarzı ticaret nezareti'nin kuruluşuna kadar aynı şekilde devam ederken, ticaret nezaretinin kurulmasıyla birlikte bu tür iş ve davalar bu nezarete devredilmiştir.¹⁹⁸³

Tanzimat sonrası dönemde ise, 1840 yılından itibaren ticari anlaşmazlık ve davalara ayrı mahkemelerin bakmasına karar verilmiş ve İstanbul'da ticaret nazırına bağlı olarak onun başkanlığında ticaret meclisi de denilen bir mahkeme kurulmuştur.¹⁹⁸⁴ Sadece İstanbul'da değil, vilayet ve liva merkezlerinde de bulunan ticaret meclisleri bir başkan ve yeterince üyeden meydana gelecek ve ticaret nezareti'ne bağlı olarak faaliyetlerini sürdürecektelerdi. Kazaların ticari davalarına ise liva ticaret meclislerinde bakılacaktı.¹⁹⁸⁵ Bu mahkemelerde ayrıca ticari davaların görüşüldüğü esnada beratlı Avrupa ve hayriye tüccarlarının şebhender, muhtar ve temsilcileri de hazır bulunuyordu.¹⁹⁸⁶ Böylece yabancı tüccarlar, Müslüman veya Gayrimüslim Osmanlı tüccarlarıyla olan ticari anlaşmazlıklarında mahkemede temsil edilebilme hakkına kavuşmuş oldular. Ticaret mahkemesi, Avrupa devletlerinin

¹⁹⁸¹ SVA. 1309, Vilayet Basımevi, İzmir, ss.316-329.

¹⁹⁸² Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri 1856-1861), Cilt: VI, TTK. Yayınları, Ankara 1995, ss.150-151.; Ekrem Buğra Ekinci, Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s.50.

¹⁹⁸³ Ali Akyıldız, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856), Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s.130.; Nevin Ünal Özkorkut, "Kapitilasyonların Osmanlı Devleti'nin Yargı Yetkisine getirdiği kısıtlamalar", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: LIII, Sayı: 2, Ankara 2004, ss. 83-94.; Ekinci, Osmanlı Hukuku, s.577.; Durhan, ss.74-75.

¹⁹⁸⁴ Cin ve Akgündüz, s.280.; Durhan, s.75.

¹⁹⁸⁵ Ortaylı, Tanzimat'tan Sonra... s.72.

¹⁹⁸⁶ Akyıldız, s.130.

baskılarının da bir neticesi olarak 1848 tarihinde geliştirilmek suretiyle karma ticaret mahkemesine dönüştürülmüştür.¹⁹⁸⁷

1850 yılında ticaret kanununun kabulü ile ticari yargının önemi iyice artmış, artan ihtiyaçların da bir neticesi olarak 30 Nisan 1860 tarihinde “Ticaret Kanunname-i Hümayununa Zeyl” adı altında yeni bir yasa çıkarılmıştır. Böylece, ticaret mahkemelerinin örgütsel yapısı Fransız örneğine uygun olarak ayrıntılı bir şekilde yeniden düzenlenmiş ve tüm tüccarları ve ticari davaları kapsayan daha geniş yetkili ve düzenli bir yapıya kavuşturulmuştur.¹⁹⁸⁸

1864 tarihli vilayet nizamnamesi ile her vilayette birer “meclis-i ticaret” oluşturulması sonucunda, ticaret mahkemeleri ülke genelinde yaygınlaşmış oldu. 1876 yılına kadar ticaret nezaretine bağlı olarak faaliyet gösteren bu mahkemeler, aynı tarihte ilan edilen “Kanun-u Esasi” ile adliye nezaretine bağlanmıştır.¹⁹⁸⁹ 1879 yılındaki düzenlemeyle de bidayet mahkemelerinin bir dairesi haline gelmiştir.¹⁹⁹⁰

Alaşehir’de ticaret mahkemesinin ilk olarak hangi tarihte kurulduğu bilinmemekle beraber, varlığına ilk kez 1897 tarihli Aydın Vilayeti salnamesinde rastlamaktayız.¹⁹⁹¹ Daha önceki vilayet salnamelerinde böyle bir bilgi yer almadığından dolayı kuruluş tarihinin kuvvetle muhtemel 1897 yılı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira ticaret mahkemeleri, Gördes kazası hariç¹⁹⁹² Saruhan sancağının diğer kazalarında da 1897 yılından itibaren faaliyet göstermeye başlamıştır.¹⁹⁹³

Bidayet mahkemelerinde olduğu gibi, ticaret mahkemelerine de başlangıcından sonuna kadar naib başkanlık etmiştir. 1897 yılından 1908 yılına kadar geçen süre zarfında, naibin riyasetindeki Alaşehir Ticaret Mahkemesi’nde biri Müslüman diğeri Gayrimüslim iki aza ile bir kâtibin görev yaptığını görmekteyiz.¹⁹⁹⁴ Fakat ticaret mahkemesinin bu yapısı Saruhan sancağının bütün kazalarında aynı şekilde teşekkül etmemiştir. Zira yine aynı yıl içerisinde Saruhan sancağı’na bağlı Demirci, Salihli, Soma, Kırkağaç, Kula ve Gördes kazalarında da biri Müslüman diğeri Gayrimüslim

¹⁹⁸⁷ Karal, s.151.

¹⁹⁸⁸ Durhan, s.77.

¹⁹⁸⁹ Cin ve Akgündüz, s.280.

¹⁹⁹⁰ Tepekaya, s.88.

¹⁹⁹¹ SVA. 1315, s.417.

¹⁹⁹² Gördes Kazası, Saruhan Sancağı’ndaki kazalar içerisinde ticaret mahkemesinin kurulduğu ilk kaza olarak karşımıza çıkmaktadır. Ticaret mahkemeleri, Saruhan Sancağının tüm kazalarında 1897 yılında faaliyet göstermeye başlamışken, Gördes kazasında iki yıl önce yani 1895 yılından itibaren yer almaya başlamıştır. Bkz. SVA. 1313, s.440.

¹⁹⁹³ SVA. 1315, ss.406-482.

¹⁹⁹⁴ Bkz. 1315-1326 tarihleri arasındaki Aydın Vilayeti Salnameleri

iki aza ve bir kâtip görev yapıyorken; Akhisar ve Turgutlu kazalarında ise ikisi Müslüman, ikisi Gayrimüslim olmak üzere dört aza ve bir kâtip yer almaktaydı.¹⁹⁹⁵

1897 yılı itibariyle reisliğini naib Mustafa Pertev Efendi'nin yaptığı Alaşehir Ticaret Mahkemesi, Müslüman aza Hacı Mustafa Efendi, Gayrimüslim aza Duka Efendi ve Kâtip Emin Efendi'den oluşmaktadır.¹⁹⁹⁶ Alaşehir Bidayet Mahkemesiyle Ticaret Mahkemesi arasında, mahkeme reisi dışında azalar ve görevliler açısından bir ortaklık bulunmamakta ve her iki mahkemenin de aza ve görevlileri ayrı kişilerden oluşmaktadır.

Alaşehir Ticaret Mahkemesi'nin azalıklarında, gerek Müslüman gerekse de Gayrimüslim tarafın güvenilir, nüfuzlu ve zengin kişilerinin görev yaptıklarını görmekteyiz. Örneğin 1901 yılında ticaret mahkemesinde aza olarak görev yapan Manolaki Efendi¹⁹⁹⁷, Alaşehir'in zengin Rum tüccarlarından biri olup, biraderi Hacı Panayot ile birlikte yörenin ünlü eşkıyalarından Kamalı Mustafa'nın para talebine ve bu talebi yerine getirmemeleri durumunda ise ölümle tehdidine maruz kalmışlardı.¹⁹⁹⁸

B- Askeriye

1- Redif Teşkilatı ve Anadolu'da Redif Askerleri Teşkilatının Kurulması

Tam adı “Redif-i Asakir-i Mansure” olan bu ordu, yeniçeri ocağının kaldırılmasının ardından “Asakir-i Mansure-i Muhammediyye” adıyla oluşturulan yeni orduya destek sağlamak ve halkı uzun süre zorunlu hizmette tutmadan ikamet ettikleri yerlerde eğiterek, iç güvenliği sağlamak amacıyla kuruldu.¹⁹⁹⁹ Zira yeni ordu için mansure hazinesi kurulmasına ve birçok gelirin bu hazineye aktarılmasına rağmen ordunun mali giderleri karşılanamıyordu. Bu sebeple, yeni asker alımı yapılamadığı için ordunun sayısı da artırılamıyor ve İstanbul dışındaki yerlerde güvenlik zaafa uğruyordu.²⁰⁰⁰ Ayrıca askerlik çağında bulunanların uzun süre

¹⁹⁹⁵ SVA. 1315, ss.406-482.

¹⁹⁹⁶ SVA. 1315, s.417.

¹⁹⁹⁷ SVA. 1319, s.314.

¹⁹⁹⁸ BOA., DH.MKT. 785/42, 9 Teşrin-i Sani 1319/22 Kasım 1903.

¹⁹⁹⁹ Abdülkadir Özcan, “Redif”, TDVİA, Cilt: 34, İstanbul 2007, s.524.

²⁰⁰⁰ Musa Çadırcı, “Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu”, Ankara DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C.VIII-XII, S.14-23, Ankara 1975, s.66.

silâh altında tutulmaları ziraat ve ticaretin kesintiye uğramasına da neden oluyordu.²⁰⁰¹

Tüm bu nedenlerden dolayı çözüm arayışına giren II. Mahmut, 1834 Ağustosunda saltanat şurasını toplayarak ileri gelen devlet adamlarının bu konuyla ilgili görüş ve düşüncelerini aldı. Burada alınan karar gereği “Redif Asakir-i Mansure-i Muhammediyye” adı altında yeni bir teşkilat kurulmasına karar verildi. Bu karar, padişahın da iradesi alındıktan sonra 5 Ağustos 1834 tarihli Takvim-i Vekayi gazetesinin 87. Sayısında “Suret-i Emir-i Ali” başlığı altında yayınlandı.²⁰⁰² 1834-35 yılında ise Anadolu ve Rumeli’nin elverişli eyaletlerinde redif askeri yazılarak tertip edildi.²⁰⁰³

Musa Çadırcı’ya göre redif birlikleri Mübahat Kütükoğlu, J.Deny, Stanford J. Shaw ve Karal gibi tarihçilerin söylediğinin aksine Asakir-i Mansure-i Muhammediyye’ye bağlı yedek birlikler niteliğinde olmayıp, hem kuruluş hem de işleyiş bakımından büyük oranda, III. Selim tarafından oluşturulan Nizam-ı Cedid birliklerine benzemektedir. Çadırcı, yeniçerilerin kaldırılmasından sonra oluşturulan mansure ordusunun, merkezin yanı sıra taşrada da örgütlenmeyi başaran Nizam-ı Cedid ordusu gibi, merkez dışında yeterli sayıya ulaşamadığını belirtmekte ve bu duruma maddi imkânsızlıklarla süregelen savaşların neden olduğunu söylemektedir. Bu nedenle III. Selim’in Nizam-ı Cedid askerleri örnek alınmak suretiyle redif adı altında yeni bir askeri yapılanmaya gidilmesi bir zorunluluk arz etmiştir. Çadırcı ayrıca redif askerinin yedek askeri birlikler olarak kurulduğunu ve öylece devam ettiğini ileri süren tarihçilerin, kelimenin sözlük anlamından hareket ettiklerini de belirtmektedir.²⁰⁰⁴

²⁰⁰¹ Redif askeri teşkilatının kurulmasına ilişkin ilk bilgilerin yer aldığı Takvim-i Vekayi’nin 15 Zilkade 1249/ 26 Mart 1834 tarihli 80. sayısında bu hususla ilgili olarak şöyle denilmektedir: “Hem silk-i askeriyede bulunup ve hem de ziraat ve hırsat maslahatı geriye bırakmamak üzere memalik-i mahruse-i şahanede Redif Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ismiyle bir nevi asakir-i mutebere tanzim ve tertibi...” Musa Çadırcı, “Redif Askeri Teşkilatı”, Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s.43.; Mübahat Kütükoğlu, “Sultan II. Mahmut Devri Yedek Ordusu, Redif Asakir-i Mansure” TED, Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, İstanbul 1982, s.127.; J.Deny, “Redif”, İ.A., Cilt: 9, Eskişehir 2001, s.666.

²⁰⁰² Çadırcı, “Redif Askeri...”, s.44.; Aynı Yazar, “Anadolu’da Redif...”, s.66.

²⁰⁰³ Mustafa Nuri Paşa, Netayic-ül Vukuat, (Sadeleştiren, notlar ve açıklamaları ekleyen Prof Dr. Neşet Çağatay), Cilt: III-IV, TTK. Basımevi, Ankara 1992, s.297.

²⁰⁰⁴ Çadırcı, “Redif Askeri...”, ss.42-44.; Nadir Özbek, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet (1876-1909)” Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı: 16, Güz 2004, s.67.

Takvim-i Vekayi gazetesinin 87. Sayısında yayınlanan redif nizamnamesine²⁰⁰⁵ göre her sancakta subaylarıyla birlikte 1400'er kişilik dört bölüklü taburlar kurulacak,²⁰⁰⁶ nüfusu yeterli olmayan yerler civar kazalarla birleştirilmek suretiyle ortaklaşa taburlar tertip edilecekti.²⁰⁰⁷ Eyaletlerde ise 10-12'şer tabur redif askeri bulunacak ve büyük valiler bunların müşiri (amiri) ve komutanı olarak görev yapacaklardı.²⁰⁰⁸ Redif askeri adayları, 23-32 yaşları arasında olacak ve kura ile gönüllüler arasından seçilecekti. Denizle ülfeti olanlar bahriye için ayrılacak ve bunlara layıkıyla talim ve terbiye verilecekti. Denize kıyısı bulunan kazalardan redif yazımı yapılmayacaktı.²⁰⁰⁹ Vücutlarında askerlik yapmalarına engel olabilecek derecede kusurları bulunanların yazımları da yapılmayacaktı.²⁰¹⁰ Bu askerlerin evlenmelerine izin verilmekte olup, Nisan ve Eylül aylarında senede iki defa olmak üzere valilerin ve en nihayetinde de seraskerin denetimi altında genel bir eğitim ve denetime tabi tutulacaklardı.²⁰¹¹

Redif askeri seçimlerinin bazı mahallerde yirmi yaşından otuz altı yaşına kadar tertip edilmekte olduğunun anlaşılması üzerine, Karaman Valisi Hacı Ali Paşa tarafından merkezi hükümete bu konuya dikkat çeken bir tahrir gönderilmiş, bunun neticesinde de merkezi yönetim redif askeri seçimlerinde yaş aralığının yirmi ila otuz iki arasında olması gerektiğini duyurmuştur.²⁰¹²

Önceleri her sancak merkezinde subaylarıyla birlikte 1400'er kişilik birer redif taburunun teşkiline karar verilmişken, 4 Eylül 1834 tarihinde yayınlanan bir hattı hümayunla üçer tabur redif-i mansure yazılması irade edilmiştir. Bunun üzerine ferman sancak merkezlerinde eşraf ve ayanın huzurunda okunmuş, bunlar da dâhil olmak üzere fermana halk tarafından itaat edilerek hemen redif yazımına başlanmıştır.²⁰¹³

²⁰⁰⁵ Redif teşkilatı ile ilgili Takvim-i Vekayi gazetesinin 87. Sayısında yayınlanan hususlar, Mübahat Kütükoğlu tarafından maddeleştirilerek Redif Teşkilatı Nizamnamesi başlığı altında aktarılmıştır. Bkz. Kütükoğlu, "Redif...", ss.129-131. Yayınlanan fermanın bütünü ise Musa Çadırcı tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Çadırcı, ss.56-63.

²⁰⁰⁶ BOA., C..AS.. 260/10825, 29 Ra 1250/5 Ağustos 1834.

²⁰⁰⁷ Özcan, s.524.; Çadırcı, s.66.

²⁰⁰⁸ Netayic-ül Vukuat, s.298.; Deny, s.666.

²⁰⁰⁹ BOA., C..AS.. 260/10825, 29 Ra 1250 / 5 Ağustos 1834; Özcan, s.524.

²⁰¹⁰ Çadırcı, s.67.

²⁰¹¹ Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, (Türkçeye aktaran Mehmet Harmanlı), E Yayınları, Cilt 2, İstanbul 2000, s.73.

²⁰¹² BOA., HAT 1297/50420, 07 B 1250/9 Kasım 1834.

²⁰¹³ BOA., HAT 332/19120.

Redif askerlerinin binbaşı, yarbay (kaymakam) ve albaya (miralay) kadar olan subayları, halkın heyecanını ve bu konudaki gayretlerini artırmak için o bölgenin ayan veya nüfuzlu kişilerinin oğulları arasından atanmaktaydı.²⁰¹⁴ Ayan ve eşrafın redif teşkilatına asker yazımında istekli ve öncü bir rol oynamalarının en önemli sebebini esasen bu durum oluşturmaktadır. Bunların seçimi valiler tarafından yapıp İstanbul'a bildirilecek, ancak onayları alındıktan sonra subay olarak görevlerine başlayabileceklerdi.²⁰¹⁵

Bununla birlikte redif birliklerine subay olarak atanacak bu kişilerin eğitimsiz ve gerekli becerilerden yoksun buldukları merkezi hükümet tarafından da bilinmekteydi. 6 Nisan 1837 tarihinde yayınlanan hattı hümayun tam da bu konuya işaret etmekteydi. Mecl-i Ali'de alınan karar gereği redif taburlarına tayin olunacak taşra hanedanına mensup büyük rütbeli zabitlerin İstanbul'a çağrılarak talim ve terbiyeleri yapıldıktan sonra atanmaları istenmekteydi.²⁰¹⁶

Yine 6 Nisan 1837 tarihli fermanında, mecl-i şura'da yapılan görüşmelerde, süvari redif teşkilatının kurulmasına da başlandığı, bunun için bazı livalarda süvari redifi yazımının başlatıldığı bildiriliyordu. Görüşmelerde ayrıca, Rediflerin süvari bölümünün büyük zabitlerinin de, ayan kökenli kişilerden seçilmesi arzedilmiş fakat piyade bölümünde olduğu gibi talim bilmedikleri göz önüne alınarak ya İstanbul'a çağrılmak ya da İstanbul'dan bunların bulunduğu bölgelere zabit göndermek suretiyle eğitilmelerine karar verilmişti.²⁰¹⁷

Redif subayları, asakir-i mansure aylıklarının dötte biri kadar aylık almaktaydılar. Fakat buna mukabil haftada sadece iki gün askeri elbise giyerek talim yaparlardı, diğer günlerde ise kendi işleri ile uğraşırlardı.²⁰¹⁸ Bununla birlikte hizmete alındıkları zaman düzenli askerlerle aynı aylığı almaktaydılar.²⁰¹⁹ 1837 yılında yapılan düzenlemeyle birlikte redif binbaşlarına asakir-i mansure binbaşlarının almış oldukları maaşın yarısının verilmesine karar verildi.²⁰²⁰

1836 Eylülünde redif düzenini genişletmek ve merkezi denetime doğrudan bağlamak amacıyla redif teşkilatı, düzenli ordu modeline göre değiştirilerek yeni bir

²⁰¹⁴ Netayic-ül Vukuat, s.298.; Shaw, s.73.; Deny, s.666.

²⁰¹⁵ Çadırcı, s.68.

²⁰¹⁶ BOA., HAT 313/18491.

²⁰¹⁷ BOA., HAT 314/18506.

²⁰¹⁸ Netayic-ül Vukuat, s.298.; Deny, s.666.

²⁰¹⁹ Shaw, s.73.

²⁰²⁰ BOA., C..AS.. 205/8791, 15 S 1253/21 Mayıs 1837.

düzenlemeye gidildi.²⁰²¹ Buna göre, redif teşkilatının kurulmuş olduğu bütün sancakların belirli merkezlere bağlanarak birer müşirin idaresi altına verilmesine karar verildi. Müşirliklere de valiler getirilmek suretiyle yerel ayanların nüfuzu kırılmak istendi.²⁰²² Uygulanmasına 2 Eylül 1836 tarihinde başlanılan bu karar gereğince Osmanlı ülkesi yedi müşirliğe ayrıldı. Alaşehir kazasının da içinde yer aldığı Aydın Sancağı, Aydın Redif Müşirliği adı altında Aydın Muhassılı Yakup Paşa'nın yönetimine verildi.²⁰²³

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte yeni bir döneme girilmiş ve birçok alanda başlayan değişim redif teşkilatı konusunda da gerçekleşmişti. 22 Mart 1839 tarihinde, Saruhan sancağı Feriki Halil Kamil Paşa'nın yazısına istinaden ilan edilen hatta redif askerlerinin Tanzimat-ı Hayriye usulü gereğince zaptiye ve vergi tahsili işlerinde kullanımından kat'i bir şekilde sarf-ı nazar edilmesi vurgulanıyordu.²⁰²⁴

Tanzimat dönemine rastlayan 1843 yılında ise Serasker Rıza Paşa'nın yaptığı düzenleme sonucunda Osmanlı Ordusu, Nizam ve Redif olmak üzere iki sınıfta toplandı.²⁰²⁵ Askerlik süresi ise beş yılı muvazaflik (daha sonra dört seneye indirilmiştir), yedi yılı da redif olmak üzere toplamda on iki yıl olarak ve beş ordu halinde yeniden düzenlendi.²⁰²⁶ 15 Aralık 1851 tarihli düzenlemeyle de Sadaret makamı, redif askeri zabitanının becayiş yoluyla kendi memleketlerine tayin edilmelerini kesin bir şekilde yasakladı.²⁰²⁷

1869 yılında askeri yapı, Serasker Hüseyin Avni Paşa tarafından Fransız etkisi altında çıkarılan askerlik kanunuyla yeniden düzenlendi. Buna göre; ordu sayısı beşten yediye çıkarılırken bütün kuvvetler de nizamiye, redif ve mustahfiz (sivil savunma) olmak üzere üç bölüme ayrıldı.²⁰²⁸ Askerlik süresi ise 12 yıldan 20 yıla çıkarıldı. Bu sürenin altısı nizamiyede, altısı redifte ve sekiz yılı da müstahfiz adı verilen askeri sınıfta geçecekti.²⁰²⁹

²⁰²¹ Shaw, s.74.

²⁰²² Özcan, s.525.; Çadırcı, s.70.; Deny, s.667.; Shaw, s.74.

²⁰²³ Çadırcı, s.70.

²⁰²⁴ BOA., HAT 277/16241.

²⁰²⁵ Gül Tokay, "Osmanlı'da Modern Devlet, Güvenlik Siyaseti ve Ordunun Dönüşümüne Dair Bir Değerlendirme", Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti (Derleyenler: Evren Balta Paker-İsmet Akça), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.37.

²⁰²⁶ Lewis, s.112.; Özcan, s.525.; Musa Çadırcı, "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusu", Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Ankara, 1989, s.37.; aynı yazar "Redif Askeri...", s.49.; Deny, s.667.

²⁰²⁷ BOA., A.}MKT.NZD. 47/33.

²⁰²⁸ Özcan, s.526.; Çadırcı, A.g.m., s.53.

²⁰²⁹ Çadırcı, "Redif Askeri...", s.53.; Tokay, s.37.

1886 tarihinde ise, Muzaffer Veli Rıza Paşa ve Von Der Gotz Paşa'nın da bulunduğu ıslahat komisyonunda görüşülüp karar altına alınan kanuna göre redif askerlerinin hizmet süresi 9 yıl olarak belirlendi. Bununla birlikte 1887 yılında çıkarılan fakat 1892 yılında yürürlüğe girebilen yeni kanun mucibince rediflerin hizmet süresi 8 yıl olarak tespit edildi.²⁰³⁰

Redif teşkilatı en nihayetinde 18 Ağustos 1328/18 Ramazan 1330 (31 Ağustos 1912) tarihli kanunla Genç Türkler tarafından kaldırılmıştır. Fakat ilgili kanun bu teşekkülün kaldırılmasından bahsetmeyerek mustahfiz bölüklerine dönüştürüldüğünü belirtmektedir. Her ne kadar Genç Türklerin bu kararı ağır eleştirilere uğrayıp Balkan Savaşlarındaki yenilginin sebebi olarak gösterilmişse de yapılan düzenlemeyle redif teşkilatı tamamen sona ermiştir.²⁰³¹

a) Alaşehir Redif Taburu

Redif teşkilatının oluşturulmasına dair ferman, her yerde olduğu gibi Aydın sancağı²⁰³² başta olmak üzere sırasıyla Kütahya sancağı,²⁰³³ Menteşe sancağı ve Denizli kazalarında da²⁰³⁴ mahkeme-i şer'iyyece tescil edildikten sonra adı geçen yerlerin halkları ve ileri gelenleri huzurunda okunmuştur. Fermanın okunmasından sonra halk ve yerel ayan itaat ve hoşnutluklarını bildirerek asker verilmesi hususunda taahhüde bulunmuşlardır.

Kısa süre içerisinde sancak merkezlerinde 1400'er mevcutlu birer redif taburunun oluşturulması için çalışmalar başlatılmışken, merkezi hükümetin emriyle 7 Ekim 1836 tarihinde Aydın, Saruhan, Menteşe ve Sığla sancaklarında redif askerleri sayısının 3'er tabura çıkarılmasına ve subaylarının da birer derece terfi ettirilmesine karar verilmiştir.²⁰³⁵

Aydın Eyaleti'nin ilk müşiri olan Yakup Paşa'nın eyalete bağlı tüm sancaklarda redif taburlarının oluşturulmasına bizzat nezaret ettiğini görmekteyiz. Paşa, yaklaşık dört ay gibi kısa bir süre içerisinde Manisa,²⁰³⁶ Menteşe Sancağı ile

²⁰³⁰ Deny, s.667.; Özcan, s.526.

²⁰³¹ Deny, ss.667-668.

²⁰³² BOA., HAT 332/19116, 27 R 1250/2 Eylül 1834.

²⁰³³ BOA., HAT 332/19118, 29 R 1250/4 Eylül 1834.

²⁰³⁴ BOA., HAT 326/18983, 29 Z 1250/28 Nisan 1835.

²⁰³⁵ BOA., C.AS.. 566/23761.

²⁰³⁶ BOA., HAT 330/19081, 29 Ş 1252/9 Aralık 1836.

Muğla Kazası²⁰³⁷ ve İzmir'i²⁰³⁸ dolaşmak suretiyle adı geçen yerlerde redif subay ve askerlerinin seçimine ve bu işle ilgili defterlerin tanzimine bizzat iştirak etmiş, ayrıca redif yazım işi gerçekleştirilirken Tanzimat usulleri gereğince bölge halkına yük olunmadığına dair söz konusu yerlerin kadılarında da ilamlar alınmıştır. Nihayetinde Aydın, Saruhan, Menteşe ve Suğla Sancaklarını kapsayan bölgenin redif askerlerinin yazımı işi Nisan 1837 tarihinde tamamlanarak bu hususla ilgili defter ve ilamlar Aydın Müşiri Yakup Paşa tarafından merkezi hükümete gönderilmiştir.²⁰³⁹

Aydın Eyaleti ve sancaklarında redif teşkilatının kurulması bu şekilde gerçekleşirken, Alaşehir Kazasında da Redif taburunun hemen oluşturulmaya başlandığını söyleyebiliriz. Nitekim 1251/1835 tarihli nüfus defterinde, oluşturulacak redif birlikleri için asker yazımının yapıldığını görmekteyiz.²⁰⁴⁰ Alaşehir Kazasında Redif yazımı işi, aynı zamanda Tanzimat Fermanının ilan tarihi olan 1839/1255 tarihli nüfus sayımında da devam etmiştir.²⁰⁴¹ Zaten bu sayımlarda öncelikli amaç asker yazımı ve vergi tespitinde bulunmaktır.

Alaşehir'de Üçüncü Ordu-yu Hümayu'nun Aydın Fırkasına bağlı kırk altıncı alayın Üçüncü Redif Alaşehir Taburu görev yapmaktaydı.²⁰⁴² Alaşehir redif taburunun dışında Menemen, Akhisar, Kuşadası ve Yenipazar redif taburları da Üçüncü Ordu-yu Hümayu'nun Aydın Fırkasına bağlı olarak görev yapmaktaydılar.²⁰⁴³ Ancak Alaşehir Redif Taburu'nun sonraki süreçte Aydın Fırkasından ayrılarak, İzmir Redif Fırkasına bağlandığını görmekteyiz.²⁰⁴⁴

Tabur, dört bölükten oluşmakta olup, başında binbaşı rütbesinde bir komutan bulunuyordu. Her bölüğün başında ise bir yüzbaşı yer alıyordu.²⁰⁴⁵ Alaşehir Redif Taburuna 1908 yılına kadar binbaşı rütbesinde olan kişiler komuta etmiştir. 1908 yılında Alaşehir Üçüncü Redif Taburu'nun komutanı Binbaşı Mustafa Efendi olup, bu tarihte de tabur dört bölükten oluşmakta ve her bir bölüğe yine bir yüzbaşı

²⁰³⁷ BOA., HAT 330/19081, 11 Za 1252/17 Şubat 1837.

²⁰³⁸ BOA., HAT 330/19081, 09 Z 1252/8 Mart 1837.

²⁰³⁹ BOA., HAT 330/19081, 29 Z 1252/6 Nisan 1837.

²⁰⁴⁰ BOA., NFS.d., 2971, s.2-5-9-12-13 vd.

²⁰⁴¹ BOA., NFS.d., 2972, s.1-3-5-6-7-8-9 ve diğerleri

²⁰⁴² BOA., İ.AS.. 20/1314/Z-21.

²⁰⁴³ BOA., İ.AS.. 20/1314.

²⁰⁴⁴ İzmir Redif Fırkasına bağlanış tarihinin ilk kez ne zaman gerçekleştiği bilinmemekle beraber 1902 tarihli Alaşehir Redif Binbaşılığında İzmir Redif Kumandanlığına, oradanda Aydın Vilayeti Defterdarlığına ve Hazineye gönderilen ve mali sıkıntıdan bahseden bir yazıdan, Alaşehir taburunun İzmir Fırkasına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. BOA., BEO 1884/141241, 08 Ra 1320 / 7 Haziran 1902; Ayrıca bir başka belgede de İzmir Redif Fırkasından silah altına alınan Alaşehir ve Ödemiş Redif Taburlarından bahsedilmektedir. BOA., BEO 2042/153085, 13 M 1321/11 Nisan 1903.

²⁰⁴⁵ SVA. 1311, s.257.

tarafından komuta edilmektedir.²⁰⁴⁶ 1910 yılında ise taburdaki bölük sayısının dokuza çıktığı görülmektedir.²⁰⁴⁷

Osmanlı arşiv belgelerinde Alaşehir Redif Taburuyla ilgili bizim ulaşabildiğimiz en eski belge 1896 tarihine ait olup, 1897 Osmanlı-Yunan savaşının (Dömeke Harbi) hemen öncesinde Girit Adası'na intikal eden Alaşehir ve Manisa Taburlarından bahsetmektedir.²⁰⁴⁸ Zira bu savaş için, ikinci ve üçüncü orduların muvazzaf fırkalarıyla, 120 redif taburu seferber hale getirilmiş olup,²⁰⁴⁹ Alaşehir Redif Taburu da bunlardan birisidir.

Alaşehir Redif Taburuyla ilgili daha detaylı bilgiler ise 1893 yılı Aydın Vilayeti Salnamesinde yer almaktadır. Örnek olması bakımından aşağıdaki tabloya 1311/ 1893 yılında Alaşehir Redif Taburunda bulunan zabıt ve diğer görevlilerin adları verilmiştir.

Tablo 95: 1311/1893 Senesinde Redif Kırk Altıncı Alayına Bağlı Üçüncü Alaşehir Taburunda Bulunan Zabıt ve Görevlilerin İsimleri²⁰⁵⁰

			I. Bölük	II. Bölük	III. Bölük	IV. Bölük
Binbaşı	Atıf Bey	Yüzbaşı	Hilmi Efendi İbrahim Ağa	İlyas Ağa	Hasan Efendi	Nuri Efendi
Kol Ağası	Rasim Efendi 4. M.	Mülazım-ı Evvel	Münhal	Haydar Efendi	İsmail Efendi	Mehmet Ali Efendi
Tabur Katibi	Hurşit Efendi	Mülazım-ı Sani	Mehmet Nuri Ağa	Münhal	Ali Efendi	Münhal
Depo memuru	Münhal					
Tüfenkçi	Münhal					

Alaşehir Redif Taburunda binbaşidan sonra kolağası rütbesinde bir yetkili daha bulunuyordu. 1893 senesinde kolağası olarak görev yapan Rasim Efendi'nin 4. Dereceden Mecidiye nişanı aldığı görülmektedir. Dikkat çekici hususlardan birisi de birinci bölükde görev yapan iki yüzbaşidan birinin ve I.bölüğün mülazım-ı sanisinin, ikinci bölümünde yüzbaşısının ağa lakabına sahip olmalarıdır. Bu kişiler Alaşehir'in

²⁰⁴⁶ SVA. 1326, s.611-612.

²⁰⁴⁷ Söz konusu belgede Üçüncü Ordu-yu Hümayuna mensup Redif Kırk Altıncı Alayın Üçüncü Alaşehir Taburu dokuzuncu bölümü yüzbaşısı Refik Efendi'nin emekliliğinden söz edilmektedir. BOA., İ.HB.. 12/1328, 23 S 1328/6 Mart 1910.

²⁰⁴⁸ BOA., Y..MTV. 154/85, 28 Z 1313/10 Haziran 1896.

²⁰⁴⁹ Metin Hülagü, Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı- Yunan Savaşı, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2001, s.52.

²⁰⁵⁰ SVA. 1311, s.257.

önde gelen aileleri arasında yer almaktadırlar. Nitekim meclis-i şurada alınan ve 5 Ağustos 1834 tarihli Takvim-i Vekayi gazetesinin 87. Sayısında “ Suret-i Emir-i Ali” başlığı altında yayınlanan karar gereği, redif taburu zabitlerinin kazaların ayan-eşraf gibi hanedan kökenli kişileri arasından seçilmesi isteniyordu.²⁰⁵¹

1908 yılına gelindiğinde de Üçüncü Alaşehir redif taburunun yapısında bir değişimin olmadığı gözlemlenmektedir. Aşağıdaki tabloda 1326/1908 yılında Alaşehir redif taburunda bulunan zabıt ve diğer görevlilerin adları yer almaktadır.

Tablo 96: 1326/1908 Senesinde Redif Kırk Altıncı Alayına Bağlı Üçüncü Alaşehir Taburunda Bulunan Zabıt ve Görevlilerin İsimleri²⁰⁵²

			I. Bölük	II. Bölük	III. Bölük	IV. Bölük
Binbaşı	Mustafa Efendi	Yüzbaşı	Re'fet Efendi	Ali Haydar Efendi	Cevdet Efendi	Hüseyin Efendi
Kol Ağası	Ahmet Efendi 5.M.	Mülâım-ı Evvel	Münhal	Bahaeddin Efendi	Canip Efendi	Mazhar Efendi
Tabur Katibi	Nazif Efendi 5.M.	Mülâzım-ı Sani	Ali Bey	Rauf Efendi	Süleyman Efendi	İhsan Efendi
Depo Memuru	Tevfik Efendi					
Tüfenkçi	Münhal					
Süvari Mülazımı	Münhal					

1908 yılı itibariyle Alaşehir redif taburunda eşraf mensubu kişilerin olmadığı anlaşılmaktadır. Zira ağa ünvanlı subaylara rastlanılmamaktadır. Aydın Vilayet Salnamelerinde Alaşehir taburunda görev yapan askerlerin katılmış oldukları savaşlar hakkında da bilgiler yer almaktadır. Bu tarihte Kolağası Ahmet Efendi'nin Yunan ve Liyakat madalyalarına, tabur kâtibi Nazif Efendi'nin ise Yunan madalyasına sahip oldukları görülmektedir. Aynı zamanda her ikisinde 5. Dereceden Mecidiye nişanı sahibidir. Ayrıca bunların dışında ikinci bölük yüzbaşısı Ali Haydar

²⁰⁵¹ Netayic-ül Vukuat, s.298.; Çadırcı, “Anadolu’da Redif... s.68.; Küttükoğlu, “Redif..., s.129.; Deny, s.666.; Shaw, s.73.

²⁰⁵² SVA. 1326, s.612.

Efendi'nin Yunan madalyasına, üçüncü bölük mülazım-ı evveli Canip Efendi'nin de liyakat madalyasına sahip oldukları anlaşılmaktadır.²⁰⁵³

Aydın Vilayeti salnamelerinden edindiğimiz bilgilere göre Alaşehir redif taburunda görev yapan bazı subayların Yunan ve liyakat madalyalarının dışında Girit ve Paluna madalyalarına da sahip olduklarını görmekteyiz. Örneğin 1905 yılında Alaşehir redif taburu dördüncü bölük mülazım-ı evveli Mehmet Ali Efendi Girit ve Yunan madalyalarına, ilave tabur kolağası Hüsnü Efendi ise Paluna ve Yunan madalyalarına sahiptir.²⁰⁵⁴ Mükâfatlandırılan bir başka görevli ise, 1902 yılında Alaşehir redif taburu binbaşısı olarak görev yapan Ahmet Hasip Efendi'dir. Hasip Efendi göstermiş olduğu başarılı çalışmaların sonucu olarak, dördüncü dereceden mecidiye nişanı ile ödüllendirilmiştir.²⁰⁵⁵

Alaşehir redif taburunda yer alan görevliler açısından önemli bir değişikliğin 1899 yılında gerçekleştiğini görmekteyiz. Bu tarihte ilk kez redif taburu kadrolarında redif süvari mülazım-ı sanisi göreviyle Ali Kemal Bey'in yer aldığı görülmektedir.²⁰⁵⁶ Yukarıda da değindiğimiz üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda redif süvari teşkilatının kurulmasına 1837 tarihinde başlanmıştı. Ancak, Alaşehir kazasında redif süvari birliklerinin hangi tarihten itibaren var olmaya başladığıyla ilgili bir bilgiye ulaşamamıştır. Bununla birlikte ilk kez 1899 tarihinden itibaren redif süvari mülazımının görev yapmaya başladığını Aydın Vilayeti salnamesinden görmekteyiz.

Alaşehir taburuyla ilgili önemli değişikliklerden bir diğeri de 1905 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarihte Alaşehir redif taburunun bünyesinde yeni bir ilave tabur oluşturulmuş ve komutanlığına da 4. dereceden mecidiye nişanına sahip olan, Kolağası Hüsnü Efendi getirilmiştir.²⁰⁵⁷ İlave taburun oluşturulmasında Alaşehir kazasında yaşanan asayiş sorunlarının önemli bir payı bulunmaktadır. Zira 1905-1906 yılları Alaşehir'de eşkıyalık faaliyetlerinin en yoğun yaşandığı yıllardır.²⁰⁵⁸ Bu nedenle 7 Eylül 1905 tarihinde, Aydın Vilayeti dâhilindeki redif taburlarının an itibariyle şekavet hareketlerinin en çok yaşandığı İzmir, Manisa ve Alaşehir'de

²⁰⁵³ SVA. 1326, s.612.

²⁰⁵⁴ SVA. 1323, s.301.

²⁰⁵⁵ BOA., İ.TAL. 277/1320, 19 S 1320/28 Mayıs 1902.

²⁰⁵⁶ SVA. 1317, s.360.

²⁰⁵⁷ SVA. 1319, s.318.

²⁰⁵⁸ BOA., Y..MTV. 280/67, 14 N 1323/11 Kasım 1905.

görevlendirilmelerine karar verilmiştir.²⁰⁵⁹ Bu bağlamda Menemen redif taburuna bağlı askeri müfrezeler de 22 Nisan 1906 tarihine kadar Alaşehir kazasında görev yapmışlar, bu tarihte yerlerini jandarmaya bırakmışlardır.²⁰⁶⁰ Alaşehir redif taburu açısından bakıldığında ise eşkıya takibi ve çetelerle mücadele, artık görevlerinin önemli bir parçası haline gelmiş ve kaldırıldıkları tarihe kadar bu şekilde devam etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, redif teşkilatı bakımından dört bölgeye ayrılmış olup, Alaşehir taburunun da sırasıyla bağlı bulunduğu Aydın ve İzmir şehirleri, I. bölgede yer alan hassa ordusu redif alayları içerisinde bulunmaktaydılar. Her bölgenin depo merkezleri bulunmakta ve depo merkezleri olarak işaret edilen şehirlerin her birinde, talim ve savaş için gerekli silah ve teçhizatları içeren depolar bulunmaktaydı.²⁰⁶¹ Üçüncü orduyu hümayunun Aydın fırkasına bağlı olan Alaşehir, Akhisar, Menemen ve Yenipazar kazalarına ait redif taburlarının depoları da, depo merkezi olan Aydın'da yer almaktaydı. Seraskerlik makamının arzı sonucunda adı geçen kazaların redif depolarını korumak için 92 redif askeri görevlendirilmiştir.²⁰⁶²

Artık kullanılamaz hale gelen Alaşehir redif taburunun deposu, Ağustos 1899 tarihinden itibaren yeniden inşa edilmeye başlanmıştır. Depo mahallinin hafriyatı sırasında bulunan altın bilezik ve madalya gibi tarihi eserler²⁰⁶³ ise Alaşehir kaymakamlığına teslim edilmiştir.²⁰⁶⁴

Dömeke Harbi'nin hemen öncesinde Girid Adası'na gönderilen Alaşehir ve Manisa taburları, 6 Nisan 1903 tarihinde ise Kasaba ve Aydın taburlarıyla birlikte bu kez de Selanik'e sevk edilmişlerdir.²⁰⁶⁵ Ancak Alaşehir taburunun aynı tarihlerde sadece Selanik'e değil, Ödemiş taburuyla birlikte Kosovaya'da gönderildiğini görmekteyiz.²⁰⁶⁶ Rumeliye sevk edilecek olan Alaşehir ve Ödemiş Redif taburlarının trenle taşınmasına karar verilmiş²⁰⁶⁷ ve Aydın Vilayeti, Sadaret makamına gönderdiği yazıda bu iş için gerekli olan paranın 80 bin kuruş olduğunu

²⁰⁵⁹ BOA., Y..MTV. 277/177.

²⁰⁶⁰ BOA., Y..EE..KP.. 29/2818.

²⁰⁶¹ Çadırcı, "Redif...", s.51.; Karal, Osmanlı..., Cilt: 6, ss.163-164.

²⁰⁶² BOA., Y..MTV. 154/85, 15 Za 1314/17 Nisan 1897; BOA., İ.AS.. 20/134, 28 Z 1314/17 Nisan 1897.

²⁰⁶³ BOA., Y.PRK.ASK. 154/41.

²⁰⁶⁴ BOA., Y.PRK.ASK. 154/60.

²⁰⁶⁵ BOA., Y.PRK.ASK. 193/56.

²⁰⁶⁶ BOA., BEO 2105/157804, 16 M 1321/14 Nisan 1903.

²⁰⁶⁷ BOA., BEO 2044/153246; BOA., Y..EE..KP.. 18/1782, 28 M 1321/26 Nisan 1903.

bildirmiştir.²⁰⁶⁸ Alaşehir redif taburunun, 23 Ekim 1903 tarihinde ise Rumeli bölgesindeki Köprülü'ye ulaştığı görülmektedir.²⁰⁶⁹ Bu tarihlerde başta Alaşehir taburu olmak üzere, redif taburlarında gözlemlenen hareketliliğin başlıca nedenini ise Rumeli ve Makedonyada yaşanan ayrılıkçı çetelerin faaliyetleri teşkil etmektedir.

Alaşehir redif taburunda Osmanlı toplum ve kültür hayatına mal olmuş önemli bir ismin de tabur komutanı sıfatıyla görev yaptığını görmekteyiz. Son dönem Osmanlı aydınları içerisinde asker, eğitimci ve bir kültür insanı olarak verdiği eserleriyle önemli bir yer tutan Bursalı Mehmet Tahir Bey, ülkeye Meşrutiyet idaresi getirme yolunda üçüncü ordu subayları arasında yaygınlaşan siyasi eğilimleri benimsemiş ve 1906 Eylülünde “Omanlı Hürriyet Cemiyeti” adı verilen gizli ve siyasi bir teşekküle kurucu üye olarak katılmıştır. Siyasi kanaatleri nedeniyle de Selanik Askeri Rüştüyesi Müdürlüğü'nden alınarak Alaşehir redif taburu komutanlığına atanmıştır.²⁰⁷⁰ Alaşehir'de ikinci redif taburu binbaşısı olarak görev yapan Bursalı Mehmet Tahir Bey, “ Aydın Vilayeti'ne Mensup Meşayih, Ulema, Şuara, Etıbba ve Müverrihinin Teracim-i Ahvali” isimli bir de eser kaleme almış ve maarif nezareti bu eserin basılmasına 31 Mayıs 1908 tarihinde izin vermiştir.²⁰⁷¹

b) II. Meşrutiyet'in İlanı ve Alaşehir Redif Taburu

II. Meşrutiyet'in ilanı İmparatorluk genelinde olduğu gibi Alaşehir kazasında da bir takım değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Fakat bu değişim Alaşehir'de kendisini en azından inkılâbın başlarında olumsuz bir şiddet unsuru olarak göstermiştir. Nitekim Meşrutiyetin ilanından sadece birkaç ay sonra Alaşehir redif zabıtlarından birisinin kışkırtması sonucunda bir kısım halk, Alaşehir mahkemesini basarak mahkeme evrak ve defterlerini yakmışlardır.²⁰⁷² Mahkemeyi basan saldırganlarla ilgili hiçbir hukuki işlemin yapılmadığı konusunda, haberlerin süratle yayılması üzerine, dâhiliye nezareti Aydın Vilayetine gönderdiği yazıda olayların nasıl gerçekleştiğinin hemen araştırılmasını ve baskın esnasında

²⁰⁶⁸ BOA., BEO 2042/153085.

²⁰⁶⁹ BOA., Y..MTV. 252/201.

²⁰⁷⁰ Gürbüz Deniz, “ Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmet Tahir Bey ve Siyaset'e Mütellik Asar-ı İslamiye Adlı Risalesi” Journal Of İslamic Research, Vol:12, No:1,1999, s.58.

²⁰⁷¹ BOA., MF.MKT. 1058/6.

²⁰⁷² BOA., DH.MKT. 2645/94, 08 L 1326/26 Ekim 1908.

görevlerinde kusurlu bulunan mahkeme çalışanları hakkında gerekli tahkikatın hemen yapılmasını emretmiştir.²⁰⁷³

Aydın Vilayeti vali vekili Mehmet Rauf, 31 Ocak 1909 tarihinde dâhiliye nezaretine gönderdiği cevabi yazısında, böyle mühim bir hadiseyi livaya bile bildirmeyen Alaşehir kaymakamı hakkında tahkikat başlatıldığını bildirmiştir. Vali ayrıca olaya karışan kişilerin hemen tutuklanarak adliyeye çıkartılmaları için gereken tedbirlerin alındığını belirtmektedir. Bununla birlikte Mehmet Rauf Bey'e göre bu gelişmeler yalnızca Alaşehir Kazasına mahsus bir durum olmayıp birçok kazada da cereyan etmiştir. II. Meşrutiyet'in (inkılâbın) hemen başlarında fakat özellikle redif askerlerinin Rumeli'den dönüşleri zamanında her tarafta yapılan gösteriler esnasında toplanan kitleler, mahkeme binalarını ve devlet dairelerini basmak suretiyle resmi evrakı yakmışlar veya tahrip etmişlerdir.²⁰⁷⁴

Vali Mehmet Rauf Bey, bu değerlendirmesinde oldukça haklıdır. Zira Akhisar'da Gürün ve Marmara nahiyelerinin efradından oluşan kaza redif taburunun dördüncü bölüğü, Rumeli'den döndükleri tarih olan 11 Ağustos 1908 günü trenden iner inmez silahlı olarak resmi dairelere saldırmışlardır. Bunlar arasında zabıta ve polis idareleri, şer'îye ve nizamiye mahkemeleri, icra ve mukavelat daireleri ile Eytam müdürlüğü gibi resmi kurumlar yer almaktadır. Buralarda bulunan resmi defter ve evraklara yakarak veya tahrip ederek zarar vermişlerdir.²⁰⁷⁵

Aydın Vilayetinin, dâhiliye nezaretine gönderdiği 3 Mart 1909 tarihli bir başka belgede ise vali Mehmet Rauf Bey, zikredilen olayların inkılâbın hemen başlarında umum taburlar zabitanı ve askerleri ile ahali tarafından gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Valiye göre bu saldırı ve baskınlar, asker ve halk tarafından inkılâbın bir etkisi olarak yerine getirilmiştir. Bu nedenle suçluların tutuklanmasının yeniden bir ihtilale sebebiyet verme ihtimali vardır.²⁰⁷⁶

Dâhiliye nezareti ise Aydın Vilayetine gönderdiği 21 Mart 1909 tarihli cevabi yazısında, bu gibi tecavüzatın cezasız bırakılmasının olayların tekrarına sebebiyet vereceğini dile getirerek faillerin yakalanıp adalete teslim edilerek neticenin kendilerine bildirilmesini istemektedir.²⁰⁷⁷ Bununla birlikte dâhiliye nezareti, meşihat makamının 18 Aralık 1909 tarihli yazısına cevaben Aydın Vilayetinin de

²⁰⁷³ BOA., DH.MKT. 2711/64, 25 Z 1326/18 Ocak 1909.

²⁰⁷⁴ BOA., DH. MUİ. 55-1/7, 9 M 1327/31 Ocak 1909.

²⁰⁷⁵ BOA., DH.MUİ. 55-1/7, 20 Kanun-u Evvel 1325/2 Ocak 1910.

²⁰⁷⁶ BOA., DH. MUİ. 55-1/7, 18 Şubat 1324/3 Mart 1909.

²⁰⁷⁷ BOA., DH. MUİ. 55-1/7, 8 Mart 1325/21 Mart 1909.

değerlendirmelerini göz önüne alarak olayların bulunduğu hal üzere bırakılmasının uygun olacağını bildirmiştir.²⁰⁷⁸

Bu gelişmeler üzerine meşihat makamı 2 Ocak 1910 tarihinde dâhiliye nezaretine yeniden yazarak Akhisar kazasında yaşanan olayları anlatmıştır. Buna göre; Akhisar kazasında kaymakam Hasan Vasfi Bey ve redif kolağası Reşit Bey'in emir ve teşvikleri sonucunda hükümet konağına girilerek mal müdürü ve nizamiye mahkemesi kâtabi darp edilmiştir. Nizamiye ve şer'îye mahkemesindeki evraklar ve defterler ise tahrip edilmiştir. Bu nedenle Meşihat makamı dâhiliye nezaretinden gereğinin yapılmasını istemektedir.²⁰⁷⁹

Ancak mahkeme baskınında bulunan saldırganların yakalanıp cezalandırılmadıkları, üstelik mahkeme baskınlarının sadece Alaşehir kazasıyla sınırlı kalmayıp Akhisar gibi diğer kazalarda da asker ve halkın müşterek girişimleriyle gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Nitekim dâhiliye nezareti 16 Ocak 1910 tarihli yazısında bu duruma işaret etmekte ve saldırganların takibine devam edilmesini istemektedir.²⁰⁸⁰

Bu vukuatların Meşrutiyet'in ilanının hemen sonrasında olması, redif taburlarının Rumeli'den döner dönmez ayaklarının tozuyla hadiselerin içerisinde yer almaları ve halkı kışkırtmaları gibi durumlar, eski yönetime olan tepkinin ve Meşrutiyet'in yeniden ilanının vermiş olduğu cesaretin yaşanan gelişmelerde etkili olduğunu göstermektedir. Zira II. Meşrutiyet'in ilanı olan 24 Temmuz 1908 tarihini ve Akhisar Kazasındaki olayların bundan on sekiz gün sonra gerçekleştiğini göz önüne aldığımızda bu durum daha net bir şekilde görülmektedir.

C- Zabıta

Kadı denildiği zaman her ne kadar günümüzde mahkeme başkanlığı görevini yerine getiren yargıçlar akla gelmekteyse de, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu makam çok daha geniş yetki ve görevleri ihtiva etmekteydi. Bu bağlamda kadılar asayiş işleri, mülki ve beledi işlerden de sorumlu olmak üzere padişah adına hareket eden

²⁰⁷⁸ BOA., DH. MUİ. 55-1/7.

²⁰⁷⁹ BOA., DH.MUİ. 55-1/7, 20 Kanun-u Evvel 1325/2 Ocak 1910.

²⁰⁸⁰ BOA., DH.MUİ. 55/7.

bir amir olarak karşımıza çıkmaktadırlar.²⁰⁸¹ Kadılar hukuki yetkileri bakımından bağımsız olmakla beraber, mülki yetkileri açısından merkeze bağlıydılar. Bu cümleden olarak kadıların, askerlik ve emniyet ile ilgili meselelerde doğrudan bir sorumlulukları bulunmamaktaydı. Askeri hususlarla merkeze bağlı alaybeyleri, iç güvenlikle ilgili meselelerde ise yine askeri yetkilere sahip bulunan subaşılar ilgilenmekteydi. Subaşılar, askeri hususlarda alaybeylerine, asayiş ve emniyet ile ilgili durumlarda ise kadılara tabi idiler.²⁰⁸² Kadılar kolluk faaliyetlerini organize ettikleri gibi denetimini de yaparlar ve ihtiyaç hâsıl olduğu durumlarda kolluk güçlerinin harekete geçmelerini de sağlarlardı.²⁰⁸³

Türk zabıta tarihinde önemli bir rol oynayan ve tarihsel süreç içerisinde çok çeşitli görevleri yerine getirmekle beraber, sürekli olarak zabıta işlerinin de başında bulunmuş olduğu anlaşılan subaşıyı, ilk zabıta olarak anlamak gerekir.²⁰⁸⁴ Tımar sisteminin bir parçası olan subaşılar, öteden beri adet olduğu üzere hem asayiş ve inzibata ve hem de askeri işlere bakan kumandanlardı.²⁰⁸⁵ Bununla beraber Anadolu Selçukluları ve Büyük Selçuklular döneminde, bir vilayetin askeri ve mülki memurundan başka bir şey olmadığı anlaşılan subaşıların Osmanlılar döneminde görevlerinin kapsamının daraltıldığı, asayiş ve inzibat işlerine de bakmakla beraber daha çok zabıta-i belediye hizmetleri gören memurlar haline getirildikleri görülmektedir.²⁰⁸⁶

Tarihsel süreçte Türkler, zabıta ve asayiş işlerini sürekli olarak askeri teşkilatlarına gördürmeyi, dış güvenlik kadar iç güvenliğin de ordu tarafından sağlanmasını esaslı bir ilke olarak kabul etmişlerdir.²⁰⁸⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nda zabıta ve inzibat işleri ile iç güvenliğin sağlanmasından, vaka-yı hayriye adı verilen yeniçeri ocağının kaldırılması tarihine kadar yeniçeriler ve tımarlı sipahiler sorumlu tutulmuşlardır.²⁰⁸⁸

²⁰⁸¹ Hasan Yağar, "Osmanlı Polis Teşkilatı ve Yenileşme Süreci", Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, C.13, Ankara 2002, s.630.; Ferdan Ergut, Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.97.

²⁰⁸² Ali Arslan, Abdurrahman Bozkurt, Ramazan Erhan Güllü, Düşmanın Şehirdeki Hedefi Milli Mücadelede Polisler, Paraf Yayınları, İstanbul 2011, s.26.

²⁰⁸³ Hikmet Tongur, Türkiye'de Genel Kolluk Teşkilatı ve görevlerinin Gelişimi, Kanaat Matbaası, Ankara 1946, s.79.

²⁰⁸⁴ Halim Alyot, Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum, Kozan Ofset, Ankara 2008, s.10.

²⁰⁸⁵ Alyot, s.30.

²⁰⁸⁶ Alyot, s.10.; Yağar, ss.631-632.

²⁰⁸⁷ Alyot, s.21.

²⁰⁸⁸ Zafer Toprak, "Tanzimat'tan Sonra Kolluk Kuvveti", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 5, İstanbul 1985, s.1269.; Alyot, s.11.

Yeniçeri Ocağının kaldırıldığı yıl olan 1826 tarihi, Osmanlı Devleti'nde modern anlamda bir güvenlik teşkilatının oluşturulması bakımından bir dönüm noktası teşkil etmektedir. 1826 yılından, Zaptiye Nezareti'nin kurulduğu 1879 tarihine kadar geçen süre zarfında güvenlik kurumları dağınık bir yapı arz etmiş ve hızlı bir değişim süreci geçirmişlerdir.²⁰⁸⁹ Yeniçeri ocağının lağvedilmesi, tımar sistemine son verilmesi ve İhtisap Nezareti'nin kurulması gibi gelişmeler Osmanlı Emniyet Teşkilatının yeniden yapılandırılmasını sağlamıştır.²⁰⁹⁰ Nitekim 17 Haziran 1826 tarihinde son verilen Yeniçeri Ocağının yerine, İstanbul'da "Asakir-i Muntazama-i Mansure", "Asakir-i Muntazama-i Hassa" Anadolu ve Rumeli'nin bazı eyaletlerinde de 1834 yılında "Asakir-i Redife" adı altında yeni askeri birlikler teşkil edilmiştir.²⁰⁹¹ Yeniçeri ocağının kaldırılması sonucunda oluşan iç güvenlik boşluğu redif askerleriyle doldurulmak istenmiştir.²⁰⁹² İstanbul'da kurulan Mansure Ordusunun zabıt ve askerlerinden bir kısmı da beledi hizmetleri yerine getirmek için teşkil edilen İhtisap Nezareti'nin emrine verilmiştir.²⁰⁹³

Redif askerlerinin yetersiz kalması sonucunda, Tanzimat'tan sonra taşrada güvenliği sağlamak amacıyla redif birliklerinin dışında ayrıca, vilayetlerde ihtiyaç oranında zaptiye birlikleri kurulmaya başlanmıştır.²⁰⁹⁴ Tımar teşkilatı, II. Mahmut zamanında tasfiye edildikten sonra imparatorluğun çeşitli bölgelerinde hala sayıları yirmi otuz bin civarında bulunan tımarlı sipahi yer almaktaydı. 1844 yılında, henüz daha Zabtiye Müşiriyeti kurulmadan önce ilk zabtiye birliklerinin nüvesini açıkta kalan bu sipahiler teşkil edecektir. Ancak, bu uygulamanın oldukça pahalıya mal olması ve beklenen faydanın görülememesi üzerine tımarlı sipahilere, emekliliğe sevkedilmek suretiyle son verilmiştir.²⁰⁹⁵

Vilayetlerde oluşturulan zabtiye alayları, polis-jandarma birlikteliği şeklinde iç güvenlik görevini icra edeceklerdi.²⁰⁹⁶ Buna göre her vilayette piyade ve süvari askerlerinden müteşekkil bir alay oluşturulacak; alaylar taburlara, taburlar bölüklere ve bölükler de takımlara ayrılacaktı. Zabtiye askeri olarak yazılacak kişiler yirmi

²⁰⁸⁹ Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik Siyaset ve Devlet (1876-1909)", Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı 16, Güz 2004, ss.65-66.

²⁰⁹⁰ Arslan ve diğerleri, s.31.

²⁰⁹¹ Alyot, s.69.

²⁰⁹² Toprak, s.1269.

²⁰⁹³ Ekinci, Osmanlı Hukuku..., s.575.

²⁰⁹⁴ Özbek, s.68.

²⁰⁹⁵ Netayic-ül Vukuat, s.299.; Ali Sönmez, "Polis Meclisi'nin Kuruluşu ve Kaldırılışı (1845-1850)", Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı: 37, Ankara 2005, s.261.; Özbek, s.68.; Alyot, ss.72-73.

²⁰⁹⁶ Musa Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu..., s.319.

yaşından küçük ve elli yaşından da büyük bulunmayacaklardı.²⁰⁹⁷ Görev süreleri ise iki yıl olacaktı. Zabtiye askerleri mülki amirlerine bağlı olarak ve onların emirleri doğrultusunda görev yapacaklardı.²⁰⁹⁸ Mülki görevleri arasında ise, buldukları yerin huzur ve asayişini sağlamak, devlet malını koruyup gözetmek ve vergi tahsilinde yerel yöneticilere yardımcı olmak gibi hususlar yer almaktaydı.²⁰⁹⁹

Asakir-i zabtiyenin bu yapısı, onun modern bir iç güvenlik teşkilatı olması noktasında gözardı edilmesine neden olmuştur. Özbek, ordu şeklinde yapılandırılmış olmasının ve başlangıçta idari açıdan seraskerlik makamına bağlı olmasının bu durumda büyük payı bulunduğunu belirtmektedir.²¹⁰⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nda sivil polis memurlarının askerden bağımsız olarak ortaya çıkması ilk kez 1845 tarihinde polis teşkilatının kurulmasıyla gerçekleşmiştir.²¹⁰¹ Yaşanan sıkıntıların önüne geçebilmek amacıyla 20 Mart 1845 tarihinde 17 maddelik bir polis nizamnamesi yayınlanmış ve yayınlanan bu nizamname 10 Nisan 1845 tarihinde yürürlüğe girmiştir.²¹⁰² Adı geçen nizamname doğrultusunda İstanbulda ilk kez polis teşkilatı kurulmuş ve bu durum yabancı devletlerin sefirlerine de bir yazıyla duyurulmuştur.²¹⁰³

Ferdan Ergut, söz konusu nizamnamenin ilgili maddesindeki “Polis tabir olunur usul-u cedide-i zaptiye” cümlesinde de belirttiği üzere polis sözcüğünün bu işle görevlendirilen kişiyi tanımladığını ve Türkçe’de ilk ve son kez olarak İngilizce’deki policing (polislik işi) karşılığında kullanıldığını ifade etmektedir. Bu nedenle bu nizamname Osmanlı İmparatorluğu’nda modern anlamdaki polis örgütünün ilk belgesi olma niteliğini göstermektedir. Ancak bu süreç oldukça kısa sürmüş ve 1846 tarihinde zaptiye müşiriyetinin kurulmasıyla beraber polislik işindeki askeri yapı yeniden canlandırılmıştır.²¹⁰⁴

Zaptiye müşiriyeti, 15 Şubat 1846 tarihinde yayınlanan bir genelge doğrultusunda seraskerlik makamından bağımsız olmak üzere emniyet hizmetlerini yerine getirmek amacıyla kurulmuştur.²¹⁰⁵ Böylece iç güvenlik birimleri hukuki ve

²⁰⁹⁷ Düstur, I.Tertip, 1290, Dersaadet, 1291, s.729.

²⁰⁹⁸ Düstur, s.734.

²⁰⁹⁹ Düstur, s.745.

²¹⁰⁰ Özbek, s.68.

²¹⁰¹ Ergut, s.106.

²¹⁰² Arslan ve diğerleri, s.33.

²¹⁰³ Alyot, s.75.

²¹⁰⁴ Ergut, s.106.

²¹⁰⁵ Arslan ve diğerleri, s.38.

idari bakımdan ordudan kopartılmıştır.²¹⁰⁶ Bununla birlikte müşiriyet, polis ve jandarmanın tek bir merkezi örgüt çatısı altında birleşmesi anlamına geldiğinden dolayı 1846-1879 tarihleri arasındaki dönem “Tevhid-i Zabıta” olarak adlandırılmaktadır.²¹⁰⁷

Ergut’a göre sivil bürokrasinin, polisi ordudan ayırıştırma ve merkezileştirme girişimi aslında, geleneksel askeri bürokrasi ve padişah karşısında kendi otoritesini artırma isteğinin bir sonucudur.²¹⁰⁸ Bununla birlikte Ergut, Osmanlı İmparatorluğu’nda polisin örgütlü bir yapı olarak ortaya çıkmasında ve polislik uygulamalarında meydana gelen değişikliklerde, yabancı devletlerin Osmanlıya olan müdahalelerinde gerekçe olarak gösterdikleri önemli bir bahaneyi ortadan kaldırmanın da ağırlıklı bir neden olarak yer aldığını belirtmektedir.²¹⁰⁹

Bu bağlamda 1856 Islahat Fermanı’na uygun olarak, 1869 tarihinde “Asakir-i Zaptiye Nizamnamesi” yayınlanmıştır.²¹¹⁰ Nizamnamenin yayınlanmasıyla zaptiyelerin ne suretle idare edileceği, mülki ve askeri vazifelerinin nelerden ibaret olduğu hususu netlik kazanmıştır.²¹¹¹ Alyot, ilgili nizamname gereğince zaptiye asker ve subaylarının memuriyet bakımından askeri değil mülki olduklarını ve vazife bakımından mülkiye memurlarının emrinde bulduklarını belirtmektedir.²¹¹²

1869 nizamnamesiyle zaptiye teşkilatı Osmanlı idari taksimatı da göz önüne alınarak alay, tabur, bölük ve takım şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Buna göre her vilayette süvari ve piyade olmak üzere birer alay, livalarda tabur, kazalarda bölük, nahiye ve köylerde ise takım düzeyinde bir teşkilatlanma yoluna gidildiği görülmektedir.²¹¹³ Tanzimat reformcuları bu kuvvetleri yerel idarecilere bağlamak suretiyle hem valilerin gücünü sınırlandırarak merkeze karşı daha sorumlu hale gelmelerini sağlamış, hem de taşradaki güvenlik güçlerinin merkezi hükümetin denetimi altına alınması amacını gerçekleştirmek istemişlerdir.²¹¹⁴ 13 Haziran 1869 tarihli “Asakir-i Zaptiye Teşkilat Nizamnamesi” ile aynı yıl içerisinde Bursa, Konya,

²¹⁰⁶ Özbek, s.68.

²¹⁰⁷ Ergut, s.106.

²¹⁰⁸ Ergut, s.105.

²¹⁰⁹ Ergut, s.39.

²¹¹⁰ Ergut, ss.112-113.

²¹¹¹ Alyot, s.92.

²¹¹² Alyot, s.100.; Özbek, s.69. Yağar, s.642.; Ergut, s.113.

²¹¹³ Yağar, ss.642-643.; Arslan ve diğerleri, s.40.

²¹¹⁴ Ergut, s.108.

Ankara, Trabzon, Kastamonu, Adana, Hicaz, Yemen vilayetleriyle birlikte Aydın Vilayeti'nde de bir zaptiye alayı oluşturulmuştur.²¹¹⁵

1879 tarihinden önceki dönemde zaptiye teşkilatı kurumsal yapısı ve görevleri bakımından daha çok jandarma özelliği göstermekteydi. Osmanlı yöneticileri bu nedenle kent merkezlerinde görevlendirmek üzere asakir-i zaptiyeden ayrı olarak bir polis teşkilatı oluşturma ihtiyacı hissettiler.²¹¹⁶ Bununla birlikte polis teşkilatının sivilleşmesi sürecinde dış baskının da önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Doksan Üç Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Harbi sonrasında imzalanan Berlin Antlaşmasıyla Doğu Anadolu'da Ermeni meselesi, Balkanlar'da ise Makedonya meselesinin Osmanlı siyasetinin merkezine oturması üzerine, özellikle de Makedonya'nın hassas durumunu göz önünde bulunduran Sultan II. Abdülhamid, tamamen iç güvenlikle ilgilenecek ayrı bir birim oluşturmaya karar verdi.²¹¹⁷

Nasılki Tanzimat ve I. Meşrutiyet döneminde yapılan idari düzenlemelerde, kurulacak müesseselerin Batı'daki örneklerine benzer şekilde teşkil edilmesi esas alınmışsa, polis teşkilatının yeniden yapılandırılmasında da Batı'daki uygulamalara müracaat etme ihtiyacı bir kez daha hissedildi.²¹¹⁸ Hissedilen ihtiyaç üzerine I. Meşrutiyet'in ilanından sonra, hem polisin hem de jandarmanın görevlerini birlikte yürüten zaptiye müşirliğine son verilerek 3 Aralık 1879 (18 Zilhicce 1296) tarihinde bu dairenin ismi zaptiye nezaretine çevrildi. Asakir-i zaptiye işleri ise zaptiye müşiriyetinden alınarak jandarma dairesi adıyla seraskerlik makamına bağlandı. Başlangıçta sadece İstanbul ve mülhakatının güvenlik işlerine bakan nezaret daha sonra imparatorluğun her tarafında kurulan polis teşkilatlarının idaresine de memur edildi. Böylece zaptiye nezareti, kurulduğu tarih olan 3 Aralık 1879'dan lağvedildiği 4 Ağustos 1909 tarihine kadar Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti (Emniyet Genel Müdürlüğü) olarak faaliyet gösterdi.²¹¹⁹

Ferdan Ergut, jandarmanın bağımsız ve askeri bir birim olarak ortaya çıkışını ve 1879'da zaptiye nezareti ile başlayan yeni dönemi polis örgütünün ilk sivilleşmesi olarak nitelendirmektedir. Ergut, böyle bir değişimde II. Abdülhamid'in Kişisel iktidarını sağlamlaştırma isteğinin de etkili olduğunu vurgulamakta ve zaptiye

²¹¹⁵ Alyot, s.93.

²¹¹⁶ Özbek, s.70.

²¹¹⁷ Ergut, s.140.; Özbek, s.71.

²¹¹⁸ Arslan ve diğerleri, s.41.

²¹¹⁹ Alyot, s.182.; Tongur, ss.165-167.; Özbek, ss.74-75.

nezaretinin esas amacının sultana tam ve güvenilir bilgi aktarımını sağlamak olduğunu belirtmektedir.²¹²⁰

1881(1298) tarihinde İstanbul'un asayiş ve güvenliğini korumakla görevli asakir-i zaptiye teşkilatına son verilerek yerlerine polis teşkilatı tesis edilmiştir.²¹²¹ Daha sonra vilayetlerde de polis yapılanmasına gidilmiş ve 1893 tarihinde 15 vilayette polis teşkilatı kurularak her vilayetteki polis dairelerinin başına birer Serkomiser tayin edilmiştir.²¹²² 1909 tarihinde zaptiye nezaretine de son verilerek onun yerine Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ihdas edilmiştir. Bu tarihte Emniyet teşkilatından ayrı olarak birde umum jandarma kumandanlığı oluşturulmuştur.²¹²³ Zaptiye nezaretine son veren kanunun adı "İstanbul Vilayetinin ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinin Teşkilatına Dair Kanun" olup, yerine kurulan Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti bütün polis teşkilatının idaresinden sorumlu hale getirilmiş ve dahiliye nezaretine bağlanmıştır.²¹²⁴

Yukarıda da değindiğimiz üzere 1846-1879 tarihleri arasındaki dönem polis ve jandarmanın zaptiye müşiriyeti çatısı altında birlikte faaliyet gösterdiği "Tevhid-i Zabıta" olarak nitelendirilen bir dönemdi ve daha çok jandarma özelliği göstermekteydi. Her ne kadar 1879 tarihinde zaptiye nezaretinin kurulmasıyla polisin sivilleşmesi noktasında önemli bir adım atılmışsa da bu durumun imparatorluk geneline yayılması oldukça uzun yıllar alacaktır.

Aydın Vilayet salnamelerinin ilki olan 1878 yılı vilayet salnamesinde de zaptiye teşkilatındaki askeri yapının hâkimiyeti göze çarpmaktadır. Buna göre Aydın Vilayetinde oluşturulan zaptiye teşkilatı "Vilayet-i Asakir-i Zaptiyyesi Heyeti" adını almakta olup, zaptiye işleri bir alay meclisi tarafından idare edilmektedir. Alay meclisinde alay beyi reis olarak görev yaparken; bir tabur ağası, bir idare emini, bir hesap emini, iki bölük ağası, Bir bölük ağası muavini ve bir jurnal emini de aza olarak bu meclisde görev yapmaktadır. Alaya bağlı olarak görev yapan taburlar arasında ise birinci İzmir taburu, ikinci Aydın taburu, üçüncü Saruhan taburu ve dördüncü Muğla taburları yer almaktadır.²¹²⁵

²¹²⁰ Ergut, ss.140-141.

²¹²¹ Alyot, ss.182-183.; Tongur, ss.165-167.

²¹²² Alyot, s.184.

²¹²³ Ekinci, Osmanlı Hukuku, s.575.

²¹²⁴ Ergut, s.196.

²¹²⁵ SVA. 1296, s.52-54.

Aynı tarihli Aydın Vilayeti salnamesine göre, Alaşehir kazasında ise ayrı bir zabıta teşkilatı bulunmayıp sadece Ahmet Ağa isminde bir zabıta memurunun bulunduğu görülmektedir.²¹²⁶ Bu durum sadece Alaşehir kazası için geçerli olmayıp, Saruhan sancağının tüm diğer kazaları içinde geçerlidir. Saruhan sancağına bağlı bulunan bütün kazalarda da yalnızca birer tane zabıta memurunun görev yaptığı bunun dışında ayrıca bir zabıta yapılanmasının bulunmadığı görülmektedir.²¹²⁷ 1879 tarihinde ise Alaşehir’de zabıta memuru olarak Rıza Efendi’nin görev yaptığını görmekteyiz. Bununla birlikte Alaşehir kazasında komiserlik görevine ilk kez Alaşehir belediye meclisinde ve 1879 senesinde rastlanılmıştır.²¹²⁸ Bu görevi yerine getiren kişi Komiser Hacı Ahmet Efendi olup, 1880 senesinde de aynı görevi sürdürmüştür.²¹²⁹

1880 ve 1881 senelerinde ise Aydın Vilayeti salnamelerinde vilayet zaptiye teşkilatı ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.²¹³⁰ 1879 senesinde zaptiye teşkilatının valilerin emrinden alınarak seraskerlik makamına bağlanması salnamelerde yer almamasının gerekçesi olarak gösterilebilir. 1881 senesinde Alaşehir kazasında zabıta memuru olarak Mustafa Ağa’nın ismi geçmektedir.²¹³¹ Yönetmeliğe göre her bölge kendi memurunu seçecekti. Zaptiye neferi olanların çoğu yörenin ileri gelen hanedan kökenli ailelerinin çocuklarıydı.²¹³² Alaşehir kazasında da bu durumun değişmediğini zabıta memurlarının “Ağa” ünvanına sahip olmalarından anlamaktayız.

Jandarma-Polis ayrımını Aydın Vilayetinde net olarak ilk kez 1882 yılında görmekteyiz. 1882 yılı Aydın Vilayeti salnamesinde Jandarma, ayrı bir birim olarak “Vilayet Jandarma Alay Heyeti” adı altında yer alırken; polis, polis sınıfı başlığı altında ayrı bir birim olarak yer almıştır. Buna göre vilayet jandarma alayı, alay meclisi tarafından idare edilmekte olup, başkanlığını miralay rütbesinde bir subay yapmaktadır. Alay meclisinin azaları arasında bir idare emini, bir binbaşı, iki yüzbaşı, bir mülazım bir de tabur kâtibi bulunmaktadır. Diğer taraftan polis sınıfı adı altında ise bir polis müdürü, bir kol ağası, bir mülazım-ı evvel ve bir de mülazım-ı

²¹²⁶ A.g.s., s.118.

²¹²⁷ A.g.s., ss.119-127.

²¹²⁸ SVA. 1297, s.127-128.

²¹²⁹ SVA. 1298, s.156.

²¹³⁰ Bkz.1298 ve 1299 tarihli Aydın Vilayeti Salnameleri

²¹³¹ SVA. 1299, s.191.

²¹³² Ergut, s.111.

sani görev yapmaktadır. Aydın Vilayetine polis müdürü ilk kez bu tarihte atanmıştır.²¹³³

Alaşehir kazasında ayrı bir birim olarak kaza zabıtasının teşekkülü de yine aynı tarihe yani 1882 yılına rastlamaktadır. Bu tarihte zabıta memuru Recep Ağa, kâtip Mehmet Efendi ve polis memuru Ziya Efendi kaza zabıtası olarak görev yapmaktadırlar.²¹³⁴ Bununla birlikte her ne kadar Aydın Vilayetinde bir polis teşkilatı ve Alaşehir kazasında da bağımsız bir kaza zabıtası oluşturulmuş olsa da bu yapıların içerisinde de asker-polis birlikteliği devam etmektedir. Yani polis henüz daha bugünkü anlamda sivilleşmesini tamamlayabilmiş değildir. Örneğin 1883 yılında Alaşehir’de zabıta memuru olarak Mülazım Mustafa Ağa’nın ismi geçmektedir. 1908 yılına gelindiğinde de durum değişmeyecektir. Bu tarihte de zabıta memuru olarak Mülazım-ı Evvel Adil Efendi görülmektedir ve bu yapının içerisinde üç süvari ve yirmi beş piyade jandarma askeri görev yapmaktadır.²¹³⁵

Oysa Aydın Vilayeti salnamelerine göre, Saruhan sancağında polis teşkilatının jandarmadan ayrı bir yapı olarak ortaya çıkması çok daha geç bir tarihe 1898 yılına rastlamaktadır. Salnamelerde ilk kez bu tarihte jandarma dairesi ve polis idaresi ayrı birimler olarak ele alınmıştır. 1898 yılında Saruhan sancağında komiser Besim Efendi ile birlikte beş polis memurunun görev yaptığı görülmektedir.²¹³⁶

Diğer taraftan 1883 yılı vilayet salnamesinde Alaşehir’de kaza zabıtası 1882 yılında olduğu gibi ayrı bir birim olarak alınmamış, sadece zabıta memurunun ismi kaza memurları içerisinde zikredilmiştir.²¹³⁷ Bu durum 1884 yılı içinde geçerlidir. Bu tarihte zabıta memuru olarak Hacı Mehmet Efendi’nin, polis olarak ise İsmail Hakkı Efendi’nin isimleri geçmektedir.²¹³⁸ 1885 yılında ise Alaşehir’de kaza zabıtası, memuru veya polis kadsrosuna hiçbir şekilde rastlanılmamaktadır. Bu durum 1897 yılına kadar bu şekilde devam edecektir. 1897 yılından itibaren ise Aydın Vilayeti salnamesinde Alaşehir’de bulunan kaza zabıtası ve görevlilerine yeniden yer

²¹³³ SVA. 1300, s.64. Halim Alyot, “Türkiye’de Zabıta” isimli eserinde vilayetlerde polis teşkilatının oluşturulmasının ancak 1311(1894) senesinde gerçekleştirilebildiğini belirtmiştir. Yine aynı şekilde Nadir Özbek de “Osmanlı İmparatorluğu’nda İç Güvenlik” isimli makalesinde, polis teşkilatının taşrada oluşturulması noktasında somut adımların ancak 1890’lı yılların ortasında ve sınırlı olarak atıldığını ifade etmiştir. Bütün bu açıklamalara rağmen Aydın Vilayetine daha 1300 (1882) tarihinde ilk polis müdürünün atandığını görmekteyiz. Yine aynı şekilde Alaşehir kazasında da ilk kez bu tarihte bir polis memuru yer almaktadır. Alyot, s.182.; SVA. 1300, s.188.; Özbek, ss.76-77.

²¹³⁴ SVA. 1300, s.188.

²¹³⁵ SVA. 1326, s.611.

²¹³⁶ SVA. 1316, s.371.

²¹³⁷ SVA. 1301, s.153.

²¹³⁸ SVA. 1302, s.139.

verilecektir. Ancak belirtilen dönem içerisinde sadece 1890-1895 yılları arasında Alaşehir belediyesinde komiser kadrosunda görevlilerin olduğu görülmektedir.²¹³⁹

1897 yılında Alaşehir zaptiye teşkilatı, zabıta memuru Mülazım Reşat Efendi, polis memuru Mehmet Efendi, üç süvari jandarma ve yirmi üç piyade jandarma askerinden oluşmaktaydı.²¹⁴⁰ 1898 ve 1899 tarihlerinde piyade ve jandarma askerlerinin sayısında bir değişiklik olmazken, 1899 yılında zabıta memuru kadrosuna polis komiserinin de eklendiğini görmekteyiz.²¹⁴¹ 1901 yılında ise zabıta memuru kadrosunda bir değişiklik olmamakla beraber asker sayıları değişmiştir. Süvari jandarma askeri sayısı üç'ten beş'e, piyade jandarma askerinin sayısı da yirmi üç'ten yirmi beş'e çıkmıştır.²¹⁴²

Alaşehir kaza zabıtasının memur kadrosunda ve asker sayısında 1908 yılına kadar bir değişiklik olmamıştır. Bu tarihte kaza zabıtası, mülazım-ı evvel Adil Efendi, polis komiseri Reşad Efendi, polis memuru Yahya Bey, üç süvari jandarma ve yirmi beş piyade jandarma askerinden oluşmakta olup, memur ve asker kadrosu olarak aynı mevcudunu korumuştur.²¹⁴³ 1908 yılı gibi geç bir tarihte bile Alaşehir kaza zabıtasındaki jandarma askerlerinin sayısındaki ağırlık, polisin sivilleşmesi sürecinin ne kadar uzun sürdüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte dikkate değer bir diğer nokta da 1908 tarihinde Alaşehir'in merkez nüfusunun 9780, genel nüfusunun ise 35.367 olduğu²¹⁴⁴ göz önüne alındığında mevcut kaza zabıtası kadrosunun emniyet ve asayişin sağlanması noktasında ne kadar yetersiz olacağıdır. Kaldı ki 1900'lü yılların başlarında Alaşehir ve çevresinde eşkıyalık faaliyetlerinin yoğunluğu göz önüne alındığında bu durumun önemi daha da belirgin hale gelmektedir.

Bununla beraber, güvenlik personeli eksikliği sadece Alaşehir kazasında değil imparatorluğun her tarafında hissedilen bir vakiydir. Örneğin yine 1908 yılında Alaşehir'in de bağlı bulunduğu Saruhan sancağının merkez nüfusu 35.011 olup, nahiyeleriyle birlikte genel nüfusu ise 98.681'dir.²¹⁴⁵ Bu tarihte Saruhan sancağında

²¹³⁹ Bkz. 1303-1315 yılları arasındaki Aydın Vilayeti Salnameleri

²¹⁴⁰ SVA. 1315, s.418.

²¹⁴¹ SVA. 1317, s.358.

²¹⁴² SVA. 1319, s.315.

²¹⁴³ Bkz. 1319-1326 tarihleri arasındaki Aydın Vilayeti Salnameleri; SVA. 1326, s.611.

²¹⁴⁴ SVA. 1326, s.613.

²¹⁴⁵ A.g.s., s.573.

ise jandarma dairesinde 351 piyade, 56 süvari görev yaparken; polis idaresinin emri altında da 1 serkomiser, 1 komiser ve 7 polis memuru görev yapmaktadır.²¹⁴⁶

Aşağıdaki tabloda 1326/1908 yılında Saruhan sancağı ve kazalarındaki zabıta görevlileri ve sayıları yer almaktadır.

Tablo 97: 1326/1908 Yılında Saruhan Sancağı ve Kazalarındaki Zabıta Görevlileri ve Sayıları²¹⁴⁷

	Zabıta Memuru	Polis Komiseri	Polis Memuru	Süvari Jandarma Askeri	Piyade Jandarma Askeri
Manisa	–	2	7	56	351
Alaşehir	1	1	1	3	25
Eşme	1	–	1	2	17
Akhisar	1	1	1	3	14
Demirci	1	–	1	2	19
Salihli	1	1	–	3	22
Soma	1	1	–	4	24
Kırkağaç	1	1	–	–	–
Turgutlu	1	1	–	–	–
Kula	1	1	–	4	25
Gördes	1	1	–	–	-

1. Eşkîyalık

a) Alaşehir’de Eşkîyalığın Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Faktörler

Alaşehir sadece 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında değil, bu yüzyılın öncesinde de eşkıyalık faaliyetlerine sahne olmuş bir yerleşim merkezidir. Sosyal bir olgu olarak eşkıyalığın ortaya çıkışında birçok faktörün etkisi olmakla birlikte, her ne

²¹⁴⁶ A.g.s., 567.

²¹⁴⁷ A.g.s., ss.588-679.

kadar dönemsel nitelikleri farklı da olsa en önemli neden olarak sosyo-ekonomik faktörler ortak bir belirleyici durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eric J. Habsbawm'a göre eşkıyalık yoksullaşmanın arttığı dönemlerde ve ekonomik kriz zamanlarında yaygınlaşma eğilimi gösteriyordu.²¹⁴⁸ EşkİYaların içinden çıktığı toplum, geçimini tarımdan sağlayan köy ekonomisi içinde bulunmaktadır. En önemli eşkıya kaynağı olan yerler ise kırsal ekonominin, gücü kuvveti yerinde olan erkeklerinin hepsine iş temin edemeyecek kadar yoksul olan, kırsal nüfus fazlasının söz konusu olduğu yerlerdir. Bir aileyi geçindiremeyecek kadar küçük mülklerin ağırlıkta olması yani "Minifundizm" bu durumun en önemli nedenini oluşturuyordu.²¹⁴⁹

Akdeniz tipi bir tarım toplumunda başlıca emek kaynağını genellikle dağlık bölgeler oluşturmaktadır. Pazar ekonomisiyle bağlantıları oldukça zayıf olan, tarımsal arazilerin kısıtlı oluşu yüzünden genellikle hayvancılıkla geçimlerini sağlayan dağ köylerinde fazla nüfus buldukları yerleri terk ederek başka yerlerde iş aramak zorunda kalıyordu. Zira hayvancılıkla geçinebilecek insan sayısı da sınırlıydı. Köylerini terk etmek suretiyle kentlere göç eden fakat buralarda düzenli iş sahibi olamayan göçmenler, başka yerlerde toprakta edinemeyince çaresizlik içerisinde ya medreselere sığınır, ya taşra idarecilerine başıbozuk asker yazılır, ya da çete kurup eşkıya olmak zorunda kalırlardı.²¹⁵⁰

İncelediğimiz dönem içerisinde de Osmanlı İmparatorluğu'nun, Aydın Vilayetinde ve bu vilayetin bir kazası olan Alaşehir'de asayiş ve güvenliği sağlayamaması, göçebe yörük aşiretlerinin ve köylülerinin eşkıya çetelerinin baskıları karşısında ya bu çetelere katılmak zorunda kalmalarına ya da çetelere yataklık yapmalarına neden olmaktaydı. Aydın Vilayeti salnamelerinde de bu durum açıkça beyan edilmiş ve şekavet hareketlerinin en önemli kaynağı ve destekçileri olarak aşiret mensupları ve firari askerler görülmüştür.²¹⁵¹

EşkİYalığın ortaya çıkışında sosyo-ekonomik faktörlerin etkisi kadar, coğrafi yapının da etkili olduğu yadsınamaz bir gerçektir. EşkİYalar, öncelikli olarak dağlar olmak üzere, yolsuz düzlükler, ormanlar, bataklık alanlar veya nehir ağızları gibi

²¹⁴⁸ Eric J. Habsbawm, EşkİYalar (Turkçesi: Osman Akınhay), a Agora Kitaplığı, İstanbul 2011, s.33.

²¹⁴⁹ Habsbawm, s.46.

²¹⁵⁰ Faroqhi, Osmanlı'da Kentler..., ss. 333-345.

²¹⁵¹ "...Şekavetin mütecasirleri ekseriyet üzere efrad-ı aşayirden ve asker-i firarilerden oldukları görülmüştür..." Bkz.SVA. 1302, s.268.

merkezi yönetimin etki ve kontrolünden uzak ulaşılması güç yerlerde yaşarlar.²¹⁵² Bu durum Alaşehir Kazası içinde geçerlidir. Eşkıya demek bir anlamda dağ insanı demektir. Konuya bu açıdan baktığımızda genelde Batı Anadolu'nun özelde ise Alaşehir kazasının dağlı insanlarını ve faaliyetlerini inceleyeceğimiz için bölgenin dağlarını da bilmek zorundayız. Çünkü bu dağlar ve yaylalar yüzlerce yıl sadece eşkıyalara yataklık yapmakla kalmamış aynı zamanda göçebe Yörük Türkmen aşiretlerine de yuva olmuştur.

Alaşehir kazası ve çevresindeki coğrafi yapılanmayı incelediğimizde Bozdağlar silsilesinin önemli bir yer tuttuğunu görürüz. Manisa ve Salihli cihetlerinden gelen Bozdağlar silsilesi, Alaşehir'in Güney hududunu teşkil ederek ödemiş yaylasına ve büyük menderes vadisine kadar uzanır.²¹⁵³ Gediz ve Küçük Menderes graben sahalarını birbirinden ayırarak Doğu-Batı doğrultusunda uzanan Bozdağlar kütlesi azami yükseltisine Kırıklar (Bozdağ) tepesinde (2159 m) ulaşmaktadır. Ancak Alaşehir civarında kabaca Güneydoğu-Kuzeybatı doğrultusunda uzanan Bozdağlar kütesinin en yüksek noktalarını Ayı dağ (1292 m) ve Hacı Ali Karlığı (1829 m) tepeleri teşkil etmektedir.²¹⁵⁴ Bundan başka Karadağ, Azıtepe, Gözlübaba, Çulha dağı ve Çal Dağ gibi mahalli isimlerle anılan dağlarda vardır. Bu dağlar üzerinde soğuk ve temiz sularıyla bütün güzellikleri üzerinde toplayan ve yüzyıllar boyu göçebe Türkmen aşiretlerine yurtluk eden Çandıroğlu, Dokuzpınar, Osmaniye Bahadır, Azıtepe, ve Hotan gibi önemli yaylalar da bulunmaktadır.²¹⁵⁵

Bölgede yer alan diğer önemli bir yükselti ise Alaşehir ovasının Kuzeydoğusunda bulunan ve zirvesi 1555 m'ye ulaşan Umur Baba dağlarıdır. Güney yamaçları Alaşehir kazasının sınırları içinde kalan bu dağlık kütle aynı zamanda Alaşehir-Kula sınırlarında teşkil etmektedir.²¹⁵⁶

Bu dağ yükseltilerinin dışında sönmüş bir volkan olup Doğu-Batı doğrultusunda uzanmakta olan ve Alaşehir'in güneyinde yer alan Kaplanalan dağları (749 m) ile "Dağların Kralı" olarak bilinen ve Alaşehir, Salihli ve Birgi kazaları arasında yer alan Buz dağları (1219 m) önemli yükseltiler arasında yer almaktadır. Alaşehir'in güneyinde bu dağlar büyük ormanlıkları da ihtiva etmektedirler.²¹⁵⁷

²¹⁵² Habsbawm, s.32

²¹⁵³ Akıncı, s.138.

²¹⁵⁴ Ceylan, Alaşehir..., s. 7.

²¹⁵⁵ Akıncı, s.138.

²¹⁵⁶ Ceylan, s. 9.

²¹⁵⁷ SVA. 1308, s.629.

Şüphesiz coğrafyanın bu durumu Alaşehir ve çevresindeki eşkıyalar için oldukça elverişli bir hal arz etmektedir.

EşkİYaların faaliyet dönemleri iklim ve mevsim şartlarıyla doğrudan ilgilidir. Bu bağlamda eşkıyalık, yapılan tarımla aynı ritmi izleyecektir. Tarımsal üretimin ve ticaretin arttığı bahar ve yaz dönemleri eşkıyalık faaliyetlerinin en yüksek noktasını teşkil ederken, yolların ve geçitlerin kapandığı çorak ve karlı mevsimler ise bu faaliyetlerin gerilime gösterdiği zamanlar olacaktır.²¹⁵⁸

Sıcaklık bakımından, eşkıyalığın yoğun yaşandığı ve Bozdağlar kütesinin güney sınırlarının teşkil ettiği Alaşehir kazasının iklimi incelendiğinde yıllık ortalama sıcaklığı 16,5 c olup, en soğuk ay olarak Ocak (6,1 c) ve en sıcak ay olarak Temmuz ayı (27.3 c) karşımıza çıkmaktadır. Aylık ortalama sıcaklıklar şubattan başlayarak, Temmuz ayına kadar süren düzenli bir şekilde yükselmekte ve Ağustos'tan itibaren de Ocak ayının sonuna kadar, yine aynı şekilde azalmaktadır.²¹⁵⁹ Bu verileri esas aldığımızda Alaşehir'de eşkıyalık sürecinin Mart ayından, Kasım ayına kadar ortalama 8 ay kadar devam ettiğini söyleyebiliriz.

Yörenin ticari konumu ve canlılığı da eşkıyalık olgusunu tetikleyen faktörlerdendir. EşkİYaların sanayi dönemi öncesi ticaretin oldukça yavaş hantal olarak ilerlediği ticaret yollarıyla, ana yollara yağma ve sürgün amaçlı baskınlar düzenledikleri bilinen bir gerçektir.²¹⁶⁰ EşkİYaların zararlı faaliyetlerinden en çok mağdur olan grupların başında silahlı eşkıya çeteleri karşısında çaresiz ve savunmasız kalan kervanlar ve yolcular gelmekteydi. Çünkü kervan soygunları eşkıya çetelerinin en önemli gelir kaynakları arasında yer alıyordu ve yerleşik halk eşkıyaya karşı kolektif bir şuurla hep beraber karşı koyabilirken, kervan yolcularının kalabalık çetelere karşı pek de şansları olmuyordu.²¹⁶¹

Alaşehir kazası, Anadolu'nun Batı-Doğu doğrultusundaki İzmir-Tokat ve oradan da İran'a giden kervan yolu güzergâhı üzerinde önemli bir ticaret noktasıydı. İzmir Pınarbaşı'ndan hareket eden kervan Turgutlu'dan sonra Alaşehir'e uğrar, buradan da İnay, Banaz, Afyon, Bolvadin güzergâhını takip ederek Çaktılı, Çukurağa, Keseköprü, Mucur ve Yanık'tan sonra Doğunun en büyük kavşak noktalarından biri olan Tokat'a ulaşırdı. Burası önemli bir ayrışma noktasıydı zira

²¹⁵⁸ Habsbawm, s.45.

²¹⁵⁹ Ceylan, s.14.

²¹⁶⁰ Hobsbawm, s.32.

²¹⁶¹ Süleyman Demirci, Hasan Arslan, Osmanlı Türkiye'sinde Eşkİya, Devlet ve Siyaset, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2012, s.46.

kervanların bir kısmı buradan İran'a devam ederken bazıları da güneye Suriye istikametine gidebilmekteydiler.²¹⁶² Alaşehir-Afyon demiryolu hattının bu eski kervan yolunun güzergâhında inşa edildiği görülmektedir.

Alaşehir'inde önemli bir ticari merkez olarak yer aldığı bu kervan yolu tahminimize göre günümüzdeki kara yolundan çok İzmir-Afyon demir yolunu izlemiş ve bölgeye demir yolunun intikaliyle birlikte de yerini ona bırakmıştır. Böyle önemli bir ticari güzergâh üzerinde bulunduğundan dolayı Alaşehir'de bulunan kervanlar ve tüccarlar da eşkıya baskınlarına maruz kalabilmekteydiler. Örneğin, 1735 Haziranında Tokat kervanını soyduktan sonra Alaşehir'e gelip burada da bir kervan soyan Sarıbeyoğlu Mustafa isimli meşhur eşkıya, Alaşehir'de ikamet etmekte olan üç bezirgânı katledip mallarını yağmalamış ve daha sonra Gördes'e saldırıp şehri kuşatmışsa da başarılı olamayıp beş on kişiyi öldürdükten sonra gözden kaybolmuştur.²¹⁶³

Devlet kervan yolları, derbent ve geçitlerin güvenliğini sağlamak amacıyla derbentlik denen bir sistemi devreye sokuyor ve buralara yakın yerlerde oturan halkı bir takım örfi vergilerden muaf tutmak suretiyle zikredilen yerlerin korunmasından sorumlu tutuyordu. Fakat buna rağmen kervan soygunları tamamıyla önlenemiyordu.²¹⁶⁴

EşkİYaların varlıklarını sürdürmelerinde etkili olan faktörlerin en önemlilerinden biri de yatak adı verilen destekçileriydi. Kendilerine mesken olarak sarp dağları, yaylaları, engebeli arazileri seçen ve gruplar halinde dolaşan eşkıya çeteleri faaliyetlerini uzun süreli devam ettirebilmeleri için belirli güçlerin desteklerine ihtiyaç duyuyorlardı. Zira üretimin ve çalışma hayatının içerisinde aktif olarak yer almayan eşkıyaların, hayatta kalmak için yiyecek içecek ve lojistik gibi ihtiyaçları kadar kervanların ve zenginlerin durumu ile peşlerindeki takip kollarının faaliyetleri hakkında da sağlam bir istihbarat ağına ihtiyaçları vardı.

Kendilerine bazen köylüler ve aşiretler²¹⁶⁵ bazen de buldukları yörenin varlıklı ağaları²¹⁶⁶ yardımcı olduğu gibi şehirlerin zabıt, idareci ve ayanları²¹⁶⁷ ile de

²¹⁶² Tavernier, ss.37-39.

²¹⁶³ BOA., M.d., Nr.140, s.408'den aktaran Uluçay, 18. ve 19. Yüzyılda..., ss.151,152.

²¹⁶⁴ Efkan Uzun, "Osmanlı Ülkesinde Görülen İşyan ve EşkİYalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında bir Değerlendirme" TÜBAR-XXV-/2009, Bahar, s.199.

²¹⁶⁵ BOA., DH.MUİ.2-7/3, 18 Mayıs 1326 "Şaki Çakırcalının Karahisar ve Kütahya yaylalarına giden aşayire iltihak etmesi melhuz bulunduğu Aydın Vilayetinden bildirilmekle oraca da kemal-i ehemmiyetle icrayı taharriyat ve takibat icrası istihsal olunacak netaic ve malumatın serian inbası."

işbirliği yapabiliyorlardı ve bunlar “ yatak” adıyla anılıyorlardı.²¹⁶⁸ Çakırcalı'nın baba dostu olan Hacı Eşkiya, Mehmet Efe'nin eşkiyalığa yeni adım attığı zamanlarda onu yörük beylerine göndererek sahip çıkmalarını istemişti. Yörük ağası Veli, Çakırcalı'ya verdiği öğütlerde yatağın ne demek olduğunu ve eşkiya yatak ilişkisinin nasıl olması gerektiğini anlamlı bir şekilde vurgulamıştı:

*...Eşkiya demek yatak demektir. Yatakları eşkiyanın canıdır. Yatağını belli eden eşkiya yaşayamaz. Bura senin baş yatağın. Bir daha buraya ayak basmayacaksın... Baban öldü gitti, onun dostu kim? Yatağı kim? kimse bilmedi. Esas yataklarını kimse, Allaktan başka kimse bilmeyecek. O kadar çok yatağın olacak ki, ikinci, üçüncü, dördüncü derece yatağın. Esas yatağın kim, herkes hükümet birbirine karışacak. Bu oba senin. Başın sıkışınca sana ulaşır. Yüreğine şüphe düşmesin bu obadan...*²¹⁶⁹

Eşkiya çetelerinin yatak adı verilen araçlara soygun sonrası elde ettikleri malların satmak için de büyük ihtiyaçları vardı. Özellikle yağmalanan mallar kendi yörelerinde tüketilmeye uygun değilse bu durum kaçınılmaz oluyordu. Zaten böyle bir satış mekanizması geliştiremeyen çetelerin yaşaması da mümkün değildi.²¹⁷⁰ Aynı araçlara Fidyeye²¹⁷¹ talebiyle adam kaçırmalarda da gerek duyulmaktaydı.

²¹⁶⁶ Çakırcalı Ahmet Efe'nin yatağı ve yakın dostu olan Hacı Eşkiya, Ahmet Efenin ölümü üzerine oğlu Çakırcalı Mehmet'i dağa çıkarıp köylünün yeniden kendisine kul köle olmasını sağlamak için ona nasihatler vererek eşkiyalığa teşvik ediyordu: “Oğlum, sen şu bu değilsin. Sen Çakırcalı Ahmet Efe gibi bir adamın oğlusun. Onun yüreğinden azıcığı sana geçmiş se, sen şu çalı kakıcıların topuna bedelsin. Göl yerinde su eksik olmaz. Yiğit yatağı boş kalmaz... Ta ezelden beri kurt eniği kurt olur... De gayrı gün senin günüdür.” Bkz. Yaşar Kemal, Çakırcalı Efe, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s.13.

²¹⁶⁷ Alaşehir'de bölgenin önde gelen hanedanları arasında Mütevellizade İzzet Efendi ile Tevfik Efendiler yer almaktadır. Bunlardan özellikle Tevfik Bey yörenin önde gelen bir eşrafi olup başta Çakırcalı olmak üzere birçok eşkiya çetesine yataklık etmek suretiyle bölgedeki hâkimiyetini sağlıyordu. BOA., DH. MKT.371/75, 12 Za 1312 tarihli belgede Dâhiliye Nezareti Alaşehir Hanedanından Mütevellizade İzzet Efendi ile Tevfik Efendilerin taltiflerini sadarete arz ederken, bir başka belgede ise Alaşehir Hanedanından Tevfik Bey'in Salihli'deki bir çiftlik sahibini çiftliğini kendisine vermesi için eşkiyayla tehdit ettiğini görmekteyiz. Bkz. BOA., DH.MKT.1272/ 62, 26 C 1326, ayrıca bkz.Kemal, ss.31,32.

²¹⁶⁸ Mücteba İlgürel, Osmanlılarda Eşkiyalık Hareketleri, TDVİA, Cilt 11, İstanbul 1995, s.467.; Sabri Yetkin, Egede Eşkiyalar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.12.; Uluçay, 18. ve 19. Yüzyılda..., s.58.

²¹⁶⁹ Kemal, s.32.

²¹⁷⁰ Hobsbawm, ss.120-121.

²¹⁷¹ BOA., 2532/189847, 9 Mart 1905, “... Şehri halin ibtidalarında Aydın'a yarım saat mesafede vaki' İnsasyadını biraderlerin tasarrufunda bulunan değirmene girip, amelenin sandıklarında bulunan nakd-i mevcutlarını alıp mal sahibine hitaben on gün zarfında 1000 lirayı Osmanî te'diye etmesine dair bir de tehdit name bırakmışlardı. Vadenin hitamı olan dünkü gün muma-ileyhim suret-i melfuf diğer bir mektup almışlardır. Bu mektup deveci kıyafetinde biri tarafından Aydın içerisinde bir dilenciye bırakılıp sahibine verilmesi rica olunmuştur. Bu defa 1500 Lirayı Osmanî talep olunup âdem-i te'diyesi halinde bil-zat kendisi hanesinden kaldırılacağı beyanıyla tehdit olunuyordu...”

Sadece fidyeyi alabilmek için değil kaçırılan şahıs veya şahısların emniyetli bir şekilde muhafazası içinde bu iş birliği bir zorunluluktur.

Eşkîyanın bulunduğu yerleri gizlemek ve takip kollarının faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmak içinde halk desteğine ihtiyaçları vardı. Devlet zulmüne tepki olarak dağdaki eşkıyasını destekleyen halk, takip kollarını, çetelerin bulunduğu yer noktasında çoğu zaman yanlış istihbarat vererek yanıltabiliyordu.²¹⁷² Çakırcalıyı öldüren Jandarma müfrezesinin takip kumandanı olan Albay Rüştü Kobaş anılarında eşkıyaların yakalanamayışının nedenlerini ve hükümet teşkilatının iki çapul eşkıya karşısında niçin aciz kaldığını şöyle açıklıyordu:

Bu iki aylık tecrübemde öğrendim ki, eşkıyalar öyle kendi başlarına değiller. Halk, bir kısım eşraf, eşkıyalarla birlik.... Bize eşkıyaları tutamayalım diye yanlış yol gösteriyorlar, habercilik, yataklık yapıyorlar. Eşraf cephane yetiştiriyor. Önce yatakları bulmalıyım. Eşkıyaların haberci teşkilatı gibi bir teşkilatı da ben kurmalıyım. Sonra jandarmalardan başka halktan bir müfreme teşkilatı yapmalıyım. Zaman ister. Uzun uzun düşünmek plan yapmak ister... ”²¹⁷³

Halkın eşkıyayı destekleyip ona yardım etmesinde, ondan duyduğu korku kadar devlet idarecilerine beslediği nefret ve eşkıyadan maddi ve manevi yardım görme beklentilerinin de rol oynadığını söyleyebiliriz.²¹⁷⁴ Bununla birlikte halkın sevgisini ve desteğini kazanamamış, onun nefretine neden olmuş eşkıya da halk tarafından ihbar edilebiliyordu.²¹⁷⁵ Bu ihbaratı yapanlar bazen bir şehir halkı olabildiği gibi, bazen bir muhtar²¹⁷⁶ veya bir çoban da²¹⁷⁷ olabiliyordu.

Ayrıca Kamalı Oğlu Mustafa isimli meşhur şakinin Alaşehir tüccarından Hezan oğlu Hacı Panayot ve biraderi Manolaki'ye hitaben yazdığı ve fidye talebini içeren tehdit dolu mektubu için bkz. BAO., DH.MKT. 785/42, 9 Teşrin-i Sani 1312/21 Kasım 1896

²¹⁷² BOA., DH.MUİ. 2-7/13, 31 Mayıs 1326/13 Haziran 1910 "... Eşkîyanın Nazilli karibinde Menderesi geçmiş olduğuna dair arz olunan haberin binaenaleyh bir desise olduğu dün akşam gelen telgraflardan anlaşılmış ve merkumun yine Ödemiş cihetine gitmiş olmaları ihtimaline binaen derhal ona göre tedabire tevessül olunmuş idi..."

²¹⁷³ Jandarma Albayı Rüştü Kobaş'ın anılarının tamamı için bkz. Kemal, A.g.e., s.141-152. Ayrıca yukarıdaki alıntı, Kemal, s.153.

²¹⁷⁴ Uluçay, 18. ve 19. Yüzyılda..., s.56.

²¹⁷⁵ BOA., C.ADL. 13/815, 23 C. 1207/5 Şubat 1793 "... Alaşehirli Hüseyin nam şakiyi merkumun Alaşehir Kazasında birkaç adet çiftlikleri ma'lumul miktar kısra ve hayvanat-ı saire ve hanesinde dahi bir miktar eşyası olmak ihtimali olduğundan gayri şakiyi merkumun konağı haricinde dahi bir harem olup derununda beher hal zalimen ahz eylediği mebalığı el altından İzmir tarafından altın ettirip mektumen hıfz etmek ihtimali olduğunu ahali-i kaza ihbar etmiş oldukların..."

²¹⁷⁶ BOA., DH.MUİ.2-7/13, 19 Mayıs 1326/1 Haziran 1910.

²¹⁷⁷ BOA., DH.MUİ.2-7/13, 18 Mart 1326 "Kuvve-i Takibiyye Kumandanlığından alınan 28 Şubat 1325 tarihli telgraf namede ise Çakırcalı'nın Tire havalisinde leylen muhbirlerden bir çobana

Bu nedenle eşkıya-yatak arasındaki ilişki birbirlerinin sınırlarını ihlal etmeden belirli kurallarla işlemek zorundaydı. Bu kurallar aşıldığı zaman çeteler ve köylü arasındaki ilişki sömürü ilişkisine dönüşüyor, yetkililere ihbar edilen ve hiçbir ihtiyaçları karşılanmayan çetenin varlığını sürdürmesi neredeyse imkânsız hale geliyordu. Bundan dolayıdır ki hayatta kalmak isteyen çeteler yataklarını sağlam tutuyor ve onlara sahip çıkıyorlardı.

Alaşehir kazası Rum Cemaatinin Fener Rum Patrikhanesine gönderdiği yazıdan anlaşıldığına göre bölgedeki eşkıya çeteleri kolluk kuvvetleri tarafından sıkı bir takibata tabi tutulmuş olup, eşkıyanın fidye alıp vermek hususundaki yatakları da yakalanarak tutuklanmıştı. Çete bunun üzerine yatak ve adamlarının tahliyesi için yörenin Gayrimüslim ileri gelenlerinden Pavli Efendiyle iletişime geçerek eğer yatakları tahliye edilmez ve istedikleri fidye verilmezse, çiftliğini tahrip ederek hayvanlarını telef edecekleri doğrultusunda onu tehdit etmişlerdi. Hatta Alaşehir'den bir Müslüman çocuğunu da dağa kaldırmış ve istedikleri fidyeyi alamayınca öldürmüşlerdi.²¹⁷⁸

Eşkıyaya yataklık eden unsurlardan birisi de ayan, eşraf veya ağalardı ve bu durumda eşkıyalık olgusunun güç kazanmasında etkili olan önemli faktörlerden birisiydi. Esasen bu durum, ağaların, eşrafın dağlardaki menfaat çarpışmasıydı ve dağda kimin çetesi kuvvetli ise, şehirde de o ağa veya o eşraf kuvvetliydi.²¹⁷⁹ Nitekim 10 Ocak 1893 tarihli bir belgede dâhiliye nezareti, Alaşehir'de cinayetlerin arttığını ve bunun Alaşehir'in ileri gelenlerinden bazı kişilerin adamları tarafından gerçekleştirildiği yolundaki haberlerin tahkik edilmesini istiyordu.²¹⁸⁰

Alaşehir bölgesinin önde gelen aileleri veya eşrafı arasında Mütevellizade İzzet Efendi²¹⁸¹, Tevfik Bey²¹⁸² ile Akif²¹⁸³ ve Raşit Beyler²¹⁸⁴ yer almaktaydı. Tevfik Bey bölgenin eşraflarından biri olan İzzet Efendi ile birlikte 1895 senesinde merkezi hükümet tarafından taltif edilmişti.²¹⁸⁵ 1899 Aralığında ise salise

tesadüfle köylülerin hakkındaki fikirlerini istimzac ettiği kendisince müstahbir olup şaki-i merkumun Ödemiş, Tire, Bayındır mıntıklarında bulunduğunu ma'mul ettiği...”

²¹⁷⁸ BOA., DH.MKT. 785/42, 24 Nisan 1320/8 Mayıs 1904.

²¹⁷⁹ Kemal, s.50

²¹⁸⁰ BOA., DH.MKT. 2041/19, 21 C 1310/10 Ocak 1910.

²¹⁸¹ BOA., DH.MKT. 371/75, 12 Za 1312/7 Mayıs 1895.

²¹⁸² BOA., DH.MKT. 371/75, 12 Za 1312; BOA., DH.MKT. 1272/62, 26 C. 1326; BOA., BEO. 2979/223425, 27 Za 1324; BOA., BEO. 2979/223362, 28 Za 1324.

²¹⁸³ BOA., DH.MKT.1272/62, 26 C 1326/25 Temmuz 1908.

²¹⁸⁴ Yetkin, s.102.

²¹⁸⁵ BOA., DH.MKT. 371/75, 12 Za 1312/7 Mayıs 1895.

rütbesinden saniye rütbesine terfi ettirildi.²¹⁸⁶ Bu süreç içerisinde Tevfik Beyin merkezi hükümetle diyaloglarının gayet iyi olduğunu görüyoruz. Zira dâhiliye nezareti yapmış olduğu hayır hizmetlerinden dolayı 1902 Aralığında bir kez daha taltifini teklif etmişti.²¹⁸⁷

Devlet eşkıya ile mücadelede çaresiz kalınca acziyetinin bir sonucu olarak dönem dönem aflar ilan ediyor ve bu aflarda aracı olmak üzere de bölgenin ayan ve eşrafından da yararlanıyordu. Bu bağlamda eşraf ve ağalar bir taraftan eşkıyaya yataklık ederken diğer yandan da devlet ile çeteler arasında arabuluculuk rolünü üstlenebiliyorlardı. Nitekim Alaşehir kazasının önde gelen eşrafından Tevfik Beyin arabuluculuğu sonucu Gökdeli Çetesi, kır serdarı olarak 8 Mart 1905’de yüze indirilmişti.²¹⁸⁸ Bu durum ödüllendirilecek ve merkezi hükümet Tevfik Beyi bir kez daha terfi ettirecekti.²¹⁸⁹

Aynen bunun gibi Alaşehir eşrafından Mütevellizade Akif ve Raşit beylerin aracılığı sonucunda da Musaoğlu, İsmailoğlu ve İnce Mehmet çeteleri de affedilmişti. Fakat bunlar da Gökdeli çetesi gibi silahlarını bırakmamışlar ve silahlı olarak kazada yaşamaya başlamışlardı.²¹⁹⁰

İslam hukuku ve özellikle de Hanefi fıkhı, eşkıyalık olgusuna suçluların ortaklaşa gerçekleştirdikleri bir hareket olarak baktıkları için kişilere ve mala karşı bizzat işlenen suçlarla; yardımcılık, gözcülük ve silah taşıyıcılığı gibi suçlar arasında hiç bir ayırım yapmamış ve hepsini de aynı derecede suçlu saymışlardır.²¹⁹¹ İşte bu anlayıştan dolayıdır ki Osmanlı İmparatorluğu da eşkıya çetelerine yataklık edenleri hoş görmemiş ve onları kalabent, kürek ve sürgün gibi uygulamalarla cezalandırmıştı. Alaşehir’in önde gelen nüfuzlu ailelerinden Tevfik Bey de yataklık ettiği gerekçesiyle sürgün cezasına uğrayanlardandı.

Tevfik Bey, çetelerin zararlarını önleme konusunda bir yandan devletle işbirliği yaparken diğer yandan da eşkıya çetelerine yardımda bulunmaya devam ediyordu. Ancak Aydın Vilayetinde etkili olan iki büyük eşkıya çetesine yardımlarda

²¹⁸⁶ BOA., İ.Tal.195/1317/-152, 16 B 1317/20 Kasım 1899.

²¹⁸⁷ BOA., DH.MKT.826/34, 29 N 1320/29 Aralık 1902.

²¹⁸⁸ BOA., BEO.,İrade-i Hususi, 382-8/105, 553/84 ve BAO., YSKP. 86-24/2349 ve 86-27/2699’dan aktaran; Yetkin, s.103.

²¹⁸⁹ BOA., İ.TAL., 367/1323/r-147, 28 R 1323/2 Haziran 1905.

²¹⁹⁰ BOA., Y. MTV., 275/109’dan aktaran Yetkin, s.102.

²¹⁹¹ Ali Bardakoğlu, “Eşkıya”, TDVİA, C.11, s.464.

bulunduğu gerekçesiyle eşkıya takip kumandanı Said Paşa tarafından bab-ı aliye şikâyet edilmesi üzerine Sivas'a sürgün edilmişti.²¹⁹²

Said Paşa'nın bab-ı aliye vermiş olduğu ifade üzerine Sivas'ta yaklaşık bir sene beş ay kadar sürgün hayatı geçiren Mütevellizade Tevfik Bey'in 5 Kasım 1907 tarihinde affına²¹⁹³ karar verilirken bu durum 30 Mayıs 1908 tarihli irade-i hususi ile kesinlik kazandı.²¹⁹⁴ Bununla birlikte Tevfik Bey rahat durmuyor sadece bölge halkına değil yörenin ileri gelen eşrafına da fenalıkta bulunuyordu. Nitekim Tevfik Bey'in Alaşehir'in önemli eşrafından Mütevellizade Akif Beyi Salihli'deki çiftliğini kendisine vermesi için tehdit etmesi üzerine Akif Bey durumu telgrafla hükümet yetkililerine bildirmişti.²¹⁹⁵

b) Alaşehir'de Eşkîyalık Faaliyetleri

Alaşehir kazası ve çevresinde meydana gelen eşkıyalık faaliyetlerini incelediğimizde 18.yüzyıl içerisinde karşımıza çıkan ve eşkıya figürlerinin en önemlilerinden birisi olan Sarı Beyoğlu Mustafa yer almaktadır. 18.yüzyılda Aydın'dan Akşehir'e, Mersin'den Balıkesir'e kadar olan coğrafyada tam dört sene boyunca etkili olan Sarı Beyoğlu Mustafa kervanları soyup, köyleri harap etmek ve birçok kimsenin ölümüne sebep olmak suretiyle zikredilen bölge de kelimenin tam anlamıyla dehşet saçmıştı.²¹⁹⁶

“Asil soyguncu”, kanun dışı hayatına bir suç işleyerek değil, adaletsizliğe kurban gittiği, ya da onlar tarafından suç sayılan (oysa halkın bu gözle bakmadığı) bir fiilden dolayı yetkili makamların kovuşturmasına uğradığı için veya bir namus veya onur meselesinden dolayı öç almak için başlar diyor Hobsbawm.²¹⁹⁷

Sarı Beyoğlu Mustafa'nın eşkıyalığa başlama nedenini incelediğimiz de ünlü tarihçi Hobsbawm'ın sosyal eşkıyalığın başlangıç nedenlerine ilişkin yaptığı tanımla tam olarak örtüştüğünü görürüz. Gerçekten de Sarı Beyoğlu kendi ifadesine göre evini basarak kendisini öldürtmek isteyen Genç Ali adında ki bir şahsı öldürerek,

²¹⁹² BOA., BEO. 2979/223425, 27 Za 1324/12 Ocak 1907; BOA., BEO. 2979/223362, 28 Za 1324/13 Ocak 1907.

²¹⁹³ BOA., Y..EE..KP.,32/3126, 29 N 1325/5 Kasım 1907.

²¹⁹⁴ BOA., İ..HUS., 166/1326/R-63, 29 R 1326/30 Mayıs 1908.

²¹⁹⁵ BOA., DH.MKT. 1272/62, 26 C 1326/25 Temmuz 1908.

²¹⁹⁶ Uluçay, 18. ve 19. Yüzyılda..., ss.88-89.

²¹⁹⁷ Hobsbawm, ss.62-63.

intikamını almak suretiyle eşkıyalığa başlamıştı. Yani kendi isteğiyle değil, bir haksızlığa uğradığından ve mecbur kaldığından dolayı eşkıyalık yolunu tutmuştu.

Daha çok Aydın ve Saruhan Sancaklarında vurgunculuk yapan Sarı Beyoğlu'nun takip ve tenkiline her ne kadar pek çok paşa görevlendirilmişse de Kütahya'dan İçel'e, İçel'den Uşak ve Hüdavendigar Sancaklarına kadar geniş bir alanda faaliyet gösteren bu eşkıya bir türlü yakalanamıyor, adamlarının muhtelif yataklarına gizlemek suretiyle izini kolayca kaybettirebiliyordu. Mevsimin kış olması ve araya bir takım ricacıların girmesi sonucunda 1736-1739 Rus-Avusturya Harbine katılması şartıyla 1736'da affedildi.²¹⁹⁸

Esasen devlet, aciz kaldığı durumlarda son çare olarak zaman zaman af müessesini de devreye sokmaktaydı. Böylece merkezi yönetim bir taraftan Rus-Avusturya Harbi ile uğraşırken diğer taraftan da Sarı Beyoğlu gibi güçlü bir eşkıyayla mücadele etmekten kurtuluyor ve onu bu savaşta kullanarak faydalı bir alana kanalize etmeyi amaçlıyordu.

Merkezi hükümet tarafından kendisine hediyeler gönderilmek suretiyle kazanılmaya çalışılan Sarı Beyoğlu maiyetiyle birlikte sefere katılmak amacıyla Lâpseki'ye kadar gelmişse de şüphe duyduğu bazı şeylerden dolayı geri döndü. Devlet eşkıyayı ürkütmemek adına baharda sefere iştirak etmesi koşuluyla, kışı memleketinde geçirmesine izin verdi. Fakat Sarı Beyoğlu bahar mevsimi gelip çıktığında da sefere katılmadı. Bu durum ünlü eşkıyanın şekavet hareketlerine yeniden başladığı ve af sürecini sona erdiği anlamına geliyordu. Takip ve tenkiline yeniden birçok paşa görevlendirilmişti. Başarısız olan paşalar mallarına el konulup, sürgün edilmek suretiyle cezalandırılırken yerlerini ivedi bir şekilde yeni paşalara bırakıyorlardı. Merkezi yönetim her ne kadar Sarı Beyoğlu'nu yakalamak amacıyla memleketi Denizli'ye paşalarını göndermişse de bu durumu haber alan ünlü şaki çoktan İnegöl ve Alaşehir tarafına kaçmayı başarmıştır. Alaşehir'i bir kez daha kuşatan Sarı Beyoğlu Mustafa, daha sonra Honas Kalesine sığındı. Kale kuşatılıp geçme ihtimali bulunan bütün derbent ve geçitler tutulmuşsa da kuşatmayı yarıp kaçmayı başardı. Sarı Beyoğlu'nu yakalamaya son olarak, eşkıya takibinde büyük başarılar göstermiş olan Raka Valisi Ahmet Paşa tayin edildi. Eşkıyanın takibinde oldukça ısrarcı olan ve peşini bırakmayan Ahmet Paşa'nın kethüdası ile saray köyü yakınlarında yapılan çatışma Sarı Beyoğlu'nun son mücadelesi oldu. Bu çatışmada

²¹⁹⁸ Uluçay, s.90.

hayatını kaybeden ünlü eşkıyanın başı kesilerek önce Alaşehir de bulunan Ahmet Paşa'ya buradan da İstanbul'a gönderildi ve İstanbul halkına teşhir edildi. Daha sonra ise bu önemli haber mübaşirler aracılığıyla Batı Anadolu'nun her tarafına duyuruldu.²¹⁹⁹

Saruhan sancağında ve bu sancağın bir kazası olan Alaşehir'de ortaya çıkan eşkıyalık faaliyetleri nitelik bakımından incelendiğinde 18. ve 19. yüzyılların birbirlerinden oldukça farklı olduğu gözlemlenmektedir. 18. yüzyılın ilk yarısında her türden eşkıyaya rastlanmakla birlikte, bu yüzyılın ikinci yarısından ve 19. yüzyılın başından itibaren bu kapsamdaki eşkıyalığın ortadan kalktığını ve yerini bölgedeki nüfuzlu ayanların mücadelesinde bir araç olmaya bıraktığını görmekteyiz. Eşkıyalığın genelde Aydın vilayeti, özelde ise Alaşehir kazasında 20. yüzyılın başlarına kadar "zeybek" adı altında şiddeti artan bir şekilde devam ettiği görülmektedir.²²⁰⁰

Eşkıya ile çıkar ilişkisi ve işbirliği içerisine giren sadece o beldenin ayan veya eşraf olarak nitelendirilen aileleri değildi. Söz konusu yerleşim yerlerindeki yerel idareciler de bağlı buldukları devlet otoritesine rağmen çetelerle oldukça güçlü bağlar kurabilmekteydiler. Nitekim 24 Eylül 1848 tarihli belgede Alaşehir kazası Müdürü Hacı Hamit Ağa ile İnegöl Müdürü Ömer Ağa'nın eşkıya ile işbirliği yapmış oldukları ve daha sonra da eşkıyaya sığındıkları haber alınmış ve bu durumun araştırılması için tahkikat yapılması emredilmişti.²²⁰¹

Esasen dağdaki eşkıyanın buradaki varlığını uzun soluklu devam ettirilebilmesi için yerel idarecilerle karşılıklı çıkar ilişkisi içerisine girmesinin çoğu zaman bir zorunluluk olduğu da bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte, yerel yöneticiler açısından bakıldığında eşkıyalarla ilişkilerin her zaman çıkarlar dengesi bağlamında gerçekleşmediği de oluyordu. Alaşehir kazasında ikinci kez müdürlük makamına getirilen Ömer Ağa bu durumun iyi bir örneğini oluşturmaktadır. Bir süreden beri Aydın havalisinde dolaşmakta olan Yörükoğlu Ali isimli şaki tarafından hanesi basılmak suretiyle, kardeşiyle birlikte katledilmiş ve bu durum üzerine yerine Kırkağaç hanedanından Küçük Ağazade Mustafa Ağa önce vekâleten sonra da asaleten tayin olunmuştu. Yörükoğlu Ali isimli şakinin yakalanması için bazı

²¹⁹⁹ M.Ş.S.193, s.65'den aktaran Uluçay, ss.90-91.

²²⁰⁰ Uluçay, ss.56-57.

²²⁰¹ BOA., MVL. 28/46, 25 L 1264/24 Eylül 1848.

kazalardan yeterli miktarda zaptiye ve derdestine mahsus memurlar görevlendirilmişti.²²⁰²

Halk yerel yöneticilerin ve eşraftan nüfuzlu ailelerin çok güçlü olduğu dönemlerde korkudan dolayı zulme boyun eğmek zorunda kalıyordu. Fakat bunların zayıf düştükleri zamanlarda ise merkezi yönetime şikâyetle bulunabiliyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu bu şikâyetler karşısında dönem dönem “Adaletname” denilen geleneksel belgeler yayınlıyor ve böylece “ehl-i örf” denilen idarecilerin usulsüzlüklerine son vermek istiyordu. Ancak 19. yüzyılda imparatorluk bir yandan devam eden savaşlar ve hızlı ekonomik çöküş, diğer yandan da merkezi otoriteyi modernleşme hamleleriyle yeniden tesis edebilme çabalarına rağmen bunda pek de muvaffak olamıyordu.

1848-1849 yılları arasında Alaşehir’de kaza müdürlüğü yapan Ömer Ağa da usulsüzlükleriyle bilinen bir idareciydi. Bu nedenle hakkında zaman zaman şikâyetlerde bulunulmaktaydı.²²⁰³ Hazinekar Kapıcıbaşı Ali Bey, rüsumat bedelinden dolayı, Ömer Ağa’dan şahsi alacaklarını alamadığı için şikâyetçi olmuş, bu nedenle Ömer Ağa kaza müdürlüğünden azledilmişti.²²⁰⁴ Bu alacak davası üç yıla yakın sürmüş, mültezim Ali Bey, alacağını ancak 1852 yılında alabilmişti.²²⁰⁵

Yerel yöneticilerin zulmüne ve hukuksuzluklarına dair bir başka örnek de 1860 senesinde Alaşehir kazasının müdürlüğünü yapan Hacı Himmet Ağa zamanında yaşanmıştır. Hacı Himmet Ağa Divanı Hümayun Hâceganından Ahmet İzzet Efendi’nin babasından miras olarak kalan evini zorla zapt etmiş²²⁰⁶ ancak bu durum Ahmet İzzet Efendi tarafından kabul görmemiş ve evine yapılan müdahalenin önlenmesi için dava açmıştır. Fakat dava devam ederken Himmet Ağa’nın vefat etmesi üzerine tekrardan varislerine dava açan Ahmet İzzet Efendi, nihayetinde evini geri almayı başarmıştı.²²⁰⁷

II. Mahmut döneminde, 1826 yılında Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla birlikte Batı Anadolu Bölgesi’nde eşkıyalık faaliyetlerinin kurumsallaşmaya

²²⁰² BOA., İ.MVL, 438/19411, 8 R 1277/24 Ekim 1860; BOA., A } MKT. MVL. 121/89, 16 R 1277/1 Kasım 1860; BOA., MVL. 603/44, 24 R 1277/9 Kasım 1860.

²²⁰³ BOA., MVL. 85/40, 25 R 1266/10 Mart 1850.

²²⁰⁴ BOA., A.} MKT. 224/53, 26 L 1265/15 Eylül 1849; BOA., A.} MKT.UM.. 25/3, 06 L 1266/15 Ağustos 1850.

²²⁰⁵ BOA., A.} MKT. UM.. 141/67, 02 Z 1269/6 Eylül 1853.

²²⁰⁶ BOA., A.} MKT.DV.. 199/42, 13 S 1278/20 Ağustos 1861; BOA., A.} MKT.DV.. 206/43, 14 R 1278/19 Ekim 1861.

²²⁰⁷ BOA., A.} MKT.DV.. 206/62, 14 R 1278/19 Ekim 1861; BOA., MVL. 461/17, 02 Ş 1281/31 Aralık 1864.

başladığını görmekteyiz. Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla birlikte bir taraftan yeniliklerin önündeki en büyük engel kaldırılıp reformların önü açılırken, diğer taraftan imparatorluk iç ve dış tehlikeler karşısında savunmasız bırakılmıştı. Ocağın kaldırılmasında kısa bir süre sonra gerçekleşen 1828-29 Osmanlı- Rus Harbi'nin getirdiği yıkım, ağır siyasal ve ekonomik koşullar savaştan dönen gençlerin eşkıyalığa başlamasında önemli bir rol oynamıştı. Bu faaliyetleri gerçekleştiren kişilere “zeybek”, onların reislerine ise “efe” adı veriliyordu. Ege Bölgesi'nde zeybekler eşkıyalığın yoğunlaşmasında etkili bir unsur olarak yer almışlar ve bu eylemlerini imparatorluğun yıkılışına kadar sürdürmüşlerdi.²²⁰⁸

1863 yılında Alaşehir ve İnegöl civarında faaliyet gösteren ve beş altı kişiden oluşan bir silahlı zeybek grubu Uşak kazası ahalisinden beş kişinin önüne geçerek paralarını gasp etmişlerdi. Eşkıyalardan sadece Kazdağlı Mustafa ile Molla Süleyman yakalanabilmişti.²²⁰⁹

Genelde Batı Anadolu Bölgesi'nde, incelediğimiz konu itibariyle de Alaşehir kazası ve çevresinde etkili olan, 19. yüzyılın hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli eşkıyalarından bir diğeri de Çakırcalı Mehmet Efe'ydi. Çakırcalı Mehmet Efe, Aydın'dan Burdur'a hatta Konya'ya kadar oldukça geniş bir alanda faaliyet göstererek²²¹⁰ yaklaşık on beş yıl boyunca kan dökmek suretiyle bölgedeki güvenliği tehdit etmiş ve uzun yıllar yakalanmayarak İmparatorluğu kelimenin tam anlamıyla acziyet içerisinde bırakmıştı. Yaptığı faaliyetlerle sadece Osmanlı kamuoyu tarafından değil Batı kamuoyu tarafından da yakından takip edilen efe, zenginden alıp fakire vermesi yönüyle de Türklerin Robin Hood'u olarak tanımlanıyordu.²²¹¹ Zaten onu ilginç kılan ve Batı kamuoyu tarafından takip edilmesine neden olan durum da buydu.

Çakırcalı'nın eşkıyalığa başlama nedeni de tıpkı 18. yüzyılın ünlü eşkıyası Sarı Beyoğlu Mustafa gibi Hobsbawm'ın sosyal eşkıyalığın başlangıç nedenlerine

²²⁰⁸ Yetkin, ss.52-53.

²²⁰⁹ BOA., MVL. 662/25, 16 B 1280/27 Aralık 1863.

²²¹⁰ BOA., DH.MUİ. 2-7/3, 17 Mayıs 1326/30 Mayıs 1910 “Çakırcalı ile avanesinin takibatı için Burdur, Tefenni, Antalya'dan kuvve-i kafiye sevk olunduğu gibi Isparta'dan bir müfreze i'zamı mutasarrıflığa yazıldığı, vilayete hem hudut olan mahallere de kollar sevk ve ta'limat-ı lazime i'ta edildiği Konya vilayetinden bildirilmiştir.” Ayrıca, Çakırcalı'nın faaliyet gösterdiği geniş coğrafya için Bkz. Yaşar Kemal, s.98.

²²¹¹ Çakırcalı Mehmet efe, eşkıyalığı boyunca gösterdiği tutum ve davranışlarıyla faaliyet sahasındaki fakir fukara halkın, eşkıya, eşraf ve devlet zulmüne karşı adeta savunucusu ve sözcüsü olmuş ayrıca vurgunlardan elde ettiği paralarla da fakirlikten dolayı evlenememiş gençleri evlendirmiş, köprü ve yol yapımı gibi hayır hizmetlerinde de bulunmuştu. Çakırcalı'nın bu tür faaliyetleri için Bkz. Kemal, ss,43-138.

ilişkin yaptığı tanımla birebir örtüşmektedir. Gerçekten de Çakırcalı eşkıyalığa babalığı olan Hacı Eşkıya'nın namus davasıyla ilgili intikamını almak ve aynı zamanda babası Ahmet Efe'nin de katili olan ve anasının namusuna ağır hakaretler yapan Boşnak Hasan Çavuş'u ortadan kaldırmak amacıyla başlamıştı.²²¹² .

Toplumsal baskılara boyun eğip dağa çıkmak zorunda kalan Çakırcalı'ya ilk destek babalığı olan Hacı Eşkıya'dan gelmiştir. Hemen Alaşehir, Ödemiş ve Salihli'nin önde gelen nüfuzlu eşraflarından Tevfik Bey, Halil Bey ve Kamil Ağalara haber göndererek efenin dağa çıktığını bildirdi ve ihtiyaçlarının karşılanmasını isteyerek ellişer altın gönderilmesini talep etti. Bir süre sonra Tevfik, Halil ve Kamil Beylerden beklenen paralar geldi. Halil Bey ayrıca Çakırcalı Efe'ye bir mektup yazarak "Biz burada dururken sen hiç çekinme. Bir elin İzmir'de, bir elin Ödemiş'te, bir elin İstanbul'da Padişahın sarayında demektir". diyordu.²²¹³

Ünlü şaki Çakırcalı Mehmet Efe'ye de yataklık eden yörenin önde gelen kişileri arasında Mütevelli Oğlu Tevfik Bey, en önemli eşraf olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyük derebeyleri soyundan gelen Tevfik Bey'in Alaşehir'de çiftlikleri, hanları, hamamları bulunmakta olup, Alaşehir yörelerinde Tevfik Bey demek aynı zamanda Çakırcalı demektir. Onun dağa çıkmasına yardım ettiği gibi önemli yatakları arasında da yer almaktadır. Bölgesinde başta tarla mevzuları olmak üzere herhangi bir ihtilafı karşılaştığı zaman ilk sözü "Çakırcalı'ya bir haber yollarsam" dır. Nihayetinde gerçekten de çok sıkıştığı zaman Çakırcalı'ya ulaşmakta ve Çakırcalı bölgeye intikal ederek Tevfik Bey'in düşmanlarının icabına bakmaktadır.²²¹⁴

Tevfik Bey, amcaoğluyla yaşadığı çiftlik ihtilafını bir türlü çözemeyince her zamanki gibi Çakırcalı Mehmet Efe'den yardım talep ederek, ondan amcaoğunu öldürmesini istemiş, bunun karşılığında da dilerse kendisine çiftliğini bile verebileceğini vadetmiştir. Bu duruma çok öfkelenen Çakırcalı Tevfik Bey'e bir tokat atıp onu yere düşürmek suretiyle tepkisini göstermiştir. Yaşar Kemal, Çakırcalı'nın bu olaydan sonra gerçek anlamda Çakırcalı olduğunu, ağalara, beylere sırtını dönerek, o günden sonra hiçbir zaman onların kendisini kullanmalarına izin vermediğini söylemektedir.²²¹⁵

²²¹² Yetkin, s.86.; Kemal, ss.22-26.

²²¹³ Kemal, s.32.

²²¹⁴ Kemal, s.105.

²²¹⁵ Kemal, s.106.

Tevfik Bey, bu olaydan sonra kendisine dost ve destekçi olarak Çakırcalı'nın küçük düşmanlarından biri olan İsmail Efe'yi seçmiş ve artık İsmail Efe'ye istediğini öldürtmüştür. Bu durumu haber alan Çakırcalı, Tevfik Bey'e dersini vermek üzere Alaşehir'in yolunu tutmuşsa da Tevfik Bey'i bulamamıştır. Bunun üzerine hedefini değiştiren Çakırcalı, Tevfik Bey'in dağlardaki yeni eşkiyası İsmail Efe'yi cezalandırmak amacıyla efe'nin köyünün yolunu tutmuş ve cansiperane direnen İsmail Efe en sonunda evi ile birlikte yakılmak suretiyle öldürülmüştür.²²¹⁶

Çakırcalı Mehmet Efe adını ilk kez, vilayetin zenginlerinden ve babasının eski düşmanlarından olan ayrıca fakir fukaraya zulmedip çalı kakıcıları destekleyen Mustafa Ağa'nın çiftliğini basmak suretiyle duyurdu. Efe, aynı zamanda Büyük Cerit ve Çamlıcalı Hüseyin Çetelerinin de yataklığını yapan Mustafa Ağa'nın bin üç yüz lirasını gasp ederek bu parayı köylerde ne kadar evlenecek fukara genç varsa onlara dağıttı.²²¹⁷

Çakırcalı'dan intikamını almak isteyen Mustafa Ağa, Köselioğlu isminde bir kişiye çete kurdurmak suretiyle eşkıyalığa başlattı. Bu sıralarda efeye şahsi düşmanlığı bulunan Kamalı Mehmet de bir çete oluşturarak eşkıyalar kervanına katıldı. Merkezi hükümetin bölgedeki etkisizliğinden faydalanan Çamlıcalı Hüseyin'in de Ödemiş dağlarının yolunu tutması üzerine kendisine düşman çetelerin artmasından çekinen Çakırcalı, Kara Ali ve Hacı İlyasoğlu Çolak'a taslak çeteler kurdurmak suretiyle dağlardaki gücünü artırdı. Aydın Vilayetinin dağları kısa sürede eşkıya çeteleriyle dolmuştu fakat hükümet ve gönderdiği takip kolları ne yazık ki çeteler karşısında oldukça zayıf kalıyordu. Çakırcalı Mehmet'le dağlarda üstünlük yarışına giren Kamalı Mehmet, Küçük İsmail ve Gökdelioğlu Mehmet adlı taslak çetelerini kurarak bölgedeki şekavet hareketlerinin bir kat daha artmasına neden olmuştu.²²¹⁸

Bölgedeki eşkıyalık faaliyetleri o kadar yoğunlaşmıştı ki Gayrimüslim Rum cemaatlerinin şikâyetleri sadece Alaşehir ile sınırlı kalmıyor, Salihli ve Kula gibi kazaların Rum ahali de Fener Rum Patrikhanesi'ne güvenlikle ilgili sorunlarını arz ediyorlardı. Patrikhane kendisine başvuran Rum cemaatlerinin sorunlarını çözmek

²²¹⁶ BOA., Y.PRK.ASK. 247/70, 13 Şubat 1322/26 Şubat 1907 “ Geçen Pazar günü saat 11’de Çakırcalı Mehmet, Ödemiş muzafatından Kaymakçılar karyesine gelerek evvelce mazhar-ı afv-ı Ali olmuş olan İsmail ile kain pederini katletmiş ve hanelerini yakarak savuşup gitmiş olduğu ma’ruzdur.” Ayrıca bkz. Kemal, ss.107-108.

²²¹⁷ Kemal,ss.37-43.; Yetkin, s.88.

²²¹⁸ Yetkin, s.89.

adına muhtıralar yayımlayarak padişahın ricacı oluyor ancak bir türlü olayların ardı arkası kesilmiyor ve devlet eşkıya ile mücadelede her zamanki gibi yetersiz kalıyordu.

Nitekim Fener Rum Patrikhanesi'nin yayımladığı 17 Ekim 1903 tarihli muhtıradan anlaşıldığına göre, Kula ve çevresinde ortaya çıkan eşkıya çeteleri kasabanın Rum eşrafından bir kaç kişiyi dağa kaldırmak suretiyle Hacı Yusuf Oğlu Kozmo'dan 150, Lok Oğlu Hacı Petro'dan 20 ve Dimitri Hacı Mihail'den 15 lira fidye isteyerek, almadıkça salıvermeyeceklerini bildirmişler ve Hacı Tanaş Oğlu Tanaş'ı tehlikeli surette yaralamışlardı. Muhtırada Alaşehir-Kula havalisinde dolaşmakta olan Çakıcı Ali isimindeki meşhur şakinin yönetimindeki çetenin Seleli Oğlu Antaş'ın evini basmak suretiyle dağa kaldırdıkları ve o esnada pederinin yardımına gelen oğlu Hristo'yu dahi ağır şekilde yaraladıkları ve iki gün sonra 600 lira fidye alarak esiri salıverdikleri söyleniyordu.

Çete, Seleli Oğlu Antaş'ı serbest bırakmıştı ancak muhtıradan öğrendiğimize göre Antaş, maruz kaldığı eza ve cefadan dolayı ertesi gün vefat etmiş, oğlu ise aldığı yara yüzünden ümitsiz bir duruma düşmüştü. Patrikhane, ahalinin ticari işleri için civar kazalara gidip gelmelerinin tam da zamanı iken bırakınız uzağı, hanelerinden dışarı çıkmaya dahi cesaret edemediklerini söylüyordu.²²¹⁹

Dâhiliye nezareti yayımlanan muhtıra üzerine durumu Aydın Vilayetine yazarak olayların araştırılmasını ve gerekli tedbirlerin alınmasını istedi.²²²⁰ Vilayet yaptığı incelemeler sonucunda dâhiliye nezaretine yaptığı açıklamada zikredilen bölgede öyle denildiği gibi birkaç eşkıya çetesi olmayıp çok sayıda çetenini bulunduğunu bildiriyor ve Seleli Oğlu Antaş'ın zannedildiği gibi Çakırcalı Ali tarafından değil yine Ödemiş taraflarında türeyen Mahmut namında bir şaki tarafından kaldırıldığını, adı geçen eşkıya Mahmut'un ise daha sonra Tire taraflarında öldürüldüğünü haber veriyordu.²²²¹

Alaşehir kazası ve civarında icrayı şekavette bulunan eşkıya çetelerinin en önemlilerinden biri de meşhur şaki Kamalı Mustafa'nın çetesi idi. Kamalı, Alaşehir tüccarından Hezan Oğlu Hacı Panayot ve biraderi Manolaki ile Tortoğlu isimli Alaşehirli Rum tüccarlarına mektup göndermek suretiyle para talebinde bulunmuş,

²²¹⁹ BOA., DH.MKT. 785/42, 4 Teşrin-i Evvel 1319/17 Ekim 1903.

²²²⁰ BOA., DH.MKT. 785/42, 7 Teşrin-i Evvel 1319/20 Ekim 1903.

²²²¹ BOA., DH.MKT. 785/42, 4 Teşrin-i Evvel 1319/17 Ekim 1903.

verilmemesi durumunda ise tehditler savurmuştu.²²²² Mahalli Rum cemaati canlarının tehlike altında bulunduğu gerekçesiyle Fener Rum Patrikhanesi'ne başvurarak şikâyet ve korkularını iletmışler, patrikhane de bir muhtıra yayımlayarak her zaman olduğu üzere merkezi yönetimden gereğinin yapılmasını istemişti.²²²³

Alaşehirli Rumlar, muhtıradan anlaşıldığına göre Kamalı Mustafa'nın Rum mu'teberanından birkaç kişiye mektup göndermesinden dolayı korkarak, can, mal ve ırzlarının endişesine kapılmışlardı. Hatta bu nedenle mektupların suretlerini patrikhaneye de göndermişler ve Kamalı Mustafa Çetesinin bu kadar cüretkâr davranmasından Alaşehir'in yerel idarecilerini sorumlu tutmuşlardı. Onlara göre hükümet-i mahalliye bir müddetten beri kasaba havalisinde dolaşan ve eşkıyalık yapan Kamalı Mustafa Çetesinin takibatını yapmadığı ve gerekli tedbirleri almadığı için bu çete bu kadar pervasızca hareket ediyordu.²²²⁴

1904 senesinde sadece Çakırcalı değil aynı zamanda Kamalı ve taslak çetesi olan Gökdeli Çetesi de faaliyetlerini iyice artırmıştı. Bu çetelerle mücadelede her türlü gayreti gösteren ancak bir türlü başarılı olamayan Kamil Paşa çaresizlik içerisinde geleneksel yöntemlere başvurarak Kamalı ve Gökdeli çetelerinin aile ve akrabalarını Ege Adalarına sürgün etti.²²²⁵ Çakırcalı ise eşkıyayla mücadelede acziyetin bir neticesi olarak 26 Mayıs 1904 tarihinde önce Birgi'de sonra da Ödemiş'te kalabalık bir halk kitlesi önünde düzenlenen af töreniyle yüze inmişti.²²²⁶

Eşkıyalık töresine göre büyük bir çete yüze indiği anda diğer çeteler dağda onun yerini alırdı. Çakırcalı çetesinin affa uğrayacağını öğrenen Kamalı Mustafa çetesi de faaliyetlerine hız vererek, taşkınlıklarını artırmıştı. Çete güpegündüz Alaşehir'e gelerek eşraftan Helvacı Çeltikoğlu'nun çocuklarını dağa kaldırmıştı.²²²⁷ Merkezi yönetim, Çakırcalı'nın affa uğramasıyla büyük bir sorundan kurtulduğunu

²²²² BOA., DH.MKT. 785/42, 9 Teşrin-i Sani 1319/22 Kasım 1903; Kamalı Mustafa nam şakinin Alaşehir tüccarından Hezan Oğlu Hacı Panayot ve biraderi Manolaki'ye gönderdiği mektup: "Ey dostum! Siz bu işleri çocuk oyuncağımı zannediyorsunuz? Benim evvel gönderdiğim adama niçin oyun ediyorsunuz? Siz beni köpek mi zannediyorsunuz? Biraderim Kemal ile i'zama tutasınız. Yirmi Lira gönderdiğiniz adam ile para istemedim ve o adam ile beş yüz lira gönderseniz kabul etmem. İş bu mektup görüldüğü anda iki kardeş dört yüz lira en evvel gönderdiğim efendiye teslim edip, isterseniz beraber gelesiniz. Başka bir ziyanimız olmaz. Şayet bugün yarın evvelkisi gibi babam İzmir'de, kardeşim cehenneme gitti gibi manasız itiraz edecek olursanız sözümün katiyen reddedildi itibar ile ba'de bin liraya mal olacağı emin olunuz. Bunun ile beraber iki yüz adet martin fişengi, o adama bir takım elbise ve bir adet muşamba dahi teslim etmeniz bir dahi talep edilmemek üzere ihtar olunur. El-Ma'ruf şaki Gamalı Mustafa"

²²²³ BOA., DH. MKT. 785/42, 13 Kanun-u Evvel 1319/26 Aralık 1903.

²²²⁴ BOA., DH.MKT. 785/42, 24 Teşrin-i Sani 1319/7 Aralık 1903.

²²²⁵ BOA., Y.A.HUS. 469/35; BOA., Y.S.K.P. 86-21/2033'den aktaran Yetkin, s.96.

²²²⁶ Yetkin, s.98.

²²²⁷ Ahenk, 29 Mart 1320/10 Nisan 1904; 31 Mart 1320/12 Nisan 1904'den aktaran Yetkin, s.98.

düşünürken, bu sefer de dağlarda onun yerini alan ve Çakırcalı'nın yüze inmesiyle bölgedeki en güçlü çete konumuna yükselen Kamalı çetesiyle karşı karşıya kalmıştı. Üstelik Koca Hüseyin, Koca Mehmet ve Yılık Abdi çeteleri de şekavete başlayarak Aydın Vilayetindeki asayiş alt üst ediyorlardı.

Hükümet, eşkıyalık faaliyetlerinin artması karşısında çetelerle mücadelede çaresiz kalınca Kamalı çetesine af teklif etmiş ve kabul etmemesi durumunda ise kır serdarı olan aftaki Çakırcalı Mehmet efeye takip ettirileceği tehdidinde bulunmuştu. Çetenin bu teklifi reddetmesi üzerine hükümet, dağları ve düşmanını iyi tanıyan tecrübeli eşkıya Çakırcalı'yı, Kamalı'nın takibine memur ederek baş düşmanı aracılığıyla çeteyi ortadan kaldırdı.²²²⁸ Bu önemli işi başarıyla tamamlayan Çakırcalı, önce Muğla tarafına geçerek yörenin zenginlerinden birini soydu ve daha sonra kendisine pusu kuran Çerkezleri ortadan kaldırarak Antalya taraflarına geçti. Bu bölgede yaklaşık bir buçuk ay vakit geçirdikten sonra tekrar Aydın Vilayeti dağlarına döndü.²²²⁹ Verdiğimiz bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Çakırcalı, Aydın Vilayetindeki Karıncalıdağ, Babadağ, Madran ve Beşparmak dağlarından Toroslara kadar geniş bir alana ve sağlam bir yatak ağına sahipti.

Hükümetin aldığı bütün tedbirlere rağmen eşkıyalık sadece Alaşehir kazasında değil, Ödemiş, Tire, Salihli ve Kula kazaları başta olmak üzere Aydın Vilayetinin hemen her yerinde artan şekilde devam ediyordu.²²³⁰ Dâhiliye nezaretinden Aydın Vilayetine gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre, Saruhan sancağı dâhilinde zuhur eden eşkıya, yerel hükümet temsilcileri tarafından şiddetle takip edilerek bunlara yataklık eden ve fidye almalarına vasıta olan şahıslar derdest olunmuştu. Şiddetli takibata maruz kalan eşkıya, bu gelişmeler üzerine bölgenin nüfuzlu Rum tüccarlarından Pavli Efendi'yi kasaba dışındaki çiftliğini tahrip ve hayvanlarını telef etmekle tehdit ediyordu. Hatta Alaşehir'den bir İslam çocuğunu dağa kaldırıp istedikleri para Pavli Efendi tarafından verilmediği için acımasızca öldürüvermişlerdi. Kararlılıklarını göstermek adına da bölgenin itibarlı Müslümanlarından iki şahıs aracılığıyla Pavli ve Mihail Efendilere mektup göndererek belirtilen süre zarfında yüzer lira vermezlerse çiftliklerinin harap edileceği ve kendilerinin de öldürüleceği bildirilmişti. Başta Pavli Efendi olmak üzere büyük bir korku ve endişeye kapılan Alaşehir Rum cemaati yaşanan olaylar

²²²⁸ Ahenk, 13 Temmuz 1320/26 Temmuz 1904' den aktaran Yetkin, s.98.

²²²⁹ Kemal, s.98.

²²³⁰ BOA., BEO. 2532/189847, 8 Mart 1321/21 Mart 1905.

neticesinde huzur ve emniyetlerinin zarar gördüğü gerekçesiyle İstanbul Fener Rum Patrikhanesi'ne şikâyetle bulunmuşlardı.²²³¹ Gelişmeler üzerine bir muhtıra yayımlayan patrikhane padişahın söz konusu eşkıyaların tenkil edilerek huzur ve asayiş ortamının yeniden sağlanmasını rica ediyordu.²²³²

Eşkîyalık faaliyetlerinin ve buna bağlı olarak asayişsizliğin artması güvenlikle ilgili mevcut sorunlara İzmir'deki yabancı ülke konsoloslarının da müdahale etmelerine neden oluyordu. Konsoloslar vilayetteki asker sayısının az ve askeri yapının zayıf olduğunu vurgulayarak tercümanları vasıtasıyla durumun ayrıntılarını öğrenmeye çalışıyorlarsa da Aydın Vilayeti bu tür iddiaları tekzip ederek olayın mahiyetini küçük göstermek ve böylece olası bir dış müdahaleye meydan vermemek istiyordu.²²³³

Fakat Aydın Vilayeti'nden sadaret makamına gönderilen 17 Mart 1905 tarihli tahriratta Aydın Valisi Mehmet Kamil Paşa şekâvet hareketlerini adeta salgın haline geldiğini ifade ediyordu. Kamil Paşa'nın anlattıklarına göre; Çakırca Oğlu çetesi, Köse Ali Oğlu çetesi ile çatışıyor, Köse Ali Oğlu'nun Çakırcalı tarafından öldürülmesi üzerine ise Kamalı Oğlu bu çetenin reisliğini üzerine alıp yeni üyeler dâhil etmek suretiyle şekavete devam ediyordu. Adı geçen çetelerin dışında yeni yeni eşkıya çeteleri de ortaya çıkarak, Ödemiş kazasından başka oraya hem civar olan Tire kazasıyla Aydın sancağına ve Saruhan sancağının Alaşehir, Salihli ve Kula kazalarına tecavüzde bulunup, yalnız köylerden değil kasabalardan dahi adam kaldırıp fidye-i necat olarak bazılarını tahliye, bazılarını ise katlediyorlardı.

Eşkîyalığın bu kadar yaygınlık göstermesinde birçok etken olmakla birlikte Kamil Paşa'ya göre hâlihazırda yaşanan iki sorun bunun en önemli nedenini teşkil etmekteydi. Bunlardan birincisi, jandarmanın veya eşkıyayla mücadele için gönderilen geçici kuvvetlerin ellerinde bulunan silahların eşkıya takibinde yetersiz kalmalarıydı. Jandarmanın elinde Şinayder marka silah bulunuyordu ve bu silahların menzillerinin yetersizliği nedeniyle takip kolları çetelere bir türlü yaklaşamıyor ve eşkıyaya karşı mukavemette aciz kalıyorlardı. Oysa çetelerin ellerinde Martini ve Gara marka uzun menzilli silahlar bulunduğu için takip kollarını yanlarına yaklaştırmadıkları gibi, bu üstünlük nedeniyle çoğu jandarmanın bir kurşun bile atmadan şehit edilmesine ve

²²³¹ BOA., DH.MKT. 784/42, 27 Nisan 1320/11 Mayıs 1904.

²²³² BOA., DH.MKT. 785/42, 24 Nisan 1320/8 Mayıs 1904.

²²³³ BOA., BEO. 2532/189847, 3 Mart 1321/16 Mart 1905.

yaralanmasına neden oluyorlardı. Bu nedenle Şinayder marka tüfeklerin acilen Martini marka tüfeklerle değiştirilmesi gerekiyordu.

Oysa çeteler silah ve cephane ihtiyaçlarını yaptıkları soygunlardan veya aldıkları fidyelerden elde ettikleri paralarla sağlayabildikleri gibi tehdit ettikleri zenginlerden de talep edebiliyorlardı. Örneğin, Alaşehir bölgesinde etkili olan meşhur şakilerden Gamalı Mustafa, Alaşehir tüccarlarından Hezan oğlu Hacı Panayot ve biraderi Manolaki'ye hitaben yazdığı tehdit dolu mektupta 400 lira para talebinin yanı sıra 200 adet de Martini fişengi istemekteydi.²²³⁴

Çetelerle mücadelede başarısız olunmasının bir diğer nedeni de merkeziyet usulünce her ay ödenmesi gereken jandarma maaşlarının bir türlü ödenmemesi sorunu idi. Bu durum zaten kelle koltukta gezen jandarmanın hizmet aşkını yok ettiği gibi ferdi veya toplu olarak istifa etmelerine de neden oluyordu. Aynı belgeye göre merkez ve mülhakat-ı vilayette oturan yabancı tebaanın sayısı 60.000'i aşılıyordu ve bunlar bölge ticaretinde çok önemli bir rol üstlendikleri için vilayette yaşanan asayiş sorunları, eşkıyanın ahval ve harekâtı şimdiye kadar İzmir'de bulunan konsoloslardan gizli tutuluyordu. Fakat bu kez Aydın'da oturan İngiltere, Fransa ve İtalya konsolosları mensup oldukları general konsoloslarına birer rapor göndermek suretiyle vilayette yaşanan güvenlik sorunlarını aynen anlatmışlar ve nüfuzlarını kullanarak bir tedbir almalarını istemişlerdi. Kamil Paşa'ya göre vilayetteki yabancı ticaretinin büyüklüğü ve önemi göz önüne alındığında bunun bir yabancı devlet müdahalesine meydan vermemesi için jandarma silah ve maaşlarıyla ilgili tedbirlerin acilen alınması gerekiyordu.²²³⁵

Kamil Paşa bu düşüncesinde oldukça haklıydı. Zira Fransa'nın Aydın konsolosu memurundan İzmir General Konsolosuna gönderilen 25 Şubat 1905 tarihli raporda bölgede faaliyet gösteren Musluoğlu çetesinin pervasızca yaptığı soygun, dağa kaldırma ve fidye isteme gibi şekavet hareketlerinden bahsediliyor ve mahalli idarecilerin her hangi bir tedbir almadıklarından yakınılıyordu. Fransa'nın Aydın Konsolosluğu ilgili raporda durumun vahametini şöyle dile getiriyordu:

...Musluoğlu'nun birkaç günden beri şehir haricinde dolaştığını işittim. Hükümet-i Mahallîye ancak vergilerin tahsiliyle meşgul olup asker fakdanından dolayı her hangi bir tedbir ittihazından acizdirler. Bütün âlem ile beraber

²²³⁴ BOA., DH.MKT. 785/42, 9 Teşrin-i Sani 1319/22 Kasım 1903.

²²³⁵ BOA., BEO. 2532/189847, 4 Mart 1321/17 Mart 1905.

*kendimle ailem için korkmaya başladım. Eşkîya şehir haricindedir. Şehir dâhilinde olmadıklarını her kim temin edebilir? Eğer gelip bize de tecavüz ederlerse nasıl müdafa edeceğimizi bilemiyoruz. İngiliz ve İtalyan refiklerim mensup oldukları konsoloshanelere yazdılar. Eğer tensip buyrulursa diğer refiklerimizle beraber lütfen müracaat-ı lazimedde bulunularak tedabir-i hakika ittihazına muvaffak olmanızı rica eylerim. Benimle beraber bütün ahali hizmetdarınız olacaktır.*²²³⁶

Benzer duygu ve düşünceleri dile getiren bir başka rapor da İngiltere'nin Aydın Konsolosluğu'ndan İzmir General Konsolosluğu'na gönderilen 9 Mart 1905 tarihli rapordur. Bu raporda da Musluoğlu çetesinin eşkıyalık faaliyetlerinden bahsediliyordu. Rapora göre çetenin Musevi, İslam, Hristiyan ayrımı yapmaksızın bölge halkına zulmettiği can, mal ve namus güvenliğinin kalmadığı vurgulanıyor, bu nedenle bölge halkının ya işlerini terk ile Aydın ve İzmir'e göç etmek zorunda kaldıkları ya da istenilen himayeyi hükümet veremediğinden dolayı kendi can ve mülklerini muhafaza için silahlı adamlar tutmak zorunda kaldıkları belirtiliyordu.²²³⁷

Aydın Valisi Kamil Paşa sadaret makamına gönderdiği 17 Mart 1905 tarihli tahriratta, Ödemiş kazasında zuhur ederek Aydın sancağıyla Tire, Alaşehir, Salihli ve Kula kazalarında icrayı şekâvet eden eşkıya çetelerinin mevcut jandarmalar ile tedip ve tenkilleri için her ne kadar gayret edilmişse de Martini ve Gara tüfeklerine sahip olan eşkıyaya Şınayder tüfeklerini kullanan jandarmanın karşılık verememesinden şikâyet etmekte ve bu nedenle bölgede etkin olan Çakırcaoğlu ve Köse Ali Oğlu çetelerinin üstesinden gelinemediğinden yakınmaktaydı. Paşa birbirine rakip olan bu iki çeteden Çakırca oğlunun diğer çetenin reisi Köse Ali Oğlu'nu ortadan kaldırmasına rağmen şekâvetin sona ermediğini, Kamalioğlu'nun çetenin reisliğini üstlenerek yeni avaneleriyle birlikte eşkıyalık faaliyetlerine devam ettiğini belirtmekteydi.

Karşı karşıya kalınan çaresizlik üzerine vilayet hükümetten yardım istemiş ve padişahın irade-i seniyyesi ile Arnavud ve yerli bahadırlardan oluşan seksen kişilik bir geçici jandarma birliği gönderilmişti. Bunlara mevcut jandarmalardan yüz yirmi

²²³⁶ BOA., BEO. 2532/189847, 25 Şubat 1905.

²²³⁷ BOA., BEO. 2532/189847, 9 Mart 1905.

kişi daha ilave edilerek iki yüz kişilik bir müfreze oluşturulmuş ve Martini tüfekleriyle teçhiz edilerek eşkıya takibine çıkarılmıştı.²²³⁸

Bu süreç içerisinde Çakırcalı, padişahın affına mazhar olarak dehalet etmişti. Esasen devlet çaresizliğinin bir sonucu olarak bu meşhur şakinin faaliyetlerini durdurmak adına onunla pazarlık etmiş ve yüze inmesini sağlamıştı. Hükümet bu hamlesiyle hem Çakırcalı belasından kurtulmak istiyor hem de onun yardımıyla icrayı şekâvete devam eden diğer çetelerin üstesinden gelmek istiyordu.

Nitekim aynı belgeden anladığımıza göre Çakırcalıoğlu'nun yardımları sayesinde diğer çetenin reisi olan Kamalioğlu ortadan kaldırılmış fakat çetenin kalan üyeleri faaliyetlerine devam etmişlerdi. Üstelik yeni yeni eşkıya çeteleri de türeyerek sadece köylerden değil kasabalardan da dağa adam kaldırmak suretiyle fidye almışlar bazılarını tahliye bazılarını ise katletmişlerdi. Takip kollarını yetersizliği ve bölgede güvenliğin bir türlü sağlanamaması üzerine yeni bir irade-i seniyye ile daha önce gönderilen seksen kişilik geçici jandarma birliği yüz elli kişiye tamamlanarak eşkıya takibine memur edilmişti fakat vilayette bulunan jandarma alayının silahları merkezle yapılan tüm yazışmalara rağmen henüz Martini ile değiştirilmemişti. Ayrıca alayda yaşanan istifalardan dolayı sayı yetersiz olduğu için çetelerle mücadelede diğer kazaların jandarmalarından da yararlanılıyordu. Ancak bunların ellerinde bulunan Şinayder marka tüfekler, Martini ile mücadele eden eşkıyaya yaklaşılamamasına ve başarısızlığa neden oluyordu.²²³⁹ Bu durum jandarmaların güçsüzlüğünü anlayan çetelerin daha cesur ve daha korkusuz hareket etmeleri sonucunu doğuruyordu.

Çakırcalı yüze indikten sonra dağlar hızlı bir şekilde çetelerle dolmuş ve yaklaşık otuz kırk çete, dağları yine mesken tutmuştu. 1905 Nisanından itibaren efenin düşmanı olan çetelerin yüze inmesiyle birlikte Mehmet Efe şekavet hareketlerine yeniden başladı. Çakırcalı'nın ikinci kez eşkıyalığa başlamasında çeşitli nedenler vardı. Mevcut sermayesini tüketmiş olması ve kendi askerlerinin maaşlarını bile veremeyen devletin, aftaki çeteye söz verdiği paraları ödeyememesi bu durumun önemli bir sebebini oluşturuyordu. Çetenin gücünü ve varlığını sürdürebilmesi için vurgunlar yapmak ve dağa adam kaldırmak suretiyle yataklarını ve üyelerini beslemesi gerekiyordu. Fakat en az bunun kadar önemli bir diğer neden de Vali Kamil paşanın siyasal rakibi ve aynı zamanda II. Abdülhamid'in jurnalcisi olup,

²²³⁸ BOA., BEO. 2532/18947, 4 Mart 1321/17 Mart 1905.

²²³⁹ BOA., BEO. 2332/18947, 4 Mart 1321/17 Mart 1905.

Kamil Paşa'yı takip etmek için İzmir'de görevlendirilen Kaymakam Refik Bey'in Çakırcalı'nın baş düşmanı olan Çamlıcalı Hüseyin çetesini affetmesi ve kır serdarı olarak görevlendirmesiydi. Eşkıyalık töresine göre büyük çeteler aynı anda dağda bulunmazlardı. Biri affedildi mi diğeri faaliyetlerine başladılar.²²⁴⁰

Bu arada Kamalı'nın taslak çetelerinden ve Efe'nin düşmanlarından olan Gökdeli çetesi de yörenin önde gelen eşrafından Tevfik Bey'in aracılığıyla Alaşehir'de affa uğramış ve kır serdarı olarak yüze indirilmişti. Fakat yerel yöneticilerin aftan haberi yoktu ve çetenin silahlı bir şekilde hükümet konağına gelmesi büyük bir şaşkınlığa sebep olmuştu. Gökdeli Mehmet'in çetesiyle beraber Alaşehir'de hükümet konağına dehalet etmesiyle birlikte isti'manları da kabul edildi.²²⁴¹

Çete devletin içerisinde bulunduğu acziyetten de yararlanarak oldukça şımarmıştı. Kazanın önde gelen kişilerinin affa uğrayan bu eşkıyalara ziyafetler vermesi, resimlerini çekmesi ve yörede onlara gösterilen ilgi bu şımarıklığın en önemli nedenlerini oluşturuyordu. Küstahlıkları o derece arttı ki jandarmaların Alaşehir'de dolaşmasının yasaklanmasını bile istediler. Asayiş ortamının bozulmasından endişe eden devlet, eşkıyanın bu isteğini de kabul etti. Ancak bu durum askerin itibarını zedelediği gibi devletin bölgedeki otoritesini de iyice zayıflattı.²²⁴² Hatta çete, 26 Mayıs 1905'de kazayı ve bölgedeki asayiş durumunu teftiş için Alaşehir'e gelen Aydın Valisi ve beraberindeki vilayet erkânının karşısına çıkarılmak suretiyle prestijleri bir kat daha artırıldı.²²⁴³

Alaşehir hanedanlarından Mütevellizade Akif ve Raşit Beylerin aracılığı sonucunda da Musaoğlu, İsmailoğlu ve İnce Mehmet çeteleri de affedilmişti. Fakat bunlar da Gökdeli çetesi gibi devletin içinde bulunduğu zaafi kullanarak silahlarını teslim etmeden Alaşehir'de yaşamaya başlamışlardı. Yöre halkı bu çetelere büyük ilgi gösteriyor ve kazanın ileri gelenleri de bu eşkıyaları düğünlerine misafir olarak davet etmek suretiyle saygınlıklarının artmasına neden oluyorlardı.²²⁴⁴

1905 senesi sonları ve 1906 yılında Alaşehir ve çevresinde eşkıyalık hareketlerinin yoğunluk kazandığını ve bu nedenle eşkıya tenkili için Alaşehir,

²²⁴⁰ Yetkin, ss.100-103.; Kemal, s.67.

²²⁴¹ BOA., Y..PRK..ASK., 228/31, 15 S 1323/20 Nisan 1905.

²²⁴² Yetkin, s.102.

²²⁴³ BOA., Y..PRK..ASK. 229/68.

²²⁴⁴ Yetkin, s.102.

Turgutlu ve Salıca arasına kuvvet gönderildiğini görmekteyiz.²²⁴⁵ Nitekim yapılan takibatlar neticesinde Alaşehir'in Çanakçı köyünden olup eşkıyalık yapan Sarı Hasanoğulları Hasan, Hüseyin ve biraderi Hüseyin ile arkadaşlarından Kırılıoğlu Hüseyin'in yakalanması sağlanmıştı. İmparatorluğun, eşkıya tenkilinde başarılı olduğu durumlarda yaşanıyordu fakat bununla beraber çetelerin otorite boşluğundan kaynaklanan nedenlerle sayılarının ve faaliyetlerinin artması, buna mukabil kolluk kuvvetlerinin yetersizliği dolayısıyla bu başarılar kesin sonuç için oldukça yetersiz kalıyordu.

Alaşehir kazasının 1908 yılı itibariyle merkez nüfusu 9780 kişi iken, nahiye ve tüm köyleriyle birlikte toplam nüfusu 37.367 kişi idi.²²⁴⁶ Oysa kaza merkezinde bulunan asayişten sorumlu güvenlik kuvveti sayısı eşkıyalık faaliyetlerinin oldukça yoğun olduğu 1908 yılı gibi geç bir tarihte bile sadece 25 piyade ve 3 süvari jandarma neferi ile bir polis komiseri ve bir polis memurundan oluşuyordu.²²⁴⁷

Yukarıda sayılan nedenlerden dolayı yeniden şekavete başlayan Çakırcalı, 14 Nisan 1905 tarihinde Alaşehir'in Çavuşlar karyesi muhtarına bir mektup yazarak silah ve para talebinde bulunmuş, fakat muhtarın durumu valiliğe ihbar etmesi üzerine hakkında yakalama emri çıkarılmıştı.²²⁴⁸ Para ihtiyacı iyice artan Çakırcalı bir türlü faaliyetlerine ara vermiyordu. Şubat 1906 tarihli belge Çakırcalı'nın 20 kişi kadar bir toplulukla Alaşehir'de bulunduğunu bildiriyordu.²²⁴⁹ 1906 senesi başlarında önce Tire'yi basmak suretiyle bölgenin zenginlerinden külliyetli miktarda para kaldırmış, hemen ardından da Alaşehir'in önde gelen zenginlerine gönderdiği mektuplarla tekrardan para ve silah talebinde bulunmuştu.²²⁵⁰ Bütün bunlarla beraber Çakırcalı Mehmet Efe, af süreci sona erdiği halde sanki aftaymış ve kır serdarıymış gibi hareket ediyor ve eşkıya takibine memur olduğu beyanıyla Alaşehir'in Burhan köyü muhtarını katledip, bir kadını döverek vukuatı haber vermemeleri için de köy halkını tehdit ediyordu.²²⁵¹

Bu tarihlerde bölgede faaliyet gösteren tek şaki de Çakırcalı değildi. Çeteler her yerde kol geziyordu ve imparatorluk, sadece Çakırcalıyla değil diğer çetelerle de mücadele etmek zorundaydı. İzmir Fırka Kumandanlığının 14 Mart 1906 tarihinde

²²⁴⁵ BOA., Y..MTV. 280/67, 14 N 1323/11 Kasım 1905.

²²⁴⁶ SVA. 1326, s.613.

²²⁴⁷ A.g.s., s.611.

²²⁴⁸ BOA., Y..EE..KP.. 24/2357, 09 S 1323/14 Nisan 1905.

²²⁴⁹ BOA., Y..EE..KP.. 27/2672, 01 M 1324/25 Şubat 1906.

²²⁵⁰ BOA., Y.S.K.P. 86-24/2357' den aktaran Yetkin, A.g.e., s.106.

²²⁵¹ BOA., Y..EE..KP.. 24/2368, 19 S 1323/24 Nisan 1905.

bildirdiğine göre şekavet ve ceraim sahiplerinden Akhisar Kazasında 4, Demirci Kazasında 3, Alaşehir ve Megri Kazalarının her birinde ise 2'şer kişi derdest olunarak adliyeye teslim edildiler.²²⁵² Bu arada takip kolları 30 Mart 1906 tarihinde önemli bir başarı daha elde ederek Alaşehir ve Denizli bölgesinde faaliyet gösteren Koca Hasan çetesini yakalayıp adliyeye teslim ettiler.²²⁵³

Şekavet hareketlerinin iyice yoğunluk kazanması ayrıca Aydın Vilayeti'nde yaşayan yabancıların ve onların haklarını savunan konsolosların baskılarını artırması neticesinde hükümet 1906 yılı başlarında Aydın Vilayeti Umum Takip Kumandanlığına sarayında oldukça güvendiği Kalkandelenli Arnavut Kara Said Paşayı atadı. Said Paşanın en önemli amacı Çakırcalı Mehmet Efe'yi ele geçirmektir fakat bütün çabalarına rağmen efe bir türlü ele geçirilemiyordu. Ancak gösterdiği tüm özveri ve uğraşılara karşın Mehmet Efe'nin izini bir türlü bulamayan Kara Said Paşa, bezginliğe düşerek sağlık sorunlarını gerekçe göstermek suretiyle istifa etmek zorunda kaldı.²²⁵⁴

Said Paşa'nın istifası sonrası Çakırcalı'nın faaliyetlerine hız vererek eylemlerinde yabancı kökenlileri de hedef alması, merkezi yönetimin olası bir dış müdahaleden çekinmesine ve af meselesinin bir kez daha gündeme gelmesine neden oldu. Bu arada Alaşehir ve çevresinde uzun süredir faaliyette bulunan Koca Hüseyin çetesi de Alaşehir'de köy basıp muhtarın oğlunu dağa kaldırarak fidye talebinde bulunuyordu.²²⁵⁵ Said Paşa'dan sonra tüm vilayette Çakırcalı dışında da şekavet hareketlerinin artması ve yönetimin çaresizliği efenin 16 Nisan 1906 'da bir defa daha yani ikinci kez affedilmesi sonucunu doğurdu.²²⁵⁶

1906 yılı itibariyle Aydın Vilayeti genelinde ve Alaşehir'de şekavet hareketlerinin yoğunluk kazanması ve devletin çeteler karşısında zayıf kalması sürekli olarak yeni tedbirler alınmasına ve değişiklikler yapılmasına neden oluyordu. 21 Nisan 1906 tarihli belgeden öğrendiğimize göre Menemen redif taburuna mensup olup Alaşehir'de bulunan ve eşkıya takibi için görevlendirilen müfrezenin terhis edilmesine ve eşkıya takibine bundan sonra jandarmanın devam etmesine karar verildi.²²⁵⁷

²²⁵² BOA., Y.PRK.ASK. 247/70.

²²⁵³ BOA., Y.EE..KP.. 28/2756, 05 S 1324/30 Mart 1906.

²²⁵⁴ Yetkin, s.108.

²²⁵⁵ Yetkin, s.109

²²⁵⁶ Ahenk, 5 Nisan 1322/18 Nisan 1906.

²²⁵⁷ BOA., Y.EE..KP.. 29/2818, 27 S 1314/21 Nisan 1906.

Fakat alınan tüm tedbirlere rağmen ne bölge genelinde ne de Alaşehir’de asayiş problemleri bir türlü eksik olmuyor, çetelerin faaliyetlerine her geçen gün bir yenisi daha ekleniyordu. Nitekim 29 Nisan 1906 tarihinde Alaşehir’e bağlı Tepe köyünde bulunan Münhak çiftliğinin kahyası olan Zeynel oğlu Mehmet ve Koca Yusuf, eşkıyalar tarafından dağa kaldırılarak serbest bırakılmaları karşılığında fidye istenmişti.²²⁵⁸ Eşkıyaların yakalanması için hemen takip kollarının kurulmasına başlanmışsa da genellikle olduğu üzere bu sefer de devlet, çete-rehine ilişkisinin dışında tutularak rehinelerin fidyeleri ödenmiş ve böylece Zeynel oğlu Mehmet ve Koca Yusuf serbest bırakılmıştı.²²⁵⁹ Çetelerle yapılan fidye görüşmelerinde devlet yetkililerinin olaya müdahil edilmemesi aslında eşkıyalığın ve uygulamalarının kurumsallaştığının da bir başka açıdan göstergesiydi.

5 Eylül 1906 tarihli bir başka belgede ise dâhiliye nezareti, özellikle Alaşehir ve Ödemiş kazalarında ve bunların arasındaki bölgede eşkıyalığın arttığına işaret ederek bu seferde bürokratik tedbirlere başvurmak suretiyle Alaşehir Kaymakamı Münir Bey’in Ödemiş’e, Turgutlu Kaymakamı Cemal Bey’in Alaşehir’e ve Ödemiş Kaymakamı Şükrü Bey’in de Turgutlu’ya nakil ve tahvil-i memuriyetleri hususunda gerekli işlemlerin yapılmasını istiyordu.²²⁶⁰ Alınan tedbirler kısa bir süreliğine de olsa etkisini göstermiş, 1 Ekim 1906’da Alaşehir kazasında dört kişi silahlarını teslim ederken²²⁶¹ yine Alaşehir kazasından Ahmet Nadir ve arkadaşları Aydın Vilayeti’nde eşkıyanın tenkilinde gösterilen başarıdan dolayı hükümet yetkililerine teşekkürlerini bildiren bir telgraf göndermişlerdi.²²⁶²

Eşkıya takibi için yeterli sayıda zaptiye ve jandarması olmayan hükümet sivil halkın yardımına başvurmanın yanı sıra bir çözüm yolu olarak jandarma kuvvetlerine destek olmak üzere tütün kaçakçılarını takip için kullanılan reji kolcularının da yardımına başvurdu. Reji idaresinin sömürü düzenine Türk köylüsü kaçakçılık yapmak suretiyle tepkisini gösteriyordu.²²⁶³

Çakırcalıyı öldüren jandarma müfrezesinin takip kumandanı olan Albay Rüştü Kobaş anılarında “o zamanların en yiğit, en gözü pek adamları da ayıngacıları. Yani tütün kaçakçıları... ayıngacılarla mücadele etmek için onlardan

²²⁵⁸ BOA., Y..EE..KP.. 29/2830, 05 Ra 1324/29 Nisan 1906.

²²⁵⁹ BOA., Y..EE..KP.. 29/2853, 16 Ra 1324/10 Mayıs 1906.

²²⁶⁰ BOA., DH.MKT. 1114/53, 16 B 1324/5 Eylül 1906.

²²⁶¹ BOA., Y..PRK..ASK. 241/59, 12 Ş 1324/1 Ekim 1906.

²²⁶² BOA., Y..A...HUS. 507/56, 24 N 1324/11 Kasım 1906.

²²⁶³ Kemal, s.21.

daha cesur insanlar olması gerekti kolcuların. Hele kolcubaşı olmak... çok tecrübe, büyük cesaret isteyen bir işti.’’²²⁶⁴ Diyerek eşkıya, tütün kaçakçılığı ilişkisini ve eşkıyayla mücadelede reji kolcu başısı olmanın zorluğunun altını çiziyordu.

Reji kolcuları da jandarma gibi eşkıya karşısında kelle koltukta geziyor fakat vefatları durumunda ise devlet geride kalan ailelerine hayatlarını devam ettirebilmeleri için gerekli yardımın yapılması hususunda beklenen hassasiyeti zamanında gösteremiyordu. Bu durumun önemli örneklerinden biriside Alaşehir’de yaşanmıştı. Alaşehir reji kolcu başısı olan Çerkez Hasan, bölgede faaliyet gösteren Kamalı çetesiyle girmiş olduğu çatışmada hayatını kaybetmiş ve bu gelişme üzerine Aydın İdare Meclisi toplanarak Çerkez Hasan’ın karısı Hafize’ye ve biri erkek ikisi kız üç küçük çocuğuna 200 kuruş maaş bağlanması kararını almıştı. Vilayet, dâhiliye nezaretine gönderdiği yazıda ailenin bir müddet reji idaresinden verilen ikramiye ile geçimini sağladığını fakat bu paranın da kesilmesiyle oldukça zor durumda kaldıklarını ifade ediyordu.²²⁶⁵ Aydın Vilayeti’nin yazısı üzerine dâhiliye nezareti durumu sadaret makamına bildirmiş fakat beklenen cevabın bir türlü gelmemesi üzerine konuyu sadarete birkaç kez daha hatırlatmak zorunda kalmıştı.²²⁶⁶

Güçlü bir merkezi yönetimin tesis edilebilmesi, eşkıyayla etkin bir mücadelenin yapılabilmesi ve nihayetinde asayişin sağlanabilmesi için iyi işleyen bir haberleşme ve ulaşım ağına ihtiyaç vardı. Böylece Osmanlı İmparatorluğu taşrayla daha sağlam bir bağ kurarak, çetelere karşı da daha hızlı ve etkili bir mücadele verebilecekti. Bu bağlamda Manisa’dan Alaşehir’e kadar telgraf hattının temdidi ilk kez 2 Nisan 1874 tarihinde gerçekleştirildi.²²⁶⁷ Bununla birlikte telgrafın Aydın vilayetinin bütün sancak ve kazalarına ulaştırılması ancak 1891 yılında gerçekleşebilecekti.

Ancak, telgraf merkezlerinde sadece birer memurun görevlendirilebildiği bu hatlar da oldukça yetersizdi. Alaşehir kazasında görev yapan bizim tespit edebildiğimiz ilk telgraf memuru Zihni Efendi’dir.²²⁶⁸ Öte yandan eşkıyalığın en yüksek seviyesine ulaştığı 1907 yılında bile hat, bir tek telden ibaret olup, İzmir üzerinden ve birçok merkezden aktarma yapmak suretiyle haberleşme

²²⁶⁴ Jandarma Albayı Rüştü Kobaş’ın anılarının tamamı için bkz. Kemal, A.g.e., s.141-182. Ayrıca yukarıdaki alıntı, Kemal, s.158.

²²⁶⁵ BOA., DH.MKT. 928/20, 29 Nisan 1322/14 Mayıs 1906.

²²⁶⁶ BOA., DH.MKT. 928/20, 11 Mayıs 1322/24 Mayıs 1906.

²²⁶⁷ BOA., İ.ŞD.. 28/1346, 15 S 1291.

²²⁶⁸ SVA. 1296, s. 118.

sağlanabilmekteydi. Güvenlik problemlerinin yaygın olarak görüldüğü Alaşehir, Ödemiş, Tire ve Nazilli gibi vilayetin en büyük kazaları bile birbirleriyle doğrudan haberleşememekteydi.²²⁶⁹

22 Ekim 1908 tarihli dâhiliye nezaretinden Aydın Vilayeti'ne gönderilen bir belgede ise merkezi hükümet ekonomik nedenlerden dolayı telgraf hattının yapımının eşkıya takibinde kolaylık sağlaması bakımından gerekli olup olmadığının bildirilmesini istiyordu.²²⁷⁰ Bu durum merkezi hazinenin içinde bulunduğu olumsuz hali bir kez daha gözler önüne serdiği gibi eşkıyaya karşı etkin bir mücadele verilmemesinin en önemli nedenlerinden birisini de oluşturmaktaydı.

Merkezi yönetim eşkıyayla mücadelede hep bilinen geleneksel yöntemleri uyguluyor ancak bu tedbirler her zamanki gibi bir türlü istenilen sonuçların alınmasını sağlayamıyordu. II. Meşrutiyetin ilanından Eylül 1909 tarihine kadar olan ortalama bir yıllık süre içerisinde hükümet, Aydın Vilayeti'ne tam altı kez vali ataması yapmış fakat bu değişiklikler hiçbir işe yaramamıştı. 6 Eylül 1909' da bir kez daha değişikliğe giden yönetim Mahmut Muhtar Paşa'yı vilayete atadı.²²⁷¹ Bu sıralarda Çakırcalı şekavet hareketlerine, takip kolları ise onu arama faaliyetlerine devam ediyordu. Teşkilat-ı Mahsusanın önemli isimlerinden Kuşçubaşı Eşref'in komutası altında gönüllülerden Arnavut ve Çerkez ağırlıklı olarak oluşturulan takip kolları Çakırcalının evini yakarak mallarına zarar verdikleri gibi ailesini de sürgüne gönderdiler. Devlet Çakırcalı'nın can damarına basarak ve tam da bir eşkıya gibi davranarak onu ele geçirebileceğini zannediyordu. Efe, bu duruma tepkisini Muğla'ya gitmekte olan resmi bir postayı vurup 595 bin kuruş gibi külliyetli bir meblağa el koymakla gösterdi. Böylece kendisine ve ailesine karşı yapılanların intikamını aldığı gibi mallarına verilen zararı da karşılamış oluyordu.²²⁷²

Vali Mahmut Muhtar Paşa'nın 5 Haziran 1910 tarihinde dâhiliye nezaretine bildirdiğine göre Çakırcalı çetesi aynı günün sabahında saat yedi buçuk sularında Eşme'nin Kaya Pınar karyesi civarında görülmüştü ve Alaşehir'in İnegöl (Sarıgöl) ve Çavuşlar karyeleri istikametinde ilerliyordular. Valinin Manisa'dan aldığı telgrafa göre Eşme, Alaşehir ve Salihli'den hemen müfrezeler çıkarılmış ve bu gelişme üzerine Buldan taraflarında bulunan Eşref Bey müfrezesinin acilen İnegöl ile Kilas

²²⁶⁹ Yetkin, s.42.

²²⁷⁰ BOA., DH.MKT., 2634/59, 23 N 1326/19 Ekim 1908.

²²⁷¹ BOA., İrade-i Dahiliye, 10133/1216; Ahenk 20 Ağustos 1325/7 Eylül 1909'dan aktaran Yetkin, s.127.

²²⁷² Yetkin, ss.142-143.

ve Balyanbolu arasındaki geçitleri tutarak eşkıyanın önünü kesmesi gerektiği Aydın Valisi tarafından Buldan kaymakamlığına yazılmıştı. Vilayet, Efe'yi yakalamak için Konya, Isparta, Burdur ve Teke mutasarrıflıklarıyla da sürekli iletişim halindeydi. Alınan bilgilere göre efe, Uşak- Afyon Karahisar hattının ortalarına doğru ilerlemekteydi. Fakat her ihtimale karşı Alaşehir-Buldan arasındaki mühim geçitleri tutmak için Sarayköy'den de kuvvetli bir müfreze sevk olunmuştu.²²⁷³

Aydın Vilayeti'nden Hüdavendigâr Vilayeti'ne, diğer taraftan da Antalya'ya Toroslara kadar geniş bir sahada faaliyet gösteren Çakırcalı, kurmuş olduğu taslak çeteleri marifetiyle de takip kollarını adeta parmağında oynatıyordu. Bu süreç içerisinde vilayet, merkezi hükümetle sıkı bir diyalog halindeydi. Zira vali Mahmut Muhtar, bir gün sonra dâhiliye nezaretine gönderdiği telgrafta Çakırcalı çetesinin 11 atlı olarak Eşme cihetinden Aydın Vilayeti dâhiline geçiş yaptığını, önlerini kesmek üzere bazı geçit ve mahallerin tutulması için muhtelif cihetlere müfrezelerin çıkarıldığını bildiriyordu. Nitekim çete, Alaşehir'in İnegöl Nahiyesine bağlı Çöp karyesinde metin ve kayalık bir mahalde, çıkarılan müfrezelerden birisine öğle vakti tesadüf ederek çatışmaya tutuşmuştu. Vali, yanına bir müfreze ve jandarma kumandanını da almak suretiyle trenle acele bir şekilde olay mahalline hareket ettiğini bildiriyordu.²²⁷⁴

Vali, bir gün sonra yani 7 Haziran günü dâhiliye nezaretine gönderdiği telgrafta ise olay hakkında daha detaylı bilgiler veriyordu. Buna göre, İnegöl ile çöp karyesi arasındaki sazlık alanda Yüzbaşı Salih Bey kumandasındaki Alaşehir'den gönderilen bir müfreze ile Çakırcalı çetesi 6 Haziran sabahı saat 5 sıralarında çatışmaya tutuşmuştu. Çatışmalarda avantaj, hâkim tepeleri ele geçiren Çakırcalı çetesindeydi zira asker alçak taraflarda yer tutabilmişti. Çatışma, Akşam saat 8'e kadar neticesiz olarak devam etmiş fakat saat 8'de müfreze taarruza kıyam edince bir şehit ile iki yaralı vermek zorunda kalmıştı.

Merkezi hükümetin yerel temsilcileri eşkıya çeteleriyle mücadelede kolluk kuvvetlerinin yetersizliği nedeniyle mecburiyeti karşısında çoğu zaman bölge halkından da yardım alıyorlardı. Fakat gerek eşkıya takibinde gerekse de çetelerle müsademedede canla başla mücadelede gayret eden köylüler çoğunluğunun silahlarının olmaması var olanlarında eşkıya silahları karşısında tesirsizliği nedeniyle gerekli katkıyı sağlayamıyorlardı. Bu nedenle çetelerle meydana gelen çatışmalarda tüm iyi

²²⁷³ BOA., DH.MUI. 2-7/3, 23 Mayıs 1326/5 Haziran 1910.

²²⁷⁴ BOA., DH.MUI. 2-7/13, 24 Mayıs 1326/6 Haziran 1910.

niyetlerine rağmen bu bi-çare köylüler ya bozguna uğrayıp kısa sürede dağılıyorlar, ya da çok sayıda şehit ve yaralı vermek zorunda kalıyorlardı.²²⁷⁵

Nitekim Alaşehir'in 20 km kadar doğusunda bulunan Çöpderesi karyesiyle İnegöl arasındaki sazlarda Çakırcalı çetesiyle karşılaşılması üzerine civar köylerden silahsız ve kısmen de çifteleri ile müselleh sayıları 100 ile 200 arasında değişen ahali gelmiş ise de kötü silahlar ile eşkıyaya yaklaşmaları ve zarar vermeleri mümkün olmayınca çoğunluğu geri dönmek zorunda kalmış, sadece 20 kadarı müsademeye devam edebilmişti.²²⁷⁶

Akşam saat 11 sıralarında ise Sarayköy- Buldan yoluyla güney istikametinde sevk ettirilen ve toplam sayıları kırk kişiyi bulan Çakırcalı'nın düşmanlarından olan Mülazım Eşref Bey ve Koca Mehmet müfrezeleri eşkıyanın arkasını alacak şekilde müsademeye iştirak etmişlerse de topyekûn bir taarruzu gerçekleştirememişlerdi. Bunun en önemli sebebi askeri birliklerin dağınık şekilde bulunmaları ve kesik arazide birbirlerinden haberdar olmamalarıydı. Bu nedenle hücum Eşref Bey ve Koca Mehmet başta olmak üzere bir nizamiye onbaşı ve yedi nefer efradı muvakkate ile bir köylüden yani toplamda 11 kişiden oluşan bir grupla gerçekleştirilmek zorunda kaldı. Fakat Çakırcalı çetesine karşı yapılan bu saldırıdan da bir netice alınamamış başta Koca Mehmet ile onuncu alayın ikinci taburunun dördüncü bölüğünden Hasan onbaşı hayatını kaybederken ikisi ağır ikisi hafif olmak üzere dört yaralı verilmişti. Ölü ve yaralılar bununla da sınırlı değildi. Müsademe hattının diğer kısmında verilen kayıplarla beraber toplam kayıp 4 şehit ile 7 yaralıya yükselmişti. Üstelik çete bu fırsattan istifade ederek mevzilere olan hâkimiyetlerini de kullanmak suretiyle açık buldukları bir yerden savuşarak saat yarım sularında gözden kaybolmuştu.

Valinin bölgeden bildirdiğine göre çete sıcağı sıcağına takip edilememişti fakat Alaşehir'den Ödemiş cihetine geçmesi kuvvetle muhtemeldi. Bu nedenle Ödemiş taraflarında dahi önemli geçitlere müfrezeler sevk edilmişti ve oralarda da bir müsademenin çıkması an meselesiydi.²²⁷⁷ Nitekim Çakırcalı çetesi, 13 Haziran 1910 tarihinde Vali Mahmut Muhtar'ın dâhiliye nezaretine gönderdiği telgraftan anlaşıldığına göre Kaymakam Halit Ziya Bey'in 50 kişilik müfrezesi ile Kelas-Birgi arasında karşılaşarak müsademeye tutuşmuştu. Ödemiş ve Seki Güneyden 90 kişilik iki müfreze yola çıkarıldığı gibi, Alaşehir, Salihli, Aydın ve Nazilli'den de eşkıyanın

²²⁷⁵ BOA., DH.MUI. 2-7/3, 16 Mayıs 1326/29 Mayıs 1910.

²²⁷⁶ BOA., DH.MUI. 2-7/13, 25 Mayıs 1326/7 Haziran 1910.

²²⁷⁷ BOA., DH.MUI. 2-7/13, 25 Mayıs 1326/7 Haziran 1910.

hattı ricatı üzerine müfrezeler çıkarılmıştı. Ayrıca Ödemiş'e 100 kişiden oluşan efradı nizamiye askeri de gönderilmişti. Nizamiye askerlerinin gece saat on iki sularında Ödemiş' te olması bekleniyordu ve askerler ulaşır ulaşmaz müsademe bölgesine gönderilecekti. Ancak vilayet valisine göre gayet çıplak ve tepelik bir mevkide bulunan müsademe sahasının kuşatılabilmesi ve eşkıyanın kaçmasına yeniden fırsat verilmemesi için beş yüz kadar kişiye ihtiyaç vardı.²²⁷⁸ Bu arada Vali Mahmut Muhtar, dâhiliye nezaretine gönderdiği telgrafta Çakırcalı'nın takibinde gösterilen himmet ve gayretin cidden takdire şayan olduğunu ve kat'i neticenin alınabilmesi için bütün çabanın şiddetle devam ettirileceğini ifade ediyordu. Bu gelişmeler yaşanırken basında Çakırcalı'nın etrafının tamamen sarıldığı, tüm geçitlerin tutulduğu ve yakalanmasının an meselesi olduğu yazıyordu. Ancak efe, müfrezeleri yenilgiye uğratarak bir yolunu bulup kuşatmayı yarmayı başarmıştı. Zira müsademe sahası Çakırcalı'nın en iyi bildiği bölgelerden biriydi. Bu durumda basın, "Artık şüphe götürmez bir hakikattir ki Çakırcalı'nın bu gidişle tutulması kabil değildir. Bunu şimdiye kadar yüzlerce binlerce acı tecrübelerle anladık."²²⁷⁹ Demek suretiyle kamuoyundaki ümitsizlik tablosunu gözler önüne seriyordu.

Bu gelişmeler yaşanırken, Aydın Valisinin dâhiliye nezaretine gönderdiği 15 Haziran 1910 tarihli telgraftan öğrendiğimize göre Çakırcalı bu son çarpışmada önemli bir yara almıştı. Çakırcalı'nın bulunduğu mevkide kanlı bez parçalarının bulunması ve keşfedilen izden yürürken oturduğu mahallerde pelte pelte kan parçaları görülmesi ayrıca kullandığı dübünün kılıfıyla kanlı kuşağını müsademe mahallinde bırakması önemli kanıtlar olarak görülüyordu. Bu son durum valiyi oldukça ümitlendirmişti. Vali Mahmut Muhtar, Çakırcalı'nın içinde bulunduğu hal ve müfrezelerin çokluğu göz önüne alındığında Efe'nin ele geçirilmesinin her an sonuçlanabileceğini düşünüyordu.²²⁸⁰ Fakat bu beklenti nafileydi ve Efe, Kasım 1911'de öldürüldüğü ana kadar daha birçok şekavet hareketinin içerisinde bulunacak ve asla yakalanamayacaktı.

²²⁷⁸ BOA., DH.MUİ. 2-7/13, 31 Mayıs 1326/13 Haziran 1910.

²²⁷⁹ Köylü, 29 Mayıs 1326/11 Haziran 1910'dan aktaran Yetkin, s.144.

²²⁸⁰ BOA., DH.MUİ. 2-7/13, 2 Haziran 1326/15 Haziran 1910.

c) Alaşehir Demiryolu Hattında Yapılan Eşkivalık Faaliyetleri

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra eşkıyalık Aydın Vilayeti'nde bu dönemin öncesinde yaşandığından kat be kat fazla boyutlara ulaşmış ve merkezi hükümet bölgede güvenliği sağlamada ve eşkıyalık faaliyetlerini önlemekte açıkça büyük bir acz içerisinde kalmıştı. Aydın Vilayeti, 4 Mayıs 1896'da sadaret makamına gönderdiği yazıda elinde bulunan mevcut kuvvetlerin vilayetin hem güvenlik işlerinin sağlanmasında hem de tahsilât işlerinin yerine getirilmesinde yeterli olmadığını söyleyerek Alaşehir demiryolu hattında bulunan çeşitli milletlere mensup ameleler arasında ortaya çıkan çatışmaların bundan dolayı önlenemediğini belirtmekte ve vilayette bulunan jandarma miktarının artırılmasını talep etmekteydi. Bunun üzerine sadaret makamı vilayetin bu isteğini harbiye nezaretine iletmiş fakat hazinenin içinde bulunduğu hiç te iç açıcı olmayan durum merkezi hükümeti oldukça çaresiz bırakmıştı.²²⁸¹

Bu durumda hükümet, yaklaşık yedi bin yabancı amelenin çalıştığı ve çatışmanın eksik olmadığı hat boyunda sükûneti sağlamak ve sefaretlerin şikâyetlerini önlemek için bölgeye jandarma takviyesi yapmak yerine vilayetleri kendi kaderine bırakıyor ve gerek Aydın ve gerekse de Hüdavendigâr Vilayetlerinden Alaşehir-Afyon demiryolu hattının güvenliğini kendi imkânlarıyla sağlamalarını bekliyordu.²²⁸²

Bu nedenle hat boyunda güvenlik bir türlü sağlanamıyordu. Nitekim İzmir Kasaba Demiryolu Temdidi Osmanlı Şirketinin, ticaret ve nafia nezaretine gönderdiği yazıdan anlaşıldığına göre Kasaba- Alaşehir hattının ameliyat mevkiinde görevli olan ve Devlet-i Aliye-i Osmaniye tebaasından olan on dokuz yaşındaki Jorj Elyasi Kalaycıoğlu isimli kişiye dört çoban tarafından kötü muamelede bulunmuş, akabinde de soyulmuştu. Kasaba- Alaşehir hattı şirketi ayrıca ameliyat mevkiinde yedi sekiz kişiden oluşan silahlı eşkıya çetelerinin de dolaşmakta olduğunu belirtiyor ve hat boyunda güvenliğin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınmasını ticaret ve nafia nezaretinden talep ediyordu.²²⁸³ Sadaret makamı, gelişmeler sonucunda ticaret ve nafia nezaretine gönderdiği belgede hat boyunda yaşanan olaylar üzerine asakir-i

²²⁸¹ BOA., BEO. 775/58125, 23 Za 1313/6 Mayıs 1896.

²²⁸² BOA., BEO. 786/58889, 17 Z 1313/30 Mayıs 1896.

²²⁸³ BOA., BEO. 813/60946, 19 Juin 1896.

şahanenin bölgedeki görevine son verildiğini ve yerine Marmaris taburundan seksen kişilik bir müfrezenin görevlendirildiğini bildiriyordu.²²⁸⁴

Zaptiye nazırının 10 Ağustos 1896 tarihli yazısında belirttiğine göre ise Alaşehir demiryolu inşaat mütezzimlerinden ve Fransız tebaasından olan mühendis Waligorsky eşkıyadan Posko namında bir Karadağlı tarafından dağa kaldırılmış ve olay mahalline derhal takip kolları sevk olunmuştu. Waligorsky' i kaçıran eşkıya kurtuluş fidyesi olarak da dört bin lira talep etmekteydi.²²⁸⁵

Bu gelişmeler üzerine sadaretten, seraskerlik makamına gönderilen belgede mösyö Waligorsky' nin Aydın Vilayeti'nin teşebbüsleri ve aldığı tedbirler neticesinde serbest bırakıldığı fakat eşkıyanın henüz derdest edilemediği belirtilmekteydi. Hükümet söz konusu belgede Alaşehir demiryolu hattındaki asayiş sorunlarıyla ilgili bilgiler de vermekte ve demiryolu hattı inşaatında istihdam olunmakta olan ecnebilere karşı eşkıya tarafından taarruz edilmekte olduğunu ayrıca İslam ve sair milel-i muhtelifeden olan amele arasında kavga ve çatışmaların eksik olmadığını hatta bu çatışmaların ölümlerle bile sonuçlandığını yetkili merci olarak acziyet içerisinde itiraf etmekteydi.

Hükümet, bu acziyetin ortadan kaldırılması ve hat boyundaki asayiş ve güvenliğin sağlanması için ne gibi tedbirlerin alınabileceği hususunda Aydın ve Hüdavendigâr vilayetleriyle de yazışmalar yapıyordu. İlgili vilayetler bu yazışmalarda, bölgede güvenliğin sağlanabilmesi için her ne kadar hat boyunda bir bölük asakir-i şahane piyadesinin dolaştığını söylüyorlarsa da bunun eşkıyalık olaylarını ve amele arasındaki çatışmaları önlemeye kâfi gelemeyeceğini bunun için jandarma miktarının artırılması gerektiğini bildiriyorlardı. Hükümet de bu durumun farkındaydı fakat hazinenin durumunun müsait olmaması vilayetlerin isteklerinin geri çevrilmesine neden oluyordu.

Bununla birlikte sefaretlerin artan şikâyetleri ve bunun bir dış müdahaleye neden olacağı endişesi ağır bastı ve hükümet askeri kuvvetlerin artırılması veya vilayetlerin isteği üzere geçici jandarma istihdamı suretiyle güvenliğin ivedilikle sağlanması yolunda seraskerlik makamına emir verdi.²²⁸⁶ Aydın ve Hüdavendigâr vilayetlerine gönderdiği 17 Ağustos 1896 tarihli yazısında ise Alaşehir hattında

²²⁸⁴ BOA., BEO. 813/60946, 10 S 1314/21 Temmuz 1896.

²²⁸⁵ BOA., BEO. 874/65481, 01 Ra 1314/10 Ağustos 1896.

²²⁸⁶ BOA., BEO. 824/61795, 02 Ra 1314/11 Ağustos 1896; BOA., BEO. 825/61821, 03 Ra 1314/13 Ağustos 1896.

güvenliğin sağlanması için memur ve müstahdem, piyade ve süvari ne kadar asker ve jandarma bulunduğunun ve bunlar yeterli değil ise ne kadara daha ihtiyaç olduğunun bildirilmesini istiyordu.²²⁸⁷

Nitekim Fransız sefareti, Waligorsky'nin dağa kaldırılmasından ve bölgedeki asayişsizlikten dolayı Osmanlı Hükümeti'ni sorumlu tutuyor ve bu nedenle İzmir general konsolosuna bir emir vererek olayların tahkik edilmesi istiyordu. Sefaret, yapılan tahkikatın neticesine dayanarak huzur ve asayişin sağlanması noktasında hükümet-i seniyyenin gerekli tedbirleri almamasından dolayı bu tür olayların yaşandığından yakınmaktaydı. Zira Fransız sefirinin belirttiğine göre demiryolu kumpanyasının İzmir' deki vekili tarafından Aydın Vilayeti'ne, hat inşasında çalışan amelelerin himayesi için gerekli tedbirlerin alınmasına dair taleplerin zamanında iletildiği ayrıca darsaadet de dahi reji müdürünün hat üzerinde müstahdem ecnebilerin hayatlarının muhafazası için asakir-i şahane miktarının artırılması hususunda defalarca nafia nezaretine iş'aratta bulunduğu, bütün bunların yanı sıra bizzat kendisi tarafından hükümet-i seniyyeye gerekli tedbirlerin alınmasına dair iki kere yazılmasına rağmen hükümet huzur ve asayişin ber-kemal olduğunu bildirmekle yetinmişti.²²⁸⁸

Fransız sefaretinin bütün bunları sıralamasında ve Osmanlı Hükümetini suçlamasındaki neden bölgedeki asayişsizlik kadar fidye meselesinden de kaynaklanmaktaydı. Waligorsky dağa kaldırıldığında kurtuluş fidyesi olarak istenilen dört bin liranın yirmi dört saat zarfında ödenmesi gerekiyordu ve bu para söz konusu mühendis demiryolu kumpanyası mültezimlerinden olduğundan dolayı geçici olarak kumpanyanın kasasından te'diye edildi. Sefaret bu paranın Osmanlı Hükümeti tarafından kumpanyaya geri ödenmesini talep ediyordu. Buna gerekçe olarak da daha önce Selanik demiryolu üzerinde dağa kaldırılan Fransız mühendislerinden mösyö Peredot'un fidye-i necatının ödenmesini örnek olarak gösteriyordu. Nitekim bu olayda da Waligorsky'nin serbest bırakılmasında olduğu gibi zorunluluk nedeniyle kumpanya tarafından eşkiyaya kurtuluş fidyesi ödenmiş fakat devlet-i aliye bu parayı daha sonra bölgedeki güvenliği sağlayamadığı ve gerekli tedbirleri almadığı gerekçesiyle olaylardan kendisini sorumlu tutarak söz konusu kumpanyaya geri ödemişti. Sefarete göre bu olay, Waligorsky'nin dağa kaldırıldığı süreçle paralellik

²²⁸⁷ BOA., BEO. 826/61949, 8 Ra 1314/17 Ağustos 1896.

²²⁸⁸ BOA., BEO. 874/65481/3, 15 C 1314/21 Ekim 1896.

arz ediyordu. Yani hükümet yine gereken tedbirleri almamış ve üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmemişti.²²⁸⁹

Bu arada merkezi hükümet dış baskıların da etkisiyle Aydın ve Hüdavendigar Vilayetlerine gönderdiği yazıda Alaşehir demiryolu mültezimi Valigorski'nin yakalanıp yakalanmadığını soruyordu.²²⁹⁰ Aydın Vilayeti Valisi Kamil Paşa ise sadarete yazdığı cevapta Waligorsky' i dağa kaldırmış olan eşkıyanın derdesti için eşkâllerinin her tarafa özellikle Hüdavendigar Vilayetine yazıldığı halde Afyon Karahisar sancağınca gerekli itina gösterilmediğinden dolayı olayın faillerini Afyon'dan trene binerek dersaadete gittiklerini, İstanbul'da dört gün kalmalarına rağmen, bu süreç Ermeni vakıası zamanına tesadüf eylediğinden dolayı oraca aratılmayıp şimdiki hal Pire' de sefahatle vakit geçirdiklerini bildirmekteydi. Kamil paşaya göre Fransa sefaretinin kumpanyaya iade edilmek üzere hükümetten kurtuluş fidyesi istemeye de hakları yoktu.²²⁹¹ Sadareten hariciye nezareti'ne gönderilen 6 Aralık 1896 tarihli yazıda ise bu olayın Mösyö Waligorsky'nin hizmetinde bulunan ecnebi işçiler tarafından gerçekleştirildiği vurgulanarak zikrolunan fidye-i necat talebine son verilmesi isteniyordu.²²⁹²

Elinde yeterince jandarma kuvveti bulunmayan Aydın Vilayeti, hat boyundaki güvenliği bir türlü sağlayamıyor ve yaşanan gelişmeleri çaresizlik içerisinde seyrediyordu. Devletin içerisinde bulunduğu bu olumsuz durumu bir fırsat olarak gören güçler ise her türlü olayı bahane ederek merkezi hükümet üzerindeki baskılarını artırmaya çabalıyorlardı. Nitekim İzmir Ermeni Murahhasası Zesis Efendi'nin İzmir Ermeni İspitalyası'nda zatürreden vefat eden Agop'un ölüm nedenini Alaşehir-Afyon şimendifer hattı inşasında çalışan Kürt, Ermeni ve sair ameleler arasında çıkan kavgada yaralanmasına bağlaması bu durumun önemli bir örneğini oluşturuyordu.²²⁹³ Alaşehir demiryolu hattında meydana gelen gelişmeler üzerine dâhiliye nezareti olayların araştırılmasını istemiş ve yapılan incelemeler sonucunda ise hat boyundaki çatışmalarda öldüğü iddia edilen Ermeni'nin darptan dolayı değil, zatürreden vefat ettiği anlaşılmıştı.²²⁹⁴

²²⁸⁹ BOA., BEO. 874/65481, 15 C 1314/21 Ekim 1896.

²²⁹⁰ BOA., BEO. 874/65481, 24 C 1314/30 Ekim 1896.

²²⁹¹ BOA., BEO. 878/65796, 19 Teşrin-i Sani 1312/1 Aralık 1896.

²²⁹² BOA., BEO. 878/65796, 24 Teşrin-i Sani 1312/6 Aralık 1896.

²²⁹³ BOA., DH.TMIK.M..4/77, 06 Z 1313/19 Mayıs 1896; BOA., DH.TMIK.M..11/59, 24 S 1314/4 Ağustos 1896.

²²⁹⁴ BOA., DH.TMIK.M..13/10,19 Ra 1314/28 Ağustos 1896.

Osmanlı İmparatorluğu, on dokuzuncu yüz yılın sonlarına doğru içerisinde bulunduğu ağır siyasal, sosyal ve ekonomik şartlara rağmen demiryolu yapımına büyük ilgi duyuyordu. Esasen iki önemli neden bu durumu zorunlu kılıyordu: asayiş ve ekonomi. İmparatorluğun Batı kapitalizmiyle eklemlenme sürecinde sosyal ve ekonomik alanda kıyasıya rekabete giren Ermeni, Rum ve Yahudi topluluklar arasında çıkan çatışmaları mahalli güvenlik güçleri başka bölgelerden asker sevkine ihtiyaç duymadan bastırabiliyordu. Fakat Batı Anadolu'nun kırsal kesimlerinde etkili olan ve zeybeklerle Yörüklerden oluşan çetelerin sebep olduğu yaygın eşkıyalık faaliyetlerini bastırmak için diğer yerlerden asker ve zaptiye sağlanmasına şiddetle ihtiyaç duyuluyordu. Çetelerin faaliyetleri bölgenin sosyo-ekonomik yapısını da negatif yönde etkiliyor, eşkıyaların saldırdığı korku nedeniyle köylü tarlalarındaki mahsulâtını dahi toplayamıyordu. Hükumete göre, demiryolu yapımının yaygınlaşmasıyla birlikte bölge, ekonomik anlamda bir istikrara kavuşabileceği gibi daha çok sayıdaki asker ve zabitan daha hızlı bir şekilde olay yerine intikaliyle güvenlik ve asayişin sağlanması noktasında da istikrarı sağlayabilecekti.²²⁹⁵

Nitekim Alaşehir'in İnegöl nahiyesi dâhilindeki Çöp karyesi civarında Çakırcalı Çetesiyle meydana gelen şiddetli müsademe telgraflardan öğrenilir öğrenilmez Aydın Valisi Mahmut Muhtar Paşa vilayet jandarma kumandanını ve bir müfrezeyi de yanına almak suretiyle trenle ivedi bir şekilde olay yerine intikal etmiş ve telgraf aracılığıyla da gelişmeler hakkında dâhiliye nezaretini sıcağı sıcağına bilgilendirebilmişti.²²⁹⁶

Demiryolu ve telgrafın yaygınlaşmasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu artık taşıyıcıyla daha sağlam bir bağ kurarak merkezi yönetimi nispi derecede kuvvetlendirdiği gibi çetelere karşı da daha hızlı ve etkili bir mücadele gerçekleştirebiliyordu. Ne var ki 1907 senesine gelindiğinde bile telgraf hatlarının istenilen ölçüde yaygınlaşmadığını görmekteyiz. Haberleşme Alaşehir, Nazilli, Tire ve Ödemiş gibi Aydın Vilayeti'nin en önemli yerleşim merkezlerinde dahi İzmir vasıtasıyla ve birçok merkezden aktarma yapmak suretiyle sağlanabiliyordu. Hat bir tek elden ibaret olduğu için kazalar arasında doğrudan iletişim kurulamıyor ve bu nedenle önemli gecikmeler ve bundan kaynaklanan sıkıntılar yaşanabiliyordu.²²⁹⁷

²²⁹⁵ Orhan Kurmuş, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Savaş Yayınları, Ankara 1982, ss.48-49.

²²⁹⁶ BOA., DH.MUI. 2-7/13, 24 Mayıs 1326/6 Haziran 1910.

²²⁹⁷ Yetkin, s.42.

Aydın Vilayeti'nin belirttiğine göre Alaşehir demiryolu hattında çeşitli milletlerden beş bin kadar amele bulunmaktaydı ve farklı nedenlerden dolayı zaman zaman aralarında ölümle sonuçlanan münazaalar gerçekleşmekteydi.²²⁹⁸ Kendi aralarındaki kavga ve çatışmaların dışında ameleye eşkıya tarafından da saldırılar olmaktaydı.

Kütahya mutasarrıfının 22 Temmuz 1896' da Hüdavendigâr Vilayeti'ne gönderdiği tahrirattan anlaşıldığına göre Alaşehir şimendifer hattında çalışan İtalyan ameleler altı nefer kürt tarafından katl ve cerh edilmişti. Alaşehir hattının Uşak'a sınır kısmının güvenliğini teftiş için bölgeye gönderilen zabıta ve polis memurları Kara Hasan karyesinde ikamet etmekte olan ve bazen Kara Hasan Boğazı cihetlerinde silahlı olarak gezmekte oldukları haber verilen altı kürdün ikametgâhlarında yaptıkları arama sonucunda bunlardan Ahmet ve İslam isimli şahısların yatağında kanlı fanila ve bir de kırılmış kama bulmuşlar ve bölge halkından Bekir ve Ali'nin de teşhis etmeleriyle İtalyan amelelerin katl ve cerhine neden olanların bunlar oldukları sonucuna varmışlardı. Üstelik bu Kürt eşkıyalar güpegündüz Torlakoğlu Ahmet ve arkadaşının da önüne geçerek silahlarını göstermek suretiyle akçelerini gasp etmişlerdi.²²⁹⁹

Hat boyunda çalışan ameleler arasında çatışmaların yaşandığı ve bölgede güvenlik zaafiyetlerinin olduğu bilinen bir gerçektir. Fakat bölgede yaşanan otorite boşluğunu ve asayiş problemlerini fırsat bilen demiryolu şirketi ve sefaretler de olayları istedikleri gibi yorumlayarak Osmanlı İmparatorluğu üzerinde siyasi bir baskı kurmaya çalışıyorlardı. Demiryolu kumpanyasının iddiaları üzerine sadaret makamının Aydın Vilayeti'ne gönderdiği belgede merkezi hükümet, Alaşehir'de bulunan İtalyan amelelere askerler tarafından taarruz edildiği ve altı İtalya'nın yaralandığı doğrultusundaki iddiaların araştırılmasını ve bu gibi olaylara meydan verilmemesini istiyordu.²³⁰⁰

Olayların araştırılması sonucunda iddiaların asılsız olduğu anlaşılmış ve hükümet, hariciye ve nafia nezaretlerine gönderdiği 27 Temmuz 1896 tarihli yazıda Alaşehir hattında bulunan amelelere taarruz edildiği haberinin aslı ve esası olmadığını bildirerek demiryolu kumpanyasının ihtar edilmesini istemişti.²³⁰¹ Yaşanan

²²⁹⁸ BOA., BEO. 817/61235, 16 Temmuz 1312/28 Temmuz 1896.

²²⁹⁹ BOA., BEO. 817/61270, 10 Temmuz 1312/22 Temmuz 1896.

²³⁰⁰ BOA., BEO. 805/60375, 24 M 1314/5 Temmuz 1896; BOA., BEO. 808/60528, 27 M 1314/8 Temmuz 1896.

²³⁰¹ BOA., BEO. 816/61183, 16 S 1314/27 Temmuz 1896.

gelişmeler üzerine bu sefer de İtalya sefiri tarafından hükümet nezdinde bazı tedbirlerin alınması hususunda uyarılarda bulunulmuştu. Bunun üzerine hükümet Aydın Vilayetiyle yazışmak suretiyle gerekli bilgileri almıştı. Buna göre: demiryolu hattında çalışan 5 bin amele arasında Mart başından şimdiye kadar 9 katlı ve 7 darp ve cerh meydana gelmiş olup, faillerini hemen hemen tamamına yakını derdest olunarak cinayet mahkemesine verilmişti. Olayların ekserisi gasp ve hırsızlık suçlarıyla ilgiliydi.²³⁰²

Osmanlı modernleşmesinin önemli kilometre taşlarında birisi olan Tanzimat'la birlikte devlet bir yandan bu sürecin sancılarını yaşarken diğer taraftan da hukuk devleti olma yolunda oldukça önemli adımlar atıyordu. Öte yandan imparatorluk, gelenekçi yaklaşımlardan bir türlü vazgeçemiyor, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında bile eşkıyalık olgusuna ve eşkıyalığı önleme konusundaki tutumlara klasik dönemdeki bakış açısıyla bakmaya devam ediyordu. Hükümet, bölgede yaşanan olayların bir dış müdahaleye meydan vermemesi için bütün gayretini gösteriyor ve faillerin bulunması için büyük çaba sarf ediyordu. Ancak, Alaşehir hattında güvenliği sağlamada başarısız olan merkezi yönetim geleneksel yöntemlere başvurmak suretiyle olayların üstesinden geleceğini umuyordu. Bu nedenle Alaşehir'den Afyon'a kadar inşa edilmekte olan demiryolunda istihdam edilmekte olan amelelerin kimliği belli ve güvenilir kişilerden seçilmesini ve kefaletle birbirlerine rapt olunmalarını emreliyordu.²³⁰³

Eşkıyayla mücadelede başvurulan bir diğer yöntem ise yine gelenekseldi: Halkın elindeki silahların toplatılması. Hükümet, on yedinci yüzyıldan itibaren uygulamaya koyduğu bir kararla şekavet hareketleri neticesinde eşkıyanın dolaştığı tüm bölgelerdeki halkın silahlarını toplatıyordu. Osmanlı yöneticileri, halkın elinde bulunan silahları eşkıyalık olgusunun en önemli sebebi olarak görüyor ve bu durumu "bais-i fesad" yani fesat sebebi olarak adlandırıyorlardı. Bu nedenle Osmanlı yönetimi sıklıkla emirler yayımlayarak halkın elinde bulunan silahları toplamak üzere memurlar gönderiyor, özellikle şüpheli şahıslar takip edilerek hareketleri kontrol ediliyordu. Eşkıyalık faaliyetlerinin görüldüğü bölgelerdeki halk bu faaliyetlere katılmayacaklarına ve eşkıyalara yataklık yapmayacaklarına dair

²³⁰² BOA., BEO. 817/61235, 17 S 1314/28 Temmuz 1896.

²³⁰³ BOA., BEO. 825/61815, 04 Ra 1314/13 Ağustos 1896.

birbirlerini müteselsilen kefillerle rabt olunuyorlardı. Şüpheli listesinde bulunanlar ve hiçbir şekilde kefil bulamayanlar ise hemen idari makamlara teslim ediliyorlardı.²³⁰⁴

Kütahya mutasarrıfının, Hüdavendigar vilayetine gönderdiği 15 Temmuz 1896 tarihli yazıdan anlaşıldığına göre Alaşehir demiryolu hattındaki mühendis muavini Poli, mültezim Mösyö Marrizi ve ser amele Mösyö Koloniki'nin altı nefer Kürt tarafından tehdit olunması üzerine, Kürt amelenin tutum ve hareketleri hemen takip altına alınarak bölge halkından tahkik olunmuş ve hat boyundaki ameleğânın silahları toplatılarak, kefaletle birbirlerine rabt olunmasına, kefil veremeyenlerinse memleketlerine iadesine karar verilmişti.²³⁰⁵

Hat boyunda meydana gelen asayiş ile ilgili problemler demir yolu kumpanyası tarafından da başta ticaret ve nafia nezareti olmak üzere hükümet yetkililerine iletilmekteydi. Alaşehir demir yolu hattında silahlı bir Sırplıyla Karadağlının aveneleriyle birlikte görülmesi amele arasında endişeye neden olmuş, bu durum kumpanya tarafından merkezi hükümete bildirilmişti. Bununla ilgili sadareten hariciye nezareti'ne gönderilen 28 Temmuz 1896 tarihli iş'aratta bu eşkıya güruhunun mahallince aranmakta olduğu ve Fransa ve İtalya sefaretleri tarafından durumun sorulması halinde bu şekilde bir açıklamanın yapılması gerektiği belirtiliyordu.²³⁰⁶ Hükümet, nafia nezareti'ne gönderdiği 6 Eylül 1896 tarihli yazıda ise Alaşehir demiryolu hattında çalışan Karadağlı amelelerin elindeki silahların toplanarak bir hadisenin zuhuruna meydan verilmemesini istiyordu.²³⁰⁷

Merkezi yönetimin, Alaşehir demiryolu hattının güvenliğini sağlamak için almış olduğu bir diğer tedbir de hat boyunda istihdam olunmak üzere süvari asakir-i şahane alaylarının hazırlanması idi ve bu nedenle alaylardan hayvanca noksan olanların tamamlanması isteniyordu.²³⁰⁸ Bunun için hükümet, süvari alaylarının ihtiyacı olan yüz adet hayvanın satın alınması hususunda maliye ve harbiye nezaretlerine emirler vermişti.²³⁰⁹ Fakat Haziran 1897 tarihine kadar, hattın güvenliğini sağlayacak olan süvari alaylarının henüz bölgeye gönderilmediğini görmekteyiz. Bununla birlikte hükümet süvari alayları için alınacak yüz adet hayvanın bedelinin de Aydın emvalinden ödenmesine karar vermişti. Merkezi

²³⁰⁴ Uluçay, 18. ve 19. Yüzyılda..., ss.63-64.

²³⁰⁵ BOA., BEO. 817/61270, 3 Temmuz 1312/15 Temmuz 1896.

²³⁰⁶ BOA., BEO. 817/61235, 16 Temmuz 1312/28 Temmuz 1896.

²³⁰⁷ BOA., BEO. 835/62595, 28 Ra 1314/6 Eylül 1896.

²³⁰⁸ BOA., İ.A.S.. 18/1314/Ca-06, 20 Ca 1314/27 Ekim 1896.

²³⁰⁹ BOA., BEO. 861/64511, 26 Ca 1314/2 Kasım 1896.

yönetim, mali açıdan içinde bulunduğu kötü durum nedeniyle bu tür masrafları da vilayetlere yüklüyordu.²³¹⁰ Ancak, bu tür kararlar memur ve asker maaşlarını bile ödeyemeyip tedahüle bırakmak zorunda kalan Aydın ve Hüdavendigâr Vilayetleri tarafından tepkiyle karşılanıyordu.

Demiryolu kumpanyası her ne kadar zaman zaman hat boyunda meydana gelen güvenlik ve asayiş ile ilgili sorunları hükümet yetkililerine ileterek, eşkıyalık hareketleri ve amele arasındaki kavgalar konusunda serzeniş ve şikâyetlerde bulunuyorsa da bu huzursuzluklara bizatihi kumpanyanın kendisinin de sebebiyet verdiği oluyordu. Nitekim sadaret tarafından, ticaret ve nafia nezaretine gönderilen 6 Ağustos 1896 tarihli tahriratta, merkezi hükümet Hüdavendigâr vilayetinden gelen iş'arata dayanarak amele arasındaki huzursuzlukların kumpanyanın para politikalarından kaynaklandığını vurguluyordu. Buna göre kumpanya parça parça ameliyat ihale eylediği mültezim ve müteahhitlere vaktinde para vermediği gibi, amelenin istihkaklarında da kesinti ve ücret indirimi yaparak onların isteklerini sürekli erteliyordu. Bu nedenle sadaret, ilgili bakanlıktan bu duruma son vermesi için kumpanyaya tebligatta bulunmasını emrediyordu.²³¹¹

Sadaretin emri üzerine ticaret ve nafia nezareti, İzmir-Kasaba demir yolu temdidi şirketine amelenin isteklerinin ertelenmeyerek zamanında ve tamamıyla tesviye ve ödenmesi hususunda 24 Ağustos 1896 tarihinde tebligatta bulunmuştu.²³¹² Hat boyundaki huzursuzluk Alaşehir-Karahisar şimendifer hattının inşasının bitimine kadar sürdü. Seraskerlik makamı hattın tamamlanması üzerine burada bulunan müfreze ihtiyacı bulunmadığını bildiriyordu.²³¹³ Aynı zamanda hariciye nezareti de Alaşehir-Afyon hattının sona ermesi üzerine burada bulunan İtalyan işçilere nezaret eden konsolosluk memurunun da vazifesini tamamlamış olduğunu bildiriyordu.²³¹⁴

²³¹⁰ BOA., BEO. 968/72590, 23 M 1315/23 Haziran 1897.

²³¹¹ BOA., BEO. 822/61603, 25 Temmuz 1312/6 Ağustos 1896; BOA., BEO. 828/62027, 09 Ra 1314/18 Ağustos 1896.

²³¹² BOA., BEO. 822/61603, 12 Ağustos 1312/24 Ağustos 1896.

²³¹³ BOA., Y..MTV.164/259, 15 Ra 1315/14 Ağustos 1897.

²³¹⁴ BOA., HR.HMŞ.İŞO.185/49, 30 B 1315/24 Aralık 1897.

SONUÇ

Aydın Vilayetinin idari taksimatında, 1864 Vilayet Nizamnamesinde yapılan yeniliklerin bir neticesi olarak 1867 yılında önemli değişikliklere gidilmiştir. İdari bakımdan XIX. yüzyıla kadar Aydın sancağına bağlı bir kaza olarak mevcut durumunu koruyan Alaşehir, 1867 yılına gelindiğinde ise ulaşım kolaylığı nedeniyle Saruhan (Manisa) sancağına bağlanmıştır.

Halkın üzerinde bir zulüm aracı haline gelen iltizam uygulamasının 1840 yılında kaldırılmasından sonra sancak yönetimi mütesellimlerden alınarak muhassıllara verilmiştir. Böylece Tanzimat'ın taşrada uygulanabilmesi için muhassıllık teşkilatı oluşturulmuştur. Merkezi hükümet tarafından seçilen ve "Muhassıl-ı Emval" olarak adlandırılan bu kişiler sadece sancaklara değil kazalara da gönderiliyorlardı. İki yıl gibi kısa bir süreyi kapsayan bu dönem içerisinde Alaşehir'de görev yapan muhassıllar hakkında detaylı bilgi edinilememiştir. Tespit edilebilen tek muhassıl Mehmet İzzet Bey'dir. Alaşehir Muhassıllığının 1840 yılına ait geliri ise 1.266.713 kuruştur.

1842 yılı Mart'ından itibaren ülke yönetimi yeni baştan düzenlenmiştir. Vergilerin muhassıllar aracılığıyla toplanmasının iki yıllık uygulama döneminde beklenen olumlu neticeyi vermemesi üzerine 1842'de muhassıllık sistemine son verilerek eski usule geri dönüldü. Kazalarda en üst düzey yönetici olarak kadıların görevlerine son verilirken yerlerine kaza müdürleri atandı. Alaşehir 1840 yılından 1842 yılına kadar muhassılların, bu tarihten 1867 yılına kadar ise kaza müdürlerinin altında kalmıştır.

Kaza müdürlerinin görev yapmaya başladığı 1842 yılından, kaymakamların atanmaya başladığı 1867 yılına kadar olan süre zarfında Alaşehir Kazasında görev yapan kaza müdürlerinin hepsini tespit etmek mümkün olamamıştır. Tespit edebildiğimiz ilk isim ise 1847-48 yılları arasında bu görevi yerine getiren Hacı Hamit Ağa'dır. Bu tarihten itibaren 1867 yılına kadar kaza müdürü olarak görev yapanların isimleri arasında Ömer Ağa, Fikri Efendi, Mustafa Ağa, Hacı Himmet Ağa, İsmail Efendi, Mehmet Tahir Efendi ve Atıf Efendi'nin isimleri yer almaktadır.

1867 yılında yayınlanan vilayet nizamnamesiyle kaza bir idari birim olarak aynen devam ederken kaza müdürleri yerlerini hükümet tarafından atanan kaymakamlara bırakmıştır. 1878-1908 yılları arasında Alaşehir kaza idare

meclislerinin başkanlığı görevini kaymakamlar yerine getirmişlerdir. Alaşehir’de görev yapan muhassıl, kaza müdürü ve Kaymakamlar içerisinde halka kötü davrananlar olduğu gibi bir takım hukuksuz işlere girmek suretiyle devleti zarara uğratanlar da oluyordu

Görev yapan kaymakamların tamamını tespit etmek mümkün olmamakla beraber belirlediğimiz kişiler arasında Zihni Efendi, Ahmet Rüştü Efendi, Mehmet Esat Efendi, Ali Rıza Efendi, Mehmet Hüsrev Efendi, Mustafa Lütfü Bey, Hüseyin Avni Bey, Mehmet Sadık Bey, Beşir Efendi, Hüseyin Hüsnu Bey, Mehmet Said Bey, Tahir Bey, Hasan Hulusi Bey, Ali Rasih Bey, Münir Efendi, Mehmet Cemal Bey, Ahmet Feridun Bey ve Hasan Halis Efendi’nin isimleri bulunmaktadır.

19. Yüzyılda başta şehirlerin imarı ve alt yapının oluşturulması olmak üzere; inşaat denetimi ve yangınlara karşı alınacak tedbirler gibi daha birçok konuda büyüyen şehirlerin yönetiminde aktif rol oynayacak bir teşkilata gereksinim duyulmaktaydı. Alaşehir Belediyesiyle ilgili daha önceki tarihlere ait bir bilgiye rastlanılmadığı için tespit edilebilen ilk belediye reisi ve belediye meclisinin belirlendiği tarih olarak 1878 yılını kabul etmekteyiz.

1878 yılından 1908 yılına kadar olan süreçte Alaşehir Kazasında görev yapan belediye başkanları ve üyelerinin sayısı sekiz olup, isimleri Mehmet Ağa, Hacı Mustafa Efendi, Mehmet Sadık Efendi, Hacı Bekir Efendi, Hacı Mehmet Efendi, Eyüp Efendi, Hacı Ahmet Efendi ve Ömer Efendi şeklinde geçmektedir. Ayrıca belediye bünyesinde mimar, gazhane memuru, sandık emini, kâtip ve tabip gibi görevliler de bulunmaktadır.

Kısıtlı imkânlarla rağmen Alaşehir belediyesinin oldukça önemli hizmetleri yerine getirdiğini görmekteyiz. Bu hizmetler arasında başta debbağhane lağımının ıslahı olmak üzere halk sağlığı ile ilgili tedbirlerin alınması, sokak açılması ve kaldırım yapımı ile cadde ve sokakların gazla aydınlatılması gibi faaliyetler yer almaktadır. Bütün bunlarla beraber diğer birçok yerel idarecide de görüldüğü üzere Belediye başkanları içerisinde de görevlerini yaparken uygunsuz davranışlarda bulunanlar olmuştur.

Osmanlı Devleti’nde şer’i hukukun uygulayıcısı konumunda olan kadı, Belediye Teşkilatı kurulmadan önce beledi hizmetlerin sorumluluğunu da üstlenmiş durumdaydı. İncelemiş olduğumuz dönem içerisinde Alaşehir Kazasında görev yapan kadılarla ilgili bir kayda rastlanılmamış olup, şer’i davalara onların yerine,

vekilleri konumundaki naipler tarafından bakılmıştır. Alaşehir’de naiplerle ilgili olarak belirleyebildiğimiz ilk tarih ise 1841 yılıdır. Bu tarihte naib olarak Abdurrahman Zeki Efendi’nin ismi geçmektedir.

1878-1908 yılları arasında Alaşehir Kazasında görev yapan naiplerin isimleri ise şu şekildedir: İbrahim Edhem Efendi, Mehmed Said Efendi, Mehmed Efendi, Ali Esad Efendi, Mehmet Şefik Efendi Abdülaziz Efendi, Edhem Fehmi Efendi, Mehmet Tevfik Efendi, Mehmet Sun’ullah Efendi, Mustafa Şükrü Efendi, Mustafa Pertev Efendi, Ali Murteza Efendi, Hayrettin Efendi, Mehmet Asım Efendi, Mehmet Ali Rıza Efendi ve Muhtar Efendi.

Alaşehir kazasında eğitim faaliyetleri sıbyan mektepleri ve medreseler aracılığıyla yürütülmektedir. Ele aldığımız dönem içerisinde bunlara iptidaiye ile rüştiye de eklenmiştir. Alaşehir’de iptidai mektebinin ilk olarak ne zaman açıldığıyla ilgili elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Aydın Vilayeti salnamelerinden 1881/1299 tarihinden itibaren Alaşehir kazasında bir iptidai mektebinin var olduğunu, muallim-i evvel olarak Mehmet Efendi’nin, yardımcısı olarak ta Ali Zühtü Efendi’nin görev yaptığını öğrenmekteyiz.

1908 yılı itibariyle Alaşehir’de 63 adet iptidai mektebi faaliyet göstermekte olup, burada öğrenim gören kız ve erkek öğrencilerin sayısı ise 1311’dir. Alaşehir rüştiyesine ait ilk bilgilere de 1296/1878 yılı vilayet salnamesinde rastlanmasına rağmen rüştiyenin 1875 yılında bu tarihten çok daha önce açıldığını görmekteyiz. Bu nedenle Alaşehir İptidaisinin de 1881 yılından önce açılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Rüştiyenin öğrenci sayısı yıllara göre 22 ile 61 arasında değişmiştir. Maarif Nezareti salnamelerine göre 19.yüzyılın sonlarına doğru Alaşehir’deki medrese sayısı ise 16’dır.

İncelediğimiz dönem içerisinde Alaşehir kazasında, Alaşehir ve tevaibi metropolitliği adına kayıtlı “Neülülya” adında rüştiye derecesinde bir Rum mektebi bulunmaktadır. Öğrencilerinin hepside erkek olan bu Rum rüştiyesi dışında “nim idadi” derecesinde “Asdiki ” adında bir Rum okulu da bulunmaktadır.

19.yüzyıl içerisinde Alaşehir’in nüfusuyla ilgili resmi bilgileri içermesi bakımından bizim tespit edebildiğimiz ilk sayım ise 1246/1830 yılında gerçekleşmiştir. 1246 tarihli nüfus defterinden edindiğimiz bilgilere göre bu sayım sadece Gayrimüslimleri kapsamakta olup, Müslüman mahallelerini kapsamamaktaydı. Sayımın yapılmasındaki temel amaç, 1826 tarihinde Yeniçeri

Ocağı'nın kaldırılması üzerine oluşturulması düşünülen yeni ordu için askeri ve mali kaynakların tespit edilmek istenmesiydi. 1830 tarihli nüfus defterine göre Alaşehir'de Hızırilyas, Turunçlu, Güzel Papas, Perakende ve Kiremitli olmak üzere toplam 5 tane Gayrimüslim mahallesi bulunmaktaydı. 1830 tarihli reaya nüfus defterine göre Alaşehir'deki gayrimüslimlerin toplam tahmini nüfusu ise 1604'tür.

1246/1830 tarihli defter, sadece Alaşehir'deki Gayrimüslim mahallelerinin nüfuslarını vermektedir. Bununla birlikte 1251/1835 tarihli nüfus defterinde ise kaza merkezinin tüm mahalleleri yer almaktadır. Bu deftere göre Alaşehir'de 20 mahalle ve 1345 hane bulunmakta olup, nüfusunun 6714 olduğu tahmin edilmiştir. Bunun 4701'kişisini Müslümanlar, 2013 kişisini ise Gayrimüslimler oluşturmaktadır. Alaşehir Kazasında 1835 yılından sonra 1255/1839 yılında da bir nüfus sayımının yapıldığı görülmektedir. Ancak 1255 tarihli nüfus defterinin bazı sayfaları eksik olup, Müslüman mahallelerinden Cami-i Kebir ve Kâtip Ali Mahalleleri ile Gayrimüslim mahallelerinin tamamı bu defterde bulunmamaktadır. Fakat bu defter, içerisindeki mevcut mahalleleri diğer sayımlarla kıyaslayabilmek bakımından önem arz etmektedir.

1844/1845 yılları için, Alaşehir nüfusunun Tespiti bakımından nüfus defterlerinden sonra en önemli kaynak olarak temettuat defterleri karşımıza çıkmaktadır. Temettuat verilerine göre Alaşehir'de 21 mahalle bulunmakta olup, bu mahallelerin 16'sında Müslümanlar, 5 tanesinde ise Gayrimüslimler ikamet etmektedir. Bu mahallelerden Kazgani, Debbağhane, Ab-ı berd, Balani, Eski Çarşı, Katip Ali, Ilıca, Tepecik, Cami-i Kebir, Kadı Sinan, Şeyh Sinan, Yaviler, Arslan Fakı, Karaağaç, Elhizar, ve İbrahim Çelebi Müslümanlara; Güzel Papas, Turunçlu, Kiremitli, Perakende ve Hızır İlyas ise Gayrimüslimlere ait mahallelerdendir.

Bu deftere göre Alaşehir'de 21 mahalle ve 1387 hane bulunmakta olup, nüfusunun 6102 olduğu tahmin edilmiştir. Bunun 4705'kişisini Müslümanlar, 1397 kişisini ise Gayrimüslimler oluşturmaktadır. Geçen on yıllık süre zarfında Alaşehir kazasının merkez nüfusunda bir takım değişikliklerin olduğu gözlemlenmektedir. Hane sayısı 1345'den 1387'ye yükselmesine rağmen tahmini nüfus sayısı % 9,1 oranında azalmıştır. Azalmanın daha çok % 30,6'lık bir rakamla Gayrimüslim nüfusunda yaşandığı görülmektedir.

1835'den 1845 yılına kadar geçen süre içerisinde Müslüman mahallelerinin isim ve sayılarında da bazı değişimler yaşanmıştır. Müslümanların ikamet ettikleri

mahallelerin sayısı 15'den 16'ya çıkmıştır. 1835 tarihli nüfus defterinde bulunmayan Şeyh Sinan ve Ab-ı Berd Mahalleleri, 1845 yılına ait Temettuat defterlerinde yer almaktadır. Bununla birlikte 1835 sayımlarında görülen Yenice Mahallesinin ismine ise 1845 yılına ait temettuat kayıtlarında rastlanılmamaktadır. Kaza merkezinin nüfusu 1845 yılında 6102 iken, 1908 yılında 9780 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun 3138 kişisini gayrimüslimler, 6642 kişisini ise Müslümanlar oluşturmaktadır.

Alaşehir kazası ve civarına iskân edilmiş olan aşiret, cemaat ve oymaklar hakkındaki bilgileri başta nüfus defterleri ve temettuat defterleri olmak üzere sayıları çok olmamakla birlikte arşiv belgelerinden elde etmiş bulunmaktayız. Yalnızca aşiretlerin ele alındığı 1258/1842 tarihli nüfus defterine göre Alaşehir kazasına muhtelif aşiretlerden 497 hane iskân edilmiştir. Buna göre Alaşehir'e iskân edilen aşiretlere ait toplam kişi sayısı 2508 kişidir. Bunlar içerisinde Horzom, Caber, Araplı, Karakeçili, Beğlikli, Çarık, Tahtacı, Kaçar, Yahya Elcisi, Koca Yusufu, Çakal, Akdan Cerid, Kocabeğli, Mütevelli, Sarı Tekeli ve Eşme gibi aşiret, cemaat veya oymak adı altında Alaşehir kazasında yaşamlarını sürdüren Yörük Türkmen toplulukları bulunmaktadır.

Alaşehir'e daha henüz Osmanlı sınırlarına dâhil edilmeden başlayan Türk göçleri, şehrin fethedilmesiyle birlikte daha büyük kitleler halinde devam etmiştir. 19. Yüzyıla ait bizim tespit edebildiğimiz ilk göç ise 1830 yılına dayanmaktadır. 1846/1830 tarihli nüfus yoklama defterinden elde ettiğimiz bilgilere göre bu tarihte Alaşehir'de Girit, Kıbrıs ve Midilli adalarıyla Selanik ve Yanya şehirlerinden gelme göçmenler bulunmaktadır. Bunlar, gayrimüslim Osmanlı vatandaşları olup, kaza merkezinde Hızır İlyas, Güzel Papaz ve Kiremitli gibi gayrimüslim mahallelerinde oturmakta ve yağcılık, değirmencilik, boğaçacılık gibi mesleklerle iştigal etmektedirler. 1842 tarihli nüfus yoklama defterine göre ise, bu yüzyılın ortalarına doğru Rodos'tan gelen göçmenler, Anadolu'daki birçok yerleşim merkeziyle birlikte Alaşehir kazasına da iskân edilmişlerdir.

1844-1845 yıllarını kapsayan temettuat defterlerindeki verilerden de yöreye yapılan göçler hakkında bilgiler edinebilmekteyiz. Defterlerde yer alan vergi mükelleflerinin lakap ve unvanlarının belirtildiği bölümde, Alaşehir kazasına gerçekleştirilen göçlerin nerelerden yapıldığıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Buna göre Rumeli, Serez, Mora, Rodos, Girne, Sakız, Mısır ve Cezayir gibi

imparatorluğun birbirinden farklı iklim ve coğrafyalarından yöreye göçlerin gerçekleştirildiğini görmekteyiz.

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda bir belediye teşkilatı ve nezaretler teşekkül etmeden önce beledi işler, eğitim, sağlık, bayındırlık ve imar işleri gibi birçok hizmet alanına vakıflar tarafından bakılmaktaydı. Alaşehir kazasında da farklı amaç ve hizmetlere yönelik vakıfların tesis edildiğini ve vakıf eserleri açısından bir zenginliğin yaşandığını görmekteyiz. Bunlar daha çok cami ve mescitlerle ilgili vakıflardır. Alaşehir'de din ve eğitim alanlarının dışında su medeniyeti olmanın bir gereği olarak oluşturulan çeşme vakıfları da hizmet vermiştir.

Alaşehir Kazasındaki vakıf kurucularının kimlikleri incelendiğinde bizzat Sultan Yıldırım Bayezid Han başta olmak üzere, Osmanlı bürokrasisine mensup paşaların, hatunların ve şeyh, seyyid, hacı, ağa gibi unvanlara sahip farklı sosyal statüdeki kimselerin yer aldığını söyleyebiliriz. Vakıf kurucuları arasında kadınların da önemli bir yer tutması dikkat çekici hususlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Halime Hatun, Alime Hatun, Zeliha Hatun ve Hatice Hatun gibi kadın hayırseverler, özellikle din ve eğitim alanında kurmuş oldukları vakıflarla Alaşehir halkının sosyo-kültürel açıdan gelişimine hatırı sayılır bir katkıda bulunmuşlardır.

İncelediğimiz dönemin Alaşehir'inde mesleki bir çeşitliliğin olduğu görülmektedir. Alaşehir kaza merkezinde yer alan mükellefler içerisinde en büyük oranı esnaflar oluştururken, esnaf yapılanması içerisinde de sayı bakımından en kalabalık meslek gurubunu giyim eşyası üretenler ve satanlar teşkil etmektedir. Bu grupta yer alan meslekler Alaşehir'de dericilik, dokuma ve tekstil sektörünün de oldukça canlı olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra tarım ve hayvancılıkla, yiyecek ve içecek üreten ve satanlarla, kamu hizmetleriyle, ticaretle, fiziki güç ve işçilikle, inşaat sektörüyle taşımacılıkla ve küçük ölçekli sanayi iş koluyla ilgili meslek grupları bulunduğu gibi, değişik mal ve hizmet üreten kişilere ait meslekler de yer almaktadır.

Osmanlı döneminde ticaret yollarının yanı sıra askeri yollar bakımından da önemini korumayı başaran Alaşehir, ulaşım bakımından Manisa-Denizli ve İzmir-Uşak-Afyon güzergâhı üzerinde önemli bir konuma sahip olmuştur. Tanzimat öncesinde mevcut yollar ulaşım elverişli değildi. Devletin ulaşım politikası, var olanın korunmasından ibaret olup, geleneksel uygulamaların dışına çıkmamayı hedefliyordu. Mithat Paşa'nın Tuna Vilayeti'nde bu alanda sağladığı başarıların bir

neticesi olarak, 1864 vilayet nizamnamesi ve sonrasında yapılan düzenlemelerle beraber yol yapımı öncekine kıyasla daha bilinçli ve düzenli olarak ele alındı.

Düzenlemelerin neticesinde İzmir-Aydın yolu ancak 1875 yılına gelindiğinde şose olarak ulaşıma açılmış bulunmaktaydı. Alaşehir kazasında ise şose yolların yapımına vilayetteki birçok yerleşim merkeziyle birlikte ancak 1881 yılında başlanabilecektir. 1881 ve 1882 tarihleri itibariyle Alaşehir- Kula ve Alaşehir-İnegöl(Sarıgöl) arasında da bu tür yol çalışmalarının yapıldığını görmekteyiz. 1888 yılına ait vilayet salnamesine göre Alaşehir- Eşme kazası arasında 12.500 Metre yol bulunmaktadır. Söz konusu tarihte bu yolun tamamı toprak yoldan oluşmakta olup, şose yol bulunmamaktadır.

Vilayet salnamelerinde yer alan ifadelerle göre bu tarihlerde yol yapımına ivme kazandıran en önemli husus ticarettir. İlerlemenin en önemli araçlarından birisi olarak görülen ticaret yol yapımı sayesinde daha da canlandırılmak istenmektedir. Gerek kara, gerekse de demir yolunun inşasının hızlanmasında etkili olan bir diğer husus ise güvenlik sorunudur. 19.yüzyılın sonlarına doğru merkezi otoritenin zayıflamasına paralel olarak devletin taşradaki gücü hissedilir şekilde azalmış ve buna bağlı olarak ta eyaletlerdeki eşkıyalık faaliyetleri ivme kazanmıştır. Eşkıya ile mücadelede olay yerine süratle intikal edebilmek ve başarılı bir sonuç alabilmek için şüphesiz ki yollar büyük önem arz etmektedir.

Hiç şüphesiz ki demiryolları, geçtiği yerleşim merkezlerinin sosyal, ekonomik ve demografik yapılarını doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda Alaşehir, bahsi geçen noktalarda demiryolunun gelmesinden olumlu olarak etkilenmiştir. İzmir-Kasaba demiryolunun 1Mart 1875 tarihinde Alaşehir'e Ulaşmasıyla birlikte şehrin Nüfus ve Ekonomik yönden gelişmesi de hızlanmıştır. 18. Yüzyılın ortalarında 7-8 bin civarında olan nüfusu, 1890'a doğru 22 bin'e ulaşmıştır. Ancak bu durum sosyo-ekonomik hayatı kervancılar açısından oldukça olumsuz etkilemiştir. Zira demiryolu, kervancıları işsiz bıraktığı gibi oldukça yüksek olan deve, katır gibi yük hayvanları fiyatlarının da düşmesine yol açmıştır. Kervan sahipleri ekonomik olarak zarara uğradıkları için uzun süre demiryolunu kabullenemeyerek onu sabote etmek yoluna gitmişler, fakat nihayetinde zamanın ve değişimin hızına ayak uydurmaya mecbur olarak develerini satmak zorunda kalmışlardır.

İncelediğimiz dönem içerisinde Alaşehir’de bir takım doğal afetler de yaşanmıştır. Alaşehir Aydın Vilayetinin de yer aldığı Batı Anadolu Bölgesinde, büyüklü küçüklü birçok kırık hattını içine alan Batı Anadolu Fayı sınırlarında ve birinci derecede deprem bölgesi kapsamında yer almaktadır. Bu nedenle kent, tarihsel süreç içerisinde birçok depreme maruz kalmış ve bunların bir bölümü de can ve mal kaybıyla sonuçlanmıştır. Alaşehir’in 1885, 1890, 1892, 1898 ve 1899 yıllarında gerçekleşen depremlerden etkilendiğini görmekteyiz. Depremin yanı sıra sel felaketi, kuraklık, frengi ve hayvan hastalıkları şehrin yaşadığı diğer tabii afetler arasında yer almaktadır.

Alaşehir temettuat defterlerinden elde ettiğimiz verilere göre tarım topraklarının % 31,25’ini küçük ölçekli araziler, % 43,52’sini orta ölçekli, % 25, 23’ünü ise büyük ölçekli araziler oluşturmaktadır. Defterlerde araziler, mezru tarla, gayr-i mezru tarla, sebze bahçesi, zeytin bahçesi, bostan, bağ ve bahçe biçiminde geçmektedir. Temettuat kayıtlarındaki toplam arazi miktarı 36.321,50 dönümdür. Bunun en büyük bölümünün 33.208 dönüm ile mezru tarla olduğu görülmektedir. Ondan sonra sırasıyla, 2.056 dönüm ile bağ arazisi, 624 dönüm ile gayr-i mezru arazi ve 359,50 dönüm ile de bahçe olarak kullanılan arazi teşkil etmektedir.

Hane sahiplerinin 1-2500 arasında değişen mezru tarlalara sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat bağ ve bostanlar genellikle 1-2 dönümlük, hatta bundan daha az olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan ailelerin bağıcılığı ve bostancılığı kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yaptıkları sonucuna ulaşmak mümkündür. Ekili dikili arazilerde başta hububat ürünleri olmak üzere darı, bakla ve soğan gibi Bahçe bitkileri ile susam, pamuk ve duhan (tütün) gibi sanayi bitkilerinin ziraatı yapılmaktadır. Bunların haricinde bağıcılık, kestane, zeytin ve az da olsa ceviz üretimi yer almaktadır.

Hayvancılık faaliyeti olarak ise büyükbaş hayvancılık (camus ve inek), küçükbaş hayvancılık (koyun ve keçi), yük ve binek hayvanları (öküz, kısırak, at, merkep, beygir) yetiştiriciliği ile arıcılık faaliyeti görülmektedir.

İzmir-Afyon demiryolu hattı Alaşehir’in önemini bir kat daha artırırken özellikle ticari alanda büyük bir canlılığa neden olmuştur. Alaşehir’den ihraç edilen ürünler arasında; çeşitli hububatlar başta olmak üzere arpa, buğday, börülce, bakla, afyon, çekirdeksiz üzüm, palamut, mazi ve meyan kökü gibi tarım ürünleri ile İzmir’e ve civar kazalara sevk edilmekte olan un ve yaklaşık 300 bin şişe sarıkız

maden suyu bulunmaktadır. Alaşehir kazasının ticaretinde tahıl ve baklagil ticaretinin önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Alaşehir kazasına dışarıdan getirilen mallar arasında ise manifatura, kahve, pirinç ve şeker gibi ürünler yer almaktadır. Ancak bahsi geçen ithal mamuller ya Türkiye’de yetişmeyen tarım ürünleri olduklarından ya da sanayi üretimine dayalı mamuller olduklarından dolayı ithal edilmektedirler.

Alaşehir Kazasında incelediğimiz dönem içerisindeki sanayi ile ilgili uğraşlar arasında dericilik, dokumacılık, değirmencilik, yağcılık, sabunculuk, helvacılık ve kiremitçilik gibi bazı iş kolları bulunmaktadır. Ancak bunlar bugünkü anlamda sanayi faaliyetleri olmaktan ziyade küçük ölçekli sanayi alanında değerlendirmemiz gereken faaliyetlerdir. Bu kişiler esasında kendilerine ait veya kiralık dükkânlarda küçük ölçekli sanayi üretimi ve satış yapan hane reisleridir. Bu bağlamda bir yandan erbab-ı sanayi olarak ele alınırlarken, bir taraftan da ticaret grubu içerisinde yer almaktadırlar.

Zikredilen sanayi iş kolları içerisinde en öne çıkanların deri ve dokuma sanayisi olduğunu görmekteyiz. Alaşehir’de, 19. Yüzyılın sonlarında da dokumacılık faaliyetleri varlığını sürdürmektedir. Zira bu dönemde şehirde 2 çırçır fabrikası ve 1 kumaş fabrikası ile çok sayıda iplik ve dokuma atölyelerinin bulunması bu durumu göstermektedir. 1884 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesine göre Alaşehir’de meyan balı ve un üretimi yapan ve pamuk işleyen üç adet fabrika bulunmakta olup, bunlar buhar ile çalışmaktaydılar. Ayrıca Sarıkız maden suyunun ülke içinde ve dışında satışı devam etmektedir. 1908 yılına ait vilayet salnamesinde de sarıkız maden suyunun üç yüz bin şişe üretiminin yapıldığı belirtilmektedir.

Adli konularla ilgili olarak ise şer’i mahkemelerin yanı sıra bidayet ve ticaret mahkemelerinin de Alaşehir’de faaliyet gösterdiğini görüyoruz. Redif teşkilatı imparatorluk genelinde 1834 yılından itibaren kurulmaya başlanmıştır. Alaşehir Kazasında da Redif taburunun hemen oluşturulmaya başlandığını söyleyebiliriz. Nitekim 1251/1835 tarihli nüfus defterinde, oluşturulacak redif birlikleri için asker yazımının yapıldığını görmekteyiz. Alaşehir’de Üçüncü Orduyu Hümayunun Aydın Fırkasına bağlı kırk altıncı alayın Üçüncü Redif Alaşehir Taburu görev yapmaktaydı. Kazanın iç güvenliğini ise zaptiye askerleri sağlamaktaydı. Alaşehir Kazasında ayrı bir birim olarak kaza zabıtasının teşekkülü 1882 yılına rastlamaktadır. Bu tarihte

zabita memuru Recep Ağa, Kâtip Mehmet Efendi ve polis memuru Ziya Efendi kaza zabıtası olarak görev yapmaktadırlar.

Alaşehir Kazası ve çevresinde meydana gelen eşkıyalık faaliyetlerini incelediğimizde 18.yüzyıl içerisinde karşımıza çıkan ve eşkıya figürlerinin en önemlilerinden birisi olan Sarı Beyoğlu Mustafa yer almaktadır.

Eşkıyalığın genelde Aydın vilayeti, özelde ise Alaşehir kazasında 20. Asrın başlarına kadar “zeybek” adı altında şiddeti artan bir şekilde devam ettiği görülmektedir. Eşkıya ile çıkar ilişkisi ve işbirliği içerisine giren sadece Alaşehir’deki ayan veya eşraf olarak nitelendirilen hanedan kökenli aileler değildir. Bunların yanı sıra, yerel idarecilerin de bağlı buldukları devlet otoritesine rağmen çetelerle oldukça güçlü bağlar kurdukları bilinmektedir. Yatak adı verilen destekçiler ağına sahip olan eşkıyalar, sosyo ekonomik yapının bozulmasına ve merkezi otoritenin bölgedeki gücünün azalmasına paralel olarak güçlerini artırmayı ve güvenliği zaafa uğratmayı başarmışlardır.

KAYNAKÇA

A- Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

A.MKT (Sadaret Mektubi Kalemî)

A.MKT. DV (Sadaret Mektubi Kalemî Deavi Kalemî)

A.MKT. NZD (Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair Kalemî)

A.MKT. MHM (Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme Kalemî)

A.MKT. MVL (Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vala)

A.MKT. UM (Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayet)

BEO (Babıali Evrak Odası)

C.AS (Cevdet Askeriye)

C.ADL (Cevdet Adliye)

C.DH (Cevdet Dahiliye)

C.EV (Cevdet Evkaf)

DH. MKT (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî)

DH.MUİ (Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi)

DH. SAİD.d (Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defteri)

DH.SAİD.MEM (Dahiliye Nezareti Memur Sicil Zarfı)

DH.TMIK.M (Dahiliye Nezareti Muamelat Kalemî)

DH. UMVM (Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti)

HR.HMŞ.İŞO (Hariciye Nezareti İstişare Odası)

EV.d (Evkaf Defteri)

HAT (Hatt-ı Hümayun)

İ.AS (İrade Askeri)

İ.DH (İrade Dahiliye)

İ.HUS (İrade Hususi)

İ.MVL (İrade Meclis-i Vala)

İ.TAL (İrade Taltifat)

KK. (Kamil Kepeci)

MF.MKT (Maarif Nezareti Mektubi Kalemî)

MV (Meclis-i Vükela Mazbata)

MVL (Meclis-i Vala)

ŞD. (Şurayı Devlet)
Y.A.RES (Yıldız Sadaret Resmi Maruzat)
Y.A.HUS. (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat)
Y. EE. KP (Yıldız Esas Evrakı Kamil Paşa)
Y. PRK. ASK (Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat)
Y. PRK. KOM (Yıldız Perakende Evrakı ?
Y.MTV (Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı)

B- Osmanlı Türkçesi ile Yayımlanmış Eserler

AYDIN Vilayeti Salnameleri, 1296, 1297, 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, 1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1319, 1320, 1321, 1323, 1325, 1326.

CEVAD, Ali, Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı, Mahmut Bey Matbaası, Dersaadet, 1313.

DEVLETİ Aliye Salnameleri, 1322.

DÜSTUR, 1282 ikinci Def'a Tab', Matbaay-ı Amire, Dersaadet, s.527,528, 570, 571, 572.

DÜSTUR, 1289, I.Tertip, C.1, Matbaay-ı Amire, Dersaadet, s.614, 629.

DÜSTUR, 1289 a, I. Tertip, C.I, Matbaay-ı Amire, Dersaadet, s.352-356.

DÜSTUR, 1290, Cüz-ü Rabi', İstanbul 1295, s.540, 541.

ERGİN, Osman Nuri, Mecelle-i Umur-u Belediye, Matbaa-i Osmaniye, C.I, İstanbul 1338.

MAARİF Nezareti Umumiye Salnameleri, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321.

SAMİ, Cevad, Nevsal-i İktisadi (Aydın Vilayet-i Celilesinin Ahval-i Tabiiyye, Ziraiye, Ticariye, İktisadiye ve sair Ahvalinden Bahs), İzmir 1323.

SAMİ, Şemseddin, Kamusü'l Alam, Mihran matbaası, C.I, İstanbul, 1306.

SAMİ, Şemseddin, Kamus-ı Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.

VEFİK, Abdurrahman, Tekalif Kavaidi, Matbaa-i Kader, Dersaadet 1328.

VEFİK, Ahmet, Tekalif Kavaidi, Kanaat Kitaphanesi, C.II, Dersaadet 1330

C- Süreli Yayınlar

- AHENK, S.505, 14 Za 1315/ 6 Nisan 1898.
AHENK, S.509, 28 Za 1315/ 10 Nisan 1898.
AHENK, S.554, 28 M 1316/17 Haziran 1898.
AHENK, S.944, 18 Ca 1317/23 Eylül 1899.
AHENK, S.945, 19 Ca 1317/24 Eylül 1899.
AHENK, 5 Nisan 1322 / 18 Nisan 1906.
HİZMET, S.314, 20 Ca 1307/ 11 Ocak1890.
HİZMET, S.564-565, 4-8 Z 1309/ 29 Haziran -2 Temmuz 1892.
TAKVİM-İ VEKAYİ, S.80, 15 Zilkade 1249/ 26 Mart 1834.

D- Kitaplar ve Makaleler

- AHMET CEVDET PAŞA, Tarih-i Cevdet, Üç Dal Neşriyat, C.10, İstanbul 1972.
AKDAĞ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, C.I, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayın No 131, Ankara 1959.
AKINCI, Recep, Eski Philadelpheia Bugünkü Alaşehir, Ticaret Basımevi, İzmir 1949.
AKGÜNDÜZ, Ahmet, Kamu Hukuku (Anayasa-İdare-Ceza-Usul-Vergi-Devletler Umumi), Cilt I, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.
AKYILDIZ, Ali, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856), Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.
AKYOL, İbrahim Hakkı, "Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji", Tanzimat Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle, İstanbul 1940.
AKYÜZ, Yahya, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e), Kültür Koleji Yayınları, İstanbul 1994.
AKYÜZ, "Tanzimat Dönemi Eğitiminin Özellikleri", Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyum Bildirileri (15-27 Aralık 1989, Ankara), Ankara 1991.
ALLOM, Thomas, Constantinople And The Scenery of The Seven Churches of Asia Minor, Cilt: I-II, London 1840.
ALTINAY, Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri, İstanbul 1930.

- ALTINAY, Ramazan, İlk dönem İslam Toplumunda Çalışma Hayatı Emevilerde Esnaf ve Meslekler, Tablet Yayınları, Konya 2006
- ALYOT, Halim, Türkiye’de Zabıta:Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum, Kozan Ofset, Ankara 2008.
- AMBRAYES, Nicolas-CAROLINE, F. Finkel, Türkiye ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler, 1500-1800, (Çev. M. Umur Koçak), TÜBİTAK Yayınları, Ankara 2003.
- ARSLAN, Ali,-BOZKURT, Abdurrahman,-GÜLLÜ, Ramazan Erhan, Düşmanın Şehirdeki Hedefi Milli Mücadelede Polisler, Paraf Yayınları, İstanbul 2011.
- ASİLTÜRK, Baki, “Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler”, Turkish Studies, Volume 4/I, Winter 2009.
- ATILLA, A., Nedim, İzmir Demiryolları, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2002.
- AYDIN, Mahir, “Sultan II.Mahmut Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri”, Sultan II.Mahmut ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989 Bildiriler, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990.
- BALTACI, Cahit, XV. ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri, İrfan Matbaası, İstanbul 1976.
- BALTACI, “Eğitim Sistemi”, Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti, İz Yayıncılık, İstanbul
- BARDAKOĞLU, Ali, “Eşkya”, DİA, C.11, İstanbul 1995.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, Türkiyat Mecmuası, X, (1951-53), İstanbul
- BARKAN, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, Vakıflar Dergisi, S.2, 1942.
- BARKAN, Lütfü, “Öşür” İ.A. MEB Yayınları, Cilt: IX, İstanbul 1965.
- BAYKARA, Tuncer, Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu’nun İdari Taksimatı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.
- _____ “Kaza”, DİA, C.25, Ankara 2002.
- _____ “Kökboya”, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Sayı 14, İstanbul 1964.

- BAYRAMOĞLU ALADA, Adalet, Osmanlı Şehrinde Mahalle, Sümer Kitabevi, İstanbul 2008.
- BEHAR, Cem, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927), Tarihi İstatistikler Dizisi, C.2, (Hazırlayan Cem Behar), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2003.
- “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi”, Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000.
- BELGESAY, M. Reşit, “Tanzimat ve Adliye Teşkilatı”, Tanzimat I (Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle), İstanbul 1940.
- BERBER, Ferhat, “19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler” Karadeniz Araştırmaları, S.31, Güz 2011.
- BERKES, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Bilgi Yayınevi, Ankara 1973.
- BİLGİ, Nejdət, “Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Salihli”, Türk İncelemeleri Dergisi, Cilt: XXIII, Sayı:1, Temmuz 2008.
- BORE, Eugene, Almanach de l'Empire Ottoman Pour l'annee 1849-1850, Kostantinopolis, 1849-50.
- CEYLAN, Mehmet Akif, Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma Alaşehir, Çantay Kitabevi, İstanbul 2004.
- CHRİSTMAST, Henry, İstanbul ve Ege Yollarında 1851'de İzmir, Efes, Bergama, Salihli, Alaşehir, Denizli, Akhisar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012
- CİN, Halil, “Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukukî Rejimi ve Bu Arazinin Tmk. Karşısındaki Durumu”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt XXII, Sayı 1, Ankara 1966.
- CİN, Halil- AKGÜNDÜZ, Ahmet, Türk Hukuk Tarihi, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011.
- CUİNET, Vital, La Turquie D'Asie (Geographie, Administrative, Statistique, Descriptive Et Raisonnee De Chaque Province De L'Asie Mineure) Tome Troisieme, C.3., Ernest Lerouks Editeur, Paris, 1894.
- ÇADIRCI, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, TTK. Yayını, Ankara 1997.
- “Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu”, Ankara, DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C.VIII-XII, S.14-23, Ankara 1975.

- _____ “Redif Askeri Teşkilatı”, Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik, İmge Kitabevi, Ankara 2008.
- _____ “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusu”, Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Ankara 1989.
- _____ “Türkiye’de Kaza Yönetimi”, Belleten, LIII, S. 206, Ankara 1989.
- _____ “Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)”, Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996
- _____ “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme”, Belleten, C.XXXIV., S.135, Ankara 1970
- _____ “Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1876)”, IX. Türk Tarih Kongresi II, Ankara 1988.
- _____ “Osmanlı Devleti’nde Yerel Meclisler”, Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi, Ankara 2007.
- _____ “Osmanlı İmparatorluğu’nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin oluşturulması (1840-1864)”, Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi, Ankara 2007. ÇADIRCI, “Tanzimat Döneminde İzmir”, Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri, İmge Kitabevi, Ankara 2011.
- _____ “Tanzimat”, Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi, Ankara 2007
- _____ “Tanzimat’tan Sonra Merkez-Yerel Yönetim İlişkileri”, Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi, Ankara 2007.
- _____ “1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir Araştırma”, Osmanlı Araştırmaları I, İstanbul 1980.
- ÇAĞLAR, İlker Mümin, Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Turgutlu (1839-1908)(Yayınlanmamış Doktor Tezi), Manisa 2014.
- ÇAKIR, Coşkun, Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, İstanbul 2001.
- DARKOT, Besim, “Alaşehir (Coğrafya Kısmı)”, İA, C.1, MEB Yayınları, Eskişehir 2001.
- DEMİRCİ, Süleyman-ARSLAN, Hasan, Osmanlı Türkiye’sinde Eşkıya, Devlet ve Siyaset, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2012.
- DENİZ, Gürbüz, “Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmet Tahir Bey ve Siyaset’e Müteallik Asar-ı İslamiye Adlı Risalesi” Journal Of İslamic Research, Vol:12, No:1, 1999.

- DENY, J, "Redif", İA, C.9, Eskişehir 2001.
- DEVELİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.
- DUCAS, Bizans Tarihi, Çev. V.Mirmiroğlu, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayını, İstanbul 1996.
- DURHAN, İbrahim, "Tanzimat Döneminde Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler", Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, C.XII, S.3-4, Erzincan 2008.
- DUMAN, Hasan, Osmanlı Salnameleri ve Nevsalleri, Cilt: I, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2000.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2012.
- _____ Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2004.
- EMECEN, Feridun, XVI. Asırda Manisa Kazası, TTK. Yayınları, Ankara 1989.
- _____ , Feridun, "Dönüm", DİA, Cilt: IX, İstanbul 1994.
- _____ "Ağnam Resmi", DİA, Cilt: I, İstanbul 1988.
- _____ Tarihin İçinde Manisa, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa 2006.
- _____ "Alaşehir", DİA, C.2, İstanbul 1989.
- ERAVCI, Mustafa-KORKMAZ, Mustafa, Saruhanoğulları ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa'da Yaşayan Kültürel İzleri, Manisa Valiliği Yayını, Manisa 1999.
- ERDEM, Gülin, Kastamonu, Aydın, Hüdavendigâr ve Ankara Vilayetlerinin İdari Taksimatı (1272 h./ 1855-6 ile 1328 h./1910-1), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2001.
- ERDOĞDU, Tayfur, "Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 52/1-4, 1996.
- ERGİN, Kazım-GÜÇLÜ, Uğur-UZ, Zeki, Türkiye ve Civarının Deprem Kataloğu (M.S. 11-1964), İstanbul Teknik Üniversitesi maden fakültesi Arz Fiziği Enstitüsü, İstanbul 1967.
- _____ Osman Nuri, Mecelle-i Umur-u Belediye, Matbaa-i Osmaniye, C.I, İstanbul 1338 (1922)
- _____ Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1936

- _____ Türkiye Maarif Tarihi, C.1-2, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- ERGÜL, Teoman, Antik Uygarlıkların Mirasçısı Bir Kentin Özgün Tarihi Türkleşen Anadolu'da Sardis ve Salihli, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları 9, Ankara 2010.
- ERÖZ, Mehmet, İktisat Sosyolojisine Başlangıç, Filiz Kitabevi, İstanbul 1982.
- ERYILMAZ, Bilal, Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme, İşaret Yayınları, İstanbul 1992
- ERGUT, Ferdan, Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- EVLİYA Çelebi, Seyahatname, Üçdal Neşriyat, C.8, İstanbul 1989.
- FAROQHİ, Suraiya, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.
- FAROQHİ, Suraiya, "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar", ODTÜ Gelişme Dergisi, Özel Sayı, Ankara 1978.
- GÖKÇEN, İbrahim, 16. ve 17. Asır Sicillerine Göre Saruhan'da Yürük ve Türkmenler, Marifet Basımevi, İstanbul 1946.
- _____ 16. ve 17. Asırlarda Saruhan Zaviye ve Yatırları, Marifet Basımevi, İstanbul 1946.
- _____ Manisa'da 16. ve 17. Yüzyılda Deri Sanatları Tarihi Üzerinde Bir Araştırma, Marifet Basımevi, İstanbul 1945.
- _____ Tarihte Saruhan Köyleri, Berksoy Basımevi, İstanbul 1950.
- GÖKMEN, Ertan, Tanzimat'tan II.Meşrutiyet'e Demirci Kazası, Demirci Belediyesi Kültür Yayınları I, İzmir 2007.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Hane Deyimi Hakkında", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S.32, 1979.
- GÜNEŞ YAĞCI, Zübeyde-GENÇ, Serdar, H.1256/M.1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri (Değerlendirme ve Transkripsiyon), Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, Bursa 2013.
- GÜRAN, Tevfik, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998.
- GÜRAN, "Tarım Politikası (1839-1913)", Yeni Türkiye Dergisi, Osmanlı Özel Sayısı, Cilt XXXII, Mart- Nisan 2000, Yıl: 6, Ankara
- GÜRAN, Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861), Ankara 1989.

HABSBAWM, Eric J., Eşküyalar (Turkçesi: Osman Akınhay), a Agora Kitaplığı, İstanbul 2011.

HALAÇOĞLU, Yusuf, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, TTK. Basımevi, Ankara 1998.

_____ Türkiye'nin Derin Kökleri Osmanlı Kimliği ve Aşiretler, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2012.

HÜLAGÜ, Metin, Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı- Yunan Savaşı, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2001.

İBNİ BİBİ, Anadolu Selçuki Devleti Tarihi, Uzluk Basımevi, Ankara 1941.

_____ El Evamirü'l- Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk Name I), Çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı Basım Evi, Ankara 1996.

İLGÜREL, Mücteba, Osmanlılarda Eşküyalık Hareketleri,C.11, DİA, İstanbul 1995.

İNALCIK, Halil,“Mahkeme”, İA, C.VII, MEB Yayınları, İstanbul 1993.

_____ Halil “Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Phoenix Yayımevi, Ankara 2006.

_____Halil-PAMUK, Şevket, Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2001.

_____ Halil, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu”, *Bellekten*, XXIII/92, Ankara 1959.

_____ Halil, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600 (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2003.

_____ Halil, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1996.

İPEK, Nedim, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, TTK. Basıme vi, Ankara 1999.

KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, C.V, TTK. Yayınları, Ankara 1995

_____ Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri 1856-1861), C.VI, TTK. Yayınları, Ankara 1995.

_____ Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri 1861-1876), C.7, TTK. Yayınları, Ankara 1995.

_____ Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü yayınları, Ankara 1997.

_____ Karal, Osmanlı Tarihi (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1909), Cilt: 8, TTK. Yayınları, Ankara 1988.

- KARLUK, Türkiye Ekonomisi, Beta Yayınları, İstanbul 2010.
- KARAMÜRSEL, Ziya, Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tedkikler, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- KARPAT, H. Kemal, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- _____ Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- KAZICI, Ziya, İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1999.
- _____ Osmanlılarda İhtisap Müessesesi, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul 1987.
- _____ Osmanlı'da vergi sistemi, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 2014.
- KELEŞ, Erdoğan, "Tanzimat Dönemi'nde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)", Tarih Araştırmaları Dergisi, S.38, Ankara 2005.
- KEMAL, Yaşar, Çakırcalı Efe, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.
- KESTANE, Reyhan, Alaşehir Guide Philadelphia 2000, Stüdyo Ajans, İzmir 2000.
- KOCACIK, "19. Yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin Bazı Yapı Planları",
- KODAMAN, Bayram, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- _____ Bayram-SAYDAM, Abdullah, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", 150. Yılında Tanzimat (Yay.Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1992.
- KONUĞU, Enver, Milli Mücadelenin Başlangıcında Alaşehir, Milli Mücadelede Alaşehir Kongresi Bildirileri (16 Ağustos 1985), Anadolu Matbaacılık, İzmir
- _____ "Manisa Demiryolu (Yapılış ve Gazete Haberleri 1865-1923)", Manisa Dergisi, Sayı I
- KÖKLÜ, Nusret, Dünkü Manisa'dan Görüntüler, Manisa Dergisi, S.I, Manisa 1992.
- KUBAN, Doğan, "Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikler Üzerinde Bazı Gelişmeler", Vakıflar Dergisi VIII, İstanbul 1968
- KURMUŞ, Orhan, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Savaş Yayınları, Ankara 1982.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "Sultan II. Mahmut Devri Yedek Ordusu, Redif Asakir-i Mansure" TED, Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, İstanbul 1982.
- _____ "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", Belleten LIX/225,1995.
- LEWIS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, TTK. Basımevi, Ankara 1998.

- MİROĞLU, İsmet, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1560) Ankara 1990.
- MORDTMAM, J.H., “ Kaymakam”, İA, C.4, MEB Yayınları, İstanbul 1979.
- MODJTEHEDİ, R., “Alaşehir’de Mimari Mirasın Durumu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1978.
- MUSTAFA NURİ PAŞA, Netayic-ül Vukuat, (Sadeleştiren, notlar ve açıklamaları ekleyen Prof Dr. Neşet Çağatay), C.III-IV, TTK. Basımevi, Ankara 1992.
- NEZİHİ, Raif-ÜYEPAZARCI, Erol İzmir’in Tarihi, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2001.
- OCAK, Ahmet Yaşar-FAROQHİ, Suraiya, “Zaviye”, İA, C.XIII, MEB Yayınları, İstanbul 1986.
- “Zaviyeler”, Vakıflar Dergisi, S.XII, Ankara 1978.
- ORHONLU, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696), İstanbul 1963.
- ORKON, Cenap Refik, Manisa Coğrafyası, Resimli Ay Mtbaası, İstanbul 1937.
- ORTAYLI, İlber, “Belediye”, DİA, C.V, İstanbul 1992.
- “Osmanlı Devleti’nde Kadı”, DİA, C.24, İstanbul 2001.
- Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, Ankara 2008.
- Tanzimat’tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878), Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1974.
- Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Yerel Yönetim Geleneği, İstanbul 1985.
- OTMAN, Ahmet-AKSAKAL, Ali, Salihli (Antik Çağdan Günümüze), Salihli 2004.
- ÖNDER, Mehmet, Şehirden Şehire (Efsaneler, Destanlar, Hikayeler), Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, C.III, İstanbul 1974.
- ÖZBEK, Nadir, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet (1876-1909)”, Türklük Araştırmaları Dergisi, S.16, Güz 2004.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Redif”, DİA, C.34, İstanbul 2007.
- ÖZÇELİK, Selahittin, XIX. Yüzyılda Honaz Kazasında Sosyal ve Ekonomik Hayat (Temettuat Defterlerine Göre), Fakülte Kitabevi, Isparta 2005.
- Selahittin, XIX. Yüzyıl Ortalarında Acıpayam ve Çevresi (Temettuat Defteri İncelemesi), Fakülte Kitabevi, Isparta 2005.
- ÖZKAYA, Yücel, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

ÖZKORKUT, Nevin Ünal, “Kapitülasyonların Osmanlı Devleti’nin Yargı Yetkisine getirdiği kısıtlamalar”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. LIII, S.2, Ankara 2004.

RUNCİMAN, Steven, Haçlı Seferler Tarihi, Çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, C.III
PAKALIN, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

PULLUKÇUOĞLU YAPUCU, Olcay, Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum) yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2006.

SAKİN, Orhan, Osmanlı’da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu, Ekim Yayınları, İstanbul 2008.

SARRE, Friederich, Küçük Asya Seyehati (1895 Yazı) Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar, Çev. Dara Çolakoğlu, Pera Turizm ve Ticaret, İstanbul 1998.

SATILMIŞ, Selahattin, Aydın Vilayetinde Doğal Afetler (1850-1900), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manisa 2012.

SENCER, Muzaffer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler”, Amme İdaresi Dergisi, XVII.3

SERTOĞLU, Mithat, Osmanlı Tarih Lügati, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.

SEVİM, Ali, “Keyhüsrev I.”, DİA, C.25, Ankara 2002.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, Tanzimat Devrinde Meclî-i Vala (1838-1868), TTK. Yayınları, Ankara 1999.

_____ “Bir Belge: Yerel Yönetim Metinleri I”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi. C.IV, S.6, Ankara 1995.

_____ “Yerel Yönetim Metinleri III: Tuna Vilayeti Nizamnamesi” Çağdaş Yerel Yönetimler, C.IV, S.2, Mart 1996.

_____ “Yerel Yönetim Metinler IV: Şehremanetinin Kuruluşu ve Şehremaneti Nizamnamesi” Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, C.V, S.4

_____ “Yerel Yönetim Metinleri –VI: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri”, Çağdaş Yerel Yönetimler, C.V, S.6, Ankara 1996.

_____ “Yerel Yönetim Metinleri VII: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve getirdikleri”, Çağdaş Yerel Yönetimler, C.5, S.6, Kasım 1996.

SHAW, Stanford J.-SHAW, Ezel Kural, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, (Türkçeye aktaran Mehmet Harmancı), C.2, E Yayınları, İstanbul 2000.

SOYSAL, Hüseyin-SİPAHİOĞLU, Selçuk-KOLÇAK, Demir-ALTINOK, Yıldız, Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu (M.Ö.2100-M.S.1900), Tübitak, İstanbul 1981.

SÖNMEZ, Ali, “Polis Meclisi’nin Kuruluşu ve Kaldırılışı (1845-1850)”, Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, S.37, Ankara 2005.

STEWİG, Reinhard, Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Gelişmesinin Ana Hatları, (Çev. R.Turfan-M. Ş. Yazman) İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehircilik Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1970.

STRABON, Coğrafya [Kitap XII- XIV. Çev. A. Pekman] Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1987.

SÜMER, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999

_____ “Anadolu, Suriye ve Irak’ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış”, İktisat Fakültesi Mecmuası, C.XI, No: 14, İstanbul 1952.

_____ “Karakeçili”, DİA., C.24, İstanbul 2001.

ŞENER, Abdüllatif, Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi, İşaret Yayınları, İstanbul 1990.

TABAKOĞLU, Ahmet, Türk İktisat Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.

_____ “Tekalif” DİA., Cilt: 40, İstanbul

TAVERNIER, Jean Baptiste, Tavernier Seyahatnamesi (çev. Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

TEPEKAYA, Muzaffer, “Osmanlı’da Bir Yerel Yönetim Örneği: Alaşehir Kazası (1878-1908)”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2006/2 Güz Sayısı, Manisa 2006.

TEKELİ, İlhan-İLKİN, Selim, Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, TTK. Yayınları, Ankara 1999.

TEXİER, Charles, Küçük Asya, (Çev. A. Suad-Latin Harflerine Aktaran: Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprıman- Sadeleştiren: Yard. Doç. Dr. Musa Yıldız), Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002.

TOKAY, Gül, “Osmanlı’da Modern Devlet, Güvenlik Siyaseti ve Ordunun Dönüşümüne Dair Bir Değerlendirme”, Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti (Derleyenler: Evren Balta Paker-İsmet Akça), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

- TONGUR, Hikmet, Türkiye’de Genel Kolluk Teşkilî ve görevlerinin Gelişimi, Kanaat Matbaası, Ankara 1946.
- TOPRAK, Zafer, “Tanzimat’tan Sonra Kolluk Kuvveti”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C.5, İstanbul 1985.
- TOY, Erol, “Alaşehir’in Tarihi”, Milli Mücadele de Alaşehir Kongresi (16 Ağustos 1985) Bildirileri, Anadolu Matbaacılık, İzmir 1988.
- TÜRKAY, Cevdet, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İşaret Yayınları, İstanbul 2012.
- UBUCİNİ, Letters on Turkey, çev. Lady Easthope, Londra 1856.
- ULUÇAY, Çağatay-GÖKÇEN, İbrahim, Manisa Tarihi, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1939
- _____ 18. ve 19. Yüzyılda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, Berksoy Basımevi, İstanbul 1955.
- _____ 17. Yüzyılda Manisa’da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942.
- UMAR, Bilge, Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi, Ege Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayını, İzmir 1982.
- UZUN, Efkan “ Osmanlı Ülkesinde Görülen İsyân ve Eşkıyalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında bir Değerlendirme” TÜBAR-XXV-/2009 Bahar
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- _____ Osmanlı Tarihi, C.1, TTK Yayınları, Ankara 1994.
- _____ Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, TTK. Yayınları, Ankara 1978.
- _____ Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı, TTK. Yayınları, Ankara 1988.
- ÜNAL, Mehmet Ali, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Fakülte Kitabevi, Isparta 2007.
- ÜNER, Mehmet Emin, Aşiret Eşkiya ve Devlet, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2009.
- VARLIK, Bülent, Bülent Varlık, On Dokuzuncu Yüzyılda Emperyalizminin Batı Anadolu’da Yayılması, Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları No:15, Ankara 1976.
- VARLIK, Mustafa Çetin, Germiyanogulları Tarihi 1300-1429, Sevinç Matbaası, Ankara 1974.

- YAĞAR, Hasan, “Osmanlı Polis Teşkilatı ve Yenileşme Süreci”, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, C.13, Ankara 2002.
- YALMAN, Ali Rıza, Cenub'ta Türkmen Oymakları, İstanbul 1931.
- YAMAN, Talat, Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaşıma Hakkında Bir Kalem Tecrübesi, İstanbul 1940
- YEDİYILDIZ, Bahaaddin, “Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi”, Türk Kültürü, S.219, Mart-Nisan 1981.
- YETKİN, Sabri, Egede Eşkıyalar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- YILMAZ, Özgür, “Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri”, Tarih İncelemeleri Dergisi, XXVIII/2, 2013.
- YINANÇ, Mükrimin Halil, “Alaşehir” (Tarih Kısmı), İA, C.I, MEB. Yayınları, Eskişehir 2001.
- ZÜRCHER, Erik Jan, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.